

**Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**

**Suleyman Demirel University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences**

**Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi
International Refereed Academic Social Sciences Journal**

Ağustos–August 2020

Number: 50

ISPARTA-2020

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
E-ISSN:2667-6206

Sahibi / Publisher

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına
Mehmet Ali TABUR

Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı / Dean of the Faculty of Arts and Sciences

Kurucusu / Founder

Bayram Kodaman

Editörler / Editors

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz - Ahmet Mörel

Yardımcı Editör/ Associate Editor

Yunus Pekiollu

Teknik Editör / Technical Editor

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Ahmet Mörel – Yunus Pekiollu

Redaksiyon / Redaction

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Ahmet Mörel – Yunus Pekiollu

Dizgi/Composition

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Ahmet Mörel – Yunus Pekiollu

Yayın Kurulu / Editorial Board

Yıldırım Atayeter	Bilge Hümmüzlü Kortholt
Ebru Taysi	Hakan Karagöz
Mustafa Yakar	Ömer Şekerci
Selami Turan	Ümit Akca
Damla Yılmaz Usta	Nurten Kiriş Yılmaz
A. Şevki Duymaz	Kansu Ekici

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdolhossein Laleh (Ferhengistan-e Honer)	Ahmet Talimciler (Ege Üni.)
Alparslan Aliağaoğlu (Balıkkesir Üni.)	Anja Slawisch (Alman Arkeoloji Ens.)
Bayram Kodaman (S. Demirel Üni. Emekli)	Bayram Ürekli (Selçuk Üni.)
Behset Karaca	Burul Saginbayeva

(Süleyman Demirel Üni.)

Cihat Aydoğmuşoğlu

(Ankara Üni.)

Ferhat Karabulut

(Celal Bayar Üni.)

Hakkı Büyükbaş

(Ardahan Üni.)

Indra Karapetjana

(Uni. of Latvia)

İlhan Erdem

(Ankara Üni.)

Julian Rentzsch

(Uni. of Mainz)

Kadir Temurçin

(Süleyman Demirel Üni.)

Lidewijde de Jong

(Uni. of Groningen)

Mevlüt Albayrak

(Süleyman Demirel Üni.)

Mustafa Hizmetli

(Bartın Üni.)

Nevzat Kaya

(9 Eylül Üni.)

Osman Arıcan

(Bülent Ecevit Üni.)

Osman Gümüşcü

(Çankırı Karatekin Üni.)

Öztürk Emiroğlu

(Uni. of Warsaw)

Salih Ceylan

(Mehmet Akif Üni.)

Suat Kolukırık

(Akdeniz Üni.)

Ayla Sevim Erol

(Ankara Üni.)

Uğur Doğan

(Ankara Üni.)

Yaşar E. Ersoy

(Hitit Üni.)

Muttalip Özcan

(Maltepe Üni.)

R. Levent Aysever

(Dokuz Eylül Üni.)

(Kır.-Tur. Manas Üni.)

Fatih Ertugay

(Nuh Naci Yazgan Üni.)

Gerhard Steingress

(Uni. of Seville)

Hicabi Kırılangoç

(Ankara Üni.)

Ingrida Eglė Žindziuvienė

(Uni. of Vytautas Magnus)

John Haldon

(Uni. of Princeton)

Kamil Kaya

(Süleyman Demirel Üni.)

Lale Yalçın Heckman

(Max Planck Inst.)

Meltem Doğan Alpaslan

(İstanbul Üni.)

Murat Arslan

(Akdeniz Üni.)

Mehmet Özhanlı

(Süleyman Demirel Üni.)

Orhan Üçler Bulduk

(Ankara Üni.)

Osman Gazi Özgüdenli

(MÜ Türkiyat Araş. Ens.)

Osman Yıldız

(Süleyman Demirel Üni.)

Reza Pourjavady

(Goethe Uni.)

Songül Sallan Gül

(Süleyman Demirel Üni.)

Şinasi Öztürk

(Muğla Sıtkı Koçman Üni.)

Turgut Yiğit

(Ankara Üni.)

Varren Eastwood

(Uni. of Birmingham)

Yunus Ayata

(Cumhuriyet Üni.)

H. Saim Parladır

(İzmir Katip Çelebi Üni.)

Abdurrahman Uzunaslın

(Gaziantep Üni.)

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **EBSCO** ve **TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin** tarafından taranmaktadır.

Makalelerin Araştırma ve Yayın Etiğine Uygunluğu Yazarların Sorumluluğundadır.

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Nisan, Ağustos ve Aralık sayıları olmak üzere yılda üç kez çıkmaktadır.

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **uluslararası hakemli bir dergidir.**

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergimize gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.

Yazı sahiplerine telif ücreti ödenmez.

SDU Journal of Social Sciences is Indexed in EBSCO and TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin.

The Author Will Be Held Responsible for False Statements, Research and Publication Ethics.

SDU Journal of Social Sciences is issued thrice a year, (April, August and December).

SDU Journal of Social Sciences is refereed publication.

The Editorial Board claims no responsibility for the opinions expressed in the published manuscripts.

Published or not, manuscripts are not returned to the author(s)

Authors are not paid.

Kapak Tasarım / Cover Design: Ece Reklam-Isparta / Türkiye

Yazışma Adresi/Address

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü Oda: 373 32260 Isparta

Tel: 0 (246) 2114190-2114108 Faks: 2371106

elektronik posta/e-mail: sduososbil@sdu.edu.tr

Web: <http://sdu.dergipark.gov.tr/sufesosbil>

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- Hatırlamanın Pratiği, Kutlamanın Politikası: 1970'li yıllarda Türkiye'de Aile/Sevgili Temalı Posta Kartlarında Mutluluk Temsilleri ve Kutlama Mesajları***
The Practice of Remembering, Politics of Celebration: Representations of Happiness and Greeting Messages on Family/Lover Themed Postcards of the 1970s in Turkey
Meriç KÜKRER 1
- Türkiye'nin Vatandaşlık Politikalarının Öteki Algısındaki Rolünü Suriyeli Mülteciler Üzerinden Düşünmek***
To Think of The Role of Turkey's Citizenship Policies in Sense of Other Perception Through Syrian Refugees
İbrahim KARATAŞ 17
- Yaşlı Bireylerin Sosyalleşmesinde Dijital Teknolojinin Rolü: Dijital Yaşlılar Üzerine Bir Çalışma***
The Role of Digital Technology in The Socialization of Older People: A Study on Digital Elderly
Meyrem TUNA UYSAL 43
- Türkiye'deki Ahıska Türklerinin Sosyolojik Görünümü: İnegöl İlçesi Örneği***
The Sociological Outlook of Ahıska Turks in Turkey: A Case Study in İnegöl
Damla TOPÇU-Kamil KAYA 60
- Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Alguları***
Intercultural Sensitivity Perceptions of Undergraduate Students
Kasım YILDIRIM-Savaş ÇAĞLAYAN 77
- Gazeteci Kavramına Metaforik Bir Bakış***
A Metaphoric Insight To The Concept Of Journalist
Osman Vedüd EŞİDİR- Gökhan BAK 104

Penelope Fitzgerald'ın "Sahaf" Romanında Yabancılaşma*Defamiliarization in Penelope Fitzgerald's Novel "The Bookshop"*

Yeşim Sultan AKBAY- Beture MEMMEDOVA

115

The Representation Of Caribbean Immigration In Samuel Selvon's The Lonely Londoners (1956)*Samuel Selvon'ın The Lonely Londoners (1956) Eserinde Karayip Göçü*

Selçuk ŞENTÜRK

125

Denizli Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar*Contributions of the Denizli Dialect to the Derleme Sozlugu*

Himmet BÜKE

131

Şeyh Mehmed Sırrî Efendi'nin Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri ile Tarîk-i Ta'bir ve Terbiyenâme-i Dervîşân Adlı Risalesi*Sheikh Mehmed Sırrî, His Life, Works, Literary Personality and His Work Called "Tarîk-i Ta'bir ve Terbiyenâme-i Dervîşân"*

Halil KURT

149

Kendinden Tiksinme Ölçeğinin Psikometrik Niteliklerinin Test Edilmesi*Testing Psychometric Properties of The Self-Disgust Scale*

Ebru TAYSİ-Fatih ORÇAN

167

Bir Haçlı Prensinin Türk Esaretinden Kurtuluşu: Orderic Vitalis'in Eserindeki 'Melaz-Bohemund Hikâyesi' Üzerine Bir Değerlendirme*Liberation of A Crusader Prince from the Turkish Captivity: An Investigation of 'the Narrative of Melaz-Bohemond' in the Work of Orderic Vitalis*

Ali MIYNAT

177

"Kazak" Adının Tarihî ve Etimolojik Kökenleri*Historical and Etymological Origins of the "Kazak" Name*

Özgür TÜRKER

189

Kaniye Eyaleti İdarecileri*Nagykanizsa Province Governors*

Aziz ALTI-Salih BAŞKUTLU 202

Keçiborlu Senir'de Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Üç Sarnıç*Three Cisterns in Keçiborlu-Senir Dated Ottoman Era*

Doğan DEMİRCİ-Ali Riza BİLGİN 216

An Ingot Fragment of Tin from EBA Royal Tombs at Alacahöyük, Anatolia*Alacahöyük Erken Tunç Çağı Kral Mezarlarından Bir Kalay Külçe Parçası*

Ünsal YALÇIN-H. Gönül YALÇIN 233

Tarihöncesi Mekanlarda Gerçekleştirilen Faaliyetlerin Tanımlanmasında Toprak Kimyası Analizinin Rolü: Aşıklı Höyük Örneği*The Role of Sediment Geochemistry Analyses in Defining Activities Performed in Prehistoric Spaces: The Case Study of Aşıklı Höyük*

Fatma KALKAN- Mihriban ÖZBAŞARAN- Rana ÖZBAL 240

Arkeolojik Alanlarda Uygulanan Bütünleme (Tamamlama) Müdahalelerinin Değerlendirilmesi: Metropolis Örneği*Evaluation of Integration (Completion) Interventions Applied in Archaeological Sites: Metropolis Example*

Evrin KAFA DURAN-Nezihat KÖŞKLÜK KAYA 255

Cumhuriyetin 100. Yılı Yaklaşırken Türk Arkeolojisi*Towards the 100th Year of the Republic: The Turkish Archeology*

Salih Okan AĞGÖNÜL-Burak SÖNMEZ-Merve YEŞİL-Mücella ALBAYRAK

Esra TÖTÖNCÜ-İbrahim ACUCE-Gölcan KAŞKA-Bilge HÖRMÖZLÜ

Hüseyin KÖKER-Murat FIRAT 275

Makale Geliş | Received : 09.04.2020

Makale Kabul | Accepted : 06.08.2020

Hatırlamanın Pratiği, Kutlamanın Politikası: 1970'li yıllarda Türkiye'de Aile/Sevgili Temalı Posta Kartlarında Mutluluk Temsilleri ve Kutlama Mesajları

The Practice of Remembering, Politics of Celebration: Representations of Happiness and Greeting Messages on Family/Lover Themed Postcards of the 1970s in Turkey

Meriç KÜKRER

Araştırma Görevlisi Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
merickukrers@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-8069-4564

Öz

Posta kartları; sanat, fotoğraf, baskı tekniği ve turizm tarihlerinin bir parçası, üzerindeki görselle bağlantılı olarak da belirli bir ikonografik geleneğe işaret eden çok anlamlı bir maddi kültür nesnesidir. Bu bağlamda posta kartları, modernleşme, sömürgecilik, propaganda tarihi ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair okumaların da odağı olmuştur. Bu çalışmada ise 1970'li yıllarda yoğun bir biçimde dolaşımda olan aile/sevgili temalı posta kartlarının, biri bir diğerinin içinden geçen farklı boyutları ele alınıyor. Bu kapsamda önce, kartpostalların bir kutlama nesnesi olarak kullanılmasından dolayı kutlamanın ritüelleştirme yönü konu ediliyor. Sonrasında, bir mücadele alanı olarak yeniden tanımlanan "ritüelleştirme" kavramından hareketle kartpostalların görsellerindeki "temsil pratikleri" inceleniyor. Diğer bir yandan posta kartlarının, arkasına yazılan "kutlamanın kalıp sözleri" üzerinden de poetikası tartışmaya açılıyor. Sonuç olarak bu çalışmada, kartpostalların bir hatırlama ve kutlama pratiği olması bağlamında bir maddi kültür nesnesi olarak kendisinin ne anlattığına, yorumsamacı bir perspektiften kulak veriliyor.

Anahtar Kelimeler: *Kartpostal, iktidar, ritüelleştirme, temsil, söz*

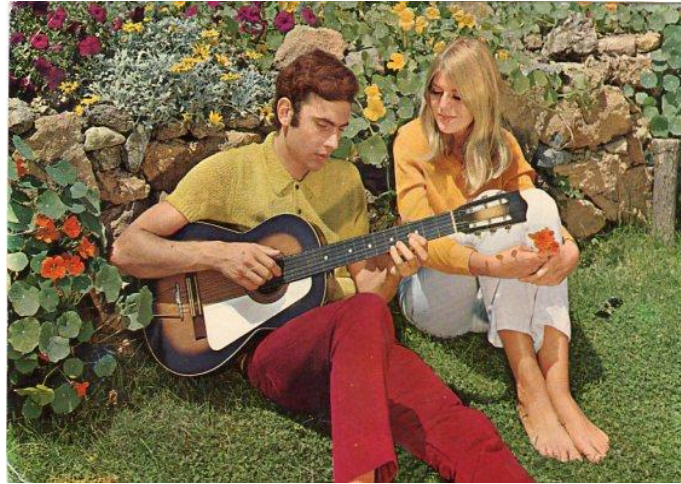
Abstract

Postcards are both a part of the history of art, photography, printing technique and tourism, and polysemic material culture objects which point to a particular iconographic tradition as connected with the visual they bear. Within this context, postcards have been the focus of readings on modernization, colonialism, propaganda history and gender relations as well. In this study, family/lover themed postcards which have been in circulation intensely in the 1970s are approached from different aspects that pass through one another. Within this scope, the ritualization aspect of the celebration is discussed first since postcards are used as greeting objects. Then, with reference to the concept of "ritualization" which is redefined as an area of conflict, "representation practices" in the visuals of postcards are investigated. On the other hand, the poetics of postcards are also brought into question by the "formulaic expressions of the greeting" written on their backs. Eventually in this study, in the context of postcards being a practice of remembering and celebrating, they are listened from an interpretive perspective for what they represent on their own as material culture objects.

Key Words: *Postcard, power, ritualization, representation, speech*

Giriş

1970'li yıllarda Türkiye'de sinema sanatçılarının pozlarını, cami, türbe gibi dinsel içerikli mekânları ve seri halde basılan şehir fotoğraflarını içeren posta kartları yaygın biçimde dolaşımdadır. Ancak bunların yanı sıra postalanan iki posta kartı türü daha görselleriyle dikkat çeker. Bunların ilki çoğunlukla evde, ya da ev dekorunda düzenlenmiş stüdyolarda, az da olsa dış mekânda poz vermiş olan çekirdek ailelerin; ikincisi ise ailelerin aksine çoğunlukla dış mekânlarda görülen genç sevgililerin fotoğraflarını taşıyan posta kartlarıdır. Dönemin modasına uyan giysileri içinde mutlu ailelerin ve genç sevgililerin fotoğraflarından oluşan bu posta kartları da yıllar sonra diğerleri gibi koleksiyon pratiğinin zengin yelpazesi içinde yerlerini aldılar.

Belirli bir değeri olmayan yazılı ya da basılı kâğıtların saklanmasıyla oluşturulan koleksiyon türüne “efemera” (*ephemeron*) diyoruz. Kelimenin, Yunancada şeylerin geçici, kısa ömürlü oluşuna işaret eden manası, koleksiyon dünyasında bir paradoksa da işaret eder. Çünkü koleksiyon genel olarak uzun vadeye, hatta mümkünse sonu belli olmayan bir kalıcılığa yönelik bir pratiktir. Her türlü bilet, tanıtım broşürü, el ilanları, posta kartı, takvim, ticari kart, poster, gazete, ambalaj ve etiket gibi gündelik yaşamın önemsiz, gelip geçici nesnelere koleksiyon malzemesine dönüşürken gündelik yaşamları içinden alınırlar ve bağlamı dışında yeni anlamlar dizisi ile yüklenerek ölümsüz kılınırlar. Appadurai¹

¹ Appadurai 1986, 3-64.

ve Glassie² meta ya da nesnelerin bir sosyal tarihi olduğundan söz ederken, üretim ve tüketim süreçlerinde, farklı zaman-uzamlarda yeniden dolaşıma girdiklerinde, anlamlarındaki ve mübadele değerlerindeki değişmelere dikkat çekerler. Bu bağlamda söz konusu kartpostalların koleksiyon nesnesi olarak kavramsallaştırılıp sınıflandırılmaları da bu süreçlere dâhildir. Öte yandan posta kartı bir yanıyla da sanat, fotoğraf, baskı tekniği ve turizm tarihlerinin bir parçası, üzerindeki görselle bağlantılı olarak da belirli bir ikonografik geleneğe işaret eden çok anlamlı bir maddi kültür nesnesidir. Bu bağlamda posta kartları, modernleşme, sömürgecilik, propaganda tarihi ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair okumaların da odağında yer alır. Posta kartları, otobiyografinin alanı içerisinde de anlamlı yer tutarlar. Çünkü nihayetinde kart postalamak bir kutlama biçimidir, ritüeldir, bir hatırlama pratiğidir. Ancak biliyoruz ki kutlama amaçlı posta kartı gönderme pratiği de hızla dönüşüp yenilenen iletişim teknolojileri ile görünürlüğü yitirdi. Bugünün tüketicisine en hafif anlamıyla naif gelecek posta kartlarının Türkiye'deki geçmişi 19. yüzyıla dayansa da bu kartlar günümüzde artık ekseriyetle turizm ve tanıtım amaçlı bir nesne olarak varlığını sürdürüyor. Yeni teknolojilerin sunduğu imkânlarla elektronik postayla kart göndermeye dönüşen bu hatırlama ve kutlama pratiği de hızla yerini bir başkasına bıraktı. Artık insanlar kutlama pratiklerini, cep telefonları aracılığıyla aynı anda ve hızlı biçimde birden fazla kişiye görseller de içeren mesajlar göndererek gerçekleştiriyorlar. Ancak işin teknoloji ile dönüşen kısmı bu makalenin sınırları dışında olduğu için tartışmaya dâhil edilmeyecektir.

Bu çerçevede bu yazı kapsamında önce kutlamanın ritüelleştirme boyutu üzerinde durulacak ve “kutlama” kavramı, bir mücadele alanı olması bağlamında tartışılacaktır. Burada temel kavramsallaştırma Bell'in işaret ettiği gibi³ ritüel değil, iktidar kavramı ile olan ilişkileri anlamında ritüelleştirmedir. Buradan hareketle kartpostal kutlamasının içerdiği kalıp sözlerin anlamlarına da kutlamanın poetikası bağlamında incelenecektir. İkinci bir konu da 1970'lerde Türkiye'nin çeşitli alıcılarına kutlama amacıyla postalanmış, yukarıda sözü edilen iki tür posta kartlarının görsellerinde yer alan mutluluk temsilleridir.

Bir Mücadele Alanı Olarak Kutlama

Ritüel, ilk anda inanç, gelenek ve din alanına ait ve kimi zaman da egzotik, mistik kılınmış pratikleri akla getirmekle birlikte dinsel, siyasal, iktisadi ve gündelik yaşam, zaman ve hafıza, deneyim ve performans boyutları ile çeşitlilik içerir ve çok katmanlı bir uzama işaret eder. Lewis⁴, ritüel kelimesinin bir eylemin dinsel ya da büyüsel olarak nitelemeye yaşanabilecek kararsızlıklarda bir çeşit ödün verme olarak kullanılmasına işaret ederken, James⁵ dinselliğe dair çağrışımlarla istila edildiğini düşündüğü için ritüel yerine tören kelimesini tercih eder. Kelime Türkçede ayin, ritüel, tören, alışkanlık ve kut tören olarak farklı biçimlerde kullanılır. Bağlama göre kullanılacak olan bu seçenekler ritüel kategorisi çevresinde gelişen zengin teorik tartışmanın tüm yönlerine olmasa da döngüsellik, inanç, eylem gibi kimi kavramsal boyutlarına işaret eder niteliktedirler. “Kutlama” ise ilk anda ritüel kelimesinin dinsel çağrışımlarından daha korunaklı kalmış gibi görünür ancak kelimenin kökü itibarıyla doğaüstüne yaptığı gönderme ön plana çıkar. Divan-ı Lügat-it- Türk'de “kut”, uğur, talih ve devlet anlamlarında geçer. Konukla beraber “uğurluluk, kutluluk”⁶ gelir, kışın soğuğu, “kutlu yaz”⁷ çekemez, “birisi ihtiyara saygı gösterirse uğur ve devlet bulur”⁸. Arapçada ise bolluk ve tanrı vergisi mutluluk anlamındaki bereket (بركة) kökünden mübarek, uğurlu, kutlu olsun anlamında tebrik kelimesi yer alır. Kutlama bu bağlamda, sınırlarına çok belirgin biçimde işaret etmese de daha baştan doğaüstü ile ilişkisini kurmuş durumdadır. Kutlamanın seküler tezahürlerinde de din diline başvurulduğu olur. Anderson⁹ ulusların meçhul asker anıtları üzerinden milliyetçiliğin barındırdığı bir

² Glassie 1999.

³ Bell 1992.

⁴ Lewis 1980, 10.

⁵ James 2013.

⁶ Divan-ı Lügat-it- Türk 1986, 92.

⁷ Divan-ı Lügat-it- Türk 1986, 463.

⁸ Divan-ı Lügat-it- Türk 1986, 304.

⁹ Anderson 1993, 24.

paradoksa işaret eder. Ulus devlet tarihsel olarak yeni sayılmaktadır ama milliyetçilik, ulusu ve devleti ezeli ve ebedi olarak tahayyül eder. Ölümsüzlüğe gönderme yaparken milliyetçilik dinsel bir söylemi işe koşmakta, ezeli ve ebedi bir varoluşu kutlamakta ve kutsamaktadır. Bu anlamıyla dinsel içeriği olmayan bayramlar da bir değerler dizgesinin ölümsüz kılınması adına yapılan kutlamaları içerirler. Koç¹⁰, din dilinin İbranice, Arapça ya da Pali dili gibi bir dine inananlarca kutsal olduğu düşünülen dil olmadığını belirtir. Din dili ilahiyatçının din felsefesi yaparken ya da kutsallığına inanılan metinler üzerine konuşurken kullandığı teknik ya da açıklayıcı dil de değildir. Din dili, inanç bağlamında oynadığı rol ile ve aynı zamanda bir davranış ve düşünce tarzına gönderme yapan kanaatlere dayalı olmakla kendini gösterir. Anderson'ın milliyetçilik ve din dili arasında kurduğu bağ gibi kutlamanın seküler görünen tezahürleri de gelecek, geçmiş ve şimdi çerçevesinde bir zamansallık üzerinden işlerler. Ancak bu saptama kutlamanın, salt dinsellik çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini göstermez. Sorun kutlamada olduğu gibi ritüelde de tanımlama ve teorileştirilme ile ilgilidir. Kutlama da bir ritüelleştirme biçimi olarak iktidar ilişkilerini kurar, küçük bir grup, topluluk, ulus devlet, dinsel cemaat gibi farklı siyasal ve dinsel örgütlenme biçimlerinde kamusal olarak sergilenen formlara bürünür. Kutlamada verilen mesajlar birliktelik, topluluğun devamı, barış ve uyum gibi geleceğe dair idealleri dillendirir, geçmişi ve şimdiki zamanı kutsar. Bu çerçevede kutlamanın uyum ve dayanışma ile olan ilgisi en çok üzerinde durulacak konu gibi görünür. Durkheim'ın, toplumsal olana dair temsiller ve bireysel deneyim arasında ilişki kuran, kolektif ideallerin onaylandığı toplumsal olgu anlayışı ritüelin “sosyal dayanışma, çatışmaların yönlendirilmesi, baskılama ve gerçekliğin temsili”¹¹ bağlamlarında bir sosyal kontrol aracı olarak düşünülmesinde etkili olmuştur. Ancak Geertz¹² toplumsal değişim konusundaki mesafeli duruşu nedeniyle fonksiyonel yaklaşımı eleştirir ve Java'daki alan çalışmasında şahit olduğu bir olayı örnek verir. Bu örneği, kutlama kavramının uyum ve dayanışma ile olan bağlantısını yeniden değerlendirebilmemiz için hatırlamamızda fayda var. 1950'li yılların başlarına dek Java'da Hint İslam ve Güneydoğu Asya inanışlarının bileşiminden oluşan bağdaştırmacı (senkretik) bir dinsel gelenek hâkimdir. Bu geleneğin bir tezahürü olan ve “Slametan” adı verilen bir komünal şölen; doğum, evlenme, ölüm, uzun bir yolculuğa çıkmak, ev değiştirmek, dinsel bayramlar dâhil hayatın tüm dönüm noktalarında pratiğe dökülür, farklı inançtan insanların bir araya gelmelerini sağlar. Törende topluluktaki erkekler her biri belirli bir inancın ve ilgili kutlama ya da anmanın sembolizmi ile yüklü yemekleri yerler. Ev sahibi erkek bir konuşma yapar, dualar okunur. Slametan, fonksiyonalist yaklaşım açısından dayanışma ve topluluğun devamlılığını gösteren mükemmel bir örnek teşkil eder. Ancak yirminci yüzyılın başlarından itibaren nüfus artışı, kentleşme, piyasa ekonomisine geçiş, mesleklerde dönüşme, bağdaştırmacı geleneksel ilişki biçimlerini de etkiler, topluluğun önemine olan inanç azalır. İslam modernizmi ve dinsel ulusçuluk ile Hindu canlılık (animizm) yanlısı akımlar, iki tür akım ve dünya görüşü, karşıt eğilimler haline gelmeye başlar. Bunun sonucunda o zamana dek sorunsuz biçimde yapılan cenaze törenleri de bir çatışma ve uyumsuzluk uzamına dönüşür. İslam inanış ve uygulamalarının yaşama geçirilmesini savunan Masjumi ve İslam öncesi özgün inançlara dönülmesini savunan siyasal-dinsel bir kült olan Permai bu sahnedeki iki başat parti ve örgüt konumundadır. Permai ve takipçileri hem ulusal hem de yerel düzeyde Hindu, Budist ve animist inançların evlilik ve cenaze törenlerinde uygulanmasında ısrarlıdır. Permai'nin bu çabaları evlilik törenleri söz konusu olduğunda çok başarılı değildir. Çünkü merkezi yönetim, yerel yöneticileri yasal düzenlemeler aracılığı ile bu konuda engellemekte ve yasa dışındaki evlilikler gayri meşru sayılmaktadır. Ancak cenazeler için durum daha farklıdır. Cenazede yasa değil, gelenek devreye girer. Endonezya'nın ilk genel seçiminin yaklaştığı sırada gündem, tarafların birbirlerine yönelttikleri suçlamalarla giderek kızışır. Permai ulusal liderinin Muhammed için sahte peygamber dediği söylentisi yayılır, bir Masjumi lideri Permai'yi “annesini babası belli olmayan” bir nesil yaratmayı istemekle suçlar. Geertz'in Java'da alan çalışmasında olduğu 1954 yılında, tüm bu gerilimler yaşanırken Temmuz ayında Permai'nin aktif üyelerinden birinin yeğeni ölür. Beklenen ya da her zamanki gibi yapılması gereken sakin, ağırbaşlı bir defin töreni ve ardından ölüm durumlarında uygulanan bir Slametan törenidir. Ancak Modin (cenaze törenini yönetecek olan kişi), yerel ve bölgesel idarecilerin de desteği ile defin işlemlerinden çekilir; cenaze sahiplerinin ancak Müslüman olması halinde ritüeli her zamanki gibi yönetebileceğini söylediğinde de tören çıkmaza girer. İnsanlar,

¹⁰ Koç 1998, 16-27.

¹¹ Bell 1992, 171.

¹² Geertz 2010, 180-189.

bir sonraki adımın ne olacağını kestiremez bir halde kaldıkları için defin işlemleri, yas ve ardından gelecek olan Slametanlar hep ola geldiğinin dışında bir ruh haliyle ve farklı bir biçimde yapılır. Katılım azalır, o güne dek yapılmayan söylevler ve yas biçimleri ile sonuçlanan bu cenaze töreni kasabadaki iki grup arasındaki gerilimi arttırır ve bir sonraki ölümden nasıl bir tören yapılacağı konusu da tedirginlik kaynağı olur. Geertz'e göre cenaze töreninin her zamanki gibi başarılı olmayışı ve ortaya bir çatışmanın çıkması topluluğun inançları bağlamında kültürel örüntüler ile toplumsal etkileşimler arasında giderek büyüyen bir uyumsuzluğun sonucudur. Bu çerçevede ritüelin uyum ve dayanışma fonksiyonu tartışmalı bir argüman konumundadır. Ritüelin topluluğu birleştirme gücüne değer veren fonksiyonist yaklaşım muhtemelen bu gerilimin sergilenmesini de bir emniyet supabı olarak görecektir ve topluluğun yeniden dengeye doğru gidişi için bir fırsat olarak görecektir.

Geertz'in "ritüelin başarısızlığına"¹³ dair gözlemlediği bu olay, tarihsel arka planın ne denli örtüştüğünü tartışmak bağlamında değil ama kutlamanın bütünleştirici fonksiyonu ile ilgili olarak kavramsal düzeyde, bugün Türkiye'de ulusal, dinî bayramlar ve yeni yıl kutlamalarına yüklenen anlamlar çerçevesinde dikkate değerdir. Dinî veya ulusal bayramlar, bir mücadele alanı olarak belirir, çoğunlukla devletlerin onayları ile kutlanır ya da tam tersi olarak kutlanmaz. Bu durum modern bir kurum olan devletin ya da siyasal antropolojinin başat konularından biri olan devlet dışında siyasal organizasyona sahip topluluğun meşruiyetini ve kuruluş ilkelerini sergilemeye yöneliktir. "Siyasal olanın sahneye konuluşunu içeren"¹⁴ bir etkinlik olan bayramlar, her ne kadar "birlik" ve "bütünlük" imalarının kutlamaya içkin olduğu düşünülse de, öncelikle hangi günün kutlanmaya değer olduğunun yasalarla belirlenmesiyle, sonrasında da işaret ettikleri ve içeriğiyle bağlantılı olarak Türkiye'de her zaman bir tartışma konusu olagelmıştır. Bu minvalde Türkiye'de de ulus devletin tarihsel başarılarını imleyen ulusal bayramların bazıları modernleşme ve batılılaşmaya yüklenmiş çok katmanlı anlamların mücadele alanı durumundadır. Örneğin 1938 tarihinden 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar "Gençlik ve Spor Bayramı" olarak kutlanan ulusal bayram bu tarihten itibaren Atatürkçülüğü vurgulamak adına "Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı" ismiyle kutlanmaya başlanır. Oysa 1980 askeri darbesinin Atatürkçülükle olan bağları, siyasal arenadaki taraflar açısından oldukça tartışmalı bir konudur. Öte yandan bu bayrama dair kamusal kutlamaların merkezi olan stadyum gösterileri, erken cumhuriyet döneminde beden terbiyesi ve spora yüklenen otoriter ve militer anlamlardan izler taşıdığı için eleştirilmiş ve son yıllarda değişikliğe gidilmiştir. 2003 yılında kırk beş farklı üniversitenin gençlerinden oluştuğu bildirilen bir forum 19 Mayıs törenlerinin otoriter devlet zihniyetini yansıttığını söylemiş; dönemin Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik de öğrencilerin bu düşüncesine katıldığını ve törenlerin modası geçmiş, hamaset dolu, militarize gösteriler olduğunu ifade etmiştir¹⁵. 19 Mayıs kutlamaları yalnızca gösterileri ile değil, gösterilerdeki giysiler ile de modernlik ve muhafazakârlık bağlamında tartışma konusu olagelmıştır. Örneğin 1978 tarihinde II. Milliyetçi Cephe hükümetinde yer alan Necmettin Erbakan, kutlamalardaki kıyafetlerin millî ahlâkı rencide ettiği gerekçesi ile partisinin törenlere katılmayacağını bildirmiştir¹⁶. 1984 yılında Millî Eğitim Bakanlığı ve İl Kutlama Komiteleri 19 Mayıs törenlerinde giyilecek giysileri düzenler. Buna göre Ankara ve İstanbul'da bermuda, İzmir'de uzun şort giyilmesine karar verilirken gazetelerde hangi illerde hangi model giysilerin giyileceği tek tek sıralanmıştır¹⁷. 1985 yılına gelindiğindeyse 19 Mayıs törenlerindeki giysilerin yanı sıra 23 Nisan bayramında giyilecek giysilerin de saptanması gündeme gelir. Bu defa kız öğrencilerin eteklerinin diz boyundan daha yukarıda olmaması ve eteğin altına lasteks şort giyilmesi kararı alınmıştır. 1998 yılında devletin bir başka bayrama ilişkin tasarrufu 19 Mayıs gösterilerinde bir protestoya konu olur. Türk Hava Kurumu'na bağlı paraşütçüler gösteri atlayışı sırasında ellerine ve ayaklarına siyah kurdele bağlayarak Kurban Bayramı'nda deri toplama yetkisinin Türk Hava Kurumu'ndan alınmasını protesto ederler¹⁸.

¹³ Geertz 2010, 191.

¹⁴ Abélès 2012, 145.

¹⁵ Milliyet Gazetesi 2003, 20 Mayıs.

¹⁶ Milliyet Gazetesi 1978, 19 Mayıs.

¹⁷ Milliyet Gazetesi 1984, 18 Mayıs.

¹⁸ Milliyet Gazetesi 1998, 20 Mayıs.

19 Mayıs kutlamalarına ilişkin tartışmaların örnekleri çoğaltılabilir ve bu tartışmalar bugün de sürmektedir. Kutlamanın siyasal temsiller üzerinden bir mücadele alanına dönüşmesi Türkiye'de dinî ve ulusal bayramlarda oldukça fazla örneklendirilebilecek bir konudur. Hemen her dinî ve ulusal bayram bilgi, zaman ve kutsalla kurduğu ilişkisi çerçevesinde siyasal temsil tartışmasına konu olur; bayramların adı değişir, kimleri devlet nezdinde artık geçerliğini yitirir ve tamamen gündemden düşürülür, kimilerinin kutlama biçimleri değişir, kimi zaman küreselleşmenin bir parçası olarak yeni kutlama günleri takvimlere dâhil edilir ya da seçilmiş bir konu tüm yıl boyunca bir dizi etkinlikle anılır. Burada devletin yapıp ettiğiyle halkın payına düşen arasında da bir fark söz konusudur. Halkın genelde edilgin bir biçimde akışı izleyerek siyasal olanın imgelerine maruz kaldığı düşünülür¹⁹. Ancak başka bir açıdan da “anlamı anlamak” da bir anlamlandırma pratiği olarak görülür ve bu pratiğin de her zaman çift yönlü işlediği vurgulanır²⁰. “Maruz kalmak” ya da “öznesi olmak” üzerinden ayrışan bu görüşler de bizi “ritüelin teorileştirilmesi” tartışmalarına götürür.

Ritüelin teorileştirilmesi Bell'e²¹ göre çoğunlukla inanç ile eylem arasında olduğu varsayılan ayrıma dayanan akıl yürütmeden hareket eder ve karşıtlık biçiminde kurulan ikili kavramlar üzerinden işler. Ritüel içinde bir yanda düşünce ve inançların, bir yanda da tekrara ve rutine bağlanmış, düşünce ve inançlardan bağımsız gibi görülen eylemlerin yer aldığı var sayılır. Önce bir ayırma ve ardından da ritüel içinde bir birleştirme işlemi yapılır. Oysa kutlamadaki söz, inanç ya da düşünce ile eylem birbirinden bağımsız değildir, bizatihi kutlama pratiğini bir arada örerek düzenlerler. Tam da bu noktada Bell, doğru kavramın “ritüelleştirme” olduğuna dikkat çeker. Çünkü ancak böylesi bir bakışla bir insan etkinliğinin diğer gündelik etkinliklerden farklılaşmasının, amaçlarının ve yerleşik kılınmasının hangi stratejilerle işlediğini görebilmemiz mümkün olacaktır²². Öte yandan kutlamaların nasıl yapılacağı üzerine süregiden tartışmalar, işin performans boyutunu da açığa çıkarır. Performans söz konusu olduğunda kutlama, kültürün sergilenen boyutudur ve aynı zamanda bir iletişim aracına dönüşür. Ancak performans kavramının beden ve sergileme ile olan bağlantısı da ritüelin eylemsel boyutunu öne çıkarır. Bu yüzden performans kavramı, eylemi odağına alarak ilerlerken düşünceyi önelemeye dair ortaya koyduğu ontolojik tavır vasıtasıyla da düşünce-eylem dikotomisinin yeniden üretilmesine kapı açar. Bu ikili kavramsal hizalamayı aşmanın bir yolu dilin performatifliğini vurgulamaktır; “bir şey söylemek bir şey yapmaktır”²³. Diğer bir yandan performansın bir başı ve sonu oluşu özellikle kutlama için ayrı bir sorun yaratır. Şehir meydanları ve parklara yerleştirilen anıtlar, heykeller kutlamanın daimiliğine işaret ederler ancak her zaman kutlama eylemliliğini de gerektirmezler. Fakat burada performans bağlamında bu tartışmaları derinleştirmek konumuzun sınırlarını aşmaktadır.

İktidar ilişkilerini içinde barındıran bu kutlama pratiklerinden posta kartları da payına düşeni alır. Posta kartı ile tebrik öncelikle, kamusal faaliyetlerin belirli anlarını somutlaştırır. Bunun dışında tekrara dayalı bir edim olarak diğer tüm kutlama araçları gibi siyasal bir iletişimdir. Burada kartpostallara dair, her biri kendi içinde başka soruları barındıran iki tür mücadele alanından bahsedilebilir; birincisi metinde de dikkat çekildiği üzere neyin kutlandığı, ikincisi de bunların ne ile kutlandığıdır. İncelediğimiz 1970'li yıllara ait posta kartlarının ön yüzündeki aile/çift görsellerinde “mutluluk” temsillerini, arka yüzündeki yazılarda ise daha çok yeni yılın ve dinî bayramların kutlandığını görüyoruz. Bu bağlamda bu günlerin “ne ile kutlandığı” ve “nasıl kutlandığı” çerçevesinde kartpostal malzemesinin hem ön yüzünde bir görsel hem de arkasında kısa yazılarla, kalıp sözlerle doldurulan küçük bir boşluk taşıması, çalışmamız için açık bir okuma alanı olarak belirir. Abélès²⁴, iktidar ve süre arasındaki ilişkiyi “kısa vade ile oynama sanatı” olarak tanımlamış, bu yolla da iktidarın simgeselliğe başvurmasındaki kaçınılmazlığı, mecburiyeti göstermişti. Bu bağlamda bu çalışmayı, siyasalın zamanı rasyonel kullanması anlamında “temsil” kavramı çerçevesinde düşünmek gereklidir. İktidarın her alana, her ilişkiye sızdığı fakat aynı zamanda üretken bir

¹⁹ Abélès 2012, 146.

²⁰ Hall 2017, 20.

²¹ Bell' 1992, 13-54.

²² Bell 1992, 74.

²³ Austin 2009.

²⁴ Abélès 2012, 187.

mekanizma olduğu yönündeki düşünceden²⁵ hareket eden bir bakışla temsil ilişkilerini de değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda kartpostalların içerdiği resim de yazı da, her gönderilme pratiğinde yeniden canlanan değerler ve simgeler sistemine işaret eder. İşaret ettikleri ise siyasalın imgesi ve simgesel düzenek tarafından kendiliğinden şekillenen “yaratıcı bir zihinsel süreçtir”²⁶. Zira sıradan insanın gündelik hayatını düzenleyen iktidar pratikleri ve bu pratikleri hayata geçiren stratejiler anlamında simgesel düzenek; fotoğrafların seçiminden basılmasına, insanların zamanında birbirlerine bunları göndermesinden şimdilerde koleksiyon nesnesi olmasına kadar ilerleyen süreçte iş başındadır. Dolayısıyla söz konusu kartpostal görsellerinin temsil bağlamında nasıl organize edildiğini incelemek, bize bu temsillerin işleyişine dair epistemolojik bir harita sunacaktır. “Mutlu ailenin” ve “mutlu çiftlerin” temsili, gündelik hayatı düzenlenme girişimi olarak okunabilirken, kartpostallar vasıtasıyla da değerlerin inşa edildiği ve yeniden üretildiği bir uzama işaret eder. Şüphesiz bu uzama sosyal ve siyasal mahiyeti olan anlamlar içkindir. Dolayısıyla da bu temsilleri, “toplumsal ilişkilerin düzenlenme alanı, imgesi ve stratejik nesnesi”²⁷ olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bu temsiller aynı zamanda, “mutlu çiftlerin” ve “mutlu ailelerin” herkesin gözüne doğal ve zorunlu görünmesini sağlayan, Gramsci’nin de işaret ettiği hegemonyanın devamlılığını sağlamak için rıza üreten mekanizmalarından biri olarak da okunabilir.

Tüm bunlardan hareketle, bir mücadele alanı olarak yeniden tanımlayabileceğimiz kartpostal nesnesinin öncelikle, 1970’li yıllarda dolaşıma giren aile/çift temalılarındaki mutluluk temsillerinin üzerinde durulacak ve sonrasında da bunların arkasına yazılmış olan, kutlamanın kalıp sözlerinin olası manalarına ve ne tür bir retoriğe işaret ettiğine değinilecektir.

Mutluluk Temsilleri

Saman Sarısı şiirinde Nazım Hikmet Ran, ressam Abidin Dino’ya “mutluluğun resmini yapabilir misin” diye sormuştu. Bu soru Türkiye’de yıllar sonra birbirinden farklı bağlamlarda ve kimi zaman da mizahi bir üslupla, tıpkı popüler kültürün Salvador Dali’yi Mona Lisa tablosuna yerleştirilmesi örneğinde olduğu gibi, kolektif hafızada artı anlamlarıyla kendine özgü bir yer edindi. Bu durum her vakada eserin değerini düşürmeye ya da sanatçıyı itibarsızlaştırmaya dönük olmak zorunda değildir elbette, mizah, eleştiri ve yaratıcılığın gücü olarak da düşünülebilir. Öte yandan birbiri ile ne kadar ilişkilendirilebileceği çok da net olmayan ve biri eleştiri ve/veya söylenti, diğeri ise bir olgu niteliğinde iki durum daha karşımıza çıktı. İlki farklı siyasal konulardan Nazım Hikmet’in “kartpostal şairi” olarak nitelenmesi üzerinden ilerleyen ve gerçekleşip gerçekleşmediği ya da detayları ve tarafları bu yazının kapsamı dışında kalan bir tartışma idi. İkincisi ise kimi şairlerin dizelerinin, edebiyatta bir dönem toplumsal gerçekçilik olarak da adlandırılmış olan bir akıma işaret edercesine, köylü çocuklarının fotoğraflarını gösteren posta kartlarında yer almasıydı. Sonuçta sadece adı geçen ya da geçmeyen şairlere işaret eder biçimde değil ama “kartpostal şairi” deyişi Türkçede yerini bulmuş oldu. “Kartpostal şairi” sözü ağırlıklı olarak pejoratif bir anlamla yüklü olarak kullanılır. Ancak bu niteleme bir yanı ile de posta kartının yapısal bir özelliğine işaret ederken ona dair de bir ipucu verir. Posta kartı bir görseli ve buna uygun olduğu düşünülen ve genellikle kalıp sözlerle ifade edilen, beklentilere uygun, öngörülebilir kısa mesaj ve dilekleri içerir. Burada ele alınan aile temalı posta kartlarının görselleri bir anlamda “mutluluğun resmi” olarak karşımıza çıkarlar. Mutluluk bu posta kartlarında ailenin birlikteliği olarak temsil edilmiştir. Bu bağlamda bu kartların arkalarına yazılmış kalıp sözlerden oluşan kutlama mesajlarının yalnızca bayram ya da özel günleri değil, aynı zamanda ailenin birlikteliğini de kutlayıp, kutsadıkları söylenebilir. Bununla birlikte bu kartlarda esasen “mutluluk” ile “kutlanan” şeyin, modern, şehirli çekirdek ailenin kendisi olduğunu görürüz. Anne, baba ve “makul” sayıda çocuktan oluşan bu aile; huzurlu, mutlu ve “yaşanması gereken bir hayatın”, bir başka ifadeyle “yaşamaya değer bir hayatın” temsilidir. İncelediğimiz kartpostallarda, “normal” ve “kabul edilebilir” olanın idealini ve arzusunu yaratan imgeler bağlamında bir modern çekirdek aile stereotipinin temsil edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

²⁵ Foucault 2016.

²⁶ Abélès 2012, 152.

²⁷ Sancar 2014, 233.

Öte yandan üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta da bu fotoğrafların neredeyse tamamına yakınının Avrupalı ya da Amerikalı aileleri gösteriyor oluşudur. Yabancı dergilerden kopyalanarak basılan bu resimler salt “bir tür aile” imgesini ve idealini takdis etmekle kalmaz, aynı zamanda nasıl mutlu olunması gerektiğine dair yol gösterici bir niteliği de içinde barındırır.

Bu görsellerde aileler ağırlıklı olarak ev ortamında ve kimi zaman nadir de olsa açık alanda, genellikle piknik yaparken yer alırlar. Ailenin habitatu, yaşama mekânı, bir başka ifadeyle varlık uzamı olarak temsil edilen evler içerisindeki aileler genelde; aile üyelerinin bir araya gelmesini sağlayan salonda, aile içi bir sosyal aktivite halindeyken görüntülenirler. Aile, masa başında hep birlikte yemek yiyen, birlikte televizyon izleyen ya da koltuklara oturmuş halde poz veren aile üyeleriyle veya çocuklarına ders çalıştıran ya da onlarla oyun oynayan bir anne ve baba ile temsil edilirken çocukların ders çalışması ya da oyunları da tüm aileyi ilgilendiren ve bir araya getiren bir faaliyet olarak gösterilir. Bu görsellerde, ailenin doğasında çocuklu olmanın varlığına dair bir aile söyleminin de inşa edildiğini ifade edebiliriz. Bir temsil pratiği olan stereotipleştirme, temsil ettiği şeyi birkaç temel özelliğe indirgeyerek ve doğa tarafından sabitlenmiş öze işaret ederek işler²⁸. Temelde üreme ile ilişkilendirilen buradaki stereotipik aile; küçük kalmaya eğilimli; kadın ve erkeğin arasında olduğu varsayılan aşka ve bu aşkın mutlak sonucu olan çocuğa/çocuklara ve görece eşit cinsiyet rollerine sahip; çocuklarının eğitimini ve sevgi ortamında büyümesini önemseyen, kendileri için anlamlı günleri kutlamayı atlamayan bir ailenin görsel anlatısıdır. Zarif bir şekilde bir arada duran bu aileler, modern evliliğin, evlilik hayatının mezzetlerini vurgular.

²⁸ Hall 2017, 332.

Diğer taraftan temsillere bakmanın bir başka yolu da “neyin temsil edilmediğine” odaklanmaktır. Çünkü temsil pratiği aynı zamanda “mevcudiyet” ile “yokluk” arasında bir ilişki kurar ve söylenmeyi de üretir²⁹. O halde temsil, gösterilen kadar gösterilmeyenle de işleyen bir süreçtir. Dolayısıyla tam da burası temsil ile hafıza arasındaki ilişkiyi yeniden düşüneceğimiz alandır. Ricoeur³⁰ hafıza konusunda Platon ve Aristoteles'ten miras alınan temel tartışmayı, hafıza ve imgelemin birbirine karıştırılması olarak özetler. Platoncu bağlamda hafıza sorunu "namevcut bir şeyin mevcut temsili" tartışması çevresinde dönerken Aristoteles hafızanın konusunu geçmiş olarak kabul etmiştir. Temel sorun ise anı ve imgenin birbirinin içine karışarak dönüşmesi, hakikate ulaşmada sıkıntı yaratmasıdır ama bu durum hafızanın nihai göndergesinin geçmiş olduğu gerçeğini değiştirmez. Öte yandan temsillerin “gösterilenleri”, kavramsal haritalar aracılığıyla tam olarak namevcutun mevcudiyeti şeklinde var olan zihinsel ikamelerdir. Dolayısıyla temsilde olmayan şeylerin de bir “gösteren” olarak okunabilmesi, temsilin gösterdiği şeylerin anımsattıklarıyla mümkün hale gelir. Anımsanan şeyin de betimlenmiş olandan aldığı desteği dile getiren Ricoeur’ü takip ederek temsilin her daim hafıza ile ilişkili olduğunun altını çizebiliriz. Bu bağlamda incelediğimiz posta kartlarında mutluluk kavramına dair nelerin temsil edilmediğine bakmanın, hangi gösterenlerin etrafına olumlu hangilerininse olumsuz hisler kümelendiği hususunda bir bilgiye işaret edebileceğini düşünüyoruz. İlk belki de en fazla göze çarpan şey çocuksuz ailelerin temsil edilmiyor oluşudur. Daha önce de dikkat çektiğimiz gibi burada mutlu bir aile olmanın sırrı, temelde nesli yeniden üreten bir kurum olmaya dayanmaktadır. Aile bireyleri hususunda bir başka dikkat çeken şey yaşlı ebeveynlerin gösterilmemesidir. Bu bağlamda aile mutluluğunun 20’li 30’lu yaşlardaki genç anne babalara ve onların sıfır - on iki yaş aralığında değişen ve yaş farkları da çok olmayan çocuklarına ait olduğunu söyleyebiliriz. Yine Afrikalıların, Asyalıların ya da Güney Amerikalıların da mutlu bir aile temsiliinde yer almadığını görürüz. Dolayısıyla mutluluğun bu resimleri, beyaz, heteronormatif bir aile stereotipini göstermektedir. Ailelerin sosyo-ekonomik durumlarına baktığımızda fakir ve eğitimsiz ailelerin hiç gösterilmediğini görürüz. Keza bir gecekondü evi de mutluluk temsili olarak gösterilmez. Ayrıca aile arasında şiddeti ya da agresifliği akla getirecek en ufak bir unsur bulunmaz. Yine düzensiz, dağılmış evler temsillerde mevcut değildir. Tüm bunlardan hareketle temsil edilmeyen bu unsurların mutluluğun peyzajını bozmakta olduklarını çıkarsayabiliriz.

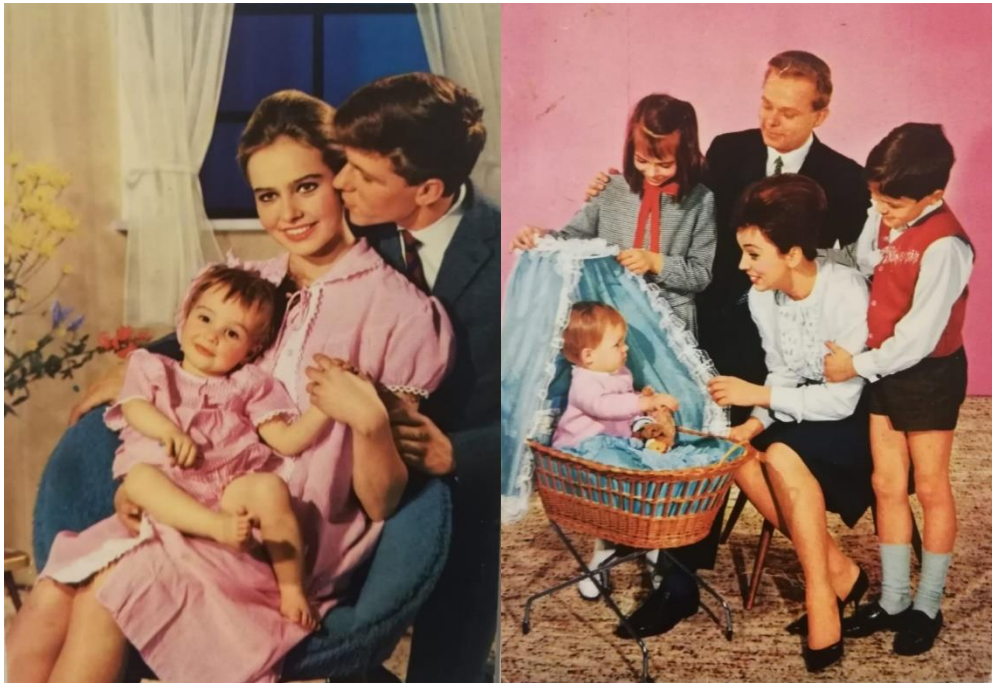
İncelediğimiz tüm bu aile fotoğraflarında anne, baba ve çocuklar güzel ve temiz parlak renklerde seçilmiş giysileriyle evin salonunda yerlerini alırlar. Az sayıdaki posta kartı mutfakta pasta ya da kek yapmakta olan anneyi izleyen bir çocuk ve babayı gösterir. Çekirdek aileyi bir araya getiren salonun örnek düzenlemesi de bu kartlarda net biçimde görülür: ahşap büyük bir yemek masası ve büfe, duvarlarda bir iki tablo, yine ahşap konsol yahut sehpa üzerinde saksı bitkileri ya da çiçekler, oturma takımı ve televizyon salon dekorunu oluşturur. Genelde salonda aile içi bir aktivite halindeyken görüntülenen bireylerin meşgul oldukları işler, zaman zaman aynı karede birden fazlasını barındırmakla birlikte, şöyle gruplandırılabilir: okuma, müzik faaliyetleri, şömine ya da televizyon başında toplanma, çocuklarla ilgilenme, bir kutlama vesilesiyle yahut yemek için masa başında bir araya gelme. Kimi zaman da aşağıdaki örnekte olduğu gibi bir evin salonu ya da oturma odası olduğu düşünülen bir mekânda, tüm aile üyelerinin tek bir koltuğa oturması ile tanımı zorlama pahasına da olsa aile içi birlik, bağlılık ve dayanışma gibi kavramların vurgulanmak istediğini düşünebiliriz. Öte yandan bu örnekte aile üyelerinin neden herhangi bir görüntünün olmadığı, muhtemelen kapalı bir televizyona bakmakta oldukları sorusu da akla geliyor. Kartpostallardaki okuma faaliyetleri ya kitap, dergi ve gazete okumaya ayrılan özel zamanlar ya da çocuk odaklı eğitici eylemler olarak gösterilirken, müzik faaliyetleri ise plak, gramofon gibi eşyalarla ilgilenmeyle ya da piyano çalmayı çocuğuna öğretmek gibi yine çocuk odaklı bir eğitimle ilişkilendirilmiştir.

²⁹ Hall 2017, 78.

³⁰ Ricoeur 2012, 25-40.

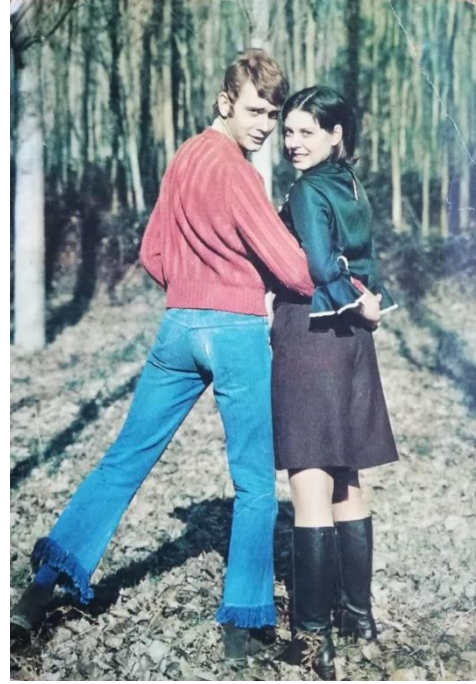

Başka bir grup fotoğrafta ise bir stüdyoda, bu sefer bir faaliyet anından ziyade durağan biçimde, bir koltuk etrafına yığılarak poz vermiş aileler dikkat çeker. Bu fotoğraflarda bir koltuğa oturmuş annenin kucağında ya da hemen yakınındaki beşikte ailenin tek ya da en küçük çocuğu yer alırken, ailenin diğer üyeleri annenin etrafında ayakta durur. Baba ise ailesinin başındadır, anneyi ve çocukları korur gibi bir beden hareketi yaparken aynı zamanda etrafındakilere sarılarak şefkat gösterir.

Bir diğer mutluluk temsili ise aile olmanın bir basamak öncesini oluşturan, “bir çatı altına girmiş”, çocuk sahibi olmuş ve “yetişkin hayatına” geçiş yapmış ailenin aksine açık havada dolaşıp aşklarını yaşayan genç sevgililerin flört fotoğraflarıdır. Bu fotoğraflarda hemen göze çarpan şey, neredeyse tamamına yakınının dış mekânda ve gündüz vaktinde çekilmiş olduğudur. Dönemin Yeşilçam filmlerinde de sık sık karşılaştığımız, genç ve sevgili olmaya dair kolektif hafızamıza yer etmiş

“kırlarda koşma” romantizmine, genç çift temalı posta kartlarında da rastlarız. Mutlu bir aile olmaya giden yolun, birbirine âşık mutlu çifti olarak okunabilecek bu sevgililer, ailelerin habitatu olan evin tersine çoğunlukla kırlarda, bahçelerde, ormanlarda, parklarda dolaşırken ya da uzanırken resmedilir.

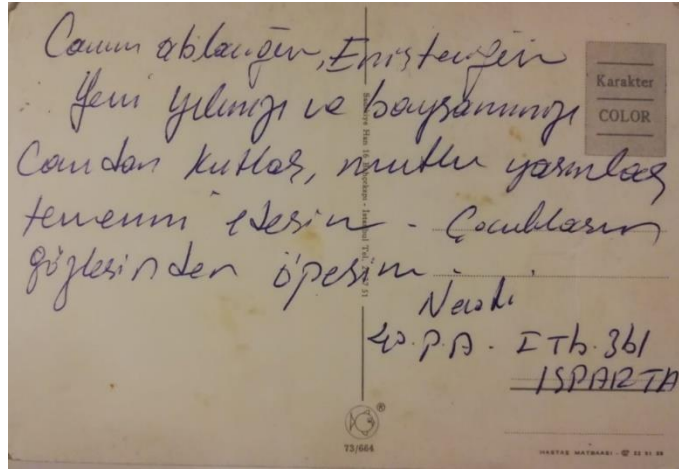
Fotoğraflarda çoğunlukla birbirlerine bakan, el ele tutuşmuş ya da birbirine sarılmış sevgililer yer alır. Bu görsellerde gençleri, yaşam enerjisi ile hayat dolu, özgür, bireysel, âşık ve dolayısıyla da mutlu olarak tasvir etmeye yarayan temsil pratiklerini yakalayabiliriz. Bu bağlamda ilk dikkati çeken şeylerden biri, genç olmanın ima ettikleriyle yüklü olan spor giyimlerdir. Tıpkı aile kartpostallarında olduğu gibi genç çiftler de yine dönemin modasına uygun, temiz kıyafetler içindedirler ancak bu sefer spor kesim pantolonlar, kotlar ve tişörtler vardır. Spor kıyafetler içinde gençler gitar çalar, motora biner, yeşillik alanlarda ya da su kenarlarında dolaşırlar, şehir içindelerse taş merdivenlerde otururlar. Nadir de olsa iç mekânda çekilmiş fotoğraflar da vardır. Bunlarda ise genç çiftler bir kafede, birbirlerine gülerken bakarken ve el ele tutuşup kahve içerken gösterilirler.

Kutlamanın Kalıp Sözlere

Kısa bir internet taraması karşımıza, ulusal ve dinî bayramlarda, "özel" anlam yüklenmiş günlerde iletilmesi gerektiği düşünülen ya da beklenen sözlerin yer aldığı bir dizi internet sitesini çıkarır. Kutlama mesajlarının yer aldığı bu sayfalar kendi içlerinde özel günler, ulusal ve dinî bayramlar gibi ayrımlarla çok sayıda kutlama mesajına yer verirler. Kutlama için söylenecek sözler ilk başta çok çeşitli görünür ancak kendi içlerinde mizahi bir üslupla yazılanlar, kutlayan ve kutlanan kişilerin statülerini gösterenler, görece daha resmi bir üslup ya da gündemdeki dil oyunlarını içlerinde barındıran mesajlar gibi farklı kriterler çerçevesinde bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir niteliktedirler. Oysa genel olarak vardığımız sonuç, kutlama mesajlarının öyle ya da böyle standart bir dil içerdiği gerçeğidir. Görece standartlaşmış, öngörülebilir bir dil, kutlamanın önemli bir boyutudur. Bu durum dilbilgisel olarak “kutlama”nın ne tür bir “söz” olduğuyla yakından ilişkilidir. Austin’in³¹ yaptığı gündelik dil çözümlemesine göre “kutlarım” sözünü sözcelemek, bir şeyi betimlemek ya da yapıları bildirmekten ziyade, bizzat o şeyi yapmak olduğundan bir “edimsöz edimi”nde bulunmaktadır. Dolayısıyla buradan hareketle “kutlarım”, “tebrik ederim” ya da “diliyorum” kelimelerine aynı zamanda bir performatifliğin içkin olduğunu da söyleyebiliriz. Bir başka ifadeyle kutlama, “kutlarım” demeden gerçekleşmesi mümkün bir eylem olmadığından kutlama içeren bir ifade de ister sözlü ister yazılı şekilde, “kutlarım” ya da “tebrik ederim” fiilleriyle bitmek durumundadır. Kutlama

³¹ Austin 2009, 121.

bildirimlerinde ise bu fiillerin öncesinde kutlamanın konusunu barındıran birtakım sözler söylenir ve bunlar kutlamanın fiilleriyle birleştirildiğinde bir kalıp söz ortaya çıkar.

İncelediğimiz posta kartlarında kutlamalar, yeni yıl ve dinî bayramlar olmak üzere iki ana grupta sınıflandırılabilir. Elimizdeki kartlarda bayram, sene başına yakın zamana denk geldiği yıllarda, bazılarında ikisi birden tebrik edilmiş, çok azında ise doğum günlerinin de kutlandığını görüyoruz. Genelinde salt kalıp sözle kutlanan bir özel gün varken, az da olsa kimilerinde de kartpostal kısa bir mektup şeklinde kullanılmıştır. Bunlarda da istisnasız kalıp sözle tebrik bulunurken, ayrıca kısaca güncel haber alışverişi de yapılmıştır. Posta kartlarında çoğunlukla; “yeni yılınızı kutlar, işlerinizde başarılar dileriz”, “bayramınızı içten kutlar, büyüklerimin ellerinden küçüklerimin gözlerinden öperim”, “yeni yılınızı kutlar, neşeli, mutlu ve sıhhatli günler dilerim”, “bayramınızı candan tebrik eder, mutlu günler dileriz” şeklindeki kalıp ifadelerle rastlarız. Bu tebriklerin adreslerine baktığımızda aile bireyleri arasında kişiden kişiye, aile dışında bir kişiden aileye, aileden aileye, arkadaştan arkadaşta ya da öğrenciden öğretmene olduğunu görürüz. Bu bağlamda kartpostalların kimden kime gönderildiği ile sevgili ya da aile görseli kullanılması arasında bir ilişki kurabilmenin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Kişiden kişiye iletilmiş tebrik olsa dahi genelde çoğul bir şekilde hitap kullanılması yazıya dair ön plana çıkan bir başka husustur.

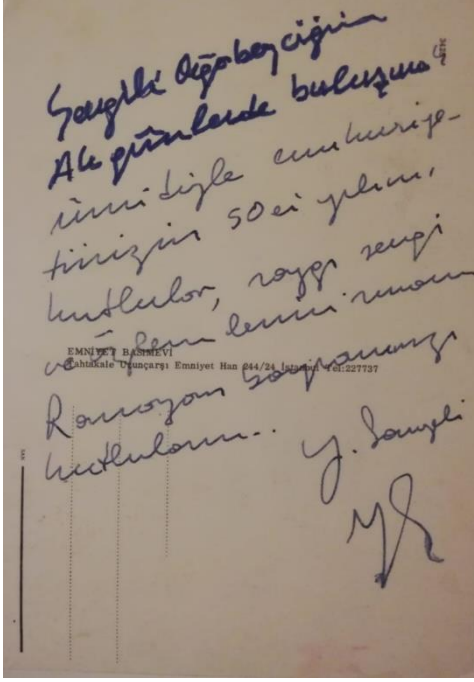
Öte yandan posta kartlarının çoğunda kullanılan yazı biçimi de üzerinde durmaya değer bir konudur. Kutlama mesajlarının büyük bir bölümünde hem italik harflerin kullanıldığını hem de mesajı içeren yazı bloğunun sağa yatık olarak yazıldığını görürüz. Tarihsel olarak italik harflerin ortaya çıkışı, Rönesans İtalya’sında on beşinci yüzyılın başlarına rastlar. Rönesans’ta Roma klasiklerinin yeniden keşfiyle birlikte bu eserlerin yazımında kullanılan *Caroline* yazı tipi, *Hümanist* el yazısı olarak yeniden uyarlanır³². İtalik yazı da Hümanist karakterlerin, hızlı yazılmasından kaynaklanan farklı bir yorumdur³³. İtalik yazının temel karakterlerini oluşturan İtalyan bilgin Niccolò Niccoli, esasında daha hızlı yazabilmek amacıyla bunları keşfeder. El yazısı hızlandıkça harflerdeki dik karakterler oval biçime dönüşme eğilimine girer, harfler yazma yönünde eğilmeye başlar, kalem vuruşu en aza iner ve yazı, harfleri birbirine katarak ilerler. Dolayısıyla italik yazının, bugünkü kullanımında olduğu şekli ile herhangi bir ifadeyi vurgulamak için değil, en başta zamanı rasyonel kullanmak için ortaya çıktığını görürüz. Eğik yazmanın ikinci bir faydası da, dönemin parşömen, mürekkep gibi pahalı yazı materyallerinin idareli kullanımını sağlamasıdır, aynı zamanda daha küçük yerlere daha fazla yazı sığdırılmasına da imkân tanır. Zamandan, emekten ve materyalden tasarruf ettiren bu yeni yazı tipi, kısa sürede hızla İtalya’ya yayılır ve 1440’ta Vatikan’ın resmi el yazısı olarak kabul edilir³⁴. Ancak on altıncı yüzyılın başında, baskı tekniklerinin gelişmeye başlamasıyla italik yazı tipi sorun yaratmaya başlar. Artık normal yazı karakteri olarak değil, parantez içindeki metinler ile ek açıklamaları

³² Fairbank 1951, 887.

³³ Adams 2004, 14.

³⁴ Harris 1995, 94.

göstermek ve vurgulamak için kullanılmaya başlanır³⁵. İtalik yazının konumuzla bağlantılı önemli bir özelliği de kolay uygulanabilirliği ve süslü retorisiyle kaligrafiyi “herkesin sanatı” haline getirebilecek tek yazı türü olmasıdır³⁶. “Sıradan kimsenin zanaatını” posta kartlarındaki tebriklerde de yakalarız. İtalik harfler ve sağa yatık bir yazı bloğu ile kaleme alınan kartpostal arkası mesajı hem yazı yazılacak alanın darlığı hem de kutlamanın kalıp ifadeleri ile bağlantılıdır. Diğer yandan bu tarz bir kaligrafi, kutlamanın ima ettiği süsleme ve düzenlemeye de işaret eder. Özenle yazılan “süslü” ifadeler, bayramlarda temiz ve güzel kıyafetler giyme davranışının bir izdüşümü gibi okunabilir.

Ancak tüm bunların ötesinde bizim burada esas üzerinde durmak istediğimiz şey, bu kartların önünü ve arkasını birlikte incelediğimizde ortaya çıkan ve kalıp sözlerle ortak bir akıl yürütme olarak okuyabileceğimiz iki yüz arasındaki uyumdur. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi ramazan ve cumhuriyet bayramlarının kutlamasını içeren bir kartın ön yüzünde, dizleri ve elleri üzerinde yerde bir baba ve babanın sırtındaki iki çocuğu dengede tutmaya çalışan bir anneyi içeren mutlu bir aile fotoğrafı görürüz. İki kız arkadaş arasında “mübarek Kurban Bayramı”nı kutlamak için gönderilen bir başka kartpostalda ise spor bir motorda oturup, sarılarak bakışan genç sevgili görseli vardır. Öğrenciden öğretmene gönderilen yeni yıl tebriğinin görseli ise parkta birbirlerine sarılarak uzanan genç sevgililerdir. Salonda oturup çocuklarına bakan anne babayı ve iki çocuğu içeren kartpostal da yeni yıl kutlaması olarak bir arkadaşına postalanmıştır. Bu uyumsuzluğu kalıp sözlerle bir arada okumanın ufkumuzu farklı bir noktaya taşıyacağını umuyoruz. Bu hususta, kalıplaşmış davranışlar çerçevesinde Weber’e ve sözlerin mübadelesi bağlamında ise Clastres’e değineceğiz. Anlamlı eylem ile hiçbir anlam yüklenemeyen eylemlerin arasındaki çizgiyi muğlak olarak gören Weber³⁷, sosyal eylemi dört tip üzerinden sınıflar. Bunlardan biri de “geleneksel davranıştır”. Bu kavramla Weber, kökleşmiş alışkanlıkları kasteder ve bu davranışları hemen otomatikleşmiş bir tepki olarak kabul eder. Alışılmış bu davranış biçimlerine bağlılık, farklı bilinçte ve duygularla da olsa yine de sürdürülür. Çünkü gündelik alışkanlıkların motivasyonu rutinleşmiş eylemlerdir, kaynağını yaşanmışlıklardan alırlar. Weber’e göre kökenleri bakımında irrasyonel olan bu davranış biçimi, alışılmış şeylere yönelik süre giden tepkilerdir. “Beklenti” burada önemli bir kavram olarak karşımıza çıkar. Beklenti aracılığıyla toplumsal ilişki, taraflar açısından çerçevelenmiş, güvenli bir olasılıklar ortamı olarak belirir. Bu bağlamda kartpostal atmak da, beklentiye karşılıyan kalıp sözlerle, üzerine fazla

³⁵ Harris 1995, 95.

³⁶ Adams 2004, 20.

³⁷ Weber 2018.

düşünmeden, risk almadan, güvenli ve hep yapılageldiği gibi, özel kılınmış bir güne otomatik olarak karşılık vermek şeklinde geleneksel bir eylem olarak okunabilir.

Öte yandan kutlamanın bu kalıplaşmış ve tekrar edilmesi beklenen sözleri, birilerini iktidarsız kılma bağlamındaki arka planıyla olmasa da salt eylemdeki yapısal benzerliğin örtüşmesi anlamında, Clastres'in³⁸ topluma sürekli boş söz akışı yapmakla yükümlü kabile şeflerini akla getirir. Güney Amerika'nın barış mimarı, cömert ve iyi hatip şeflerinden beklenen şey "sözcüklerin mübadelesi"dir³⁹. Bunu gerçekleştirirken de şefi kimse dinlemez, bir bakıma "havaya" konuşur. Tıpkı posta kartlarına yazılan kalıp sözler gibi. Dinlensin diye değil, sırf beklenen bir konuşmayı yapmak için konuşan şefin, hiç kimseyi etkileyemeyeceğini bile bile yaptığı söylevin konusu da elbette bellidir; "geleneksel yaşam kurallarının binlerce kez yinelenmiş bir övgüsü"⁴⁰. Aynı şekilde kartpostalda da aslında ne yazdığı da üzerindeki görselin ne olduğu da önemli değildir. Beklenen tek şey sadece birilerinin bu önemli olduğu düşünülen günlerde kayda değer olmayan, herkesin ettiği gibi bir takım çok da mana içermeyen, klişe laflarla geleneksel yaşama hürmet göstermesidir. Clastres⁴¹ sözü, iktidarı zorlayıcı şiddetin dışında tutan, iktidar tehdidini boşa çıkarmak için her gün yinelenmesi gereken bir araç olarak betimler. Tam da bu yüzden sözün mübadelesi çok önemlidir. Ancak posta kartlarında da biçimsel olarak durumun çok farklı olmadığını gözlemleriz. Toplumun adeta "söz borcu"⁴² varmış gibi kartpostallar vasıtasıyla sözcükleri dolaşıma sokma görevi icra edilmektedir.

Sonuç Yerine

1970'li yıllarda dolaşımda olan aile/çift temalı posta kartları burada, biri diğeriyle bağlantılı üç yönüyle tartışmaya açıldı. Birincisi kartpostalların, bir kutlama aracı olmasından hareketle iktidar ilişkilerini içeren ritüelleştirme kavramından aldıkları pay konusudur. Burada kutlama denilen şeyin, işlevselci bir uyumu ifade etmesinden ziyade her daim bir mücadele alanı olmasından dolayı, bir kutlama pratiği olan kartpostal gönderme eylemi de nesnenin kendisi de üzerinden simgesel olarak iktidar ilişkilerinin okunabileceği bir alan olarak belirir. Ve içerisinde "Ne kutlanıyor? Nasıl kutlanıyor ve Ne ile kutlanıyor?" sorularının cevaplarını barındırır. Nesne olarak kartpostal, önünde bir görsel ve arkasında kısa bir tebrik yazılacak küçük bir alan olmak üzere barındırdığı iki yüz de kutlama pratikleri bağlamında tartışmaya açıktır. Bu çerçevede posta kartlarının ön ve arka yüzleri üzerinden farklı sorunsallar ortaya konulabilirken, ikisini bir arada bir hatırlama ve kutlama pratiği olarak okumak başka bir sorunsala işaret edecektir. Bu noktada ikinci yön kendini açığa çıkarır; posta kartlarının ön yüzü, yani görselleri bize ne anlatır? İncelenen kartpostallarda aile ve çift bağlamında "mutluluğun resmini" görürüz. Aile temalı olanlarında anne, baba ve çocuktan oluşan çekirdek aile fotoğrafları vardır. Bu görsellerde, dönemin modasına uygun, şık ve temiz kıyafetler içinde, aile içi bir faaliyet esnasında evin ahşap döşemeli salonunda bulunmak ve çocuk sahibi olmak mutlu bir ailenin temsili olarak gösterilir. Bir diğer mutluluk temsili ise mesut bir aileye giden yolu inşa eden genç sevgililerin flört fotoğraflarıdır. Ailelerin aksine bu çiftler doğada, parkta, bahçede fotoğraflanmışlardır. Spor kıyafetler içinde kol kola, el ele, diz dize romantik görseller içindeki genç çiftler, genç ve sevgili olmaya dair temsillerle yüküldür. Posta kartlarını incelediğimizde karşımıza çıkan üçüncü yön ise, arka yüzlerinde yer alan kutlamanın kalıp ifadelerine dairdir. Bu bağlamda kutlamanın neden kalıp sözlere ihtiyaç duyduğu sorunsallaştırılır. Bir edimsöz edimi olan "kutlama"ya, standartlaşmış, öngörülebilir ve beklenti karşılayan bir dil kullanılmasının içkin olmasından hareketle kartpostalların iki yüzü bir arada değerlendirildiğinde karşımıza çıkan uyumsuzluğu da yine kalıp sözlerin mantığında yakalarız. Kalıp sözlerden oluşan kutlama içeriğine sahip bir yüz ile mutlu aile/sevgili fotoğraflarının yer aldığı diğer yüz arasındaki bu örtüşmezliği, bir başka ifadeyle bağdaştırması güç bu biçim ve içeriği, hatırlamak ve iyi dileklerde bulunmak niyetiyle birine gönderme eylemini, Weber'in "gelenekselleşmiş davranış tipi"yle ve Clastres'in "sözcüklerin mübadelesi" kavramıyla anlamlandırmaya çalıştık. Nihayetinde ritüelleştirme bağlamında bir

³⁸ Clastres 2006.

³⁹ Clastres 2006, 29-34.

⁴⁰ Clastres 2006, 133.

⁴¹ Clastres 2006, 41.

⁴² Clastres 2006,41.

mücadele alanı olarak yeniden tanımladığımız posta kartı atma işinin nesnesi olan kartpostalların, iki yüzünü ayrı ayrı sorunsallarla okumaya tabi tutsak da neticede bir eylemi yerine getiren şey olarak bütüncül baktığımızda, beklenen sözlerin dolaşımını sağlayan ve otomatikleşmiş bir biçimde geleneksel motivasyonlarla gönderilen bir nesne olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Kaynakça

- Abélès, M. (2012) *Devletin Antropolojisi*, Çev. Nazlı Ökten, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Adams, C. J. (2004) *An Italic Calligraphy Handbook*, New York: Dover Publications.
- Anderson, B. (1993) *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.
- Appadurai, A. (1986) "Introduction: Commodities and the Politics of Value", *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, New York: Cambridge University Press, 3-64.
- Austin, J. L. (2009) *Söylemek ve Yapmak*, Çev. R. Levent Aysever, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bell, C. (1992) *Ritual Theory, Ritual Practice*, Oxford: Oxford University Press.
- Clastres, P. (2006) *Devlete Karşı Toplum*, Çev. Mehmet Sert & Nedim Demirtaş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Fairbank, A. (1951) Italic Handwriting, *Journal of the Royal Society of Arts*, Vol.99, pp. 884-895.
- Foucault, M. (2016) *Özne ve İktidar*, Çev. Işık Ergüden & Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Geertz, C. (2010) *Kültürlerin Yorumlanması*, Çev. Hakan Gür, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Glassie, H. (1999) *Material Culture*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Hall, S. (2017) *Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları*, Çev. İdil Dündar, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Harris, D. (1995) *Art of Calligraphy*, London: DK.
- James, W. (2013) *Törenselle Hayvan: Yeni Bir Antropoloji Portresi*, Çev. Sevda Çalışkan, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud (1986) *Divan-ı Lügat-it- Türk*, Çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Koç, T. (1998) *Din Dili*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Lewis, G. (1980) *Day of Shining Red: An Essay on Understanding Ritual*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ricoeur, P. (2011) *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Çev. M. Emin Özcan, İstanbul: Metis Yayınları.

Sancar, S. (2014) *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Weber, M. (2018) *Ekonomi ve Toplum I*, İstanbul: Yarıncılık.

Türkiye'nin Vatandaşlık Politikalarının Öteki Algısındaki Rolünü Suriyeli Mülteciler Üzerinden Düşünmek

To Think of The Role of Turkey's Citizenship Policies in Sense of Other Perception Through Syrian Refugees

İbrahim KARATAŞ

Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

ibrahim.karatas@marmara.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-0127-468X

Öz

Vatandaşlık politikaları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ulus-devletçi çerçevede ele alınmaktadır. Türklük kimliği üzerinden tanımlanan bu politikalar soybağı ölçütüne dayanan Türk vatandaşlık modeliyle şekillenmektedir. Bu model başta içinde bulunan farklı etnik unsurları tek bir kimlik altında toplamak için kurgulansa da ilerleyen yıllarda yabancı kimliklerin ötekileştirilmesine yol açan nedenlerden biri olmuştur. Özellikle günümüzde Suriye'den Türkiye'ye göç eden insanlara yönelik gözlemlenen ötekileştirme tutumunun ulus-devletçi vatandaşlık politikalarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu makale, son yıllarda Suriyeliler için devletçe izlenen politikaları Türk vatandaşlığı, yabancılara yönelik yasal düzenlemeler, vatandaşlık hak ve ödevleri konularıyla ilişkilendirerek incelemeyi ve bu politikaların toplumsal yansımaları üzerinden sosyolojik analizini yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Vatandaşlık, Vatandaşlık Politikaları, Göç, Öteki Algısı, Suriyeli Mülteciler*

Abstract

The citizenship policies in Turkey as with the whole world have been tackled within the frame of the nation-state. Those being defined at the hands of Turkish identity have took form with the model of Turkish citizenship based on the criteria of the paternity. Although the model was initially built to collect the different ethnicities in itself under the same roof, it has been one of the reasons which led to otherising of the foreign identities in the following years. It is conceived that othering attitude which has been observed towards the people immigrating from Syria to Turkey has been particularly concerned with followed citizenship policies regarding to nation-state in recent years. Hence, this article aims at examining the policies for Syrian people, nowadays followed by the state as relating with the issues of Turkish citizenship, the legal regulations towards the foreign people, civic rights and duties and sociologically analysing those through their social reflections.

Keywords: *Citizenship, Citizenship Policies, Migration, Other Perception, Syrian Refugees*

Giriş

Anadolu coğrafyasının jeopolitik konumundan dolayı yüzyıllardır farklı etnik kimliklere ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Coğrafyanın bu denli dinamik oluşunun altında yatan temel sebeplerin başında ise göç olgusu gelmektedir. Birçok kültürü ve etnik kimliği de bünyesinde barındırmış ve barındırmakta olan Türkiye'nin temelleri bu coğrafyaya yoğun Türk boylarının iskânıyla 11. asırda atılmıştır. Diğer yandan o yılların Anadolu Selçuklusu ve sonraları Osmanlısı olan Türkiye'nin vatandaşlık anlayışı günümüzden oldukça farklılaşmaktadır. Zira günümüz ulus-devlet temeline dayanan vatandaşlık konsepti o dönemlerde din ve yerel nitelik üzerinden tanımlanmıştır.¹ Her ne kadar bu vatandaşlık ayrımı 19. asrın sonralarına kadar devam etse de Osmanlılık ve Türkçülük gibi milli unsurlardan beslenmiş ve II. Meşrutiyet ile birlikte kurumsal bir özellik kazanmıştır.² Bahsi geçen bu kimlik, Cumhuriyetle Osmanlıcı ve İslamcı argümanlardan arındırılmış ve diğer kimlikleri kendi altında toparlayan salt bir Türkçülüğe doğru evrilmiştir. Böylelikle Türklük soybağı kriterine dayanan bir vatandaşlık modeli ortaya çıkmış ve bu anlayış bugünlere kadar toplumda milliyetçi siyasi partiler, sivil toplum örgütleri ve gönüllü teşekküller aracılığıyla güçlü temsiller bulmuştur.

Güçlü bir aidiyetle ve devletin ideolojik aygıtlarıyla motive edilen Türklük kimliği farklı kimlikleri de kendi bünyesinde tutabilmiştir. Lakin Türkiye'nin kendi içinde bulunan farklı etnik kökenlere ve erken yıllarında deneyimlediği göç olgusuyla gelen insanlara kucak açan bu kimliği, sonraki yıllara doğru göç eden insanlara hem muhtelif hükümet politikaları hem de toplumun belli kesimleri vasıtasıyla aynı

¹ Polat 2011, 133.

² Polat 2011, 137-139.

şekilde yaklaşmamıştır. Yabancılara yönelik geliştirilen çeşitli devlet politikalarıyla her ne kadar bu durum revize edilmeye çalışılsa da toplumca yansımaları çoğunlukla olumsuz yönde olmuştur. Bu yansımaların en somut olarak örnekleri ise günümüzde Ortadoğu'da Arap Baharı neticesinde meydana gelen iç karışıklıkların sebep olduğu kitlesel ve düzensiz göç dalgaları üzerinden görülebilmektedir. Kendi coğrafyalarındaki karmaşa nedeniyle göç eden bu insanlardan en belirgin olanları ise sayıları sebebiyle Suriyelilerdir. Suriyeli insanların başta coğrafi konumu ve dini yapısı sebebiyle Türkiye'yi birçok nedenden dolayı tercih ettikleri bilinmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Suriyelilere karşı izlediği açık kapı politikası³ ve ensar-muhacir⁴ benzetmesi üzerinden din kardeşliği vurgusu önemli bir yer arz etmektedir. Ancak Türk toplumunda olduğu gibi öngörülen bu hoşgörü ve nedenlerin yansımaları diğer ülke ve toplumlarda farklı olmuştur. Zira sayıları itibarıyla milyonları bulan bu insanların hemen hemen gittikleri her yerde ötekileştirildikleri görülmektedir.

Suriyelilerin gerçekleştirdikleri yoğun göçler yerleştikleri bölgelerin de öteki algısını etkilemektedir. Öyle ki ülkelerde bulunan mevcut yabancıların kimliğine bakılmaksızın direkt 'Suriyeli' damgası üzerinden ötekileştirdiği ifade edilebilmektedir. Bir bakıma yeni ötekiler Suriyeli etiketi altında homojenleşmektedirler. Örneğin Fransa'nın başta Müslüman kimliği olmak üzere diğer kimlikleri ötekileştirmek için kullandığı bu imaj,⁵ Suriyelileri tüm dünyada olduğu gibi Avrupa'da da birtakım ayrımcılıklara maruz bırakmaktadır. Türkiye'de ise durum din kimliğinden ziyade dilsel ve etnik farklılıktan ötürü kaynaklanmaktadır. Etnik farklılığın getirdiği birtakım ekonomik, politik ve sosyal koşullar da bu ötekileştirme eğilimine katkı sağlamaktadır. Çalışma kapsamında ise Suriyelilere yönelik bu ötekileştirme eğiliminin Türkiye'de izlenen vatandaşlık politikaları ve bu politikaların toplumsal yansımaları açısından ne anlam ifade ettiği yorumlanmaya çalışılacaktır.

1. Türk Vatandaşlığı Kavramının Tarihsel Arka Planı

Göç olgusunun beraberinde getirdiği temel sorunların başında vatandaşlık tartışmaları gelmektedir. Vatandaşlık ve göç olgusu tartışmasından önce ise vatandaşlık tanımı bugünkü haline nasıl geldi sorusunu yanıtlamakta yarar vardır. Öyle ki vatandaşlık konseptinin temelleri Antik Yunan ile birlikte atılmıştır.⁶ Ancak bahsi geçen vatandaşlık tahayyülünün kullanımı günümüzden oldukça farklıdır. Zira bu bağlamda çizilen vatandaş tanımında o dönemin Sparta kentlisi, askerlik hizmeti veren, erdemli ve devlet yönetiminde etkili olan erkekler odak noktasıdır.⁷ Bu benzer durumun Roma döneminde de devam ettiği bilinmektedir.⁸ Fakat Aydınlanmayla beraber bu olgunun değiştiği görülmektedir. Nitekim modernleşme düşüncesiyle beraber özgürlük ve özerk olma durumları vatandaşlık kavramı zemininde değerlendirilmeye başlanmıştır.⁹ Vatandaşlık kavramı ilerleyen yıllarda Aydınlanmanın zorunlu kıldığı Fransız İhtilali ile beraber bugünkü bağlamına daha çok yaklaşmıştır. Zira ulus-devletleşme sürecinin en önemli katalizörlerinden biri olan İhtilal iktisadi, sosyal ve politik birtakım hakları vatandaşlık kavramının kapsamına sokmuştur.¹⁰ Ayrıca kamusal alanı da zorunlu kılan bu ulus-devlet modeli eşitlikçi ve her bireyin haklarını gözeden bir mefhumu ihtiva etmiş ve böylelikle vatandaşlık kavramı ulus-devlet bağlamı içinde günümüze yakın bir hâl almıştır. Dünyada bu tür

³ Ayrıca bakınız: Mültecilerle Dayanışma Derneği "MHK(Mülteci Hakları Koordinasyonu)'dan Başbakan'a Açık Mektup: Mülteciler İçin Açık Kapı Politikası", 21 Ağustos 2014, <http://www.multeci.org.tr/haberler/mhkdan-basbakana-acik-mektup-multeciler-icin-acik-kapi-politikasi/>, 3 Mayıs 2020 tarihinde erişildi; Türkiye'nin açık kapı politikalarına yönelik kriz yönetim sürecine dair ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: M. Murat Erdoğan, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (HUGO), "Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Çalıştayı", Ankara, 27 Mart 2014.

⁴ Ayrıca bakınız: Haber7com "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bizler Ensar sizler muhacir", 7 Ekim 2014, <http://www.haber7.com/ic-politika/haber/1208342-cumhurbaskani-erdogan-bizler-ensar-sizler-muhacir>, 3 Mayıs 2020 tarihinde erişildi.

⁵ Çoban 2017, 38.

⁶ Bookchin 1987, 32.

⁷ Heater 2007, 18-19.

⁸ Heater 2007, 49.

⁹ Gündoğdu 2004, 13.

¹⁰ Gündüz & Gündüz 2002, 15.

kavramsal gelişmeler seyrederken, Osmanlı Devleti de Fransa çıkışlı bu vatandaşlık modelinden etkilenmiş ve vatandaşlık süreçlerini buhranlı bir şekilde Cumhuriyete miras bırakmıştır.

Osmanlı, çok uluslu bir devlet olması hasebiyle imparatorluk olarak nitelendirilmektedir. Zira bu imparatorluk sosyal, etnik, kültürel veyahut iktisadi yönden birbirinden farklı halkları tek bir bütün içerisinde bir araya getiren hem siyasi hem de bölgesel yapı olarak ele alınabilmektedir.¹¹ Lakin imparatorluk zamanla birtakım milliyetçilik akımlarının ortaya çıkmasıyla beraber çözülmeye başlamıştır. Çözülmenin getirdiği bazı sosyo-politik kimlik buhranları Osmanlıyı kendi tebaasıyla arasında imzalamak durumunda kaldığı anayasal düzenlemelere itmiştir.¹² Tebaadan vatandaşlığa geçiş bağlamında ortaya çıkan bu anayasal düzenlemelerin ve gelişmelerin başlangıcı olarak II. Meşrutiyet önemli bir rol üstlenmektedir. Her ne kadar vatandaşlık ışığında II. Meşrutiyetin ilk zeminini hazırlayan Tanzimat reform programı olsa da bu program genel olarak siyasi önlemler niyetiyle uygulanmıştır. Ancak yine de unutulmamalıdır ki Batılı anlamda Tanzimat Fermanı ulus-devletçi vatandaşlık düşüncesinin ilk tohumlarını ülkeye eken programdır.¹³ Bununla beraber 20. asrın başlarına doğru kaybedilen toprak ve Batılı tarzdaki yenilikler dolayısıyla sosyo-politik dokusu değişmeye başlayan Osmanlı devleti bu değişime yanıt olabilecek modeller aramıştır. Arayışın bir neticesi olarak Anglosakson kökenli vatandaşlık modeli ise Osmanlı için o dönemin koşullarına ayak uydurulabileceği en ideal sistem olmuştur.

II. Meşrutiyet siyasal modernleşme bağlamında cemaatten topluma, mekanikten organik dayanışmaya geçişle şekillenen ve yeni bir siyasal-kamusal anlayışın ürünü olan vatandaşlık kavramını ülkeye getirmiştir.¹⁴ Bununla birlikte vatandaşlık anlayışının zamanla oturabilmesi için belli başlı kurumların seferber edilmesi gerekmiş ve bu bağlamda özellikle eğitim kilit bir rol üstlenmiştir.¹⁵ Öte yandan Türkiye'nin bu çerçevede çizdiği yurttaşlık profili eğitim mecraları yoluyla Geç Osmanlı Devleti Döneminden bugüne oldukça değişmiştir. Bu değişmelerin temel sebeplerinden biri siyasi ideolojilerdir. O dönemin siyasi ideolojilerinin genel özelliği ise Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Örneğin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru toprak bütünlüğünü korumaya yönelik ders kitaplarında Osmanlı Tarihi, Osmanlı Coğrafyası ve Malumat-ı Medeniye gibi konuları işlediği görülmektedir.¹⁶ Ülkeyi kurtarma ve aynı zamanda Osmanlı kimliği fikirlerini güçlendirmeyi amaçlayan bu ideolojik uğraş açıkça bir vatandaşlık politikasının delili niteliğindedir.

Osmanlı yurttaşlığı konsepti her ne kadar ders kitaplarına girmiş olsa da ancak geçici çözümler üretebilmiştir. Nitekim 19. yüzyıl ile beraber dünyanın idari arenasında yaygınlaşmaya başlayan milliyetçilik ve bunun doğurduğu ulus-devletçilik modeli Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısını zedelemiş ve dolayısıyla ülkenin rejim değişikliğine gitmesini tetiklemiştir. Modernitenin bir ürünü olan yurttaşlık temayülü bu bağlamda Türkiye'nin yeni rejimli bir ulus-devlet inşa etmesi için fonksiyonel bir görev üstlenmiştir. Binaenaleyh artık Osmanlı vatandaşlığından ziyade Türk vatandaşlığı kavramının zemini doldurulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar rejim değişmiş olsa da Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nin kültürel, siyasi, idari ve hukuki bakımdan devamı niteliğinde olan bir ulus-devlettir.¹⁷ Bu nedenle her iki vatandaşlık modelinin de birbirinin tamamlayıcısı statüsünde olduğu düşünülebilmektedir. Cumhuriyetle beraber gelen vatandaşlık modeli teoride her ne kadar Fransız ve Alman modellerinden esinlenerek oluşturulsa da Osmanlı imparatorluk modelinden gelen siyasal ve toplumsal yapının bu vatandaşlığa etkisi yadsınamaz bir gerçektir.¹⁸ Ayrıca Geç Osmanlı Dönemi aydınlarından olan Ziya Gökalp'in ülkenin var olduğu kimlik buhranına çözüm olarak sunduğu sosyal idealizm fikirleri de açıkça Erken Cumhuriyet Dönemi yeniliklerinin

¹¹ Howe 2002, 15.

¹² 1808 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876-1878; 1908 Kanunu Esasi. Ayrıca bakınız: Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000, 3-44.

¹³ Gencer 2009, 71.

¹⁴ Üstel 2009, 25-27.

¹⁵ Üstel 2009, 30.

¹⁶ Üstel 2009, 39.

¹⁷ Ortaylı & Küçükkaya 2016, 7.

¹⁸ Şit 2008, 71.

arka planını oluşturmaktadır. Gökalp'in fikirleri bu bağlamda ulusçu bir zeminde değerlendirilebilmektedir.¹⁹ Gökalp gibi Osmanlı'nın mirasçısı olan aydınlar bu çerçevede Cumhuriyetin ideolojik temellerini atmıştır.²⁰ Bu ideolojik temellendirmenin üzerine kurulan Türk milliyeti kavramsallaştırmasının dikkat çekici yönü ise geçmişten günümüze dışlayıcı bir diskurdan ziyade bütünlendirici saikler ve vatansever kavramıyla birlikte kullanılmış olmasıdır.²¹ Anadolu'nun çok kültürlü bir coğrafya olmasından ötürü geliştirilen bu milliyet söylemi şüphesiz Erken Cumhuriyet Dönemi tarih anlayışında da yerini bulmuştur. Yeni rejimini benimseyen Cumhuriyet artık kendisine Osmanlı'dan daha öncesine ve eskisine dayanan bir tarih kimliği mücadelesine girmiştir. Bu nedenle Osmanlı'dan çok, Osmanlı öncesi Türklerin Orta Asya'dan dünyaya nasıl yayıldığı ve yayıldıkları bölgeleri nasıl uygar hale getirdikleri referans alınarak bir Türk tarihi tanımı tercih edilmiştir.²² Bu tarih tanımı yapılırken, özellikle Türk kimliği ve İslam birbirinden ayrıştırılmış ve Kemalist söylem çerçevesinde yeni bir makbul vatandaşlık inşası gündem olmuştur.²³ 30'lu, 40'lı yıllara doğru ise bu vatandaşlık profili eğitim müesseseleri yoluyla aynılaştırma politikaları üzerinden ayrıca yürütülmüştür.²⁴ Erken Cumhuriyetten Çok Partili Döneme kadar süren bu radikal kopuş süreci dönemin bilimsel tez ve eserlerine de yansımıştır. Özellikle yeni bir milliyeti tanımlamada bu milliyetin tarihe çıkış noktası işlevsel bir öneme sahiptir. Bunun içinse somut belgelere ve örneklemelere dayanan çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar Erken Cumhuriyet yurttaşlarının kimlik arayışının bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Örneğin Afet İnan'ın Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi²⁵ adlı eserinde işlediği Türk ırkının antropolojik özelliklerini saptama gayreti buna kanıt olacak niteliktedir. Bilimsel gayretlerin yanında o dönemde okullarda okutulan Malumat-ı Vataniye ve Yurt Bilgisi dersleri de benzer şekilde sosyo-politik bir kimlik inşası hedefi gütmüştür. Bu kimliğin temel amacı ise Cumhuriyete medeni ve vatansever yurttaşlar yetiştirmektir.²⁶ Kısaca Türkiye'nin Çok Partili Dönemine kadar olan süreçte vatandaşlık kavramı bütüncül, kamusal ve özel alan ayrımı olmadan devlet ile bütünleşik bir milliyet duygusuyla işlenmiştir. Cumhuriyetin getirdiği bu vatandaşlık hissiyatı aynı zamanda bürokratik kurullarla barışık apolitik bir milliyet bağlamı da oluşturmuştur.²⁷

Çok partili döneme geçişle birlikte Erken Dönem Cumhuriyetinin sınırlarını çizdiği vatandaşlık tanımı değişmeye başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisine alternatif olarak ortaya çıkan Demokrat Parti Cumhuriyet Halk Partisinin kendi ideolojik zeminleriyle çizdiği vatandaşlık politikalarında liberal bir zemin oluşturmaya neden olmuştur.²⁸ Bu bağlamda Türkiye için ideal bir yurttaş dışa yönelimli, insan hakları, demokrasi ve serbest piyasa ile barışık olmalıdır anlayışı ortaya çıkmıştır. Ancak bu dönemde bireylerin yurttaşlık haklarından ziyade devlete karşı sorumlulukları ön plana çıkarılmaktadır.²⁹ Örneğin her Türk vatandaşının devlete karşı sorumluluklarından biri olan seçim, Çok Partili Dönem itibarıyla yurttaşlık bilgisi kitaplarında oldukça yaygın olarak işlenmeye başlanmıştır. Ayrıca demokrasinin temelini seçimden alması da bununla oldukça yakından

¹⁹ Alakel 2011, 15.

²⁰ Ayrıca bakınız: Mehmet Kaan Çalen, "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in Üçlü Tasnifleri: Üç Tarz-ı Siyaset ve Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak", *Türk Ocakları Türk Yurdu Dergisi*, 31(289) 2011, 292-298.

²¹ Ahmad 2008, 99.

²² Copeaux 2006, 59-61.

²³ Copeaux 2006, 67.

²⁴ Polat 2010, 148.

²⁵ 1937 yılında antropometrik bir ankete dayanan bu eserde ari bir Türkün fiziksel özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yurt dışından getirilen ölçüm araçlarıyla gerçekleştirilen bu çalışma, 64 bin kişi üzerinde uygulanmıştır. Ölçümlere göre, Türk halkının birçoğu orta boylu, kafa karinesi 80 ve üzerindedir. Bu bakımdan brakisefal yapılı bir başa sahiptir. Mogoloit tesir az, burunlar düz, ciltler nadiren esmerdir. Gözler açıktır; bilhassa çok açıktır. Saçların çoğunluğu kestane rengindedir. Öyle ki Türk halkı, Avrupa'nın Büyük Beyaz ırkı olan *homo alpinusa* mensuptur. Ayrıca bakınız: Afet İnan, *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi: Türk Irkının Vatanı Anadolu (64.000 kişi üzerinde anket)*, Ankara, 7(15), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.

²⁶ Üstel 2009, 322.

²⁷ Üstel 2009, 327.

²⁸ Erdoğan 2003, 75.

²⁹ Karakılıç & Müjdecı 2014, 190.

ilişkilidir.³⁰ Yine bu dönemde öne çıkan eğilimlerden biri genç kesimleri muhafazakâr tabana dayanan milliyetçi politikalarla yetiştirmektir. Bu politikalara ecdada ve onun değerlerine bağlılık, aynı zamanda dış mihraklı yabancı temayüllere (komünizm gibi) karşı güvensizlik tutumu da eklenebilmektedir. 60'lı yıllarda kurulan "Türk Gençlik Derneği" o dönemde faaliyet göstermeye başlamış ve bu türden ideolojiye sahip birçok dernekten sadece biri olmuştur.³¹ Bahsi geçen yıllarda yurttaşlık kavramı, Erken Cumhuriyet Dönemi çerçevesinde tanımlanan milliyet çizgisinden çıkıp daha geniş bir kapsama oturtulurken, katılımcılık bağlamında bir kopuş gözlenmemektedir.³² Dolayısıyla 60'lı ve bu süreci takip eden 80'li yıllara kadar vatandaşlık kavramı temel hak ve özgürlükleri ve de sorumlulukları kapsayan saf bir pozitif hukuk anlayışıyla sınırlandırılmıştır.³³

Çok Partili Dönem ve 60'lı yıllarla beraber değişiklik geçiren yurttaşlık profili daha sivil ve katılımcı bir argümanla ilerlerken, özellikle 1980 askeri müdahalesi ve 1982 Anayasası ile beraber tekrardan 40'lı yılların egemen diskuru olan militan vatandaşlık algısına dönüş yapmıştır.³⁴ 1982 Anayasası bunun bir sonucu olarak devleti haklar çerçevesinde vatandaşlardan daha öne koymuş ve yurttaşlık haklarını belli ölçüde sınırlamıştır. Bu nedenle 82 Anayasası, 60'lı ve 70'li yıllarda deneyimlenen ve dış odaklı olduğu düşünülen toplumsal buhranlara yönelik birtakım önlemleri içeren bir metindir. Öncelikle asayiş ve düzen arayışı bağlamında oluşturulmuş bu Anayasa böylelikle yurttaşlık ödev ve mesuliyetlerine dayanan, dış tehlikelere karşı duyarlı, milli birlik ve konsolidasyonla bağdaşan bir yurttaşlık modeli getirmiştir.³⁵ Her ne kadar 90'lı yılların sonuna doğru eğitim müfredatına "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" dersi eklenerek sivil ve katılımcı bir yurttaşlık modeli oluşturulmaya çalışılmış olsa da 80'li yıllarda çizilen konformist ve itaatkâr yurttaş profili bu hamleyi gölgelemektedir.³⁶

Genel anlamıyla Cumhuriyetin oluşturduğu vatandaşlık modeli Osmanlı miraslı bir anlayışa sahip olup bundan bağımsız düşünülemez. Nitekim bu ayrılmazlık Osmanlı ve Cumhuriyetin Anayasalarında da rahatça gözlemlenebilmektedir. Örneğin 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarının vatandaşlık bağlamında çizdikleri modelde yer alan Türk Devletine vatandaşlık bağı ile gönülden bağlılık anlamına gelen maddeleri bu duruma kanıt niteliğindedir.³⁷ Cumhuriyet anayasalarına binaen 1876 Kanun-i Esasi 8. maddesi de benzer şekilde duruma yaklaşmaktadır.³⁸ Zira hem Osmanlı Devleti hem de Cumhuriyet olsun din ya da ırk ayırt etmeksizin bünyesinde bulunan her bireyi kendi vatandaşı olarak görme güdüsüyle hareket etmiştir. Ancak benimsenen bu vatandaşlık anlayışının muhtelif hükümetler ve toplumun farklı kesimlerince yansımaları yabancılara karşı değişebilmiştir.

2. Türkiye'nin Vatandaşlık Kanunu

Önceki bölümde belirtildiği üzere vatandaşlığın modern anlamda tarihsel zemini ulus-devletin siyasal bir aktör olarak tarih sahnesine çıkmasıyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda tanımı gereği vatandaşlık kavramı kendi içinde komplike unsurlara ev sahipliği yapmaktadır. Kavramın karmaşık olma gerekçesi ise Türkiye örneğinde olduğu gibi tanımının ve algısının yerine ve zamanına göre değişiyor olmasıdır. Ancak genel bir sosyolojik yaklaşımla vatandaşlık kavramı ifade edilirse: Bireyi toplumun etkin bir unsuru olarak ele alan ve bundan mütevellî kaynakların toplum fertlerine ve aynı zamanda toplum içindeki gruplara nüfuzunu şekillendiren birtakım hukuki, politik, iktisadi ve kültürel uygulamaların bütününe verilen isimdir.³⁹ Bununla beraber ferdin dünyaya geldiği yer ve soy kütüğü

³⁰ Tülin 1952, 75.

³¹ Karpat 2009, 247-248.

³² Üstel 2009, 327.

³³ Üstel 2009, 327.

³⁴ Durgun 2010, 87.

³⁵ Polat 2011, 154.

³⁶ Üstel 2009, 328.

³⁷ Şit 2008, 71.

³⁸ Madde 8. Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir. Ayrıca bakınız: <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, 7 Mayıs 2019 tarihinde erişildi.

³⁹ Turner 1993, 2.

de genel olarak hukuki anlamda ülkelerin ulusal vatandaşlık ölçütleriyle yakından ilişkilidir. Zira bir kişi herhangi bir ülkenin vatandaşı olmak istiyorsa ebeveynlerinin vatandaşı olmak istediği ülkeyle soybağının olması ya da o ülkede doğmuş olması gerekmektedir. Fakat hiçbir soybağı olmadan da yabancı birinin kendi başına (ius soli esası) bir ülkede vatandaş olması mümkün olup bu durumun emsali ABD Anayasasında görülmektedir.⁴⁰ Her ne kadar Türkiye’de de Turkuaz Kart Yönetmeliği⁴¹ ile ABD’ye benzer bir vatandaş olma yolu bulunsa da hukuki ve sosyal anlamda kişinin soybağı ile Türk olması daha kabul gören bir durum olabilmektedir. Dil ve soy bazlı ulus-devletçi politika ve aygıtlarla güdümlenen toplum fertlerinin ve devlet geleneğinin bu yönde tasavvur edilebiliyor olmasının altında yatan tarihsel gerekçelerin başında ise ülkenin kuruluş felsefesini oluşturan Türk ulusunun inşa şekli ve kuruluş süreci öncesinde, yani 19. asrın ikinci yarısında ortaya çıkmış Osmanlı düşünce akımları gelmektedir.⁴²

Türk Vatandaşlığı 1982 Anayasası’nın 66. Maddesinde, “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür.” şeklinde tanımlanmıştır.⁴³ Vatandaşlık kanununun belirlediği şartların sağlanması ile kazanılan bu hak, ilgili madde ve ulus-devlet bağlamında düşünülürse Türk soybağı üzerinden ifade edilmektedir. 1924 ve 1961 Anayasalarında da aynı şekilde ifade edilen Vatandaşlık Kanunu, kişi ile devlet arasında bulunan hukuki bağ olarak tanımlanabilmektedir; ancak 1924 Anayasasının 1961 ve 1982 Anayasalarından farklı olarak cumhuriyetçi vatandaşlık modelini kimlik temelli almamakla beraber giderek modern bir çizgiye doğru evrilen dünyada vatandaş temelli ele aldığı söylenebilmektedir.⁴⁴ Dolayısıyla bireylerin sosyal sınıfı, cinsiyeti, dini ya da etnik kökeninden ziyade milliyeti ön plana çıkmaktadır.

Kişilerin vatandaşlık talep etmedikçe ve vatandaş olarak ülkede kabul edilmedikçe statüleri zamana bağlı ve geçicidir. Bu çerçevede Türkiye’de nasıl vatandaş olunabileceğine dair kanun ve yönetmeliklere bakıldığında 5901 Sayılı Vatandaşlık Kanunu’nun 11. maddesi uyarınca Türkiye’de kesintisiz 5 yıl boyunca ikamet eden yabancıların aşağıdaki şartları sağlamaları durumunda genel yoldan Türkiye vatandaşı olacağı görülmektedir:⁴⁵

- Yabancı millî hukukuna göre reşit olması, vatansız ise T.C. Medeni Kanunu gereğince, reşit olmalı;
- Vatandaşlık başvurusundan itibaren geriye yönelik en az 5 yıl Türkiye’de ikamet etmiş olmalı;
- Yabancı Türkiye’ye yerleşmek isteğini belirtmesi gerekmektedir. Örneğin, Türkiye’de gayrimenkul edinmek, T.C. vatandaşı ile evlenmek, Türk Vatandaşı anne, baba, çocuk sahibi olmak gibi eylemlerde bulunmalı;
- Kamu sağlığı açısından tehdit oluşturacak bir hastalığa sahip olmamalı;
- Kamu ahlakına uygun olmayan davranışlar sergileyen kişi olmamalı;
- Türk toplumunun içinde yer alabilmesi için Türkçe konuşabilmeli;
- Türkiye’de kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimini sağlayabilecek mesleğe ve gelire sahip olmalı;
- Ülke güvenliği ve kamu düzenine tehdit oluşturacak bir durumu olmamalı.

Bu genel ölçütlerle beraber Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olabilmenin farklı yolları da vardır. Bu yollar Türk Vatandaşlığı Kanunu⁴⁶ ile belirlenen soybağı kriterlerine ve Turkuaz Kart Yönetmeliğine

⁴⁰ Temelat 2011, 12.

⁴¹ Ayrıca bakınız: T.C. Resmi Gazete “Turkuaz Kart Yönetmeliği”, 14 Mart 2017 No: 30007, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/03/20170314-1.htm>, 24 Mart 2020 tarihinde erişildi.

⁴² Bu düşünce akımlarından Türkçülük akımını daha detaylı kavramak için ayrıca bakınız: Mehmet Kaan Çalen, “Ali Suâvî’de Türklük Tasavvuru”, *Türk Ocakları Türk Yurdu Dergisi*, 37(354) 2017, 63-68.

⁴³ Türk Vatandaşlığı tanımı için inceleyiniz: Türkiye Büyük Millet Meclisi “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tc_anayasasi.maddeler?p3=66, 2 Nisan 2020 tarihinde erişildi; T.C. Resmi Gazete “Türk Vatandaşlığı Kanunu”, 22 Şubat 1964 No:11638, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11638.pdf>, 4 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

⁴⁴ Anbarlı Bozatay 2010, 171.

⁴⁵ Bu maddeler Türk Vatandaşlığı Kanunu kapsamında olup daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5901.pdf>, 24 Mart 2020 tarihinde erişildi.

⁴⁶ Ayrıca bakınız: T.C. Resmi Gazete “Türk Vatandaşlığı Kanunu”, 12 Haziran 2009 No: 27256, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5901.pdf>, 24 Mart 2020 tarihinde erişildi.

dayanmaktadır. Kriterleri sağlayan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak kabul edilmektedir ve diğer tüm vatandaşlarla eşit haklara sahiptir. Eşitlik ilkesine dayanan bu vatandaşlık kıstas ve politikalarının somut olarak toplumda hayat bulduğu hukuki zemin ise 1982 Anayasası'nda yer alan kişinin temel hak ve ödevleridir.

Siyasi temel hak ve ödevlerin bir parçası olan ve birçok yolla elde edilebilen Türk Vatandaşlığına dair ibare 1982 Anayasasının ikinci kısmında düzenlenmiştir. “Genel Hükümler” başlıklı birinci bölümünün 12. ve 16. maddeleri uyarınca bu temel hak ve hürriyetlerin özelliği, sınırlanması, kötüye kullanılmaması, durdurulması ve yabancıların durumu hükme bağlanmıştır.⁴⁷ Bu hak ve ödevler de kendi içinde Kişinin Temel Hakları ve Ödevleri, Sosyal Ekonomik Haklar ve Ödevler, Siyasî Haklar ve Ödevler olarak 3 başlık halinde sınıflandırılmıştır.⁴⁸

Tablo 1. Kişinin Temel Hakları ve Ödevleri, Sosyal Ekonomik Haklar ve Ödevler, Siyasî Haklar ve Ödevler

Kişinin Temel Hakları ve Ödevleri	Maddenin İçeriği
Madde 17	Kişinin Dokunulmazlığı, Maddî ve Manevî Varlığı
Madde 18	Zorla Çalıştırma Yasağı
Madde 19	Kişi Hürriyeti ve Güvenliği Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması
Madde 20	Özel Hayatın Gizliliği
Madde 21	Konut Dokunulmazlığı
Madde 22	Haberleşme Hürriyeti
Madde 23	Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti
Madde 24	Din ve Vicdan Hürriyeti
Madde 25	Düşünce ve Kanaat Hürriyeti
Madde 26	Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti
Madde 27	Bilim ve Sanat Hürriyeti Basın ve Yayınla İlgili Hükümler
Madde 28	Basın Hürriyeti
Madde 29	Sürelî ve Süresiz Yayın Hakkı
Madde 30	Basın Araçlarının Korunması
Madde 31	Kamu Tüzel Kişilerinin Elindeki Basın Dışı Kitle Haberleşme Araçlarından Yararlanma Hakkı
Madde 32	Düzeltilme ve Cevap Hakkı Toplantı Hak ve Hürriyetleri
Madde 33	Dernek Kurma Hürriyeti
Madde 34	Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı
Madde 35	Mülkiyet Hakkı Hakların Korunmasıyla İlgili Hükümler
Madde 36	Hak Arama Hürriyeti
Madde 37	Kanunî Hâkim Güvencesi
Madde 38	Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar
Madde 39	İspat Hakkı
Madde 40	Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması

Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler	Maddenin İçeriği
Madde 41	Ailenin Korunması
Madde 42	Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi
Madde 43	Kıyılardan Yararlanma
Madde 44	Toprak Mülkiyeti
Madde 45	Tarım, Hayvancılık ve Bu Üretim Dallarında Çalışanların Korunması
Madde 46	Kamulaştırma
Madde 47	Devletleştirme
Madde 48	Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti Çalışma İle İlgili Hükümler
Madde 49	Çalışma Hakkı ve Ödevi
Madde 50	Çalışma Şartları ve Dinlenme Hakkı
Madde 51	Sendika Kurma Hakkı
Madde 52	Sendikal Faaliyet Toplu İş Sözleşmesi, Grev Hakkı ve Lokavt
Madde 53	Toplu İş Sözleşmesi Hakkı
Madde 54	Grev Hakkı ve Lokavt
Madde 55	Ücrette Adalet Sağlanması
Madde 56	Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması
Madde 57	Konut Hakkı

⁴⁷ Gözler 2000, 211.

⁴⁸ Gözler 2000, 212-214.

Madde 58	Gençliğin Korunması
Madde 59	Sporun Geliştirilmesi
Madde 60	Sosyal Güvenlik Hakkı
Madde 61	Sosyal Güvenlik Bakımından Özel Olarak Korunması Gerekenler
Madde 62	Yabancı Ülkelerde Çalışan Türk Vatandaşları
Madde 63	Tarih, Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması
Madde 64	Sanatın ve Sanatçının Korunması
Madde 65	Sosyal ve Ekonomik Hakların Sınırı

Siyasi Haklar ve Ödevler	Maddenin İçeriği
Madde 66	Türk Vatandaşlığı
Madde 67	Seçme, Seçilme ve Siyasî Faaliyette Bulunma Hakları
Madde 68	Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma
Madde 69	Siyasî Partilerin Uyacakları Esaslar
Madde 70	Hizmete Girme
Madde 71	Mal Bildirimi
Madde 72	Vatan Hizmeti
Madde 73	Vergi Ödevi
Madde 74	Dilekçe Hakkı

Görüldüğü üzere 1982 Anayasasıyla bugünkü şeklini alan temel hak ve ödevlerden vatandaşlık hakkı siyasi hak ve ödev bağlamında listelenmiştir.⁴⁹ Fakat vatandaşlık hakkı her ne kadar Anayasa'da Siyasi Hak ve Ödevler başlığı altında olsa da sosyal ve ekonomik haklar gibi diğer hakların garantörü niteliğindedir; zira vatandaşlık hakkı elde eden bireyler listelenen tüm haklardan yararlanmaktadır. Bu durum vatandaşlığın siyasi bir temele sahip olduğu kadar sosyal ve ekonomik yanlarının olduğunu da göstermektedir.

Türkiye'nin son yıllarda yoğun olarak yaşadığı göç dalgaları bu hak ve ödevlerin yeniden tartışılmasına zemin hazırlamıştır.⁵⁰ Özellikle yakın geçmişte Türkiye'ye yapılan kitlesel dış göçler devlet eliyle bu vatandaşlık haklarının insani yardım kapsamında yabancılara yönelik genişletilmesine sebebiyet vermiştir. Öte yandan bu yardımın toplumsal yansımaları bazen olumlu bazense olumsuz olmuştur. Bahsi geçen bu yansımalar gelecek başlıklarda tartışılacaktır.

3. Türkiye'de Göç Olgusu ve Yabancılara Yönelik Kanunlar

Ulus-devletin mirası olarak kabul edilebilecek soybağı kriteri vatandaşlığın bir bakıma hangi koşullar altında daha görünür olabileceğine de ışık yaktmaktadır. Grup kimliklerinin görünürlüğü çoğunlukla gruba aidiyeti bulunmayan aktörlerin varlığında ortaya çıkmaktadır. Bu ifade makro anlamda düşünülecek olursa göç olgusu ile içkin olduğu görülmektedir. "Göç, bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde bir yerden başka bir yere gitmesi olarak tanımlanmaktadır ve süresi, yapısı ve nedenine bakılmaksızın insanların yer değiştirmesi sonucunu doğuran nüfus hareketleri bu kapsama dâhil edilmektedir".⁵¹ Bu kapsam göç eden insanların göç ettiği mekân ve bu mekânın sakinleri arasındaki dinamik ilişkiyi incelemektedir. Göçün mümkün kıldığı etkileşimi belirleyen temel faktörler göç eden insanlar ve göçün gerçekleştiği yerin insanları arasındaki

⁴⁹ 1982 Anayasası 2709 numaralı kanun gereğince düzenlenen temel ve hak ödevlerde hukuk, eşitlik, laiklik, sosyal devlet, milliyetçilik, medeniyet, Atatürkçü çizgiye işaret eden, Yurtta sulh, cihanda sulh kavram ve ifadeleri sık sık yinelenmektedir. Daha ayrıntılı inceleme için ayrıca bakınız: https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, 25 Nisan 2019 tarihinde erişildi.

⁵⁰ Bostan 2018, 62-64.

⁵¹ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 2015, 6-7.

rastlaşmanın üretildiği süreci belirlemekte olup bu süreç içerileme ve dışlama üzerinden göç eden bireylerin soy, sınıf ve göçmen statülerine göre somutlaşmaktadır.⁵²

Tarihsel anlamda Türkiye’de göç olgusu⁵³ başlangıç olarak Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde deneyimlenen, özellikle savaş ve toprak kayıpları sebebiyle yaşanan yoğun kitlesel göçler üzerinden tanımlanabilmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyete geçiş evresinde Türkiye’ye birçok Müslüman ve Türk milliyetine sahip insanların kitlesel göçler yaptığı görülmektedir. Bahsi geçen süreç Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra kaybettiği topraklarda bulunan Arnavut, Çerkez, Boşnak, Türk ve birçok topluluğun Anadolu coğrafyasına göç etmeleriyle başlamıştır.⁵⁴ Osmanlı’nın çok uluslu bir cihan imparatorluğu olmasından ötürü gerçekleşen bu göçler ülkeyi başa çıkılması zor bir sürecin içine çekmiştir. Diğer yandan içinde farklı dini, mezhepsel ve etnik unsurları barındıran Devletin benimsediği millet sistemi⁵⁵ ise zarar görmüştür. Din ve mezhep temelli yaklaşımı baz alan millet sistemi programının zedelenmesi ve ilerleyen yıllarda rejimin değişip Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber dil ve soy eksenli bir sistem oluşturulmaya çalışılması beraberinde azınlık sorununu ortaya çıkarmıştır. 1923 yılında Yunanistan ve Türkiye arasında gerçekleşen büyük mübadele olayı (Lozan Nüfus Mübadelesi) ise bu kriz sürecinde tarihsel bir önemli sahiptir. Zira Türkiye açısından din esaslı gerçekleştirilen ve kitlesel göçlerden biri olan Mübadele, Devletin sosyo-kültürel dokusu ve milli unsurlara yönelmesi bağlamında kilit bir rol üstlenmektedir. Vatandaş tanımında neyin ölçüt olarak alındığını kavramak içinse Lozan Nüfus Mübadelesinin⁵⁶ iki sözleşme maddesini incelemekte yarar vardır:

Madde 1. Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye’ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan’a dönerek orada yerleşmeyecektir.

Madde 2. Birinci Maddede öngörülen mübadele: a) İstanbul’da oturan Rumları (İstanbul’un Rum ahalisini); b) Batı Trakya’da oturan Müslümanları (Batı Trakya’nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır. 1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul’da oturan Rumlar sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması’nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar Batı Trakya’da oturan Müslümanlar sayılacaklardır.⁵⁷

Maddelerle de açıkça görüldüğü gibi Türk ve Rumların inanç olarak kabul ettikleri din ölçüt olarak kabul edilmiştir. Buradaki önemli nokta ise insanların inandıkları dinin milli bir unsur olarak ele alınmasıdır. Kişi Rum ya da Türk dahi olsa Müslüman olunması Türk milliyetine aitlik gibi değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk yıllarındaki dil ve din anlayışı vatandaşlık politikalarını millileştirici ve destekleyici birer enstrüman olarak görülmüştür. Öyle ki bu eylem tipik bir ulus-devletin vatandaşlık modeline, yani kültürel öğelerle güçlendirilmiş bir ulusal inşa sürecine işaret etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı’nın önceki yıllarda benimsediği gibi kültürel değer ve inançlar

⁵² Brown & Gilmartin 2019, 3.

⁵³ Türkiye’de göç olgusu düzenli ve düzensiz göçler olmak üzere iki farklı kategoride ele alınabilmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için: Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi (4. Basım)*, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, 79-96.

⁵⁴ İçduygu, Sirkeci & Aydınğün 1998, 217.

⁵⁵ “Osmanlı Devleti’nin ülkede yaşayan toplulukları din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetme biçimine *millet sistemi* deniliyordu. Devlet, her inanç topluluğunu kendi içinde serbest bırakarak onlara belirli bir özerklik tanımıştı. Osmanlı toplumunda Türk, Arap, Acem, Boşnak ve Arnavutlar, Müslüman çoğunluğu oluştururken, Ortodoks, Ermeni ve Yahudiler diğer üç temel millet olarak kabul ediliyordu.” Daha detaylı bilgi için: Tarih Bilimi “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, 24 Eylül 2015, <https://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/osmanli-devletinde-millet-sistemi/>, 3 Mayıs 2019 tarihinde erişildi.

⁵⁶ Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi, Türkiye ve o dönemde krallık olan Yunanistan arasında gerçekleşen zorunlu göçe verilen isimdir. Bu göçe istinaden Yunanistan’da bulunan yaklaşık 500.000 Türk Anadolu’ya, Anadolu’da bulunan yaklaşık 1.200.000 Ortodoks Rum ise Yunanistan’a gönderilmiştir. Gerçekleşen bu mübadele din esaslıdır. Daha detaylı bilgi için: Fahrettin Tepealtı, “Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskânı”, *Coğrafya Dergisi*, (39) 2019, 89-98.

⁵⁷ Soysal 2000, 185.

ekseninde bir sınıflandırma ya da yaklaşım görülmemiş, aksine bu değer ve inançlar yeni soy odaklı kimliğin oluşturulması için kullanılmıştır. Mübadele gibi göçler neticesinde millet sisteminin terkedilip yerine ulus-devlet anlayışının gelmesi ve Türkiye'ye kitlesel göç dalgaları ile gelen farklı etnik kökenden insanların tek bir milliyet altında toplanması ulusal bütünlüğe katkı sağlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan kitlesel göçler sonrası Balkan, Kırım ve Kafkas Türklerinin göçleri de 1950'li yıllara kadar ülke gündemini meşgul etmiştir. Öte yandan 1960'lı yıllarda ülkede kırdan kente içgöçler ve daha sonraki yıllara doğru başta Almanya olmak üzere Avrupa'ya işçi olarak çalışmaya giden insanlarla beraber dışgöçler yaşanmıştır. 1970'li yıllardan itibaren ise köyden kente yaşanan göçler hız kazanmış ve bu yılları takip eden süreçte de çevre ülkelerde yaşanan bazı politik kargaşalar Türkiye'yi göç alan ülke konumuna getirmeye başlamıştır.

Türkiye'nin günümüz bağlamında deneyimlediği kitlesel ve düzensiz göçlerin başlangıcı 1980'li ve 90'lı yıllardan itibaren Yugoslavya, Bulgaristan, İran, Irak, Afganistan gibi ülkelerdeki politik sorunlarla fitillenmiştir. Yine Yugoslavya gibi Sovyetler Birliği'nin parçalanması, 2000'li yıllarda Arap Baharı sürecinde gerçekleşen çatışmalar, yakın yıllarda Suriye'nin deneyimlediği iç karışıklıklar Türkiye'ye yapılan göçlerde başat rol oynamış ve totalde 1922'den beri yaklaşık olarak 7 milyona yakın insan ülkeye göç etmiştir.⁵⁸ Dolayısıyla yaşanan göçler Türkiye'nin ulusal ve uluslararası anlamda yabancılara yönelik birtakım vatandaşlık politikaları yürütmesine, bu politikaların kanunlar ile belirlenmesine ve zaman zaman da yabancılara yönelik kanunların revize edilmesine zemin hazırlamıştır.

Göç, insanlar için sosyal bir durumu ifade ederken, devletler içinse politik bir anlam taşımaktadır ve göç eden insanlar devletlerce farklı tanımlamalara ve kavramlara tabi tutulmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin yabancılara⁵⁹ yönelik izlediği usul ve esaslar 11 Nisan 2013 tarihli ve 28615 numaralı Resmi Gazete'nin Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu kapsamında detaylandırılmıştır.⁶⁰ Özellikle son yıllarda Türkiye'ye yapılan dış göçler bu kanunu yeniden şekillendirmiştir. Bundan dolayı ülkeye giriş yapmak isteyen yabancıların kanunlar çerçevesinde göçmen, mülteci, sığınmacı ya da geçici koruma statüsüne sahip yabancılar gibi farklı tanımlarla ifade edildikleri görülmüştür.

Göçmenin⁶¹ tüm dünyaca kabul edilmiş bir tanımı olmamakla beraber Birleşmiş Milletler, "...sebepleri gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey olarak tanımlamaktadır".⁶² Buradaki temel belirleyici etmen kişinin kendi iradesinin olması ve zorlayıcı bir itici gücün bulunmaması koşulunda yaptığı göçü kapsamaktadır.⁶³ Zor faktörü bulunmadan yer değiştiren bu yabancıların statüsü ve tanımları Türkiye'nin İskân Kanunu ile belirlenmiştir. Ulusal kanun kapsamında bu kişiler, "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip, bu Kanun gereğince kabul olunanlardır." şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁴ Göçmen tanımının dışında kalan yabancılar ise aynı kanunun 4. maddesinde, "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınır dışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye'ye gelmeleri uygun görülmeyenler göçmen olarak kabul edilmezler." şeklinde ifade edilmişlerdir.⁶⁵ Dolayısıyla Türkiye'nin vatandaşlık politikaları da göz önüne alınırsa göçmen

⁵⁸ Bostan 2018, 46.

⁵⁹ Kişi mevcutta bulunduğu ülkenin vatandaşı değilse yabancı olarak tanımlanmaktadır. Yani göçmen, mülteci, sığınmacı ya da şartlı mülteci, geçici koruma statüsünde olan herkes buldukları devletçe yabancı olarak kabul edilir. Ayrıca bakınız: Gérard Cornu, *Vocabulaire Juridique*, Paris, PUF, 2000, 353.

⁶⁰ Ayrıca bakınız: T.C. Resmi Gazete "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu", 11 Nisan 2013 No: 28615, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>, 23 Mart 2020 tarihinde erişildi.

⁶¹ Kullanılan göçmen kavramı, genel tanımından ziyade, hukuki ve politik anlamda çizilen tanımla kullanılmaktadır.

⁶² Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 2015, 44-45.

⁶³ Perruchoud 1992, 209.

⁶⁴ Ayrıca Bakınız: T.C. Resmi Gazete "İskân Kanunu", 26 Eylül 2006 No: 26301, Cilt 46, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5543.pdf>, 24 Mart 2020 tarihinde erişildi.

⁶⁵ Ayrıca Bakınız: T.C. Resmi Gazete "İskân Kanunu", 26 Eylül 2006 No: 26301, Cilt 46, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5543.pdf>, 25 Mart 2020 tarihinde erişildi.

olarak kabul edilen ya da edilmeyen kişilerin statüleri maddeler uyarınca Türk soybağı üzerinden ele alınmıştır.

Mülteci kavramı göçmen tanımından hukuki ve politik anlamda farklı kullanıma ve uygulama alanına tabidir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğine göre, mülteci:

İrki, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyendir. Veyahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıslar olarak tanımlanmaktadır.

Uluslararası bağlamda mülteciler, Birleşmiş Milletlere tabi olan ülkelerde birtakım barınma ve yaşama haklarına sahiptirler; ancak göçmenler kadar genişletilmiş hakları yoktur. Türkiye’de mültecilere yönelik yasal uygulamalar ise 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi⁶⁶ ile 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokolü’nde⁶⁷ yer alan maddeler uyarınca yürürlüğe girmiştir. Bu maddelere binaen Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK), “Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir.” ibaresiyle mülteci kavramını ele almıştır.⁶⁸

Mülteci dışında sığınmacı statüsünde de insanlar ülkelerinden göç etmek zorunda kalmaktadırlar. Ancak burada şu hususa dikkat çekilmelidir:

Sığınmacı tabiri mülteci tanımından farklıdır. Mülteci olabilmek için gerekli ölçüleri taşıyan, ancak kendisine resmi otorite tarafından henüz mültecilik statüsü tanınmayan kişi sığınmacı olarak nitelendirilmektedir. Mülteci olmak; hukuki bir statünün kazanılmasını yani Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) korumasından yararlanmaya hak kazanmış kişiyi, sığınma hakkı ile tanımlarken, sığınmacı olmak hukuki bir statünün kazanılmasından ziyade kısa süreli bir barınmayı ifade etmektedir. Bu bağlamda, mülteci, mültecilik statüsü hukuken kabul edilmiş yabancıyı ifade ederken; sığınmacı, mülteci statüsü incelenen ve bu sebeple kendisine geçici koruma sağlanan kişidir.⁶⁹

Kabul alamayan sığınmacıların ise ülkede bulunmalarına izin verilmemektedir. Türkiye’nin bu çerçevede izlediği uluslararası politikalar 1951 Cenevre Sözleşmesine tabiyken, ülke içi hukuki durumu buna müsaade etmemektedir. Zira Türkiye sadece Avrupa ülkelerinden gelen kişileri mülteci olarak tanımaktadır. Avrupa dışından gelen kişiler ise Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun

⁶⁶İlgili sözleşmenin 1.maddesinin (A) fıkrasının 2. Bendine yer alan ibareye bakınız: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme”, Aralık 2016, <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>, 17 Mart 2020 tarihinde erişildi.

⁶⁷ Mülteciler için bu protokolün 1951 Cenevre Sözleşmesine kattığı en önemli düzenleme ülkeler bazında zamansal sınırlamanın kaldırılması, ancak coğrafi sınırlamaların ülkelerin tercihine bırakılmasıdır. Türkiye bu protokole 1 Temmuz 1968 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla katılmıştır ve protokolde yer alan coğrafi kısıtlama düzenlemesi ibaresini kaldırmayıp günümüze değin bunu korumuştur. Ayrıca bakınız: T.C. Resmi Gazete “Kararnameler”, 5 Ağustos 1968 No: 12968, <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/02/MultecilerinHukukiDurumunaDair1967Protokolu.pdf>, 3 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

⁶⁸ 6458 numaralı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 61. maddesini inceleyiniz: T.C. Resmi Gazete “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu”, 11 Nisan 2013 No: 28615, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>, 30 Mart 2020 tarihinde erişildi.

⁶⁹ TÜRSAM 2018, 11.

62. maddesinde şartlı mülteci olarak ifade edilmektedir.⁷⁰ Her iki kanun kapsamında da sığınan kişiler tanınmıyor ve geldikleri ülkeye geri döndükleri takdirde şahsına yönelik çeşitli işkence, ceza ve tehditlere maruz kalacağı düşünülüyorsa bu kişilere ikincil koruma statüsü verilmektedir.⁷¹ Bu sebeple kanunlar çerçevesinde mülteci ya da sığınmacı olarak tanımlanamayan bireylere Türkiye geçici koruma statüsü vermiş ve böylelikle geri göndermeme ilkesine sadık kalınarak gelen bireylerin ülkede barınmaları kolaylaşmıştır.

Yabancılara yönelik kanun ve yönetmeliklerin söz edildiği şekilde genişletilmesinin temel sonuçlarından biri Türkiye'nin yabancılar için Avrupa'ya geçiş aşamasında transit ülke⁷² olmasını kolaylaştırmasıdır. 2000'li yıllardan itibaren transit göçün sıkça görüldüğü ülkelerden biri olan Türkiye bu bağlamda Gürcistan, Ermenistan gibi çevre ülkelerin yanında, ayrıca Irak, Suriye gibi Ortadoğu, Türk Cumhuriyetler, Pakistan, Afganistan gibi Orta Asya ve Gana, Etiyopya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Sudan, Nijerya, Kenya, Eritre, Somali, Senegal gibi Sahra-altı Afrika ülkelerinden⁷³ hayli göç alan devlet konumunda olmuştur. Yaşanan bu süreç Türkiye'nin sosyo-demografik yapısını oldukça etkilemiş olup birtakım yeni yasal düzenlemelerin zeminini hazırlamıştır. Yabancılara yönelik kanunlar çerçevesinde gerçekleşen bu düzenlemeler Türkiye'nin kendi iç hukukunda yeni tanımlamalara başvurmasına neden olmuştur. Özellikle göçmen, mülteci, sığınmacı gibi yabancılara yönelik yasal tanımlara ilaveten sığınmacı yerine şartlı mülteci, geçici koruma ve (yahut) ikincil koruma düzenlemeleri de yapılmıştır. Bununla birlikte mülteci ve sığınmacı kavramlarının kanunlar çerçevesinde bu denli genişletilmesinin ve yeniden yorumlanmasının temel saiklerinden biri ise 2011 yılından günümüze değin Suriye'den Türkiye'ye yaşanan zorunlu, düzensiz ve kitlesel göçler⁷⁴ olmuştur. Ancak bu göçler bazı toplumsal buhran ve sorunları beraberinde getirmiştir. Öyle ki Türkiye'nin transit ülke konumunda oluşu ülkeyi yalnızca idari anlamda değil, sosyal ve ekonomik anlamda da etkilemiş ve bu durum ülkeye göç eden yabancılardan ötekileştirilmesine⁷⁵ zemin hazırlamıştır.⁷⁶ Sayısal anlamda bu ötekileştirmeden en çok etkilenenler ise yaklaşık 3,6 milyon nüfusuyla Suriyeliler olmuştur.

Tablo 2. Milliyetine Göre Türkiye'ye İltica Eden Kişi Sayısı⁷⁷

⁷⁰ Şartlı mülteci tanımı için ayrıca bakınız: T.C. Resmi Gazete “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu”, 11 Nisan 2013 No: 28615, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>, 2 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

⁷¹ 6458 numaralı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 63. maddesini inceleyiniz: T.C. Resmi Gazete “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu”, 11 Nisan 2013 No: 28615, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>, 1 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

⁷² Transit ülke, coğrafi anlamda göç veren ve göç alan ülkeler arasında bulunan, herhangi bir zamanda legal ya da illegal olarak kalıcı nüfusa dönüşme ihtimali olan ve gelen geçici nüfusu yönetmesi gereken ülke olarak ifade edilebilmektedir. Ayrıca bakınız: Stephane De Tapia, “Introduction to the Debate: Identification of Issues and Current and Future Trends of Irregular Migration in Transit Countries”, *Proceedings of the Regional Conference on Migration: Migrants in the Transit Countries: Sharing Responsibilities in Management and Protection*, İstanbul, 2004, 112.

⁷³ Ayrıca bakınız: Doğu Şimşek, “İstanbul'daki Afrikalı Göçmenlerin Ulusötesi Sosyal Alanlarının Entegrasyon Süreçlerine Etkisi”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 14(52) 2019, 223

⁷⁴ Göç olgusunun sınıflandırması için ayrıca bakınız: William Petersen, “A General Typology of Migration”, *American Sociological Review*, 23(3) 1958, 256-266.

⁷⁵ Yabancı terimi çalışma kapsamında hukuki anlamda kullanılmaktadır. Öteki kavramı ise toplumun normları dışında tanımlanan bireyleri kapsamakta ve bu bireylerin eylem ve varlığını dışlayıcı saikler üzerinden ele alan psiko-sosyal bir tanıma içermektedir. Bu bireyler belli bir etnik grup, toplumsal sınıf ya da cinsiyetten olabilmektedir. Ayrıca bakınız: Zeliha Nilüfer Nahya, “İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1) 2011, 27-38; Mustafa Türkyılmaz, “Çocuk Edebiyatıyla Ötekileştirme (ME)”, *Education Sciences*, 10(4) 2015, 305-318.

⁷⁶ Özdemir 2017, 124.

⁷⁷ Bu veriler 30 Kasım 2019 tarihi baz alınarak tabloya yerleştirilmiştir. Ayrıca bakınız: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, “Türkiye İstatistikleri”, Kasım 2019, <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri>, 2 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

Ülkeler	Ükelere Göre İltica Eden Kişi Sayısı
Suriye	3.600.000
Afganistan	170.000
Irak	142.000
İran	39.000
Somali	5.700
Diğer ülkeler	11.700
Toplam	4.000.000

Ele alınan verilerden de görüldüğü gibi Türkiye, Suriye, İran, Irak, Afganistan gibi “ırksal”, kültürel, kimi zaman da dinsel olarak farklı, Somalililer gibi tensel olarak da farklı olabilen çeşitli bir göçmen profili ile karşı karşıyadır. Bu durum göç ile birlikte farklılaşan “ötekilerin” Türkiye nüfusuna dâhil olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak nüfus yoğunluğu ve “tensel/ırksal” farklılıklarıyla Suriyeliler Türkiye’nin en önemli “öteki” gruplarından birini oluşturmaktadır. Diğer yandan yakın geleceğe kadar Suriye’den gelen insanların kanunlar çerçevesinde belli bir tanımlanmış statüleri bulunmamaktaydı; ancak 28 Nisan 2011 tarihinden itibaren Suriyelilere verilen geçici koruma statüsü,⁷⁸ bu duruma bir nebze de olsa netlik kazandırmıştır. Böylelikle uluslararası hukuk bağlamında mülteci ya da sığınmacı olarak nitelendirilen Suriyeliler, Türkiye’nin ulusal yasa ve yönetmelikleri kapsamında geçici koruma statüsündeki Suriyeliler olarak tanınmıştır. Türkiye’de yaşanan bu tanım karmaşası aslında bir şekilde Suriyelilerin belli yere ait olamayışlarını ve bundan mütevellî bir öteki olarak görülmelerini kolaylaştırmaktadır. Çalışma bağlamında ise Suriyelilerin uluslararası statüsü ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından kabul edilen tanımları baz alınmış mülteci kavramıyla beraber kullanılmaktadır.

Çalışma kapsamında vatandaşlık politikalarının bir öteki olarak neden Suriyeli mülteciler üzerinden tartışıldığı probleminin öngörülen iki yanıtı vardır: Bunlardan ilki Suriyeli mültecilerin sayıca ve görece diğer göç eden yabancılardan fazla olması ve bu sayısal çoğunluğun toplumca bir tehdit ve öteki olarak daha fazla ele alınmasıdır. İkincisi ise devletçe yabancılara yönelik politikaların Suriyeli mültecilerin ülkeye gelişiyi genişletilmesi ve bunların toplumca vatandaşlık politikalarıyla bağdaştırılmasıdır. Öte yandan yabancılara yönelik yürütülen politikalar, yalnız devlet eksenli değil toplumsal eksenli de bir durumdur. Bu çerçevede devletin yabancılar için ne yaptığı kadar vatandaşın devletin icraatını ne şekilde yorumladığı ve buna nasıl tepki verdiği de önemli bir mefhumdur. Dolayısıyla bu tartışma devlet-birey çerçevesinde Suriyelilerin durumunu incelemektedir.

4. Türkiye Ekseninde Vatandaşlık ve Öteki Kavramı İlişkisi

Vatandaş olmanın beraberinde getirdiği ve önceki başlıklarda da listelenen hak ve ödevler, ele alınan vatandaşlık ve yabancılara yönelik politikalar insanları belli bir kimlik altında toplayan temel motivasyonlardan sadece birkaçıdır. Fakat bu motivasyonların etki derecesi kişiden kişiye

⁷⁸ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, “Türkiye’de Geçici Koruma, Geçici Koruma Nedir?”, <https://help.unhcr.org/turkey/tr/information-for-syrians/temporary-protection-in-turkey/>, 2 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

değişmektedir. Zira ifade etmek gerekir ki her bireyin gruba aidiyeti, grup kimliği ve grup içi faaliyeti birbirinden farklı düzeyde olduğu gibi⁷⁹ vatandaşlık bilinci de birbirinden farklıdır. Türkiye üzerinden bu ifade düşünülecek olursa Türk vatandaşı olarak addedilen her bireyin kendini ne kadar Türk olarak hissettiği ya da Türkiye coğrafyasını kendiyne ne derecede özdeşleştirdiği kişiler,⁸⁰ topluluk ve etnik kökenler nezdinde farklılaşmaktadır. Dolayısıyla çeşitli etnik köken, din ve anlayıştan insanlara sahip Türkiye'nin tek sahip olduğu kimlik Türklük değildir ve bu milli bilincin veya aidiyetin yansımaları da eşit değildir.

Gruba aidiyetin güçlülüğü arttıkça ya da psiko-politik bir ifadeyle bireyin belli bir milliyete aidiyeti yükseldikçe ötekileştirme eğilimi de artabilmektedir. Ancak farklı grupların üst hedeflere yönelik motivasyonlarını pekiştirmek adına aralarındaki farklılıkları yok sayma yoluna gittikleri de bilinen bir gerçektir.⁸¹ Aidiyetin ve kimliğin şekillendirilmesine katkı sağlayan vatandaşlık ve yabancılara yönelik politikalar da bir bakıma kişinin güvenlik ihtiyacından gelen güdülerini tatmin etmekte ve bunlara biçim vermektedir. Öyle ki Maslow'un İhtiyaçlar Piramidi⁸² adlı çalışmasında öne sürdüğü varsayımlardan biri olan güvenlik ihtiyacı bu konuya ışık tutacak niteliktedir. Bu teoriye göre, bireyin temel fizyolojik ihtiyaçlarını (beslenme, barınma, uyuma gibi) karşıladıktan sonra güvenlik ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Göksu, bu ihtiyacı şu şekilde ele almıştır:⁸³

Güvenlik İhtiyaçları (*the safety needs*): Fizyolojik ihtiyaçları karşılanan kişinin bundan sonra ihtiyaç hissedeceği şey güvenlik olacaktır. Emniyet, güven, düzen ve değişmezlik bu kategoride değerlendirilmektedir. Bu aşamada insanın kendine fiziki, ekonomik, sosyal ve belki de siyasal olarak güvenli bir ortam oluşturma ihtiyacı ortaya çıkacaktır (Maslow, 1970: s.39-43). Şimdiki ve gelecekteki güvenlik düşünülmektedir. Örneğin. Yaşamını sürdürebileceği, geçimini sağlayacağı güvenceli, sigortalı bir iş araması (Eren, 1989: s.35), kendine güvenli bir barınak yapması, güvenli bir sosyal ve siyasal çevre oluşturmaması (kendi kan hımsımlarına yakın yaşaması, bir siyasal kurum olan devleti oluşturmaması) hep bu çerçevede değerlendirilebilir.

Buna binaen insanın güvenlik ihtiyacı geleceğe dair kaygı ve bunun neticesinde geleceğini garantiye alma dürtüsünün bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.⁸⁴ İnsanoğlunun kendini emniyete alma ve politik çevre oluşturma çabasının bir neticesi olarak devlet de bu güvenceyi vatandaşlarına verme vaadinde bulunmaktadır. Bu hususta dikkat edilmesi gereken nokta ise anlamı gereği vatandaşın kendi içine kapanık, politik sınırlar içerisinde tanımlanmış ve belli çıkarlar (hak elde etme) silsilesiyle donatılmış bir bağlam içerisinde ortaya çıkıyor olmasıdır. Bu sınırlar içinde tanımlanmayanlar, genel olarak vatandaş olmayan ve çoğu kez de öteki olarak adlandırılabilir. Nitekim devletlerce sağlanan güvenlik ihtiyacı, hukuki ve politik anlamda kullanılan bazen yabancı devlet bazen de yabancı toplulukların varlığından mütevellidir. Belli bir politik sınır içerisinde tanımlanan vatandaş dolayısıyla baştan “diğeri(öteki)” var etmektedir. Ayrıca ötekinin yalnızca politik boyutla değil, sosyal, ekonomik ve kültürel dokuyla da yakından ilişkisi vardır. Bu nedenden ötürü toplumdaki bireylerin ve özellikle göç yoluyla gelen yabancıların uyum ve karşılıklı uzlaşısı ön plandadır. Ancak bu noktada şu soruları ele almak yerinde olacaktır: Devlet her vatandaşa eşit derecede vatandaşlık hizmeti vermekte midir, gelen yabancılar bu hizmetlere ne kadar tabidir, bunlardan ne derecede yararlanmaktadır ve vatandaşların yabancılara yönelik izlenen hizmet politikalarına bakış açısı ne yöndedir? Bu soruların katı cevapları olmamakla birlikte devlet-birey arasındaki sosyal, ekonomik, hukuki ve politik ilişkilerle şekillendiği düşünülmektedir.

Devlet, vatandaşlarını kendi içinde homojenleştirirken sık sık ortak tarihi referanslara yer vermekte ve meydana gelen bütünlük de toplum içi dayanışmaya katkıda bulunmaktadır. Bu hususta devletin temel

⁷⁹ Sığı 2017, 482-484.

⁸⁰ İfade edilen kişilerle yaş, cinsiyet, sosyal sınıf, meslek, eğitim gibi bireyleri bağlayıcı değişkenler çerçevesinde vatandaşlık bilincini etkileyebilecek faktörlere işaret edilmektedir.

⁸¹ Sherif 1966.

⁸² Maslow'un gereksinimler hiyerarşisi Amerikan psikolog Abraham Maslow tarafından 1943 yılında ortaya atılmış bir teoridir. Bu teorisinin piramit hiyerarşisine göre, birey temel alt gereksinimini karşıladıktan sonra diğer gereksinimini karşılamaya güdülenmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için: Abraham Maslow, “A Theory of Human Motivation”, *Psychological Review*, (50) 1943, 370-396.

⁸³ Göksu 2002, 29.

⁸⁴ Eren 1989, 35.

çıkış noktası ise benzerliktir.⁸⁵ Örneğin Türklerde töre ve kültür kavramları ortaklık ya da benzerlik üzerinden kurulu birtakım nizami kural ve mecburi normlara dayalıdır. Sosyal hayatı düzenleyen bu normlara herkes uymak zorundadır. Dini ve hukuki referanslarla birleştirilen bu kurallar veya kurallar bütünü zamanla bir devlet anlayışı haline gelmekte, aynı zamanda Türklüğü de tanımlamada bir araç olarak kullanılmaktadır.⁸⁶ Fakat belirtmek gerekir ki bahsi geçen benzerlik kavramı oldukça dinamik bir durumu ifade etmektedir. Zira kimlik benzerliği, öznel ve değişkendir; kişiler tarafından oluşturulmuş ve oluşturulduğu süreçten bağımsız değildir.⁸⁷ Bu sürece tabi olanlar benzer, süreçten kopuk ya da sürecin normu dışında kalanlar öteki olarak tanımlanmaktadır. Öyle ki bu benzerlik üzerinden kurulu kimlikler ve öteki kimlikler vardır. Vatandaşlık ile kimliğin oluşumu arasındaki temel ilişkilerin başında ise vatandaşlığın grup kimliği ya da ferdin içinde var olduğu kimlikleri belli yelpazelerde pekiştirmesi ve bunların benimsenmesini kolaylaştıran bir katalizör misyonu üstlenmesi gelmektedir.

Devlet nezdinde kimlikler, millet ve(yahut) milliyet çatısı altında toplanarak anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda Danişmend'in Avrupalı düşünürlerden alıntıladığı millet kavramına bakılacak olursa milletin belli esaslar etrafında toplanmış, birbirinden destek alan insan kütlesi anlamına geldiği görülmektedir.⁸⁸ Ayrıca millet olabilmek için ırk, kültür, dil, din, mezhep veya vatandan hepsine aynı anda sahip olmak yerine birine dahi sahip olmanın yeterli olacağı belirtilmiştir. Öte yandan milliyet içinse bunlardan hepsine ya da en azından birkaçına sahip olmanın gerekliliğine vurgu yapılmıştır.⁸⁹ Her bir vatandaşa bu milli unsur ve tanımlamalar belli bir norm silsilesi altında, aynı zamanda toplumsal kurumlar aracılığıyla aşılanmaktadır.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere belli bir aidiyet, birlik ve dayanışma kimlik için temel çıkış noktası oluşturmaktadır. Bu aitlik dayanışma ve beraberlik belli dönemlerde ve kesimlerde keskinleşmektedir. Özellikle grup kimliğinin tehlike altında olduğunun düşünülmesi ya da aynı kimlikten insanların bir arada olmaması durumunda yabancı bir ortamda yalnız kalan kimliğin diğer kimliklere karşı savunma mekanizması olarak güçlendiği görülmektedir. Daha da açık bir ifadeyle ötekiyle karşılaşılması durumunda kimlikler ve kimliğin bireye kazandırdığı tüm haklar somut olarak hissedilmeye başlanmaktadır.⁹⁰ Geleneksel toplumlar ve dönemlerde daha elle tutulur bir şekilde görülen bu biricik kimlik durumu günümüzde sosyal bilim camiasınca her ne kadar pek kabul görmese de belli durumlarda kimliğin tutucu ve muhafazakâr özellikleri ön plana çıkabilmektedir. Ayrıca konu bağlamında mülhaza edilen ve politik bir kimliğe işaret eden vatandaşlığın milli saiklerle güdülenen sürekliliği değil, Suriyeli mülteciler gibi göç yoluyla gelen insanlara yönelik tutumlarla şekillenen durumsallığıdır. Bu çerçevede altını çizmekte yarar vardır ki birey, tek bir kimlikle var olmamakta ve muhtelif durumlar karşısında farklı kimlik seçenekleriyle hareket etmektedir.⁹¹

Türk kimliğinin ve vatandaşlığının tıpkı teorik çerçevede olduğu gibi belli kimlikler, aidiyetler ve ötekiler üzerinden kurgulanması söz konusudur. Örneğin 1982 Anayasasının 66. maddesine göre Türk Vatandaşı, "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür." şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda kişilerin soy olarak Türk olmasa da kendini Türk olarak nitelendirmek istemesi vatandaş olabilmesi için yeter bir ön şarttır. Maddenin bu denli kapsayıcı oluşunun gerekçesi ise Türkiye'nin kendi içinde barındırdığı farklı etnik köken ve milliyetin çeşitliliğinden gelmektedir. Diğer yandan ulus-devletçi bir zeminde ifade edilen bu vatandaşlık hususu kendi iç kimlikleri için kapsayıcı olduğu kadar dış kimliklere de ötekileştirici yaklaşabilmekte ve hatta belli grup, etnik köken ya da milliyetlere karşı stereotipler geliştirebilmektedir. Dolayısıyla ulus-devletler belli bir milli çerçevede meydana geldiği için bu çerçeve dışına taşanlar ya da bu çerçeve dışından olanlara karşı belli bir zenofobi⁹²

⁸⁵ Öztürk 2007, 12.

⁸⁶ Kafesoğlu 1998, 246.

⁸⁷ Busekit 2004, 84.

⁸⁸ Danişmend 1983.

⁸⁹ Danişmend 1983, 11-12.

⁹⁰ Özdil 2017, 386.

⁹¹ Şimşek 2002, 32.

⁹² "Yabancı düşmanlığı, vatandaş olmayan gruplara yabancı kökenleri ya da uyrukları temel alınarak olumsuz algı ve uygulamalardan oluşan ayrımcılıktır. Tüm göçmen, mülteci ve sığınmacı kategorilerini etkilemektedir."

(yabancı düşmanlığı/ yabancı korkusu) sergilenmesi, yani bahsi geçen ötekilerin⁹³ yabancı olarak düşünülmesi söz konusudur. Türk toplumunda da benzer stereotipler ve ötekiler mevcuttur; ancak toplumun farklı tabakalarınca öteki olarak nitelendirilme şekilleri birbirinden farklıdır. Örneğin Türk toplumunda Batı algısının nasıl olduğuna dair Kudret, Özipek ve Kalın'ın 2008 yılında yaptığı çalışmada elde ettiği bulgular oldukça önemlidir. Zira bu çalışmaya göre, Türk vatandaşının gözünde Batı algısının toptan Batı veyahut Hıristiyan karşıtı yönünde olmadığı, yerine Batı siyaseti eksenli bir karşıtlığın ön planda olduğu bulgusuna rastlanılmıştır.⁹⁴ Bu bağlamda Türk toplumunda Batı algısının politik zeminli ve eleştirel bir çerçevede değerlendirildiği açığa çıkmıştır. Çalışmada belli bir kimlik ya da yabancı düşmanlığı algısına ulaşılmayıp durumsal farklılık, yani toplumun kesiminden kesimine farklı değerlendirildiği görülmüştür. Fakat olası bir dış tehdit olarak algılanması durumu örneği tersine de çevirebilmektedir. Zira Türkiye'de politik bağlamı olduğu kadar tarihsel anlamda da stereotip ve ötekilerden söz edilebilmektedir. Örneğin Soğuk Savaş Dönemine girildiği yıllarda Türk toplumunun Ruslara karşı bakış açıları günümüzünkünden oldukça farklıdır. Özellikle Türkiye'nin NATO üyesi olması ve bu bağlamda ABD ile siyasal olarak yaklaşması 1940lı yılların sonuna doğru Türkiye'de antikomünist propagandaların artmasına sebebiyet vermiştir. Rusya'nın o dönemde SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği) adıyla sosyalist bir rejime geçmiş olup kapitalizm karşıtı söylemleri Türkler ile Rusların sosyo-politik olarak birbirinden uzaklaşmalarını daha da tetiklemiştir.⁹⁵ Bu doğrultuda ideal bir Türk vatandaşı o dönemde, "antikomünist rejim karşıtı olmalıdır" söylemiyle şekillenmiştir. Ayrıca komünizmin dinsizlik ile de özdeşleştirilmesi hususu bu bakışın derinliğini pekiştirmiştir.

Türk toplumunda Arap imajı da tıpkı Rus algısı gibi konjonktürel bir çerçevede değerlendirilebilmektedir. Osmanlı Devleti çatısı altında yaklaşık 400 yıl beraber yaşayan Türk ve Arapların Cumhuriyetle beraber ayrı düşmeleri; Halifeliğin kaldırılması,⁹⁶ İttihat ve Terakki Cemiyetinin ülkenin kuruluş yıllarında Türklüğü ön plana çıkarıp diğer kimlikleri bu kimlik etrafında toplaması ve buna yönelik politikaların uygulanmasında başat rol oynaması bahsi geçen imajı uzun yıllar olumsuz yönde etkilemiştir.⁹⁷ Lakin 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle bu olumsuz imaj birtakım sosyal, ekonomik ve politik ortaklıklarla yumuşamıştır. Özellikle İsrail'e karşı Filistin halkının savunulması ve Arap Baharı neticesinde ortaya çıkan karışıklardan oldukça olumsuz etkilenip Türkiye'ye sığınan Suriyelilere kucak açılması sosyo-kültürel kopuklukların izale edilmesine yardımcı olmuştur.⁹⁸ Her ne kadar hükümetçe Arap coğrafyasından gelen sığınmacı ya da mültecilere yönelik ılımlı politikalar izlense de Suriye'den Türkiye'ye 2011 yılından beri süregelen kitlesel ve düzensiz göçlerin hem devletlerarası ilişkileri hem de Türkiye halkı ve özellikle Suriye'den Türkiye'ye sığınan insanlar arası toplumsal ilişkileri olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Son yıllarda Türkiye'de ve uluslararası arenada göç ve mülteci problemlerinin arttığı ve dolayısıyla sığınılan ya da göç edilen ülkelerde yabancı düşmanlığı ve etnik şiddet gibi durumların güvenlik problemleri açısından birtakım sosyo-kültürel, iktisadi ve politik gündem oluşturduğu bilinen bir gerçektir.⁹⁹ Kimi zaman medya kimi zamansa günlük hayat üzerinden ötekileştirilen mülteciler, bazı kesimlerce misafir ya da muhacir olarak nitelendirilip ülkedeki statüleri olumlanmaya çalışılsa

Tanım için ayrıca bakınız: Emine Özmete, Halime Yıldırım & Serdarhan Duru, "Yabancı Düşmanlığı(Zenofobi) Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 40(2) 2018, 194-195.

⁹³ Dominant söylem dışında tanımlanan milliyet, kültür, dini anlayış, etnik köken ve benzer grupları ifade etmektedir.

⁹⁴ Kudret, Özipek & Kalın 2008, 8.

⁹⁵ Meşe 2017, 134.

⁹⁶ Çiçek'e göre, "Hilafet kaldırılıncaya kadar hem Türk yetkililer hem de Araplar, Osmanlılığı bir alternatif olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarından çekilmesinden sonra Cumhuriyet'in kurulmasına kadar geçen dönemde Türk-Arap ilişkileri, halifenin manevi otoritesi altında emperyalizme karşı işbirliği çerçevesinde şekillenmiştir". Ayrıca bakınız: M. Talha Çiçek, "Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitapları Çerçevesinde Türk Ulus Kimliği İnşası ve 'Arap İhaneti' ", *Divân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, 17(32) 2012, 179.

⁹⁷ Bayram 2016, 1683-1685.

⁹⁸ Bayram 2016, 1684.

⁹⁹ Deniz 2014, 177.

da¹⁰⁰ bu insanlar toplumun her kesiminden belli bir önyargıyla karşılaşmıştır. Bu önyargının ana çıkış noktasında toplumsal sistemlerin bir ürünü olan ve diğerinden farklı olmayı gerektiren “biz” ve “öteki” sınıflandırması bulunmaktadır.¹⁰¹ Ele alınan sınıflandırmanın düşünce sistemi bizler medeni, onlar, yani ötekiler ise medeni olmayandır felsefesine dayanmaktadır.¹⁰² Mültecilerin bu bağlamda statülerinin geçici olmaktan kalıcı olmaya doğru evrilmesi¹⁰³ ötekileştirilmelerine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla farklı toplumdan ya da kültürden bireylerin belli bir süre içinde aynı çatı altında bir arada bulunma durumu söz edilen bakış, algı, tutum ve bunların neticesi olabilecek stereotiplerin ya da önyargıların eyleme dönüşme potansiyelini arttırmıştır. Çalışma kapsamında ise Suriyeli mültecilere yönelik sergilenen bu önyargı ve stereotiplerin tartışılan ve listelenen yabancılara yönelik politikalar, vatandaşlık tanımı, politikaları, hak ve ödevleri ile ilişkilendirilerek onların bir öteki olarak görülmeleri hususunda ne derece etkisinin olduğu yorumlanacaktır.

5. Suriyeli Mültecilere Yönelik Devlet Politikaları ve Bu Politikaların Toplumsal Yansımaları

Türkiye'nin yaklaşık son 25-30 yıldır deneyimlediği göç dalgaları kendi içinde birtakım sosyo-kültürel, iktisadi ve politik boyutlar içermektedir. Son yıllarda komşu ülkelerden, Orta Asya Türki Cumhuriyetlerinden ve Ortadoğu'dan aldığı göçler bu duruma örnek olabilecek niteliktedir. Öyle ki son yıllara kadar göç veren konumunda olan Türkiye artık göç alan ve geçiş ülkesi olma niteliği kazanmıştır.¹⁰⁴ Bu göç dalgalarından en çok dikkat çekenini ise Suriye'de meydana gelen politik iç karışıklıkların sebep olduğu zorunlu ve düzensiz göçlerdir. 2011 Mart'tan itibaren görülen bu göçler, Türkiye'nin Suriye'den gelen mültecilere yönelik izlediği insani ve açık kapı politikası ile beraber bugün Türkiye'yi dünya üzerinde Suriyeli mültecilerin en fazla bulunduğu ülke konumuna getirmiştir. Türkiye'nin çoğunluk olarak Müslüman nüfusuna sahip olması, Avrupa'ya transit ve Suriye'ye coğrafi yönden yakın olması ülkenin deneyimlediği bu göç dalgalarının başlıca sebepleri arasındadır. Diğer yandan yaşanan göçler tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de mültecilerin birtakım olumsuz ya da olumlu tutum ve davranışlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Çalışma kapsamında ise olumsuz tutumlar ele alınacak olup üç alt madde ile ilişkilendirilerek tartışılıp sonuca bağlanacaktır.

Türkiye'nin daha önceki pasajlarda tarihsel ve politik açıdan nasıl bir vatandaşlık politikası izlediğinden bahsedilmiştir. Bahsi geçen bu vatandaşlık anlayışını kısaca tekrar ifade etmek gerekirse dünya üzerinde diğer çoğu ülke gibi soybağı ölçütü üzerinden tanımlandığı ve birden çok etnik köken ve milliyete¹⁰⁵ sahiplik etmesinden dolayı kapsayıcı bir içeriğinin olduğu söylenebilmektedir. Türklük üzerinden tanımlanan bu vatandaşlık modeli genç nesilleri yetiştirmekte bir enstrüman olan eğitim kurumu ve politikalarıyla güçlendirilmektedir. Bilindiği üzere ulus-devletler kendilerine sadakatle bağlı vatandaş profili çizmek isterler. Bu vatandaşlık profili oluşturulurken, devletin birtakım ideolojik aygıtları kullanılmaktadır ve bu aygıtlardan en bilineni ise eğitimidir.¹⁰⁶ Devletler eğitim yoluyla aslında bir bakıma örnek vatandaşlık modeli ve aynı zamanda bunun ideolojik zeminini oluşturmaktadırlar. Zira ideoloji, toplumu şekillendiren, dönüştüren ve bireyleri egemen fikirler ve tasarımlar ağı yoluyla yönlendiren bir sistemdir.¹⁰⁷ Dolayısıyla ideoloji vatandaşlık aracılığıyla belli bir bütünlük oluşturmaktadır. Türkiye bağlamında bu model düşünülürse eğitim kitaplarının önemli bir yer arz ettikleri görülmektedir. Zira eğitim kitaplarının ilk sayfalarında yer alan İstiklal Marşı, Gençliğe Hitabe gibi bölümler ve özellikle de tarih dersi kitaplarında yer alan Çanakkale Şehitleri,

¹⁰⁰ Devran & Özcan 2016, 44-46.

¹⁰¹ Guibernau 1997, 127.

¹⁰² Mora 2009, 11.

¹⁰³ Türk 2019, 24.

¹⁰⁴ İçduygu 2006, 70.

¹⁰⁵ Zikredilen etnik köken ve milliyet kavramları imparatorluk yıllarında azınlık ya da ekalliyet kavramıyla özdeşleşirken, ulus-devletçi modelle beraber bu kavramsallaştırma çözülmüştür. En genel ifadeyle azınlık kavramı, “Bir devletin nüfusunun, toprakların belirli bir bölümüyle tarihsel olarak bağlı, kendine özgü bir kültüre sahip, ırk, dil ve din farklılığı nedeniyle devletin diğer uyruklarının çoğunluğuyla karşılaştırılması imkânsız kalıcı parçası” şeklinde tanımlanabilmektedir. Bakınız: Erol Kurubaş, *Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşım*, s. IX., Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2004, 15.

¹⁰⁶ Çetin 2001, 201.

¹⁰⁷ Althusser 1991, 47.

Kurtuluş Savaşı gibi söz konusu olayların zafer ve kahramanlık kavramlarıyla ilişkilendirilerek anlatılması bu vatandaşlık modeline güçlü bir aidiyet kazandıran somut örneklerden birkaçıdır. Sadece tarih ders kitaplarıyla değil, çeşitli etkinlikler, müze tasarımları ve motiflerle daha somut pratiklere dayalı bir vatandaşlık kurgusunun söz konusu olduğu da söylenebilmektedir. Bunun yanında Andımız söylevi, tarih ve vatandaşlık dersleri gibi dersler bu duruma örnek verilebilmekte ve 12 Ekim 2013 tarihinde Tekin'in, Star Gazetesi Açık Söz ekinde verdiği röportajındaki kullandığı ifadeleri de ele alınan düşünceyi kanıtlar niteliktedir:

Kuşkusuz modern devletin bu anlamda kullandığı en verimli araç zorunlu kılınan ilköğrenim evresidir. Ulus devletin vatandaşları bu süreçte oluşturulur, tanımlanır, ortak dil, vatan, kültür etrafında ideolojik bir koşullandırma yapılır, sosyalleştirilir. Bölge, kültür, dil ile sınıf ve zenginliğin doğurduğu kalıcı toplumsal ayrımların bölüdüğü vatandaşlar arasında ulusal dil ile bir birlik sağlanır. Ulusal dil ve beraberinde gelen okuma yazma ile eğitilen yurttaşın beynine ondan beklenen görevler kazınır, yurttaşlığa ilişkin “devleti savunmak, vergi ödemek, çalışmak ve yasalara uymak” şeklindeki ulusal ilmihal devamlı tekrarlanır.

Vatan ile kendini özdeş tutma kurgusu üzerinden üretilen bu model, Sosyal Kimlik Teorisi¹⁰⁸ çerçevesinde düşünülürse kişinin kendini ait hissettiği gruba hoşgörülle, ait hissetmediği gruba ise ötekileştirme ya da zenofobi üzerinden yaklaştığını göstermektedir.¹⁰⁹ Ayrıca bireylerin kendi grubunda kabul görme ve bu kabul görme eğiliminin oluşturduğu grup dışı kimlikleri eşit değerde görmeme ideolojisi de bu bireyleri grup dışı kimliklere karşı kendi değerlerini üstün nitelikli tutma yoluna itmektedir.¹¹⁰ Dolayısıyla Türk Vatandaşlık modeli her ne kadar kapsayıcı bir mefhum üzerinden tasarlansa da bu kapsayıcı anlayış ekalliyetler ya da farklı kimlikler arası mevcut farklılıkları azaltmaya yönelik kurgulanmıştır. Yine bu modelde Türkler dışında göç eden yabancılara yönelik özellikle belirtilmiş sosyo-politik ya da kültürel bir ayrıcalık görülmemektedir. Türk Vatandaşlığı modelinin Suriyeli mültecilere yönelik veçheleri bu çerçevede düşünülecek olursa genellikle ötekileştirici diskur üzerinden tanımlandıklarını söylemek yanlış olmaz. Zira bu modele göre, mülteciler öteki kimlikler kategorisinde anlam kazanıp toleransı düşük bir grubu temsil etmektedirler. Nitekim Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi'nin yaptığı çalışma ve Transatlantik Eğilimler Araştırması bahsi geçen tutuma kanıt olabilecek bulgular elde etmiştir. 2013 yılında ABD ve Avrupa bağlamında gerçekleştirilen ve Türkiye'nin de dâhil edildiği Transatlantik Eğilimler Araştırmasına göre, ülke vatandaşlarına göç edenlerin ulusal kültür açısından bir tehdit oluşturup oluşturmayacağı üzerine soru sorulmuş ve Türkiye'deki insanların %55'i tehdit oluşturduğunu düşünmüştür. Yine ülkenin kültürünü zenginleştirip zenginleştirmeyeceği hususunda sorulan soruya ise %61 oranında katılımcıların mültecilerin ya da sığınmacıların Türkiye'nin kültürünü zenginleştirmeyeceği üzerine kanaat ettiği gözlemlenmiştir.¹¹¹ Örnekte de görüleceği üzere Türkiye vatandaşları ekseriyetle gelen Suriyeli ya da diğer göç edenleri farklı bir kültürden görmüş ve belli derecelerde grup kimliği ve aidiyeti üzerinden mevcut durumlarına sıcak bakmamıştır. Fakat tam tersini düşünen bireylerin de sayısının azımsanmayacak düzeyde olduğunu belirtmekte yarar vardır. Durumun bir başka boyutu ise Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi'nin (TÜRKSAM) yaptığı anket çalışmasında ortaya konulmuştur. Katılımcılara yöneltilen Suriyeli algısıyla ilgili sorularda %42'lik bir dilimin Suriyeli mültecileri vatan hainleri, korkaklar, yük, dilenci, suçlular ve benzer ifadelerle tanımladıkları ortaya çıkmıştır.¹¹² Nitekim “vatan hainliği” sözü Türk toplumunda Suriyelilere yönelik sıkça kullanılan ifadelerden biridir. Vatanla kendini özdeş tutma eğilimi olan Türk modelinin şehit cenazelerinde, “Vatan sağ olsun, Bir evladım daha olsun onu da şehit veririm.” şeklinde kendini gösterdiği bilinirken, ülkesini terk eden ya da terk etmek zorunda kalan mültecilere yönelik ise “vatan hainleri” şeklinde yansıdığı görülmektedir. Bu bağlamda kurgulanan Türk Vatandaşlığı modeli ve politikaları yurttaşların Suriyeli mültecileri öteki

¹⁰⁸ Sosyal Kimlik Teorisi, bireyin kendini ait hissettiği sosyo-kültürel dokuyu referans alarak farklı kişi ve grupları sınıflandırdığını ve ait olduğu grubu bu saikler üzerinden ve kendi benliğinin bir parçası olarak değerlendirdiğini varsaymaktadır. Ayrıca bakınız: Henri Tajfel, *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982.

¹⁰⁹ Tajfel 1982, 2.

¹¹⁰ Zick & Küpper 2006.

¹¹¹ Transatlantik Eğilimler Araştırması 2013, 42-44.

¹¹² TÜRKSAM 2018, 30.

kategorisinde değerlendirdiğini göstermektedir. Zira mülteciler sosyo-kültürel unsurlar açısından bir tehdit unsuru olarak görülmektedirler.¹¹³

Türk Vatandaşlığı modelinin somut olarak tezahürü kazanılmış ulusal hak ve ödevlerle görülmektedir. Önceki başlıklarda ele alınan bu hak ve ödevlerin Suriyeli mültecileri ötekileştirilirken nasıl işlevselleştiği hususu Rekabet Teorisi¹¹⁴ üzerinden açıklanabilmektedir. Bu teoriye göre, yabancılar toplumun sosyo-ekonomik ve eğitim profili düşük olan tabakaları açısından istihdam gücünün oluşturmasının yanında, bu sınıftan olan kişilerin refahına tehdit olan ekonomik rekabetin kızışmasını tetiklemekte ve dolayısıyla kaynakların yetmeyeceği düşüncesiyle gelen yabancılara karşı düşmanlık geliştirilmesine sebebiyet vermektedir.¹¹⁵ Türkiye kamp dışında yaşayan Suriyeli mültecilerin topluma uyum sağlamaları adına onlara yönelik birtakım sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik yardımlarda bulunmuştur.¹¹⁶ Nitekim Suriyeli mültecilerin ülkeye kitlesel göçlerinden önce de 25 Nisan 2006 tarihli ve 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu kapsamında vatandaş olmayanlara hukuki ve sosyal birçok hizmet sağlanmış ve dolayısıyla daha sonraları göç eden Suriyeliler de bu olanaklardan faydalanmıştır.¹¹⁷ Rekabet Teorisi açısından bu yardımların yurttaşlarca mültecilere yönelik vatandaşlık hak ve ödevlerin sağlanması olarak nitelendirilmeleri ve bunun da ötekileştirilme gerekçesi olabileceği söz konusudur. Bu bağlamda ötekileştirme eğilimi üzerinden gidilirse Suriyeli mültecilere yönelik sağlanan olanakların ve hizmetlerin bazen siyasi bazen de sosyal ve ekonomik hak ve ödevlerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Öyle ki Kişinin Temel Hakları ve Ödevlerinden diğer maddeleri kapsayıcı bir niteliğe sahip olması hasebiyle Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması maddesi; Sosyal ve Ekonomik Hak ve Ödevlerden Çalışma Hakkı ve Ödevi, Çalışma Şartları ve Dinlenme Hakkı, Ücrette Adalet Sağlanması, Ücrette Adalet Sağlanması, Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması, Konut Hakkı, Sosyal Güvenlik Hakkı, Sosyal Güvenlik Bakımından Özel Olarak Korunması Gerekenler, Sosyal ve Ekonomik Hakların Sınırı maddeleri; Siyasi Hak ve Ödevlerden ise Hizmete Girme, Vatan Hizmeti ve Vergi Ödeme maddelerinin vatandaşlara sağladığı olanaklardan ya da tabiiyetten Suriyeli mültecilerin yararlanmasına ya da muaf tutulmasına yönelik çalışmalar Rekabet Teorisi ışığında tasavvur edilirse vatandaşların ötekileştirme eğilimine katkıda bulunabilmektedir. Zira bu hakların yurttaşlarca devlet tarafından mültecilere vatandaşlık hak ve ödevi gibi sunulduğu düşünülmektedir. Kişinin Temel Hak ve Ödevleri ve Sosyal ve Ekonomik Haklar çerçevesinde bu duruma bakılacak olursa Suriyeli mültecilerin hayatlarını idame ettirmeleri açısından herhangi bir iş kolunda çalışmalarına engel bulunmaması, bunun neticesinde kayıt dışı çalıştırılmaları ve düşük ücretle çalıştıkları için vatandaşların istihdamına bir alternatif olarak görülmeleri Suriyeli mültecileri yoksullaştırırken, yurttaşlarca da ötekileştirilmelerine zemin hazırlamıştır.¹¹⁸ Diğer taraftan bu sosyal ve ekonomik hak ve ödevlerin, “Suriyeli sığınmacıların ihtiyaçlarının karşılanması için devletin çalışanlar ve emeklilerden kesinti yaptığı” söylemi üzerinden de bir ötekileştirme nedeni olarak araçsallaştırıldıkları görülmektedir.¹¹⁹ Zira çalışma hakkı ve çalışan haklarının vatandaş olmayanlara yönelik kurgulandığı görüşü kaynakların paylaşılması hususunda insanları kaygılandırmaktadır. Bunun yanında Suriyeli mültecilere yönelik devletçe ekstra sağlık ve gıda yardımında bulunduğu iddiaları, kentsel alanda birlikte yaşama pratikleri ve bundan dolayı ev kiralalarının artması gibi meselelerin de birer ötekileştirme aparatı olarak kullanıldığı ifade edilebilmektedir.¹²⁰ Mültecilere bu bağlamda devletçe sayılarının ve niteliklerinin kontrol altında

¹¹³ Aslan 2017, 339-340.

¹¹⁴ Rekabet Teorisi, elde bulunan sınırlı kaynakların, yabancılarla paylaşılması durumunda yetmeyeceği ve buna bağlı olarak bu yabancılara yönelik düşmanca tutumun geliştirilebileceğini varsaymaktadır. Ayrıca bakınız: Lawrence Bobo & Vincent L. Hutchings, “Perceptions of Racial Group Competition: Extending Blumer’s Theory of Group Position to a Multiracial Social Context”, *American Sociological Review*, 61(6) 1996, 951-972.

¹¹⁵ Bobo & Hutchings 1996, 953.

¹¹⁶ Apak 2015.

¹¹⁷ Bu kanun kapsamında Geçici Koruma Yönetmeliğinde verilebilen hizmetler için ayrıca bakınız: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü “Geçici Koruma Kanunu ve Yönetmeliği”, 22 Ekim 2014 No: 29153, <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/gecicikorumayonetmeli.pdf>, 3 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

¹¹⁸ Ünal 2014.

¹¹⁹ Çetin 2016, 200-201.

¹²⁰ Koyuncu 2014, 132; Erdoğan 2015.

tutulabilmesi adına sağlanan geçici koruma kimlikleri¹²¹ birer vatandaşlık kimliği gibi algılanıp yorumlanmaktadır. Zira yurttaşlara göre, bu kimlikler Türk vatandaşlarına sağladığı gibi sağlıktan konuta her imkânı mültecilere de sağlamaktadır.

Sosyal ve ekonomik açıdan olduğu kadar mültecilerin siyasi hak ve ödevler açısından da bir öteki olarak nitelendirildiği görülmektedir. Örneğin vatani hizmet olan askerlik üzerinden Suriyeli mültecilerin sık sık ötekileştirildiğine şahit olunmaktadır. “Gitsin vatanları için savaşınlar”, “Bizim gençlerimiz 20 yaşında askere gidip şehit oluyorlar. 3 aylık acemi birliğinde mi savaşçı oluyorlar yani. 6-7 yıldır Suriye’de savaş var, burada zevki sefa etmeseler savaşmayı öğrenmiş olurlardı”, “Her Türk erkeğine 20 yaşına gelince askerlik yapma mecburiyeti var da bunlara da olsun eğitimi verin gönderin bizim askerimizin yanında Suriye’ye savaşınlar” gibi ifadeler¹²² siyasi hak ve ödevler açısından mültecilerin ötekileştirildiği hususuna delil olabilmektedir. Vergi ödeme konusu da bu bağlamda düşünülebilecek bir diğer örnektir. Bilindiği gibi Suriyeli mülteciler hemen hemen Türkiye’nin dört bir yanına dağılmış¹²³ olmakla beraber istihdam olanağı yüksek olan şehirlerde gelir elde etmek için birtakım kayıt dışı sektörlerde çalışmaktadırlar.¹²⁴ Mültecilerin çalışma hakları ise 6575 sayılı Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelikle belirlenmekte ve bu yönetmeliğe göre, mülteciler koruma statüsü elde ettikten 6 ay sonra çalışma iznine başvurmakta, başvuranlara %10’luk bir kota uygulanmaktadır.¹²⁵ Her ne kadar bu uygulama Türk vatandaşlarının istihdamını önceleyecek özellikte olsa da mültecilerin vergi ödememek için işverenlere kendilerini kayıt ettirmeleri yönünde bir talepte bulunmadıkları bilinmektedir.¹²⁶ Suriyeli işçiler açısından vergi mükellefiyetinin kayıt dışı bir sektörle ilerleyişi ister istemez Suriyeli işverenlerin de vergilerden muaf tutulduğuna dair bir algı oluşturmaktadır.¹²⁷ Ancak her Türk vatandaşının temel bir vatandaşlık ödevi olan vergi için hiçbir Suriyeli işverene ne ayrıcalık ne de muafiyet tanınmaktadır.¹²⁸ Bazen medya bazense toplum tarafından dillendirilmiş bu bakış doğal olarak mültecilerin ötekileştirilmesine sebep olmaktadır.¹²⁹ Dolayısıyla vatandaşlık hak ve ödevlerinin devletin mültecilere yönelik sağladığı geçici yardımlarla bağdaştırılması bir ötekileştirme aracı olarak kullanılabilir.

Son yıllarda devlet eliyle yapılan yabancılara yönelik düzenlemelerin Suriyeli mültecilere vatandaşlık verilmiş gibi algılanması hususu bir diğer önemli maddedir. Bilindiği gibi 2011 yılından itibaren yoğun göçe maruz kalan Türkiye, Suriye’den gelen insanların tıpkı kendi ülkelerinde olduğu gibi kendi sınırları içinde de insanlık dramı yaşamamaları adına birtakım tedbirler almıştır. Kitlese ve düzensiz göçlerin ilk yıllarında aktif rol üstlenen Kızılay, AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) ve çeşitli sivil toplum kuruluşları, bu tedbirlerin alınması için birçok çözüm, öneri ve projelerin hayata geçmesini sağlamış, ilerleyen yıllarda ise sürecin ve krizin daha sağlıklı, tekelden ve etkin uygulanması adına üstlendikleri görevi yeni kurulan T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’ne devretmiştir.¹³⁰ Türkiye’nin uluslararası göç protokolleri bağlamında izlediği

¹²¹ Geçici koruma ile ilgili daha ayrıntılı içerik için: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “Geçici Koruma”, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma-sss>, 2 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

¹²² Türk 2019, 26.

¹²³ Bu dağılıma durumu heterojen yapıdadır. Özellikle İstanbul, Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa, Adana, Mersin ve Bursa gibi illerde yoğun Suriyeli nüfusu bulunmaktadır. Mülteciler Derneği “Türkiye’deki Suriyeli Sayısı Mart 2020”, 26 Mart 2020, <https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>, 7 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

¹²⁴ İlteş Gülşen 2019, 187.

¹²⁵ Daha ayrıntılı içerik için: T.C. Resmi Gazete “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik”, 15 Ocak 2016 No: 29594, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20168375.pdf>, 1 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

¹²⁶ İlteş Gülşen 2019, 188-189.

¹²⁷ Mülteciler Derneği 2019.

¹²⁸ İlteş Gülşen 2019.

¹²⁹ Mülteciler Derneği “Suriyelilerle İlgili Doğru Bilinen Yanlışlar”, 2. Baskı 2020, <https://mülteciler.org.tr/wp-content/uploads/2020/01/dogru-bilinen-yanlislar-2020-2.pdf>, 28 Mart 2020 tarihinde erişildi.

¹³⁰ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 4 Nisan 2013 tarihli ve 6458 sayılı "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" kapsamında kurulmuştur. Daha ayrıntılı içerik için: T.C. Resmi Gazete “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu”, 11 Nisan 2013 No:28615, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>, 2 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

politikalarla Türkiye’de Suriyelilere mülteci statüsünün verilemeyeceği, bu sebeple Türkiye’nin kendi iç politikalarında bir düzenlemeye giderek Suriyelilere geçici koruma statüsü sağladığı hususu daha önceki başlıklarda tartışılmıştır. Buna binaen 2013 yılında kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü başta Suriyeliler olmak üzere geçici koruma statüsü altında tanımlanan insanların birtakım ihtiyaçlarını karşılamak için geçici koruma kimlikleri çıkarmıştır. Geçici koruma kimlikleri sayesinde Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşları, mülteciler, vatansızlar ve uluslararası koruma başvurusunda bulunmuş olsalar da geçici koruma altında bulunan insanlar sağlık, eğitim, barınma ve çalışma gibi birtakım insani gereklerden¹³¹ yararlanmaya başlamışlardır. Sağlanan bu imkânların toplum, medya, muhtelif sivil ve siyasi oluşumlardaki yansımaları ise farklı olabilmiş ve Suriyeli mültecilere vatandaşlık verilmesi konularının tartışmalarını tetiklemiştir.

Türkiye’nin ulus-devlet yapısı düşünülecek olursa milliyetçilik mefhumunun hâlâ güncelliğini koruduğu ve bunun da Suriyeli mültecilere yönelik vatandaşlığın verilmesi durumunu zorlaştırdığı bilinmektedir.¹³² Ayrıca yapılan çalışmalar da incelenecek olursa mültecilere yönelik vatandaşlık verilmesi konusunun toplumda çoğunlukla pek de hoş karşılanmadığı görülmektedir.¹³³ Öte yandan Suriyeli mültecilerin Türkiye’deki geçici koruma statüleri bu olumsuz algının çok da yerinde olmadığını göstermektedir. Nitekim bu statü altında olan kişiler vatandaş olabilmek için müracaat edememektedirler.¹³⁴ Bununla birlikte Türkiye’de doğan Suriyeli çocuklar ve vasıflı insanlara vatandaşlık verildiği de bir diğer gerçektir.¹³⁵ Öyle ki Turkuaz Kart Yönetmeliği açısından vasıflı insanlara verilen vatandaşlık hakkı ve Türk Vatandaşlığı Kanunu kapsamında vatansız olan çocuklara vatandaşlık hakkının sağlanması durumu toplumda Suriyelilere yönelik ötekileştirici dilin artmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda Türkiye’nin izlediği yabancılara yönelik politikaların son yıllarda yaşanan yoğun göçler dolayısıyla revize edilmesinin çoğu Suriyeli insana vatandaşlık hakkı veriliyormuş gibi algılanması ve vasıflı Suriyeli ve vatansız çocuklara vatandaşlık verilmesi hususu Suriyeli mültecilerin ötekileştirilmelerine zemin hazırlamıştır.

Sonuç

Vatandaşlık politikaları Antik Çağlardan günümüze değin ülkelerin geleceğe dayalı temel motivasyon kaynağı olmuştur. Antik ve İlk Çağ yıllarında küçük şehir ve kasabalara aidiyeti simgeleyen vatandaşlık daha sonraları şehirlerin büyümesiyle daha kurumsal bir kimliğin tezahürü olmuştur. Aydınlanma Çağı (18. yy) ve Fransız İhtilali (1789) ile birlikte modern bir anlam kazanan bu kavram 19. asrın ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğunda da yankı bulmaya başlamıştır. Bu imparatorluğun mirasçısı konumunda olan Cumhuriyet ise ulus-devlet modelinin bir gereği olan ve bugünkü anlamıyla kullanılan vatandaşlık mefhumunu Alman ve Fransız modelleri çerçevesinde benimsemiştir. Cumhuriyetin erken yıllarında vatandaş tanımı fiziki antropoloji ile bilimsel bir alt yapılaşma sürecine girerken, 20. yüzyılın ortalarında bu pozitivist perspektif yerini daha sivil ve liberal bir tanıma bırakmıştır. Cumhuriyet’in 80’li yıllarına gelince, bu özgürlükçü ve sivil vatandaş tanımının ülkede karmaşaya yol açtığı düşünülmüş, buna binaen daha içe kapanık, dış tehditlere karşı tetikte ve muhafazakâr bir vatandaşlık tanımına gidilmiştir. 20. asrın sonları ve 21. asır Türkiye’inde her ne kadar demokratikleşme, küreselleşme ve neo-liberal politika ve uygulamalarla bu katı profil hafifletilmeye çalışılsa da bunun geri dönüşü muhtelif ideolojik yapılarca farklı olmuştur.

¹³¹ T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü “Geçici Koruma”, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma-sss>, 7 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

¹³² Gülyazar 2011, 681.

¹³³ Paksoy & Şentöregil 2018, 237; Tunç 2015, 58; Tümtaş 2018, 26.

¹³⁴ “Geçici koruma kimlik belgesi, Türkiye’de kalış hakkı sağlar. Ancak bu belge sahibine Türk vatandaşlığına başvuru hakkı sağlamaz.” Ayrıca bakınız: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü “Geçici koruma belgesi kimlik sahibine Türk vatandaşlığı için başvuru hakkı sağlar mı?”, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma-sss>, 1 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

¹³⁵ Euronews “Bakan Soylu: Çocuklar dâhil 92 bin Suriyeliye vatandaşlık verildi”, 2 Ağustos 2019, <https://tr.euronews.com/2019/08/02/bakan-soylu-92-bin-suriyeliye-vatandaslik-verildi-suleyman-soylu>, 27 Mart 2020 tarihinde erişildi.

Türkiye'nin tarihsel açıdan izlediği vatandaşlık politikalarının somut yansımaları Türk vatandaşlık modeli, temel hak ve ödevler ve yabancılara yönelik izlenen politikalarla anlam kazanmaktadır. Ancak bu politikaların ülke içi kimlikleri bütünleştirmeye yönelik teşvik edici yönleri varken, dış kimlikler açısından aynı düsturun varlığından bahsedilememektedir. Zira Sosyal Kimlik Teorisi bağlamında sosyo-kültürel dokuyla beslenen kimliklerin grup içi üyeleri homojenleştirirken, grup dışı kimliklere yönelik ötekileştirme eğiliminin olduğu bilinmektedir. Bu kimliği referans alan vatandaşların ise soybağı ile güçlenen bir hüviyet benimsediğinden söz edilebilmektedir. Dolayısıyla soybağı kıstasına dayanan Türk vatandaşlık modeliyle eğitilen ve motive edilen yurttaşların yabancılara öteki olarak görme durumları artabilmektedir. Buna binaen son yıllarda görülen Suriyeli mültecilere yönelik ötekileştirmelerin de çıkış noktasının izlenen ulus-devletçi vatandaşlık politikaları ve bu politikaların oluşturduğu tektipleştirici kimlikle ilintili olduğu düşünülmektedir.

Suriyeli mültecilerin yaşadıkları dezavantajlı durumların giderilmesi için devletçe insani yardım ve yabancılara yönelik birtakım kanun ve yönetmelikler düzenlense de toplumda bunların yansımaları tüm mültecilere vatandaşlık veriliyormuş gibi bir bakış açısı oluşturmaktadır; ancak belli bir cüzi kesime verildiği de söz konusudur. Bu bakış ister istemez ulus-devletçi modelden beslenen vatandaş profiline onların ötekileştirilmelerine neden olmaktadır. Ayrıca bazı temel hak ve ödevlerden mültecilerin yararlanması ve bu hakların esnetilmesi bir diğer ötekileştirme sebebi olarak gösterilebilmektedir. Zira Rekabet Teorisi açısından bu bireyler, vatandaşlar için etnik olduğu kadar sosyo-ekonomik yönden de bir tehdittir. Özellikle ekonomiyle yakından ilişkili olan eğitim, sağlık, barınma, çalışma gibi hakların mülteciler için genişletilmesi hususu karşısında vatandaşların genelde edindiği bu olumsuz tavrın bahsi geçen teoriyi destekleyecek türden bir bakış açısı olduğu mütalaa edilmektedir. Bu bağlamda mültecilere sağlanan insani kolaylıklar yurttaşlarca vatandaşlık hak ve ödevleriyle bağdaştırılarak bir ötekileştirme aparatı olarak kullanılmaktadır. Sonuç olarak Türkiye'nin Suriyeli mültecilere yönelik izlediği politikalar her ne kadar insani yardım kapsamında değerlendirilse de ülkenin ulus-devletçi yapısından gelen soybağı kriteri, yabancılara yönelik esnetilen kanun ve yönetmelikler ile temel hak ve ödevlerin yurttaşlarca geçici koruma statüsünde olan Suriyelilere vatandaşlık veriliyormuş gibi düşünülmesi bir öteki olarak değerlendirilmelerine yol açabilmektedir.

Kaynakça

Ahmad, F. (2008). Bir Kimlik Peşinde Türkiye, Sedat Cem Karadeli (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Alakel, M. (2011) ‘‘İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye’si Millet İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İnkilemine Dair Teorik Tartışmalar’’, Akademik Bakış Dergisi, 9, 1-30.
- Althusser, L. (1991). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Alp, Y., Özışık M. (Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anbarlı Bozatay, Ş. (2010). ‘‘5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu’na Göre Türk Vatandaşlığının Kazanılması’’, Yönetim Bilimleri Dergisi, 8(2), 165-182.
- Apak, H. (2015). ‘‘Suriyeli Göçmenlerin Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği’’, Birey ve Toplum, (5), 125-142.
- Aslan, C. (2017). ‘‘Türkiye’nin Yeni ‘Ötekileri’: Suriyeliler’’, Route Educational and Social Science Journal, 4(8), 335-341.
- Bayram, Y. (2016). ‘‘Türk-Arap İlişkileri Bağlamında Türk Toplumunda Değişen Arap İmajının Turizme Yönelik Çerçevesinde Temsili’’, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(43), 1683-1697.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, <http://www.multeci.org.tr/>, 3 Mayıs 2019 tarihinde erişildi.
- Bobo, L. & Hutchings, L.V. (1996). ‘‘Perceptions of Racial Group Competition: Extending Blumer’s Theory of Group Position to a Multiracial Social Context’’, American Sociological Review, 61(6), 951-972.
- Bookchin, M. (1987). The Rise of Urbanisation and The Decline of Citizenship, San Fransisco: Sierra Club Books.
- Bostan, H.(20189). ‘‘Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Uyum, Vatandaşlık ve İskân Sorunu’’, Göç Araştırmaları Dergisi, 4(2), 38-88.
- Brown, S. & Gilmartin, M. (2019). ‘‘Migration and Mobilities’’, Social and Cultural Geography, <https://doi.org/10.1080/14649365.2019.1667019>.
- Busekit, A. V. (2004). Uses and Misuses of the Concept of Identity, Security Dialogue, 35(1), 81–98.
- Bülbül, K., Özipek, B.B., Kalın, İ. (2008). Aşk İle Nefret Arasında Türkiye’de Toplumun Batı Algısı, Ankara: SETA.
- Copeaux, E. (2006). Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine, Berktaş, A. (Çev.) , İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetin, H. (2001). ‘‘Devlet, İdeoloji ve Eğitim’’, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 25(2), 201-211.
- Çetin, İ. (2016). ‘‘Türkiye’de Suriyeli Sığınmacıların Sosyal ve Kültürel Entegrasyonu’’, Sosyoloji Dergisi, (34), 197-222.
- Çoban, M. (2017). Fransa’da Siyasi Gelişmelerde Türk ve Müslümanlara Yönelik Ayrımcılık Vakaları, Tınaz, N., Çelik Dirsehan, M. & Meral, S. (Ed.), *Fransa’da Müslümanlara Yönelik Ayrımcılıklar: 2015/2016 Yılları İzleme Raporu* içinde, 37-48, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Danişmend, İ.H. (1983). Türklük Meseleleri, İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Deniz, T. (2014). Uluslar Arası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye, TSA Dergisi, 18(1), 175-204.
- Devran, Y. & Özcan, Ö.F. (2016). ‘‘Söylemlerin Dilinden Suriye Sorunu’’, Marmara İletişim Dergisi, 25, 35-52.

- Durgun, Ş. (2010). “Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, 65-92.
- Erdoğan, M. (2003). Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, Ankara: Liberte Yayınları.
- Erdoğan, M. M. (2015). Türkiye’ye Kitlesel Göçlerde Son ve Dev Dalga: Suriyeliler, Erdoğan, M.M. & Kaya, A. (Ed.), *Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler* içinde, 315-347, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eren, E. (1989). Yönetim Psikolojisi, 3. Baskı, 105, İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisat Enstitüsü Yayınları.
- Gencer, M. (2009). “Geç Osmanlı İmparatorluğu’nun Modernleşmesi Çerçevesinde Kimlik Sorunsalı”, Pultar, G. (Ed.), *Kimlikler Lütfen* içinde, 67-78, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2015). “Türkiye ve Göç”, İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi, Kitaplar, http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_tasar%C4%B1m_icler.pdf, 6 Mayıs 2019 tarihinde erişildi.
- Göksu, T. (2002). “Maslow’un İhtiyaçlar (Güdüler) Piramidi ve Polisin Yabancılaşma Olgusu”, Polis Bilimleri Dergisi, 4(3-4), 27-48.
- Gözler, K. (2000). Türk Anayasa Hukuku, Bursa: Ekin Basın Yayın.
- Guibernau, M. (1997). Milliyetçilik: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilik, Domaniç, N.N.(Çev.), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Gülyaşar, M. (2017). “Suriyeliler ve Vatandaşlık: Yerel Halk ve Suriyeli Sığınmacılar Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 7(13), 678-705.
- Gündoğdu, Y. (2004). “Avrupa Birliği Yurttaşlığı, Avrupa Kimliği Sorununa Çözüm Oluşturabilir mi?”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 3(2), 11-27.
- Heater, D. (2007). Yurttaşlığın Kısa Tarihi, Delikara Üst, M.(Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Howe, S. (2002). Empire; A Very Short Introduction, Oxford: Oxford University Press.
- İçduygu, A., Sirkeci, İ. & Aydıngün, İ. (1998). “Türkiye’de İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi”, İçduygu, A.(Ed.), *Türkiye’de İçgöç, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997* içinde, 207-249, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İçduygu, A. (2006). Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları, İstanbul: TÜSİAD-T/2006-12/427.
- İlteş Gülşen, M. (2019). “Türkiye’de Yaşayan Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Vergi Adaleti Üzerindeki Etkileri”, Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 4(7), 185-195.
- Kafesoğlu, İ. (1998). Türk Millî Kültürü, On yedinci Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karakılıç, C.& Müjdecı, M. (2014). “Yurttaşlık Bilgisi Kitaplarında Kimlik ve Vatandaşlık (1950-1960)”, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(11), 173-198.
- Karpat, K. (2009). Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, Ayas, G. (Çev & Ed.), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koyuncu, A. (2014). Kentin Yeni Misafirleri Suriyeliler, (1. Basım), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Meşe, E. (2017). “Soğuk Savaş Döneminde Türk Sağında Rus Algısı: Nefretin Kadim Nesnesi”, Giresun Üniversitesi VII. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum), 3690665, 131-141.

- Mora, N. (2009). *Alman Kültüründe Düşman İmgesi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mülteciler Derneği (2019). “Suriyeli Esnaflar Neden Vergi Vermiyor?”, 11 Eylül 2019, <https://muletciler.org.tr/suriyeli-esnaflar-neden-vergi-vermiyor/>, 4 Nisan 2020 tarihinde erişildi.
- Ortaylı İ. & Küçükkaya, İ. (2016). *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı (1923-2023)*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özdemir, E. (2017). “Suriyeli Mültecilerin Türkiye’deki Algıları”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(1), 115-136.
- Özdil, M. (2017). “Kolektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 383-400.
- Öztürk, Y. (2007). “Tarih ve Kimlik”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2(1), s.1-25.
- Paksoy, A. F. & Şentöregil, M. (2018). “Türk Basımında Suriyeli Sığınmacılar: İlk Beş Yılın Analizi (2011-2015)”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 11(1), 237-256.
- Perruchoud, R. (1992). “Persons Falling Under The Mandate of The International Organization for Migration (IOM) and to Whom The Organization May Provide Migration Services”, *International Journal of Refugee Law*, 4(2), 205-215.
- Polat, E.G. (2011). “Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”, *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 128-157.
- Sherif, M. (1966). *Incommon Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*, New York: Houghton/Mifflin.
- Sıgı, Ü.(2017). “Gruplarda Bağlılık ve Performans İlişkisi Üzerine Nitel Bir Çalışma”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16, 481-490, <https://doi.org/10.18092/ulikidince.321651>.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şimşek, S. (2002). “Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri”, *Uludağ Ü. Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bil. Dergisi*, 3(3), 29-39.
- Şit, B. (2008). “Modern Vatandaşlık Kavramına Bir Bakış”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 76, 64-82.
- Tajfel, H. (1982). *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Temelat, N. (2011). “Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi*, 26133, https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/vatandaslik_tanimlari.pdf, 25 Nisan 2019 tarihinde erişildi.
- Transatlantik Eğilimler (2013). *Transatlantic Trends Key Findings 2013. The German Marshall Fund of the United States Strengthening Transatlantic Cooperation*, <http://trends.gmfus.org/files/2013/09/TT2013-Key-FindingsReport-in-Turkish.pdf>, 5 Mayıs 2019 tarihinde erişildi.
- Tunç, A. Ş. (2015). “Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye’deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme”, *Tesam Akademi Dergisi* 2(2), 29-63
- Turner, B. (1993). *Contemporary Problems in The Theory of Citizenship*, London: Sage Publications.
- Tülin, H. (1952). *Yurttaşlık Bilgisi-İlkokul 5. Sınıf*, İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Tümtaş, M. S. (2018). “Toplumsal Dışlanmadan Vatandaşlık Tartışmalarına Suriyeli Kent Mültecileri”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(37), 26-47

Türk, E. (2019). “Türk Basınında Suriyeli Göçmenlere İlişkin Haberlere Yapılan Yorumların İncelenmesi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(1), 17-30.

Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (2018). Türk Halkının Suriyeli Sığınmacı/Mülteci Algısı, Ankara. <http://turksam.org/dosyalar/2018/07/TU%CC%88RKSAM-Rapor-1%CC%87c%CC%A7.pdf>, 4 Mayıs 2019 tarihinde erişildi.

Ünal, S. (2014). “Türkiye’nin Beklenmedik Konukları: ‘Öteki’ Bağlamında Yabancı Göçmen ve Mülteci Deneyimi”, Zeitschriftfürdie Welt der Türken Journal of World of Turks, 6(3), 65-89.

Üstel, F. (2009). Makbul Vatandaş’ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zick, A. & Küpper, B. (2006). Soziale Dominanz, Frey,D. & Bierhoff,H.W.(Ed.), *Handbuch Sozialpsychologie und Kommunikationspsychologie* içinde, 71-76, Göttingen: Hogrefe.

Yaşlı Bireylerin Sosyalleşmesinde Dijital Teknolojinin Rolü: Dijital Yaşlılar Üzerine Bir Çalışma

The Role of Digital Technology in The Socialization of Older People: A Study on Digital Elderly

Meyrem TUNA UYSAL

Dr. Öğr. Üy., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü,

meiremtuna@sdu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-8910-8058

Öz

Dijital teknolojinin yaşlı bireylerin sosyalleşmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır. Teknoloji yardımıyla yaşlı bireyler, gündelik hayat içerisinde yaşam kalitelerini artırma kapasitesine sahip olmaktadır. Yaşlı bireyler, teknolojiye yeni teknolojilere gün geçtikçe uyum sağlamaya çalışmakta ve her geçen gün teknoloji kullanım oranı artmaktadır. Ancak yaşın getirmiş olduğu fiziksel ve zihinsel değişimlerle birlikte teknoloji kullanımını noktasında birçok engelle de karşılaşmaktadırlar. Çalışma dijital teknolojinin yaşlı bireylerin yaşamlarına nasıl etki ettiğine ilişkin teorik bir tartışma yürütmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla teknolojiye değişim ve gelişimlerle birlikte yaşlı bireylerin teknolojik ürünleri kabul etme, kullanma ve uyum sağlama süreci sosyolojik açıdan önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, yaşlılık, sosyalleşme, ve dijital teknoloji kavramlarından hareketle, sosyalleşme sürecinde yaşlı bireylerin dijital teknolojiyi nasıl kullandıkları, ona nasıl adapte oldukları ve bu teknolojiyi yaşamlarına nasıl entegre ettikleri üzerinde durmaktadır. Buna göre dijital teknolojiyle yaşamlarının son dönemlerinde karşılaşan yaşlı bireyler, her ne kadar teknoloji kullanımı konusunda endişe duysalar da dijital teknoloji, iletişimden sağlık sorunlarına kadar her alanda onların günlük yaşamlarını kolaylaştırmakta, bağımsız bir yaşam sürmelerine ve aktif bir yaşlanma dönemi geçirmelerine yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Yaşlanma, Sosyalleşme, Dijital teknoloji, Dijital bölünme.

Abstract

Digital technology plays an important role in socializing older individuals. With the help of technology, older individuals have the capacity to increase their quality of life in everyday life. Older individuals are increasingly trying to adapt to innovations in technology, and the rate of use of technology is increasing day by day. However, they also face many obstacles to the use of technology, along with the physical and mental changes brought by the age. The study aims to conduct a theoretical discussion on how digital technology affects the lives of older individuals. Therefore, the process of accepting, using and adapting technological products of older people with changes and developments in technology is of sociological importance. In this context, the study focuses on how older individuals use digital technology in the socialization process, adapt to it and integrate this technology into their lives, based on the concepts of age, socialization, and digital technology. Accordingly, older individuals who encounter digital technology in the final stages of their lives are concerned about the use of technology, but digital technology facilitates their daily lives in everything from communication to health problems, helps them live an independent life and have an active aging period.

Keywords: Old Age, Aging, Socialization, Digital technology, Digital division.

Giriş

Sanayileşme ile birlikte teknoloji alanındaki gelişmeler, toplumların yapısında hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine neden olmaktadır. Bu süreçte bireyler teknoloji aracılığıyla ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel olmak üzere hayatlarının her alanında önemli değişimler yaşamaktadır. Yaş grupları bakımından ele alındığında bu değişimden en çok etkilenen kesimlerden biri de yaşlı bireylerdir. Özellikle sanayileşme ile birlikte değişen yaşam tarzı sonucunda yaşlı bireyler üretimden çekilmekte, emeklilikle birlikte rol ve statüleri değişmekte, sosyal izolasyona uğramakta, başkalarına olan bağımlılıkları artmakta, yaşa bağlı rahatsızlıklar yaşamakta ve evde daha uzun bir zaman geçirebilmektedir¹. Diğer bir ifadeyle yaşlılık sürecinde bireyin, hem bedensel hem zihinsel hem de toplumdaki kültürel kodlar aracılığıyla yaşlılığa ilişkin beklentileri değişebilmekte² ve bu zaman diliminde de teknoloji araçlarını daha uzun sürede ve sıklıkla kullanabilmektedirler³.

¹ Terakye ve Güner 1997, 96; Kalaycı ve Özkul 2017, 94.

² Bulut 2012, 414.

³ Yıldırım Becerikli 2013, 29.

Teknoloji hayatımızın her alanına yayılmakta ve özellikle son yıllarda gündelik yaşam, yüksek teknolojik yeniliklerle dijitalleşmektedir. Bu bağlamda dijital teknoloji, bireylerin yaşam tarzının, yaşam pratiklerinin değişmesine neden olmakta, insanların birbirleriyle nasıl iletişim kuracağına, günlük faaliyetlerini nasıl gerçekleştireceğine ve boş zamanlarını nasıl değerlendireceğine etki etmektedir⁴. Yeni teknolojiye adapte olmak, onu öğrenmek ya da kullanmak yaşlı bireylerin toplumla bütünleşmesini sağlayan aktif yaş alma sürecini ifade etmektedir. Aynı yıllar arasında doğup aynı dönemin toplumsal ve kültürel özellikleriyle sosyalleşen bireyler, içinde buldukları kuşağa özgü özellikler ve tutumlar sergilemektedir. Dolayısıyla yaşlı bireylerin dijital teknolojiyi benimseme ve kullanım pratikleri gençlere göre farklılaşmaktadır⁵.

Her ne kadar yaşlılar, dijital teknolojiyi kullanma ve ona uyum sağlama konusunda belirli bir kaygı düzeyi taşıyorlar da, onların günlük rutinleriyle uyumlu olduğunda bu teknolojiyi öğrenme çabası daha da artmaktadır. Sosyalleşme sürecini devam ettirebilme, aile ve arkadaşlarıyla iletişim kurabilme ve bağımsız bir yaşam sürme noktasında dijital teknoloji kullanımının birçok yararlı etkisi bulunmaktadır. Çünkü dijital teknoloji, yaşlı bireylerin yaşamlarına yeni uyarıcılar getirmekte, sağlık bakımlarını kolaylaştırmakta, ve aynı zamanda onlara bilgiye kolay erişim sunmaktadır⁶. Özellikle, internet ve sosyal medya yaşlılar için bir sosyalleşme aracı olmaktadır. İnternet ve sosyal medya kullanımı sayesinde yaşlılar, toplumsal çevreleriyle iletişimini artırarak yalnızlıklarını azaltabilmekte, yaşam kalitelerini arttırabilmektedir. Bu da yeni iletişim teknolojilerinin yaşlılar için sosyal temaslarını yenilemeleri, geliştirmeleri ve topluluklarında aktif olarak yer almalarını sağlayan bir araç olabileceğini göstermektedir⁷. Nitekim fatura ödemedi para transferi yapmaya, sinema veya otobüs bileti almadan hastaneden randevu almaya kadar birçok işi dijital teknoloji aracılığıyla kolayca yapabilmektedirler⁸. Ancak her geçen gün yaşlı bireylerin dijital teknolojiyi kullanım oranları artsa da, yaşlılar gençler kadar bu teknolojiyi aktif kullanmamaktadırlar. Çünkü gençlere kıyasla dijital teknolojiyi kullanma ve ona entegre olma konusunda farklı yeteneklere, farklı ihtiyaçlara, farklı endişelere sahiptirler. Nesil etkileri dışında dijital teknolojinin benimsenmesini ya da kabul edilmesini etkileyen fiziksel, bilişsel, tutumsal ve sosyo-ekonomik faktörler bulunmaktadır. Örneğin, dijital teknoloji kullanımında ve yeni bir öğrenme sürecinde yaşa bağlı olarak yaşlılar fiziksel ve zihinsel zorluklarla karşılaşabilir, teknolojinin yararları hakkında şüpheli tutumlar sergileyebilir ve bir ürünün maliyetinden dolayı o ürünü satın alamayabilirler⁹. Dolayısıyla burada yaşlı nüfusun demografik, sosyo-kültürel ve ekonomik özellikleri göz önünde bulundurularak dijital teknoloji kullanımında onların ihtiyaçlarının anlaşılması ve bu yönde teknolojik ürünlerin tasarlanması önem taşımaktadır.

Bu çerçevede çalışma, dijital teknolojinin yaşlı bireylerin sosyalleşmesine nasıl etki ettiğine ilişkin teorik bir tartışma yürütmeyi amaçlamaktadır. Nitekim teknoloji alanındaki yeniliklerle birlikte yaşlı bireylerin dijital teknoloji ürünlerini kabul etmesi, onu kullanması ve ona uyum sağlaması bakımından yeni teknoloji ile ilişkisi sosyolojik bir tartışmayı gerekli kılmaktadır. Buna göre çalışma, yaşlılık, sosyalleşme ve dijital teknoloji kavramlarından hareketle, yaşlanma sürecinde bireylerin dijital teknolojiyle ilişkisi ele alınarak onların bu yeni teknolojiyi nasıl kullandıkları, ona nasıl adapte oldukları, yaşamlarına nasıl entegre ettikleri ve nasıl bir dijital bölünme yaşadıkları konuları üzerinde durmaktadır.

Yaşlılık, Sosyalleşme ve Dijital Teknoloji

Sosyalleşme, toplumsal bir olgu olarak bireyin doğduğu andan itibaren toplum üyeliğini kazanmasında kendinden beklenen uygun rol ve ilgili normlardan haberdar olma sürecidir¹⁰. Diğer bir ifadeyle sosyalleşme yaşam boyu süren bir öğrenme sürecidir¹¹. Bu süreçte birey içinde yaşadığı topluma ya da toplumsal gruba ilişkin bilgileri, değerleri, inançları ile birlikte duyma ve düşünme biçimlerini de elde

⁴ Age UK 2015, 4.

⁵ Erendağ Sümer 2017, 177.

⁶ UNFPA & HelpAge International 2012, 78.

⁷ Independent Age 2010, 5.

⁸ Akyazı 2018, 607.

⁹ Smith 2014.

¹⁰ Erkal 2006, 81.

¹¹ Kağıtçıbaşı 1999, 344.

etmektedir¹². Çünkü kültürün nesilden nesile aktarılmasında ve bunun devam etmesinde sosyalleşmenin rolü büyüktür¹³.

Sosyalleşme, her yaşta grubun ve bireyin toplumsal yaşama katılmayı öğrenme sürecidir¹⁴. Bir çocuğun dünyaya gelmesiyle birlikte tüm aile üyelerinin yaşamları değişmektedir. Dolayısıyla çocuğun yetiştirilmesinden sorumlu olan aile üyeleri de o çocukla birlikte yeni bir sosyalleşme süreci yaşamaktadırlar. Örneğin, yaşlı bireyler büyük anne veya büyük baba olduklarında hem çocuklarına karşı anne ve baba olmayı sürdürmekte hem de kendi çocukları anne ve baba olmaktadır. Buna göre sosyalleşme süreci, aynı aile içerisinde farklı kuşakları birbirine bağlamaktadır¹⁵.

Yaş değişkenine bağlı olarak sosyalleşme sadece çocukluk ya da ergenlikle değil, aynı zamanda yaşlılıkla da ilgilidir. Yaşlılığın potansiyel olarak uzun süreli bir yaşlanma dönemi olduğu göz önüne alındığında, yaşlılıkta sosyalleşme karmaşıktır. Zaman perspektifi, görevleri ve etkileri bakımından erken yaştaki sosyalleşmeden farklıdır. Erken yaşamda sosyalleşme geleceğe yöneliktir. Buna karşılık, yaşlılıkta sosyalleşmenin zaman perspektifi çok yönlüdür. Yaşlı yetişkinler sadece geleceğe değil; geçmişlerine, şimdiki zorluklara ve kazanımlara adaptasyona da ilgi duymaktadırlar¹⁶.

Sosyalleşme süreci yaşlı bireyin yaşam doyumunu ve kalitesini arttırması bakımından önem taşımaktadır. Bu süreçte yaşlı birey, geçirdiği fiziksel ve zihinsel değişimle birlikte yaşama tutunması için girdiği her toplumsal ilişkide yeni bir şeyler öğrenmesine bağlı olarak sosyalleşmektedir. Örneğin, bir huzur evine yerleşen yaşlı bireyin orada yeni arkadaşlıklar kurması gibi durumlar onun yeni bir sosyalleşme süreci yaşamasına neden olmaktadır. Yaşlı bireyin doğduğu andan itibaren ilk sosyalleştiği yer olan aile ve diğer sosyalleşme araçlarıyla birlikte geçirdiği deneyimler, edindiği bilgiler ve ritüeller onun ileriki yaşamına etki etmektedir. Özellikle bireyin içinde bulunduğu sosyal sınıf onun duruşunu, davranışını, konuşma ve iletişim biçimini, tüketim alışkanlıklarını, yemek yeme biçimini ve beğenilerini diğer bir ifadeyle kültürel sermayesini belirlemektedir¹⁷.

Yaşlılar geçmişin önemli birer temsilcileridirler. Onlar geçmişin olay ve bilgilerini, ailelerinin sahip olduğu değerleri kendinden sonraki kuşağa aktararak önemli bir toplumsal işlevi yerine getirmektedirler¹⁸. Ancak yaşlanma sürecinde birey fiziksel ve bilişsel yeteneklerinin zayıflamasının yanı sıra toplumsal ilişkilerinde de değişiklikler yaşamaktadır. Bu süreç, yaşlı bireyin fiziki görüntüsü ve işlevlerinde süregelen bozulmaların birikimi sonucunda başlamaktadır. Dolayısıyla yaşlılıkla birlikte bireyin hem fiziksel hem zihinsel fonksiyonlarında hem de davranışlarında değişiklikler olmakta, bazı gündelik faaliyetleri sınırlanmakta ve yaşlıların bu yeni durumu onların topluma uyumunu zorlaştırmaktadır. Bu nedenle yaşlılık, yaşlı bireyler açısından yaşamın oldukça belirsiz, zorluk içinde ve endişe dolu bir dönem olarak da ifade edilmektedir¹⁹.

Toplumların hızla değişmesiyle toplumsal hayattaki her yaş grubunun olduğu gibi yaşlı bireylerin de kendilerini sürekli yenilemesi gerekmektedir. Bu durumda çocukluktan yaşlılığa kadar geçen süre içerisinde farklı kuşaklar farklı zamanlarda birbirlerinden yeni ilişkileri, yeni gelişmeleri öğrenmekte ve aynı zamanda birbirlerine öğretmektedirler. Örneğin, yaşlılar, cep telefonu kullanmayı, bilgisayarda oyun oynamayı, yeni iletişim teknolojisinde kullanılan yeni kelime ve kavramları, çocuklarından öğrenmek durumunda kalabilmektedirler²⁰. Özellikle genç nesil, bir taraftan dijital teknoloji ürünlerinin önemli kullanıcıları olurken diğer taraftan da yetişkinlere ve yaşlı bireylere çok sayıda yeni dijital teknoloji araçlarını tanıtmada önemli bir rol oynamaktadırlar²¹.

¹² Sayın 1994, 161.

¹³ Kağıtçıbaşı 1999, 344.

¹⁴ Mortimer ve Simmons 1978, 422.

¹⁵ Fingerman ve Pitzer 2007, 238.

¹⁶ Fingerman ve Pitzer 2007, 232.

¹⁷ Bourdieu 2004, 240; Görgün Baran 2008, 90.

¹⁸ İlgar 2008, 68-69.

¹⁹ Demirbilek 2005, 210.

²⁰ Tezcan 1996, 48.

²¹ Ritzer 2000, 53-54.

Sürekli değişen bilgi ve teknolojilerin yaşlı nüfusun birikimlerini gereksiz ve yararsız hale getirmesiyle birlikte geçmişte yaşlılar toplumda ‘*tecrübeli, bilgili ve yararlı kaynak kişiler*’ olarak görülürken, günümüz toplumlarında ‘*gelişmeleri takip edemeyen*’ ve ‘*yenilikler karşısında geri kalmış*’ bir grup olarak değerlendirilmektedir²². Toplumun önemli bir kısmında yaşlılık sürecinde bireylerin hayatın hemen hemen her alanından kendilerini çekmesi gerektiğine ya da çekeceğine ilişkin önyargılar bulunmaktadır. Ancak dünya değişirken toplumsal alandaki her yaş grubu da bu değişim sürecinden etkilenmektedir. Dijital olmayan bir dünyada doğan ve sosyalleşen yaşlı bireyler, zamanın değişimiyle birlikte yeni teknolojiye uyum sağlamaya, dijital alana dahil olmaya diğer bir deyişle dijital alanda sosyalleşmeye çalışmaktadır²³.

Teknolojideki hızlı değişim, yaşlı bireylerin ailedeki genç bireylerden bir şeyler öğrenme ihtiyacını geçmişe göre arttırmaktadır. Burada yeniliklere uyum sağlama ya da yenilikleri kabullenmede iki önemli değişken söz konusudur. Bunlardan ilki aile, arkadaş grubu, kitle iletişim araçları gibi sosyalleşme araçlarıyla etkileşim, diğeri ise yapısal etkenlerdir. Sosyalleşme araçlarıyla etkileşim dijital teknolojinin kabulünde bir referans grup olarak önemli rol oynamaktadır. Örneğin; bazı yaşlı bireyler bilgisayar kullanmayı öğrenerek, “e-posta” ya da “internet” aracılığıyla sosyal çevreleriyle iletişim içinde olmayı tercih etmektedirler. Ancak yaşa bağlı olarak yaşlı bireylerin aile üyelerinin evden ayrılması, eş, arkadaş ya da akraba kayıpları yaşaması bu süreci olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan yaşla birlikte, gelir durumu, eğitim durumu gibi faktörler yaşlı bireylerin dijital alandaki teknolojik yeniliklere yönelik tutumlarının oluşmasında önemli bir etkidir. Örneğin; yaşlanma sürecindeki fiziksel ve bilişsel değişimlerle birlikte yaşlı bireylerin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri, onların dijital teknolojideki hem yeni bilgileri öğrenmesinde hem de dijital alandaki ürün ve hizmetlerin tüketimi için gerekli olan yeteneklerinin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır²⁴. Buna göre dijital teknoloji ürünlerinin yaşlı bireyler tarafından benimsenmesi ve edinilmesi, büyük ölçüde onların yaşam tarzları, değerleri ve ihtiyaçları bakımından doğru orantılı ilerlemektedir. Çünkü yaşlı bireylerin dijital alanda sosyalleşmesi, onların dijital teknolojiye karşı tutumu, eğitim düzeyi, ekonomik durumu, toplumsal statüsü ve teknoloji korkusu gibi kişisel durumlarıyla yakından ilişkilidir²⁵.

Özetle yeni bir sosyalleşme süreci içerisinde olan yaşlı bireyler, dijital alandaki teknolojik yeniliklerin kabul edilmesi noktasında hem sosyalleşme araçlarından hem de yapısal etkenlerden etkilenmektedirler. Her ne kadar dijital teknolojideki yenilikleri kabul etme ya da yaşamlarına entegre etme noktasında çeşitli zorluklar yaşasalar da teknoloji aracılığıyla yaşlı bireyler, günlük yaşam pratiklerini gerçekleştirme noktasında yaşamlarını kolaylaştırmakta, bilgiye ulaşabilmekte, toplumsal çevresiyle iletişimlerini sürdürerek sosyal ilişkilerini devam ettirebilmekte ve var olan bilgilerini paylaşabilmektedirler.

Yaşlılıkta ve Yaşlanma Sürecinde Dijital Teknolojinin Yeri

Nüfusun yaşlanması tüm ülkeleri etkileyen küresel bir olgudur. Yaşlanma, sağlıktan sosyal güvenliğe, çevreyle ilgili konulardan eğitime, aile hayatına, iş olanaklarına, sosyo-kültürel faaliyetlere kadar toplumun tüm alanlarını etkilemektedir²⁶. Yaşlılık dönemi bireyin üretimden çekildiği, rol ve statü kaybına uğradığı, pek çok hastalık sorunuyla karşı karşıya kaldığı bir dönem olarak hem sosyal hem ekonomik hem de sağlık sistemleri gibi pek çok alanı ilgilendiren çok disiplinli bir süreci ifade etmektedir²⁷.

Teknolojinin gelişimiyle birlikte sağlık ve tıp alanındaki ilerlemeler bireylerin yaşam süresinin uzamasına ve doğum oranlarının azalmasıyla da yaşlı nüfusun artmasına neden olmaktadır²⁸. Nitekim

²² Canatan 2015, 326.

²³ Akyazı 2018, 606-607.

²⁴ Özkan ve Purutçuoğlu 2010, 41-43.

²⁵ Darinskaia ve Moskvicheva 2019, 448).

²⁶ DPT 2007, 7.

²⁷ Terakye ve Güner 1997, 96.

²⁸ Özgür ve Sabbağ 2014, 45.

yaşlı sayısındaki artışla birlikte çocuk sayısındaki azalma, nesiller arasındaki dengede bir değişiklik yaratmaktadır²⁹. Günümüzde çoğu gelişmiş ülke iki önemli toplumsal eğilimin ortasında yer almaktadır. Bunlardan ilki, yaşlanan bir nüfus; ikincisi ise bilgi iletişim teknolojilerinin toplumların büyük kesimlerini etkisi altına almasıdır³⁰. Nüfusun yaşlanması göz önünde bulundurularak 65 yaş ve üzerindeki yaşlı bireyler, büyük miktarda bilgi ve deneyim biriktirdiği düşünülen bir bağlamda özellikle emeklilik yoluyla sosyal yaşamdan uzaklaşmaktadır. Dolayısıyla yeni teknolojiler bu noktada yaşlıların gündelik yaşam sürecine yeniden uyum sağlamasına katkı sağlamaktadır³¹. Tüm yaşlılar dijital teknolojinin aktif ve bağımsız kullanıcıları olmasa da, yaşlı insanların çoğunluğunu hedef alan yeni cihazların, uygulamaların ve hizmetlerin büyüklüğü şaşırtıcı olmaktadır³².

Dijital teknoloji, yaşlılar için özellikle uzaktan kontrol edilen uygulamalar aracılığıyla onların sağlık koşullarını izleyerek, başka insanlara artık bağımlı kalmama, özgüvenlerini belirli çevrimiçi topluluklara entegre ederek, özsaygıyı artırarak yalnızlık düzeylerini azaltma ya da çevrimiçi iletişim imkanı sayesinde yaşlıları aktif tutma noktasında onların yaşam kalitesini artırma kapasitesine sahiptir³³. Shapira ve arkadaşları³⁴ tarafından İsrail’de yaşları 70 ile 93 arası değişen toplam 22 yaşlı bireyle yapılan çalışmada bilgisayar ve internet kullanımının yaşlı bireyler üzerinde olumlu etkileri olduğu belirtilmektedir. Buna göre interneti kullanmaya başlayan yaşlıların, kendilerini daha az yalnız hissettikleri ve yaşam kalitelerinin arttığı ifade edilmektedir. Wagner ve arkadaşlarının³⁵ yaptığı bir çalışmada ise, yaşlı bireylerin interneti daha çok “iletişim ve sosyal destek” amaçlı kullandıkları belirtilmektedir. Yaşlı bireylerin olduğu aile, arkadaş ve torunları ile iletişim halinde olmak, yalnızlıklarını gidermek ve coğrafi sınırları ortadan kaldırmak için e-posta, anlık mesajlaşma ve çevrimiçi forumlar gibi farklı çevrimiçi iletişim türlerini kullandıklarını dile getirmektedirler. Buna göre çevrimiçi topluluklar insanların bir araya gelip sosyal temasta bulunabilecekleri yerler olarak tanımlanmaktadır. Örneğin modern dijital teknolojinin en önemli örneklerinden biri olan interneti kullanan yaşlı bireylerin sayısının artmasıyla, yaşlı bireyler arasında sosyal medya kullanımı da her geçen gün artmaktadır. ABD’de yapılan bir çalışmada ise 65 yaş ve üzerindeki bireylerin yarısının çevrimiçi uygulamalara katıldıkları ve daha çok Facebook ve LinkedIn gibi sosyal paylaşım sitelerini kullandıkları belirtilmektedir. Hatta yaşlı bireylerin sosyal medyayı daha çok “zevk almak, sosyal temasta bulunmak, sosyal destek almak ve sağlamak” amacıyla kullandıkları ifade edilmektedir. Çünkü bu platformlar aracılığıyla yaşlı bireyler yalnızlıklarını gidermekte, aile üyeleri ve sosyal çevresi ile ilgili güncel bilgiye sahip olabilmektedirler. Özellikle sosyal destek alma ve sağlama anlamında yaşlı bireyler depresyon, kanser ya da bakım konularında çevrimiçi forumlarda benzer deneyimlere sahip kişilerle iletişime geçerek sorunlarını paylaşmakta ve böylelikle birbirlerine destek olmaktadır. Dolayısıyla yaşlı bireyler internet aracılığıyla çeşitli çevrim içi topluluklara ya da sosyal ağlara katılarak benzer özelliklere sahip bireylerle zaman ve coğrafi kısıtlamalara bakılmaksızın iletişime geçme gibi çok sayıda olanağa sahip olmaktadır³⁶. Diğer bir ifadeyle dijital teknoloji, yaşlı bireylerin aileleri ve arkadaşları ile iletişim halinde olmalarına, evde daha güvenli bir ortam geliştirmelerine, tıbbi bakımı kolaylaştırmalarına, bir kişinin hayatında yeni motivasyonlar sunmalarına, bilgiye daha fazla erişim sağlamalarına, sosyal etkileşim ve saygı, yaşam doyumu, özerklik gibi kendiliklerini arttırmalarına yardımcı olabilmektedir³⁷. Böylece dijital teknolojiye erişerek yaşlılar daha bağımsız ve daha sosyal katılımlı hale gelebilmektedir.

Dijital iletişim araçlarının toplumsal etkilerini tanımlayan Daniel Bell, teknolojinin büyük sosyal sonuçları olduğunu ifade etmektedir³⁸. Buradan hareketle yaşlı insanlar, hatta kullanıcı olmayanlar

²⁹ Iancu ve Iancu 2017, 2.

³⁰ Neves, Amaro ve Fonseca 2013, 1.

³¹ Iancu ve Iancu 2017, 1.

³² Taipale ve Hänninen 2018, 258.

³³ Iancu ve Iancu 2017, 1.

³⁴ Shapira vd. 2007, 482.

³⁵ Wagner vd. 2010, 873.

³⁶ Leist 2013, 379-381.

³⁷ Gamberini vd. 2006, 28; Garbin Praničević, Peterlin ve Bućan 2017, 149.

³⁸ DiMaggio vd. 2001, 309.

bile, dijital teknolojinin onların bağımsızlığı ve refahı için faydaları olabileceğini kabullenmektedir³⁹. Her ne kadar yaşlı kullanıcılar yeni teknolojiyi gençlerden daha az kabul etmeye meyilli olsalar bile mevcut yaşam tarzları ve rutinleri ile uyumluysa, faydalarının yeni bir şey öğrenme çabasından daha ağır bastığından eminseler teknolojiyi kullanmaya motive olmaktadır⁴⁰. Bu bağlamda kuşaklar arası dijital boşluğun üstesinden gelmek amacıyla yaşlı bireyler özel ilgiyi hak etmektedirler. Çünkü dijital toplumda meydana gelen hızlı değişimlere daha yavaş adapte olan nüfus grubunu yaşlı bireyler oluşturmaktadır. Yaşlıların giderek daha fazla dijital toplumda yer alabilmesi için de bilgi iletişim teknolojilerine yaşamlarında daha fazla yer vermeleri gerekmektedir⁴¹. Çünkü yaşlanma sürecindeki yaşlı bireylerin bedensel olarak fiziksel aktivitelerindeki hareketliliğin ve dayanıklılığın azalması, kas gücünün zayıflaması gibi etkenlerden dolayı ihtiyaçlarını karşılama noktasında zorluk çekmelerine ve yaşamlarının olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla bu durum da onların yalnızlaşmasına, toplumsal alandan dışlanmasına ve bakım için başkalarına olan bağımlılıklarının artmasına neden olmaktadır. Bu aşamada yardımcı teknolojiler ile bilgi ve iletişim teknolojileri gibi dijital teknoloji araçları yaşlı bireylerin yaşamlarını kolaylaştıracak olası kaynaklar olarak önerilmektedir⁴². Örneğin, yakınlarını arama, bankacılık hizmetlerine kolay ulaşım ve alışveriş gibi hizmetler, aktif bir yaşlanmayı teşvik etmektedir⁴³.

Gamberini ve diğerleri⁴⁴ yaşlıları dijital teknolojiye bağlayan çeşitli unsurlar olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki, dijital teknoloji aracılığıyla yaşlı bireyler hastalıktan kaçınmak için tele-sağlık teknolojisi aracılığıyla tıp uzmanlarından tavsiye alabilecek ya da uzaktan denetlenebilecek bir bağ kurabilmektedir. İkincisi, dijital teknoloji bireyin bilişsel ve fiziksel denetimine yardımcı olabilmektedir. Buna göre dijital teknoloji aracılığıyla yaşlı bireyler azalan yeteneklerinin etkisini hafifletebilmekte, artan sosyal destek, yaşlılarda sosyal izolasyon ve depresyon düzeyinin düşmesine neden olabilmektedir. Ayrıca yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla coğrafi mesafenin neden olduğu sevdiklerinden ayrılma sürecini hafifleterek iletişimlerini kolaylaştırabilmektedirler. Böylelikle yaşlı bireyler yakınlarıyla düzenli olarak video tabanlı görüşmeler yaparak kendilerini daha az yalnız hissedebilmektedirler⁴⁵.

Seçim, kontrol, gizlilik sorunları, sosyal etkileşimin azalması korkusu, özellikle yardımcı yaşam teknolojilerinin kullanımı gibi etkenler yaşlı bireylerin dijital teknoloji kullanımı konusunda endişe duymasına neden olmaktadır⁴⁶. Bu bağlamda dijital teknolojiyi kullanmak isteyen yaşlı bireyler için bir takım engeller söz konusudur. Bunlar;

(1) Yaşa bağlı engeller; görme bozukluğu, el becerisi ve hareketliliğine ilişkin sorunlar, anlama ve kavrama zorlukları gibi yaşa bağlı konular.

(2) Teknolojik özellikler; karmaşık ekranlar ve küçük puntolu yazılar, bazı teknik kavramlar ya da, sistem tasarımları ile ilişkili kullanılabilirlik sorunları.

(3) Tutum; dijital teknolojinin tehlikeli, çok pahalı, karmaşık ve kafa karıştırıcı ve öğrenmesi çok zor olduğuna dair oluşturulan algı.

(4) Eğitim ve destek konuları; eğitime erişimin önündeki ekonomik engeller ve eğitim olanaklarının yoksunluğu.

(5) Maliyet; gelirin yetersiz olması nedeniyle teknolojik ürünleri satın alamama, kullanamama ya da bu ürünlere ulaşamama gibi konulardır⁴⁷.

³⁹ Damodaran ve Olphert 2015, 4.

⁴⁰ Ryu, Kim ve Lee 2009, 622.

⁴¹ Álvarez-García, Durán-Sánchez, Río-Rama ve Correa-Quezada 2019, 2.

⁴² Blaschke, Freddolino ve Mullen 2009, 642.

⁴³ Neves vd. 2013, 2; Fingerman ve Pitzer 2007, 239; Görgün Baran, Koçak Kurt ve Tekeli 2017, 8.

⁴⁴ Gamberini vd. 2006, 287-288

⁴⁵ Garbin Praničević vd. 2017, 150.

⁴⁶ Damodaran ve Olphert 2015, 4.

⁴⁷ Blaschke vd. 2009, 646-647; Nedopil, Schaubert ve Glende 2015, 15; Özkan ve Purutçuğolu 2010, 39-40; Akyazı 2018, 606.

Yaşlı bireyler tarafından dijital teknolojinin benimsenmesinin önündeki engellerin ortadan kaldırabilmesi için onların bu yeni teknolojiye yönelik tutumlarının ele alınması gerekmektedir. İngiltere’de yapılan bir araştırmada dijital teknolojiyi benimseyen yaşlı bireyler için önemli engeller bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yaşlı bireylerin evde internet erişimi eksikliğidir. Örneğin, 60-69 yaş arası insanların sadece yarısının evinde internet erişiminin olduğu ve bu oranın 70 yaş ve üstü kişiler arasında % 17’ye düştüğü ifade edilmektedir. Burada internet bağlantısına sahip olmamak veya erişmemek için temel neden, yaşlı bireylerin ihtiyaç duyduklarını hissetmemesidir. İkinci olarak yaşlı bireyler, dijital teknolojinin kendileriyle alakalı olmadığını ve bu teknolojiyi kullanarak kişinin her hangi bir kazanımda bulunamayacağını düşünmektedir. Ayrıca teknolojinin pazarlanması noktasında yaşlıları ilgilendirmeyen ürünlerin ön plana çıkması ve genellikle gençlere yönelik olması, yeni teknolojik bir ürün tasarlanırken genellikle yaşlıların düşünülmeden onlara uygun olmayan şekilde tasarlanması, ürünlerin maliyetli olması ve güvenlik sorunları noktasında yeterli bilgiye sahip olmaması söz konusudur. Bu durumda yaşlı bireyler yeni teknoloji konusunda belirli korkulara ve endişelere sahip olma eğilimindedirler⁴⁸.

Tüm bu sorunlar olmasına karşılık yaşlı bireylerin dijital teknolojiyi öğrenmesi ve bunu kullanabilir hale gelmesi bir yandan kendilerine olan özgüvenin bir yandan da yaşam kalitelerinin artmasına neden olmaktadır. Böylelikle hem psikolojik açıdan kendilerini iyi hissetmekte hem yalnızlık hissinden kısmen de olsa uzaklaşmakta hem de toplumsal çevreye uyum sağlamaları kolaylaşmaktadır⁴⁹. Bu noktada dijital teknoloji, yaşlı bireylerin gündelik yaşam pratiklerini gerçekleştirme noktasında önemli rollere sahiptir. Dolayısıyla yaşlı bireylere yönelik onların yaşamlarını kolaylaştırıcı ürünlerin tasarlanması ve onlar tarafından yeni dijital teknoloji ürünlerinin daha etkin bir şekilde kullanımı gerekmektedir.

Yaşlı Bireylerin Dijital Teknolojiyi Kullanma Biçimleri

Küresel kültür oluşumunda teknoloji aracılığıyla ortaya çıkan iletişim ortamlarının dijital dönüşüme uğraması yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır⁵⁰. Bu yeni iletişim teknolojileri, toplumda zaman ve mekân algısını değiştirerek insanlar arasında iletişimin daha hızlı gerçekleşmesini sağlamaktadır⁵¹. Teknoloji aracılığıyla bireyler, boş zaman davranışlarıyla deneyimlerini değiştirmekte ve teknolojik araçlar insanların yaşamlarının bir parçası haline gelmektedir. Nitekim bilgisayarlar, akıllı telefonlar, tabletler ve diğer teknolojik araçlar aracılığıyla bireyler gündelik yaşam pratiklerini dijital ortamla karşılar hale gelmektedir. Bu süreçte bireylerin boş zaman aktiviteleri değişmekte ve alışkanlıkları yenilenmektedir⁵².

Yeni iletişim teknolojileri ve sunduğu olanaklar günümüzde çocuklardan ileri yaş grubuna kadar giderek artan bir önemde kitleselleşmekte, yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla pek çok kişi birbirleriyle ve dünyayla iletişim kurmaktadır⁵³. Özellikle yeni teknolojilere yaşlı bireylerin uyum sağlaması, bu teknolojileri öğrenmesi ve bunları kullanması genç kuşağa göre daha zor olmaktadır. Fakat yeni teknolojilere uyum sağlayan yaşlılar için de bu teknolojiler onların yaşamlarının bir parçası haline gelmektedir. Örneğin, akıllı telefonlar yaşlı bireylerin yaşamında önemli bir iletişim aracına dönüşmektedir. Dolayısıyla yaşlı bireyler yeni bir teknolojiyi en son kabul eden grup olsa bile, eğer onların yaşamında ihtiyaçlarının karşılanmasına cevap veriyorsa bir ürün ya da hizmeti almaktan kaçınmamaktadırlar⁵⁴. Yaşlı bireylerin teknolojiyi nasıl algıladıklarını bilmek ve profillerini anlamak, yaşlılara yönelik hizmetler, ürünler veya programlar sağlayan işletmeler, hükümet ve sosyal hizmet paydaşları tarafından dikkate alınması gereken önemli unsurlardır⁵⁵.

⁴⁸ Independent Age 2010, 5.

⁴⁹ Akyazı 2018, 607.

⁵⁰ Yengin 2019, 143.

⁵¹ Toffler ve Toffler 2004, 83.

⁵² Yengin 2019, 141.

⁵³ Yıldırım Becerikli 2013, 19.

⁵⁴ Özkan ve Purutçuoğlu 2010, 41; Tekedere ve Arpacı 2016, 380.

⁵⁵ Iancu ve Iancu 2017, 3.

Teknolojinin gelişimi hızlı bir şekilde ilerlediği için yaşlı bireyler tarafından takip edilmesi ve benimsenmesi zor olmaktadır. Yaşlı bireyler fiziksel ve bilişsel yetilerinin zayıflamasından dolayı birçok yeni teknolojik ürünleri kullanamamaktadır⁵⁶. Wang ve diğ.⁵⁷ yaptığı bir çalışmada teknolojiyi benimseme noktasında yaşlı bireyler, bir yandan bu ürünlerin yararları noktasında motive edilirken bir yandan da birçok engelle vazgeçirilmeye çalışıldıkları tespit edilmiştir. Çalışmada teknolojik ürünleri kullanmanın yaşlı bireyler için yararlı olduğu, onları gençleştirdiği, kültürel olarak güncel tuttuğu, kişilerarası ağlarını geliştirmelerine ve sürdürmelerine yardımcı olduğu ve manevi destek sağladığı ifade edilmektedir. Ayrıca yaşlı bireylerin teknolojik ürünleri benimseme noktasında gençlerden daha muhafazakâr ve pasif oldukları, bunları kullanmak için sıklıkla yardıma ihtiyaç duydukları belirtilmektedir. Teknolojiyi benimseme sürecinde birçok yaşlı birey, çocuklarıyla ve torunlarıyla iletişimi sürdürebilmek amacıyla cep telefonu, bilgisayar ve internet gibi teknolojik ürünleri kullanmaya başlamaktadır. Bu öğrenme sürecinde ise çocuklarından veya torunlarından yardım almaktadır.

Yaşlı bireyler, gençlere oranla iletişim araçlarını kullanma noktasında sunduğu bilgi, iletişim gibi birçok faydasına rağmen daha yavaş olmaktadır. Yaşlı nüfus, genellikle yaşlı bireylerin ‘yeni iletişim teknolojileriyle mesafeli olduğu’ yönündeki önyargılardan beslenerek ihmal edilmektedir⁵⁸. Ancak yaşlı bireyler bu yeni teknolojilere sadece yaşamlarının sonlarında maruz kalmakta, bunları kullanmak için de yeni dijital beceriler kazanmak zorundadırlar. Beceri sorununun yanı sıra, toplumda teknolojiye aşırı bağlılık nedeniyle insanların yaşam tarzlarında ortaya çıkan değişiklikler yaşlıların teknolojiye yönelik daha fazla endişe duymasına neden olmaktadır. Bu nedenle de teknoloji ile ilişkili olarak güvenlik, gizlilik sorunları ve insan temasının azalması gibi endişelerini sıklıkla dile getirmektedirler⁵⁹.

Türkiye’de ve dünyada yaşlı nüfusun diğer nüfus gruplarına göre teknolojiyi benimseme oranları düşük olsa bile günümüzde yaşlı nüfusun önceki yıllara göre dijital teknolojiyi kullanma oranı gün geçtikçe artmaktadır. Amerika’da Pew Araştırma Merkezi tarafından 2017’de yayınlanan araştırmanın⁶⁰ sonuçlarına göre, 2000 yılının başlarında yaşlıların sadece yüzde 14’ü interneti kullanırken, araştırmanın yapıldığı yıllarda 65 yaş ve üstü bireylerin yüzde 67’sinin interneti kullandığı belirtilmektedir. Aynı çalışmada 2013 yılında yaşlı bireylerin yüzde 23’ü akıllı bir telefona sahip iken, bu oran ileriki yıllarda yaşlı nüfusun yaklaşık yarısına ulaşmaktadır. Yaşlı bireyler arasında 65-69 yaş aralığında olan bireylerin yüzde 59’u, 70-74 yaş aralığında olanların yüzde 49’u ve 80 yaş üzerinde olan bireylerin yüzde 17’si akıllı telefona sahip olmaktadır. Verilerden de anlaşılacağı üzere akıllı telefon sahipliği ve kullanım oranı yaş ilerledikçe kayda değer bir şekilde düşmektedir. Bununla birlikte yaşlı bireyler arasında internet kullanımı ve akıllı telefon sahipliği arttıkça sosyal medya kullanımı da artmaktadır. Ayrıca araştırmada sosyal medya kullanımını gerçekleştiren 65 yaş ve üzeri yaşlı bireylerin Facebook ve Twitter gibi sosyal medya ağlarını kullandıkları belirtilmektedir.

Finlandiya’da yapılan bir araştırma, 75-89 yaş aralığındaki bireylerin yeni teknolojiye yoğun ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Burada Her beş yaşlı bireyden ikisi yeni teknolojiyi kullanarak arkadaşlarıyla iletişim kurduklarını ifade etmektedir. Araştırmaya katılanların yaklaşık %84’ü cep telefonu kullandıklarını, %70’i ise cep telefonlarını yanlarında taşıyarak kendilerini daha güvende hissettiklerini belirtmektedir. Ayrıca örneklem grubunun dörtte biri bilgisayara, beşte biri internet erişimine ve altıda biri ise e-postaya sahip olduklarını dile getirmektedir. İngiltere’de ise 55-75 yaş grubundaki bireylerin %45’i haftada otuz saatte kadar çevrimiçi olarak zaman geçirdiklerini, %47’si iletişim kurmak için Skype veya anlık mesajlaşma servislerini kullandıklarını belirtmektedir⁶¹. Nasi, Rasanen ve Sarpila tarafından yapılan bir çalışmada⁶² da, 60-79 yaş aralığındaki bireylerin interneti ne sıklıkla kullandıkları ele alınmaktadır. Buna göre, 65 yaşın altındaki bireylerin % 59’u, 70 yaş ve üzerindeki bireylerin ise yalnızca % 25’i interneti sık kullanmaktadır. Ayrıca interneti kullanma

⁵⁶ Ekici ve Gümüş 2016, 27.

⁵⁷ Wang vd. 2018, 802.

⁵⁸ Yıldırım Becerikli 2013, 21.

⁵⁹ Wu, Damnée, Kerhervé ve Ware 2015, 198.

⁶⁰ Anderson ve Perrin 2017.

⁶¹ UNFPA & HelpAge International 2012, 78.

⁶² Rasanen ve Sarpila 2012, 173.

sıklığında yaşlı bireylerin eğitim durumu, cinsiyeti ve ekonomik faaliyetleri de etkili olmaktadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe interneti kullanma sıklığı da artmaktadır. Örneğin, ilköğretim mezunu yaşlı bireylerin yalnızca %27'si, ortaöğretim mezunlarının %43'ü, üniversite mezunlarının ise %66'sı interneti sıklıkla kullanmaktadır. Bu durum cinsiyet bakımından ele alındığında erkeklerin (%47), kadınlardan (%37) daha sıklıkla interneti kullandığı anlaşılmaktadır. Ekonomik durum bakımında ise çalışan yaşlı bireylerin %66'sı, çalışmayan yaşlı bireylerin ise %38'i sıklıkla interneti kullanmaktadır. Dolayısıyla yaşlı bireylerin interneti kullanma sıklıklarında onların demografik ve sosyo-ekonomik durumları etkili olmaktadır. Almanya'da ise 60 yaş ve üstü gruplarda internet kullananların oranı diğer yaş gruplarına göre daha düşük düzeydedir. Yaşlı erkeklerin interneti kullanma oranı yaşlı kadınlardan daha fazladır. Bu durum eğitim seviyesine bağlanmaktadır. Nitekim burada eğitim seviyesi ile yaşlıların interneti kullanma arasındaki ilişki ele alındığında kadınların erkeklere göre daha düşük eğitim seviyesine sahip olmaları onların daha az internet kullanma becerisine sahip olduklarını göstermektedir. Ancak gençler ile yaşlılar arasındaki dijital uçurumun kapanması pek olası gözükmemekle birlikte yaşlılar arasında interneti kullanma oranı arttıkça bu uçurumun zamanla daralacağı ve her geçen gün de yaşlı bireylerin interneti kullanma oranının artacağı ifade edilmektedir⁶³. Eurostat tarafından yayınlanan "Ageing Europe-Looking at the Lives of Older People in the EU" raporda⁶⁴ ise, Avrupa Birliği ülkelerinde yaşayan 65-74 yaş grubu içerisinde yer alan yaşlı nüfusun % 81'inin e-posta alma-gönderme, % 72'sinin haber okuma, % 60'ının sağlıkla ilgili bilgi arama, % 54'ünün internet bankacılığı, % 37'sinin video içerik izleme, % 35'inin sesli-görüntülü arama ve % 34'ünün ise Facebook, Twitter gibi sosyal ağlara katılma amacıyla interneti kullandıkları belirtilmektedir.

Türkiye'de TÜİK'in⁶⁵ 2014-2019 yılları arasında 65-74 yaş grubu içerisinde yer alan yaşlı bireylerin interneti kullanma oranı farklılaşmaktadır. İnterneti kullanan 65-74 yaş grubundaki yaşlı bireylerin oranı 2014 yılında yüzde 5,0 iken bu oran 2015 yılında yüzde 5,6; 2016 yılında yüzde 8,8; 2017 yılında yüzde 11,3; 2018 yılında yüzde 17,0 ve 2019 yılında yüzde 19,8'dir. Buna göre internet kullanan 65-74 yaş grubundaki yaşlı bireylerin oranı 2014-2019 yılları arasında 4 kat artmaktadır.

Tablo 1: Türkiye'de 2014-2019 Yılları (Son 3 Ay İçinde) Arasında Yaşlıların İnternet Kullanma Durumu

Yıl	Cinsiyet	Yaş (65-74 Yaş)	Toplam
2014	Kadın	1,8	5,0
	Erkek	8,8	
2015	Kadın	2,8	5,6
	Erkek	8,8	
2016	Kadın	5,8	8,8
	Erkek	12,5	
2017	Kadın	7,5	11,3
	Erkek	15,6	
2018	Kadın	11,9	17,0
	Erkek	23,0	
2019	Kadın	15,0	19,8
	Erkek	25,3	

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2014-2019.

İnternet kullanan 65-74 yaş grubu arasındaki yaşlı bireyler cinsiyete göre ele alındığında ise yaşlı erkeklerin interneti kullanım oranı yaşlı kadınlardan daha yüksektir⁶⁶. Yıldırım Becerikli'ye⁶⁷ göre

⁶³ Paul ve Stegbauer 2005, 10.

⁶⁴ Eurostat 2019.

⁶⁵ TÜİK 2019.

⁶⁶ TÜİK 2019.

yaşlı bireylerin interneti kullanma nedenleri arasında “*eskiden çalıştıkları, birlikte vakit geçirdikleri, paylaşımında buldukları, gençlik yıllarını birlikte geçirip, benzer eğitimleri aldıkları insanlarla iletişimlerini devam ettirerek sosyal ilişkilerini sıcak tutmak, karşılaştıkları sağlık sorunları hakkında araştırma yapmak ve online destek almak, eğer kaçırdıkları bir dizi ya da program varsa onu daha sonra internet üzerinden izlemek gibi*” etkenler yer almaktadır. Yaşlı bireyler bu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla internet üzerinden araştırmalar yapmakta, sosyal medya sitelerine başvurabilmektedirler. Özellikle sosyal medya kullanımında “Facebook” yaşlı bireylerin en çok tercih ettiği dijital ortamlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır. Koçak ve Terkan yaptığı bir çalışmada⁶⁸ ise yaşlı kadınların interneti daha çok “eğlence, zaman geçirme, haber ve gelişmeleri yakından takip etme” gibi amaçlarla kullandıklarını, buna karşılık yaşlı erkeklerin ise interneti “bilgi edinme, araştırma, haber ve gelişmeleri yakından takip etme” gibi amaçlarla kullandıkları belirtilmektedir. Taşan’ın çalışmasında⁶⁹ da yaşlı bireylerin en çok “Facebook”(%65,4) kullandığı ve bu uygulamayı sırasıyla “Instagram” (%26,3), “Youtube” (%16,7) ve” Twitter” (11,3) izlediği ifade edilmektedir. Buna göre yaşlı bireyler sosyal medyayı “kişisel kimlik temsili” ile “sosyalleşme”, “etkileşim sağlamak” ve “bilgi edinimi ihtiyacını karşılamak” için kullandıklarını belirtmektedir. Ayrıca yaşlı bireyler en çok sosyal medyada sırasıyla “haberler, güncel gelişmeler, sosyal, kültürel ve sanatsal içerikler, etkinlik duyuruları, hobi ve uğraşlar, sağlıkla ilgili içerikler, yakınlarının fotoğraf, video ve paylaşımları ve eğlence amaçlı içerikler”i tercih etmektedirler.

Sosyal medya, yeni medya teknolojilerinin bir ürünü olan, insanların sanal dünyada sosyalleşmesine fırsat veren dijital bir ortamdır. Sosyal medya, insanlara dünyanın her yerindeki bireylerle sosyalleşme fırsatı sunmaktadır⁷⁰. Şenceylan’ın⁷¹ yaşlı bireylerin sosyal medya kullanımında etkili olan motivasyonlarının neler olduğuna dair yaptığı bir çalışmada da yaşlı bireylerin sosyal medya kullanım nedenleri arasında “*bilgi edinme, toplumsal etkileşim, eğlence, toplumsal çevre etkisi, gözetleme vb.*” etkenler yer almaktadır. Buna göre yaşlı bireylerin “*hayatı yakalamak*”, “*hayatın dışında kalmamak*” için sosyal medyayı kullandıkları ve bu tür motivasyonların yaşlı bireylerin sosyal medya kullanım oranlarını arttırdığı ifade edilmektedir. Orta yaş ve yaşlı bireylerin internet ve sosyal medya kullanımı ile ilgili yapılan bir diğer çalışmada⁷² ise yaşlıların internet ile birlikte sosyal medya kullanım oranlarının arttığı belirtilmektedir. Buna göre yaşlı bireylerin internet ortamında “*mevcut arkadaşlarıyla iletişim kurmak, eğitim amaçlı kullanmak ve eski arkadaşlarıyla tekrar iletişim kurmak*” istedikleri dile getirilmektedir. Aynı zamanda sosyal medyayı “*iletişim, paylaşım ve eğlence*” amaçlı kullandıkları ifade edilmektedir.

Yapılan çalışmalardan da görüldüğü üzere yaşlı nüfusun yeni teknolojiyle olan ilişkisi her geçen gün artmaktadır. Özellikle yaşlıların yaşamlarının değişim ve dönüşümü açısından en önemli dijital teknoloji, internettir⁷³. Bir iletişim teknolojisi olarak internet, dijitalleşmenin merkezinde yer almakta ve yaşlı bireylere yaşam kalitelerini çeşitli şekillerde iyileştirme imkânı sunmaktadır. Buna göre yeni teknoloji, yaşlı bireyler için dijital alanda yeni bir sosyalleşme biçimi olarak ifade edilebilir⁷⁴.

Dijital Bölünme

Dünyada ve Türkiye’de yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte bu nüfusun karşılaştığı örgütsel ve gündelik yaşama dair sorunların da çoğalması, kuşaklararası iletişim sorunlarını beraberinde getirmektedir⁷⁵.

⁶⁷ Yıldırım Becerikli 2013, 22.

⁶⁸ Koçak ve Terkan 2010, 170.

⁶⁹ Taşan 2018, 70-71.

⁷⁰ Yengin ve Bayrak 2017, 380.

⁷¹ Şenceylan 2019.

⁷² Tekedere ve Arpacı 2016.

⁷³ Damodaran ve Olphert 2015, 4.

⁷⁴ Iancu ve Iancu 2017, 2.

⁷⁵ Yıldırım Becerikli 2013, 22.

Özellikle teknolojiyle büyüyen genç nesil ile yaşlı nüfusun dijitalle olan ilişkisi ele alındığında yaşlılar, gençlere kıyasla her zaman bir adım geride kalmaktadır⁷⁶.

Daha önceleri “*bilgi eşitsizliği*” ya da “*bilgi boşluğu*” gibi kavramlarla ifade edilmeye çalışılan dijital bölünme kavramı, 1990'ların ikinci yarısından itibaren yeni medyaya eşit olmayan erişim ve kullanım konusuna dikkat çekilerek ele alınmaya başlanmaktadır⁷⁷. Norris, farklı türlerde dijital bölünmenin olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan ilki, sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki internet erişimi farklılıklarını ifade eden ‘*küresel bölünme*’; ikincisi, her toplumdaki bilgi bakımından zengin ve fakir insanlar arasındaki boşluğu ifade eden ‘*sosyal bölünme*’; üçüncüsü ise kamusal yaşama katılmak ve toplumsal alana dahil olmak için dijital teknolojiyi kullananlarla kullanmayanlar arasındaki farklılıkları ifade eden ‘*demokratik bölünme*’dir⁷⁸.

Konumuz açısından ele alındığında nesiller arasındaki ayrımı ifade eden dijital bölünme, farklı yaş gruplarının modern bilgi ve iletişim teknolojilerine (cep telefonları, kişisel bilgisayarlar, internet ve ilgili hizmetler) erişimini ve bu teknolojinin yine farklı yaş gruplarının kullanımları arasındaki boşluğu tanımlamaktadır⁷⁹. Diğer bir deyişle internet, e-posta ve cep telefonları gibi bilgi ve iletişim teknolojilerini kullananlarla kullanmayanlar arasındaki dijital becerilerin eksikliğini ifade etmektedir⁸⁰.

Premsky⁸¹ dijital bölünme kavramını ele alırken yaşa bağlı bir kategorilendirme yaparak farklı yaş gruplarında yer alan insanların teknoloji ile ilişkisini belirlemeye çalışmaktadır. Hatta yaş ve teknoloji ilişkisini açıklarken “*dijital yerli*” ve “*dijital göçmen*” kavramlarını ele almaktadır. Premsky'e göre “*dijital yerliler*” teknoloji ile iç içe büyümekte, yaşamlarındaki günlük rutin işlerini bile teknoloji ile yürütmektedir. Buna karşılık “*dijital göçmenler*” ise dijital yerlilerden farklı sosyalleşmekte, teknolojiyle hayatlarının son dönemlerinde tanışmakta ve bu teknolojiyi kullanmak zorunda kalmaktadır. Buna göre dijital göçmenler, dijital teknolojiye ilişkin tutumları ve kapasiteleri açısından dijital yerlilerden oldukça farklı bir gruptur. Bu bağlamda dijital göçmeleri üç grupta ele almak mümkündür:

Kaçınanlar: Bu grupta dijital göçmenler, nispeten teknolojisiz veya asgari düzeyde teknoloji kullanımını içeren bir yaşam tarzını tercih etmektedirler. Sabit hatlara, cep telefonuna ve e-posta hesabına sahip olma eğilimindedirler. Buna karşılık “Twitter veya Facebook” gibi sosyal ağ kullanımları söz konusu değildir.

Zoraki benimseyenler: Teknolojinin gündelik yaşamın bir parçası olduğunun farkına varırlar ve onunla etkileşime girmeye çalışmaktadırlar. Bu grup üyeleri bir cep telefonuna sahip olsa da yardım alarak mesaj atabilirler, Google'ı zaman zaman kullanabilirler, e-postalarını aralıklı olarak kontrol edebilirler ancak bir Facebook hesabına sahip olmayabilirler. Dolayısıyla bu grup çok çeşitli ve dijital göçmen grubunun çoğunluğunu içerse de dijital teknolojiyi kullanma istekliliğinden çok bu teknolojiye karşı tedbirli davranmaktadırlar.

Hevesliler: Bu grupta ise dijital göçmenler, dijital yerliler kadar teknolojiyi kullanmaya heveslidirler. Dijital göçmenler burada teknolojinin değerini görürler ve bunu kullanmak için ellerinden geleni yaparlar. Bu grup üyeleri e-postalarını düzenli olarak kontrol ederler, Skype kullanırlar, bir Facebook hesabları vardır ve bunu çocuklarıyla tercih edilen bir ortamda etkileşim kurmanın ve eski arkadaşlarla bağlantı kurmanın en iyi yolu olduğunu kabul ederler⁸².

Kuşaklar arasındaki değerler, düşünme biçimleri ve yaşam tarzları gibi unsurların dijital bölünmeye katkısı bulunmaktadır. Nitekim yukarıda da ifade edildiği üzere gençler teknolojiyle daha erken yaşlarda tanışmakta ve çoğu çocukluklarında beceri kazanmaktayken; yaşlılar bu yeni teknolojiye yaşamlarının son dönemlerinde maruz kalmakta ve farklı bir sosyalleşme süreci geçirmektedirler. Bu

⁷⁶ Neves vd. 2013, 2.

⁷⁷ Van Dijk 2006, 221.

⁷⁸ Norris 2001, 4; Olphert, vd. 2005, 2; Iancu ve Iancu 2017, 2.

⁷⁹ Eurostat 2019, 134; Şenceylan 2019, 5.

⁸⁰ Hargittai 2001, 1; Robinson, Dimaggio ve Hargittai 2003, 2; Van Deursen ve Van Dijk 2011, 909; Zdjelar, Zajdela Hrustek ve Sumpor 2019, 277; Garbin Praničević vd. 2017, 150.

⁸¹ Premsky 2001, 1-3.

⁸² Zur ve Walker 2011, 1-2.

bakımdan, yaşlı bireylerin gençlere kıyasla teknolojiyle geç tanışmaları, onları daha dezavantajlı yapmaktadır. Yaşlı birey, bilgiye ve hizmetlere ulaşabilmek, toplumda yer alabilmek ve toplumsal alandan dışlanmamak için teknolojiyi kullanmaya mecbur kalabilmektedir⁸³. Çünkü günümüzde topluma dahil olmak dijital dünyaya aktif katılım demek ise, çevrimiçi olmayan veya internette aktif olmayan yaşlı bireyler, toplumsal alandan dışlanma riski altındadırlar⁸⁴.

Yeni iletişim teknolojilerin sunduğu bilgi, iletişim ve bağlantıdan elde edilebilecek sayısız faydaya rağmen birçok yaşlı birey, genç nesillere kıyasla interneti benimsemenin nispeten yavaş olduğunu ve dijital bölünmeye yol açtığını ifade etmektedir⁸⁵. İnternet ve sosyal medya kullanımı her yaş grubunun özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Geçmişte yapılan araştırmalar dijital bölünmenin ne kadar büyük olduğuna ve yaşlı bireylerin yaşadığı “bilgisayar kaygısı” ve “teknophobi” gibi konulara yer vermektedir⁸⁶. Bugün gelinen noktada bu bölünme giderek daralmakta ve yaşlı bireylerin dijital teknolojiyi kullanma oranı her geçen gün artmaktadır⁸⁷. Ancak günümüzde yine gençler interneti daha çok kullanırken, bu teknolojileri kullanarak büyümeyen yaşlı bireylerin interneti daha az kullandıkları görülmektedir. Örneğin, İsviçre ve 16 Avrupa Birliği ülkesinde yapılan bir çalışmada 50 yaş ve üstü bireylerin sadece % 49'unun interneti kullandığını, yaşlı bireyler arasında internet kullanımının yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir gibi kişisel faktörlerden etkilendiğini, yaş ilerledikçe yaşlı bireylerin internet kullanım oranlarının düştüğünü göstermektedir. Ayrıca eğitim ve ekonomik durumu daha yüksek olan erkek ve yaşlı bireylerin interneti kullanma oranı daha yüksektir. Buna ek olarak, bireylerin sağlığı, teknolojiyle ilgili önceki deneyimleri ve ülkelere özgü ekonomik durum ve iletişim teknolojisi altyapısı gibi faktörlerin, yaşlı bireylerin internet kullanımında etkili olduğu dile getirilmektedir⁸⁸. Dolayısıyla bilgi ve iletişim teknolojilerini kullananlar ile kullanmayanlar arasındaki dijital bölünme sürecinde gelir durumu, eğitim düzeyi gibi sosyo-ekonomik faktörlerin yanı sıra toplumsal cinsiyet, ırk, etnik köken ve yaş gibi demografik faktörlerin etkisi göz ardı edilmemelidir⁸⁹.

Özetle teknolojiyi benimseme noktasında yaşlı bireyler nispeten diğer yaş gruplarına göre geride kalmakta, bu da dijital bir bölünmeye yol açmaktadır⁹⁰. Bu nedenle yaşlı bireylerin de en az gençler kadar teknolojiyi kullanabilmeleri gerekmektedir. Yaşa bağlı olarak geçirdiği bireysel yeti kayıplarıyla yaşlı bireyin teknoloji kullanımında dijital beceriler edinmek zorunda kalması ve bu süreçte çeşitli zorluklarla karşılaşması mümkündür. Ancak yaşlı bireyler, toplumsal alandan dışlanmama, yalnızlığa itilmeme ve yaşamlarını anlamlandırmaları bakımından günün koşullarına ayak uydurarak aktif bir yaşlanma süreci geçirmeye çalışmalıdırlar.

Sonuç

Dijital teknoloji bireylerin yaşam alanlarının her aşamasında artarak etkisini göstermektedir. Teknoloji aracılığıyla bireyler toplumsal çevreyle iletişim kurma, güncel olayları takip etme, yeni beceriler öğrenme, alışveriş yapma, fatura ödeme gibi günlük aktivitelerini yerine getirebilmektedir. Dolayısıyla yeni teknoloji ürünlerinin kullanılması bireyin yaşamına sağladığı kolaylıklar nedeniyle giderek yaygınlaşmakta ve vazgeçilmez bir hal almaktadır.

Her yaş grubunda olduğu gibi 65 yaş ve üzeri yaşlı bireylerin de dijital teknoloji ile olan ilişkisi her geçen gün artmaktadır. Yaşamlarının son dönemlerinde yaşlılar, teknolojiyle daha geç tanıştıklarından dolayı dijital alanda gençlere kıyasla farklı beceriler kazanmakta, farklı bir sosyalleşme süreci geçirmektedirler. Çünkü yaşlılık süreciyle birlikte yaşlıların fiziksel ve bilişsel sağlıklarındaki değişimler yeni teknolojiyi kullanma ve yaşamlarına entegre etme noktasında onların yaşamlarını kolaylaştırabilmektedir. Örneğin dijital teknoloji kullanımıyla birlikte yaşlılar, bilişsel yeteneklerini arttırmakta, fiziksel sağlıklarına katkıda bulunmakta ve bağımsız bir yaşama sahip olmaktadır. Özellikle internet aracılığıyla iletişim ve bilgiye kolay ulaşım, onların yaşam pratiklerini

⁸³ Wu vd. 2015, 197-199.

⁸⁴ Seifert 2020, 2.

⁸⁵ Damodaran ve Olphert 2015, 4.

⁸⁶ Şenceylan 2019, 5.

⁸⁷ Damodaran ve Olphert 2015, 4; Paul ve Stegbauer 2005, 10.

⁸⁸ Seifert 2020, 1.

⁸⁹ Abbey ve Hyde 2009, 225.

⁹⁰ Eurostat 2019, 134.

kolaylaştırmanın yanı sıra toplumsal hayata katılımlarını arttırarak aktif bir yaşam sürebilmelerini sağlamak ve sosyal izolasyonun azaltılmasına yardımcı olmaktadır. İncelenen çalışmalarda⁹¹ da görüldüğü üzere yaşlı bireyler dijital teknolojiyi “aile, arkadaş ve torunları ile iletişim halinde olmak, yalnızlıklarını gidermek, sağlık sorunları hakkında araştırma yapmak, bilgiye kolay erişmek, vb.” amaçlı kullanmaktadırlar. Çünkü dijital teknoloji, yaşlıların sosyal temaslarını yenilemelerini, geliştirmelerini ve toplumda aktif olarak yer almalarını sağlayan bir araç olabilmektedir. Aynı zamanda dijital teknoloji yaşlı bireylere toplumsal çevresiyle etkileşim kurmak, yeni öğrenme, beceri geliştirme ve deneyim toplama imkanına sahip olma, bu edindiği öğrenme, beceri ve deneyimlerini başkalarıyla paylaşma imkanı sunmaktadır. Ancak yaşlı bireylerin dijital teknolojiyi benimseme noktasında bir takım engelleri aşması gerekmektedir. Örneğin, yaşlı bireylerin internet erişimine sahip olmaması aslında onların internet erişimine ihtiyaç duyduklarını hissetmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden de dijital teknolojinin onlara ne gibi imkânlar sunacağı ya da sunduğu noktasında düşük bir farkındalık söz konusudur. Yaşlı bireyler dijital teknolojinin kendileri ile alakalı olmadığını düşünmektedir. Bu durum da aslında teknoloji pazarlamasının daha çok gençlere yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü tasarlanan dijital ürünler daha çok genç neslin göz önünde bulundurularak yapılmakta ve bu süreçte yaşlı bireyler göz ardı edilmektedir. Dijital alanda tasarlanan ürünlerin gençlere yönelik olmasında dolayı da yaşlı bireyle için bu teknolojiyi kullanma caydırıcı olabilmektedir. Ayrıca bir teknoloji ürününün maliyetli olması ve güvenlik gibi etkenler de yaşlı bireyleri endişelendirmektedir⁹².

Sonuç olarak, teknolojiyle yaşamlarının son dönemlerinde karşılaşan yaşlı bireyler, gençlere kıyasla dijital alanda farklı bir sosyalleşme süreci yaşamaktadırlar. Nüfusun yaşlanması ve artan yaşam beklentisi göz önüne alındığında, teknoloji kullanım sürecinde yaşlı bireyler her ne kadar endişe duysalar da iletişimden sağlık sorunlarına kadar her alanda onların yaşamlarını kolaylaştırarak bağımsız bir yaşam sürmelerine ve aktif bir yaşlanma dönemi geçirmelerine yardımcı olmaktadır. Ancak yeni teknolojinin gençlere uygun şekilde tasarlanması, yaşlıların teknolojiyi kullanma ve ona uyum sağlama noktasında zorluklar yaşamalarına, çeşitli engellerle karşılaşmalarına, korku ve endişe duymalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla yeni teknoloji ürünlerinin yaşlıların fiziksel ve bilişsel özellikleri ile birlikte cinsiyet, eğitim durumu ve ekonomik durumları da göz önünde bulundurularak onların ihtiyaçları ve yetenekleri doğrultusunda tasarlanması ve onların yaşamlarını kolaylaştıracak şekilde uyarlanması gerekmektedir.

Kaynakça

Age UK. (2015). *Later Life in a Digital World*. https://www.ageuk.org.uk/Documents/EN-GB/For-professionals/Research/Later_life_in_a_digital_world.pdf?dtrk=true

Abbey, R. ve Hyde, S. (2009). No Country for Older People? Age and the Digital Divide. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, 7, 225–242.

Akyazı, A. (2018). Dijitalleşen Ticaret: Yaşlı Dostu E-Ticaret Siteleri Üzerine Bir Araştırma. *The*

⁹¹ Shapıra vd. 2007, Nasi, Rasanen ve Sarpila 2012; Wagner vd. 2010; Leist 2013; Gamberini vd. 2006; Anderson ve Perrin 2017; UNFPA & HelpAge International 2012; Özkan ve Purutçuoğlu 2010; Koçak ve Terkan 2010; Yıldırım Becerikli 2013)

⁹² Independent Age 2010, 5.

Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC, 8 (4), 602-614.

Anderson, M., Perrin, A. (2017). Tech Adoption Climbs Among Older Adults. *Pew Research Center*, May: 1-22. <https://www.pewresearch.org/internet/2017/05/17/tech-adoption-climbs-among-older-adults/>

Blaschke, C.M., Freddolino, P.P., Mullen, E.E. (2009). Ageing and Technology: A Review of the Research Literature. *British Journal of Social Work*, 39, 641–656.

Bourdieu, Pierre, 2004, *Distinction, A Social Critique of Judgements of Taste*, Londra: Routledge and Kegan.

Bulut, M. (2012). Kültürel Bağlamda Yetişkinlik ve Yaşlılık. *Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişimi ve Psikolojisi* (içinde: s.391-416), Hasan Bacanlı, Şerife Işık Terzi (Ed.), İstanbul: Açılım Kitap.

Canatan, K. (2015). Çağdaş Toplumlarda ve Kültürlerde “Yaşlılık” Algıları. *Beden Sosyolojisi* (içinde: s.325-344), Kadir Canatan (Ed.), (2. Baskı), Açılım Kitap: İstanbul.

Damodaran, L., Olphert, W. (2015). *How Are Attitudes and Behaviours to the Ageing Process Changing in Light of New Media And New Technology? How Might These Continue to Evolve by 2025 and 2040?*

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/455176/gs-15-17-future-ageing-attitudes-new-technology-er08.pdf

Darinskaia, L. ve Moskvicheva, N. (2019). Intergenerational Education As a Resource of Digital Socialization of Older People, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 315, 448-451.

Demirbilek, S. (2005). *Sosyal Güvenlik Sosyolojisi*. İstanbul: Legal Yayıncılık.

DiMaggio, P., Hargittai, E., Neuman, W.R., Robinson, J.P. (2001). Social Implications of the Internet. *Annual Review of Sociology*, 27, 307–336.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2007). *Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı* (2007). Ankara: DPT Yayınları.

Ekici, S. K., Gümüş, Ö. (2016). Yaşlılıkta Teknolojinin Kullanımı. *Ege Tıp Dergisi*, 55 (Ek Sayı / Supplement), 26-30.

Erendağ Sümer, F. (2017). Sosyal Medya Kullanım Pratikleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma, *Global Media Journal TR Edition*, 8(15), 166-181.

Erkal, M. (2006). *Sosyoloji (Toplumbilimi)*. (13. Basım), İstanbul: Der Yayınları.

Eurostat (2019). Ageing Europe-Looking at the Lives of Older People in the EU. *Statistical Books*, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10166544/KS-02-19%E2%80%91EN-N.pdf/c701972f-6b4e-b432-57d2-91898ca94893>.

Fingerman, K. L., Pitzer, L. (2007). Socialization in Old Age. *Handbook Of Socialization Theory and Research* (içinde: 232-255), Joan E. Grusec, Paul D. Hastings (Ed.), New York: The Guilford Press.

Gamberini, L., Raya, M.A., Barresi, G., Fabregat, M., Ibanez, F., Prontu, L. (2006). Cognition, Technology and Games for The Elderly: An introduction to ELDERGAMES Project. *PsychNology Journal*, 4, 285–308.

Garbin Praničević, D., Peterlin, J., Bućan J.M. (2017). Do Older People Benefit From Digital

Services?, *Information Technology, DIEM : Dubrovnik International Economic Meeting*, 3 (1) 1, 145-160.

Görgün Baran, A. (2008). Yaşlılıkta Sosyalizasyon ve Yaşam Kalitesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, (2), 86-97.

Görgün Baran, A., Koçak Kurt, Ş., Serdar Tekeli, E. (2017). Yaşlıların Dijital Teknolojileri Kullanım Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 45, 1-24.

Hargittai, E. (2001). Second Level Digital Divide: Differences in People's Online Skills. *TPRC*, 1-19. <https://arxiv.org/ftp/cs/papers/0109/0109068.pdf>

Iancu, I., Iancu, B. (2017). Elderly in the Digital Era. *Theoretical Perspectives on Assistive Technologies*, 5(60): 1-13.

Independent Age. (2010). *Older People, Technology and Community*. Calouste Gulbenkian Foundation: London.

İlgar, L. (2008). Yaşlılık Dönemi Sosyal Özellikleri ve Serbest Zaman Etkinlikleri. *Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık* (içinde: s.63-96), Kurtman Ersanlı, Melek Kalkan (Ed.), Ankara: Pegem Akademi.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. 10. Basım, İstanbul: Evrim Yayınevi.

Kalaycı, I., Özkul, M., 2017. Geleneksel Kalabilsem Modern Olabilsem: Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Deneyimleri. *Vizyoner Dergisi*, 8 (18), 90- 110.

Koçak, A. ve Terkan, B. (2010). *Medya ve Yaşlılar -Yaşlıların Medya İzleme Davranışları ve Motivasyonları*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Leist, A. K. (2013). Social Media Use of Older Adults: A Mini-Review, Regenerative and Technological Section. *Mini-Review, Gerontology*, 59, 378–384.

Nasi, M., Rasanen, P. ve Sarpila, O. (2012). ICT Activity in Later Life: Internet Use and Leisure Activities Amongst Senior Citizens in Finland. *European Journal of Ageing*, 9(2), 169-176.

Nedopil, C., Schaubert, C. Glende, S. (2015). *A Collection of Characteristics and Requirements of Primary, Secondary and Tertiary Users of AAL Solutions and a Guideline for User-Friendly AAL Design*. http://www.aal-europe.eu/wp-content/uploads/2015/02/AALA_Knowledge-Base_YOUSE_online.pdf

Neves, B., Amaro, F., Fonseca, J. (2013). Coming of (Old) Age in the Digital Age: ICT Usage and Non- Usage Among Older Adults, *Sosyological Research Online*, 18(2), 1-14.

Norris, P. (2001). *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty and The Internet Worldwide*. Cambridge University Press: Cambridge.

Olphert, C.W., Damodaran, L., May, A.J. (2005). Towards Digital Inclusion—Engaging Older People in the “Digital World”. *In Proceedings of the Accessible Design in the Digital World Conference*, Dundee, Scotland.

Özgür, Ö., Sabbağ, Ç. (2014). *Kırsal Alanda Yaşlılık: Adıyaman Samsat Örneği*. Ankara: Adıyaman Üniversitesi ve SABEV.

- Özkan, Y., Puruçuoğlu, E. (2010). Yaşlılıkta Teknolojik Yeniliklerin Kabulünü Etkileyen Sosyalizasyon Süreci, *Aile ve Toplum*, 6 (23), 37-46.
- Paul, G., Stegbauer, C. (2005). Is The Digital Divide Between Young and Elderly People Increasing?. *First Monday*, 10 (10), <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/rt/printerFriendly/1286/1206>
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1-6. <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
- Ritzer, G. (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. Şen Süer Kaya (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Robinson, J.P., Dimaggio, P., Hargittai, E. (2003). New Social Survey Perspectives on the Digital Divide. *IT&Society*, 1(5): 1-22.
- Ryu, M.-H., Kim, S., Lee, E. (2009). Understanding The Factors Affecting Online Elderly User's Participation in Video UCC Services. *Computers in Human Behavior*, 25, 619-632.
- Shapira, N., Barak, A. ve Gal, I. (2007). Promoting Older Adults' Well-Being Through Internet Training and Use. *Mental Health*, 11(5), 477-484.
- Sayın, Ö. (1994). *Sosyolojiye Giriş*, 2. Baskı, İzmir: Neşa Yayınevi.
- Smith, A. (2014). Older Adults and Technology Use. *Pew Internet & American Life Project*, 1-11. <https://www.pewresearch.org/internet/2014/04/03/older-adults-and-technology-use/>
- Seifert, A. (2020). The Digital Exclusion of Older Adults during the COVID-19 Pandemic, *Journal of Gerontological Social Work*, 1-4.
- Şenceylan, E. S. (2019). *Motivations Behind Social Media Use By Older Adults*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taipale, S., Hänninen, R. (2018). *More Years, More Technologies: Aging In The Digital Era*, 14(3), 258-263.
- Taşan, R. (2018). *Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Perspektifinden Yaşlıların Sosyal Medya Kullanım Motivasyonları: Tazelenme Üniversitesi Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Tekedere H., Arpacı F. (2016). Orta Yaş ve Yaşlı Bireylerin İnternet ve Sosyal Medyaya Yönelik Görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2), 377-392.
- Terakye, G., Güner, P. (1997). Kriz Potansiyeli Taşıyan Bir Dönem: Yaşlılık, *Kriz Dergisi*, 5 (2), 95-101.
- Tezcan, M. (1996). *Eğitim Sosyolojisi*, 10. Baskı, Ankara: Dünya Kitabevi.
- Toffler, A., Toffler, H. (2004). *Zenginlik Devrimi*. Selim Yeniçeri (Çev.), İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- TÜİK. (2019). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2014-2019*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33712>

- UNFPA & HelpAge International (2012). *Ageing in the Twenty-First Century: A Celebration and a Challenge*. New York: United Nations Population Fund (UNFPA) & London: HelpAge International.
- Van Deursen, A., Van Dijk, J. (2010). Internet Skills and the Digital Divide. *New Media & Society*, 13(6): 893-911.
- Van Dijk, J.(2006). Digital Divide Research, Achievements And Shortcomings. *Poetics*, 34, 221–235.
- Wagner, N., Hassanein, K. ve Head, M. (2010). Computer Use by Older Adults: A Multi-Disciplinary Review. *Computers in Human Behavior*, 26(5): 870–882.
- Wang, K. H., Chen, G., Chen, H-G. (2018). Understanding Technology Adoption Behavior by Older Adults. *Social Behavior And Personality*, 46(5), 801–814.
- Wu, Y.-H., Damnée, S., Kerhervé, H., Ware, C., Rigaud, A.-S. (2015). Bridging the Digital Divide in Older Adults: A Study From An Initiative to Inform Older Adults About New Technologies. *Clinical Interventions in Aging*, 10 193–201.
- Yengin, D., Bayrak, T. (2017). Sosyal Medyada Dijital Kamuoyu. The Turkish Online Journal of Design, *Art and Communication – TOJDAC*, 7 (2), 376-386.
- Yengin, D. (2019). Teknoloji Bağımlılığı Olarak Dijital Bağımlılık. The Turkish Online Journal of Design, *Art and Communication – TOJDAC*, 9 (2), 130-144.
- Yıldırım Becerikli, S. (2013). Kuşaklararası İletişim Açısından Yeni İletişim Teknolojilerinin Kullanımı: İleri Yaş Grubu Üzerine Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 44, 19-31.
- Zdjelar, R. Zajdela Hrustek, N., Sumpor, M. (2019). Sustainable Develepment and Active Ageing in EU Countiries-Bridges and Gaps. *Economic and Social Development (Book of Proceedings)*, 38 th *International Scientific Conference on Economic and Social Development*, Khalid Hammes, Mustapha Machrafi, Ante Samodol (Ed.), Rabat, 275-284.
- Zur, O. ve Walker, A. (2011). On Digital Immigrants and Digital Natives: How the Digital Divide Affects Families, Educational Institutions, and the Workplace. *Zur Institute - Online Publication*, http://www.zurinstitute.com/digital_divide.html.

Makale Geliş | Received : 24.02.2020

Makale Kabul | Accepted : 20.06.2020

Türkiye'deki Ahıska Türklerinin Sosyolojik Görünümü: İnegöl İlçesi Örneği*

The Sociological Outlook of Ahıska Turks in Turkey:

A Case Study in İnegöl

Damla TOPÇU

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
damlatopcukars@gmail.com
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-1594-6806

Kamil KAYA

Prof.Dr., İGÜ İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi,
kakaya@gelisim.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-6699-5923

Öz

Her kültür, kendi çevresiyle etkileşim içindedir. Bu etkileşim, kültürel kimliği meydana getirerek yeni normlar, değerler, anlayışlar, biçimler ortaya çıkarır. Kuşaktan kuşağa aktarılırken değişime uğrayan kültür ve kimlik unsurları, toplumsal değişme karşısında da durağan kalmaz. Toplumsal değişmeler, toplumun kültür ve kimlik bünyesinde birtakım değişiklikler meydana getirir. Ancak bazı toplumlar, kapalı toplum özelliği gösterdiği için kendi kültür ve kimlik özelliklerinin devamlılığını daha kolay sağlar. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Ahıska Türkleri, 1944 yılında Stalin tarafından Orta Asya ülkelerine sürgün edilmiş ve 1989 yılında Özbekistan'ın Fergana ilçesinde yaşanan karışıklıklardan dolayı ikinci bir sürgün daha yaşamıştır. Bu sürgünün ardından 1992 yılında Türkiye'ye yerleşmeleri kabul edilmiştir. Bugün birçok farklı ülkeden Türkiye'ye göç ederek yerleşmiş olan Ahıska Türkleri, yaşadıkları bu coğrafi hareketliliğe ve toplumsal değişmeye rağmen mensup oldukları Türk kültürü ve kimliğini günümüze kadar muhafaza etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle Ahıska Türkleri, bütün olumsuz koşullara rağmen Türk kültürü içinde kalarak atalarından intikal eden gelenekler ve görenekler çerçevesinde yaşamlarını sürdürmüşler ve bu özelliklerini yeni nesillere aktarmışlardır. Bu çalışmada, Ahıska Türklerinin Türk kültürü ve kimliğine bağlılıkları, aile ve akraba çevresi ile ilişkileri, dini hayata bağlılıkları ve ekonomik durumları gibi sosyolojik özelliklerin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ahıska Türkleri, Kültür, Kimlik, Toplumsal Değişim, İnegöl.*

Abstract

Each culture interacts with their environment. This interaction creates a cultural identity, reveals new norms, values, understandings and forms. The cultural and identity elements that have changed while being passed down from generation to generation cannot remain stationary in the face of social change. Social changes bring about some changes in the culture and identity of society. However, since some societies have a closed society feature, they facilitate the continuity of their own cultural and identity features. Ahıska Turks, who are form the subjects of this study, the were exiled by Stalin to Central Asian countries in 1944 and experienced a second exile in 1989 due to the confusion in Fergana district of Uzbekistan. After this exile in 1992 into Turkey was accepted settlements. Today many Ahıska Turks, who settled in different countries emigrated to Turkey, living all this in spite of geographic mobility and social change have maintained they belong to the present Turkish culture and identity. In other words, Ahıska Turks, despite all the negative conditions, remained in Turkish culture and continued their lives within the frame of the traditions and traditions that came from their ancestors and transferred these features to new generations. In this study, it is aimed to determine sociological features such as the attachment of Ahıska Turks to Turkish culture and identity, relations with family and relatives, their religious affiliation and economic status.

Key Words: *Ahıska Turks, Culture, Identity, Social Change, İnegöl.*

* Bu makale, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında yürütülen ve 2018 yılında tamamlanan "Ahıska Türklerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri İle İlgili Sosyolojik Bir Araştırma (İnegöl Örneği)" adlı Yüksek Lisans tezi verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Giriş

Kültür, aynı toplum içinde benzerlikleri, bütünleşmeyi ifade ederken, farklı toplumlar ve milletler arasında da farklılaşmayı ifade eder.¹ Kimlik ise bireylerin ya da toplumların, sosyo-kültürel becerilerinin ortaklaşa oluşturduğu toplumsal bir şemadır. Kimlik, temsil ettiği kişi ya da kişileri diğerlerinden ayıran bir özelliğe sahiptir. Mekân, cinsiyet, coğrafya, ülke, toprak, toplumsal, ekonomik ve kültürel çevre, kültürel kimliğin oluşmasında ve şekillenmesinde oldukça etkilidir.²

Tarihsel algılamaya göre kültürel kimlik, devamlı olarak üretilen, sürekli değişme ve gelişme içinde olan, hiçbir zaman tümüyle tamamlanmamış bir olgu olarak kabul edilir.³ Bazı durumlarda kültürel kimlik, bunalıma girer ve kültürel kimliğin bütünlüğü ve devamlılığı, parçalanma ve kesintiye uğrama tehdidiyle karşılaşır.⁴ Ancak bazı toplumlar, kapalı toplum özelliği gösterip kendi içinde bütünleşmesinin bir sonucu olarak kendi kültür ve kimliğini parçalanmaktan, yok olmaktan muhafaza edebilir. Araştırmalar, bu toplumlar arasında Ahıska Türklerinin de yer aldığını göstermektedir.

Ahıska Türkleri, 1944 yılında Stalin tarafından Orta Asya ülkelerine sürgün edilmiş olan ve 1989 yılında Özbekistan'ın Fergana kentinde çıkan karışıklıklardan dolayı ikinci bir sürgün yaşamış bir topluluktur. Ahıska Türkleri, yaşamış oldukları sürgün sonucu, kültür ve kimlik farkının olduğu toplumlarla bir araya gelmiş, ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Türk kültürü ve Türk kimliğini muhafaza etmişlerdir. Diğer toplumlarla kültürel etkileşim içinde olmuş olsalar da kendi benliklerini ön planda tutmuşlardır. 1992 yılında Türkiye'ye yerleşmeleri kabul edilen ve bugün Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yaşayan Ahıska Türklerinin büyük çoğunluğu Bursa'nın İnegöl ilçesinde yaşamaktadır. Türkiye'ye çeşitli ülkelerden gelen Ahıska Türklerinin, Türk kültürüne, gelenek ve göreneklerine bağlı kaldıkları ve bu özelliklerini koruyarak yeni nesillere aktardıkları görülmektedir.

Ahıska Türkleri, Türk kimliğini her zaman ön plana çıkarmış, başka dillerin etkisinde kalmalarına rağmen Türkçe konuşmaktan ve yeni nesillere Türkçeyi aktarmaktan vazgeçmemiş, bütün zorluklara rağmen dinlerini terk etmemiş, aile ve akrabalık ilişkilerine, eğitime ve çalışmaya önem vermiş bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde bu özelliklerini korumaya devam eden Ahıska Türkleri, yaşamış oldukları her türlü sıkıntıya rağmen, vatanım dedikleri Türkiye'de yaşamaktan, aynı dili konuşan ve aynı dini yaşayan insanlarla bir arada olmaktan oldukça mutluluk duymaktadır. Görüldüğü gibi ortak yaşanmışlıklar, kültürün ve kimliğin muhafaza edilmesinde büyük önem arz eder. Morley ve Robins'in ifade ettiği gibi kolektif kimlik, ortak yaşanmış bir tarih duygusu ve gelecek tasarımıyla, ortak gelenek ve göreneklerle bütünlüğünü devam ettirir.⁵

1. Araştırmanın Teorik Çerçevesi

1.1. Ahıska Tarihi

Bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırının birleştiği yerin kuzeyinde, Batum'un doğusunda ve Tiflis'in güneyinde Gürcistan sınırları dahilinde yer alan Ahıska bölgesi, Ahıska Türklerinin yaşadığı yer olması bakımından tarihi bir kent özelliği taşımaktadır. Ardahan'ın Posof ve Çıldır ilçeleriyle komşu olan Ahıska, Türkgözü sınır kapısına 15, Ardahan'a 60, Kars'a 115, Tiflis'e 159 km uzaklıktadır.⁶ Ahıska sınırları içinde 6 ilçe (Ahıska-Akhalsikhe, Ahilkelek-Akhalkalaki Adigön-Adigeni, Aspindza, Ninotsminda-Bogdanovka, ve Borcom-Borjomi) ve 250 köy yer almaktadır. Gürcistan'da bu alana Mesketiya adı verildiğinden buradaki halka *Mesketi Türkleri* de denilmektedir.⁷

Günümüzde Ahıska, Mesketi ya da Mesketi-Cavaheti olarak adlandırılmaktadır. Türkçe kaynaklar Ahıska-Cavaheti adını kullanırken, Rusça ve İngilizce gibi yabancı kaynaklar Mesketi (Meskhetians,

¹ Şişman 2014, 7.

² Doğan 2010, 480.

³ Larrain 1995, 217.

⁴ Morley ve Robins 1997, 107

⁵ Morley ve Robins 1997, 107.

⁶ Zeyrek 2001, 9.

⁷ Özözen Kahraman ve İbrahimov 2013, 7.

Месхетинцев) adlandırmasını kullanmaktadırlar⁸Türk, Gürcü ve Ermeni kaynaklarında da Ahıska adına rastlanılmaktadır. Ahıska, coğrafi adlandırmada Mesketi Bölgesi olarak da bilinmektedir.⁹ Aslında Mesketi adlandırması, daha önce bu bölgede yaşamış olan Gürcü olmayan halkı ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁰

Mesk kavmi, Nuh Nebi oğlu Yafes'in oğlu ve Oğuz'un pederi Mesek'ten gelen Masagetlere dayandırılmaktadır.¹¹ Kartvel'in* güneyinde yaşamış olan Mesklerin, Gogarlı (İskit) ve Turanı yerli Hristiyan toplum olduğu da belirtilmektedir.¹² Mesk kavminin, bölgeye Mesketya adını veren ve Sümerler, Hititler, Asurlar gibi tarihe karışan eski bir kavim olduğu da düşünülmektedir.¹³ 481 yılında Akesga olarak bilinen ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde Ak-Sıka, Ak-Kale olarak da ifade edilen Ahıska Bölgesi, eski bir Oğuz yerleşkesi olarak da ifade edilmektedir.¹⁴

Ahıska bölgesinin Türklük tarihine bakıldığında, Türklerin Ahıska bölgesinde görülmeleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Kayda değer kaynaklarda, Makedonyalı İskender'in MÖ 4. yüzyılda Kafkasya'ya geldiğinde burada Türklerle karşılaştığı belirtilmektedir. Yine Gürcü kaynakları da bu bilgiyi doğrular niteliktedir. İskender, Kafkasya'ya geldiğinde Kür ırmağı boylarında Bun-Türklerin yaşadığı ve o zamanlar Bun-Türklerin bu topraklarda dört büyük şehri ve güçlü orduları bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁵

16. ve 18. yüzyıllarda Ahıska, Osmanlı toprakları içerisinde yer almıştır. Osmanlı Devleti, Ahıska bölgesini III. Murat döneminde topraklarına katmıştır. Padişah III. Murat döneminde Gürcistan üzerine sefere çıkılması kararı ile Serdar Lala Mustafa Paşa, Safeviler üzerine sefere çıkmış ve yolu üzerinde bulunan beylere haber göndererek Osmanlı Devleti'ne bağlanmalarını bildirmiştir. 9 Ağustos 1578 tarihinde Ahıska, Tümük, Hirtız, Çıldır ve Ahılkelek kaleleri fethedilmiştir.¹⁶ Ahıska, ilk önce Çıldır eyaletinin merkezi kabul edilmiş ve daha sonraki zamanlarda Çıldır eyaletinin savaşlarda harap olması dolayısıyla eyalet olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ahıska'yı fethetmesinden sonra İç Anadolu Bölgesi'nde özellikle Konya'da, Tokat'ta, Yozgat'ta yaşayan Türkler seçilerek Ahıska bölgesine yerleştirilmiştir. 1828 yılında bölgede 50.000 Türk nüfusunun var olduğu belirtilmiştir.¹⁷

Osmanlı'nın Kafkaslara açılan kapısı olması bakımından önemli bir yere sahip olan Ahıska, 19. yüzyılda Rusların hâkimiyetine geçmiştir. 1828'de Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yapılan Edirne Antlaşması'na göre Ahıska, savaş tazminatı olarak Ruslara bırakılmış ve Rus hâkimiyetinden sonra Ahıskalıların bir kısmı Anadolu'ya geçmeye başlamıştır. Yaklaşık 300 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Ahıska bölgesi Osmanlı'dan ayrılmıştır. Rusya 1853'de Osmanlıya yine savaş açmış; Kırım Harbi olarak anılan bu savaşta Osmanlı Ruslardan Ahıska'yı almak istemiş ancak bu savaşta mağlup olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Rusya; Kars, Ardahan ve Batum'u topraklarına katmıştır. Bu durum Osmanlı'nın zor durumda kalmasına neden olmuştur. Bu süreçte Ahıskalılar, Anadolu'ya göç etmeye devam etmiş; Rusya, boşalan yerlere Gürcü, Ermeni ve Yahudi nüfusunu yerleştirmiştir. Bu dönemde Ahıska Türklerinin temel hak ve özgürlükleri dahi karşılanmaz hale gelmiştir.¹⁸ 1917 Bolşevik İhtilâli'nin ardından 1918'de imzalanan *Brest-Litovsk Antlaşması* ile Kars, Ardahan ve Batum yeniden Türkiye'ye bırakılmıştır.¹⁹

Bazı kaynaklarda, Ahıska yöresinde yaşayan ve 1944'te Türk olduğu için sürgün edilen halkların bir kısmının Gürcü olduğu ve Ahıska'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle İslamiyet'i kabul edip

⁸ Aydıngün 2002'den akt: Kolukırık 2011, 171.

⁹ Kalkan 1998, 161.

¹⁰ Zeyrek 2001, 9.

¹¹ Togan 1981, 410.

* Kartvel, Gürcü dilinde Gürcistan anlamına gelmektedir.

¹² Kırzioğlu 1992, 14-54.

¹³ Zeyrek 2001, 6.

¹⁴ Taşdemir 2005, 78.

¹⁵ Kırzioğlu 1992, 113.

¹⁶ Zeyrek 2006, 13-14.

¹⁷ Avşar ve Tunçalp 1995, 6-15.

¹⁸ Yıldız 2013, 40-41.

¹⁹ Demiray 2012, 879.

Türkleştikleri öne sürülmektedir. Ancak Avşar ve Tunçalp'a göre buna inanmak güçtür; çünkü aynı bölgede bulunan Acaraların milliyetleri değişmemiş, Türkleşmemiştir. Bazı Ahıskalıların soyadlarının Gürcüce olması da yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermektedir. Soyadı, ulusları belirleyen tek ölçüt değildir.²⁰ Bayraktar'a göre, yaşanan coğrafi mekân, etnik kökenlerin belirlenmesinde yeterli bir ölçüt değildir. Tarih boyunca göçlere tanıklık etmiş olan Kafkaslarda coğrafi bölgeye göre yapılan etnik tespitlerin geçerliliğinin olamayacağı ifade edilmektedir.²¹

1.2. Ahıska Türklerinin Sürgün Süreci

Ahıska Türkleri, Ahıska'dan Orta Asya ülkelerine göç, Özbekistan'ın Fergana kentinden göç ve Türkiye'ye göç olmak üzere üç büyük göç yaşamışlardır. Günümüzde Ahıska Türkleri, Kırgızistan, Kazakistan, Rusya, Azerbaycan, ABD, Ukrayna ve Özbekistan gibi ülkelerin çeşitli yerlerinde yaşamaktadır.²²

Kafkaslarda yaşayan Müslüman Türkler, Çarlık Rusya'nın ve Sovyet Rusya'nın yayılmacı politikalarından olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Kafkas toprakları 19. yüzyıl itibariyle Rus hâkimiyetine geçmiş ve Rusya, sürgün planları ile Kafkaslardaki Türk varlığını sona erdirmeyi hedeflemiştir. 1918'de yapılan referandumda Ahıska Türklerinin Türkiye ile birleşme isteği, hem Gürcistan'ı hem de Rusya'yı sınırlendirmiştir. Böylece İkinci Dünya Savaşındaki karmaşıklıktan yararlanan Sovyet Rusya, Ahıska Türklerinin de dâhil olduğu Kafkaslardaki Müslüman Türk unsurlarını zorunlu göçe tabi tutmuştur.²³

İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar askeri faaliyette bulundurulmayan Ahıska Türkleri, savaş başlayınca askere alınmış, 40.000 civarında insan, Almanlarla savaşmak üzere silâh altına alınarak cepheye gönderilmiştir.²⁴ 1941 yılında Ahıska Türklerine -savaşa göndermek için- zorla Azerbaycan pasaportu verilmiş; 16-50 yaş arasındaki erkekler İkinci Dünya Savaşı'na gönderilmiştir. Savaşa gönderilirken yaşı küçük olan Ahıska Türklerinin yaşları büyük, 50'den büyük olanlarının yaşları da 40 yaşında gösterilmiştir.²⁵ Geride kalan kadınlar ve yaşlılar da Ahıska-Borcam demiryolu inşaatında çalıştırılmış; demiryolu çalışması 1944 yılının Ekim ayında tamamlanmıştır. Ahıskalıların kendilerini vatanlarından mahrum edecek trenlerin yollarını kendi elleriyle yaptıkları görülmektedir.²⁶

Zeyrek'e göre, 14 Kasım'ı 15 Kasım'a bağlayan gecede askerler, Türk köylerini abluka altına alıp kapıları dövmeye başlamış, birkaç saat içinde insanlar halk meydanında toplanmış ve Ahıska halkı kamyonlarla demiryoluna götürülüp hayvan vagonlarına doldurulmuşlardır.²⁷ Ahıska Türkleri, 15 Kasım 1944 sabahı Ahıska'nın demiryolu hattında yer alan katarlarla Orta Asya ülkelerine götürülmüştür.²⁸ 1944 yılında bu bölgedeki Türk ve Müslüman unsurların tamamı sürgün edilmiş; ancak bu sürgün olayı kamuoyuna duyurulmamıştır. Bu sürgünde sadece Ahıska Türkleri değil, aynı zamanda Kırım Tatarları, Malkarlılar, İnguşlar, Kalmuklar ve Çeçenler de sürgün edilmiştir. Rusya, bu sürgün ile Ahıska bölgesinde etnik anlamda bir bütünlük sağlamaya çalışmıştır.²⁹

Ahıska Türkleri, 1944 yılı kış aylarında Orta Asya'ya ulaşmıştır. Sürgün şartlarının ve yerleştirildikleri yerlerin kötü olması nedeniyle Özbekistan'da bulunan 50.000 Ahıska Türkü, soğuktan ve açlıktan hayatını kaybetmiştir.³⁰ Orta Asya'ya sürgün edilen halkın yarısından çoğu Özbekistan'ın Fergana vadisine ve Taşkent iline yerleştirilmiştir. Bunun yanında Sırderya, Namangan, Buhara, Semerkant ve Andican gibi şehirlere de yerleştirildikleri görülmektedir.³¹

²⁰ Avşar ve Tunçalp 1995, 7.

²¹ Bayraktar 2013, 75.

²² Özözen Kahraman ve İbrahimov 2013, 78.

²³ Bayraktar 2013, 47.

²⁴ Zeyrek 2006, 25.

²⁵ Veyselöglü 1999, 24.

²⁶ Zeyrek 2006, 25.

²⁷ Zeyrek 2006, 26.

²⁸ Avşar ve Tunçalp 1995, 22.

²⁹ Kolukırık 2011, 168.

³⁰ Avşar ve Tunçalp 1995, 24.

³¹ Bayraktar 2013, 51.

Ahıska Türkleri, Orta Asya ülkelerinde de rahat bırakılmamış; 1989 yılında Özbekistan'ın Fergana kentinde de zulüm görmüşlerdir. 16-18 Mayıs'ta Fergana ilinin Kuvasay kasabasında Fergana faciası ortaya çıkmıştır. Olay, Türklerin Özbek kızlarını taciz ettiği söylentisiyle başlamış; Ahıska Türkleri ile Özbek ve Tacik gençleri arasında büyük çatışmalar olmuştur.³²

Ahıska Türklerinin halk düşmanı ve insan eti yiyen bir halk oldukları söylentileri, onların gittikleri yerlerdeki insanlarla ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Özellikle Fergana'da yerli halk ile Ahıskalılar arasında çatışmalar yaşanmış ve birçok Ahıska Türkü yaşamını yitirmiştir. Bu durumda Ahıska Türkleri, yeni bir sürgün süreci ile karşı karşıya kalmıştır.³³ Olaylardan sonraki bir yıl içerisinde binlerce Ahıskalı Özbekistan'ı terk etmek zorunda kalmış; bunların 17.000'den fazlası Kazakistan'a, 20.000'den fazlası Rusya Federasyonuna, 40.000'den fazlası da Azerbaycan'a göç etmiştir.³⁴ Fergana hadisesiyle binlerce Ahıska Türkü, evini barkını bırakarak canını kurtarma derdine düşmüştür. Rusya'nın askerî uçaklarıyla ülkeden ayrılan Ahıska Türkleri Kazakistan, Rusya, Azerbaycan ve Ukrayna'ya gitmiş, bu mecburî göçün bir ucu da ABD'ye ulaşmıştır. 2005 yılında 12.500 Ahıskalının bu ülkeye kabul edildiği belirtilmektedir.³⁵

1.3. Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabul Edilme Süreci

Ahıska Türklerinin uzun yıllar süren Türkiye'ye göç etme talepleri karşısında Sovyet yetkilileri 1989 yılında durumun önemini Türk Dışişleri Bakanlığı yetkililerine iletmış; Türkiye'nin kabul etmesi halinde böyle bir göçe izin verebileceklerini bildirmiştir. Ancak bu sırada Bulgaristan'da yaşayan Türklerin zorunlu göçe tabi tutularak Türkiye'ye gelmeleri, teklifin Türkiye tarafından reddedilmesine neden olmuştur. 1990 yılında Ahıska Türklerinin hem Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne hem de Devlet Bakanlığı'na yaptıkları sürekli müracaatları ile konu bir kez daha gündeme gelmiştir. 11 Ekim 1990 tarihli toplantıda gerekli koordinasyon sağlandıktan sonra göçün sağlıklı bir şekilde yapılabileceği belirtilmiş; 27 Mart 1991 tarihinde yapılan toplantıda Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göç etmesi tekrar gündeme gelmiştir. 29 Mart 1991 tarihinde Başbakanlık, toplantıların sonucunda yapılması ve incelenmesi gereken hususları açıklamıştır. 20 Ekim 1991 seçimlerinin sonucu nedeniyle konu bu aşamada kalmış; 20 Ekim 1991 seçimlerinden sonra kurulan koalisyon hükümeti Başbakanı Süleyman Demirel, çalışmaların hızlı bir şekilde kaldığı yerden devam etmesini istemiştir.³⁶

Demirel, 1992 yılında Başbakan iken Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni ve Azerbaycan'ı ziyaret etmiş; ziyareti sırasında 1944 yılında Orta Asya Cumhuriyetleri'ne sürgün edilen ve sayıları 350.000 civarında olan Ahıska Türkleri temsilcilerini kabul etmiştir. Temsilcilerin talepleri üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince 1992 yılında 150 aile, 1993 yılında 350 aile olmak üzere toplam 500 Ahıska Türkü ailesinin Türkiye'ye kabulü hususunda bir program hazırlanmış ve gerekli uygulamalar yapılmıştır.³⁷ Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabul ve İskânına Dair 02.07.1992 tarih ve 3835 sayılı Kanun, 11.07.1992 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.³⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan Ahıska Türklerinin Kabul ve İskânına Dair Kanun gereğince bir grup Ahıska Türkü Türkiye'ye getirilerek Iğdır'a yerleştirilmiştir.³⁹ Bu ilk yerleştirilenler dışında gelen Ahıskalılar, daha çok kendi imkânlarıyla İstanbul, Bursa, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Antalya gibi büyük şehirlere yerleşmiştir. 1992 sonrası göçlerde en çok yerleşilen şehirlerin başında Bursa gelmektedir. Bursa merkez ilçenin yanı sıra, Yıldırım, Gürsu ve İnegöl ilçeleri Ahıskalı göçmenlerin yoğun bir şekilde yerleştikleri alanlardır.⁴⁰

Ukrayna'daki Ahıska Türkleri de 2016 yılında Türkiye'ye yerleştirilmeye başlanmıştır. Ukrayna ve Rusya arasındaki savaşta Ahıska Türklerinin yaşamlarının tehlikeye girmesinden dolayı Ahıska Türkleri, 20 Mart 2015 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Ukrayna ziyareti sırasında

³² Hasanoğlu 2014, 11.

³³ Mirkhenova 2006'dan akt: Kolukırık 2011, 178.

³⁴ Hasanoğlu 2014, 12.

³⁵ Zeyrek 2015, 9.

³⁶ Avşar ve Tunçalp 1995, 33-35.

³⁷ Avşar ve Tunçalp 1995, 49.

³⁸ Resmi Gazete, 11.07.1992, Sayı: 21281.

³⁹ Zeyrek 2006, 32.

⁴⁰ Yılmaz ve Mustafa 2014, 6.

kendisiyle görüşerek Ukrayna'daki Ahıska Türklerinin Türkiye'ye kabul edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Bu talep Cumhurbaşkanı tarafından uygun görülmüştür.⁴¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2016/9642 Sayılı Karar ile Ukrayna'da bulunan Ahıska Türklerinin Türkiye'ye kabul edildiğini; öncelikli olarak risk altında bulunan 300 aileye öncelik verileceğini belirtmiştir.⁴² Ukrayna'daki Ahıska Türkleri kademe kademe Türkiye'ye getirilmiş; getirilen Ahıska Türkleri Erzincan'a yerleştirilmiştir.⁴³ Kendi imkânları ile Ukrayna'dan Türkiye'ye gelen Ahıska Türklerinin olduğu da görülmektedir.

Ahıska Türklerinin Türkiye'ye yerleşmesi konusunda yasal adımlar atılmış olsa da bu kanun tam anlamıyla uygulanmamıştır. Ayrıca vatandaş olma hakları yasal olarak belirtilmiş olmakla birlikte bu hakkın yerine getirilmediği görülmektedir.⁴⁴

2. Araştırmanın Yöntem ve Tekniği

Bilimsel bir araştırmanın temel amacı, sistemli, düzenli, sınıflandırılmış ve olgu ile ilgili nedenleri ortaya koyan bilgilere ulaşmaktır. Bilimsel bir araştırmanın amacına uygun olarak yapılabilmesi için, gerekli verilere ulaşmayı sağlayacak yöntemlere uygun hareket edilmesi gerekir. Bu çalışmada, nitel yöntem olarak gözlem ve derinlemesine mülakat tekniği kullanılmış, elde edilen veriler temalara ayrılarak değerlendirilmiş ve analiz edilmiştir. Mülakatlar katılımcıların buldukları ortamlarda (ev, iş yeri) önceden hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış görüşme formundaki açık uçlu sorularla gerçekleştirilmiştir. Bu veriler, katımlı gözlemlerle elde edilen verilerle de desteklenmiştir. Araştırma, Bursa'nın İnegöl ilçesinde yaşayan Ahıska Türkleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. İnegöl'de yaşayan 25 Ahıska Türkü ailesi örneklem olarak belirlenmiş ve uygulanmıştır. Araştırmanın hazırlık aşamasında, farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip olan üç aile belirlenerek bir pilot çalışması yapılmış, araştırma sorularına son şekli verilmiş ve belirlenen örneklem grubuna uygulanmıştır.

Araştırmanın uygulaması, bizzat araştırmacı tarafından 09 Ekim 2017–22 Kasım 2017 tarihleri arasında yaklaşık 45 günlük bir zaman dilimi içinde yüz yüze görüşme şeklinde gerçekleştirilmiştir. Uygulama sürecinde görüşme yapılacak katılımcılarla bir gün önceden görüşülerek araştırmaya katılıp katılmayacakları konusunda bilgi alınmıştır. Bazı katılımcılar kendileriyle aynı gün içerisinde derinlemesine mülakat da yapılabileceğini ifade etmişlerdir. Bu amaçla gerçekleştirilen mülakatlarda, kendilerinden izin alınarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Söz konusu kayıtların çözümlenme sürecinde, katılımcıların kimliklerinin deşifre olmaması için erkek katılımcılardan elde edilen veriler parantez içinde "E" ile gösterilip yanlarına yaşları; aynı şekilde kadın katılımcılardan elde edilen veriler de "K" ile gösterilmiş olup yanlarına yaşları yazılmıştır. Örneğin (E, 47) ve (K, 65) gibi. Katılımcıların farklı yaşlarda olmaları bu kodlamayı kolaylaştırmıştır. Görüşmede yapılan ses kayıtları deşifre edilip metin haline getirildikten sonra kategorilere ayrılmış ve yorumlanmıştır.

Bu çalışmada, sürgün edilmiş ve Rus baskısı altında, başta dini ibadetler olmak üzere birçok konuda uzun yıllar büyük sıkıntılar yaşamış bir topluluk olarak Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göç ettikten sonra kimlik, aile yapısı, akraba ilişkileri ve dini yaşam gibi toplumsal özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada, Ahıska Türklerinin söz konusu toplumsal özelliklerinde geçmişten günümüze ne gibi değişikliklerin meydana geldiğinin anlaşılması ve bugünkü durumlarının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Tarihsel süreç içinde yaşanan değişim de dikkate alınarak tespit edilen sosyolojik özellikler, bugünkü durumu anlama bakımından önemli olduğu kadar, konu ile ilgili yapılacak yeni bilimsel çalışmalara katkı sağlaması bakımından da önem arz etmektedir.

3. Alan Verilerinin Değerlendirilmesi

3.1. Katılımcıların Genel Özellikleri

Araştırmanın çalışma grubu, 11'i kadın, 14'ü erkek olmak üzere toplam 25 kişiden oluşmuştur. Katılımcıların 2'si 25-45 yaş arasında, 10'u 45-65 yaş arasında, 13'ü de 65 yaş ve üstündedir.

⁴¹ Yerlioğlu 2016, 52.

⁴² Resmi Gazete, 27.12.2016, Sayı: 29931.

⁴³ http://www.ajansahıska.com/haber/ahıska-turklerinin-ukraynadan-turkiyeye-gocu-basladi_h226.html

Erişim Tarihi: 23.03.2018.

⁴⁴ Aydınğün 2002, 28.

Katılımcıların 8'i Ahıska doğumlu olup 17'si Özbekistan doğumludur. Katılımcıların 22'si evli olup, 3'ü duldur. Katılımcıların 1'i okur-yazar değil, 10'u ilköğretim, 6'sı lise, 1'i ön lisans, 7'si de üniversite mezunudur. Katılımcıların meslekleri; 3'ü öğretmen (2'si emekli), 1'i emekli doktor, 2'si emekli ekonomist, 1'i emekli işletmeci, 2'si dikişçi, 9'u ev hanımı, 6'sı işçi emeklisi, 1'i de boyacıdır. Katılımcıların 9'u Azerbaycan, 9'u Rusya, 3'ü Kazakistan, 3'ü Ukrayna, 1'i de Kırgızistan'dan Türkiye'ye gelmiştir. Katılımcıların 2'si çekirdek aile yapısına sahipken 23'ü geniş aile yapısına sahiptir. Bu durum İnegöl'de yaşayan Ahıska Türklerinin geniş aile yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

3.2. Ahıska Türklerinin İnegöl'e Yerleşmesi

Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göç ettikten sonra başta Bursa ili olmak üzere farklı illere ve ilçelere yerleştikleri görülmektedir. Bugün büyük çoğunluğunun Bursa'nın İnegöl İlçesine yerleştiği görülen Ahıska Türklerinin İnegöl'e yerleşmelerinde akrabalarının İnegöl'de yaşıyor olmasının etkili olduğu görülmektedir.

Katılımcılar İnegöl'ü tercih etme sebeplerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bizim Ahıskalılar nasıl yerlere giderler? Akrabalarının olduğu yerlere giderler. Bizim de akrabalar vardı. Önce annemle kardeşlerim geldi. Burası iyi dediler kimse kimseye bizim toprağımız demiyor. Biz iki aile kardeşimin ailesi ve annemgille gidelim dedik. Akrabalarımız var diye. Direkt İnegöl'de kaldık. Başka bir yere gitmedik.” (K, 47)

“İlk Konya'ya geldik. 2007 yılında da İnegöl'e geldik. Konya'da Ahıskalı 10-15 aile yaşıyorduk. Sık sık geliyorduk zaten İnegöl'e. Düğünlerde falan. Ahıskalıların çoğu İnegöl'de yaşadığı için, akrabalarımız olduğu için burayı tercih ettik. Burası sanayi bölgesi. İş imkânı fazla olduğu için de burayı tercih ettik. Çok eskiden gelen Ahıskalıların da buraya yerleştiğini biliyoruz. Köylerinde falan yaşayan Ahıskalılar da var. Bunlar da etkili oldu.” (E, 32)

“Bursa'ya yerleştim ilk. Orada sekiz sene kaldım. Altı yıldır da burdayım. Tarla ucuzdu, arsa ucuzdu ondan geldik buraya.” (E, 47)

Katılımcıların 17'si yaşadıkları ülkelerden direkt İnegöl'e yerleşirken 8'i başka şehre ya da Bursa'nın başka bir ilçesine yerleştikten sonra İnegöl'e yerleşmişlerdir. Direkt İnegöl'e yerleşen katılımcı sayısının fazla olmasında İnegöl'de yaşayan akrabalarının veya tanıdıklarının etkisinin olduğu görülmektedir. Ahıskalılar genel olarak akrabaları İnegöl'de yaşadığı için İnegöl'e yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Uzun yıllar akrabalarını göremeyen Ahıskalılar da bu sayede akrabalarını görebilme imkânına sahip olmuşlardır. Ahıska Türklerinin akrabaları olduğu için İnegöl'ü tercih etmeleri onların akraba ilişkilerinin ne kadar kuvvetli olduğunu da göstermektedir. Bunun yanında iş sahasının gelişmiş olması, çok kalabalık bir ilçe olmaması, ev, arsa ve tarla fiyatlarının düşük olması da İnegöl'ü tercih etmelerinde etkilidir. Bazı Ahıskalılar, ilk yerleştikleri yerlerde maddi sıkıntılar yaşamış olmaları ve maddi anlamda rahatlayabileceklerini düşünmelerinden dolayı da -İnegöl'ün iş sahasının geniş olması nedeniyle- İnegöl'ü tercih etmişlerdir. Gittikleri yerde iş sahası olup olmamasını önemsemeleri çalışkan bir halk olmaları veya geçim kaygısı yaşamaları olarak yorumlanabilir.

3.3. Ahıska Türklerinin Sosyolojik Özellikleri

3.3.1. Türk Kimliğine Bakışları

Kimlik kavramı, ortak özelliklerden başka, düşüncelerimiz, arzularımız, hayallerimiz, yaşamla ilişki kurma-tanınma şeklimiz gibi hayattaki duruş yerimizi bildiren özelliklerimizin tümünü ifade etmektedir⁴⁵). Kimlik, bireylerin veya toplumların “kimsiniz, kimlersiniz?” sorusuna verdikleri yanıtlar olarak ifade edilebilir. Kimliğimizi açıklarken diğerlerinden farklı yönlerimizden ziyade bazılarıyla ortak olduğumuz değer ve ilişkilere daha çok yer veririz. Bunu ifade ederken nelere karşı, kimlerden yana olduğumuzu da açıklamış oluruz.⁴⁶

⁴⁵ Bostancı 1998, 42.

⁴⁶ Güvenç 2010, 3.

Farklı coğrafyalarda uzun yıllar yaşamış olan ya da yaşamak zorunda bırakılan, ana dilleri Türkçe olan halklar, Türk adı altında gösterilmektedir. Bu bakımdan Türk kimliği, aynı kültür ve kimlik altında yaşamayı ifade eder. Çünkü Türklük milletin tarihten gelen adıdır. Hanedan, soy veya coğrafyadan edinilmiş Türk adları da Türklüğün ortak ve saygın unsurlarıdır. Ahıska Türkleri, Nogay, Kumuk, Karaçay vb. isimler kültürümüze ait olan isimlerdir. Türk ailesinin soyadı Türklüktür. Bu nedenle Ahıska ya da Nogay kimliğinin adı değil, aileyi oluşturan unsurlardan birinin adıdır. Bu isimler anılacağı zaman Türk adıyla anılmalıdır. Ahıska Türkleri dediğimiz gibi. Bir kimlik altında birleşme, asimilasyona kapalılığı, uyumu ve aynı zamanda demokratik bütünleşmeyi gerektirir. Türk milletinin kendine has kültürü Türk kültürüdür.⁴⁷

Katılımcılar Türk kimliklerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Biz Türk’üz. Ahıska bir bölgenin ismi sadece. Bizim atalarımızı iskân politikası yüzünden yerleştirmişler Ahıska bölgesine. Bölgenin ismi Ahıska olduğu için bize de Ahıska Türkleri diyorlar. Buradaki Türklerden hiçbir farkımız yok. Sürgün edildiğimiz yerlerde bize Ahıska Türkleri diyorlar. Orada bir etnik kimlikten bahsedebiliriz. Burada bu ifade edilmezse de olur. Biz Türk’üz çünkü. Türkiye’de Ahıska Türk’ü demenin hiçbir anlamı yok.” (E, 32)

“Biz Türk’üz. Osmanlı Türkleriyiz. Ahıska da Türk yeridir. Burada hepimiz Türk’üz. Sürgün edildiğimiz yerlerde fark vardı. Ama burada hepimizin dili bir, dinimiz bir, yüzümüz bir.” (E, 47)

“Biz kendimiz de Türk, Osmanlı Türkü. Türkoğlu Türk’üz. Canımda, vücudumda, betnimde biz Türk’üz.” (E, 68)

“Bizim dedelerimiz Çanakkale’de savaşmışlardır. Biz yıllarca göğsümüzde Türk bayrağını taşımız milletiz. (...) Biz bu kadar şey yaşadık ama Türklüğümüzü, geleneğimizi, göreneğimizi hiç bırakmadık. İçimizde hep bu Türk bayrağı oldu. Rusya’da da üstümde taşıdım bu bayrağı. Ahıskalılar böyle bir topluluk. Benim çocuklarım birinci sınıfa başlayınca ben Türkiye’ye geldiğimde onlara Türk Dili kitabı götürdüm. Biz çocuklarımıza hep Türkçeyi öğrettik. Benim öğretmenlerim de dedem ve babamdır (...)” (E, 62)

Görüldüğü üzere Ahıska Türkleri, kendilerini Türk kimliğiyle tanımlamaktadır. Katılımcıların 18’i Türkiye’deki Türkler gibi olduklarını, 7’si Osmanlı Türkü olduklarını ifade etmiştir. Osmanlı Türkü olduklarını ifade etmelerinde, büyüklerinin onlara Osmanlı’dan Ahıska’ya yerleştirdiklerini anlatmalarının etkisinin olduğu düşünülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere Ahıska Osmanlı toprağı olup Ahıska’ya Osmanlı halkından insanlar yerleştirilmiştir. Bugün Ahıskalıların Osmanlı Türkü’üz dedikleri şey de budur. Ahıska Türkleri kendi benliklerini korumak adına dillerine, dinlerine, geleneklerine, göreneklerine sahip çıkmışlardır. Türkiye’yi vatanları olarak gören Ahıska Türkleri “Sınırları belli bir toprak parçasında Türk’ün kalbi atıyorsa orası Türklerin vatanıdır.” diye düşünerek yaşadıkları yerlerde her şeylerini bırakıp Türkiye’ye gelmişlerdir. Ahıska Türklerinin birçok yerde yaşamalarına rağmen dillerini, dinlerini, kültürlerini terk etmedikleri görülmektedir. Gittikleri yerlerde konuşulan dili öğrenmelerinin yanında kendi dillerini hiç unutmamış, günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Türk dilini oldukça iyi bir şekilde muhafaza etmişlerdir. Bu sayede yeni nesillerin de her zaman Türkçe konuşmalarında etkili olmuşlardır.

3.3.2. Aile ve Akrabalık İlişkileri

Toplumsal gruplar içinde yaşayan bir varlık olan insan, doğumundan ölümüne kadar toplumsal gruplar içinde yaşar. Bir ailenin çocuğı olarak dünyaya gelen birey, zamanla birçok farklı niteliklere sahip kurum ve kuruluşların üyesi olur.⁴⁸ Birey ilk toplumsal grup olarak aile ile karşılaşır. Toplumun temel taşı olan aile, neslin devamını sağlama, ulusal kültürü taşıma, ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin işlevlerini yerine getirmeyi sağlayan bir kurumdur.⁴⁹

Aile, genel olarak ailenin yapısı ve büyüklüğü bakımından çekirdek aile ve geniş aile olmak üzere iki kategoride ele alınabilir. Ahıska Türklerinin sosyal yapısında rastlanılan geniş aile, aynı aile birimi içinde birkaç neslin yatay veya dikey olarak genişlemesini sağlayan, birden fazla evli çiftin bir arada

⁴⁷ Kalafat 2011, 8-10.

⁴⁸ Kaya 2013, 89.

⁴⁹ Aydın 2013, 120.

yaşadığı bir aile tipidir. Geniş aile tipinde ailenin idaresi en yaşlı kişinin elindedir. Ahıska Türklerinde ailenin reisi babadır. Babanın vermiş olduğu kararlar aile üyeleri için oldukça önemlidir. Aile içinde çocukların evlenmesinden nerde ne yapacağına kadar baba karar vermektedir, babanın yanında konuşulmamaktadır. Ahıska Türklerinde yemeği önce en yaşlı baba ve yetişkin erkekler, sonra genç erkekler, en son da kadınlar ve çocuklar yemektir.⁵⁰

Araştırma verilerine göre örneklem grubunun aile yapısı şu şekilde özetlenebilir. Katılımcıların 2'si çekirdek aile yapısına sahipken 23'ü geniş aile yapısına sahiptir. Çekirdek aile yapısına sahip olan katılımcıların eşlerinin ailelerinin başka ülke veya şehirde yaşamalarından dolayı çekirdek aile yapısına sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla aynı yerde yaşadıkları sürece Ahıska Türklerinde geniş aile yapısının olduğu söylenebilir.

Katılımcılar aile ve akraba bağlarıyla ilgili şunları ifade etmişlerdir:

“Biz de baba ne derse o olur. İstersen elli yaşına gel baba oldukça onun sözü geçerlidir.” (E,32)

“Biz birbirimize bağlıyız. Kardeşler, amcamız, dayımız birbirimize çok bağlıyız. Biz kardeşler çok iyiyiz. Arada tartışmalar oluyor ama küseyim senelerce konuşmayayım, öyle bir şey olmaz. Bir problemi varsa çözeriz. Para yardımı varsa yaparız. Babanın mirası kime kalacak o düşünülmez. O evden evlenip çıktın mı o evden pay alamazsın. En küçük erkek çocuk anneye babaya bakar her şeyi de ona kalır.” (K, 47)

“Kuvvetlidir bağlarımız. Bizde mutlaka evin küçük oğlanı ana babaya bakmak zorunda. Büyüğü ne kadar iyi olsa da yine de küçük oğlan bakacak. Önceden gelinler çok sevinirdi evin küçük oğlu, evi her şeyi var diye. Şimdilerde küçük oğlan diye evlenmek istemiyorlar.” (K, 54)

Katılımcıların tümü aile üyeleri arasındaki bağın çok kuvvetli olduğunu ifade etmişlerdir. Ahıska Türkleri geleneksel bir aile yapısına sahip olup evde babanın sözü dikkate alınmaktadır. Çocuklar bir aile kurmuş olsalar bile evde baba varsa onun sözü dinlenmektedir. Katılımcılar, ailenin en küçük erkek çocuğunun anne babasına bakmak zorunda olduğunu ve anne babanın oturdukları evin kendileriyle birlikte yaşayan çocuklarına kaldığını ifade etmişlerdir. Kardeşler arasında miras tartışması görülmediği belirtilmiştir. Ahıska Türklerinde anne babanın huzur evinde kalması gibi bir durum söz konusu değildir.

Katılımcılar akraba ilişkilerini şöyle dile getirmiştir:

“Bizde çok kuvvetlidir. Bizim amca çocuklarımız bizim abimiz, ablamız gibidir.(...) Burada mesela ben ablamı arıyorum abla müsait misin size geleceğim ama Rusya’da işimi bitirip çocukları alıp gidiyoruz.” (K, 60)

“Birbirimize gider geliriz. Ev yapsa yardım ederiz. Toy ederse toyunda gider yardım ederiz. Akrabalık bağlarımız iyidir.” (E, 65)

Ahıska Türklerinin aile bağları kuvvetli olduğu gibi akrabalık bağları da oldukça kuvvetlidir. Her zaman birbirlerini arayıp sorduklarını, bir sıkıntılar olduğu zaman hemen yetiştiklerini, birbirlerine sık sık gidip geldiklerini belirtmişlerdir. Uzak yerlerde olsalar bile düğünlerde, cenazelerde birbirlerini yalnız bırakmadıkları görülmektedir.

Katılımcılar, büyüklere gösterilen saygıyı ve diğer Ahıskalılarla ilişkilerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Aile ve akraba bağlarımız çok güçlüdür. Büyüklerimize karşı çok saygımız vardır. Biz onlara gideriz onlar da bize gelir.” (E, 32)

“Bağlantılarımız çok iyi Allah’a şükür. Çünkü biz açlığı da gördük, zorluğu da, bu nedenle de birbirimize mehriban sarılmalarımız var.” (E, 82)

Ahıska Türklerinde büyüklere saygı göstermek çok önemli olduğu için onlarla toplumsal ilişki içinde olmak da büyük önem arz etmektedir. Bir arada olmaktan çok mutlu olan Ahıska Türkleri, en kötü zamanlarda bile birbirlerine kenetlenmeyi başarabilmiş bir halk olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile ve

⁵⁰ Devrisheva 2010, 22-23.

akraba bağlarının yanı sıra diğer Ahıskalılarla da ilişkileri çok kuvvetlidir. Nerede bir Ahıskalı görseler akrabaları gibi sarıldıklarını ifade etmişlerdir. Birlikte açlığı ve zorlukları gördükleri için birbirleri ile kuvvetli bir dayanışma içinde oldukları anlaşılmaktadır.

3.3.3. Dini Hayata Bağlılıkları

İnsanlığın varoluşundan beri bütün topluluklar bir ilah arama girişiminde bulunmuş ve her topluluk seçtiği dini inancı benimsemiş ve kendine bir sığınak yapmıştır. Günümüze kadar inanma ihtiyacı duymayan topluluklara rastlanılmamıştır.⁵¹

Ahıska Türkleri genel olarak Sünni itikadının Hanefi mezhebine bağlıdır.⁵² İbadet, Ahıska Türklerinde önemli bir dini faaliyettir. Ahıska Türkleri namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, zekât vermek ve kurban kesmek gibi ibadetleri yerine getirirler. Ancak Sovyet Birliği döneminde hacca gitmelerine izin verilmemiştir. Sovyet Birliği döneminde bazı ibadetlerin yapılması engellenmiş ve Ahıska Türkleri bazı ibadetlerini gizlice yerine getirmek zorunda kalmıştır. Namazlarını gizlice kılan halk, giderek ibadetlerini eksik yapmaya başlamıştır. Sovyet Birliği dağıldıktan sonra dini ibadetlerine bağlılığı devam ettirmişlerdir.⁵³

Katılımcılar eskiden ibadetlerini nasıl yaptıklarını şöyle ifade etmişlerdir:

“Orada cami yoktu. Bayram namazı falan kılacak olsan gizlinden kimin evi büyükse gider orada kıldılar. Mezarlığa gider mezarlıkta kıldılar.” (E, 63)

“Önceden Rusya’da namaz kılamazdın. Cami yoktu, hiçbir şey yoktu. Ama yine de namazı niyazi adetlerimizi hiç kimse unutmadı. Gizli olarak biz bunları her zaman yaptık. Bir on senedir falan cami kurmaya başladılar.” (K, 47)

Katılımcılar gittikleri yerlerde dini hayatlarını özgür bir şekilde yaşayamadıklarını ve yaşadıkları yerlerde cami olmadığını ifade etmiştir. Ahıska Türklerinin sürüldükleri yerler Müslüman ülkeler olmasına rağmen Rus hâkimiyeti altında olmalarından dolayı ibadetlerini rahat bir şekilde yerine getirememişlerdir. Buldukları yerlerde cami olmadığı için Cuma ve bayram namazları, büyük olan evlerde toplanılarak kılınmıştır. *“Rusya’da namaz kılamazdın. Cami yoktu, hiçbir şey yoktu. Ama yine de namazı niyazi adetlerimizi hiç kimse unutmadı. Gizli olarak biz bunları her zaman yaptık”* ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, şartlar ne olursa olsun temel dini ibadetlerini terk etmedikleri anlaşılmaktadır. Ahıska Türklerinin her şeyleri ellerinden alındığı gibi, din ve vicdan hürriyeti konusunda da önemli sıkıntı yaşadıkları görülmektedir.

Katılımcılar Ramazan ayında neler yaşadıklarını ve neler yaptıklarını da şöyle anlatmışlardır:

“Biz okula giderdik zorla su içiriyorlardı ki oruçları bozulsun diye. Molla derdi ki ağzınıza alın tükürün Allah affetsin. Rus muallim döktürmezdi yuttururdu. Anlamasınlar diye elbisemizin içine dökerdik ki orucumuz bozulmasın. Gene de dinimizi yitirmemişiz Allah’a şükür.” (E, 63)

“Ramazanlıkta her gün bir evde teravi kılınırdı. Erkeklerle bir evde kadınlara bir evde Kur’an okunurdu. O evde iftar açılırdı. İftardan önce Kur’an okunurdu, iftar açıldıktan sonra da ordayken teravi de kılınırdı.” (E, 84)

Katılımcılar, Ramazan ayında oruç ibadetlerini rahatça yerine getiremediklerini belirtmiştir. Tarlada çalışırken oruç tutanlara zorla su içirmeye çalışanlar olduğu gibi okulda oruç tutan çocuklara zorla su içirmeye çalışan Rus öğretmenlerin de olduğu belirtilmiştir. Bu uygulama karşısında *“...zorla su içiriyorlardı ki oruçları bozulsun... Rus muallim döktürmezdi yuttururdu. Anlamasınlar diye elbisemizin içine dökerdik ki orucumuz bozulmasın....”* ifadeleri ise, Ahıska Türklerinin yaşadıkları zorluklara rağmen dinlerinden vazgeçmeme konusundaki kararlılığı ve sahip oldukları sağlam iradeyi göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Bunca baskıya rağmen Ramazan ayına çok önem veren Ahıska Türklerinin iftar yemeğine mutlaka birilerini davet ettikleri; aynı zamanda Ramazan ayında Kur’an okuyup, teravi namazı kıldıkları görülmektedir.

⁵¹ Sarıkçıoğlu 2008, 1.

⁵² Saygılı 2008, 201.

⁵³ Şakirova 2014, 66-68.

Katılımcılar Türkiye'ye gelince hissettikleri duyguları şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Uçaktan indim ezan sesini işittim, ağladım.” (K, 62)

“Kapı, pencere açmadan ezan sesi geliyor. Hep şükür ediyoruz ki biz de vatanımıza geldik.” (E, 63)

Ahıska Türklerinin Türkiye’de olup ibadetlerini rahat bir şekilde yerine getirmekten çok mutlu oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcılar ezan sesi duydukları için, ibadetlerini rahat bir şekilde ve uzun uzun yapabildikleri için dua ettiklerini belirtmişlerdir. Ahıska Türkleri, bugün Türkiye’ye gelip ezan sesi duydukları için şükretmektedir. İlk geldiklerinde ezan sesini duyduklarında gözyaşlarını tutamayıp ağladıklarını ifade edenler olmuştur. Bu gözyaşları Türkiye’ye gelmenin yanında dini bir sembol olan ezan sesine kavuşma karşısında duydukları mutluluğu göstermektedir. Ayrıca “Kapı, pencere açmadan ezan sesi geliyor... şükür ediyoruz ki biz de vatanımıza geldik” ifadelerinden, bir coğrafyanın vatan olarak nitelendirilmesinde dini bir sembol olan ezana vurgu yapılması, vatan denilen coğrafyanın sadece bir toprak parçası olmayıp kültürel bir anlamı olduğunu ortaya koyan somut bir örnek olması bakımından oldukça anlamlıdır.

İnsanların başlarına gelen kötü olayların sebeplerini daha önce yaşadıkları olaylara bağlamaları nedeniyle batıl inançların ortaya çıktığı söylenebilir. Toplumun hemen her kesiminde rastlanabileceği gibi, Ahıska Türklerinin günlük hayatta inandıkları birtakım batıl inançları bulunmaktadır. Genellikle bu inançlarla kötü şeyleri engellemeye çalıştıklarını düşünmektedirler.

Katılımcılar bu inançları şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Gece tırnak kesmek iyi değildir. İkindiden sonra banyo yapılmaz. Sıcak su dışarı dökülmez. Akşam dalında uyumak olmaz.” (K, 47)

“Kırkı çıkmadan gece dışarı çıkma. Çıkarsan bile saçını ağzına alıp çık.” (K, 66)

“Dar vakitlerde yemek yenmez. Dar vakitlerde uyumaz.” (E, 75)

“Sabunu elden ele vermiyoruz. Acıdır olmaz.” (K, 54)

“Kapıya zincir koyma vardır kötü şeyler, hastalıklar gelmesin eve gelenlerden diye. Kızın çeyizine sabun katılmaz acı olduğu için.” (E, 84)

Katılımcılar, eskiden gece tırnak kesmenin, sabun acı olduğu için elden ele vermenin, gece parayı elden ele vermenin, dar vakitte (ikindiden sonra) uyumanın, dar vakitte yemek yemenin ve benzerlerinin iyi olmadığını ifade etmişlerdir. Ahıska Türkleri arasında bu tür batıl inançların yaygın olduğu söylenebilir. Ancak her şeyin Allah’tan geldiğini söyleyerek bu tür inançlara itibar etmeyenler de bulunmaktadır.

3.3.4. Ekonomik Durumları

Ahıska bölgesinin bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu doğa koşulları köy ekonomisinde oldukça etkilidir. Ahıska’da rakım yükseldikçe iklim sertleşmekte ve yaşam şekli de buna göre şekillenmektedir. Hacılı’ya göre Ahıska’nın dağlık bir yapıya sahip olması, kış mevsimlerinin uzun ve sert geçmesi buradaki nüfusun mizaç ve karakterinde etkili olmuş, köylülere çalışkanlık, dirayet, hoşgörülük gibi özellikler kazandırmıştır. İçinde bulunulan coğrafi şartların etkisi Ahıska Türklerinin ekonomik faaliyetlerine, sosyal ve kültürel özelliklerine yansımıştır.⁵⁴

Ahıska Türklerinin çalışkan bir toplum olması yaşadıkları yerlerde -sürgünden önce veya sonra- ekonomik düzeylerinin iyi olmasını sağlamıştır. Ancak yine de Ahıska Türkleri sürgün edildikleri yerlerdeki asgari yaşam koşullarından ve geleceğe güvenle bakmayı zorlaştıran ekonomik durumlardan dolayı Türkiye’ye göç etmeyi tercih etmişlerdir.⁵⁵

Ahıska Türklerinin Türkiye’de ekonomik anlamda iyi bir yaşam sürdürdükleri söylenemez. Bu durum üzerinde kendi mesleklerini icra edememelerinin etkili olduğu görülmektedir. Sigortasız işlerde asgari ücretin altında ücret almaları da geçimlerini zorlaştırmaktadır. Hemşire ve doktor mesleğine sahip olan kişiler diğer mesleklere göre kendi mesleklerini icra edebilmektedir. Ağaoğlu’na göre Ahıska Türkleri

⁵⁴ Hacılı 2011, 18.

⁵⁵ Ağaoğlu 2011, 63.

geldikleri yerlerde kendi evlerinde yaşamıştır. Türkiye’de ise çoğunlukla ya kirada oturmakta ya da ev almayı tercih etmektedirler. Ahıska Türkleri, kendi evlerinde yaşamaya alıştıklarından kirada kendilerini iyi hissetmemektedir. Bundan dolayı durumları iyi olmasa da banka kredisiyle ev alan Ahıskalılar olduğu görülmektedir. Ahıska Türkleri, ev alırken birbirlerine yardım etmektedir. Bu yardımlaşma ve dayanışma duygusu, Ahıska Türklerinin önemli bir özelliğidir.⁵⁶

Katılımcılar Ahıska Türklerinin çalışkanlıkları hakkında şunları ifade etmişlerdir:

“Ahıskalılar çok çalışkan bir millettir. Gittikleri yerleri kalkındırıyorlar. Özbekistan’da tarımı canlandırıyorlar. Kazakistan’da, Rusya’da aynı şekilde tarımla uğraşmışlar. Bütün gittikleri ülkeleri kalkındırmışlar.” (E, 32)

“Gittikleri yerlerde de koyun saklamış, kuzu saklamış, yine hayvancılıkla uğraşmayı bırakmamışlardır. Ben gurur duyuyorum halkımla ki içinde bir tane dilencisi yok. Bu da en mükemmel zenginliktir verilen. Gider çalışır kendi turnağıyla kazanır. Ekmeğini helalce getirir çocuklarına yedirir. Bu halkın en güzel yanı budur.” (E,62)

Ahıska Türkleri, çok çalışkan bir halk olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok çalışkan bir halk olmalarından dolayı nereye giderlerse gitsinler orada çalışıp geçimlerini sağlamışlardır. Dilencilik yapmak gibi bir durum onlar için söz konusu değildir. *“Ben gurur duyuyorum halkımla ki içinde bir tane dilencisi yok... Ekmeğini helalce getirir çocuklarına yedirir”* ifadelerinden dilencilik halkın onurunu örseleyen bir eylem olarak algıladıkları, *“Ekmeğini helalce getirir çocuklarına yedirir”* ifadesinden ise, dilencilik yoluyla elde edilecek geliri helal görmedikleri anlaşılmaktadır. Bu tutum, onların hiçbir zaman başkalarının sırtından geçinmeyen bir toplum olmalarını sağlamaktadır. *“Az olsun helalinden olsun”* sözünün de Ahıska Türklerinin bu güzel hasletini yansıtan bir söz olduğu söylenebilir.

Katılımcılar İnegöl’de çalışma konusunda şunları ifade etmişlerdir:

“Açıkçası kaçak çalışıyorlar. Bize oturma izni veriyorlar ama çalışma izini vermiyorlar. Bu nedenle biraz daha düşük maaşla, küçük yerlerde ister istemez çalışmak zorunda kaldı milletimiz. Tabii geçim kaynağı olması gerekiyor. Bir yerlerde çalışması gerekiyor. Hastanelere gittikleri zaman aşırı masrafları çıkıyor. İnegöl bir sanayi ilçesi olduğu için burada işle ilgili bir sıkıntı olmuyor. Genelde mobilya koltuk işlerinde çalışıyorlar. Kadınlarımız da çalışır aynı şekilde. Kadınlar genelde mobilya sektöründe dikiş işinde çalışıyorlar. Çalışma izinleri geldikten sonra daha güvenli daha güzel çalışacaklar. Hiç olmazsa hak ettikleri maaşlarını alacaklar.” (E, 32)

“Gidip her yerde rahatlıkla iş bulabiliyoruz. İkamet olmasa bile bulabiliyoruz. Sigorta olmuyor sadece. İş konusunda sıkıntımız olmuyor.” (K, 28)

“Kimlik olmadığı için çocuklarımız kendi işlerini yapamıyorlar. Bu da devletle alakalı bir şeydir. Onun ilgilenmesi gerekir.” (E, 62)

Katılımcıların tümü kendilerinin ve çocuklarının İnegöl’e yerleştikten sonra iş konusunda sıkıntı yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. İnegöl’ün mobilya sektörünün ve sanayisinin gelişmiş olması Ahıskalıların iş bulmasını kolaylaştırmıştır. Ahıska Türklerinin daha çok mobilya sektöründe çalışmayı tercih ettikleri görülmektedir. Katılımcılar arasında geldikleri yerlerden emekli olanlar da bulunmaktadır. Bu katılımcılar emekli oldukları için herhangi bir işte çalışmamaktadırlar. Vatandaşlığı olmayan katılımcılar ve onların çocukları sigortasız işlerde çalışmaktadır. Vatandaşlığı olan katılımcılar ve çocukları ise sigortalı işlerde çalışmaktadır. Katılımcılar arasında öğretmenlik mesleğini icra eden ve iş yeri tarafından sigorta yaptırılan katılımcılar da bulunmaktadır. Katılımcıların tümü diplomalı işlerde kimlik olmadığı için ve diploma denkliği istendiği için çalışmadıklarını ifade etmiştir. Bu nedenle bu kişiler sanayide çalışmayı tercih etmek mecburiyetinde kalmıştır. Vatandaşlık hakkına sahip olmadan yaşamının olumsuz sonuçlar doğurduğu görülmektedir.

Ahıskalılar, çok çalışkan bir halk olmaları dolayısıyla mesleklerini yapamaları bile sanayide iş bulup ekme paralarını kazanmaktadır. Onlar şu an Türkiye’ye geldikleri için şükretmekte ve zamanla her şeyin düzelpi kendi mesleklerini yapabileceklerine inanmaktadırlar. Kimlik aldıktan sonra çok daha

⁵⁶ Ağaoglu 2011, 68-70.

güvenli bir iş bulabileceklerini düşünmektedirler. Ancak kendi mesleklerini devam ettirmek için geldikleri yerlere geri dönenler de olmuştur. Bununla birlikte geri dönenlerin günün birinde Türkiye'ye dönecekleri tahmin edilmektedir.

Ahıska Türkleri genellikle düşük ve orta gelir gelir düzeyine sahiptir. Görüşme yapılan ortamlardan yaptığımız gözlemler de bunu gösterir niteliktedir. Bazı ailelerin evlerinde komşuların vermiş oldukları kullanılabilir koltuklar, kanepeler vardır. Bazılarının halıları eskidir. Çok kalabalık yaşadıkları için birkaç evde üç duvar da köşe takımı ile döşelidir ve çok büyük masalarda yemek yemekteyiz. Türkiye'ye gelirken hiçbir şey getiremedikleri için burada yeniden ev dayayıp döşemek, onların maddi anlamda sıkıntı yaşamalarına neden olmuştur. Bu nedenle Ahıska Türkleri komşuların verdikleri ev eşyası ile idare etmek zorunda kalmıştır.

14 Ağustos 2017 tarihinde Dünya Ahıska Türkleri Birliği (DATÜB) heyeti Genel Başkanı Ziyatdin Gassanov başkanlığında Ankara'da resmi kurumlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Başkan Gassanov, Türkiye'deki ve yurt dışında yaşayan Ahıska Türklerinin problemlerini gündeme getirip, çözülmesi konusunda yardımcı olmalarını talep etmiştir. Son görüşme Cumhurbaşkanlığı Sarayında gerçekleşmiş; DATÜB Başkanı 22 binden fazla Ahıska Türkü ailesinin vatandaşlık beklediğini bildirmiş, vatandaşlık verilmediği için sağlık, eğitim, emeklilik ve diğer sorunlarla karşılaştıklarını dile getirmiştir. Bir defaya mahsus da olsa istisnai vatandaşlık verilmesi isteğini iletmıştır. Konunun 15 Ağustos 2017 tarihinde toplanacak Bakanlar Kurulu toplantısında gündeme getirileceği ve Cumhurbaşkanına iletileceği belirtilmiş, Bakanlar Kuruluna Başkanlık yapan Cumhurbaşkanı 22 bin Ahıska Türküne istisnai vatandaşlık verilmesiyle ilgili çalışmaların başlatılmasını istemiştir.⁵⁷

Ahıska Türklerine vatandaşlık verilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin soydaşlarına sahip çıkması sorumluluğunu yerine getirmesidir. Vatandaşlık aldıktan sonra Ahıska Türkleri ülke ekonomisine katkı sağlayacaklardır.⁵⁸ Vatandaşlık vermeye başlandığı dernek başkan yardımcısı tarafından ifade edilmiştir.

Katılımcılar vatandaşlık konusunda şunları ifade etmişlerdir:

“1992 yılında bir yasa çıkarılmış ve Kars, Iğdır bölgesine baya bir Ahıskalı getirilmiş. Hâlâ o yasa yürürlükte ama kullanılmıyor şimdi. Yasada vatandaşlık verileceği yazıyor ama şu an çoğu Ahıskalının vatandaşlığı yok. Yeni bir yasa çıktı şimdi. İstisnai vatandaşlık diye. 20.000 Ahıska Türkü'ne vatandaşlık verileceği açıklandı. On gün içinde işleme koyacaklar herhalde. Sadece İnegöl'den 2495 kişiye vatandaşlık verilecek. Ve bu 2495 kişiye bağlı olarak çocukları da bundan faydalanacak. Daha da bekleyenler de var. Onlara da verileceğine dair Göç İdaresinden haber geldi. İnşallah Türkiye'de vatandaş olmayan Ahıskalı kalmayacak.” (E, 32)

“Vatandaşlığımız var. İki yıldır vatandasız. Yerleşme iznimiz geç çıktı bu yüzden 2008'deki verilen vatandaşlığa yetişemedik. Bir de doğum belgesi istediler. Bizim doğum belgeleri yok. Ahıska'da kalmış, yanmış gitmiş. Elimizde sürgün edildiğine dair belge var ama kabul etmiyorlar. Azerbaycan'dan gerekli şeyleri veriyoruz kabul etmiyorlar. Oğlum gitti Gürcistan'a arşivlere baktılar yok. Gürcistan, falan vakitte burada doğmuş diye belge verdi. Bunların arşivleri yandığına dair bir kağıt geldi buraya. Başvuru yaptıktan nerdeyse iki sene sonra geldi vatandaşlık. Çok zor oldu ama sonunda aldık.” (E, 84)

“Vatandaşlığımız yok. Ben camiye gittiğim zamanda ön saflara gitmiyorum ki Türkiye bize kimlik vermedi, bizi vatandaşlığına kabul etmedi, ön saflarda bizim yerimiz yok deyip gitmiyorum. Bu da beni çok incitiyor. Özbekistan'daki vatansız kelimesi bağrımı ezdiği gibi burada da bu kimlik vermeme beni üzüyor.” (E, 65)

Katılımcıların 3'ünün vatandaşlığı varken 22 katılımcının vatandaşlığı yoktur. Ahıska Türkleri Türkiye'ye kabul edilirken vatandaşlık verileceği de belirtilmiştir. Ancak bu vatandaşlık verme işi kısa sürede gerçekleşmemiştir. Ahıskalılar normal koşullarda beş yıl ikamet ettikten sonra vatandaşlık alabilmekte ancak beş yıl bittikten sonra da vatandaşlık alamayanlar bulunmaktadır. Ahıska Türkleri vatandaş olmamaları nedeniyle birçok sıkıntı yaşamaktadır. Elleri Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı

⁵⁷ Agara 2017, 40.

⁵⁸ Said 2017, 51.

olduğuna dair hiçbir belge, kimlik olmadığı için çoğu haklardan da yararlanamamaktadırlar. İş yerlerinde kaçak, sigortasız çalışmakta, sigorta olmadığı için sağlık hizmetlerinden yüksek ücretlerde faydalanmaktadırlar. Bu durum vatandaşlığı olmayan tüm Ahıskalılar için aynıdır. İlaç kullanan hastalar durumları varsa kendileri için özel sigorta ödeyebilmektedir.

Katılımcılar emeklilikleri hakkında şunları ifade etmişlerdir:

“Uzun süre burada olduğum için benim vatandaşlığım var. Milli eğitimde de çalışıyorum. Ama vatandaşlığı olmayanların emeklilik hakları da olmuyor. Kimlik olmadan sigorta da yapmıyorlar. Çalıştıkları boşa gidiyor.” (E, 32)

“Vatandaşlığımız yok. Emekli de olamıyoruz. Ömür boyu çalıştığın kaldı orda. Kimlik olsa da zor. Orası ayrı devlet. Anlaşması varsa devletle belki de olabilir. Özbekistan’da çalıştı, Ukrayna’da çalıştı. Gelmişiz elli dört yaşına vermezlerse de çocuklarımız bakar. Çocuklarımızın olsun, ufaklar okusun.” (K, 54)

Katılımcıların 17’si yaşadıkları yerlerde emekli olmuştur. Kadın katılımcıların 6’sı, erkek katılımcıların ise 11’i emeklidir. Erkekler işçi emeklisiyken kadınlar yaştan ya da çocuk sayısından emekli olmuşlardır. Azerbaycan’da dörtten fazla çocuğu olan kadınlar emekli olabildiği için Ahıskalı kadınların fazla çocuğa sahip olanları emeklilik yaşını beklemeden emekli olmuşlardır. Geldikleri yerlerde emekli olan Ahıska Türkleri maaşlarını ya toplu olarak yılda bir kere çekerler ya da akrabalarına vekâlet verip göndertirler. Belli bir ücret kesintisiyle buradaki bankalardan alanlar da vardır. Emekli maaşlarının Türkiye’deki emekli maaşlarından düşük olduğu ifade edilmiştir (300 TL). Bu durumda emekli maaşı ile Türkiye’de geçinmenin zor olacağı düşünülmektedir. Emekli olmadan Türkiye’ye gelen Ahıska Türklerinin sigortasız işlerde çalışmalarından dolayı emekli olmaları güçleşmekte; ileri yaşlarda kimlik olsa bile belli yaştan sonra çalışamadıkları için emekli olamamaktadırlar. Genç yaşta Türkiye’ye gelen ve sigorta yaptıran Ahıskalılar emekli olabilecektir. Yaşanılan yerde bir sosyal güvenceye sahip olmak, çeşitli haklardan yararlanmayı kolaylaştırmaktadır.

Sonuç

Bugün dünyanın her yerinde Ahıska Türklerinin yaşadığı görülmektedir. Türkiye’ye gelmek için de birçok müracaat yapılmış ve en sonunda 1992 yılında *“Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Kabul Edilmesine Dair Kanun”* çıkmıştır. Bu kanunun çıkmasıyla birlikte Ahıska Türkleri, Azerbaycan, Rusya, Kazakistan, Ukrayna, Kırgızistan gibi ülkelerden önce iskânli göç olarak, daha sonra da serbest göç şeklinde Türkiye’ye gelmeye başlamışlardır. Günümüzde Türkiye’nin birçok şehrinde yaşayan Ahıska Türkleri, en çok Bursa’nın İnegöl ilçesinde yaşamaktadır. Araştırmamızı İnegöl’de yapmamızın en önemli sebebi de budur.

Bu çalışmada, akrabalarının İnegöl’de yaşamasından ve iş istihdamının fazla olmasından dolayı İnegöl’ü tercih etmiş olan Ahıska Türklerinin sosyolojik özellikleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

Ahıska Türkleri, Türk kültürü ve Türk kimliğine sahip olan bir topluluktur. Sürgün edildikleri yerlerde kapalı toplum özelliği göstermeleri, kimlik ile ilgili özelliklerini muhafaza etmede ve asimile olmayışlarında önemli bir rol oynamıştır. Alan verilerinden anlaşıldığı üzere Ahıska Türkleri, bugün de Türk kültürüne yani örf, adet, gelenek ve göreneklerine bağlı olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Toplumsal ilişkilere önem veren Ahıska Türkleri, aile ve akrabalık ilişkileri oldukça kuvvetli bir topluluktur. Ahıska Türklerinin toplumsal yapısında var olan geniş aile yapısı, sürgünden önce olduğu gibi sürgün sonrası da varlığını devam ettirmektedir. Ahıska Türklerinde büyüklere saygı ve sevgiye büyük önem verilmektedir. Yardımlaşma ve dayanışma duygusu da oldukça güçlüdür ve önemli kabul edilmektedir. Geniş aile yapısının varlığını devam ettirmesi, bu özelliklerin yaşamasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Dini hayata dair inançlara ve yaşam biçimine saygı gösterilmesi, tüm toplumlar için son derece önemli bir konudur. Aksi bir durum, hemen her toplum için son derece sıkıntılı bir süreci içinde barındırır ve toplumun hafızasından kolayca silinmeyen bir iz bırakır. Alan verileri göstermektedir ki, Ahıska Türkleri sürgün edildikleri yerlerde dini ibadetlerini rahat bir şekilde yerine getirememişlerdir. Onların bu konuda yaşadıkları, hafızalarında derin izler bırakmıştır. Ezan sesini vatan kavramı ile özdeş kabul edecek kadar derin bir etkidir bu. Ancak Ahıska Türkleri, gördükleri zulüm ve baskılara rağmen dine

olan bağılılıklarını muhafaza etmişlerdir. Bugün Türkiye’de rahat bir şekilde dini inançlarını ifade etmenin ve ibadetlerini yerine getirmenin mutluluğunu yaşadıkları görülmektedir. Söz konusu dini inançların yanında hemen her toplumda olduğu gibi günlük yaşamlarında birtakım batıl inançlara da sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Araştırma verilerine göre, Ahıska Türklerinin çalışmaya önem veren çalışkan bir topluluk olduğu görülmektedir. Bugün vatandaşlık hakkına sahip olmamakla birlikte, dilenmek, yardım talep etmek yerine sigortasız da olsa çalışmayı tercih etmektedirler. İstihdam bakımından iyi bir alt yapıya sahip olan İnegöl ilçesi, onlara önemli bir istihdam olanağı sunmaktadır. Ancak vatandaşlık hakkına sahip olmamaları, onları hem kayıt dışı çalışmak, hem de sağlık hizmetlerinden yüksek ücretlerle yararlanmak zorunda bırakmaktadır. Diploma gerektiren nitelikli işlerde ise, hem kimlik hem denklik istendiği için çalışma olanağı bulamamaktadırlar. Bu da, daha niteliksiz alanda çalışmaya zorlamakta ve ekonomik anlamda sıkıntı yaşamalarına yol açmaktadır. Yapılan gözlem ve görüşmelerde, İnegöl’de yaşayan Ahıska Türklerinin daha çok düşük ve kısmen de orta gelire sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Günümüzde istisnai vatandaşlık verilmesi ise, Ahıska Türklerinin maddi ve manevi anlamda rahatlamalarını sağlayacak bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Özetle Ahıska Türkleri, Türk kimliğine ve Türk vatanına bağlı, aile ve akraba bağları güçlü, çalışmaya ve kazanmaya istekli, büyüklere saygılı, dini inanç ve ibadetlerine önem veren, Türkiye’de yaşamaktan mutluluk duyan bir topluluktur. Sıkça maruz kaldıkları coğrafi hareketlilik ve toplumsal değişmeye rağmen sahip oldukları temel sosyo-kültürel değerleri korumaya ve gittikleri her yerde yaşatmaya çaba gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Agara, İ. (2017). Ahıska Türklerine İstisnai Vatandaşlık. *Bizim Ahıska Dergisi*, 47, 40.
- Ağaoğlu, Z. (2011). *Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden Türkiye’ye Göç Eden Ahıska Türklerinin Göç Koşulları ve Sorunları (Yenibosna Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Avşar, B. Z. & Tunçalp Z. S. (1995). *Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri*. Ankara: TBMM Kültür Sana ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Aydın, M. (2013). Toplumsal Yapı ve Kurumlar. *Sosyolojiye Giriş* içinde (114-137). İhsan Çapcıoğlu-Hayati Beşirli (Ed.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydın, A. (2002). Kültürünü Koruyan Bir Halk: Ahıska Türkleri. *VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (Genel Konular Seksiyon Bildirileri)* içinde (23-33). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayraktar, R. (2013). *Eski Sovyetlerde Türk Kimliği*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Bostancı, N. (1998). Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 50, 38-55.
- Demiray, E. (2012). Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(7), (877-875).
- Devrisheva, F. (2010). Kazakistan’da Ahıska Türklerinin Sosyal-Kültürel Yapılarındaki Değişmeler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, İ. (2010). *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar* (13. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Güvenç, B. (2010). *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları* (2. Baskı). İstanbul: Boyut Yayınları.
- Hacılı, A. (2011). Ahıska'da Sanayi ve Ticaret. *Bizim Ahıska Dergisi*, 10, 18-21.
- Hasanoğlu, İ. (2014). Ahıska Türklerinin Fergana Faciası. *Bizim Ahıska Dergisi*, 34, 11-16.
- http://www.ajansahıska.com/haber/ahıska-turklerinin-ukraynadan-turkiyeye-gocu-basladi_h226.html (Erişim Tarihi: 23.03.2018)
- Kalafat, Y. (2011). *Türk Kültür Coğrafyasında Halk Kültüründen Milli Stratejiye*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Kalkan, Mustafa (1998). Ahıska Türkleri'nin Menşei ve Tarihi Gelişim Seyirleri. *Bilig Dergisi*, 7, 160-170.
- Kaya, K. (2013). Toplumsal Gruplar. *Sosyolojiye Giriş* içinde (89-113). İhsan Çapcıoğlu-Hayati Beşirli (Ed.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kırzıoğlu, F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kolukırık, S. (2011). Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma. *Bilig Dergisi*, 59, 167-190.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. Neşe Nur Domaniç (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Morley, D. & Robins, K. (1997). *Kimlik Mekanları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*. Emrehan Zeybekoğlu (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özözen Kahraman S. & İbrahimov, A. (2013). Kafkaslar'dan Sürgün Bir Toplumun Bitmeyen Göçü: Çanakkale'de Ahıska Türkleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 2(22), 77-90.
- Resmî Gazete, 11.07.1992, Sayı: 21281.
- Resmî Gazete, 27.12.2016, Sayı: 29931.
- Said, G. (2017). Türkiye Ahıska Türklerine Vatandaşlık Vermelidir. *Bizim Ahıska Dergisi*, 46, 51.
- Sarıkcıoğlu, E. (2008). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi* (6. Baskı). Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Saygılı, S. (2008). *Sağlık Açısından Sünnet*, İstanbul: Elitkültür Yayınları.
- Şakirova, N. (2014). Azerbaycan Ahıska Türkleri'nin Din Eğitimi ve Dini Hayatı Üzerine Bir İnceleme. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Şişman, M. (2014). *Örgütler ve Kültürler* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Taşdemir, T. (2005). *Türkiye'nin Kafkasya Politikası'nda Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayınları.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Yayınları.

- Veyselöğlu, A. P. (1999). *Ahıska Türkleri'nin Dramı*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Yerlioğlu, H. (2016). Ukrayna'daki Ahıskalıların Türkiye'ye Kabulü Üzerine Notlar. *Bizim Ahıska Dergisi* 41, 52-53.
- Yıldız, C. (2013). Esaret ve Sürgün Çocukları: Ahıska Türkleri. *Parlamento Dergisi*, 8, 40-43.
- Yılmaz, A. & Mustafa R. (2014). 1992 Sonrası Türkiye'ye Göçen Ahıska Türklerinin Göç, İskân Ve Uyum Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma, Bursa Örneği. *Studies Of The Ottoman Domain*, 6 (4), 1-19.
- Zeyrek, Y. (2001). *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara: Pozitif Yayınları.
- Zeyrek, Y. (2006). *Ahıska Araştırmaları*. Ankara: Kozan Ofset Matbaacılık.
- Zeyrek, Y (2015). Belgeleri Ve Tanıklarıyla Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Göçleri Ve 1944 Sürgünü-V. *Bizim Ahıska Dergisi*, 39, 9-13.

Makale Geliş | Received : 17.04.2020

Makale Kabul | Accepted : 31.08.2020

Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algıları*

Intercultural Sensitivity Perceptions of Undergraduate Students

Kasım YILDIRIMDr., kasimyildirim@mu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-1406-709X

Savaş ÇAĞLAYANDr., savascaglayan@mu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-6879-5039

Öz

Bu araştırma üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeylerini belirlemek amacı ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada kesitsel tarama yönteminden faydalanılmıştır. Araştırma 2018-2019 akademik yılı güz döneminde bir devlet üniversitesini dört farklı fakültesinde öğrenim gören üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Eğitim, Teknoloji, Edebiyat ve Spor Bilimleri Fakültelerinin farklı bölümlerinde okuyan toplam 1530 üniversite öğrencisi araştırma sürecine dâhil edilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak Braskamp, Braskamp, Merrill ve Engberg (2012) tarafından geliştirilen ve Yıldırım (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan “Kültürlerarası Duyarlılık (Küresel Perspektif)” ölçeği kullanılmıştır. Araştırma bulguları üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri cinsiyetlerine, eğitim gördükleri fakülte ve bölümlere, öğrenim gördükleri sınıf düzeylerine ve aileleriyle yaşadıkları şehrin bulunduğu bölgeye göre anlamlı bir şekilde değişirken anne ve baba eğitim düzeyi, anne ve baba meslek durumu, ailelerinin gelir durumu ve yaşadıkları yere göre üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri anlamlı bir şekilde değişmemiştir.

Anahtar kelimeler: *Göç, üniversite öğrencileri, çok kültürlülük, kültürlerarası duyarlılık*

Abstract

This research was carried out to determine the intercultural sensitivity levels of university students. In this study, cross-sectional survey method was used. This research was conducted with university students studying at a public university in four different faculties in the fall semester of the 2018-2019 academic year. A total of 1530 university students studying in different departments of the faculties of education, technology, literature and sport sciences were enrolled in the research process. In the research, the “Intercultural Sensitivity” scale developed by Braskamp, Braskamp, Merrill, and Enberg (2012) and adapted to Turkish by Yıldırım (2019) was used. The research findings showed that the intercultural sensitivity levels of university students were high. In addition, while the level of intercultural sensitivity of university students varied significantly according to their gender, the faculties and departments they study, the level of education they study, and the city where they live with their families, the intercultural sensitivity levels of the university students did not change significantly according to the level of mother and father education, mother and father occupation status, families' income status and place of residence.

Keywords: *Migration, university students, multiculturalism, intercultural sensitivity*

* Bu çalışma yüksek lisans tez araştırmasından üretilmiştir

Giriş

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri var olan göç hareketliliği günümüzde İkinci Dünya Savaşından beri en yoğun zamanını yaşamaktadır. Türkiye coğrafi konumunun yanı sıra bölgesinde yaşanan krizler karşısında mağdur insanlara kucak açan politikalar benimsemesiyle göç hareketliliğinden en çok etkilenen ülkelerin başında bulunmaktadır. Göç alanında transit ülke konumunda olan Türkiye, sağladığı ekonomik ve siyasi istikrar neticesinde hedef ülke hâline gelmiştir. Ülke içinde bulunan yabancılara sağlanan hak ve hizmetler neticesinde çekim merkezi hâline gelen Türkiye, bu konumunu hala devam ettirmektedir. Geçtiğimiz yıl içerisinde 25 milyon yabancıların ülkemize giriş-çıkış yapmasının yanında eğitim, çalışma ve turizm gibi amaçlarla 460.000 civarında yabancıların ülkemizde ikamet ediyor oluşu bu durumun göstergelerinden birisidir. 2011 yılında başlayan Suriye krizinden bu yana dünya kamuoyunun duyarsız kalmasına karşılık Türkiye “açık kapı politikası” izlemiş ve Suriyelileri Geçici Koruma Statüsü altında misafir etmiştir ve etmeye de devam etmektedir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü)¹.

Suriye iç savaşı, Türkiye’ye göç akımı, Türkiye’nin Suriyeli sığınmacılar için gerçekleştirmiş oldukları gibi değişkenler göz önünde bulundurulduğunda akla gelen diğer bir soru veya ortaya çıkan diğer önemli bir sorunsal ise göç hareketi ile birlikte Türkiye’ye sığınan yabancılara yönelik ülke vatandaşlarının algılarının nasıl olduğudur. Kardeş, Banko ve Akman² tarafında yapılan araştırmada sosyal medyada sığınmacılara yönelik algı araştırılması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar sosyal medya kullanıcılarının sığınmacıları büyük bir güvensizlik ortamı ve huzursuzluk yaratan bireyler olarak gördükleri saptanmış, sığınmacılarla yaşanan deneyimlerin ve medyadaki haberlerin bu düşüncelerin oluşmasında etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında sosyal medya kullanıcılarının devletin sığınmacılar konusunda yanlış politika izlediğini düşündükleri ve sığınmacılar için etkili bir planlama yapılmadığını ifade ettikleri görülmüştür. Sönmez ve Adıgüzel³ tarafından gerçekleştirilen diğer bir çalışmada Türkiye’nin en yoğun Suriyeli sığınmacısına sahip illerinden biri olan Gaziantep’te vatandaşların onlara yönelik algıları araştırılmıştır. Araştırma sonuçları şehir genelinde sığınmacıların varlığını olumsuz karşılayanların oranının %45 civarında olduğunu göstermiştir. Bunun da çok büyük bir rakam olduğu ifade edilebilir. Uzun ve Özcan⁴ tarafından geliştirilen araştırmada sosyoloji öğrencilerinin Suriyeliler hakkındaki metaforik algıları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar sosyoloji öğrencilerinin Suriyelilerle ilgili daha çok suçlayıcı metaforlaştırmalarda bulduklarını göstermiştir. Aktaş ve Gülçür⁵ tarafından gerçekleştirilen diğer bir çalışmada Yerel halkın Mersin ilindeki Suriyeli sığınmacılar hakkındaki algıları araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Coğrafi yakınlık, din kardeşliği, etnik yönden kardeşlik söylemlerinin Suriyelilerin toplumsal kabulünde olumlu bir etkisinin bulunmadığını ve halkın kendini Suriyelilerden farklı gördüğü göstermiştir. Levent ve Çaylak⁶ tarafından yapılan araştırmada okul yöneticilerinin Suriyeli öğrenciler hakkında görüşleri irdelenmiştir. Araştırma sonuçları okul yöneticilerinin sürekli olarak Suriyeli öğrencilerle iletişim problemi yaşadığını göstermiştir. Yaylacı⁷ tarafından yapılan başka bir çalışmada Eskişehir yerel basınında mülteciler ve Suriyeliler kavramları incelenmiştir. Analizler 2007-2016 yılları arasında kapsamış ve elde edilen bulgular yerel basında Suriyelilerle ilgili daha çok olumsuz algıların olduğunu bunun da Türkiye’deki iç siyasetteki çekişmeyi yansıttığı ifade edilmiştir. Polat ve Kaya⁸ tarafından yapılan çalışmada Türkiye’de yaşayan Suriyelilere yönelik tutumlar incelenmiştir. Araştırma bulguları göç deneyimi olmayan gençlerin Suriyelilere yönelik tutumlarının olumsuzluğunun daha fazla olduğunu göstermiştir. Yine yapılan başka bir araştırmada Özdemir⁹ tarafından Suriyeli mültecilerin Türkiye’deki algıları incelenmiştir. Araştırmada, Suriyeli mültecilerin farklı dil, kültür ve yaşam tarzına sahip olmaları Türk toplumu ile Suriyelilerin kaynaşmasını engellediği gibi toplumda karşılıklı olumsuz algıların oluşmasına yol açtığını belirtilmiş,

¹ GİGM 2016.

² Kardeş, Banko ve Akman 2017.

³ Sönmez, Adıgüzel 2017.

⁴ Uzun, Özcan 2017.

⁵ Aktaş, Gülçür 2017.

⁶ Levent, Çaylak 2017.

⁷ Yaylacı 2017.

⁸ Polat, Kaya 2017.

⁹ Özdemir 2017.

bundan dolayı Suriyeli mültecilere yönelik toplumun dilinde olumsuz kanaatlerin dolaşımını sağlayan duyular ve damgalayıcı stereotipler kullanılmaya başladığı ifade edilmiştir.

Algı bağlamındaki araştırmaların genel bir değerlendirmesi yapıldığında pek de iç açıcı sonuçların ortaya çıkmadığı görülmektedir. Göçmenlere yönelik algının daha çok olumsuz bir boyutta olduğu göze çarpmaktadır. Kahraman ve Yetkin'in¹⁰ de aktardığı üzere göçmenler geldikleri yere dönemezler çünkü ayrıldıkları ülke onları istememektedir. Geldikleri ülkeler de onları potansiyel bir tehdit olarak görmektedirler. Tabii ki burada derinlemesine olarak bunun nedenlerine girilmeyecek ancak bu çalışmanın da ana odak noktası olan kültürlerarası duyarlılık bu durumun nedenlerinden biri olarak ifade edilmektedir¹¹.

Budan dolayı bu araştırmada da üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları çalışılmıştır. Böylelikle Türkiye'de özellikle Suriyeli mültecilerle birlikte oluşan ve toplumundaki birçok dinamiği etkileyemeye başlayan sosyal, ekonomik ve kültürel yapı bağlamında üniversite öğrencilerinin kültürlerarası algılarının ortaya konulması, yapılacak birçok araştırmaya örnek olacak ve birçok eksikliğin giderilerek oluşan bu çok katmanlı yapının Türkiye'nin gelişmesine nasıl yardımcı olacağına katkı sağlayacaktır.

Üniversitelerin temel amaçlarından biri olarak öğrencilerinin kültürlerarası düşünebilen bireyler olmasına katkı sağlamak gösterilmektedir. Birçok üniversite ne kadar öğrenci yurtdışına gönderdiği, ne kadar kendi bünyesinde yabancı öğrenci bulundurduğu, programlarında kültürlerarasılığı öğreten ne kadar ders olduğu vb. değişkenlere bakarak böyle bir yeterliliğe sahip olup olmadığına karar vermektedir. Bu rakamlar önemli olmasına rağmen bunlarla bu yeterliliğe sahip öğrenciler yetiştirebildiğimiz anlamına gelmekte midir? Rakamlar tek başına bu işin doğru yapıldığı bağlamında hiçbir tutarlı veri sağlamazlar¹². Harari¹³ tarafından da ifade edildiği gibi üniversitenin bünyesinde bulundurduğu yabancı öğrenci sayısı o üniversiteyi kültürlerarasılığı yansıtan bir noktaya taşımaz. Bunu sağlayacak temel şey, kültürlerarası duyarlılığa ve yeterliliğe sahip yetiştirdiğimiz üniversite öğrenci sayımızdır.

Özellikle küreselleşme, yaşanan son olaylar ve beraberinde ortaya çıkan göç olayları kültürlerarası yeterlilik ve duyarlılık kavramlarını tekrardan ön plana çıkarmıştır¹⁴. Türkiye'nin şu anki şartları göz önünde bulundurulduğunda kültürlerarası duyarlılık kavramının ne kadar önemli hale geldiği daha kolay anlaşılacaktır. Diğer kültürler hakkında bilgi sahibi olmak kültürlerarası yeterliliğin ve duyarlılığın oluşmasını sağlamamaktadır. Kültürlerarası duyarlılık ve yeterlilik aynı zamanda birinin bu sürece yönelik geliştirmekte olan becerilerini, tutumlarını, farklı kültürlerden insanlarla olan etkileşimlerini de kapsamaktadır. Chen ve Starosta¹⁵ bu duyarlılığa sahip olan insanların çok farklı etnik kimliğe sahip insanlarla etkili ve uygun bir şekilde iletişim kurabileceklerini ifade etmişlerdir. Akla gelen temel noktalardan birisi de bu yeterliliğe ve duyarlılığa sahip insanların bundan ne fayda sağlayacaklarıdır. Bu insanlar genel anlamda küresel farkındalık ve yeterlilik geliştirip, dünya görüşlerini genişleteceklerdir. Farklı kültürlerden insanlarla etkili bir şekilde iletişim kurabileceklerdir. Çok kültürlü ve çok milletli ortamlarda etkili olmalarını sağlayacak beceri, tutum ve bilgiye sahip olacaklardır¹⁶.

Aslında literatür kültürlerarasılık terminolojisi bağlamında bir uyum ortaya koyamamaktadır. Farklı disiplinler farklı kavramlar kullanmaktadırlar. Örneğin bazı disiplinler kültürel yeterlilik kavramını kullanırken, mühendislik bilimi küresel yeterlilik veya birçok farklı alan çok kültürlü yeterlilik gibi kavramları tercih etmektedir¹⁷. Fantini¹⁸ yaptığı araştırmada bilimsel literatürde çok farklı kavramların

¹⁰ Kahraman ve Yetkin 2017.

¹¹ Bennet 1993; Wang 2013.

¹² Deardorff 2004.

¹³ Harari 1992.

¹⁴ Monroe, Ruan 2018.

¹⁵ Chen, Starosta 1996.

¹⁶ Deardorff 2006.

¹⁷ Deardorff 2006.

¹⁸ Fantini 2009.

kullanıldığı sonuçlarına ulaşmıştır. Bunlardan bazılarını çok kültürlülük, kültürlerarası adaptasyon, kültürel zekâ, uluslararası iletişim, kültürlerarası iletişim, küresel yeterlilik, kültürlerarası farkındalık, küresel vatandaşlık ve kültürlerarası duyarlılık şeklinde ifade etmiştir. Bu çalışmada da Bennett¹⁹ ve Hammer, Bennett ve Wiseman²⁰ tarafından kullanılan kültürlerarası duyarlılık kavramı tercih edilmiş ve araştırma Bennett²¹ tarafından geliştirilen Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli üzerine yapılandırılmıştır.

Hammer, Bennett ve Wiseman²² tarafından da ifade edildiği gibi diğer kültür içerisinde etkili olabilmek için insanların diğer kültürleri anlamaları gerekmektedir. Kültürel farklılıklara yeterince duyarlı olabilmek ve davranışları diğer kültürlere saygı bağlamında değiştirebilmek kültürlerarası duyarlılığın önemli basamaklarıdır. Bennett'in modeli kültürlerarası duyarlılığın önemini ve farklı kültürlere adaptasyonu vurgulamamaktadır. Bu modelde ilk üç aşamayı oluşturan inkâr, savunma ve minimize etme basamakları kişinin kendi kültürünü merkeze alan bir yapı sergilerken; kabul etme, adaptasyon ve entegrasyon basamakları etnik merkezlikten etnik göreceliğe ve çok kültürlü yapıya geçişi ve bu sürece yönelik pozitif tutumları ve özellikle de empatiyi vurgulamaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algılarını belirlemektir. Elde edilen sonuçlar yukarıda da ifade edildiği gibi bu çalışmanın ana çerçevesini oluşturmuş olan Bennett'in²³ kültürlerarası duyarlılık modeli doğrultusunda tartışılmış ve ulaşılan sonuçlar gerekçeleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Özellikle Türkiye 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı ve beraberinde ortaya çıkan mülteci sorunu bağlamında çok kültürlülük kavramlarını daha fazla tartışır duruma gelmiştir. Üç milyondan fazla mültecinin durumu ve toplumsal sürece yönelik uyum çalışmaları her geçen gün hız kazanmaktadır. Bu uyum çalışmaları özellikle eğitim bağlamında yoğunlaşmakta ve mültecilerin eğitim yolu ile topluma uyum faaliyetleri birçok proje altında sürdürülmektedir. Ancak Suriye olayı ve bu olayla birlikte ortaya çıkan göç sorunu, Dünya tarihinde tek bir olayda ve tek bir bölgede oluşan en büyük mülteci sorunu olması sebebi ile diğer göç süreçlerinden farklılaşmaktadır. Yine bu büyük mülteci sorununun doğrudan muhatabının da Türkiye Cumhuriyeti Devletinin olması diğer önemli bir durum olarak görülmektedir. Dolayısı ile bu sorunla ilgilenmek adına Türkiye'de tüm paydaşlara büyük görevler düşmektedir.

Uyuma yönelik yapılacak tüm eylemlerin aynı zamanda bilimsel araştırmalarla desteklenmesi ve veriye dayalı bir sürecin oluşturulması, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ve toplumunun bu süreci doğru bir şekilde yönlendirmesine ve bu durumdan en üst düzeyde fayda sağlamasına yardımcı olacaktır. Özellikle dünyadaki göç hareketleri ve yine göçmenler üzerine kurulu toplumsal yapılar ve ülkeler incelendiğinde (Amerika, Kanada Avusturalya vb.), sürecin nasıl etkili bir şekilde yönlendirildiği anlaşılacaktır. Ve yine buna ek olarak bilimsel projelerle sürecin doğru bir şekilde desteklenmesinin ülkelerin toplumsal yaşam standartlarına olumlu olarak nasıl önemli dönütler sağladığı görülmektedir. Bu doğrultuda bu araştırmanın konusu olan üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin belirlenmesinin bu amaca olumlu yönde hizmet edeceği düşünülmektedir. Çünkü üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin belirlenmesi, Deardorff²⁴ tarafından da ifade edildiği üzere üniversite eğitiminin bu bağlamda var olan eksikliklerinin giderilmesinin yanında farklı kültürlere kolayca uyum sağlayabilen, farklı kültürlerin yaşam biçimlerine saygı duyan, küresel dünyada karşılaştığı güçlüklerle başa çıkabilen, çok kültürlü çalışma ortamlarında doğru iletişim dinamiklerini oluşturabilen, farklı kültürlerin toplumsal refah için doğru uyum sağlayabilmeleri noktasında çabalayan bireyler yetiştirilebilmesine yardımcı olacaktır.

Ülkemizdeki ulusal literatür incelendiğinde kültürlerarası duyarlılık ile ilgili yapılan çalışmaların çok da yeterli olmadığı görülmektedir. Özellikle Suriye olayları ekseninde gerçekleştirilen kültürlerarası

¹⁹ Bennett 1986, 1993.

²⁰ Hammet, Bennett ve Wiseman 2003.

²¹ Bennett 1986, 1993.

²² Hammet, Bennett ve Wiseman 2003.

²³ Bennett 1993.

²⁴ Deardorff 2004, 2009.

duyarlılık çalışmalarının yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde çok kültürlü ortamlarda kültürel zekâ olgusunun kültürlerarası duyarlılık ile ilişkisinin incelendiği²⁵, yapılan etkinliklerle yabancı dil öğrencilerinin kültürlerarası farkındalığın artırılmasının çalışıldığı²⁶, sınıf öğretmenlerinin kültürlerarası duyarlılıklarının incelendiği²⁷, Korece öğretimi ve kültürlerarası duyarlılığın çalışıldığı²⁸, eğitim fakültesi öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılığının araştırıldığı²⁹ ve barış eğitiminin kültürlerarası yeterlilik ve çatışma çözme becerilerine etkisinin incelendiği görülmektedir³⁰. Yine ulusal düzeyde yapılan bilimsel makaleler incelendiğinde Demir ve Üstün³¹ tarafından öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılık ve etnik merkezilik düzeylerinin incelendiği, Sezer ve Kahraman³² tarafından sınıf ve okul öncesi öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılıkları ve çok kültürlü eğitime yönelik tutumları arasındaki ilişkinin çalışıldığı, Cubukcu³³ tarafından İngilizce öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılıklarının incelendiği, Akın³⁴ tarafından Türkçe öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılıklarının farklı değişkenler tarafından incelendiği, Yılmaz ve Göçen³⁵ tarafından sınıf öğretmenlerinin kültürlerarası duyarlılık hakkında görüşlerinin ele alındığı, Yine Demir ve Üstün³⁶ tarafından yapılan çalışmada öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılıklarının farklı değişkenlere göre araştırıldığı ve Bulduk, Tosun ve Ardıç³⁷ tarafından yapılan çalışmada kültürlerarası duyarlılık ölçeğinin hemşirelik öğrencileri üzerinde psikometrik özelliklerinin incelendiği görülmüştür. Bunun yanında Arlı ve Bakan³⁸ tarafından yapılan çalışmada hemşirelerdeki kültürlerarası duyarlılık ve merhamet duyguları arasındaki ilişki irdelenmiştir. Ulusal düzeyde yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde araştırmaların tek bir alana (hemşirelik ve öğretmen adayları, sınıf öğretmenleri, İngilizce öğretmenleri, dil öğrencileri vb.) gibi bundan dolayı da hem içerik hem de örneklem anlamında geniş bir yelpaze sunamadıkları görülmüştür. Bu araştıra bu anlamdaki eksikliği giderek üniversitenin farklı fakültelerinde öğrenim gören öğrencilere ulaşarak daha geniş bir bakış açısı sağlamaya çalışmıştır. Yine bu çalışmanın odak noktası göz önünde bulundurulduğunda Suriye olayları ve Türk toplumun Suriyelilere bakış açısındaki araştırmaların ortaya koyduğu olumsuz görüntüler, var olan kültürlerarası duyarlılık araştırmalarının artırılma ihtiyacını zorunlu kılmaktadır. Bu araştırmanın bu anlamda var olan ihtiyaca ve yapılacak birçok araştırmaya bir nebze de olsa katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü bu çalışma duyarlılık açısından hem bilişsel hem de duyuşsal bir veri ve bilgi havuzu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda bu araştırmada aşağıdaki sorulara cevaplar aramıştır:

1. Üniversite öğrencilerinin genel kültürlerarası duyarlılık düzeyleri nedir?
2. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri cinsiyetlerine göre değişmekte midir?
3. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri okudukları fakültelelere göre farklılık göstermekte midir?
4. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri okudukları bölümlere göre farklılık göstermekte midir?
5. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri sınıf düzeylerine göre farklılık göstermekte midir?
6. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri anne ve baba eğitim durumuna göre farklılaşmakta mıdır?
7. Üniversitesini öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri yaşadıkları yere göre farklılık göstermekte midir?

²⁵ Mercan 2015.

²⁶ Özkaya 2015.

²⁷ Rengi 2014.

²⁸ Altundağ 2007.

²⁹ Üstün 2011.

³⁰ Kaya 2013.

³¹ Demir, Üstün 2017.

³² Sezen, Kahraman 2017.

³³ Cubukcu 2013.

³⁴ Akın 2016.

³⁵ Yılmaz, Göçen 2013.

³⁶ Demir, Üstün 2017.

³⁷ Bulduk, Tosun ve Ardıç 2010.

³⁸ Arlı, Bakan 2018.

8. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri ailelerinin sosyoekonomik durumlarına göre farklılık göstermekte midir?
9. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri anne ve baba mesleklerine göre farklılaşmakta mıdır?
10. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri aileyle yaşanan bölgeye göre farklılık göstermekte midir?

Metot

Bu araştırmada kesitsel tarama yönteminden faydalanılmıştır (cross-sectional study)³⁹. Bu yöntem betimleyici bir araştırma yöntemidir. Bir konuya ilişkin katılımcıların görüşlerinin ya da bilgi, beceri yetenek, tutum vb. özelliklerinin belirlendiği genellikle diğer araştırmalara göre daha büyük örneklem üzerinde araştırmaların yapılmasına olanak sağlayan bir araştırma sürecidir. Tarama yönteminin amacı nesnelerin, toplumların, kurumların, olayların doğasını ve özelliklerini tanımlamaktır.

Herhangi bir olguyu tanımlamak için onun hakkında pek çok bilgi edinmek gerektiğinden tarama araştırmaları genellikle çok fazla miktarda veriye dayalı olarak gerçekleştirilir. Tarama araştırmasının diğer özelliği de genelleme yapma olabilmeleridir. Örneklemde elde ettiği bilgilere dayalı olarak evren hakkında genellemeler yapar. Bu araştırmada kullanılacak kesitsel tarama yönteminde veri toplama süreci bir seferde gerçekleştirilmiştir⁴⁰. Bu araştırmada da uyarlaması yapılan “kültürlerarası duyarlılık ölçeği” ile dört farklı fakültede ve fakültelerin farklı bölümlerinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinden veriler toplanmıştır.

Örneklem

Araştırma 2018-2019 akademik yılı güz döneminde bir devlet üniversitesini dört farklı fakültesinde öğrenim gören üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Bu fakültelerin seçilmesinde kolay ulaşılabilir örneklem tekniğinden faydalanılmıştır. Bu yöntemde araştırmacı olabildiğince kendisine katkı sağlayabilecek ve yardımcı olacak gönüllü katılımcılarla çalışmaktadır⁴¹. Yine aynı zamanda araştırmada amaçlı örneklem seçme yöntemlerinden maksimum çeşitlik tekniği de sürece dâhil edilmiştir⁴². Seçilen örneklemin farklı sınıf düzeylerinden, farklı fakültelerden ve bölümlerden olmasına dikkat edilerek hem zengin bir çeşitlilik hem de farklı düzeyleri yansıtmasına özen gösterilmiştir. Eğitim, Teknoloji, Edebiyat ve Spor Bilimleri Fakültelerinin farklı bölümlerinde okuyan toplam 1530 üniversite öğrencisi araştırma sürecine dâhil edilmiştir. Anket verileri dört fakültede öğrenim gören toplamda 2048 üniversite öğrencisine dağıtılmış ancak dönen anketler içerisinde “kayıp değer/missing value” sahip öğrenciler veri setinden çıkartılmıştır. Yine yapılan normal dağılım analizlerinde [Aykırı Değer (outliers), Boxplot ve Z-scores)] normal dağılımı bozan verilere sahip öğrenciler de veri setinden çıkartılmıştır. Araştırmada yer alan katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

	f	%
Kadın	850	55.6
Erkek	680	44.4
Toplam	1530	100.0

Tablo 1. incelendiğinde katılımcıların 850'sini kadın üniversite öğrencileri ve 680'nini ise erkek üniversite öğrencilerinin oluşturduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda katılımcıların okudukları sınıf düzeylerine göre dağılımları verilmiştir.

³⁹ Creswell 2005.

⁴⁰ Creswell 2005.

⁴¹ Creswell 2005.

⁴² Creswell 2005.

Tablo 2. Üniversite Öğrencilerinin Okudukları Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımları

	f	%
Birinci Sınıf	402	26.3
İkinci Sınıf	378	24.7
Üçüncü Sınıf	354	23.1
Dördüncü Sınıf	396	25.9
Toplam	1530	100.0

Tablo 2. incelendiğinde katılımcıların 402'sinin birinci sınıf üniversite öğrencileri olduğu, 378'inin ikinci sınıf üniversite öğrencileri olduğu, 354'ünün üçüncü sınıf üniversite öğrencileri olduğu ve 396'sının dördüncü sınıf öğrenciler olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda katılımcıların öğrenim gördükleri fakülterlere göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 3. Üniversite Öğrencilerinin Öğrenim Gördükleri Fakülterlere Göre Dağılımları

	f	%
Eğitim Fakültesi	552	36.1
Teknoloji Fakültesi	201	13.1
Edebiyat Fakültesi	534	34.9
Spor Bilimleri Fakültesi	243	15.9
Toplam	1530	100.0

Tablo 3. incelendiğinde katılımcıların 552'sinin Eğitim Fakültesinde öğrenim gördüğü, 201'inin Teknoloji Fakültesinde öğrenim gördüğü, 534'ünün Edebiyat Fakültesinde öğrenim gördüğü ve 243'ünün ise Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda katılımcıların öğrenim gördükleri bölümlere göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 4. Üniversite Öğrencilerinin Öğrenim Gördükleri Bölümlere Göre Dağılımları

	f	%
Tarih	105	6.9
Felsefe	92	6.0
Sosyoloji	125	8.2
Rekreasyon	57	3.7
Spor Yöneticiliği	53	3.5
Türk Dili ve Edebiyatı	111	7.3
Bilişim Sistemleri Mühendisliği	108	7.1
Enerji Sistemleri Mühendisliği	93	6.1
Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği	68	4.4
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	190	12.4
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı	101	6.6
Sınıf Eğitimi	110	7.2
Sosyal Bilgiler Eğitimi	115	7.5
Antrenörlük	65	4.2
Okul Öncesi Eğitimi	137	9.0
Toplam	1530	100.0

Tablo 4. incelendiğinde katılımcıların 105'inin Tarih bölümünde öğrenim gördüğü, 92'sinin Felsefe bölümünde öğrenim gördüğü, 125'inin Sosyoloji bölümünde öğrenim gördüğü, 57'sinin Rekreasyon bölümünde öğrenim gördüğü, 53'ünün Spor Yöneticiliği bölümünde öğrenim gördüğü, 111'inin Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde öğrenim gördüğü, 108'inin Bilişim Sistemleri Mühendisliği bölümünde öğrenim gördüğü, 93'ünün Enerji Sistemleri Mühendisliği bölümünde öğrenim gördüğü, 68'inin Beden Eğitimi ve Spor öğretmenliği bölümünde öğrenim gördüğü, 190'ının Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde öğrenim gördüğü, 101'inin Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı bölümünde öğrenim gördüğü, 110'unun Sınıf Eğitimi bölümünde öğrenim gördüğü, 115'inin Sosyal Bilgiler Eğitimi bölümünde öğrenim gördüğü, 65'inin Antrenörlük bölümünde öğrenim gördüğü ve 137'sinin Okul Öncesi Eğitimi bölümünde öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda katılımcıların baba mesleklerine göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 5. Üniversite Öğrencilerinin Baba Mesleklerine Göre Dağılımları

	f	%
Çalışmıyor	78	5.1
İşçi	335	21.9
Memur	340	22.2
İş Adamı	37	2.4
Esnaf	163	10.7
Çiftçi	128	8.4
Emekli	449	29.3
Toplam	1530	100.0

Tablo 5. incelendiğinde katılımcıların 78'inin babasının çalışmadığı, 335'inin babasının işçi olduğu, 340'ının babasının memur olduğu, 37'sinin babasının iş adamı olduğu, 163'ünün babasının esnaf olduğu, 128'inin çiftçi olduğu ve 449'unun babasının ise emekli olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda katılımcıların anne mesleklerine göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 6. Üniversite Öğrencilerinin Baba Mesleklerine Göre Dağılımları

	f	%
Çalışmıyor	988	64.6
İşçi	176	11.5
Memur	218	14.2
Esnaf	27	1.8
Çiftçi	11	.7
Emekli	110	7.2
Toplam	1530	100.0

Tablo 6. incelendiğinde katılımcıların 988'inin annesinin çalışmadığı, 176'sının annesinin işçi olduğu, 218'inin annesinin memur olduğu, 27'sinin annesinin esnaf olduğu, 11'inin annesinin çiftçi olduğu ve 110'unun annesinin ise emekli olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda katılımcıların baba eğitim düzeylerine göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 7. Üniversite Öğrencilerinin Baba Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımları

	f	%
Okur-Yazar Değil	23	1.5
Okur-Yazar	44	2.9
İlkokul	498	32.5
Ortaokul	326	21.3
Lise	439	28.7
Lisans	200	13.1
Toplam	1530	100.0

Tablo 7. incelendiğinde katılımcıların 23'ünün babasının okur-yazar olmadığı, 44'ünün babasının okur-yazar olduğu, 498'inin babasının ilkökul mezunu olduğu, 326'sının babasının ortaokul mezunu olduğu, 439'unun babasının lise mezunu olduğu ve 200'ünün babasının ise lisans mezunu olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda katılımcıların anne eğitim düzeylerine göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 8. Üniversite Öğrencilerinin Anne Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımları

	f	%
Okur-Yazar Değil	107	7.0
Okur-Yazar	47	3.1
İlkokul	639	41.8
Ortaokul	333	21.8
Lise	304	19.9
Lisans	100	6.5
Toplam	1530	100.0

Tablo 8. incelendiğinde katılımcıların 107'sinin annesinin okur-yazar olmadığı, 47'sinin annesinin okur-yazar olduğu, 639'unun annesinin ilkökul mezunu olduğu, 333'ünün annesinin ortaokul mezunu olduğu, 304'ünün annesinin lise mezunu olduğu ve 100'ünün annesinin ise lisans mezunu olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda katılımcıların aile gelir düzeylerine göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 9. Üniversite Öğrencilerinin Aile Gelir Düzeylerine Göre Dağılımları

	f	%
1600 TL ve Altı	300	19.6
1601-2500 TL Arası	521	34.1
2501-3500 TL Arası	312	20.4
3501-4500 TL Arası	196	12.8
4501 TL ve Üstü	201	13.1
Toplam	1530	100.0

Tablo 9. incelendiğinde katılımcıların 300'ünü aile gelirinin 1600 TL ve Altı düzeyinde olduğu, 521'inin aile gelirinin 1601-2500 TL Arası olduğu, 312'sinin aile gelirinin 2501-3500 TL Arası olduğu, 196'sının aile gelirinin 3501-4500 TL Arası olduğu ve 201'nin ise aile gelirinin 4501 TL ve Üstü olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda katılımcıların aileleri ile yaşadıkları bölgeye göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 10. Üniversite Öğrencilerinin Aileleri İle Yaşadıkları Bölgeye Göre Dağılımları

	f	%
Marmara Bölgesi	273	17.8
Karadeniz Bölgesi	68	4.4
Akdeniz Bölgesi	271	17.7
İç Anadolu Bölgesi	143	9.3
Doğu Anadolu Bölgesi	58	3.8
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	116	7.6
Ege Bölgesi	601	39.3
Toplam	1530	100.0

Tablo 10. incelendiğinde katılımcıların 273'ünün Marmara Bölgesinde yaşadığı, 68'inin Karadeniz Bölgesinde yaşadığı, 271'inin Akdeniz Bölgesinde yaşadığı, 143'ünün İç Anadolu Bölgesinde yaşadığı, 58'inin Doğu Anadolu Bölgesinde yaşadığı, 116'sının Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşadığı ve 601'nin ise Ege Bölgesinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda katılımcıların Aileleri ile yaşadıkları yere göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 11. Üniversite Öğrencilerinin Aileleri İle Yaşadıkları Yere Göre Dağılımları

	f	%
Köy	242	15.8
İlçe Merkezi	626	40.9
Şehir Merkezi	662	43.3
Toplam	1530	100.0

Tablo 11. incelendiğinde katılımcıların 242'sinin ailesiyle birlikte köyde yaşadığı, 626'sının ailesiyle birlikte ilçe merkezinde yaşadığı ve 662'sinin ise ailesiyle birlikte şehir merkezinde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada Yıldırım⁴³ tarafından Türkçeye uyarlanan kültürlerarası duyarlılık ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek 35 madde ve 6 faktörden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri 5'li Likert şeklinde olup 1 (kesinlikle katılmıyorum), 2 (katılmıyorum), 3 (ne katılıyorum ne de katılmıyorum), 4 (katılıyorum) ve 5 (kesinlikle katılıyorum) şeklinde puanlanmaktadır. 35 maddelik ölçekteki üç madde, ölçekteki herhangi bir faktörle ilişkili olmayıp puanlama sürecine dâhil edilmemektedir. Bunlar 10., 11. ve 15. maddelerden oluşmaktadır. Ölçekte sekiz tane olumsuz (ters) madde bulunmakta (1., 4., 6., 7., 10., 20., 30., 34.), faktör puanları ve genel puan hesaplamalarından önce bu maddelerin puanlarının yeniden kodlanması

⁴³ Yıldırım 2019.

ve toplam puanların o şekilde hesaplanması gerekmektedir. Kültürlerarası duyarlılık ölçeği bilişsel, kişisel ve kişilerarası boyutlar altında toplanan toplam 6 faktörden oluşmaktadır. Her boyut iki faktörden oluşmaktadır. Her bir boyutta faktörlerden biri kültürel gelişimi yansıtırken diğer faktör ise kültürlerarası iletişim teorisini yansıtmaktadır⁴⁴. Ölçeğe ilişkin boyutlar ve faktörler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 12. Kültürlerarası Duyarlılığa İlişkin Faktörler

Teori	Bilişsel Faktörler	Kişisel Faktörler	Kişilerarası Faktörler
Kültürel Gelişim	Bilme	Kimlik	Sosyal Sorumluluk
Kültürlerarası İletişim	Bilgi	Duyuş/His	Sosyal Etkileşimler

Belirtildiği üzere ölçek üç temel boyutla ilişkili altı faktörden oluşmaktadır. Ölçekle ilgili yapılan çalışmalar Iowa State Üniversitesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek toplamda 3619 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Ölçekten alınan yüksek puanlar ve ortalamalar olumlu ve yüksek düzeydeki kültürlerarası duyarlılığı gösterirken düşük puan ve ortalamalar ise olumsuz ve zayıf düzeydeki kültürlerarası duyarlılığı göstermektedir. Ölçeğin genel ve faktörler bağlamında Cronbach's alpha güvenilirlik katsayıları 0.57 ve 0.94 arasında değişmiştir. Aşağıdaki tabloda ölçeğe ilişkin faktörler ve maddelere yer verilmiştir.

Tablo 13. Kültürlerarası Duyarlılık Ölçeğine İlişkin Faktörler ve Maddeler

Bilme	Bilgi	Kimlik	Duyuş	Sosyal Sorumluluk	Sosyal Etkileşimler
Madde1*	Madde8	Madde2	Madde22	Madde5	Madde4*
Madde6*	Madde13	Madde3	Madde23	Madde16	Madde24
Madde7*	Madde17	Madde9	Madde25	Madde26	Madde29
Madde16	Madde21	Madde12	Madde31	Madde32	Madde35
Madde19	Madde27	Madde18	Madde33	Madde34*	
Madde20*		Madde28			
Madde30*					

Not. * işaretli maddeler, ölçekteki olumsuz maddeleri (yeniden kodlanması gereken) göstermektedir.

Yıldırım⁴⁵ tarafından yapılan uyarılama çalışmasında elde edilen ölçeğin faktörlerine ilişkin güvenilirlik değerleri Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14. Kültürlerarası Duyarlılığın Alt faktörlerine İlişkin Cronbach's Alpha (α) Güvenirlik Katsayıları

	Bilme	Bilgi	Kimlik	Duyuş	Sosyal sorumluluk	Sosyal Etkileşim	Genel
Cronbach's Alpha (α)	.50	.65	.69	.52	.52	.59	.82

Tablo incelendiğinde ölçeğin geneline ve faktörlerine ilişkin güvenilirlik değerlerinin .50 ve .82 arasında değiştiği görülmektedir. Bu anlamda ölçeğin faktörlerine ve geneline ilişkin güvenilirlik değerlerin kabul edilebilir sınırlarda olduğu ifade edilebilir. Başka bir deyişle ölçekteki maddelerin birbirleriyle ilişkili (homojen) olduğu ve aynı yapıyı ölçtüğü söylenebilir.

Verilerin Toplanması

2018-2019 akademik yılının Güz döneminde araştırma yapılacak üniversitenin Rektörlüğü aracılığı ile alınan izinler doğrultusunda doğrultusunda ölçek formu Eğitim, Teknoloji, Edebiyat ve Spor Bilimleri fakültelerinde öğrenim gören üniversite öğrencilerine uygulanmıştır. Uygulamalar öncesinde ifade edilen fakültelerde görev yapan öğretim üyeleri ile görüşülmüş ve kendi ders programları doğrultusunda verdikleri dönütler özelinde ölçeği uygulama takvimi oluşturulmuştur. Sonrasında bu takvime bağlı kalarak fakültelere gidilmiş ve ilgili bölümlerdeki öğrencilere ölçek uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

⁴⁴ Braskamp, Braskamp ve Engberg, 2014.

⁴⁵ Yıldırım 2019.

Ölçeğin uygulamaları yaklaşık olarak iki hafta sürmüştür. Veriler toplandıktan sonra araştırma sorularına ilişkin ilgili istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler Excel formuna girilmiş ve sonrasında ise SPSS programına aktarılmıştır. Burada veri temizleme işlemi gerçekleştirildikten sonra araştırma sorularına uygun analizler gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde SPSS ve Jamovi istatistiksel paket programlarından faydalanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın sorularına ilişkin bulgular sunulmuştur. Elde edilen veriler üzerinde ilk başta normallik analizleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler bağlamında [aykırı değer (outliers), Z-puan ve Boxplot]) normalliği bozan puanlara sahip katılımcılar veri setinden çıkarılmıştır. Bunun yanında doldurulan anketlerde “kayıp değere/missing value” sahip katılımcılar da veri setinden çıkarılmıştır. Aynı zamanda merkezi dağılım ölçüleriyle ilgili yapılan analizler çarpıklık ve basıklık değerleri açısından veri setinin -2 $+2$ aralığında yani kabul edilebilir bir aralıkta olduğunu göstermiştir. Sonrasında veri setinde güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. “Güvenirlilik, testin güvenilir olup olmadığı ile ilgili değildir, belirli bir grubun belirli şartlar altında bir testten elde ettiği özelliştir”⁴⁶. Yüksek lisans ve doktora tezlerindeki güvenilirlik analizleri, sadece pilot araştırma sırasında elde edilen ölçüm verilerine dayandırılmamalıdır. Pilot araştırma verilerinde yapılan güvenilirlik analizleri bir ön yordama niteliğindedir. Tezlerdeki güvenilirlik analizleri esas araştırma sonuçlarına dayalı olarak yapılır ve elde edilen bilgiler “Bulgular” başlığı altında sunulur. Ret veya kabul edilen hipotezlerin doğruluğu, esas araştırma sonuçlarının güvenilir olmasına bağlıdır⁴⁷. Yukarıda ifade edilenlerin ışığında bu çalışmada da araştırma sorularının doğru bir şekilde değerlendirilmesini sağlamak için elde edilen veriler üzerinde yeniden güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık ölçeğinden elde etmiş oldukları puanların güvenilirlik katsayıları Tablo 15’te sunulmuştur.

Tablo 15. Kültürlerarası Duyarlılık Ölçeğine İlişkin Faktörlerin Cronbach’s Alpha Güvenirlilik Katsayıları

Bilme	Bilgi	Kimlik	Duyuş	Sosyal Sorumluluk	Sosyal Etkileşimler
$\alpha=.52$	$\alpha=.66$	$\alpha=.62$	$\alpha=.65$	$\alpha.53$	$\alpha=.52$
Madde1*	Madde8	Madde2	Madde22	Madde5	Madde4*
Madde6*	Madde13	Madde3	Madde23	Madde14	Madde24
Madde7*	Madde17	Madde9	Madde25	Madde26	Madde29
Madde16	Madde21	Madde12	Madde31	Madde32	Madde35
Madde19	Madde27	Madde18	Madde33	Madde34*	
Madde20*		Madde28			
Madde30*					
Tüm Ölçek					$\alpha=.78$

Not. * işaretli maddeler, ölçekteki olumsuz maddeleri (yeniden kodlanması gereken) göstermektedir.

Tablo 15 üniversite öğrencilerinin ölçme aracından elde ettikleri puanlarının bu çalışmada kullanılacak güvenilirlik değerlerine sahip olduklarını göstermektedir. Başka bir ifade ile ölçme aracından üniversite öğrencilerinin elde ettikleri puanların üzerinden yapılan ilgili analizler, bu araştırmanın bulgularının nitelikli, kendi arasında tutarlı ve yeterli bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Doğal olarak gerçekleştirilen çalışmada öğrencilerin ölçme aracından elde ettikleri puanlar, test edilen sorularla ilgili durumu doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Güvenirlilik, “test ölçümlerinin istendik tutarlılığı veya tekrarlanabilirliği” şeklinde tanımlanabilir⁴⁸. Bilim de tekrar

⁴⁶ Crocker, Algina 1986, 144.

⁴⁷ Şencan 2005, 12.

⁴⁸ Crocker, Algina, 1986.

edilebilir deneylerle ilgileniyorsa, ölçümlerin güvenilirliği örneklemden örnekleme değişmektedir. Bundan dolayı bir ölçme aracından elde edilmiş ölçümleri ve o ölçümlerden hesaplanmış güvenilirlik katsayısını değişmez kabul edip “test güvenilirlidir” demek veya daha önceden yapılmış araştırmalardaki güvenilirlik katsayılarını yeni çalışmalarda verileri kullanarak ifade etmek ve raporlaştırmak doğru değildir. Çünkü “bir testin kendisi güvenilir veya güvenilirmez değildir”⁴⁹, güvenilir veya güvenilirmez olan ölçümlerdir⁵⁰. Bu araştırmada ölçme aracının uyarlanması ve kullanılmasında güvenilirlik hesaplamaları için Cronbach’s alpha iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı tercih edilmiştir. Bu güvenilirlik katsayısının tercih edilmesinde Cronbach’s alpha güvenilirlik değerinin hesaplanmasının kolay olması, çok fazla değerlendirici gerektirmemesi, test yarılama tekniği, alternatif testler tekniği ve test-tekrar test tekniğine göre daha az zaman alması⁵¹, test-tekrar test tekniğinin uygulanmasında aynı bireylere ulaşmanın yaratacağı güçlükler ve soruların katılımcılar tarafından hatırlanma olasılığı⁵², Cronbach’s alpha güvenilirlik değerinin bu çalışmada da tercih edilmesini sağlamıştır. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeylerine ilişkin genel durumları Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16. Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılığa İlişkin genel Durumları

	N	\bar{X}	SS
Toplam	1530	118.55	11.28

Tablo 16. incelendiğinde üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılığa ilişkin algılarının yüksek olduğu ifade edilebilir. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algılarında cinsiyetlerine göre bir farklılaşma olup olmadığına ilişkin yapılan bağımsız gruplar *t*-testi analizi Tablo 17’de sunulmuştur.

Tablo 17. Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algılarının Cinsiyetlerine Göre Değişip Değişmediğine İlişkin Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	SS
Kadın	850	119.99	10.88
Erkek	680	116.74	11.53

Tablo 17 incelendiğinde kadın üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algılarının ortalamasının ($\bar{X}=119$, $SS=10.88$) erkek üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algılarının ortalamasından ($\bar{X}=116.74$ $SS=11.53$) yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına ilişkin yapılan bağımsız gruplar *t*-testi analizi sonuçları farklılığın istatistiksel anlamlı olduğunu göstermiştir [$t_{(1528)} = 5.667$, $p > .001$]. Ortalamalar göz önünde bulundurulduğunda bu anlamlı farklılığın kadın üniversite öğrencileri lehine olduğu ifade edilebilir. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algılarının öğrenim gördükleri sınıf düzeylerine göre değişip değişmediğine ilişkin yapılan tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 18’de sunulmuştur.

Tablo 18. Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algılarının Öğrenim Gördükleri Sınıf Düzeylerine Göre Değişip Değişmediğine İlişkin Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

	N	\bar{X}	SS
Birinci Sınıf	402	118.54	10.92
İkinci Sınıf	378	117.99	11.21
Üçüncü Sınıf	354	117.75	11.11
Dördüncü Sınıf	396	119.88	11.82
Toplam	1530	118.55	11.29

⁴⁹ Bademci 2005.

⁵⁰ Bademci 2004.

⁵¹ Cortina 1993.

⁵² Cronbach 1951.

Yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçları üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının öğrenim gördükleri sınıf düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığını göstermiştir ($F(3,1526)=2.689, p>.05$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için yapılan Tukey HSD testi anlamlı farklılığın dördüncü sınıf öğrenciler ($\bar{X}=119.88, SS=11.29$) ve ikinci sınıf öğrenciler ($\bar{X}=117.99, SS=11.21$) arasında dördüncü sınıf öğrenciler lehine, dördüncü sınıf öğrenciler ile ($\bar{X}=119.88, SS=11.29$) üçüncü sınıf öğrenciler ($\bar{X}=117.75, SS=11.11$) arasında dördüncü sınıf öğrenciler lehine olduğu anlaşılmıştır. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının öğrenim gördükleri fakültele istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde değişip değişmediğine ilişkin tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 19'da sunulmuştur.

Tablo 19. Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algılarının Öğrenim Gördükleri Fakültele Göre Değişip Değişmediğine İlişkin Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

	N	\bar{X}	SS
Eğitim Fakültesi	552	118.47	11.36
Teknoloji Fakültesi	201	116.42	11.39
Edebiyat Fakültesi	534	121.46	10.42
Spor Bilimleri Fakültesi	243	114.07	11.02
Toplam	1530	118.55	11.29

Yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçları üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının öğrenim gördükleri fakültele göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığını göstermiştir ($F(3,1526)=28.408, p>.001$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için yapılan Tukey HSD testi Edebiyat Fakültesi öğrencileriyle ($\bar{X}=121.46, SS=10.42$), Eğitim Fakültesi ($\bar{X}=118.47, SS=11.36$), Teknoloji Fakültesi ($\bar{X}=116.42, SS=11.39$) ve Spor Bilimleri Fakültesi ($\bar{X}=114.07, SS=11.02$) arasında Edebiyat Fakültesi öğrencileri lehine anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Eğitim Fakültesi öğrencileri ($\bar{X}=118.47, SS=11.36$) ile Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri ($\bar{X}=114.07, SS=11.02$) arasında Eğitim fakültesi öğrencilerine lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının öğrenim gördükleri bölümlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde değişip değişmediğine ilişkin tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 20'de sunulmuştur.

Tablo 20. Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algılarının Öğrenim Gördükleri Bölümlere Göre Değişip Değişmediğine İlişkin Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

	N	\bar{X}	SS
Tarih	105	122.19	10.95
Felsefe	92	122.83	8.65
Sosyoloji	125	120.46	10.44
Rekreasyon	57	112.95	10.75
Spor Yöneticiliği	53	112.58	11.13
Türk Dili ve Edebiyatı	111	119.95	10.48
Bilişim Sistemleri Mühendisliği	108	116.88	11.52
Enerji Sistemleri Mühendisliği	93	115.89	11.27
Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği	68	115.75	9.83
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	190	116.73	11.11
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı	101	122.35	11.12
Sınıf Eğitimi	110	119.10	10.89

Sosyal Bilgiler Eğitimi	115	116.31	11.63
Antrenörlük Eğitimi	65	114.52	12.26
Okul Öncesi Eğitimi	137	122.19	10.98
Total	1530	118.55	11.28

Yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçları üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının öğrenim gördükleri bölümlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığını göstermiştir ($F(14,1515)=8.691, p>.001$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için yapılan Tukey HSD testi Tarih bölümü öğrencileri ($\bar{X}=122.19, SS=11.02$) ile Rekreasyon ($\bar{X}=112.95, SS=10.75$), Spor Yöneticiliği ($\bar{X}=112.58, SS=11.13$), Bilişim Sistemleri Mühendisliği ($\bar{X}=116.88, SS=11.52$), Enerji Sistemleri Mühendisliği ($\bar{X}=115.89, SS=11.27$), Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği ($\bar{X}=115.75, SS=9.83$), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ($\bar{X}=116.73, SS=11.11$), Sosyal Bilgiler Eğitimi ($\bar{X}=116.31, SS=11.63$) ve Antrenörlük Eğitimi ($\bar{X}=114.52, SS=12.26$) arasında Tarih bölümü öğrencileri lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Yine Felsefe bölümü öğrencileri ($\bar{X}=122.83, SS=8.65$) ile Rekreasyon ($\bar{X}=112.95, SS=10.75$), Spor Yöneticiliği ($\bar{X}=112.58, SS=11.13$), Bilişim Sistemleri Mühendisliği ($\bar{X}=116.88, SS=11.52$), Enerji Sistemleri Mühendisliği ($\bar{X}=115.89, SS=11.27$), Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği ($\bar{X}=115.75, SS=9.83$), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ($\bar{X}=116.73, SS=11.11$), Sosyal Bilgiler Eğitimi ($\bar{X}=116.31, SS=11.63$) ve Antrenörlük Eğitimi ($\bar{X}=114.52, SS=12.26$) bölümü öğrencileri arasında Felsefe bölümü öğrencileri lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Buna ek olarak Sosyoloji bölümü öğrencileri ($\bar{X}=120.46, SS=10.44$) ile Rekreasyon ($\bar{X}=112.95, SS=10.75$), Spor Yöneticiliği ($\bar{X}=112.58, SS=11.13$) ve Antrenörlük Eğitimi ($\bar{X}=114.52, SS=12.26$) bölümü öğrencileri arasında Sosyoloji bölümü öğrencileri lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Yine Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencileri ($\bar{X}=119.95, SS=10.48$) ile Rekreasyon ($\bar{X}=112.95, SS=10.75$) ve Spor Yöneticiliği ($\bar{X}=112.58, SS=11.13$) bölümü öğrencileri arasında Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencileri lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri ($\bar{X}=122.35, SS=11.12$) ile Rekreasyon ($\bar{X}=112.95, SS=10.75$), Spor Yöneticiliği ($\bar{X}=112.58, SS=11.13$), Bilişim Sistemleri Mühendisliği ($\bar{X}=116.88, SS=11.52$), Enerji Sistemleri Mühendisliği ($\bar{X}=115.89, SS=11.27$), Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği ($\bar{X}=115.75, SS=9.83$), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ($\bar{X}=116.73, SS=11.11$), Sosyal Bilgiler Eğitimi ($\bar{X}=116.31, SS=11.63$) ve Antrenörlük Eğitimi ($\bar{X}=114.52, SS=12.26$) bölümü öğrencileri arasında Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Sınıf Eğitimi bölümü öğrencileri ($\bar{X}=119.10, SS=10.89$) ile Rekreasyon ($\bar{X}=112.95, SS=10.75$) ve Spor Yöneticiliği ($\bar{X}=112.58, SS=11.13$) bölümü öğrencileri arasında Sınıf Eğitimi bölümü öğrencileri lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Son olarak ise Okul Öncesi Eğitimi bölümü öğrencileri ($\bar{X}=122.19, SS=12.26$) ile Rekreasyon ($\bar{X}=112.95, SS=10.75$), Spor Yöneticiliği ($\bar{X}=112.58, SS=11.13$), Bilişim Sistemleri Mühendisliği ($\bar{X}=116.88, SS=11.52$), Enerji Sistemleri Mühendisliği ($\bar{X}=115.89, SS=11.27$), Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği ($\bar{X}=115.75, SS=9.83$), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ($\bar{X}=116.73, SS=11.11$), Sosyal Bilgiler Eğitimi ($\bar{X}=116.31, SS=11.63$) ve Antrenörlük Eğitimi ($\bar{X}=114.52, SS=12.26$) bölümü öğrencileri arasında Okul Öncesi Eğitimi bölümü öğrencileri lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Üniversite öğrencilerininim kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının baba eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde değişip değişmediğine ilişkin tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 21’de sunulmuştur.

Tablo 21. Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algılarının Baba Mesleklerine Göre Değişip Değişmediğine İlişkin Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

	N	\bar{X}	SS
Çalışmıyor	78	117.56	14.08
İşçi	335	118.97	11.28
Memur	340	118.39	10.99
İş adamı	37	120.40	11.14
Esnaf	163	117.69	10.14
Çiftçi	128	119.01	9.99
Emekli	449	118.54	11.74
Total	1530	118.55	11.28

Yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçları üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının baba mesleklerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermiştir ($F(6,1523)=.547, p>.05$). Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının anne mesleklerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde değişip değişmediğine ilişkin tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 22’de sunulmuştur.

Tablo 22. Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algılarının Anne Mesleklerine Göre Değişip Değişmediğine İlişkin Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

	N	\bar{X}	SS
Çalışmıyor	988	118.47	11.30
İşçi	176	118.64	11.07
Memur	218	118.50	11.88
İş adamı	27	118.59	10.66
Esnaf	11	114.90	11.39
Çiftçi	110	119.51	10.62
Emekli	1530	118.55	11.28
Total	988	118.47	11.30

Yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçları üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının anne mesleklerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermiştir ($F(5,1524)=.403, p>.05$). Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının baba eğitim düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde değişip değişmediğine ilişkin tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 23’te sunulmuştur.

Tablo 23. Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algılarının Baba Eğitim Düzeylerine Göre Değişip Değişmediğine İlişkin Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

	N	\bar{X}	SS
Okur-Yazar Değil	23	122.04	9.82
Okur-Yazar	44	119.14	12.39
İlkokul	498	118.15	11.46
Ortaokul	326	119.52	10.78
Lise	439	118.23	11.46
Lisans	200	118.10	11.13

Total	1530	118.55	11.29
-------	------	--------	-------

Yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçları üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının baba eğitim düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermiştir ($F(5,1524)=1.202, p>.05$). Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının anne eğitim düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde değişip değişmediğine ilişkin tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 24'te sunulmuştur.

Tablo 24. Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algılarının Anne Eğitim Düzeylerine Göre Değişip Değişmediğine İlişkin Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

	N	\bar{X}	SS
Okur-Yazar Değil	107	120.33	11.62
Okur-Yazar	47	119.57	11.45
İlkokul	639	118.34	11.48
Ortaokul	333	118.44	10.55
Lise	304	118.75	11.30
Lisans	100	117.24	11.89
Total	1530	118.55	11.29

Yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçları üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının baba eğitim düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermiştir ($F(5,1524)=.948, p>.05$). Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının aile gelir durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde değişip değişmediğine ilişkin tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 25'te sunulmuştur.

Tablo 25. Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algılarının Aile Gelir Durumlarına Göre Değişip Değişmediğine İlişkin Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

	N	\bar{X}	SS
1600 TL ve Altı	300	119.10	11.59
1601-2500 TL	521	118.05	11.04
2501-3500 TL Arası	312	119.09	11.51
3501-4500 TL Arası	196	118.46	10.82
4501 TL ve Üstü	201	118.25	11.58
Toplam	1530	118.55	11.28

Yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçları üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının aile gelir durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermiştir ($F(4,1525)=.652, p>.05$). Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının aileyle yaşadıkları bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde değişip değişmediğine ilişkin tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 26'da sunulmuştur.

Tablo 26. Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algılarının Aileyle Yaşadıkları Bölgeye Göre Değişip Değişmediğine İlişkin Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

	N	\bar{X}	SS
Marmara	273	117.93	11.55
Karadeniz	68	118.44	9.56
Akdeniz	271	117.94	11.22
İç Anadolu	143	118.52	10.37
Doğu Anadolu	58	122.72	11.12
Güneydoğu Anadolu	116	121.04	11.13
Ege	601	118.23	11.53
Toplam	1530	118.54	11.28

Yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçları üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının aileyle yaşadıkları bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığını göstermiştir ($F(6,1523)=2.631, p<.05$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için yapılan LSD testi Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan üniversite öğrencileri ($\bar{X}=122.72, SS=11.12$) ile Marmara Bölgesinde ($\bar{X}=117.93, SS=11.55$), Karadeniz Bölgesi ($\bar{X}=118.44, SS=9.56$), Akdeniz Bölgesinde ($\bar{X}=117.94, SS=11.22$), İç Anadolu Bölgesinde ($\bar{X}=118.52, SS=10.37$) ve Ege Bölgesinde ($\bar{X}=118.23, SS=11.53$) yaşayan öğrenciler arasında Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan öğrenciler lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Yine Güney Doğu Bölgesinde yaşayan üniversite öğrencileri ($\bar{X}=121.04, SS=11.13$) ile Marmara Bölgesinde ($\bar{X}=117.93, SS=11.55$), Akdeniz Bölgesinde ($\bar{X}=117.94, SS=11.22$) ve Ege Bölgesinde ($\bar{X}=118.23, SS=11.53$) yaşayan öğrenciler arasında Güney Doğu Bölgesinde yaşayan üniversite öğrenciler lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının yaşanılan yere göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde değişip değişmediğine ilişkin tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 27’de sunulmuştur.

Tablo 27. Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algılarının Yaşadıkları Yere Göre Değişip Değişmediğine İlişkin Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

	N	\bar{X}	SS
Köy	242	119.03	11.31
İlçe Merkezi	626	118.34	11.13
Şehir Merkezi	662	118.56	11.43
Toplam	1530	118.55	11.28

Yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçları üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları ortalamalarının yaşadıkları yere göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermiştir ($F(2,1527)=.326, p>.05$).

Sonuç ve Yorum

Araştırmanın ilk sorusu “üniversite öğrencilerinin genel kültürlerarası duyarlılık düzeyleri nedir?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu araştırma sorusuna ilişkin elde edilen bulgular araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermiştir. Üniversite düzeyinde yapılan bazı araştırmalar da öğrencilerin kendilerini yüksek düzeyde kültürlerarası duyarlılığa sahip olarak değerlendirdiklerini göstermiştir⁵³. Bu araştırmanın bu sonucu bu anlamda diğer araştırmalarla da tutarlılık göstermektedir.

Araştırmanın ikinci sorusu “üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri cinsiyetlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu araştırma sorusuna ilişkin elde edilen bulgular kadın üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılıklarının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğunu göstermiştir. Üstün⁵⁴ tarafından yapılan araştırmada öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılık ve etnik merkezilik düzeylerini etkileyen etmenler incelenmiştir. Bu araştırma sonuçları da kadın öğretmen adaylarının (üniversite öğrencilerinin) kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Çiloğlan⁵⁵ tarafından yapılan araştırmada üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri kadın ve erkek olma durumlarına göre değişmemiştir. Rengi⁵⁶ tarafından yapılan araştırmanın sonuçları da üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılıklarının cinsiyete göre anlamlı bir şekilde değişmediğini göstermiştir. Yine yapılan bazı araştırmalar cinsiyete göre kültürlerarası duyarlılık açısından anlamlı farklılıklar ortaya koymazken⁵⁷ bazı araştırmalar da kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir şekilde değiştiğini göstermiştir⁵⁸. Cinsiyet ile kültürlerarası duyarlılık arasındaki ilişkileri araştıran çok fazla araştırma olmamasına rağmen kadınların erkeklerden daha doğru iletişim kurabildikleri ve bunun da kültürlerarası duyarlılık düzeylerine daha fazla olumlu katkı sağladığı ifade edilmektedir⁵⁹. Bu çalışmada cinsiyet faktörünün kültürlerarası süreci yordamasına bakılmamasına rağmen böyle bir durumun bu araştırmada da ortaya çıkmış olabileceği ve kadın üniversite öğrencilerinin lehine anlamlı bir farklılık oluşturmuş olabileceği ifade edilebilir. Hammer ve diğerleri’de⁶⁰ yaptıkları araştırmada kadınların kültürlerarası duyarlılığının erkeklerden daha yüksek olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Ancak Sizoo, Plank, Iskat ve Serrie⁶¹ yaş, cinsiyet, etnik kimlik gibi faktörlerin kültürlerarası duyarlılığı etkileyebilecek değişkenler olmadığını, kültürlerarası duyarlılığın daha çok farklı ülkelerde yaşama, farklı diller konuşma ve farklı kültürlerden insanlarla temas halinde olma gibi değişkenlerden etkilendiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmanın üçüncü sorusu “üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri okudukları fakültele göre anlamlı bir farklılık göstermek temidir?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu araştırma sorusuna ilişkin elde edilen bulgular Edebiyat ve Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin kültürlerarası duyarlılıklarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Eğitim ve Edebiyat Fakültelerinin lehine anlamlı farklılıklar çıkmasının sebebi olarak bu fakültelerde bulunan lisans ders içeriklerinin (örn, Sosyoloji, Felsefe, Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Öğretmenlik Alanları vb.) çok kültürlülüğe ve çok kültürlü eğitime daha fazla farkındalık sağlayacak bir durumda olması gösterilebilir (www.yok.gov.tr; www.mu.edu.tr). Küresel bağlantılar, göç hareketleri, uluslararası yolculuklarda azalan maliyetler, küreselleşme, sosyal medyanın yeni formlarına herkes tarafından ulaşılabilirliği, eğitim vb. değişkenler toplumlardaki kültürel çeşitliliği artırmış ve daha çok kültürlü yapının deneyimlenmesine katkı sağlamıştır⁶². Çok kültürlü eğitim ve çok kültürlü bağlamlara ilişkin deneyimler bireyin veya kurumların insanla ilgili durumlara daha duyarlı olmasına ve bireysel kültürel entegrasyona önemli katkılar

⁵³ Meydanlioglu, Arikan ve Gozum,2015; Holm, Nokelainen ve Tirri 2009; Odağ, Wallin ve Kedzior 2016.

⁵⁴ Üstün 2011.

⁵⁵ Çiloğlan 2018.

⁵⁶ Rengi, 2014.

⁵⁷ Akın 2016; Bayles 2009; Erdoğan 2018; Fretheim 2007.

⁵⁸ Abaslı, Polat 2019; Banos 2006; Holm, Nokelainen ve Tirri, 2009; Ögüt, Olkun 2018; Hosaya, Talib 2010.

⁵⁹ Altshuler, Sussman ve Kachur 2003.

⁶⁰ Hammer ve diğerleri 2003.

⁶¹ Sizoo, Plank, Iskat ve Serrie 2005.

⁶² Aytuğ, Kern ve Dilchert 2018.

sunmaktadır⁶³. Çok kültürlü deneyimler, bireyin farklı kültürlerle etkileşim halinde olması ve farkındalık kazanması şeklinde ifade edilmektedir. Bu günün dünyasında eğitim, medya, internet, yolculuklar, küresel etkileşimler vb. değişkenler çok kültürlü deneyimlerimizi artırmaktadır⁶⁴. Çok kültürü yaşamlar ve deneyimler farklı kültürel deneyimlerden gelen insanların bir arada yaşayabilmelerine ve çalışabilmelerine yardımcı olmaktadır. Bu yaşantılar hareket halindeki insanların hem kendi kültürlerinde hem de farklı kültürlerde o kültürün sağlamış olduğu çerçeveden kaynaklı dolaylı ve doğrudan beklentilere yönelik kendi davranışlarını düzenlemelerine yardımcı olmaktadır⁶⁵. Yapılan birçok araştırma çok kültürlü eğitimin ve çok kültürlü deneyimlerin üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri ile ilişkili olduğunu göstermiştir⁶⁶.

Araştırmanın dördüncü sorusu “üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri okudukları bölümlere göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu araştırma sorusuna ilişkin elde edilen bulgular Tarih, Felsefe, Sosyoloji, Türk Dili ve Edebiyatı, Sınıf Eğitimi, Okul Öncesi Eğitimi ve Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyat bölümü öğrencilerinin daha yüksek kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin olduğu ortaya koymuştur. Üstün⁶⁷ tarafından yapılan araştırmada da üniversite öğrencilerinin okudukları bölümlere göre kültürlerarası duyarlılıklarında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Yine Demir ve Üstün⁶⁸ tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin okudukları bölümlere göre kültürlerarası duyarlılıklarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmüştür. Ancak Onur Sezer ve Bağçeli Kahraman⁶⁹ tarafından yapılan araştırmada ise üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri bölümlere göre kültürlerarası duyarlılıklarında anlamlı farklılıklar görülmemiştir. Bu tez araştırması özelinde değerlendirildiğinde bölümler arasında özellikle Eğitim ve Edebiyat Fakültelerindeki bölümler lehine anlamlı farklar çıkmasının gerekçesi olarak bu fakültelerdeki bölümlerin lisans içeriklerindeki dersler gösterilebilir. Çünkü Türkiye’deki lisans programlarının içerikleri dikkatlice incelendiğinde Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin bölümlerindeki derslerin diğer fakültelerle kıyaslandığında insanı daha fazla merkeze alan ve ders içerikleri olarak çok kültürlü eğitimi daha fazla destekler yapıda olduğu görülmektedir (www.yok.gov.tr; www.mu.edu.tr). McAllister ve Irvine⁷⁰ çok kültürlü eğitimin etkili iletişim kurmada, farklı kültürleri öğrenmede ve farklı kültürel perspektiflerden dünyayı algılamada önemli katkılarının olduğunu belirtmişlerdir. Her bireyde akademik başarıyı artırmak, ön yargılara ilişkin eleştirel düşünebilmeyi sağlamak, bireyleri kendi sahip oldukları kimlikle barışık hale getirmek, empatiyi artırmak, saygı ve hoşgörüyü geliştirmek, bireylerin kendisiyle barışık olmasını sağlamak, farklı kültürel ortamlar içerisinde uyum içerisinde yaşamayı öğretmek, kültürel farkındalık sağlamak gibi çok kültürlü eğitimin temel amaçları⁷¹, kültürlerarası duyarlılığın olumlu yönde gelişimine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla çok kültürlü eğitim unsurlarının Eğitim ve Edebiyat Fakültelerinin bölümlerinin ders içeriklerinde yoğunluğunun daha fazla olması kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin bu bölümlerde okuyan öğrencilerde daha yüksek düzeyde olmasına katkı sağlamış olabileceği düşünülmektedir. Dong, Day ve Collaco⁷² yaptıkları çalışmada eğitim ortamında sağlanan çok kültürlü yaşamların kültürlerarası duyarlılığı artırdığı ve etnikmerkezci bakış açılarını azalttığını ortaya koymuşlardır. Yine Spinthourakis, Karatzia-Stavlioti ve Roussakis⁷³ yaptıkları araştırmada çalışmaya dâhil etikleri üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılıklarının yüksek olmadığı sonuçlarına ulaşmışlardır. Bunu etkileyen en önemli gerekçe olarak ise araştırmaya katılan öğrencilerin üniversite eğitimlerinde yeterince çok kültürlü eğitim konusunda yeterliliklerinin artırılmadığını ifade ettiklerini belirtmişlerdir.

⁶³ Kido 1993.

⁶⁴ Aytug, Rua, Brazeal, Almaraz ve Gonzalaez 2018.

⁶⁵ Landi ve Bhagat 1996.

⁶⁶ Endicott, Bock ve Narvaez 2003.

⁶⁷ Üstün 2011.

⁶⁸ Demir, Üstün 2017.

⁶⁹ Onur Sezer, Bağçeli Kahraman 2017.

⁷⁰ McAllister, Irvine 2000.

⁷¹ akt., Polat 2009.

⁷² Dong, Day ve Collaco 2008.

⁷³ Spinthourakis, Karatzia-Stavlioti ve Roussakis 2009.

Araştırmanın diğer bir sorusu “üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılıkları sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” şeklinde ifade edilmiştir. Elde edilen bulgular sınıf düzeyi arttıkça üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılıklarının da arttığını göstermiştir. Akın⁷⁴ tarafından yapılan çalışmada bu araştırmanın sınıf düzeyi açısından öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri arasında anlamlı farklar vardır sonucunu desteklemiştir. Kültürlerarası duyarlılık açısından sınıf düzeyleri arasında üst sınıflardaki üniversite öğrencileri lehine anlamlı farkların çıkmasının sebebi olarak üniversite öğreniminin başlangıç yıllarında öğrencilerin birbirini tanımaya çalışmaları, kendi aile ortamlarından getirdikleri kültürlerini muhafaza etme ve çok fazla değişime açık olmamaları gösterilebilir. Bu süreç daha üst sınıflara doğru öğrencilerin birbirlerini tanımaya başlamaları ve daha fazla etkileşime girmeleri ile değişmekte ve birbirlerini anlamaya ve kabul etmeye yönelik daha fazla çaba göstermelerine yardımcı olmaktadır. Bu durumun da üst sınıflardaki üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılıklarının daha yüksek çıkmasına katkı sağladığı düşünülmektedir. Bennett⁷⁵ tarafından da ifade edildiği gibi kültürlerarası duyarlılık farklı kültürleri ve insanları deneyimlemeye başladığımızda artmaya başlar. Bennett tarafından geliştirilen kültürlerarası duyarlılığın gelişimsel boyutu modeline göre birey etnikmerkezci algıdan etnikgöreceli bir algıya geçebilir. Bennett tarafından oluşturulan model hem ilerlemeci hem de doğrusal bir yapı sergilemektedir. Modelin ortaya koymuş olduğu skala üzerinde herhangi bir bireyin ilerleyişi bireyin farklı kültürleri deneyimlemesi, anlaması ve kültürlerarası yeterliliğine artırmasına bağlıdır⁷⁶. Bu model bağlamında düşünüldüğünde üst sınıflardaki öğrencilerin kültürlerarası duyarlılıklarının daha yüksek çıkması, bilimsel bir çerçeveye oturtulabilmektedir. Ayrıca Deardorff⁷⁷ kültürlerarası yeterliliği farklı kültürlerden insanlarla etkili ve uygun bir şekilde iletişim kurabilme becerisi olarak tanımlamış, kültürlerarası yeterliliğin bilgi, beceri, tutumlarla ilişkili olduğunu ve çok kültürlülüğe ilişkin deneyimlerin ve etkileşimin artması ile bireylerin kültürlerarası duyarlılığının artacağını ifade etmiştir⁷⁸.

Araştırmanın altıncı sorusu “üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılıkları anne ve baba eğitim düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir. Elde edilen bulgular üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin anne ve baba eğitim düzeylerine göre değişmediğini göstermiştir. Akın⁷⁹ tarafından yapılan çalışmada da öğrencilerin kültürlerarası duyarlılıkları anne ve baba eğitim düzeylerine göre değişmemiştir. Ulusal ve uluslararası düzeyde literatür incelendiğinde anne ve baba eğitim düzeyine göre üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin değişip değişmediğini inceleyen pek fazla araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısı bu araştırmanın bu sonucundan yol çıkararak anne ve baba eğitim düzeyinin kültürlerarası duyarlılığın gelişiminde etkili bir değişken olup olmadığı konusunda yorum yapmanın zor olduğu düşünülmektedir. Kültürlerarası yeterlilik etkili ve uygun bir şekilde saygı, hoş görü, kabul etme gibi değişkenleri birbirleriyle harmanlayarak iletişim kurabilme sürecini kapsamaktadır. Chen ve Starosta⁸⁰ kültürlerarası yeterliliğin farkındalık (bireyin farklı kültürlerdeki benzerlikleri ve farklılıkları anlama yeterliliği), duyarlılık (kültürel farklılıkları kabul etme, tanıma ve takdir etmeye yönelik duyulan arzu) ve beceriklilik (farklı kültürlerden inşalarla iletişim kurarken beklenen iletişim amaçlarına ulaşma) boyutlarından oluştuğunu ifade etmektedir. Bireyin kültürlerarası duyarlılığı benlik saygısına, davranışlarını düzenleyebilme becerisine, empati düzeyine, açık görüşlülüğüne ve yargılamayan bir tutum benimsemesine bağlıdır⁸¹. Anne ve babanın meslek durumundan çok kültürlerarası bilgiye sahip olup olmamaları, çok kültürlülükle ilgili deneyimleri, baskın kültüre ilişkin etnikmerkezci bir anlayış benimseyip benimsememeleri, kültürel çeşitliliğe ilişkin olumlu tutumları vb. değişkenlerin çocuklarının kültürlerarası duyarlılık düzeylerini daha fazla etkileyeceği ifade edilmektedir⁸².

⁷⁴ Akın 2016.

⁷⁵ Bennett 1993.

⁷⁶ Hammer vd. 2003.

⁷⁷ Deardorff 2006.

⁷⁸ Perry ve Southwell 2011.

⁷⁹ Akın 2016.

⁸⁰ Chen , Starosta 2000.

⁸¹ Petrović, Zlatković 2009.

⁸² Petrović ve Zlatković, 2009

Araştırmanın yedinci sorusu “üniversitesi öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılıkları düzeyleri yaşadıkları yere göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” şeklinde belirtilmiştir. Elde edilen bulgular üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılıkları yaşadıkları yere göre anlamlı bir şekilde değişmediğini göstermiştir.

Araştırmanın sekizinci sorusu “üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri ailelerinin sosyoekonomik durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” şeklinde ifade edilmiştir. Elde edilen araştırma bulguları üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin ailelerinin sosyoekonomik durumlarına göre farklılaşmadığını göstermiştir.

Araştırmanın dokuzuncu sorusu “üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri anne ve baba mesleklerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir. Elde edilen bulgular üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin anne ve baba meslek durumlarına göre anlamlı bir şekilde değişmediğini göstermiştir.

Araştırmanın diğer sorusu ise “üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyleri aileyle yaşadıkları bölgeye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?” şeklinde belirtilmiştir. Araştırma bulguları Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden gelen üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Aileleri ile birlikte Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerde yaşayan üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılıklarının daha yüksek çıkmasının sebepleri arasında bu bölgelerde çok kültürlü yaşam örneklerinin çok fazlaca görülmesi, farklı dinlerden ve etnik gruplardan kısaca çok çeşitli kültürlerden insanların yüzyıllardır bu coğrafyada bir arada yaşaması, Suriye olayları yaşandıktan sonra gelen Suriyeli göçmenlerin büyük çoğunluğunun bu bölgelerdeki illerde barındırılması ve dolayısı ile Suriyeli göçmenlerin ilk etkileşim sağladıkları insanların bu bölgelerde yaşayan Türk vatandaşlarının olması gösterilebilir. İlhan⁸³, Çelik⁸⁴ ve Yiğitoğlu⁸⁵ tarafından ifade edildiği gibi Mardin şehri örneği Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerindeki çok kültürlü yapıyı anlatmak için iyi bir örnek olarak sunulabilir. Bu şehir bilinen en eski uygarlık merkezlerinden biri olup önemli dinlerin ve kültürlerin birbirini etkilediği bir coğrafyada kurulmuştur. Bu şehirde ve etrafındaki yerleşim alanlarında Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam, Şemsilik, Yezidilik gibi çeşitli dinsel inanışların yanı sıra Kürtler, Süryaniler, Araplar, Türkler ve Ermeniler gibi çeşitli etnik unsurlar bu gün bile bu coğrafyada birlikte yaşamaktadırlar. Bu şehir ve etrafındaki alanlar bu konuda tüm dünyaya çok kültürlülük açısından kültürel bir harmoni sunmaktadır. Yine Suriyeli göçmenler bağlamında durum değerlendirmesi yapıldığında Türkiye 2016 Göç Raporuna göre kayıt edilen Suriyeli sayısının İstanbul dışında en çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki şehirlere yerleştirildiği anlaşılmaktadır⁸⁶. İfade edilenlerin hepsi bu bölgelerdeki şehirlere aileleriyle yaşayan üniversite öğrencilerinin çok kültürlü bağlamları daha fazla deneyimlemesine, çok kültürlü sürece yönelik bilgilerinin artmasına dolayısı ile farkındalık geliştirmelerine, çeşitli kültürlerle deneyimler sağlayan üniversite öğrencilerinin buna yönelik uygun davranışlar geliştirmelerine ve kültürlerarası duyarlılıklarının artmasına katkı sağladı düşünülmektedir. Bennett⁸⁷ ve Deardorff⁸⁸ çok kültürlü deneyimlerin kültürlerarası farkındalığı, farklı kültürleri öğrenmeyi, farklı kültürlerle iletişim kurmayı sağladığını bunun da bireylerde kültürlerarası duyarlılığı geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Buna ek olarak Deardorff⁸⁹ çok kültürlü yaşamların diğerlerinin dünya görüşlerini anlamamamıza, kültürel farkındalık kazanmamıza, kendini değerlendirebilme kapasitesini artırmaya, yeni kültürel çevrelere uyum sağlamaya, gözlem ve dinleme becerilerini geliştirmeye, diğer kültürlerdeki insanlardan öğrenmeye, farklılaşan kültürlerarası iletim süreçlerine ve öğrenme stillerine uyum sağlamaya katkı sağladığını belirtmiş ve tüm bunların da kültürlerarası duyarlılığı geliştirdiğini ifade etmiştir.

⁸³ İlhan 2007.

⁸⁴ Çelik 2008.

⁸⁵ Yiğitoğlu 2012.

⁸⁶ GİGM 2016.

⁸⁷ Bennett 2008.

⁸⁸ Deardorff 2006.

⁸⁹ Deardorff 2008.

Elde edilen bulgular ve ulaşılan sonuçlar doğrultusunda sonraki araştırmalarda daha kapsamlı verilere ulaşabilmek için üniversitelerin tüm fakülteleri ve öğrencileri araştırma sürecine dâhil edilebilir ve böylelikle üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılıklarıyla ilgili daha zengin bir perspektif sunulabilir. Yapılacak sonraki araştırmalarda karma yöntemler kullanılarak daha derin ve kapsamlı verilere ulaşılabilir. Sonraki çalışmalarda hem boylamsal hem de tekrarlı ölçümler kullanılarak kültürlerarası duyarlılığın süreçte nasıl değiştiğine yönelik veriler toplanabilir. Yine sonraki araştırmalarda YEM gibi analizler kullanılarak kültürlerarası duyarlılığın farklı değişkenlerle nasıl ilişkiler gösterdiği incelenebilir.

Kaynakça

- Abaslı, K. ve Polat, Ş. (2017). Öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâya ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 193-202.
- Akın, E. (2016). Türkçe öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 11(3), 29-42.
- Aktaş, E. ve Gülçür, İ. (2017). Suriyelilere yönelik toplumsal kabulü ve uyumu etkileyen sosyo-ekonomik faktörler: Mersin ili Mezitli ilçesi örneği. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 11(3), 235-248.
- Altshuler, L., Sussman, N. M. ve Kachur, E. (2003). Assessing changes in intercultural sensitivity among physician trainees using the intercultural development inventory. *International journal of intercultural relations*, 27(4), 387-401.
- Altundağ, P. (2007). *Kültürlerarası yeterlilik ve Korece öğretimi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arli, S. K. ve Bakan, A. B. (2018). An investigation of the relationship between intercultural sensitivity and compassion in nurses. *International Journal of Intercultural Relations*, 63, 38-42.
- Aytug, Z.G., Tuvana, R. Brazeal, D.V. ve Almaraz, J. (2018). A socio-cultural approach to multicultural experience: Why interactions matter for creative thinking but exposure don't. *International Journal of Intercultural Relations*, 64, 29-42.
- Banos, R.V. (2006). Intercultural sensitivity of teenagers: A study of educational necessities in Catalonia. *Intercultural Communication Studies*, 15, 16-22.
- Bayles, P.P. (2009). *Assessing the intercultural sensitivity of elementary teachers in bilingual schools in Texas school district* (Unpublished doctoral dissertation). Minnesota University, USA.
- Bennett, J. M. (2008). On becoming a global soul: a path to engagement during study abroad. In V. Savicki (Ed.), *Developing Intercultural Competence and Transformation: Theory, Research, And Application in International Education* (pp. 13–31). Sterling, VA: Stylus.
- Bennett, M. J. (1986). A developmental approach to training for intercultural sensitivity. *International Journal of Intercultural Relations*, 10, 179-195.
- Bennett, M. J. (1993). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. Paige. In Paige R.M. (Ed.), *Education for the Intercultural Experience* (pp. 21–72). Yarmouth, Maine: Intercultural Press.
- Bulduk, S., Tosun, H. ve Ardiç, E. (2011). Türkçe kültürler arası duyarlılık ölçeğinin hemşirelik öğrencilerinde ölçümsel özellikleri. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku ve Tarihi*, 19(1), 25-31.
- Chen, G. M. ve Starosta, W. J. (1996). Intercultural communication competence: A synthesis. *Communication Yearbook*, 19, 353-384.
- Chen, G. M. ve Starosta, W. J. (2000). The development and validation of the intercultural sensitivity scale. *Human Communication*, 3, 1-15.
- Creswell, J. W. (2005). *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Education, Inc.
- Crocker, L. ve Algina, J. (1986). *Introduction to classical and modern test theory*. Florida: Rinehart and Winston Inc.
- Cubukcu, F. (2013). Pre-service English teachers' intercultural sensitivity. *Journal of Human Sciences*, 10(1), 832-843.
- Çelik, H. (2008). Çok kültürlülük ve Türkiye'deki görünümü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(15), 319-332.

- Çiloğlan, F. (2018). *Kültürlerarası duyarlılık ile İngilizce başarısı arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Deardorff, D. K. (2006). Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization. *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 241-266.
- Deardorff, D. K. (Ed.). (2009). *The SAGE handbook of intercultural competence*. Sage.
- Deardorff, D.K. (2004). *The identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization at institutions of higher education in the united states* (Unpublished doctoral dissertation). North Carolina State University, North Carolina.
- Demir, S. ve Üstün, E. (2017). Öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılık ve etnik merkezilik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, XIV(I), 182-204.
- Dong, Q., Day, K. D. ve Collaço, C. M. (2008). Overcoming ethnocentrism through developing intercultural communication sensitivity and multiculturalism. *Human Communication*, 11(1), 27-38.
- Endicott, L., Bock, T. ve Narvaez, D. (2003). Moral reasoning, intercultural development, and multicultural experiences: relations and cognitive underpinnings. *International Journal of Intercultural Relations*, 27(4), 403-419.
- Erdoğan, B. (2018). *Sınıf öğretmenlerinin kültürlerarası duyarlılıkları ve çocuk haklarına yönelik tutumlarının incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Fretheim, A.M. (2007). *Assessing the intercultural sensitivity of educators in an American international school* (Unpublished doctoral dissertation). Minnesota University, USA.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2019, Nisan, 30). *Göç Tarihi*. http://www.goc.gov.tr/icerik/goc-tarihi_363_380 adresinden ulaşılmıştır.
- Hammer, M. R., Bennett, M. J. ve Wiseman, R. (2003). Measuring intercultural sensitivity: the intercultural development inventory. *International journal of intercultural relations*, 27(4), 421-443.
- Harari, M. (1992). The internationalization of the curriculum. In C.B. Klasek (Ed.), *Bridges to the future: strategies for internationalizing higher education* (pp. 52-79). Carbondale, IL: Association of International Education Administrators.
- Holm, K., Nokelainen, P. ve Tirri, K. (2009). Relationship of gender and academic achievement to finnish students' intercultural sensitivity. *High Ability Studies*, 20(2), 187-200
- Hosoya, S., & Talib, M. (2010). Pre-service teachers' intercultural competence: Japan and Finland. In *Changing Educational Landscapes* (pp. 241-260). Springer, Dordrecht.
- İlhan, K. (2007). Azınlıklar, çok kültürlülük ve Mardin. *Dicle Üniversitesi ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 44-55.
- Kahraman, F. ve Yetkin, P. (2017). Ezidilerin zorunlu göç deneyimi: batman Uğurca Köyü örneği. *Uluslararası sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 585-593.
- Kardeş, S., Banko, Ç. ve Akman, B. (2017). Sosyal medyada Suriyeli sığınmacılara yönelik algı: Bir sözlük değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 4(2), 185-200.
- Kaya, B. (2013). *Barış eğitimi programı'nın kültürlerarası yeterlilik ve çatışma çözme stratejilerine etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Kido, J.K. (1993). *Assessing intercultural sensitivity in teacher education programs* (Unpublished doctoral dissertation). The Graduate School of the Union Institute, Ohio.
- Landis, D ve Bhagat, R. S. (Eds.) (1996). *Handbook of intercultural training* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Levent, F. ve Çayak, S. (2017). Türkiye'de Suriyeli öğrencilerin eğitimine yönelik okul yöneticilerinin görüşleri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 21-46.
- McAllister, G. ve Irvine, J.J. (2000). Cross cultural competency and multicultural teacher education. *Review of Educational Research*, 70, 3-24.
- Mercan, N. (2015). *Çok kültürlü ortamlarda kültürel zekâ olgusunun kültürler arası duyarlılık ile ilişkisine yönelik bir araştırma*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Dumlupınar Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Meydanlioglu, A., Arıkan, F. ve Gozum, S. (2015). Cultural sensitivity levels of university students receiving education in health disciplines. *Advances in Health Sciences Education*, 20(5), 1195-1204.
- Monroe, L. ve Ruan, J. (2018). Increasing early childhood preservice teachers' intercultural sensitivity through the ABCs. *Journal of Early Childhood Teacher Education*, 39(1), 1-15.
- Odağ, Ö., Wallin, H.R., ve Kedzior, K.K. (2016). Definition of intercultural competence according to undergraduate students at an international university in Germany. *Journal of Studies in International Educations*, 20, 118-139.
- Onur Sezer, G. ve Bağçeli Kahraman, P. (2017). Sınıf ve okul öncesi öğretmen adaylarının çok kültürlü eğitime yönelik tutumları ile kültürlerarası duyarlılıkları arasındaki ilişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 550-560.
- Öğüt, N. ve Olkun, E.O. (2018). Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık düzeyi: Selçuk Üniversitesi örneği. *Selçuk İletişim*, 11, 54-73.
- Özdemir, E. (2017). Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki algıları. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(1), 115-136.
- Özkaya, B.G. (2015). *Developing intercultural competence of foreign language learners by using awareness raising classroom activities* (Unpublished master's thesis). Çağ University. Institute of Social Sciences, Mersin.
- Perry, L.B. ve Southwell, L. (2011). Developing intercultural understanding and skills: models and approaches. *Intercultural Education*, 22, 453-466.
- Petrović, D. ve Zlatković, B. (2009). Intercultural sensitivity of future primary school teachers. *Comparative Education, Teacher Training, Education Policy and Social Inclusion*, 7, 121-128.
- Polat, D. F. Ç. ve Kaya, Y. L. E. (2017). Bir ötekileştirme pratiği: Türkiye'de yaşayan Suriyelilere yönelik tutumlar. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 38-48.
- Rengi, Ö. (2014). *Sınıf öğretmenlerinin kültürel farklılık algıları ve kültürlerarası duyarlılıkları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Sezer, G. O. ve Kahraman, P. B. (2017). Sınıf ve okul öncesi öğretmen adaylarının çokkültürlü eğitime yönelik tutumları ile kültürlerarası duyarlılıkları arasındaki ilişki. Uludağ Üniversitesi örneği. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 550-560.
- Sizoo, S., Plank, R., Iskat, W. ve Serrie, H. (2005). The effect of intercultural sensitivity on employee performance in cross-cultural service encounters. *Journal of Services Marketing*, 19(4), 245-255.
- Sönmez, M. E. ve Adıgüzel, F. (2017). Türkiye'de Suriyeli sığınmacı algısı: Gaziantep şehri örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(3), 797-808.
- Spinthourakis, J. A., Karatzia-Stavlioti, E. ve Roussakis, Y. (2009). Pre-service teacher intercultural sensitivity assessment as a basis for addressing multiculturalism. *Intercultural Education*, 20(3), 267-276.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenirlilik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Uzun, Z. ve Özcan, E. (2017). Sosyoloji lisans öğrencilerinin Suriyeli sığınmacı ve mülteciler hakkındaki metaforik algıları. *Journal of Human Sciences*, 14(3), 2925-2948.
- Üstün, E. (2011). *Öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılık ve etnikmerkezcilik düzeylerini etkileyen etmenler* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Wang, J. (2013). Moving towards ethnorelativism: a framework for measuring and meeting students' needs in cross-cultural business and technical communication. *Journal of Technical Writing and Communication*, 43(2), 201-218.
- Yaylacı, F. G. (2017). Eskişehir yerel basınında “mülteciler” ve “Suriyeliler”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 1-40.
- Yıldırım, K. (2019). *Üniversite öğrencilerinin kültürlerarası duyarlılık algıları: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Yılmaz, F. ve Göçen, S. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının kültürlerarası duyarlılık hakkındaki görüşlerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(15), 373-392.
- Yiğitoğlu, M. (2012). Geçmişten günümüze Anadolu’da Müslüman Hristiyan münasebetleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2, 100-117.

Gazeteci Kavramına Metaforik Bir Bakış

A Metaphoric Insight To The Concept Of Journalist

Osman Vedüd EŞİDİR

Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, ovesidir@firat.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-2029-4758

Gökhan BAK

Millî Savunma Bakanlığı, gokhanbak2010@hotmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-4520-0930.

Öz

Basın İlan Kurumu'nda çalışan personelin gazetecilik kavramına ilişkin metaforik algıları incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinde sıklıkla kullanılan olgu bilim modeli kullanılmıştır. İstanbul ilinde bulunan Basın İlan Kurumu Genel Müdürlüğü'nde görevli 40 personel ile yüz yüze görüşmeler yapılarak, gazeteci kavramına ilişkin geliştirdikleri metaforlar içerik analiziyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, gazeteci kavramına ilişkin 5 kategori altında 29 metafor geliştirdikleri görülmüştür. Gazetecinin halkı bilgilendiren, yardımsever, çalışkan, gerçekleri ortaya çıkaran, her ortama ayak uyduran yapıda olduğu metaforlar aracılığıyla ortaya konmuştur. Gazeteci kavramının önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Basın İlan Kurumu, Gazeteci, İçerik Analizi, Olgu bilim, Metafor.*

Abstract

The metaphorical perceptions of the staff working in the Press Advertisement Agency regarding the concept of journalism were examined. The phenomenology model, which is a frequently used qualitative research method, was used in this research. Face-to-face interviews were made with 40 staff working at the Directorate General of Press Advertisement Agency in Istanbul, and the metaphors they developed regarding the concept of journalist were analyzed by content analysis. As a result of the research, it was observed that they developed 29 metaphors under 5 categories regarding the concept of journalist. It has been revealed through metaphors that the journalists are found to be, people who informs the public, are humanitarian, are hardworking, reveals the facts, and fit in with the crowd. The importance of the concept of journalist has been emphasized.

Key Words: *Press Advertisement Agency, Journalist, Content Analysis, Phenomenology, Metaphor.*

Giriş

Yaşamda yer alan birçok mesele içerisinde iki veya daha fazla metafor barındırmaktadır¹. Günlük hayatın içerisinde metaforlar ve metaforik düşünme tarzı yaygın şekilde yer aldığından bu metaforlar birçok araştırmada kullanılmaktadır. Özellikle günümüz nitel araştırmalarının birçoğunda gerek veri toplama gerekse analiz etme ve yorumlama aşamasında metaforlardan sıklıkla yararlanılmaktadır². Eski Yunanca'da öteye taşınma, nakletme manalarına gelen metapherein sözcüğünden gelmektedir³.

“Metaforun tanımını yapmak gerekirse; metafor bilinmeyen herhangi bir şeyi bilinen herhangi bir şey açısından ifade etmek anlamına gelmektedir”⁴. Metaforların kullanımı, günlük hayattaki sözcüklerin anlam zenginliğini artırmasının yanı sıra bilimsel çalışmalarda da sıklıkla kullanılarak akademik bakış açısına yenilikler ve farklılıklar getirmektedir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesini metaforik bakış açısı oluşturmaktadır. Metaforik bakış açısı, kişilerin duygu, düşünce ve de algılarının aktarılmasında önemli bir araştırma alanıdır. İnsanlar günlük yaşantısında farkında olarak ya da olmayarak sıkça metafor kullanmakta ve bu metaforlar hayatın vazgeçilmez bir parçası haline almaktadır. Olaylara bakış açısını zenginleştirmesinin yanı sıra anlamı daha da pekiştirmektedir. Lakoff ve Johnson tarafından 1980 yılında ortaya konan “Çağdaş Metaforlar Teorisi” ile metaforlar bilimsel alanda kullanılmaya başlanmıştır. 1980 yılı öncesinde metaforik bakış

¹ Zaltman ve Zaltma, 2018, 18.

² Torlak 2008, 69.

³ Karamehmet 2012, 33.

⁴ Karamehmet 2017, 126.

açılarının incelendiği çalışmalar edebi alanlar ve de dil ile sınırlıyken günümüzde birçok bilim alanında kullanılmaya başlamıştır⁵.

Literatürde Basın İlan Kurumu ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bunun yanı sıra birçok kavramla ilgili metaforik algıların incelendiği araştırmalar da mevcuttur. Literatürde gazete şirketlerini ve de gazetecileri sosyal ve ekonomik yönden destekleyen en önemli kurumlardan biri olan Basın İlan Kurumu personelinin gazete kavramına ilişkin metaforik algılarının incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda literatüre katkı sağlayacağı düşünülerek bu çalışma yapılmıştır.

Metaforik bakış açılarının; insanların olaylara, kavramlara, olgulara içinde saklı olan duygularını da aktarması açısından önemi, günden güne anlaşılmiş bu konuda çalışmalar artarak devam etmektedir. Bu araştırmayla Basın İlan Kurumu gibi gazeteci kavramıyla çok yakından ilgili olan bir kurumda çalışanların gazeteci kavramına metaforik bakış açıları irdelenmiştir. Yöntem olarak olgu bilim yöntemi kullanılmıştır. Basın İlan Kurumu'nda çalışanların, gazeteci kavramı için düşünceleri, içinde saklı duyguları, olumlu veya olumsuz yönden kavrama ilişkin görüşleri araştırılmıştır. Böylelikle günümüz gazeteci kavramına kendisiyle iç içe olan bir kurumun personelinin ne gözle baktığı yorumlanmıştır.

Basın İlan Kurumu

1961 yılında, 195 sayılı kanun ile kurulan kamu tüzel kişiliğe sahip Basın İlan Kurumu, resmi ilanların dağıtılmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Basın Ahlak Esasları kapsamında yapılan incelemeler sonucu, kuralları ihlal eden gazetelere resmi ilan kesilmesi yoluyla yaptırımlar uygulamaktadır. Ayrıca gazete işletmelerine ve gazetecilere maddi destekler vererek, sosyal ve ekonomik görevler üstlenmektedir (URL-1).

Kurulduğu günden beri Türkiye medyasının en önemli finans kaynağı olan Basın İlan Kurumu, önceleri İstanbul, Ankara ve İzmir şubeleri aracılığıyla hizmetlerine başlamış, bugün ise Türk basınına desteklemeye yönelik hizmetlerini 41 şubesiyle devam ettirmektedir. Kurumda personel dağılımı Hizmetliler Grubu, Memurlar Grubu, Şefler Grubu, Müdürler Grubu ve Üst Yönetim şeklinde ayrılmaktadır. Garson ve müstahdemler; Hizmetliler Grubunu, memurlar Memurlar Grubunu, şef yardımcısı ve şefler; Şefler Grubunu, müdür yardımcıları ve müdürler; Müdürler Grubunu, Genel Müdür Yardımcısı ve Genel Müdür ise üst yönetimi oluşturmaktadır. Ancak kurumun üçlü bir yapısı vardır. Kurumun kadrolu çalışanları olmayanlar da yönetimde temsil edilmektedir. Yönetim Kurulu, genel müdürle birlikte 7 kişiden oluşur. Diğer 6'sı Genel Kurul içerisinden seçilir. Basın İlan Kurumunun en üst karar organı olan Genel Kurulun terkihi ve üyelerinin seçimi konusu Basın İlan Kurumu teşkiline dair 195 sayılı Kanunun 5'inci maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre Genel Kurul üç temsilci grubundan gelen toplam 36 üyeden oluşmaktadır. "Basın Grubu" temsilcisi on iki üye basın kuruluşlarınca seçilmekte, "Hükümet Grubu" temsilcisi on iki üye Cumhurbaşkanınca görevlendirilmekte, "Tarafsızlar Grubu" temsilcisi on iki üye ise üniversiteler ile diğer tarafsız kuruluşlarca seçilmektedir. İki yılda bir yenilenen Genel Kurul üyeliği için süresi dolan üye yeniden seçilebileceği gibi boşalan üyenin yerine kalan süreyi tamamlamak üzere yeni seçim/görevlendirme yapılabilmektedir⁶.

2018 yılı sonu itibarı ile Basın İlan Kurumu Genel Müdürlüğü ve illerdeki şubeleri ile Bayramoğlu'nda bulunan kurumun tatil köyü de dahil olmak üzere 385 kişi kurumda görev yapmakta iken 2019 yılının sonu itibarı ile kurumun toplam çalışan personel sayısı Türkiye genelinde 375 kişidir. 31 Aralık 2019 tarihi itibarı ile Basın İlan Kurumu personelinin çalıştıkları yerler ve kadro durumu aşağıdaki gibidir (2019 yılı Basın İlan Kurumu Faaliyet Raporu):

Tablo 1 – Basın İlan Kurumu Personel Sayısı (31 Aralık 2019)

Görev Yeri	Görev Yerine Bağlı	Kadrolu	Kadrosuz	Toplam
1. Genel Müdürlük		157	5	162
2. Tatil Köyü Müdürlüğü		10	-	10

⁵ Köroğlu vd. 2018, 117.

⁶ 2019 yılı Basın İlan Kurumu Faaliyet Raporu.

3. İstanbul Şube Müdürlüğü	Edirne	34	-	34
4. Ankara Şube Müdürlüğü	Bolu, Kastamonu,	30	1	31
5. İzmir Şube Müdürlüğü		13	-	13
6. Adana Şube Müdürlüğü		5	-	5
7. Bursa Şube Müdürlüğü		6	-	6
8. Konya Şube Müdürlüğü	Afyonkarahisar	8	-	8
9. Gaziantep Şube Müdürlüğü		5	-	5
10. Kayseri Şube Müdürlüğü	Sivas	5	-	5
11. Antalya Şube Müdürlüğü		8	-	8
12. Trabzon Şube Müdürlüğü		7	-	7
13. Eskisehir Şube Müdürlüğü		5	-	5
14. Kocaeli Şube Müdürlüğü		6	-	6
15. Sakarya Şube Müdürlüğü		5	-	5
16. Samsun Şube Müdürlüğü	Tokat, Çorum, Ordu	9	-	9
17. Mersin Şube Müdürlüğü		5	-	5
18. Erzurum Şube Müdürlüğü		4	-	4
19. Diyarbakır Şube Müdürlüğü	Batman, Mardin	6	-	6
20. Van Şube Müdürlüğü		3	-	3
21. Balıkesir Şube Müdürlüğü	Canakkale	6	-	6
22. Denizli Şube Müdürlüğü		3	-	3
23. Manisa Şube Müdürlüğü		5	-	5
24. Hatay Şube Müdürlüğü		4	-	4
25. Malatya Şube Müdürlüğü	Elâzığ	3	-	3
26. Şanlıurfa Şube Müdürlüğü		3	-	3
27. Tekirdağ Şube Müdürlüğü		4	-	4
28. Aydın Şube Müdürlüğü		3	-	3
29. Kahramanmaraş Şube		3	-	3
30. Muğla Şube Müdürlüğü		4	-	4
Toplam Personel Sayısı		369	6	375

(Kaynak: 2019 Yılı Basın İlan Kurumu Faaliyet Raporu)

Tablo 1 incelendiğinde en fazla personelin genel müdürlük çalışanı olduğu görülmüştür. Araştırmada en fazla personelin çalıştığı yer olan genel müdürlük personeli ile yüz yüze görüşmeler yapılarak, gazeteci kavramına metaforik bakış açıları belirlenmeye çalışılmıştır.

Gazeteci Kavramı

Avrupa’da 14. yüzyıldan itibaren gazetelerin öncülleri olarak haber kâğıtları ve haber mektupları; bilgi toplama ve ticari sorunları çözme amaçlı kullanılmıştır. 17. yüzyılda da ilk kez gazeteler yayımlanmaya başlamıştır⁷. Günümüzde de toplumsal birçok gelişme, olay gazeteciler vasıtasıyla gazeteler üzerinden topluma aktarılmaktadır.

“En genel tanımlama ile gazeteciliğin temel işlevi haber vermedir. Günümüzde haber verme işlevini yerine getiren çeşitli gazetecilik örgütleri bulunmaktadır. Gazetecilik örgütleri içinde basın, radyo ve televizyon yanında, bu araçlara yardımcı olan başka araçlar da yer almaktadır”⁸. Gazetecilikte birçok kitle iletişim aracı görev almaktadır. 1950’lerden itibaren televizyon yoluyla gazetecilik yapılmaya başlanmıştır⁹. Gazeteciliğin işlevlerini yerine getirmesi için en yaygın kullanılan kitle iletişim araçları olan radyo ve televizyon bu yıllardan itibaren halkın en temel bilgi kaynağı olarak yerini almıştır. “Gazetecilik, bir bakıma, kişilerin sorunlarının çözümlenmesine yardımcı olan bilgilerin ulaştırılmasıdır”¹⁰. Gazetecilik temelinde halkın sorunlarının çözümüne yardımcı olmak yer aldığı düşünüldüğünde, bu işlevi yerine getiren araçların yanı sıra bu işleri meslek haline getirenlerin ne denli önemli bir role büründükleri görülmektedir.

⁷ Tokgöz 1981, 63.

⁸ Tokgöz 1981, 5.

⁹ Wood 1967, 10.

¹⁰ Tokgöz 1981, 9.

Matbaanın icat edilmesi, baskı yöntemlerinin geliştirilmesi, insanların belirli bir bedel karşılığında haberleri iletmeye hazır olmaları ve toplulukların haber almak için var olmaları, gazeteciliğin bir meslek haline gelmesine öncülük etmiştir¹¹. Gazetecilik bir meslek haline gelmesinden günümüze kadar birçok toplumsal fayda sağlamaya devam etmiştir. Gazetecilik tanımına bakıldığında en genel anlamıyla haber alma ve haber iletme işlevini yürüten kişi olarak görülmektedir.

“Günlük yahut süreli, yazılı, görüntülü, sesli elektronik veya dijital basın ve yayın organında, kadrolu, sözleşmeli ya da telif karşılığı, haber alma, işleme, iletme veya görüş, fikir belirtme görevi üstlenen ve asıl işi ile başlıca geçim kaynağı bu olup, çalıştığı işletme ile ilgili yasalar karşısındaki konumu bu tanıma uygun olanlar gazetecidir” (URL-2). Gazeteci, ilgili yasaların kendine verdiği yetkiler dahilinde halkı bilgilendirir. Daha geniş perspektiften bakıldığında ise gazetecinin sorumluluğunun ne kadar büyük ve toplumun gerçeklerle yüzleşebilmesi için ne kadar gerekli bir meslek olduğu görülmektedir.

“Gazeteci; basın özgürlüğünü, halkın doğru haber alma, bilgi edinme hakkı adına dürüstçe kullanır. Bu amaçla her türlü sansür ve oto sansürle mücadele eder. Gazeteci, önce halka ve gerçeğe karşı sorumludur. Bu sorumluluk kamu otoriteleri ve işverenine olan sorumluluklarından önce gelir. Bilgi ve haber ile özgür düşünce, herhangi bir ticari mal ve hizmetten farklı olarak toplumsal nitelik taşır. Gazeteci, iletildiği haber ve bilginin sorumluluğunu üstlenir. Gazetecinin özgürlüğünün içeriğini ve sınırlarını, öncelikle sorumlulukları ile meslek ilkeleri belirler” (URL-2). Gazeteci görevini yaparken meslek ilkelerine uymak durumundadır. Bu meslek ilkelerinde açıkça mesleğini yaparken uyması gerekenler belirtilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel araştırmalar; insanları doğal ortamlarında inceleyen, onların tutum ve davranışlarının neden olduğunu anlamaya çalışan, ortaya çıkan bu verilerle çevreye, algıya ve sürece ilişkin değerlendirmeler yapan çalışmalardır¹².

Nitel araştırma içerisinde birçok yöntem barındırır. Bunlardan biri olan olgu bilim yani fenomenoloji sayesinde, dünya üzerinde gerçekleşen olayları, algıları, deneyimleri ve de yönelimleri anlamının uygun bir araştırma zemini oluşturulmaktadır¹³. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenoloji ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılan kişisel görüşme formunun birinci bölümünde katılımcıların demografik özellikler ikinci bölümünde ise metaforik bakış açıları incelenmiştir. Nitel araştırmalarda bir veri toplama ve bu verilerin analizinde önemli bir araç olan metaforlar sıklıkla kullanılmaktadır¹⁴. Birçok kavramın farklı bakış açılarıyla anlaşılmasını sağlarlar. “Ayrıca metaforlar; karşılaşılan ve bilinmeyen bir şey, bir nesne, bir olay, bir durum ya da bir duygu karşısında, beynimizin bilinemezliği ifade etme gücünden yararlanarak o şeyi, iyi bilinen başka şeylerin özelliklerinden yola çıkarak benzetme ve betimleyebilme gücünün oluşturduğu ifadelerdir. Bu ifadeler sözlü, yazılı, görsel ve hatta davranışsal olabilirler. Üretilen metaforlar bireyin zihninde o şeyin bilgisini anlayabilme, inşa edebilme, kategorize edebilme gibi süreçleri içerdiğinden anlamlı öğrenmelere büyük katkı sağlarlar”¹⁵

Bu araştırmanın da ikinci bölümünde metaforlardan yararlanılmıştır. Katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda Gazeteci kavramına ilişkin metaforik algıları incelenmiştir.

Görüşme formları katılımcılar tarafından doldurulduktan sonra içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. “İçerik analizi, sosyal bilimcilerin ve özellikle iletişim araştırmaları alanında çalışan bilim adamlarının, medya mesajlarının içeriği üzerinde yaptıkları gözlemlerden çıkarımlar yapmak için oldukça sık kullandıkları biçimci bir araştırma tekniğidir”¹⁶. İçerik analiziyle verilen cevaplar, kategorilerine ayrılarak çözümlenmiş ve çıkarımlar yapılmıştır.

¹¹ Alver 2007, 52.

¹² Yazıcıoğlu ve Erdoğan 2011, 24.

¹³ Yıldırım ve Şimşek 2016, 69

¹⁴ Torlak 2008, 74.

¹⁵ Demircioğlu ve Kantekin 2019, 334.

¹⁶ Stempel 2003, 103.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günlük yaşantımızın yanı sıra nitel araştırmalarda metaforlar sıklıkla kullanılmaktadır. Bu bağlamda birçok kavramın metaforlar aracılığıyla nasıl algılandığını araştıran çok fazla araştırma bulunmaktadır.

Yapılan son araştırmaların birinde; işletmenin personel seçiminden ücretlendirilmesine ve eğitime kadar birçok görevi yapan insan kaynakları uzmanlarının işe alım sürecindeki rolünün ne olduğu metaforlar aracılığıyla incelenmiştir. İnsan kaynakları uzmanlarının kendi mesleklerine ilişkin metaforik algıları olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilmiş, kategorilerine ayrılarak farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır¹⁷. Bir meslek grubuna ait bakış açısının metaforlarla nasıl algılandığı ortaya konmuştur. Aynı bakış açısı ile gerçekleştirilen çalışmamızda, gazete işletmeleri ve de gazeteciler için önemli bir yer edinen Basın İlan Kurumu personelinin gazeteci kavramına ilişkin metaforik algıları incelenmiştir.

Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini Basın İlan Kurumu'nun bütün personeli, örneklemi ise amaçlı örnekleme yöntemi kapsamında ele alınan genel müdürlük personeli oluşturmaktadır. Araştırma sadece Basın İlan Kurumu Genel Müdürlüğü'nde görev yapan 40 personelin verdiği cevaplarla sınırlıdır. Birinci bölümde demografik özelliklerinin, ikinci bölümde ise yarı yapılandırılmış açık uçlu 1 sorunun yer aldığı görüşme formu kullanılarak, 05 Şubat 2020-10 Mart 2020 tarihleri arasında araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya dahil olan personele ait demografik özellikler Tablo 2'de gösterilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların % 55'lik (22) oranda erkek, % 40.0'lık (16) oranda 34-39 yaş aralığında, % 80.0'lık (32) oranda evli, % 82.5'lik (33) oranda lisans mezunu, % 80.0'lık (32) memur ve % 40.0'lık (16) oranda 9 yıl üzerinde mesleklerini icra ettikleri dikkati çekmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Bilgiler	frekans	%
Cinsiyet		
Erkek	22	55.0
Kadın	18	45.0
Yaşı		
19-24	2	5.0
24-29	4	10.0
29-34	6	15.0
34-39	16	40.0
39 üzeri	12	30.0
Medeni Durum		
Evli	32	80.0
Bekâr	8	20.0
Eğitim Durumu		
Lise	5	12.5
Lisans	33	82.5
Yüksek Lisans	2	5.0
Hangi Görevde/Pozisyonda Çalıştığı		
Müdür	1	2.5
Müdür Yrd.	1	2.5
Şef	4	10.0
Şef Yrd.	2	5.0
Memur	32	80.0

¹⁷ Bak vd. 2020.

Kaç Yıldır Bu İşi Yaptığı		
1-3 yıl	2	5.0
3-5 yıl	8	20.0
5-7 yıl	7	17.5
7-9 yıl	12	30.0
9 yıl üzeri	16	40.0

Araştırmanın Bulguları

Çalışma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Birinci kısmında demografik özellikler yer alırken ikinci kısımda katılımcıların tamamlaması gereken bir cümle verilmiştir. “Gazeteci.....benzer/gibidir; çünkü” cümlesini boş bırakılan yerleri doldurarak, sadece bir metafor ile tamamlamaları istenmiştir. Metaforun kaynağı ile metaforun konusu arasında kurulan bağın ne olduğu benzer/gibidir ifadesi ile bu ifadenin mantıksal dayanağı da çünkü ifadesi ile açıklanması istenmiştir¹⁸.

Araştırmaya katılan 40 katılımcının tamamının verdiği cevaplar incelenerek çalışmaya dahil edilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda oluşturulan metaforlar ve mantıksal dayanakları, yaşları, cinsiyetleri ve görüşme formunu doldurma sıraları kodlanmıştır. Kullanılan kodlama içerisinde yer alan ilk harf katılımcının yaşını, ikinci harf cinsiyetini, üçüncü harf ise görüşme formunu doldurma sırasını ifade etmektedir. 3 elemanlı bir kodlama oluşturulmuştur. Örneğin; 31K5 olarak yapılan kodlamada, 31 yaşında, kadın ve 5. sırada görüşme formunu doldurmuş katılımcının cevap verdiği belirtilmektedir. Görüşme formu ile bu şekilde kodlanarak toplanan veriler kategorilerine ayrılmıştır. Bu kategoriler altında oluşturulan metaforların kategorileri temsil etme kontrolü de 2 alan uzmanı öğretim üyesi görüşü alınarak sağlanmıştır. Böylelikle araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliği, yapılan kodlama ve öğretim üyesinin kontrolü ile sağlanmıştır.

Katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda oluşturulan metaforlar tablolar halinde sunularak analiz edilmiştir. Gazeteci kavramına ilişkin ürettikleri 29 adet metafor alfabetik sırasıyla Tablo 3’te gösterilmiştir. Üretilen metaforlara bakıldığında; %10.0’lık (4) oranda ayna metaforu ile % 7.5’lik (3) oranda kitap metaforunun katılımcılar tarafından en fazla oluşturulan metaforlar olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 3: Gazeteci Kavramına İlişkin Üretilen Metaforlar ve Temsil Eden Katılımcı Sayısı ve Yüzdesi

Metafor Kodu	Metafor Adı	f	%	Metafor Kodu	Metafor Adı	f	%
1	Anahtar	1	2.5	16	Işık	1	2.5
2	Anne	2	5.0	17	İşçi	1	2.5
3	Arı	1	2.5	18	Kahraman	1	2.5
4	Arkeolog	1	2.5	19	Kitap	3	7.5
5	Aydın	1	2.5	20	Maden İşçisi	1	2.5
6	Ayna	4	10.0	21	Mum	1	2.5
7	Baba	1	2.5	22	Okul	1	2.5

¹⁸ Saban 2009.

8	Bilim adamı	2	5.0	23	Okyanus	1	2.5
9	Bukalemun	1	2.5	24	Para	1	2.5
10	Deniz	2	5.0	25	Pusula	1	2.5
11	Dünya	2	5.0	26	Robot	1	2.5
12	Ekmek	1	2.5	27	Saat	1	2.5
13	Fakir Robin Hood	1	2.5	28	Su	2	5.0
14	Gökyüzü	1	2.5	29	Superman	1	2.5
15	Güneş	2	5.0		TOPLAM	40	100.0

40 katılımcı tarafından gazeteci kavramına ilişkin 5 kategori altında 29 adet metafor üretilmiştir. Üretilen metaforların yer aldığı kategoriler ile bu metaforları oluşturan katılımcı bilgileri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Metaforların Kategorilerine Göre Dağılımı

Kategorisi	Metaforu	Mantıksal Dayanağı/Gerekçesi	Katılımcı
Bilgilendiren	Aydın	İnsanlığı bilgilendirir.	43E3
	Baba	Babanın aileye sahip çıktığı gibi bilgiye ve habere sahip çıkar.	38K40
	Bilim adamı	Çok donanımlıdır, her türlü bilgiyi size verir.	36K18
		Doğru bilgileri size iletcek kadar bilgilidir ve donanıma sahiptir.	25K19
	Deniz	Halkı bilgilendiren bilgi yüklüdür, derya denizdir.	41E37
		İçinde o kadar bilgi barındırır ki içinde kaybolursunuz.	37E23
	Dünya	Size vereceği bilginin sınırı yoktur.	39E35
		Birçok bilgiyi içinde barındırır.	42K29
	Ekmek	Aç olduğumuz bilgiyle bizi doyurur.	35E26
	Güneş	İnsanları bilgileriyle aydınlatır.	31E7
		Yaşamı aydınlatır, sizi uykudan uyandırır, bilgiyle içinizi ısıtır.	24K39
	Işık	Yolumuzu aydınlatır.	36E33

	Kitap	Okudukça bilgilenirsin.	38E28
		Her gün yeni bilgiler öğrenirsin.	22K20
		Her okunduğunda ayrı anlamlar çıkarır, bilgilenirsin.	44K34
	Gökyüzü	Bilgi vermesinin sınırı yoktur.	40E36
	Okul	İnsanlara her zaman anlamlı dersler verir ve bilgilendirir.	39K32
	Okyanus	Bilgi yüklü olduğu için içinde kaybolursunuz.	37K22
	Pusula	Doğru yönden alınan doğru bilgiye ulaştırır.	35E21
	Para	Her zaman ihtiyaç duyulan para gibi bilgiye de ihtiyaç duyulur. Bu bilgileri de gazeteci insanlara verir.	31E2
	Saat	Durmaksızın olaylara tanıklık eder, bu anları tarihe not düşer ve insanları bilgilendirmek için kullanır.	45E4
Gerçekleri Ortaya Çıkaran	Arkeolog	Saklı bilgiyi ortaya çıkarmak için adeta kazı yapar ve derinliklerde gizlenmiş, üstü örtülmüş gerçeği açığa çıkarır.	27E13
	Ayna	Haberine kişiliği yansıtır, gerçekleri sunar.	32K14
		Haberi yansıtır, gerçekleri gün yüzüne çıkarır.	42E11
		Gördüğünü olduğu gibi yansıtır, gerçekler de topluma yansımış olur.	41E6
		Gördüğü gerçek haberi ortaya çıkarır ve haberi halka olduğu gibi yansıtır.	38K1
	Maden İşçisi	Habere ulaşmak ve yaymak, maden kazmak kadar meşakkatlidir. Böylelikle en ücra köşelerden gerçekleri alıp çıkarır.	37E5
	Superman	Doğru bilgiyle halkı kurtarır, gerçekleri ortaya çıkarır.	35K31
Her Ortama Ayak Uyduran	Bukalemun	Her ortama ve her zamana uyum sağlar ve ayak uydurur.	39E8
	Robot	Ortama nasıl uyum sağlanacağı programlanmıştır.	28K16
	Su	Her deliğe girer.	34E10
		Girdiği ortamın şeklini alır ve ortama ayak uydurur.	35K38
Çalışkan	Arı	Bilgiye ulaşmak için gece gündüz çalışır.	35E25

	İşçi	Elindeki malzemedden üretmeye çalışır, boş durmaz.	36E17
Yardımsever	Anahtar	Çözülemez gibi görülen sorunları çözmeye yardımcı olur.	29K27
	Anne	Annenin çocuklara şefkatli davranması gibi, gazeteciler de mağdurlara, güçsüzlere şefkatli davranır, yardım eder.	36K9
		Her türlü zorluklarda haklına çözüm yolu bulmaya yardımcı olur.	36E30
	Fakir Robin Hood	Hükümete değil halka hizmet eder, insanlara yardım etmeyi sever.	40E12
	Kahraman	Toplumunu düştüğü birçok sıkıntıdan kurtarır.	33K24
	Mum	Etrafındakileri ısıtır ve yardım eder.	28K15

Sonuç ve Öneriler

Basın İlan Kurumu, gazetecilere ve gazete işletmelerine sosyal ve ekonomik birçok konuda destek vermekle yükümlü kamu tüzel kişiliğine sahip bir kurumdur. En genel bilinirliğiyle kurum, resmi ilan ve reklamların gazetelerin tirajlarına ve içeriklerine göre gazetelere dağıtımını sağlamakla ve fikir emekçilerine yardımda bulunmakla yükümlüdür.

Gazeteci halkın doğru haber alma ve bilgi edinme hakkını kullanmasını sağlayan, bunu yaparken de ilgili yasalar doğrultusunda dürüst ve objektif davranan kişidir.

Günümüzde insanlar farkında olarak ya da olmayarak birçok metafor kullanmakta ve bu metaforlarla anlatımı zenginleştirmektedirler. Bu zengin anlatım aynı zamanda akademik birçok çalışmada hem veri toplama hem de analiz etme ve yorumlamada kullanılmaktadır. En genel tabiriyle, bilinmeyen bir şeyin bilinen başka bir şeyle ifade edilmesi anlamına gelen metafor kavramı, hayatı anlamlandırmada önemli bir işleve sahiptir.

Araştırmamızda gazete işletmeleri ve de gazeteciler için önemli bir yer edinen Basın İlan Kurumu personelinin gazeteci kavramına ilişkin metaforik algıları incelenmiştir.

Araştırmanın evrenini Basın İlan Kurumu'nun bütün personeli, örneklemini ise amaçlı örnekleme yöntemi kapsamında ele alınan genel müdürlük personeli oluşturmaktadır. Araştırma sadece Basın İlan Kurumu Genel Müdürlüğü'nde görev yapan 40 personelin verdiği cevaplarla sınırlıdır. Birinci bölümde demografik özelliklerinin, ikinci bölümde ise yarı yapılandırılmış açık uçlu 1 sorunun yer aldığı görüşme formu kullanılarak, 05 Şubat 2020-10 Mart 2020 tarihleri arasında araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların % 55'lik (22) oranda erkek, % 40.0'luk (16) oranda 34-39 yaş aralığında, % 80.0'luk (32) oranda evli, % 82.5'lik (33) oranda lisans mezunu, % 80.0'luk (32) memur ve % 40.0'luk (16) oranda 9 yıl üzerinde mesleklerini icra ettikleri görülmektedir.

İnsan davranışlarının neden ve niçin olduğunu anlamaya çalışan nitel araştırma desenlerinden olgu bilim (fenomenoloji) ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak iki kısımdan oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Birinci bölümde demografik özellikler, ikinci bölümde ise katılımcıların metaforik algılarını tespit etmek amacıyla tamamlaması gereken bir cümle verilmiştir. "Gazeteci.....benzer/gibidir; çünkü....." cümlesini tamamlamaları istenmiştir. 40 katılımcının verdiği cevaplar; yaş, cinsiyet ve doldurma sırasını içinde barındıran haliyle kodlanmıştır. Bu kodlamadan sonra elde edilen veriler kategorilerine ayrılmıştır. Kategorilerin altında yer alan metaforların kontrolü de ilgili uzman personel yardımı görüşü alınarak sağlanmıştır. Üretilen metaforlar içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

40 katılımcı tarafından gazeteci kavramına ilişkin 5 kategori altında 29 adet metafor üretilmiştir. Üretilen metaforlar; bilgilendiren, gerçekleri ortaya çıkaran, her ortama ayak uyduran, çalışkan ve yardımsever olarak oluşturulan bu 5 kategori altında yer almıştır. Alfabetik sırayla verildiğinde bu metaforlar; anahtar, anne, arı, arkeolog, aydın, ayna, baba, bilim adamı, bukalemun, deniz, dünya, ekmek, Fakir Robin Hood, gökyüzü, ışık, işçi, kahraman, kitap, maden işçisi, mum, okul, okyanus, para, pusula, robot, saat, su ve Superman olmak üzere oluşturulmuştur. Katılımcılar tarafından en fazla ayna ve kitap metaforu üretilmiştir.

Aydın, baba, bilim adamı, deniz, dünya, ekmek, güneş, ışık, kitap, gökyüzü, okul, okyanus, pusula, para ve saat metaforları bilgilendiren kategorisi altında yer alırken, arkeolog, ayna, maden işçisi ve Superman metaforları gerçekleri ortaya çıkaran metaforu içerisinde değerlendirilmiştir. Bukalemun, robot ve su metaforları her ortama ayak uyduran kategorisinde, arı ve işçi metaforları çalışkan kategorisinde, anahtar, anne, Fakir Robin Hood, kahraman ve mum metaforları ise yardımsever kategorisinde incelenmiştir.

Üretilen metaforlar incelendiğinde; Basın İlan Kurumu personelinin gazeteci kavramına bakış açısının, yasalarla çizilen yetkileriyle halkı bilgilendiren, mağdurun yanında olan ve objektif davranması gereken gazeteci kavramıyla aynı anlamda kullanıldığı görülmüştür.

Metaforların çoğunun bilgilendiren kategorisi altında yer alması da, gazeteci kavramının içi boş olmadığını, halkı her yönüyle bilgilendirdiğini ve bunun farkında olduğunu bir yansımasıdır. Bilgi denince birçok insanın aklına gelen ilk kelimelerden biri şüphesiz kitap kavramıdır. İnsanlar çoğu bilgiye kitap sayesinde ulaşır. Bu kategoride de kitap metaforu 3 kişi tarafından kullanılmış ve gazetecinin bir kitap gibi olduğu, insanları bilgiye ulaştırdığı ifade edilmiştir.

Gazetecinin bir özelliği de gerçeği ortaya çıkarmak ve bunun için çalışmaktır. Üretilen metaforlarla da bu niteliği vurgulanmıştır. En bariz metafor örneğine bakıldığında, arkeolog benzetmesiyle gazeteci mesleğinin aynı incelikte olduğu, gerçeği ortaya çıkarmak için en derin yerlerine kadar gidildiği vurgulanmıştır.

Gazetecinin bilgiye ulaşmak için çoğu zaman bulunduğu ortama ayak uydurması gerekmektedir. Örneğin savaş ortamında bir bilgiye ulaşmak isteyen birinin bu ortamda hareket etmesini bilmesi gerekmektedir. Üretilen metaforlarda bukalemun gibi renk değiştiren, bulunduğu ortama anında ayak uydurabilen bir benzetme yapılmıştır. Bu yönüyle gazetecinin her ortama ayak uyduran özelliğinin olduğu belirtilmiştir.

Gazetecinin doğru bilgiye doğru zamanda ulaşabilmesi için çok çalışması gerektiği de bilinmektedir. Doğada çalışkanlığı ile bilinen karınca metaforu kullanılarak, gazetecinin gece gündüz demeden çalıştığı ve çalışkanlığıyla ön planda olduğu ifade edilmiştir.

Gazeteci mağdurun, güçsüzün her zaman yanında olur. Üretilen metaforlarda bir anne şefkati ile gazetecinin mağdurun yanında olduğu, Robin Hood gibi yardıma koştuğu vurgulanmıştır.

Bu araştırmayla birlikte bir gazetecinin bilgilendiren, gerçekleri ortaya çıkaran, her ortama ayak uyduran, çalışkan ve yardımsever olduğu ortaya konmuştur. Bir anlamda bir gazetecide olması gereken özellikler metaforlar aracılığıyla da yansıtılmıştır.

Basın İlan Kurumu gazete işletmeleri ve gazeteciler için çok önemli bir kuruluştur. Böylesine bir kuruluşun çalışanlarının da gazeteci kavramına bakış açısının olumlu olarak değerlendirilmesi de ayrıca güzel bir sonuçtur.

Gazeteci kavramıyla fiilen ilgisi olmayan fakat gazeteci konusunda bilgi sahibi olan belirli bir kesim (halk) tarafından gazeteci kavramına bakış açılarının nasıl olduğu incelenebilir. Ayrıca daha fazla katılımcının yer aldığı daha kapsamlı çalışmalar yapılarak gazeteci kavramının metaforik algıları incelenmeli, literatüre daha zengin çalışmalar kazandırılmalıdır.

Kaynakça

- Alver, F. (2007). Gazeteciliğin Kuramsal Temelleri, İstanbul: Beta Yayınları.
- Bak, G., Kutlu, M. K. ve Bak, A. (2020). İşe Alım Uzmanlarının Kendi Mesleklerine İlişkin Metaforik Algılarının Bir Analizi, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C: 7, S: 4, 233-244.
- Demircioğlu, E. ve Kantekin, S. (2019). Tarih pedagoji programı öğrencilerinin tarih kavramına ilişkin inançlarının metafor analizi yoluyla incelenmesi. Journal of History Culture and Art Research, 8(1), 332-346.
- Karamehmet, B. (2012). Kuramsal iletişimde metafor, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karamehmet, B. (2017). Metafor ile markaları yönetmek, Atatürk İletişim Dergisi, 13, 125-148.
- Köroğlu, Ö., Manav, S. ve Karaca, K. A. (2018). Turizm Rehberliği Öğrencilerinin “Türk Mutfağı” Kavramına İlişkin Algılarının Metaforlar Yöntemi İle Belirlenmesi, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2, 114-129.
- Saban, A. (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip olduğu metaforlar, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7(2), 281-326.
- Stempel III, G. H. (2003). İçerik Analizi, Derleyen/Çeviren: Murat S. Çebi, İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi, Ankara: Alternatif Yayınları, 103-123.
- Tokgöz, O. (1981). Temel Gazetecilik, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:476.
- Torlak, Ö. (2008). Tüketici davranışını anlamada metafor kullanımı: Postmodern tüketiciyi “sivil itaatsizlik” metaforu ile açıklamak, Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 2, 63-76.
- URL-1: Basın İlan Kurumu, Hakkımızda, <https://www.bik.gov.tr/kurumsal/hakkimizda/>, Erişim Tarihi: 12.02.2020.
- URL-2: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi, <https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/t%C3%BCrkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi.html>, Erişim Tarihi: 13.02.2020.
- Wood, W. A. (1967). Electronic Journalism, New York: Columbia University Press.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2011). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 3. bs., Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, 10. bs., Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zaltman, G. ve Zaltman, L. (2018). Pazarlama metaforları, Çev.: Ümit Şensoy, İstanbul: MediaCat Yayınları.
- 2019 Yılı Basın İlan Kurumu Faaliyet Raporu.

Penelope Fitzgerald’ın “Sahaf”^{*} Romanında Yabancılaşma¹*Defamiliarization in Penelope Fitzgerald’s Novel “The Bookshop”***Yeşim Sultan AKBAY**

Arş. Gör. Yeşim Sultan AKBAY, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, yesimakbay@sdu.edu.tr.

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0001-8170-8219

Betüre MEMMEDOVA

Doç. Dr. Betüre MEMMEDOVA, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, beturemamedova@sdu.edu.tr.

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0002-2992-8035

Abstract

The aim of the present paper is to reveal how Penelope Fitzgerald (1916-2000), the well-known English writer, employs defamiliarization device in her second novel *The Bookshop* (1978). Penelope Fitzgerald is mainly known for her distinctive and elegant style, called by many critics the “*quiet genius*” of the late twentieth-century English fiction. She can also be called the master of the uncanny, or *ostranenie* (making it strange), as the Russian formalist Viktor Shklovsky defined it. Penelope Fitzgerald brings quite new and original interpretations to the familiar concepts like morality, courage, kindness, help and hope. Through the literary concept of defamiliarization, the reader gains a new awareness of these issues. In her novels, essays, reviews and letters, she surprises the reader by defamiliarizing these well-known notions, loading them with new meaning and surprising the reader with the newly discovered truths which had always been there unnoticed by readers. By doing so, Penelope Fitzgerald’s aim is far from lifting the readers’ hearts. On the contrary, she tries to draw their attention to the life without any illusions, life “as it really is.”

Key Words: *Penelope Fitzgerald, “The Bookshop”, defamiliarization, paradoxical ideas, morality, courage.*

Öz

Bu makalenin amacı, tanınmış İngiliz yazar Penelope Fitzgerald’ın (1916-2000) *Sahaf* (1978) isimli ikinci romanında *yabancılaştırma tekniğini* kullanma şeklini analiz etmektir. Birçok eleştirmen tarafından geç yirminci yüzyıl İngiliz romanının “*sessiz dâhisi*” olarak anılan Penelope Fitzgerald, kendine özgü ve zarif tarzıyla bilinmektedir. Ahlak, cesaret, nezaket, yardım etme ve umut etme gibi aşına olduğumuz kavramlara oldukça yeni ve özgün bir yorum kazandırmasından dolayı *esrarengiz*, ya da Rus formalist Viktor Şklovski’nin ileri sürdüğü *ostranenie* kavramının ustası olarak da bilinir. Edebi bir kavram olan *yabancılaştırma tekniği* yoluyla, okuyucu bu gibi kavramlara yeni bir farkındalık kazanır. Romanlarında, denemelerinde, incelemelerinde ve mektuplarında aşına olduğumuz bu kavramları *yabancılaştırarak* ve onlara yeni anlamlar yükleyerek gözlerden kaçmış saklı gerçeklerle okuyucuyu şaşırtır. Penelope Fitzgerald bunları yapmak suretiyle okura haz vermenin ötesine geçerek okurun dikkatini illüzyonsuz, “olduğu gibi” bir hayata çekmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Penelope Fitzgerald, “Sahaf”, yabancılaştırma tekniği, paradoksal fikirler, ahlak, cesaret.*

* The novel *The Bookshop* has not been translated into Turkish yet. But the film version of the book was demonstrated under the name *Sahaf*.

¹ Bu makale, Yeşim Sultan AKBAY’ın “*Penelope Fitzgerald’ın Kurgusal Olmayan Dünyasında Kendini Gerçekleştirme*” başlıklı devam etmekte olan doktora tezinden türetilmiştir. Tez başlığı, zaman içerisinde değişiklikler gösterebilir. This article has been derived from Yeşim Sultan AKBAY’s ongoing PhD dissertation titled “*Actualization of Self in Penelope Fitzgerald’s Non-Fictional World.*” The title may change in its final form.

Penelope Fitzgerald: A Distinctive and Graceful Voice*

Judging by Penelope Fitzgerald's reviews, Dean Flower, in her article "A Completely Determined Human Being," emphasizes the importance of the following questions for the writer: "...*what sort of person wrote the book, what sort of family was involved, and what ultimate human value does it have.*"² In the light of this, it would be quite appropriate to briefly summarize Penelope Fitzgerald's own life before focusing on her novel.

Born into a highly educated family in 1916 from which she inherited great values like modesty, truth-telling, coping skills, love of poetry and the ability to encounter all sorts of challenges, Penelope Fitzgerald, nee Knox, spent her entire life, including her childhood, in a very intellectual atmosphere. She was an Oxford graduate with a first and had always been determined to become an author, though she had always been a writer. However, life had other plans for Penelope Fitzgerald. She married the Irish lawyer and army officer Desmond Fitzgerald with whom life she "*always knew [...] was not going to be easy.*"³ She had to teach to make ends meet, she lived on a Thames barge, which eventually sank with many of her paperwork, letters and manuscripts. She had three children to raise and look after, and later a terminally ill husband to take care of. She started publishing her first book at 58 and became famous in her 80s.* Her life is one of the best examples of a female experience at an advanced age.

There were so many unjust comments relating to her extraordinarily meaningful life. Michael Dibdin who is of a high opinion of her to the point that he compares her to Jane Austen (though she always winced at the remark),⁴ surprises us by stating that despite "*the dullness of her life, she should write not only one novel, but several, and they are very good, too.*"⁵ It remains only to wonder how one can possibly call her life "dull." It was really hard, challenging, full of predicaments but far from being dull. She was different from any other contemporary female writer as regards her private as well as literary life. Her life did not fit Virginia Woolf's well-known statement: "*A woman must have money and a room of her own if she is to write fiction.*"⁶ Penelope Fitzgerald never had a room of her own, moreover, she never had a bedroom of her own but she became a late-blooming writer and author, and was able to write her ideas down even in the stuffy teaching room of the school where she was teaching. She expressed the ideas perhaps shaped long ago waiting impatiently for release.⁷ She never had any servants, she never had any property in her life, and as her daughter remarks, she never knew exactly what the word "*mortgage*" meant.⁸ Her novels that keep today's literary critics very busy praising her mostly, used to get scything or ironic criticism considering some of her novels having "*amateur charm, but they read like novellas written by an old lady for other old ladies.*"⁹ More bitter criticism

* Only two novels from Penelope Fitzgerald's canon have been translated into Turkish in 2018; *The Blue Flower* as *Mavi Çiçek*, and *Offshore* as *Salapurya Mahallesi* by Can Yayınları (Publishing House).

² Flower 2005, 584.

³ Lee 2013, 83.

* The next 20 years of her life she wrote three biographies, nine novels, many short stories, essays and reviews; *Edward Burne-Jones* (1975), *The Knox Brothers* (1977), *Charlotte Mew and Her Friends: With a Selection of Her Poems* (1984), *The Golden Child* (1977), *The Bookshop* (1978), *Offshore* (1979), *Human Voices* (1980), *At Freddie's* (1982), *Innocence* (1986), *The Beginning of Spring* (1988), *The Gate of Angels* (1990), *The Blue Flower* (1995, UK, 1997, US), *The Means of Escape* (2000), *A House of Air* (US title: *The Afterlife*) (2005), *So I Have Thought of You: The Letters of Penelope Fitzgerald* (2008).

⁴ Sutcliffe 1998, n.p.

⁵ Read 2014, n.p.

⁶ Woolf 2008, 4.

⁷ Flower 2005, 582.

⁸ Lee 2013, 142.

⁹ Knight 2016, 5.

belongs to John Walsh's demolishing description of her as "*an intellectual bombshell turned bag lady*."¹⁰

Today, there are multitudes of articles singing her praise to the skies, which she fully deserves. She is a female writer of character with a "*touch of genius*,"¹¹ a writer who became an author after sixty, the author like no one else, the "*mistress of the sublime*,"¹² the writer whose novels' effect was compared to music, a writer who was "*drawn to people who seem to have been born defeated or, even, profoundly lost*."¹³ She never struggled to make a name for herself or to market her books. She did her best to make art a shared experience in her family, going to the theatre, concerts, and traveling at the expense of a comfortable life.

Christopher J. Knight considers her lateness a strength rather than weakness. He is rightly annoyed at those for whom her belatedness as a writer becomes a factor diminishing the writer's performance. After her death in 2000, the literary world welcomed her with great appreciation and admiration, her novels were ranked among the best novels,¹⁴ and she is considered to be one of the greatest British writers of the late twentieth and early twenty-first century.¹⁵

"What makes literature art is precisely its depiction of life as it really is.

Its charge is the unconditional and honest truth."

— Anton Chekov

The unusual concept *ostranenie* (making strange), also known as "*defamiliarization, deautomatization, alienation, estrangement*"¹⁶ is widely employed in literature, poetry and film studies. The word was coined by the famous Russian formalist critic Viktor Shklovsky, according to whom

The purpose of art is to impart the sensation of things as they are perceived and not as they are known. The technique of art is to make objects unfamiliar, to make forms difficult, to increase the difficulty and length of perception because the process of perception is an aesthetic end in itself and must be prolonged.¹⁷

The device is against the expression of the habitual and well known things in art. Long before Shklovsky, as back as the 4th century BC, Aristotle, without using the word *defamiliarization* considered it important that "*poetic language must appear strange and wonderful*."¹⁸ Alan Hollinghurst, commenting on Penelope Fitzgerald's novels, observes: "*Hers was very much the art that hides art, and she had besides a horror of explanation*" and "*recurrence of the uncanny*."¹⁹ In the same vein, Dean Flower does not conceal her confusion at Penelope Fitzgerald's out of the ordinary ideas. For instance, this is how Penelope Fitzgerald describes some characteristic features of her famous father, the editor of *Punch* (1932-1949):

¹⁰ Knight 2016, 7.

¹¹ Fitzgerald 2009, ix.

¹² Tonkin 2000, n.p.

¹³ Fitzgerald 2005, 508.

¹⁴ **See:** The Times, 2008.

¹⁵ **See:** McCrum, 2015.

¹⁶ **See:** Oever 2010, 12.

¹⁷ Shklovsky 1965, 12.

¹⁸ Lively 2019, 113.

¹⁹ Hollinghurst 2014, n.p.

Just as his light verse is based on strong-mindedness, so his kindness was based on courage, and what always goes with true courage, reticence. To be thanked was for Evoe a dreadful experience. He was often unwilling even to be acknowledged. But something of what he was like can be guessed, even by those who never knew him, from the poems of *In My Old Days*.²⁰

The critic is wondering “*why, on principle, being thanked* [emphasis is ours] *might be undesirable. And why some forms of courage might require reticence, silence, renunciation.*”²¹ Speaking about Penelope Fitzgerald’s *The Blue Flower* (1995), Hermione Lee as well emphasizes “*a feeling of strangeness*” and “*estrangement*” the reader is overwhelmed with.²² This feeling of estrangement pervades almost all her novels. She presents a very intriguing and indeed a very unconventional view of the concept of defamiliarization relating to a wide range of notions like modesty, truth-telling, coping skills, her love of poetry and the ability to encounter all sorts of challenges.

Her second novel *The Bookshop* (1978), containing many parallels with the author’s own life is rich in very paradoxical thoughts and ideas. The protagonist of the novel, a childless widow of 58 with a suggestive name Florence Green, after some uncertainty causing her a number of sleepless nights, decides to open the only bookshop in Hardborough, a fictional name standing for the real Southwold in Suffolk. Florence Green is not a woman remarkable for her good looks: “*she was in appearance small, wispy and wiry, somewhat insignificant from the front view, and totally so from the back.*”²³ However, under her “*insignificant*” appearance there is a self-confident woman who thinks that “*To leave a mark of any kind was exhilarating*” (52). Florence is a self-made woman, who has supported herself since “*the age of sixteen*” (7), a loyal friend, a faithful and loyal wife, who “*was very happily married,*” though strangely enough, she is of the opinion that “*men and women aren't quite the right people for each other*” (19). After her husband’s death, she decides that it is the right time for her to prove that “*she existed in her own right*” (5), thus testing her courage since it is her belief that “*courage and endurance are useless if they are never tested*” (15). Actually, her courage is tested at the very beginning of the novel, when a character called Raven, a marshman and the one in charge of boy scouts, asks her to hold an old horse’s tongue while filing its teeth. He is also a church sexton, an occupation which must have endowed him with a strong sense of justice. To him, she is a valiant woman, who has a tendency doing “*unlikely things*” (11) like opening a bookshop in Hardborough where people “*have lost the wish for anything of a rarity*” (12) and are “*unused to discipline*” (43). If Florence is very optimistic about opening the bookshop in the 500-year Old House, which is wet and has a real Poltergeist in it, she has some reservations about the noble nature of human beings: “*She blinded herself, in short, by pretending for a while that human beings are not divided into exterminators and exterminatees, with the former, at any given moment, predominating*” (29).

It does not take much time to see the main exterminator Violet Gamart, the most powerful woman with “*connections and acquaintances*” in Hardborough (72). In fact, the exposition of the novel foreshadows the troubles to come:

She had once seen a heron flying across the estuary and trying, while it was on the wing, to swallow an eel which it had caught. The eel, in turn, was struggling to escape from the gullet of the heron and appeared a quarter, a half, or

²⁰ Flower 2005, 583.

²¹ Flower 2005, 583.

²² Lee 2013, 387.

²³ Fitzgerald, 2001, 5. (All the further quotations are to this addition with the page number followed.)

occasionally three-quarters of the way out. The indecision expressed by both creatures was pitiable. They had taken on too much (5).

The symbols heron and eel gain a wider meaning with the development of the plot and later, when Florence encounters challenges, she becomes aware that she too “had taken on too much.”

She is happy to get an invitation to a party “*for the county, and for visitors from London,*” erroneously thinking that Mrs. Gamart invites her to thank her for the bookshop project (17). She takes so much pain to choose a dress for the party. Although Florence is liked by Jessie Welford, the dressmaker and the owner of *Rhoda’s Dressmaker’s*, “*her confidence was hardly respected*” by Jessie, who “*did not hesitate to speak about it freely*” (14-15). Jessie Welford makes a red dress for her, in which she feels very uncomfortable during the fitting. Florence would not have gone with red if the choice had been left to her. However, she decides “*to stand against the wall most of the time,*” in which case, perhaps she will not be noticed in the crowd (15). The dressmaker does not refrain from a condescending remark: “*when you get there, you won’t have to bother about how you look. Nobody will mind you*” (16). However, as in some cases, she remains silent in the face of the dressmaker’s humiliating attitude.

As the narrator later wisely remarks, “*Green had not been brought up to understand natures*” of such people, nor does she fully understand Milo North: “*It was too difficult for her to believe that he simply lapsed into whatever he did next only if it seemed to him less trouble than anything else*” (55). In the beginning, she is attracted to him, treating him as a friend, but later she gradually sees his flaws and does not hesitate to point them out to him outright. She is outspokenly critical of his character. Relying on her moral judgment, she characterizes him as follows: “*marry Kattie, think less about yourself and work harder*” (61). Milo is a handsome and presentable man, who works for the BBC, has a mistress Kattie whom evidently he is not planning to marry (she finally leaves him). The narrator, while describing Milo, once again appears in her typical role of the defamiliarizer:

What seemed delicacy in him was usually a way of avoiding trouble before it started. It was hard to see what growing older would mean to such a person. His emotions, from lack of exercise, had disappeared almost altogether (19).

And it comes as no surprise when such a man betrays Florence at the end of the novel, siding with Mrs. Gamart who promises him the position of the head of the Arts Centre, and Milo is not the kind of man to resist temptations. He is one of those who does “*the easiest thing*” (110). It is obvious that she was brought up to love and appreciate beauty, the book being one of its best representations. The great Ralph Waldo Emerson defines beauty in a fascinating way:

Beauty is the form under which the intellect prefers to study the world. All privilege is that of beauty; for there are many beauties; as, of general nature, of the human faith and form, of manners, of brain, or method, moral beauty, or beauty of the soul.²⁴

Florence is indeed a woman in possession of moral beauty and the beauty of the soul who wanted to share her love of books with the residents of Hardborough. But the evil incarnate Mrs. Gamart who wants the Old House for an art centre of her own, and the toadies who support her prevented her from realizing her long-cherished dream. Christopher J. Knight rightly calls her “*corrupt and corrupting; she is also sad and pathetic if one thinks, as Fitzgerald has said elsewhere, that [m]oney, like power, deflects one from the essence of life.*”²⁵ And it is here that Florence’s courage is tested once again, and she turns Mrs. Gamart’s request down,

²⁴ Emerson 1909, 310.

²⁵ Knight 2016, 68.

something the latter is not used to at all. Florence Green's keen sense of morality does not let her say a single unkind word to the eleven-year-old Christine Gipping when she unconsciously hurts her by saying "*You look old, but you don't look strong*" (46), and "*You haven't any children, Mrs Green? [...] Life passes you by in that respect, then*" (47), and even when she treats Mrs. Gamart very rudely giving "*her a good rap over the knuckles*" (65). However, later, Florence becomes aware that "*morality is seldom a safe guide for human conduct*" (89). Unfortunately, this is what turns out to be the case in Hardborough, where even the people she helped and trusted turned their back on her.

Fitzgerald, like Henry James, believes in "*the eternal mystery of things*,"²⁶ and the vagaries of human mind. In her essay on Jane Austen's *Emma*, she considers Frank Churchill a character causing "*more pain than anyone else in the book*;"²⁷ "*he has used every body ill*" says Mr. Knightley "*and they are delighted to forgive him. — He is a fortunate man indeed.*"²⁸ Mrs. Gamart of 1950s is even worse than Frank Churchill more than two centuries ago. Unlike Florence, she is not very sure that "*A good book is the precious life-blood of a master spirit, embalmed and treasured up on purpose to a life beyond life*" (33).

Unlike Mrs. Gamart, Florence is very sensitive about books. When Milo advises her to order *Lolita* for selling and promises her a "*fortune*" (55), she is more interested in the book's quality rather than the profit it is likely to bring. She is modest enough to admit that she has not "*been trained to understand the arts*" and "*masterpieces*" (61). Her mind gets confused having read Graham Greene's article highly praising the novel calling it "*a masterpiece*" on the one hand, on the other hand the American papers speaking negatively about it describing it as "*dull, pretentious, florid and repulsive*" (61). Not trusting Milo's opinion about *Lolita*, she decides to turn to Mr. Brundish for advice and sends him a note asking for his assessment of the book. It does not take long to get his invitation to Holt House, where the man, who had supported and encouraged her to open the bookshop, resides. The Holt House is distinctive not only with its only resident Mr. Brundish but also with its atmosphere: "*It was difficult to speak anything other than truth in Holt House*" (72), and it was the only house where Mrs. Gamart was unacknowledged. When Florence, this kind-hearted woman, remarks that Mrs. Gamart perhaps means well, Mr. Brundish immediately disagrees, doubting her good intentions and wondering whether arts can have a centre. As for *Lolita*, Mr. Brundish does not mind selling "*it to the inhabitants of Hardborough. They won't understand it, but that is all the good. Understanding makes the mind lazy*" (72). Like Raven, Mr. Brundish also admires Florence's courage,

Let me tell you what I admire in human beings. I value most the one virtue which they share with gods and animals, and which need not therefore be referred to as a virtue. I refer to courage. You, Mrs Green, possess that quality in abundance (73).

During their conversation, Florence cannot help thinking that "*Loneliness was speaking to loneliness*" (73). This personification is striking in terms of their characterization in that both of them have left most of their life behind, but they still try to make sense of it. Both of them are kind-hearted and human-hearted, but a kind heart "*is not of much use when it comes to the matter of self-preservation*" (5). Mr. Brundish is well aware of that and is not as optimistic and hopeful as Florence is. The motto written on his silver teapot testifies to it: "*Not to succeed in one thing is to fail in all*" (70). However, this motto does not affect her at all. Before she is taking her leave, she is full of hope: "*I mustn't let myself worry, ' she said. 'While there's life*

²⁶ See: Powers 1959, 143-155.

²⁷ Fitzgerald 2005, 10.

²⁸ Austen 1882, 370.

there's hope” (74). However, Mr. Brundish again keeps surprising the reader by considering hope a terrifying thought. Nevertheless, Mr. Brundish is faithful to her up to his death. When ill and weary, he makes his way to Violet Gamart’s place, he is far from keeping appearances blaming Mrs. Gamart for being offensive and wants her to leave his friend Florence alone. But in vain does he expect any positive change in her decision. What he sees on her face is not remorse but impassivity only. After all, it is true that cruelty has no morality.

What follows is really something unprecedented in the worst sense of the word. Without any scruples, Mrs. Gamart distorts Mr. Brundish’s pre-death words (Mr. Brundish dies on his way home). Florence learns the distorted truth from Gamart’s husband:

He made a great effort to call on her, it seems, to congratulate her on her idea — her idea, I mean, about this Arts Centre. I’m sorry I didn’t manage to get a word with him myself. I must say I shouldn’t have thought Art was quite his line of country, but, well, a good man gone (107).

The news inevitably caused her much more pain than her own solicitor Mr. Thornton’s betrayal, Milo’s double standards, the Private Bill law that Mrs. Gamart’s nephew passes in the Parliament, after which Florence felt herself “*a wanted criminal*” (108). After going through the painful period of indifference and betrayal, she leaves Hardborough in silence with a lacerated heart. If her wounds were bleeding, no-one saw it:

In the winter of 1960, therefore, having sent her heavy luggage on ahead, Florence Green took the bus into Flintmarket via Saxford Tye and Kingsgrove. Wally carried her suitcases to the bus stop. Once again the floods were out, and the fields stood all the way, on both sides of the road, under shining water. At Flintmarket she took the 10.46 to Liverpool Street. As the train drew out of the station she sat with her head bowed in shame, because the town in which she had lived for nearly ten years, had not wanted a bookshop (111).

It is not only Christopher Knight who calls the novel “*a story steeped in sadness, a sadness punctuated by the novel’s defeat*.”²⁹ David Nicholls as well emphasizes the unusual ending of the novel: “*The prose is plain and matter-of-fact, and only one word is used to describe Florence’s emotion. But it is a terrible word, and the final sentence of this book is one of the saddest I’ve ever read. Quietly devastating like the novel itself*.”³⁰ This terrible word is *shame*. Florence Green feels guilty that the residents of Hardborough failed to appreciate her efforts and failed to exhibit fondness towards books. The critic Hugh Adlington, the great admirer of Penelope Fitzgerald’s personality and her oeuvre, too, finds that “*The ending is as heart-breaking and pessimistic as any in Fitzgerald’s writing*.”³¹

The novel justifies Florence’s belief “*that character was a struggle between good and bad intentions*” (55). Unfortunately, those with bad intentions outnumber those with good ones. Katherine A. Powers comparing Penelope Fitzgerald’s life story and her novels states that her life includes a large element of the absurd: “*It is almost impossible not to laugh (hollowly) at the dreadfulness of all this — as if Fitzgerald’s own festive pessimism had spawned these disasters*.”³² What the critic calls *absurd*, actually overlaps with the notion of defamiliarization. The novel is undoubtedly sad in that it reveals the dark side of people, how their own interests take over Florence’s life changing experience.

²⁹ Knight 2016, 64-65.

³⁰ See: Fitzgerald 2013.

³¹ Adlington 2018, 43.

³² Powers 2014, n.p.

Daniel P. Gunn, in his article “Making Art Strange: A Commentary on Defamiliarization,” points out that “*To produce an effect of defamiliarization, then, an artist must consciously violate the accepted ways of making meanings—whatever they are.*”³³ In this sense, Penelope Fitzgerald’s defamiliarization is demanding in that she distorts the familiar concepts making them strange and uncanny. It is very puzzling that “*understanding makes the mind lazy,*” that hope is “*a terrifying thought,*” that Milo considers the phrase “*very kind of you*” to be a mistaken notion, that morality “*is seldom a safe conduct,*” that kind heart “*is not of much use when it comes to the matter of self preservation,*” and that “*men and women aren’t quite the right people for each other.*” All these paradoxical statements, the unique portrayal of characters, the sad mood of the story increase *the difficulty and length of perception* expressed by Shklovsky.

Florence Green’s failure does not define her negatively. On the contrary, it reveals the best personality traits of hers. But the force of circumstances or *the eternal mystery of things* makes it impossible to realize her dream. The tragedy of misunderstanding among people is what Penelope Fitzgerald focuses on in this novel. And it is what makes man’s life complex and complicated. To Penelope Fitzgerald, as Katherine A. Powers states “*life’s losers are far more interesting than its winners.*”³⁴ Despite all the pessimism in the novel, the pessimism being far from *festive*, there is still hope in the book. This hope is Florence Green herself, a woman who manages the impossible: to be yourself.

³³ Gunn 1984, 30.

³⁴ Powers 2014, n.p.

References

- Adlington, H. (2018). *Penelope Fitzgerald*. Liverpool: Northcote House Publishers.
- Austen, J. (1882). *Emma*. Oxford: Oxford University Press.
- Emerson, R. W. (1909). *Essays and English Traits*. Harvard: Harvard Classics.
- Fitzgerald P. (2001). *The Bookshop; The Gate of Angels; The Blue Flower*. London: Everyman's Library.
- Fitzgerald, P. (2005). *A House of Air: Selected Writings*. London: Harper Perennial.
- Fitzgerald, P. (2009). *So I Have Thought of You: The Letters of Penelope Fitzgerald*. London: Fourth Estate.
- Fitzgerald, P. (2013). *The Bookshop*. London: Fourth Estate.
- Flower, D. (2005). A Completely Determined Human Being. *The Hudson Review*, 57(4), 581-592.
- Gunn, D. P. (1984). Making Art Strange: A Commentary on Defamiliarization. *The Georgia Review*. 38(1), 25-33.
- Hollinghurst, A. (2014). The Victory of Penelope Fitzgerald. *The New York Review of Books*.
- Knight, C. J. (2016). *Penelope Fitzgerald and the Consolation of Fiction*. New York: Taylor & Francis.
- Lee, H. (2013). *Penelope Fitzgerald: A Life*. London: Vintage.
- Lively, G. (2019). *Narratology*. Oxford: Oxford University Press.
- Oever, A. (2010). *Ostrannenie: On "Strangeness" and the Moving Image: The History, Reception, and Relevance of a Concept*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Powers, K. A. (2014). *Penelope Fitzgerald: A Life by Hermione Lee*. Barnes and Noble.
- Powers, L. H. (1959). The Portrait of a Lady: The Eternal Mystery of Things. *Nineteenth-Century Fiction*. 14(2), 143-155.

Read, B. (2014). How She Knows. The Paris Review.

Shklovsky, V. (1965). 'Art as Technique', in Russian Formalist Criticism: Four Essays. Eds.

Lee Lemon and Marion Reis. Lincoln: University of Nebraska Press.

Sutcliffe, T. host. (1998). Penelope Fitzgerald and William Sieghart. A Good Read. BBC

Radio 4Extra.

Tonkin, B. (2000). 'Mistress of the sublime' Penelope Fitzgerald dies, 83. The Independent.

Woolf, V. (2008). A Room of One's Own and Three Guineas. Oxford: Oxford World's

Classics.

The Representation Of Caribbean Immigration In Samuel Selvon's *The Lonely Londoners* (1956)

Samuel Selvon'in The Lonely Londoners (1956) Eserinde Karayip Göçü

Selçuk ŞENTÜRK

Asst. Prof. Dr., Kafkas University, Department of Western Language and Literature,

s.senturk36@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Number: 0000-0002-6084-4032

Abstract

In his novel *The Lonely Londoners* (1956), Samuel Selvon contextualises the lives of Caribbean and their descendants in Britain through his first-hand experiences during the 1950s. He pens the tension between great expectations and realities that West Indians experienced in post-war London, following the huge wave of migration, also known as Windrush in 1948. The aim of this paper is to explore migration of West Indians to the Motherland as represented in *Lonely Londoners*, and to discover how this work critically contributed to promotion and development of Caribbean and black British writing. The first part of the study focuses on the socio-historical background of the novel, and second part mainly deals the representation of immigration and its effects on Caribbean community in the novel. Finally, in the last part I would argue that Selvon with his distinctive narrative style in *Lonely Londoners* contributes to the transformation of new British society, and to the negotiation of a subaltern identity in the Motherland.

Key Words: Immigration, Black British Writing, Vernacular Dialect and the Motherland.

Öz

Samuel Selvon, *The Lonely Londoners* (1956) adlı romanında Jamaika (Batı Hint) ve ardından takip eden neslin yaşamlarını 1950'lerde ilk elden elde edindiği deneyimler aracılığıyla okuruna sunar. Selvon, 1948'de Windrush olarak da bilinen dev göç dalgasının ardından Karayipli göçmenlerin savaş sonrası Londra'da yaşadıkları büyük beklentiler ve gerçekler arasındaki gerilimi eleştirel bir açıdan işler. Bu makalenin amacı, *The Lonely Londoners*'da temsil edildiği gibi Batı Hintlilerin Anavatan'a göçünü araştırmak, ve bu eserin Karayipler ve siyahi İngiliz yazınının tanıtımına ve gelişimine olan katkısını ortaya koymaktır. Çalışmanın ilk kısmı romanın sosyo-tarihsel arka planına odaklanırken, ikinci kısmı esas olarak göçün temsilini ve romandaki Karayip toplumu üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Çalışmanın son kısmı ise, Selvon'un *The Lonely Londoners*'daki kendine özgü anlatı tarzı ile İngiliz toplumunun dönüşümüne ve Anavatan'daki alt kimliğin kabulüne olan katkısını tartışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Siyahi İngiliz Yazını, Yerel Ağız ve Anavatan

Introduction

The Lonely Londoners (1956) focuses on the lives of West Indian immigrants from the perspective of two groups: those already living in Britain, and those who have just arrived in the Motherland. Following the World War II there was a demand for the rising labour in Britain due to the mobility and loss of its citizens. The UK government (1948) enacted British Nationality Act, welcoming Caribbean citizens as 'British subjects' and offering them better opportunities for better life and working conditions in the Motherland. The arrival of SS Empire Windrush of 1948 can be considered a milestone in the construction of new British identity, carrying over 500 hundred Caribbean citizens to the Motherland. The encounter of two different cultures paved the way for the ways in which a new British identity would be negotiated. However, lives of the immigrants in their new 'home' proved the otherwise, contrary to their expectations as represented in *The Lonely Londoners*.

The English language was an important factor that encouraged Caribbean immigration to the Motherland, as they assumed that having a shared language would make communication easier with their 'new brothers'. However, it did not turn out to be as expected when the number of immigrants reached surprising figures. British citizens, mostly working class did not welcome the idea that they would have equal rights in both employment and housing with immigrants. In other words, this would mean the unemployment of British citizens, since immigrants would have to work more for less. Hence, Commonwealth Immigrants Act was enacted in 1962, as Marwick¹ suggests, bringing some

¹ Marwick 2003.

restrictions for the immigrants such as the compulsory working permit certified by ministry of labour for commonwealth citizens. This permit signalled the step of the segregation that would follow in the amid of Caribbean settlement.

Selvon conveys the authenticity of the problems the new comers through a vernacular style, using creole, most of the time, changing standard English into a Caribbean dialect maintained through his third person narrator. His technique can be read as a form of rebellion against the culture and the language that deny newcomers a place in the Motherland, and a way for local communist to recognise Caribbeans as British subjects in their own rights. In his interview with Micheal Fabre, Selvon states that “I wrote a modified dialect which could be understood by European readers, yet retain the flavour and essence of Trinidadian speech”².

The Loneliness

At the very beginning of the novel, Selvon depicts a gloomy atmosphere in London, alerting his readers that London that I will tell is not the one you know: “One grim winter evening, when it had a kind of unrealness about London, with a fog sleeping restlessly over the city and the lights showing in the blur as if not London at all but some strange place on another planet”³. It is London where “the houses around the Harrow Road, old and gray and weather beaten, the walls cracking like the last day of Pompeii, it ain’t have hot water, ...[and] none of the houses have bath”⁴. These quotations - like the title *The Lonely Londoners* - explicitly convey the idea that readers will be introduced an isolated immigrant group trying to negotiate between the realities and their expectations.

The novel unpacks with a scene in which Moses, the central protagonist waits in the train station, Waterloo for a new fellow to arrive. The fact that he has never known who is going to arrive in London is a typical image in migrate literature. Moses, as his name suggests is a prophetic figure, welcoming new immigrants and guiding them for their new life in London: “Because it look to Moses that he hardly have time to settle in the old Brit’n before all sorts of fellars start coming straight to his room [...], from West Indies, saying that [...] he would help them get place and looks the problems universally: ‘...Moses used to think bout the money, how it would solve all the problems in the world’⁵. Although Moses seems to be dissatisfied with this situation, he actually reduces his homesick nostalgically through regular contacts with immigrants and with the news carry over the Motherland.

The first immigrant to arrive in is Henry Oliver Esquire, alias Sir Galahad, who surprises Moses with his summer clothes that he only brought with him. The fact that Galahad feels warm in winter and cold in summer is quite ironic and brilliantly chosen in that it stands for the cultural shock if not the trauma that most immigrants experience from the very first day of their arrival. Later, Tolroy’s family arrives with its all members even old Tanty: “All of we come, Tolroy, Ma say”. This is how happen: when you write home to say you getting five pounds a week Lewis say, ‘Oh God, I going England tomorrow’⁶. This situation is actually what annoys British working class as a fifty-year-old white explains in his interview with Cottle during that period:

It is a crime, all of it. First they come here where they don't belong and they know it. Then they want their relatives and their relatives’ relatives. And would you believe, the government lets them have anything they wish, at any time they wish. But help those of us already here?⁷

Within the novel, Selvon portrays three groups that distinctively represent different aspects of immigrant community. First group is the one, in which characters like Tanty and Galahad try to negotiate their customs and identity so as to both stay in touch with migrated society, and yet mingle with the British community. The actions of this group can be traced in a couple of scenes. At the very

² Selvon 1988, 66.

³ Selvon 1956, 23.

⁴ Selvon 1956, 73.

⁵ Selvon 1956, 98.

⁶ Selvon 1956, 29.

⁷ Marwick 2003, 1819.

first day of her arrival, a reporter asks Tanty whether this is her first trip to England, which Tolray avoids confronting, saying that “[t]he gentleman ask me a good question, why I shouldn’t answer?”⁸. It is again Tanty “who cause[s] the shop – keeper to give people credit”, and who tactfully carries her native customs to Motherland: “Where I come from Tanty tell the bakery people, they don’t hand you bread like that. You better put it in a paper bag for me, please.”⁹ This suggests that some immigrant groups try keeping their habits while at the same time trying the ways of integrating themselves into the mainstream society.

The second group is of Harris and Bart as immigrants trying every possible way and medium for upward social mobility. This group functions as the opposite of the first one, as they try to guise their native identities and customs. For instance, Bart has a lighter skin, so “he go around telling everybody that he is Latin – American, that he come form South America”¹⁰. Or “If a fellar too black, Bart not companying him much”¹¹. Again his wish to marry an English, which he could not succeed can regarded as an indication of his desire for upward social mobility: “‘You!’ the father shouted, pointing a finger at Bart, you! What are you doing in my house? Get out! Get out this minute!’”¹². Though being a step further than Bart in terms of his relations with British people, Harris feels a sense of inferiority when he is together with his own native community as depicted in the famous party: “See and behave yourself like proper gentlemen, there are a lot of English people here tonight so don’t make a disgrace of yourself”¹³. He again repeatedly says “[y]ou boys always make a disgrace of yourselves, and make me ashamed of myself”¹⁴. Other than behaving as he is or enjoying his time with his fellers, his sense of inferiority or his demand for an upward mobility alienates him from his own community: “English people will say we are still uncivilized and don’t know how to behave properly. So please boys, do me a favour, and when the band play God Save The Queen, stand up to attention”¹⁵. Here, Harris relies on mimicry to negotiate his subaltern identity without losing the tie with his native community. This suggests transformation of New British society undergoes different stages experienced by diverse immigrant groups.

The third group is represented by the character called Big City, protesting white segregationist statements such as: “keep the Water White”¹⁶. Big City stands for those immigrants who counter against white racism. He repeats the humorous and thought-provoking slogan “Keep the Water Coloured, No Rooms For Whites’, forming an anti-discourse against racism”¹⁷. Indeed, Selvon hints the idea that racism either explicitly or implicitly is experienced by Caribbean at different levels, each denying them their basic rights to live such as working, housing, marriage and communication. For example, in a scene Galahad is disappointed, as he could not communicate even with a child due to his colour of skin. That moment can be considered as one of the best examples to illustrate the extent of racism that black British are exposed to in Motherland:

Mummy, look at that black man! A little child, holding on to the mother hand, look up at Sir Galahad. ‘You musn’t say that, dear!’ The mother chide the child. What a sweet child!’ Galahad say, putting on the old English accent, ‘What’s your name? But the child mother uneasy as they stand up there on the pavement with so many white people around: if they was alone she might have talked a little, ask Galahad what part of the world he come from, but instead she pull the child along and she look at Galahad and give a sickly sort of simile, and the old Galahad, knowing how it is, smile back and walk on. What it is we want that the white people and them find it so hard to give?’¹⁸.

⁸ Selvon, 1956, 31.

⁹ Selvon, 1956, 78-80.

¹⁰ Selvon, 1956, 61.

¹¹ Selvon, 1956, 63.

¹² Selvon, 1956, 65.

¹³ Selvon, 1956, 112.

¹⁴ Selvon, 1956, 118.

¹⁵ Selvon, 1956, 122.

¹⁶ Selvon, 1956, 89.

¹⁷ Selvon, 1956, 97.

¹⁸ Selvon, 1956, 87-88.

Galahad is aware of the fact that all the troubles stem not from the way his community behaves or speaks but from the colour of their skin. Selvon hints that immigrants might change everything to integrate themselves into the society except for the colour of their skin, causing them to lead a lonely and isolated life eventually:

And Galahad watch the colour of his hand, and talk to it, saying, ‘Colour, is you causing all this, you know. Why the hell you can’t be blue, or red or green, if you can’t be white? You know is you that cause a lot of misery in the world. Is not me, you know, is you! I ain’t do anything to infuriate the people and them, is you! Look at you, you so black and innocent, and this time so you causing misery all over the world!’¹⁹

The difficulty of finding a job is another problem shared by Caribbean community. Even Moses, though living in London for at least nine years faces the danger of losing his job. However, if they have any job, it will probably be the “worse jobs it have”²⁰. Again racism shows itself when Galahad and Moses go for a job application, and they witness prejudice towards black community from a white man who regards all black people coming from Jamaica:

Now, on all the records of the boys, you will see mark on the top in red ink. J – A, Col. That mean you from Jamaica and you black. Suppose a vacancy come and they want to send a fellar, first they will find out if the firm want coloured fellars before they send you²¹.

British working class opposes the idea of Caribbean immigration to their country, as they think that the opportunities Britain offer is hardly enough for the already existing population:

You are unwanted. You are here because some higher order official let you stay, not because I want you... You only create problems. You want my job, you want my food, you want to live in my home, you want use my school, my hospital, my stores. But don’t take it personally; I have no quarrel with you as a person. It is immigration I cannot tolerate²².

Being unemployed causes a kind of inner trauma for the characters, so it is not surprising that some of them chase after pigeons to survive. Galahad compares attitudes of British to animals and to black community, and he understands that they even are not protected and valued as little as animals:

... [H]im that he had was to try and catch a pigeon in the park to eat. It does have a lot them flying about, and the people does feed them with bits of bread. Sometimes they get so much bread that they pick and choosing, and Galahad watching with envy. In this country, people prefer to see man starve than a cat or dog want something to eat²³.

This scene is quite ironic in that Galahad put the rule he learned from British into practice by eating the pigeons like Cap: ‘survival of the fittest in the struggle for the life.’ In this sense, it is not surprising that the racism comes from the white working class, who are afraid of losing their job, since newcomers work more for less in line with the theory of ‘the survival of the fittest.’ Moreover, racism evokes the feelings inferiority and guilt for some characters. For instance, police can be regarded as one of the symbols of oppression in causing groundless fears to Caribbean community. Encountering with them: “... Galahad see a policeman near him. Again he panic, though he ain’t do anything against the law”²⁴. Strange enough, the image of police comes into effect among immigrants as a way of controlling each other. It is only after Moses threatens Cap with police to bring his coat, which he borrowed, and then he immediately returns it.

However, it was not only British citizens who were dissatisfied with the problem, but also new immigrants after settling into the Motherland were exposed to extreme racism, which even restricted their right to live. As the novel suggests, other minority groups in Britain like Polish, who are not black are not treated as second citizens. However, what immigrants want is “[a] little work, a little

¹⁹ Selvon, 1956, 88.

²⁰ Selvon, 1956, 29.

²¹ Selvon, 1956, 46.

²² Selvon, 1956, 181.

²³ Selvon, 1956, 123.

²⁴ Selvon, 1956, 43.

food, a little place to sleep”²⁵. In this sense, fears on immigrants seem to be groundless, as Selvon points out it. Similarly, Arthur Marwick in his book *British Society since 1945* quotes an interview done by American sociologist Thomas J. Cottle with a Caribbean:

You think a white man's going to lose his job before a black one? Not in a lifetime. Immigrants come last and go first, man.... They want to arrest me for thinking they are all bunch of racists? Hell, they might just as well go arrest every black man and woman in Britain, child too²⁶.

As a result of being excluded from the mainstream society, some of black characters also nursed a grievance for especially racist whites in order to lessen the feeling of segregation and inferiority. The only time the male characters feel at ease and relatively equal is when they date with white women. Because, far away from racism they have chance to experience the feeling of being accepted by a member of white society: “...that evening people in the tube station must be bawl to see black man so familiar with white girl”²⁷. “Galahad feeling good with this piece of skin walking with him”²⁸. Frantz Fanon explains the underpinning factor behind the situation, citing the words of a man in a similar position:

By loving me (the white woman) proves that I am worthy of white love. I am loved like a white man. I am a white man. Her love takes me onto noble road that leads to total realization. I marry white culture, white beauty, white whiteness. When my restless hands caress those white breasts, they grasp white civilization and dignity and make them mine²⁹.

As the quotation suggests, being with a white woman gives the black man a victory and sense of ownership. Therefore, Selvon represents black man and white women as mingled in some incidents, especially employing women having sympathy for the black community such as the English girl whom Bart plans to marry, her mother, and the mother of the child whom Galahad tries to communicate.

The newly migrated men also face the accent barrier that discourages them in communicating with the British people. Some of his characters like Tanty, Galahad and Big City, especially while asking addresses or addressing people are misunderstood. Also, Harris using a proper accent of English finds himself a step further than others, which shows how important it is for immigrants to have a compressible accent: “What did you say? You know it will take time me some time to understand everything you say. The way you West Indians speak!”³⁰. In this way, Selvon transforms what is experienced to be a problem in real life into a solution in his fiction by using a vernacular style.

Conclusion

In *The Lonely Londoners* Samuel Selvon embodies a black British community resisting against the imperial remnants in the Motherland by bringing Caribbean characters from different walks of life, which separately stand for different dynamics of immigration. The novel can be read as an historical account of huge wave of migration from former colonies of the United Kingdom to the Motherland. Selvon by writing this novel in which he uses “idiomatic West Indian style not only uses the language forms that he inherited as a Creolized East Indian in Trinidad but has also developed alternative ... linguistic modes which can frame a Caribbean view of the world whether used to depict the cane community in Trinidad, the middle class, or the poor urban dwellers in Port-of-Spain and London”³¹. This “idiomatic style” creates a solidarity among the migrate community, and opens a potential way to communicate the challenges of immigration and settlement in the Motherland collectively. This is quite evident when he uses all verbs in third person singular like “he don’t and “she have” especially

²⁵Selvon 1956, 88.

²⁶Selvon 1956, 179.

²⁷Selvon 1956, 90.

²⁸Selvon 1956, 91.

²⁹Frantz, 1960, 63.

³⁰Selvon 1956, 93.

³¹ Selvon 1956, 9.

when the speaker is from Caribbean. This may be an indication of collectiveness in that though the person doing the action is singular, he does it on behalf of community like Selvon himself. In this sense, this novel represents the shift if not the negotiation in the literary and artistic productions of Black British community namely from Linton Kwesi Johnson's assertion that 'England is bitch, dere is no escaping it'³² to that of Lord Kicher, saying "London is the place for me"³³. This shift hints the ways in which New British identity is negotiated.

References

- Ashcroft, B. (2002). *The empire writes back: Theory and practice in post-colonial literatures*. London: Routledge.
- Davies, A., & Sinfield A. (2000). *British culture of the postwar: An introduction to literature and society, 1945-1999*. London: Routledge.
- Dawson, A. (2007). *Mongrel nation: Diasporic Culture and the making of postcolonial Britain*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Fanon, F. (1960). *Black skin, white masks*. New York: Grove Press.
- Johnson, Kwesi L. (1991). *Things an times: Selected poems*. London: LKJ Publishers.
- Marwick, A. (2003). *British society since 1945*. London: Penguin Books.
- Nasta, S. (1988). *Critical perspectives on Sam Selvon*. Washington, D.C: Three Continents Press.
- Procter, J. (2003). *Dwelling places: Postwar black British writing*. Manchester: Manchester University Press.
- Selvon, S. (1956). *The Lonely Londoners*. Essex: Longman.
- Sinfield, A. (1997). *Literature, politics, and culture in postwar Britain*. London: Athlone Press.
- Spencer, N. (2011, June 15). Lord Kitchener steps off the Empire Windrush. Retrieved from <http://www.theguardian.com/music/2011/jun/16/lord-kitchener-empire-windrush>.
- Stein, M. (2004). *Black British literature: Novels of transformation*. Columbus: Ohio State University.

³² Linton Kwesi Johnson's 1991, 13.

³³ Spencer, 2011.

Denizli Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar

Contributions of the Denizli Dialect to the Derleme Sozlugu

Himmet BÜKE

Dr. Öğr. Üyesi Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
himmetbuke@mehmetakif.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-6768-5396

Öz

Dillerin ifade gücü onların sahip oldukları sözcüklerin çokluğu ve bu sözcüklerin kavramları karşılama durumuna göre ölçülür. Yaşayan diller içerisinde köklü bir geçmişe sahip olan Türkçe geçmişten günümüze gerek konuşma gerekse yazı dili olarak farklı kıtalarda ve coğrafyalarda kullanılmıştır. En eski metinlerden itibaren zengin bir söz varlığına sahip olduğu belgelerle sabit olan dilimiz tarihî süreç içerisinde bu zenginliğini artırarak günümüze ulaşmıştır. Anadolu sahasında önce konuşma dili sonra yazı dili olarak ortaya çıkan Oğuz lehçesi Anadolu ağzlarının da temelini oluşturur. Sadece konuşma dili olarak kullanılan bu ağzlar genel yapılarını bozmadan ve çok az değişikliğe uğrayarak bugüne kadar kullanılmıştır. Dilin tarihî gelişimi içerisinde donmuş yapılar olarak tanımlayabileceğimiz ağzlar Türkçenin en eski devirlerine ışık tutmakta ve fonetik değişimlerin izlerinin takibini yapabilmemizi sağlamaktadır. Oğuzların Anadolu sahasında yoğun olarak yerleştiği bölgelerden biri de Denizli ve yöresidir. Bölgenin demografik yapısı 11. yüzyıldan itibaren Türkler lehine değişirken Türkçenin bölgedeki varlığı da bu döneme rastlar. Bölge ağzındaki pek çok sözcük farklı çalışmalarda tespit edilerek literatüre kazandırılmış olmakla beraber tamamen bütün malzeme toplanmış değildir. Bu çalışma Türkçenin ağzılarda yaşayan söz varlığına katkı sağlaması ve bölgeden toplanan sözcüklere ilave olması amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Ağzlar, Denizli ağzı, Oğuz, Anadolu ağzıları, derleme sözlüğü*

Abstract

Expression power of languages is measured according to the abundance of the words they possess and the state of these words to meet the concepts. Turkish which has a deep-rooted history among the living languages, has been used in different continents and geographies both as a spoken language and a written language from past to present. Our language which according to documents, has had a rich vocabulary since the oldest texts, has reached the present day by enhancing this richness within the historical process. The Oghuz dialects which emerged first as a spoken language and then a written language in the Anatolian area, also underlie the Anatolian dialects. These dialects which were only used as a spoken language, have reached the present day without spoiling their general structure, except some slight changes. The dialects which we can define as frozen structures within the historical development of language, enlighten the oldest periods of Turkish and enable us to follow the traces of phonetic changes. One of the areas where the Oghuzs had settled intensely in the Anatolian area is Denizli and surroundings. The demographic structure of the area changed on behalf of the Turks in the 11th century. The Turkish existence in the area was also seen in this period. Although various studies have determined most words in the area's dialect and brought them in the literature, the whole material still needs to be collected. This study was conducted with intent to make a contribution to the vocabulary that exists in the Turkish dialects and to add words to those already collected from the area.

Keywords: *Dialects, Denizli dialect, Oghuz, Anatolian dialects, derleme sozlugu*

1.GİRİŞ

Bir dilin gücü onun anlatma, söyleme, üretme ve ifade etme gücüyle doğru orantılıdır. Diller, kavramları ifade edebildikleri ve bunu zenginleştirebildikleri ölçüde kendi zenginliğini ortaya koymuş olurlar. Diğer taraftan dilin soyut kavramları ifade edebilme becerisi de bir diğer ölçüttür. Bugün dünya üzerindeki diller; yayıldıkları alana, konuşur sayısına ve sözlüklerinde bulunan sözcük sayısı gibi birtakım ölçütlere göre değerlendirilmektedir. Şu an konuşulan diller içerisinde yüz binleri bulan sözcük sayısına sahip olanlar bulunduğu gibi çok dar bölgelerde konuşulan ve kısıtlı sözcük sayısına sahip olanlar da vardır. Tarih boyunca büyük kültür ve medeniyet daireleri inşa edebilmiş olan milletlerin aynı zamanda güçlü ve zengin dillere de sahip oldukları görülür. Büyük devletler kurabilmiş olan milletler aynı şekilde dillerini de farklı coğrafyalara taşımışlar ve konuştukları dili kültür, sanat, edebiyat sahalarında yüzyıllarca kullanmışlardır.

Türk dili de tarihin en eski dillerinden biri olup yüzyıllarca bir medeniyet dili olarak kullanılmıştır. Türkler çok farklı coğrafyalarda kurdukları devletlerle Türkçeyi büyük bir alana yaymışlar, onu asıl

coğrafyasının dışında geniş bir alanda kullanılan bir dil haline getirmişlerdir. Diğer taraftan Türkçe her dönemde genellikle konuşma ve yazı dili olarak varlığını devam ettirmiş, söz varlığını zenginleştirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Dilimizin en eski yazılı ürünleri olan Göktürk Yazıtlarıyla Türkçenin en somut ve canlı örneklerine şahit oluyoruz. Yazıtlardaki sözcük varlığı daha 7. ve 8. yüzyıllarda Türkçenin somut ve soyut kavramları karşılayabilmesi bakımından dikkate değerdir. Daha sonraki yüzyıllarda Uygur ve Karahanlı sahalarda verilen eserler Türkçenin ifade gücünü ortaya koymaktadır. Hatta bu dönemde Kaşgarlı Mahmud Türkçenin Arapçadan daha üstün bir dil olduğunu ispat yoluna bile gitmiştir. Oğuzların Anadolu coğrafyasına gelişiyle yeni bir yazı dili ortaya çıkacak ve Türkçenin Oğuz lehçesine dayanan bu yazı diliyle pek çok eser yazılacaktır. Bu eserler daha çok tercüme olmakla birlikte adapte ve telif eserler de bulunmaktadır. Gerek telif gerekse tercüme olsun bu eserlerde Türkçenin hem çeviri hem de ifade gücünü görmekteyiz.

Anadolu’da Türkçenin varlık göstermesinden itibaren önce Anadolu ağızları daha sonra da Rumeli ağızları ortaya çıkmış olacaktır. Türkçenin farklı lehçe ve ağızlara sahip olduğu konusu ilk defa Kaşgarlı Mahmud tarafından Divanü Lügati’t- Türk adlı eserinde ifade edilmiştir.¹ Korkmaz bu eserin ağız ve lehçeler bakımından önemini: “Elimizde, Türkçenin eski devirlerini ele alan bu vasıfta, bu genişlik ve derinlikte başka bir eser bulunmadığından, Divanü Lügati’t-Türk, Türk lehçe ve ağızları için değer biçilmez bir kaynak durumuna girmiştir.” cümleleriyle anlatır². Kaşgarlı, Oğuzların istila ettiği memleketlerde de yaşamış ve Oğuzlarla çok görüşmüştür. Bu lehçenin hususîliklerini toplamış ve gayesi itibarıyla de bunlara kitabında geniş yer vermiştir³. Özetle Kaşgarlı Mahmud burada Oğuzların ayrı bir lehçe konuştuğunu ve bazı kelimeleri Oğuzların nasıl telaffuz ettiğini, bu kelimelerin farklı kullanımlara sahip olduğunu ortaya koymuştur. Anadolu’nun büyük bir bölümüne boylar halinde yerleşen Oğuzlar bu coğrafyada kullandıkları farklı ağızları da kullanmaya devam etmişlerdir. Bu sebeple bugün Eski Anadolu Türkçesi alanına giren birçok eser, dil yapıları bakımından incelendiğinde, Oğuzcaya dayanan temel ortaklık dışında ses, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından birtakım ağız ayrılıklarının bulunduğu da görülmektedir⁴.

Ağızlardaki söz varlığının tespit edilmesi o dilin ölçünlü/standart dil içerisinde kullanmadığı fakat ağızlarda bulunan pek çok sözcüğün ortaya çıkarılması bakımından önem arz etmektedir. Türkçenin tarih boyunca ürettiği, geliştirdiği ve kullandığı binlerce sözcük ölçünlü dilde bulunmamasına rağmen ağızlarda hâlen yaşamaktadır. Dolayısıyla ağızların bir dil içindeki en önemli işlevlerinden biri de sözcüklerin nesiller boyu unutulmadan kullanılmasını sağlamaktır. Bunun yanısıra başka dillerden sözcük alma konusunda ölçünlü dil kadar etkin olmayan ağızlar ya yabancı sözcük almamayı ya da alınan bu yabancı sözcükleri Türkçe fonetiğe uygun bir biçimde kullanmayı tercih eder. Bu anlamda dilin doğrudan ya da dolaylı bir asimilasyona uğramasını da önlemiş olmaktadır. Hatta öyle ki bazı sözcükler en az on asır evvelki Eski Türkçe döneminde kullanılan şekliyle aynen muhafaza edilmiştir. Ağızların bu eski sözcükleri devam ettirme eğilimi ya da bir başka ifadeyle dış etkilere kapalı yapısı bugün bizim pek çok sözcüğün tarihsel sürecini de izleyebilmemizi sağlamaktadır. Bu sebeple özellikle art zamanlı dil incelemelerinde ağızlar mutlaka müracaat edilmesi gereken kaynaklardır. Diğer taraftan ağızlar muhafaza etmiş oldukları sözcükler sayesinde kültürün taşıyıcısı, saklayıcısı ve koruyucusu durumundadır. Tespit edilen bir sözcük aynı zamanda kültürel bir öğeyi de tespit etmek anlamına gelmektedir. Değişen yaşam koşullarının aynılaştırıcı etkisi altında değişmekte, kullanım alanı daralmakta ve kısmen kaybolmakta olan yerel ağızların belgelenmesi her şeyden önce o ağzın taşıyıcısı olduğu kültürün belgelenmesi demektir⁵. Diğer taraftan ağızların yazı dilinin gelişimi ve

¹ Bk. Divânü Lügati’t-Türk ve Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki ilişkiyi inceleyen yayınlar: Ali AKAR, (2000), “Divânü Lügati’t-Türk ile Anadolu Ağızlarındaki Ortak Unsurlar Üzerine Bir Deneme”, Divânü Lügati’t-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri, (7-8 Mayıs 1999, Ankara), Ankara: Türksoy Yayınları, 106-129, Eyüp AKMAN, (2004), “Divânü Lügati’t-Türk ve Dede Korkut Kitabından Kastamonu Ağzına (Bazı Kelime ve Deyimlerin Kullanımı)”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 23, 7-16, Tuncer GÜLENSOY, (1985), “Doğu Anadolu Ağızları ve Divânü Lügati’t-Türk”, V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildirileri, (23-28 Eylül 1985, İstanbul), I, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 107-115, Nadir İLHAN, (2008), “Divânü Lügati’t-Türk’ten Gaziantep Ağzına Atasözleri”, Akpınar Dergisi, 18, 4-10.

² Korkmaz,1995, 257.

³ Banguoğlu 1960, 23.

⁴ Korkmaz, 2007, 90.

⁵ Demir 2013, 14.

zenginliği üzerinde de ciddi etkileri vardır. Ağızlara ait söz verileri yanında konuşma diliyle ilgili olanların da derlenerek yazı dili sözlüklerine geçirilmesi, yazı dilinin sürekli canlı, dinamik kalmasını sağlayacaktır⁶.

Bu bağlamda Anadolu ağızlarından sözcüklerin tespit edilmesi ve bunların literatüre kazandırılması yeni bir durumdur. Konuyla ilgili ilk çalışmalar Maksimov, İ.Kunos, Giese, Kowalski gibi yabancı araştırmacılar tarafından yapılmış olup ancak 1940 yılında Ahmet Caferoğlu'nun yaptığı etraflı çalışmalarla Türk araştırmacıların da çalışmaları bu alanda görülmeye başlar. Bununla ilgili olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında “Dil Devrimi”yle başlayan ve Türkçeyi Arapça-Farsça sözcüklerden arındırarak bir öze dönüş çabası güden çalışmalar da bunun öncülü sayılabilir. Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu)'nin kurulmasıyla tarihî metinlerdeki ve halk ağzındaki sözcüklerin tespitine başlanmış bulunmaktaydı. 1932-1934 yılları arasında derlenen sözcükler altı cilt halinde “-Söz Derleme Dergisi-” adıyla yayınlanmış, ikinci büyük derleme girişimi ise 1952-1959 yılları arasında gerçekleşmiş ve bu iki çalışmanın toplamında 600.000 fiş gibi muazzam bir malzeme elde edilmiştir. Bu fişlerden 14.519'u çalışmamıza konu olan Denizli bölgesinden gönderilmiştir. Derleme Dergisinden sonra ise 1963-1982 yılları arasında 12 ciltlik “Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü” (Derleme Sözlüğü) yayımlanmıştır⁷. 1932-1934 yılları arası yapılan çalışma Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlayan dilde sadeleşme çabalarında referans noktalarından biri olmuş ve bu sayede pek çok yabancı kökenli sözcüğe Türkçe karşılıklar bulunmuştur. Her iki çalışmanın sonucu olan Derleme Sözlüğü ise bugün hem art zamanlı hem de eş zamanlı dil çalışmalarında müracaat edilen temel kaynaklardan birisi haline gelmiştir.

Çalışmamızda ele alınacak olan Denizli bölgesinden o dönemde yukarıda zikredildiği üzere binlerce kelime tespit edilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Anadolu'nun Türkleşme sürecinde Malazgirt'ten çok önce Türklerin bu bölgeye gelmeleri ve gelen bu gruplar içinde çok sayıda Türkmen boyunun olması etkilidir. Öyle ki : “Abu al-Fida'nın, herhalde Moğol istilasından evvelki devre ait olarak naklettiği bir rivayete göre, Antalya şimal-i garbisinde, Denizli dağlarında ve civarında yani Menderes Havalisinde 200.000 çadır halkı Türkmen yaşıyordu”⁸. Başka bir kaynakta XI. yüzyılın sonlarında Denizli bölgesiyle Isparta bölgesindeki göçebelerin 100.000 çadır civarında olduğunu vermektedir⁹. Görüldüğü üzere bölge 10. yüzyıldan başlamak üzere son dönem iskânlarının devam ettiği 19. yüzyılın başlarına kadar sürekli bir şekilde Türkmenlerin yerleşim yeri olmuştur. Bölge yer yer çok az da olsa Kıpçak unsurlar barındırmakla birlikte aslı unsur Oğuzlardır. Denizli ve yöresinde, Oğuz'un Alayuntlu, Avşar, Bayat, Bayındır, Beydilli, Çavuldur, Çepni, Dodurga, Döğer, Eymir, İğdir, Karaevli, Karkın, Kayı, Kınık, Kızık, Peçenek, Salur, Yazır, Yıva, Yüreğir boylarının yerleşmiş olduklarını, sülale, yer ve yerleşim adlarında boylarının adlarını yaşattıklarını görmekteyiz¹⁰. Bu bakımdan bölge Oğuz lehçesini ve ona bağlı ağız özelliklerini yaşatması bakımından örnek çeşitliliği bol olan bir sahadır.

Denizli, Korkmaz'ın Güneybatı Anadolu Ağızları olarak belirlediği muhit¹¹ içerisinde yer alır. Caferoğlu, “-Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I-” adlı eserinde Denizli bölgesine de gelmiş fakat eserden anlaşıldığı üzere sadece Denizli/Merkez'de şiir formunda altı parça metin derlemiştir. Bu çalışma ilk olması bakımından önemli olup daha sonraki dönemlerde Denizli ağzının söz varlığı ve dilbilgisi özelliklerine yönelik pek çok çalışma yapılmıştır¹². Karahan, Denizli ağzını Batı Grubu

⁶ Akar 2009, 218.

⁷ Korkmaz 2000, DS 1993 C I: IX-X.

⁸ Eröz 1991, 15.

⁹ Şahin 2006, 59.

¹⁰ Tok 2008, 843.

¹¹ Korkmaz 1994

¹² Bk. Aslı Manav, Denizli'nin Güney İlçesi Ağızı (Fonetik-Morfoloji), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006; Nergis Biray, Denizli Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009, s.747-776, Acıpayam Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Ekleri Ve Etnik Yapı İle İlişkisi, I. Acıpayam Sempozyumu Bildirileri, Acıpayam-Denizli, 2007, 375-382; Turgut Tok, “Denizli İli Ağızlarında Vurguya Dayalı Ünsüz Düşmesi”, Turkish Studies International Periodical For the Languages,

Ağızları içinde 1. grubun ikinci derecedeki alt gruplarında; Aydın, Burdur, Isparta, İzmir, Kütahya, Manisa ve Muğla ağızlarıyla birlikte değerlendirmiştir¹³. Bilindiği üzere ağız araştırmalarında yapılan derlemelerde dil malzemelerinin tamamı tespit edilememekte, gerek gramere gerekse söz varlığına ait bazı unsurlar eksik kalmaktadır. Biz de bu bağlamda hem Denizli ağzına hem de Derleme Sözlüğü'ne katkı olması için bu çalışmayı ele aldık.

Çalışmamızda tespit edilen sözcükler klasik soru-cevap; bir olay ya da hikâye anlatma; mani, türkü, şiir söyleme gibi yöntemlerle elde edilmemiştir. Tespit edilen söz varlığı Denizli ili Tavas ilçesine bağlı Çağırğan Köyü'nden dönem dönem alınan notlar neticesi elde edilmiş dil verilerinden oluşmaktadır. Kaynak kişiler söz konusu sözcükleri tamamen doğal konuşma ortamlarında kullanmış olup derleme çalışmalarında karşılaşılan zorluklardan biri olan kaynak kişinin türlü sebeplerle kullandığı doğal ağzın dışına çıkması, kayıt malzemelerinden kaynaklı çekingenlik ve kurgulu bir ortamın getirdiği endişe gibi sorunlar yaşanmamıştır¹⁴. Söz varlığının tespit edildiği köy 19. yüzyılın başlarında konar-göçer Türkmenlerin zorunlu iskâna tabî tutulmasıyla Dulkadirli topraklarından gelen Yüreğir boyuna mensup bir yerleşimdir. Çalışmadaki sözcükler Derleme Sözlüğü'yle karşılaştırma yöntemiyle: Derleme Sözlüğü'nde bulunmayanlar, Derleme Sözlüğü'nde bulunup aynı anlamda olmayanlar, Derleme Sözlüğü'nde bulunan fakat söyleniş farklı olan ve Derleme Sözlüğü'nde bulunduğu halde Tavas/Çağırğan ibaresi geçmeyenler olmak üzere dört ana başlıkta incelenmiştir. Bu başlıkların altında sözcükler ad ve eylem olarak tasnif edilmiştir. Bunun sebebi bazı kelimelerin cümlelerin bağlamına göre hem sıfat hem zarf hem de isim olarak kullanılabilmesidir. Mesela “-çontul-” sözcüğü “Amat çontul çontul geziyor.” cümlesinde zarf; “Bu çontul işe nerden geldi.” cümlesinde sıfat; “Memedin oğlu da bek çontul.” cümlesinde isim olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla tespit edilen sözcükleri genel bir sınıflandırma yapmayı tercih ettik.

2.İNCELEME

2.1. Derleme Sözlüğünde Bulunmayan Sözcükler

2.1.1. Adlar

alıçığı	: Tam pişmemiş
baştuğ	: Tütünlerin çiçek açmış baş kısmı
bazıak	: Hafif kalın yufka
beşek	: Beşler, beşinci bölüm (çocuk oyunlarında)
birek	: Birler, birinci bölüm
busale	: Geçen yıl
çalmıca	: Orta kalınlıkla yakacak çalı odunu
çontul	: Kısa boylu, bodur
çotura	: Kavga, tartışma; münakaşa etme
çoturalı	: Kavgacı, sorun çıkarıcı
çoveşlik	: Oturmak amacıyla kullanılan güneş gören yer
deştiman	: Köyün arazi ve tarlalarını koruyan kimse
dımlam	: Damla
dırmızan	: Demir korkuluk
dirime	: Kağının ön alt tarafına dikilen çatal direk

Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7 Fall 2008, s. 841-848; Ceyhan Vedat Uygur, (2007), Denizli İli Ağız Sözlüğü (YapıKöken), Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli vd.

¹³ Karahan 2014, 151.

¹⁴ Büke 2019, 518.

dördek	: Dörtler, dördüncü bölüm
durug	: Koyu olmayan, sulu
düşüncümeli	: Sıkıntılı, derdi kederi olan
ekcim	: Becerikli, elinden iş gelen, iyi iş yapan
evcilik	: Bir tür çocuk oyunu, mangala
fildir	: Hareketleri hoş karşılanmayan kadın
galdırma	: Yazın oturmak için kurulan yerden yüksek ahşap yer
garañkı	: Karanlık
garatozlu	: Harmanın tarlada dökülüp kalan ve daha sonra toplanan kısmı
gargavı	: Karla pekmez karışımı yiyecek
gavırgunu	: Nohut, buğday, mısır gibi hububatın toz haline getirilmesiyle yapılan yiyecek
gayıl	: RAZI, kabullenmiş
geğreklik	: Hamilelik, gebelik
geye	: Bıçak bileme aracı
geyilcen	: Giysilere yapışan bir tür yabanî ot
gımltı	: Hareket, kıpırtı
gıtmır	: Cimri, eli sıkı, cömert olmayan
gıyırıcık	: Bir marul türü
goduman	: Kendini beğenmiş kişi
goğşal	: Hafifmeşrep kadın
goveci	: Dedikoducu, laf taşıyan kimse
goyug	: Koyu, duru olmayan
gübüleç	: Küp, büyük testi
günaşı	: Ayçiçeği
hatırsak	: Başkalarının hatırını güden, makul kimse
ıngılaz	: Zayıf, çelimsiz
ıñıraklı	: Sürekli şikâyet eden, memnun olmayan kimse
ısilgin	: Girişken olmayan, çekingen
ikişek	: İkiler, ikinci bölüm
iteğsıran	: Hamuru tahtadan sıyırmak için kullanılan demir alet
kakınç	: Yüzüne vurma, yaptığı iyiliğin söylenmesi
kepçebaş	: Bir tür zehirli yılan
kırkman	: Kadın tenasül uzvu
kısakol	: Tişört
kıseç	: Kuyruğu makas şeklinde bir tür böcek
kıykım	: Giyimine dikkat etme; şıklık, güzel giyinme
kürküç	: Ucu sivri sopaları yere saplayarak oynanan bir oyun, dibek oyunu

mayeci	: Kavga çıkarmaya meyilli, geçimsiz
memed Dede	: Kaplumbağa
mezmir	: Hareketleri hoş karşılanmayan, gevşek
mıstan	: Tembel, hımbıl, çalışmayı sevmeyen
muşma	: Yumruk
ofma	: Sütün içine yufka ufalayarak yapılan yemek
okavyeti	: Düğünde davete karşılık düğün sahibine verilen maddî yardım
omursuz	: Umursamaz, lakayd
osan	: Umursamaz, iş yapmaz
ömez	: Karışık, kirli
öñsüre	: Önünde, yanında
öñücü	: İlla ki, muhakkak
paltarçavuş	: Bir tür kuş
parsalı	: Üstüne başına dikkat etmeyen, kirli ve pis gezen
sakırtı	: Titreme
sekizek	: Sekizler, sekizinci bölüm
sıvarelik	: Yamalık, yama için kullanılan parça
siğlenmecik	: Saklambaç oyunu
sirke	: Bitin yavrusu
sulusepken	: Karla karışık yağın yağmur
süzcek	: Süzgeç
şaflık	: Genellikle ardıç ağacından kesilmiş kalın, iri odun
şapırak	: Hızlı, hareketli
şıdıllı	: Süslenmeyi çok seven
şırkkın	: Yorgun
şuhul	: İş güç, meşgale
şuhullu	: İşi olan, bir işle uğraşan, meşgul olan
taktuk evi	: Öteberi konulan yer, ardiye
tekçel	: Yaramaz
tiğsirik	: Hapşırık
tivis	: Ay çekirdeği
tokulan	: Yuvarlak
tongavı	: Düğünün ilk günü erkek evinin kız evine davulla ziyarete gitmesi
toyku	: Yapısı düzgün, endamlı, görünüşü iyi
tunk	: Mat renk, mat olan
tüpürük	: Tükürtük
üçek	: Üçler, üçüncü bölüm

üsenbey	: Tilki
vergi	: Yaratılış olarak bahşedilen; meziyet, yetenek
yapsa	: Buğday atmak için kullanılan bir tarım aleti
yedişek	: Yediler, yedinci bölüm
yeğgi	: Hayvanların yiyeceği; bir öğünde verilen ot, saman ve yem
yümeçlik	: Evlerde bulaşık yıkamak için ayrılan bölüm

2.1.2. Fiiller

aykırılan-	: Uyumadan ya da yarı uyanık dinlenmek için uzanmak
cevkleş-	: Erimek, birbirine geçmek (yemek için)
corut-	: Boş boş oturmak
çelpile-	: 1. Bir kabı biraz suyla içini temizlemek 2. Sarsmak
çiğşet-	: Çok az pişirmek
divle-	: Delici bir şeyi sokmak
düpire-	: Ortalıkta sinirli bir şekilde gezmek
emleş-	: 1. Birbirine geçmek 2. Suyunu emmek
galnır-	: Kalınlaşmak; mecaz anlamda duyarsız, umursamaz olmak
gañıra-	: Büyüme, ergenlik yaşına gelmek
gavza-	: Etrafı toplamak, düzenlemek
geçinle-	: Vefat etmek, ölmek
gıcreş-	: Hareket halinde olmak, ses çıkarmak
godure-	: Söylenmek
goğuştur-	: Büyükbaş hayvanları çiftleştirmek
golaysın-	: Kolay görmek, küçümsemek
goñura-	: Yüksek sesle ölçsüz konuşmak
güldürü-	: Şiddetli gök gürültüsü oluşmak
ıñıra-	: Dediği anlaşılmaz bir şekilde kendi kendine konuşmak
ibilde-	: İş yapmadan ara yerde gezmek
iñilce-	: İnlemek
kağsır-	: Öksürmek
kıkıra-	: Kikirdemek, gülüşmek
mıñıra-	: Sürekli şikâyet etmek
öfüneklen-	: Sinirlenmek
park-	: Eskimek, yaşlanmak
parkıt-	: Eskitmek, yaşlandırmak
sadırı-	: Dediğini bilmeden konuşmak
sepenle-	: Yağmur için yağıp geçmek

sepne-	: Hafifçe yağmak
sivsinlen-	: İş üretmeden uğraşmak
sürü-	: Biriyle istemediği halde oradan oraya gitmek
şirkil-	: 1. Çok yorulmak 2. Perişan olmak
tañgırdı-	: Ses çıkarmak
tombulak aş-	: Takla atmak
toykul-	: Kendine güvenir şekilde oturmak
tüsküle-	: Ahşap bir şeyi yontmak
yığşır-	: Düzensiz bir şekilde yağmak
yuğşur-	: Dövmek, darp etmek
zapıra-	: Koşup gitmek
zuğut-	: Canı sıkkın bir şekilde oturmak

2.2. Derleme Sözlüğünde Bulunduğu Hâlde Aynı Anlamda Olmayanlar

2.2.1. Adlar

apış	: “Bacak arası” krş. DS C I s. 287
aşırt	: “Aşırı, haddinden fazla” krş. DS C I s. 357
avan	: “Çocuklar için uslu, yaramaz olmayan” krş. DS C I s. 375
bandırma	: “Küçük, hasır tütün selesi” krş. DS C I s. 518
baylan	: “Uyuşuk, sersem, elinden iş gelmeyen” krş. DS C I s. 581
bıkınak	: “Ek yeri, köşe, kıvrım yeri” krş. DS C I s. 664
cayrak	: “Ateş yakmak için kullanılan çalıkların kurumuş uç kısmı” krş. DS C II s. 870
cevk	: “Yemeğin pişerken sulanması, diğer sebzelerle karışması” krş. DS C II s. 887
cimecirik	: “Çimdirik, tırnak atma” krş. C II s. 972
çelgi	: “Kadınların başlarını örttükları bir tür örtü” krş. DS C II s. 1122
çılbr	: “Haşlanmış yumurta ve yoğurtla yapılan bir tür yemek” krş. DS C II s. 1171
çırpı	: “Çalının yakılmak için kullanılan ince dalları” krş. DS C II s. 1189
çirik	: “Kadınlar için kullanılan bir argo sözcük” krş. DS C II s. 1235
çıyan	: “Çıyan, zehirli çok ayaklı bir böcek” krş. DS C II s. 1201
çöğmek	: “Tarlalara dinlenmek, uyumak, yemek yemek için tahta ve dallardan yapılan basit, yerden biraz yüksek gölgelik” krş. DS C II s.1279
çöğmen	: “Genelde tarlalarda tahtadan yapılan üstü ve yanları ağaç dallarıyla kapatılan yerden yüksek dinlenmek için yapılmış basit yapı” krş. C II s. 1279
çörtleñ	: “Gür yabanî bitkilerin olduğu yer” krş.C II s. 1293
daldız	: “Tütün dizmek için kullanılan 40-45 cm. civarında, ucu sivri bir alet” krş. DS C II s. 1342
danabuyduran:	“Karın sulu olmayan, küçük doluya benzeyen fakat yumuşak bir yağış şekli” krş. DS C II s. 1355

dekiş	: “1. Bedavadan geçinmeyi huy edinmiş 2. Birinin arkasına takılan” krş. DS C II s. 1406
depgin	: “Vücudun herhangi bir yerinde çıkmış irinli sivilce” krş. DS C II s. 1428
deve	: “Bir tür buğday ölçü birimi” krş. DS C II s. 1440
dibek	: “Nemli toprağa ya da gübre yığımına saplanarak oynan bir tür oyun” krş. DS C II s.1479
dirlik	: “Dirlik, huzur, geçim” krş. C II s. 1518
döküntü	: “Yiyeceklerden arta kalan kısımlar” krş. DS C II s.1574
döküntülü	: “Bol, bereketli” krş. DS C II s. 1574
dutgun	: “Bağlı, seven, ilgili” krş. DS C II s. 1612
dübbe	: “Keserin çivi çakılan yeri” krş. DS C II s. 1615
düpürtü	: “Ses, gürültü” krş. C II s. 1633
eşkire	: “Hayalle gerçek arası görülen rüya” krş. DS C III s. 1793
gargı	: “Tütün kurutmak için kullanılan kalın, uzun sazlık bitkisi” krş. C III s. 1923
garmak	: “İlkbaharda çıkan hem yeşil yaprakları hem de siyah meyveleri yenebilen bir tür yabancı bitki” krş. DS C III s. 1928
gaşağacı	: “Binek hayvanlarının semerinin tutulacak ahşap kısmı” krş. DS C IV s. 2678
gofulak	: “Kendini beğenmiş, havalı” krş. DS C III s. 2093
golluk	: “Tütün işinde kullanılan, eski çoraplardan yapılan ve kolların tütün ağdası olmaması için takılan malzeme” krş. DS C III s. 2098
goñur	: “Laftan, sözden anlamayan; kendi bildiğini yapan” krş. DS C III s. 2102
goyungözü	: “Kabuğu sert ve genelde kıvrılarak duran bir tür kurt” krş. DS C III s. 2110
goz	: “Ağaçlara ve sebzelere nazar değmesin diye asılan yumurta kabuğu ve renkli bezlerden yapılan eşya” krş. DS C III s. 2112
harım	: “Evlerin etrafına altı taştan üstü çalılardan yapılan duvar” krş. DS C III s. 2289
ıslık	: “Girişken olmayan, çekingen” krş. DS C IV s. 2491
ite	: “Hamur açarken tahtada kalan hamuru kazımak için kullanılan demirden yapılmış bir alet” krş. DS C IV s. 2568
kağsırık	: “Öksürük” krş. DS C IV s. 2596
keler	: “Bir tür küçük kertenkele” krş. DS C IV s. 2730
kesik	: “Dere veya çay yatağı” krş. DS C IV s. 2764
kısnaç	: “Evde öteberi konulan küçük yer” krş. DS C IV s. 2841
kıykımlı	: “İyi giyimli, giyimine dikkat eden” krş. DS C IV s. 2858
mızırtı	: “Sürekli huysuzlanıp şikâyet eden kimse” krş. DS C IV s. 3197
oñ	: “Düzgün bir biçimde, doğru” krş. DS C V s. 3282
oñmadık	: “Basit bir biçimde, sıradan” DS C V s. 3285
öfek	: “Bir kuş türü” krş. DS V s. 3314
örme	: “Ev ve tarlaların etrafına taştan örülmüş harçsız duvar” krş. C V s. 3350

peşkir	: “Cepte taşınan küçük mendil” krş. C V s. 3337
samıt	: “Sağır, duyma yetisi olmayan” krş. C VI EK s. 4668
sıkılcım	: “Sıkıntılı olma, sıkıntı” krş. DS C V s. 3605
sırım	: “Toplama, alma alışkanlığı olanların aldığı şeyler” krş. DS C V s. 3618
sibek	: “Soğanın kartlaşmış yeşil kısmı” krş. DS C V s. 3631
sihil	: “Genelde elde çıkan bir tür et beni” krş. DS C V s. 3634
sinirsek	: “Sinirli olan, her şeye sinirlenen” krş. DS C V s. 3644
şaşkın	: “Ölüm döşeğinde olan, ölümü yakın kişi” krş. DS C V s. 3753
şirat	: “Sarsıntı, depresyon” krş. DS C V s. 3774
takırak	: “Buğday biçmekte kullanılan ve traktörün arkasına takılan bir tarım aleti” krş. DS C V s. 3811
toma	: “Küçük köpek” krş. DS C V s. 3955
tonç	: “Çorabın topuk kısmı” krş. DS C V s. 3961
tülü	: “İnce tül perde” krş. DS C V s. 4010
tüskü	: “Ağaç yontmak için kullanılan bir alet” krş. DS C VI s. 4779
üstlük	: “Genelde tarla işlerinde başa sarılan sarı örtü” krş. DS C VI s. 4078
yağda	: “Tütünden çıkan yapışkan akma” krş. DS C VI s. 4118
yağır	: “Çok kirli, kurumuş yapışkan kir” krş. DS C VI s. 4122
yapışak	: “Tütün akması” krş. DS C VI s. 4180
yavsa	: “Saç bitinin yumurtadan çıkmış hali” krş. DS C VI s. 4208
yirik	: “Gevşek, alaycı konuşan” krş. DS VI s. 4281
yomsuk	: “Saçtaki kepek” krş. DS C VI s. 4295
yüklük	: “Yatak ve yorganların konulduğu dolap” krş. DS C VI s. 4330

2.2.2. Fiiller

alatla-	: “Bir işi özenmeden yapmak” krş. DS C I s. 201
ağdır-	: “1. Hayvanları çiftleştirmek 2. Bir şeyi uğraşmadan bir yere asmak” krş. DS C I s. 88
añneçle-	: “Karşıya bakmak, bir yeri gözlemek” krş. DS C I s. 277
çel-	: “Küçük çocukları arkadan bir bezle bağlayarak sırtına almak” krş. DS C II s. 1125
çeş-	: “Karıştırmak” krş. DS C II s. 1148
çıvla-	: “Zıplamak” krş. DS C II s. 1200
çile-	: “Su serpmek” krş. DS C II s. 1216
çillen-	: “Alınganlık göstermek, alınmak” krş. DS C II s. 1219
çirit-	: “Boş boş oturmak” krş. DS C II s. 1236
çitile-	: “Çamaşır yıkamak, lekeyi çıkarmak” krş. DS C II s. 1243
dala-	: “Köpek için saldırmak, ısırma” krş. DS C II s. 1337
debildi-	: “Sersem ve amaçsız bir şekilde dolanmak” krş. DS C II s. 1394
dokı-	: “Ölüm döşeğindeki kimse için sık nefes alıp vermek” krş. DS C II s. 1540/1541

dörne-	: “Bulunduğu yerde dönüp durmak, yeri eşelemek” krş. DS C II s. 1587
düğül-	: “Çalışmak için yere eğilmek” krş. DS C II s. 1624
ekiş-	: “Birine yetişmek” krş. DS C III s. 1965
fitle-	: “Laf götürerek birini tahrik etmek” krş. DS C III s. 1874
gañır-	: “Büyüme, ergenliğe girmek” krş. DS C III s. 1913
gıldıra-	: “Öylesine bir şeyle meşgul olmak” krş. DS C III s. 2039
gıyla-	: “Bir kenardan sessizce gitmek, kaçmak” krş. DS C III s. 2067
göze-	: “Korkutmak amacıyla birini azarlamak” krş. DS C III s. 2178/2179
ışıla-	: “Bir şeyi temiz tutmak” krş. DS C IV s. 2497
ışlat-	: “Bir şeyi temiz tutmak” krş. DS C IV s. 2498
kıskıla-	: “Erkek hayvanları hadım etmek” krş. DS C IV s. 2887
ögse-	: “Ateşi yanması için karıştırmak” krş. DS C V s. 3321/3325/3328
sadıran-	: “Söylediğini tekrar edip durmak, öylesine konuşmak” krş. DS C V s. 3512
sarlan-	: “Uğraşmak, kafayı birine takmak” krş. DS C VI s. 4672
savışdır-	: “Bir işi bitirmek” krş. DS C VI s. 3556
sek-	: “Düğünlerde gelin evine giderken el ele tutuşarak oynamak” krş. DS C V s. 3574
sep-	: “Suyu dökmek, ileri fırlatmak” krş. DS C V s. 3587
sıdır-	: “1. Hayvansal yağları eritmek 2. Bir şeyin suyunu asarak süzdürmek” krş. DS C V s. 3603
sñ-	: “Biriyle geçinmek” krş. DS C V s. 3614/VI 4692
siğ-	: “Fasulye temizlemek” krş. DS C V s. 3654
sivte-	: “Bitkinin bütün yapraklarını tek hamlede toplamak” krş. DS C V s. 3651
solu-	: “Su içerken bardağa ağızındakileri bırakmak” krş. DS C V s. 3663
şırk-	: “Bir şeyi yıkmak” krş. DS C V s. 3774
tet-	: “İstememek, dışlamak” krş. DS C VI s. 4755
üğün-	: “Üzüntüden perişan olmak” krş. DS C VI s. 4063

2.3. Derleme Sözlüğünde Bulunduğu Hâlde Söylenişi Farklı Olanlar

2.3.1. Adlar

ağız	: Krş. DS C I s. 115 ağuz I : Yeni doğurmuş bir hayvandan ilk günlerde sağılan, koyu yapışkan süt, ağız
aneç	: Krş. DS C I s. 246 anaç (I) 5 : Orta yaşlı, ergin, olgun kadın
atileş-	: Krş DS EK C VI s. 4427 atalaşmak : Karşılıklı ağız kavgası yapmak, atışmak
cızılma	: Krş. DS C II s. 951 cızılma : 3. Yumurta ve unla yapılan omlet
çomeç	: Krş. DS EK C VI s. 4480 çomaç I : Yufka ekmeğın içine katık konarak yapılan dürüm
dekisakalı	: Krş. DS C II s. 1407 dekesakalı : Dağlarda yetişen ve baldıran gibi kökü olan bir bitki, krş. DS C VI s. 3864 tekesakalı : Kırılarda yetişen, ince uzun püskül yapraklı,

yenilebilir bir çeşit ot, DS EK C VI s. 4747 *tekesakalı*: Kırlarda yetişen uzun yapraklı, sütlü bir çeşit ot

- debildek** : Krş. DS C II s. 1395 *deblek II*: 1. Uyuşuk, sünepe 2. Ahmak, sersem
- döğcek** : Krş. DS C II s. 1569 [*döğecek -4*]: Çamaşırı döverek yıkamaya yarayan ağaç tokaç
- dutcek** : Krş. DS C II s. 1610 [*dutcak*]: Tencere tutacağı
- düve** : Krş. DS C II s. 1619 *düğe I*: Boğaya gelmemiş iki üç yaşında dişi dana, düve
- düven** : Krş. DS C II s. 1620 *düğən I*: Döven
- eye** : Krş. DS III s. 1819 *eğe II*: Çakı, bıçak vb. eşyaların ağızlarını keskinletmek için kullanılan bir araç
- inde** : Krş. DS V s. 1744 *ende*: bk. endeki (I): İşte, orada
- gaplangoz** : Krş. DS C III s. 2905 *kaplangoz*: bk. koklangoz: Salyangoz, sümüklüböcek
- garagulluk** : Krş. DS C III s. 2648 *karakulluk*: İşçi, gündelikçi
- gızilot** : Krş. DS C III s. 2866 *kızilot*: Havuç
- şutur** : Krş. DS C V s. 3752 *şatır I*: Güzel
- yastec** : Krş. DS VI s. 4195 *yastaç (yaslaç, yaslâç, yastağaç)*: Üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta
- yuğgu** : Krş. DS C VI s. 4325 [*yugu*]: Loğ taşı, toprak damı düzlemek ve pekiştirmekte kullanılan taş silindir.

2.3.2. Filler

- dapırdı-** : Krş. DS C II s. 3826 *tapırdamak (I)*: 2. Bir iş için oraya buraya koşturmak *tapırdamak II*: Ayak ya da sopa vb. şeyleri yere vurarak tap tap ses çıkartmak
- doğuşur-** : Krş. DS C II s. 1537 *doğuşur-* : Dikilmek, ayakta durmak
- evk-** : Krş. DS C III s. 387 *avk- 7*: Ezmek, ufalamak
- fısırdı-** : Krş. DS C III s. 1871 *fisirde-*: Fısıldamak, yavaş sesle konuşmak
- govalt-** : Krş. DS C III s. 2939 *kovalt- II*: Serbest bırakmak, göz yummak
- uyleş-** : Krş. DS C VI s. 4052 *uylaş- I*: Uzlaşmak, anlaşmak
- aykırı-** : Krş. DS C VI s. 4213 *yayka-*: Yıkamak

2.4. Derleme Sözlüğünde Bulunduğu Hâlde Çağırğan (Tavas) Olarak Kaydedilmeyenler:

Bu sözcüklerin dışında Derleme Sözlüğü'nde bulunan fakat derleme yeri olarak "Çağırğan (Tavas)" olmayan sözcükler de vardır. Bunları hem söz varlığının dağılma alanının görülmesi hem de derleme bölgesinde kullanılan fakat standart dilde kullanılmayan bu sözcüklerin bilinmesi amacıyla vermekte fayda vardır. Özellikle bazı spesifik sözcüklerin belirli bölgelerde yoğunlaşması ya da sadece birkaç bölgede görülmesi giriş bölümünde bahsedilen Türkmen boylarının Anadolu'ya yerleşiminin takip edilebilmesi bakımından ipuçları sunacaktır. Her ne kadar bu bağlamda bir çalışma ve veri henüz ortaya konulmamış olsa da bazı sözcükler ve bunların fonetik özelliklerinden yola çıkılarak lehçe ve boy takibi yapılabileceği kanısındayız. Örneğin bugün farklı siyasî ve idarî sınırlar içerisinde bulunan iki bölgeden derlenen sözcüklerde önemli oranda bir kullanım ve anlam benzerliği varsa ve bu sözcükler sadece bu iki bölgede tespit edilmişse buradan hareketle bir boyun farklı iki yerleşimini tespit edebilir ya da Anadolu'ya yerleşmiş olan bazı Kıpçak unsurlara ait veriler yakalayabiliriz. Bu bağlamda yapılacak istatistiksel çalışmalar yeni ve ilginç verileri ortaya koyacak, ağız çalışmalarını ileri bir aşamaya ulaştıracaktır.

Derleme bölgemizde tespit edilen fakat Derleme Sözlüğü'ne bu bölgede de kullanıldığı kaydedilmeyen sözcükler şu şekildedir:

2.4.1. Filler

avkıla- (bk. *avkılamak - 5* C I s. 385), aykırıla- (bk. *aykırılmak (I)-1* C I s. 423), azırgan- (bk. *[azırganmak -1]* C I s. 440), bıdırda- (bk. *bıdırdamak-1* C I s. 660), bıdır- (bk. *[bıdıramak -1]* C I s. 660), bilicen (bk. *[bilicen]* C I s. 693), bı- (bk. *bıkmak (I)* C I-s. 664), biñgeş- (bk. *bingeşmek (I)-1* C I s. 696), bört- (bk. *[börtmek (II)]* C VI s. 4464), buğsa- (bk. *[buğsamak]* C I s. 725), buy- (bk. *[buyamak]* C VI s. 4468), bücülen- (bk. *[bücülenmek]* C I s. 811), cırmıla- (bk. *[cırmılmak]* C II s. 933/934), cırnakla- (bk. *[cırnaklamak]* C II s. 934), cimcir- (bk. *[cimcirmek]* C II s. 970), cimdır- (bk. *[cimdirmek (I)]* C II s. 971), çemir- (bk. *[çemirmek]* C II s. 1132), çıldıra- (bk. *çıldırarak (I)* C II s. 1171), çiv- (bk. *[çivmek]* C VI s. 4479), çile- (bk. *çilemek (I), çilemek (II)* C II s. 1216), çint- (bk. *çintmek (I)-1* C II s. 1230), çokeş- (bk. *[çokeşmek]* C II s. 1261-1262), çoveşle- (bk. *[çoveşlemek]* C II s. 1275), çöğdür- (bk. *çöğdürmek (I)-1* C II s. 1277), çön- (bk. *[çönmek (I)]* C II s. 1287), dadır- (bk. *dadırmak (I)- 2* C II s. 1320), dala- (bk. *dalamak (III)-1* C II s. 1337), dañgıra- (bk. *[dangıramak]* C II s. 1359), dellin- (bk. *dellenmek-3* C I s. 1414), dımzır- (bk. *dımzırmak-1* C II s. 1462), diñel- (bk. *dinmek* C VI s. 4486), direş- (bk. *direşmek (I)-2* C II s. 1514), dit- (bk. *ditmek (II)* C II s. 1526), doluk- (bk. *dolukmak-1* C II s. 1547), düğlek (bk. *[düğlek (I) -4]* C II s. 1620), düzün- (bk. *düzünmek* C II s. 1648), erin- (bk. *erilmek* C III s. 1770), esel- (bk. *esilmek (I)* C III s. 1779), esenle- (bk. *esenlemek-3* C III s. 1179), eymen- (bk. *eymenmek-1* C III s. 1824), fiydır- (bk. *fiydırmak (I)* C III s. 1862), fisilde- (bk. *fisildemek* C III s. 1871), fisirde- (bk. *[fisirdemek]* C III s. 1871), galgı- (bk. *galgımak* C III s. 1901), gañır- (bk. *gañırmak (II)-1* C III s. 1913), garık- (bk. *garıkmak (II)* C III s. 1926), gaştar- (bk. *gaşarmak (IV)* C III s. 1934), gavla- (bk. *gavlamak* C III-s. 1939), gecirget- (bk. *gecirgetmek* C III s. 1960), gerneş- (bk. *gerneşmek (I)* C III s. 2005), gev- (bk. *gevmek (I)* C III s. 2013), gız- (bk. *gızmak* C III s. 2071), gidiş- (bk. *[gidişmek (I)]* C III s. 2072-2073), görekle- (bk. *görelemek* C III s. 2158), görük- (bk. *görükmek* C III s. 2162), ırla- (bk. *[ırlamak (I)]* C IV s. 2484), kakış- (bk. *kakışmak (I)* C IV s. 2604), kaykıl- (bk. *[kaykılmak -5]* C VI s. 4542), kes- (bk. *kesmek (III)* C IV s. 2768), kıkırda- (bk. *[kıkırdamak (III)]* C IV s. 2792), kısımla- (bk. *kısımlamak* C IV s. 2842), kikire- (bk. *kikiremek* C IV s. 2871), kürü- (bk. *kürümek* C IV s. 3049), muşula- (bk. *muşulamak-1* C IV s. 3226), ölçer- (bk. *ölçermek (I)* C V s. 3331), öñ- (bk. *öñmek-2* C VI s. 4625), ötür- (bk. *ötürmek (I)* C V s. 3361), özleş- (bk. *özleşmek (II)* C V s. 3374), paldıra- (bk. *paldıramak-2* C V s. 3388), sakırda- (bk. *sakırdamak* C V s. 3521), sakıra- (bk. *[sakıramak]* C V s. 3521), seğırt- (bk. *[seğırtmek]* C V s. 3598), sekne- (bk. *seknek* C V s. 3574), sendire- (bk. *sendirmek* C V s. 3582/3583), sırkıt- (bk. *sırkıtmak-1* C VI s. 4693), siğ- (bk. *[-> siymek- 2]* C V s. 3654/VI 4697), sineklen- (bk. *sineklemek (I)-1* C V s. 3641), siñlen- (bk. *sinlemek* C V s. 3645), siviş- (bk. *sivişmek (I)* C V s. 3650/VI-4701), sor- (bk. *sormak* C V s. 3667), şavkar- (bk. *şavkarmak* C V s. 3755), şirpilde- (bk. *şirpildemek* C V s. 3787), tellen- (bk. *tellenmek (I)-1* C V s. 3873), tepser- (bk. *tepsirmek (I)* C V s. 3888), tırkıla- (bk. *[tırkılamak]* C V s. 3924), tiğsir- (bk. *[tiğsirmek (I)]* C V s. 3911-3931), tirken- (bk. *tirkenmek (I)-3* C V s. 3940), tokuçla- (bk. *[tokuçlamak]* C V s. 3948), tülge- (bk. *[tülgemek- 2]* C V s. 4010), üt- (bk. *ütmek (I)* C VI s. 4081), yasıl- (bk. *yasılmak-1* C VI s. 4194), yepeşle- (bk. *[yepişlemek]* C VI s. 4250), yılış- (bk. *yılışmak-2* C VI s. 4272), yocu- (bk. *yocumak* C VI s. 4287), yü- (bk. *[yümek]* C VI s. 4316), yüğür- (bk. *yüğürmek (I)* C VI s. 4329).

2.4.2. Adlar

Acı geyrek (bk. *acı geyrek* C I s. 45), ağı (bk. *[ağı (I)]* C I s. 78), alama (bk. *alama-1* C I s. 192), ança (bk. *[ança]* C I s. 254), añsırdan (bk. *[añsırdan]* C I s. 280), aşa yel (bk. *[aşâ yel]* C I s. 349), ayfal (bk. *ayfal* C I s. 413), baskı (bk. *baskı (I)-16* C I s. 542), bezirme (bk. *[bezirme]* C I s. 587), bıtrak (bk. *bıtrak* C I s. 672), billor (bk. *[billor (I)]* C I s. 695), botak (bk. *botak (II)-1* C I s. 743), bozyürük (bk. *[bozyürük]* C I s. 753), bubeşçe (bk. *[bubeşçe]* C I s. 448), buğsak (bk. *[buğsak]* C I s. 724), büge (bk. *büge (II)* C I s. 813), bürgü (bk. *bürgü (I)-1* C I s. 825), canıvar (bk. *[canıvar]* EK-s. 4471), carcur (bk. *carcur (II)* C II s. 860), cımicık (bk. *cımicık* C II s. 969), cırmık (bk. *[cırmık (I)]* C II s. 936), cırnak (bk. *cırnak (I)* C II s. 935), cirim (bk. *cirim (I)-1* C II s. 985), cizi (bk. *[cizi (I) -1]* C II s. 992), çıvgın (bk. *çıvgın (I)* C II s. 1199), çebiş (bk. *[çebiş (I) -1]* C II s. 1099), çeç (bk. *çeç (I)-1* C II s. 1103), çeki (bk. *çeki (I)-2* C II s. 1112), çemberi (bk. *[çemberi]* C II s. 1127), çepel (bk.

çepel (I) C II s. 1141), çez (bk. *çez* C II s. 1156), çıkı (bk. *çıkı (I)-1* C II s. 1166), çığın (bk. *çığın-I* C II s. 1207), çilbir (bk. *[çilbir (I)]* C II s. 1213), çileñ (bk. *[çilen (III)]* C II s. 1215), çiyнем (bk. *çiyнем* C II s. 1251), çobansalık (bk. *çobansalık-I* C II s. 1255), çöpel (bk. *çöpel (III)* C II s. 1289), daraşmalık (bk. *[daraşmalık]* C II s. 1367), dayak (bk. *dayak-I* C II s. 1384), depme (bk. *[depme (I)]* C II s. 1429), deşti (bk. *deşti (I)-1* C II s. 1439), dıkız (bk. *[dıkız (II)]* C II s. 1457), dığan (bk. *dığan (I)-1* C II s. 1450), dimi (bk. *dimi (III)-7* C II s. 1499), dirgen (bk. *dirgen-I* C II s. 1515), doğram (bk. *doğram* C II s. 1537), dolak (bk. *dolak (III)-2* C II s. 1542), ebe (bk. *ebe (I)-1* C III s. 1649), eğmeç (bk. *eğmeç (I)-4* C III s. 1681), eğse (bk. *[eğse]* C III s. 1686), enik (bk. *enik* C III s. 1757), erkeç (bk. *erkeç (I)-1* C III s. 1773), esen (bk. *[esen (I)]* C III s. 1779), esgin (bk. *[esgin -1]* C III s. 1779), evlek (bk. *evlek (I)-1* C III s. 1810), evren (bk. *[evren (I)]* C III s. 1813), eyef (bk. *eyef* C III s. 1820), garaltı (bk. *garaltı (III)* C III s. 1919), garık (bk. *garık (II)* C III s. 1925), gavsallık (bk. *gavsallık* C III s. 1940), gayır (bk. *gayır-I* C III s. 1946), gayrak (bk. *gayrak (I)-1* C III s. 1948), gelberi (bk. *gelberi (I)-2* C III s. 1972), gerdime (bk. *[gerdime (I)]* C III s. 1996), gevle (bk. *[gevle (I)]* C III s. 2012), gerelti (bk. *gerelti (I)* C III s. 1997), gavurga (bk. *gavurga* C III s. 1942), gımık (bk. *[gımık]* C III s. 2045), gıncırak (bk. *gıncırak (I)* C III s. 2047), gırgı (bk. *gırgı (II)* C III s. 2056), gırmandal (bk. *gırmandal* C III s. 2060), godeş (bk. *[godeş]* C III s. 2092), golan (bk. *golan* C III s. 2097), govan (bk. *govan (I)-1* C III s. 2108), göbülek (bk. *[göbülek]* C III s. 2115), gölek (bk. *gölek (I)-1* C III s. 2141), gölle (bk. *gölle (I)-1* C III s. 2144), göllüme (C III s. 2144), gömü (C III s. 2150), görek (C III s. 2158), gursak (C III s. 2200), gurum (bk. *gurum (I)* C III s. 2201), guyruklu (bk. *[guyruklu]* C III s. 2204), guz (bk. *guz (I)* C III s. 2204), gübür (bk. *gübür-I* C III s. 2206), güpürtü (bk. *[güpürtü]* C III s. 2207), hamaz (bk. *hamaz (I)* C III s. 2264), haranı (bk. *[haranı -1]* C III s. 2283), hennez (bk. *[hennez]* C III s. 2341), heril (bk. *heril-2* C III s. 2345), hırı (bk. *[hırı (I)]* C III s. 2367), hışır (bk. *hışır (II)-1* C III s. 2377), holuz (bk. *holuz (I)* C III s. 2398), honu (bk. *honu-I* C III s. 2404), husa (bk. *husa* C III s. 2445), irak (bk. *irak* C IV s. 2481), ısmık (bk. *ısmık-I* C IV s. 2494), ışlak (bk. *ışlak (I)* C IV s. 2496), ışıldak (bk. *ışıldak (I)-1* C IV s. 2497), iğli (bk. *iğli-I* C IV s. 2512), ilik (bk. *ilik (I)-1* C IV s. 2524), ispirte (bk. *ispirte* C IV s. 2559), işlik (bk. *işlik (III)-1* C IV s. 2565), itdirse (bk. *[itdirse]* C IV s. 2568), kakı (bk. *kakı (I)-1* C IV s. 2603), kakma (bk. *kakma (V)-1* C IV s. 2606), kaklık (bk. *kaklık (I)-1* C IV s. 2605), kekire (bk. *kekire* C IV s. 2724), keletir (bk. *[keletir (I)]* C IV s. 2732), kelter (bk. *[kelter -2]* C IV s. 2732), keme (bk. *keme (I)-1* C IV s. 2738), keşlik (bk. *[keşlik]* C IV s. 2770), kırklık (bk. *kırklık (I)* C IV s. 2830), kısımır (bk. *[kısımır]* C IV s. 2844), kıstırgeç (bk. *[kıstırgeç]* C IV s. 2841), kirmen (bk. *[kirmen]* C IV s. 2881), kotur (bk. *kotur (VII)* C IV s. 2938), köken (bk. *köken (I)-3* C IV s. 2952), kölge (bk. *[kölge]* C IV s. 2955), kömeli (bk. *kömeli* C IV s. 2958), lelengi (bk. *[lelengi (I)]* C IV s. 3061), mahana (bk. *mahana* C IV s. 3106), manar (bk. *manar (III)* C IV s. 3117), mandaz (bk. *mandaz* C IV s. 3121), masat (bk. *masat* EK C VI s. 4587), mehel (bk. *mehel (II)-1* C IV s. 3152), mürdümek (bk. *mürdümek-2* C IV s. 3230), namazlık (bk. *[namazlık (II) -1]* C IV s. 3238), obacı (bk. *obacı* C V s. 3261), oku (bk. *oku-I* C V s. 3277), oturaklı (bk. *oturaklı (II)-1* C VI s. 4616), ödek (bk. *ödek (I)* C V s. 3311), öğken (bk. *[öğken]* C V s. 3349), öğse (bk. *[öğse (I)]* C V s. 3320), ölet (bk. *ölet-I* C V s. 3333), ölgülük (bk. *ölgülük* C V s. 3333), ölgün (bk. *ölgün (I)-1* C V s. 3334), öñüze (bk. *[öñüze]* C V s. 3340), övendire (bk. *övendire* C V s. 3364), övez (bk. *övez (III)-2* C V s. 3365), piynar (bk. *piynar* C V s. 3466), samıra (bk. *samıra* C V s. 3534), sası (bk. *sası (I)* C V s. 3551), savak (bk. *savak (VII)* C V s. 3554), selek (bk. *selek (I)-1* C V s. 3557), sehil (bk. *sehil (I)-1* C V s. 3569), sepinti (bk. *sepinti (I)* C V s. 3586), sındı (bk. *sındı* C V s. 3612), sırça parmak (bk. *sırçaparmak* C V s. 3616), sıvık (bk. *sıvık (I)* C V s. 3624), sikke (bk. *sikke* C V s. 3634), silimsi (bk. *silimsi (I)* C V s. 3637), silimsek (bk. *[silimsek]* C V s. 3637), sirken (bk. *sirken-I* C V s. 3648), sokum (bk. *[sokum]* C V s. 3659), somat (bk. *[somat (II)]* C V s. 3664), söbe (bk. *söbe (I)* C V s. 3673), sütleñ (bk. *sütleñ* C V s. 3728), sütlük (bk. *sütlük (I)* C V s. 3729), süzek (bk. *süzek (I)* C V s. 3732), şippek (bk. *şippek* C V s. 3784), tapa (bk. *tapa (I)* C V s. 3824), tırkı (bk. *[tırkı (I)]* C V s. 3923), toklu (bk. *toklu (I)-1* C V s. 3950), tokuç (bk. *tokuç (I)-1* C V s. 3951), tokur (bk. *tokur (III)-1* C V s. 3952), topan (bk. *topan (III)* C V s. 3964), tor (bk. *tor (I)-1* C V s. 3968), tosba (bk. *[tosba]* C V s. 3973), tula (bk. *tula-I* C VI s. 4773), tunuk (bk. *tunuk-I* C V s. 3995), tura (bk. *tura (I)-1* C V s. 3995), tutam (bk. *tutam (I)* C V s. 4000), tutuk (bk. *tutuk (I)* C V s. 4003), ulak (bk. *ulak (II)-1* C VI s. 4034), ürsüm (bk. *[ürsüm]* C VI s. 4074), yaba (bk. *yaba* C VI c. 4112), yalım (bk. *yalım (I)* C VI c. 4146), yangın (sevda) (bk. *yangın (I)-1* C VI s. 4167), yangın (tatlı) (bk. *yangın (III)-1* C VI s. 4168), yantrı (bk. *yantrı-I* C VI s. 4176), yapık (bk. *yapık (III)-2* C VI s. 4179), yargın (bk. *[yargın (I)]* C VI s. 4119), yarma (odun) (bk. *yarma (II)-1* C VI s. 4189), yarma (buğday) (bk.

yarma (I)-1 C VI s. 4189), *yavız* (bk. *[yavız -1]* C VI s. 4210), *yaygı* (bk. *[yaygı-1]* C VI s. 4211), *yeğni* (bk. *yeğni-1* C VI s. 4227), *yelli* (bk. *yelli (I)* C VI s. 4239), *yılanebesi* (bk. *yılanebesi* C VI s. 4267), *yılan gavı* (bk. *[yılan gavı]* C VI s. 4267), *yılık* (bk. *yılık (III)-1* C VI s. 4272), *yılışık* (bk. *yılışık-2* C VI s. 4272), *yolpak* (bk. *yolpak (II)-1* C VI s. 4293), *yonga* (bk. *yonga* C VI s. 4295), *yo*z (bk. *yo*z (I)-6 C VI s. 4304), *yönet* (bk. *yönet (III)* C VI s. 4308), *yönetli* (bk. *yönetli* C VI s. 4309), *yönetsiz* (bk. *yönetsiz* C VI s. 4309), *yüklü* (bk. *yüklü (I)* C VI s. 4330), *zabın* (bk. *zabın-1* C VI s. 4342)

3. SONUÇ

Bugün Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinin devamı olarak devam eden Türkiye Türkçesi aynı zamanda Türkçenin en uzun ömürlü yazı dillerinden biri olma özelliğini de taşımaktadır. Bu süreçte bazı yeni sözcükler dile katılırken bazı sözcükler de haliyle kullanımdan düşmüş ve unutulmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında yazı dili, yani bir dilin standart dil olarak kabul edilen şekli de etkili olmuştur. Standart dil, belirli bir ağız yazı dili haline getirirken diğer ağızlarda bulunan sözcükleri kendi bünyesine almakta daha az istekli olmaktadır. Bu durumda ağızlar standart dilin kullanmadığı, yazıda ve konuşmada yer almayan sözcükleri kendi içinde yaşatmaya devam eder. Ağızlar, yazı dilinde bulunmayan pek çok kelimeyi yaşattığı için, dilin tarihî leksikoloji problemlerinin aydınlatılmasında büyük önem taşımaktadır. Anadolu ağızlarında bulunan birçok yapı ve şekil, Türkçenin tarihî problemlerinin çözümünde de anahtar vazifesi görmektedir (Akar, 1999: 106). Bu sözcükleri önemli kılan husus ise bunların dilin en eski devirlerinden beri kullanılmakta olan sözcükler olmasıdır. Ağızların dar bölgelerde ve dış etkilere daha kapalı bir yapı içerisinde bulunmaları bu sözcüklerin yaşamasını ve devamını sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yapılan ağız çalışmalarıyla Türkçenin zengin söz varlığı daha görünür bir biçimde ortaya çıkmış ve bu sözcükler bu dönemde bazı yabancı sözcüklerin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan yeni sözcüklerin türetilmesinde bu sözcüklerin aldıkları yapımlardan yararlanmış ve işlek olmayan bazı ekler yeniden canlandırılmıştır. Bu yönüyle ağızlardaki söz varlığı Türkçenin hem zenginliğini göstermesi hem de tarihsel devamlılığın sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Ağız araştırmaları tarihin derinliklerinden bugüne kadar taşınmış olan bu sözcüklerin bilimsel alana taşınması ve kayıt altına alınmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla derleme çalışmalarında tespit edilen her sözcük bize Türkçenin tarihsel derinliği içerisinde yeni bir kapı aralamaktadır. Diğer taraftan kırsal nüfusun giderek azaldığı, şehirleşmenin ise arttığı ve buna bağlı olarak ağız kullanıcılarının standart dile yaklaştığı bu dönemde derleme çalışmalarının sayısının artmasının gerekliliği ortadadır. Şehirleşme, medya, eğitim-öğretim süreci gibi daha pek çok neden ağızların artık geçmiş dönemlere nazaran daha çok tehlike altında olduğunu düşündürmektedir. Bu sebeple ağızlarda bulunan söz varlığı Türkçenin aslı yapısı içine kazandırılmalı ve bu yapılar kullanım sahası açılmalıdır. Çalışmamızın da temel amacını ve yaklaşımını oluşturan bu sorunların bir kazanım haline dönüştürülmesi geciktirilmemelidir.

Çalışmamızda Türkiye Türkçesinin Güneybatı Ağızları içerisinde değerlendirilen Denizli bölgesinden tespit edilen 178 fiil ve 403 ad ele alınmıştır. Bölge, giriş bölümünde bahsedildiği üzere Oğuz/Türkmen yerleşiminin çok yoğun ve buna yönelik yerleşimin çok eski dönemlere uzandığı bir bölgedir. Oğuzların pek çok boyunun adını taşıyan yerleşim yerleri bölgenin Türkleşme sürecinin hatıraları olarak hala yaşamaktadır. Ağız araştırmalarıyla yeni verilerin ortaya çıkması, Türkçeye ait yeni bulguların bulunması öngörülebilir bir gerçektir. Ağız araştırmalarının bir başka sınırlılığı olan derleme esnasında bölgeye dair tüm dil malzemesinin tespit edilememesi sorunu ancak bu şekilde bölgesel ve derinlemesine yapılacak çalışmalarla çözüme kavuşacaktır. Özetle ağız araştırmalarının yatay çalışmalarla değil dikey/derinlemesine bir anlayışla yeniden ele alınması zarureti dikkatle üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Bugün hala -çalışma yapılmış olan bölgeler de dâhil olmak üzere- pek çok dil malzemesi tespit edilememiş halde durmaktadır. Mevcut çalışmaların üzerine katkı yapmak suretiyle yeni çalışmaların inşası bu yönüyle önemlidir.

Derleme yapılan bölgede gerek Eski Türkçede gerekse Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan pek çok yapının kullanımının devam ettiği gözlenmiştir. “*ança, aşirt, beşeg, bireg, çiğın, çoveslik, çörtleñ, dıkız, dımzırmak, durug, garañki, gargı, geğreklik, goğşal, görekleme, hatırsak, kakınç, kölge, kürküç,*

oku, oñmadık, osan, öfünklen-, öğse- , öñücü, ölgülük, sıdır-, sındı, sinirse, turkı, tokulan, tülgemek” gibi pek çok sözcükte Eski Türkçeden beri devam eden özellikler korunduğu gibi bugün kullanılmayan bazı Eski Anadolu Türkçesi ekleri de hâlâ yaşamaktadır. İlksesteki tonsuz damak patlayıcısı k- sesinin Oğuzcada genellikle tonlulaşıp /G-/ sesine dönerken bölge ağzında kullanılan “*kölge*” (Clauson 1972: 718a. DLT kölige ‘koyu gölge’(I, 448-11) sözcüğünde bu sözcük arkaik biçimini korumuştur.Yine “*key-, keyin- köynek* (Clauson 1972: 732a: Çağ.könlek ‘gömlek’, Kıp. könlek ~ kömlek. DLT könlek ‘gömlek’ (III, 350-18)” gibi sözcüklerde de bu durum görülmektedir. Sayı adlarının üzerine getirilen ve özellikle çocuk oyunlarında kullanılan “*bireg, ikişeg, üçeg vd.*” gibi sözcüklerde Eski Türkçede kullanılan {+AgU} çokluk ve topluluk adı yapan addan ad yapım ekinin izlerini görmek olasıdır. “*durug*”(Gülensoy 2007: 308: <*toruğ Uyg. turuk, turuğ; Tekin 2003 :255: turuk duru (Toyok I ön l-2); Nişanyan, <https://www.nisanyansozluk.com/?k=duru> << ETü turuğ duruk, dingin, sakın, bulanık olmayan < ETü tur- +I(g)) ve “*koyug*” sözcüklerinin de Eski Türkçede olduğu biçimiyle kullanılmaya devam edilmektedir. “*dızmır-*” fiilinde Eski Anadolu Türkçesinin işlek olmayan bir fiilden fiil yapım eki (Gülsevin, 2011: 139) olan {-zUr} eki ve “*osan, ölgülük, sıdır-, tülgemek*” gibi söz varlığında ise Eski Anadolu Türkçesi dönemi izleri görülebilir. Diğer taraftan ağızların yabancı sözcüklere olan direnci ve Türkçe fonetiğe uydurma eğilimi burada da “*dırmızan* (< F. *derbezîn*), *gayıl* (<A. *kâil*), *harım* (< A. *hareme*), *tekçel* (< A. *deccâl*) gibi sözcüklerde görülmektedir. “*cırmık, cırnak, cırmıla-, cırnakla-,cizi, iñilce-*” gibi sözcüklerde ise Oğuz unsurlarla beraber Anadolu’ya gelen Kıpçak unsurların belirtisi olan Kıpçak lehçesi özellikleri yer yer karşımıza çıkmaktadır.¹⁵ Bu durum düzenli bir ses değişimi olmayıp sadece bazı sözcüklerde bulunur.

KISALTMALAR

- A.** : Arapça
bk. : Bakınız
C : Cilt
DS : Derleme Sözlüğü
F. : Farsça
krş. : Karşılaştırınız
s. : Sayfa
vd. : Ve diğerleri

KAYNAK KİŞİLER:

Ayşeana SOYUÇOK, Elif BÜKE, Ganimet SELÇİK, Hasan BÜKE, Hatice BÜKE, Hatice OYTUN, Hidayet EBEOĞLU, Huriye SOYUÇOK, Hüseyin BÜKE, Nursevim BÜKE, Nurten KONYALI, Rabia EBEOĞLU.

¹⁵ Oğuz Lehçesi’ndeki ve bu lehçenin devamı niteliğindeki Anadolu Ağızları’nda bulunan Kıpçakça dil özellikleri konusu tartışmalı konulardan biridir. Türklerin Anadolu’ya geldiği yüzyıllarda bu coğrafyaya Oğuzlarla birlikte Kıpçak unsurların da geldiği konusunda bir fikir birliği vardır. Korkmaz, ağızlarda Oğuzca unsurlar dışında araştırılması gereken Kıpçakça bir tabakanın da bulunduğunu söyler (Korkmaz, 1971: 21). Çalışmamıza konu olan Denizli Ağızı, Kıpçak etkisinin görüldüğü bölgelerden biridir. Batı Grubu Ağızlarının I. Alt Grubunu oluşturan Güney-batı Anadolu bölgesi, Oğuz dışı Türk unsurları ile de erken dönemlerden itibaren tanışmıştır (Akar, 2007: 30). Diğer Anadolu ağızlarının söz varlığında ve dil özelliklerinde kendini gösteren bu durum için daha detaylı bilgi için bk.: Ali Akar (2007), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Dil Öğeleri”, ICANAS 38, UluslararasıAsya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, s. 23-38, Mehmet Özmenli (2016), “Ortaçağ’da Doğu Karadeniz’de Oğuz ve Kıpçak Yerleşimi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Nisan 2016 20 (2): 515-536, Claude Cahen (1979), Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler, İstanbul, E Yayınları.

KAYNAKÇA

Akar, A. (1999), “Divânü Lugâti’t-Türk ile Anadolu Ağızlarındaki Ortak Unsurlar Üzerine Bir Deneme”, Divânü Lugâti’t-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri, (7-8 Mayıs 1999, Ankara), Türksoy Yayınları, Ankara 2000, s. 106-129.

Akar, A. (2007), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Dil Öğeleri”, ICANAS 38, UluslararasıAsya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, s. 23-38.

Akar, A. (2009), “Ağız Sözlükleri: Yöntem Ve Sorunlar –II”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009, s. 216-224.

Akman, E. (2004), Divânü Lugâti’t-Türk ve Dede Korkut Kitabından Kastamonu Ağzına (Bazı Kelime ve Deyimlerin Kullanımı). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 23, 7-16.

Banguoğlu, T. (1960), “Kaşgari’den Notlar: III - Oğuz Lehçesi Üzerine”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten , 8 () , 23-48.

Büke, H. (2019), “Millî Hafıza: Yörüklerde Atalar Sözü”, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt : 7 Sayı : 16, s. 516-525.

Cahen, C. (1979), Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler, İstanbul, E Yayınları.

Clauson, S. G. (1960), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish, Oxford.

Demir, N. (2013), Ankara Örneğinde Ağızların Belgelemesi, TDK Yayınları, Ankara.

Derleme Sözlüğü, C. I-X11,TDK Yayınları, Ankara 1963–1982.

Eröz, M. (1991), Yörükler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Gülensoy, T. (1985). Doğu Anadolu Ağızları ve Divânü Lugâti’t-Türk. V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildirileri, (23–28 Eylül 1985, İstanbul), I, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 107–115.

Gülensoy, T. (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Gülsevin, G. (2011), Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.

İlhan, Nadir, (2008). Divânü Lugâti’t-Türk’ten Gaziantep Ağzına Atasözleri. Akpınar Dergisi, 18, 4-10.

Karahan, L. (2014), Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, TDK Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z. (1971), “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1971.

Korkmaz, Z. (1994a), Güney-Batı Anadolu Ağızları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z. (1995), “Kaşgarlı Mahmud ve Divanu Lügâti’t Türk”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1 S. 629, Ankara: TDK Yay.: 254-260.

Korkmaz, Z. (2000), “Türkiye’de Ağız Sözlükleri”, Türk Dili, S. 583, Ankara: TDK Yay.: 7-14.

Korkmaz, Z. (2007), “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 55 (2007/1), s. 87-110.

Nişanyan, S. <https://www.nisanyansozluk.com/>, Erişim Tarihi: 15.07.2020.

Özmenli, M. (2016), “Ortaçağ’da Doğu Karadeniz’de Oğuz ve Kıpçak Yerleşimi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Nisan 2016 20 (2): 515-536.

Şahin, İ. (2006), Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler, Eren Yayınları, İstanbul.

Tekin, T. (2003), Orhon Tiirkgesi Grameri, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Kitap Matbaası, İstanbul.

Tok, T. (2008), “Denizli Ağızlarında Vurguya Dayalı Ünsüz Düşmesi”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7 Fall 2008, s. 841-848.

Tok, T. (2002), Denizli İli Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli.

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20.06.2020.

Uygur, C. V. (2007), Denizli İli Ağız Sözlüğü (YapıKöken), Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.

Şeyh Mehmed Sırrî Efendi'nin Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri ile Tarîk-i Ta'bîr ve Terbiyenâme-i Dervîşân Adlı Risalesi

Sheikh Mehmed Sırrî, His Life, Works, Literary Personality and His Work Called "Tarîk-i Ta'bîr ve Terbiyenâme-i Dervîşân"

Halil KURT

Dr., MEB., Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, halil_kur@hotmail.com

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0001-5785-3942

Öz

XVIII. yüzyılda tasavvufi şiir geleneğini devam ettiren şairlerimizden biri olan Mehmed Sırrî Efendi, İstanbul'da doğmuştur. Kubbe tekkesi postnişini Süleyman Efendi'nin önce talebesi sonra halifesi olan Sırrî Efendi, İstanbul'da Fatih semti civarındaki Remli tekkesini kurmuş ve Kadiri tarikatı şeyhi olmuştur. Şiirlerini ihtiva eden divanından başka tasavvufa dair birkaç risale daha telif etmiştir. Çoğunlukla lirik ve didaktik nitelikte olan şiirlerinde Sırrî mahlasını kullanan şair, İstanbul'da Kadiriğin kökleşmesini sağlayan mutasavvıf şahsiyetlerden biri olmuştur. Mehmed Sırrî Efendi, din ve tasavvufu ilgili duygu ve düşüncelerini içten ve samimi bir anlatımla dile getirmiştir. Hak aşığı ve peygamber sevdalısı olan şair, samimi bir dindar edasıyla şiirlerini kaleme almış; ehl-i sünnet çizgisini takip etmiş ve müritlerine bu hususta yol göstermiştir. Kaynaklarda 1140 / 1728 veya 1142 / 1730 tarihinde İstanbul'da vefat ettiği belirtilen Mehmed Sırrî Efendi, Şehremini'ndeki Remli dergâhının bahçesine defnedilmiştir.

Bu çalışmayla, Şeyh Mehmed Sırrî Efendi'nin şimdiye kadar tespit edilebilen tek yazma nüshası İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 15/1 arşiv numarasında kayıtlı olan Abdullah Sorgucuzade tarafından istinsah edilen divanı ve sanatçının tasavvufu ilgili düşüncelerini ihtiva eden risaleleri gün yüzüne çıkarılmıştır.

Bu makale, hakkında bilimsel bir çalışma bulunmayan Şeyh Mehmed Sırrî Efendi'yi tanıtmakla birlikte eserleri ve edebi kişiliği hakkında bilgi verilerek onun Türk tasavvuf edebiyatındaki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Şeyh Mehmed Sırrî, Divan, Kâdiri, Tabirname, Remli*

Abstract

Mehmed Sırrî Efendi who is one of our poets who continued the tradition of sufi poetry in the 18th century, was born in İstanbul. Sırrî Efendi who was first a disciple and the khalifa of the sheikh of the Kubbe Lodge Süleyman Efendi, founded the Remli Lodge nearby Fatih district in İstanbul and became the sheikh of the Qadiriyya. Apart from his collected poems, he compiled on few leaflets regarding sufism. The poet who used the pseudonym "Sırrî" in his poems most of which one lyrical and didactical became one of the sufi figures who ensured the establishment of Qadiriyya in İstanbul. Mehmed Sırrî Efendi expressed his thoughts and feelings regarding sufism in a sincere way. The poet who is a great lover of Allah and prophet wrote his poems in a religious manner, followed the path of the ahlus sunnah and led his followers in this direction. Mehmed Sırrî Efendi who is reported to have passed away in 1728 or 1730, was buried in the courtyard of the Remli lodge in Şehremini.

With this study the only confirmed written work of sheikh Mehmed Sırrî Efendi which was reproduced by Abdullah Sorgucuzade and is registered at the Yapı Kredi Sermet Çifter Research Library with the archive number 151/1 as the collected poems and the leaflets of the poet which contain his thoughts regarding sufism was brought to light.

This work aims to determine the place of Mehmed Sırrî Efendi in the Turkish sufi literature about whom no scientific works exist and to give specific information about his works and literal personality.

Key words: *Sheikh Mehmet Sırrî, Collected poems, Qadiriyya, Tabirname, Remli*

Giriş

Tasavvufun Anadolu'da neşv ü nemâ bulmasında özellikle Yunus Emre, Mevlana Celaleddin-i Rumî ve Hacı Bektaş-ı Veli gibi mürşitlerin katkıları büyüktür. Tasavvuf, zaman içerisinde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kurulan tekkelerde yetişen mutasavvıflar aracılığıyla intişar bulmuştur. Bu tekkelerde yetişen kişiler tarafından tasavvufa dair eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserlerde manzum veya mensur tarzda tasavvufi görüşlerini dile getiren mutasavvıflar, tasavvufun tanınmasını ve yayılmasını sağlamışlardır.

Şeyh Abdulkadir-i Geylanî tarafından Bağdat'ta kurulan ve daha sonra İslam dünyasının önemli tarikatlarından biri haline gelen Kadiriyye, zaman içerisinde kırktan fazla kola ayrılmıştır. En eski tarikatlardan olmasına rağmen Kadiriğin kuruluşundan itibaren münferit gruplar olarak değil de

tarikât olarak Anadolu’da temsili XV ve XVII. asırda olmuştur¹. Anadolu’da Kadiriğin en önemli temsilcilerinden biri olan ve Kadiriiler arasında Abdülkadir-i Geylânî’den sonra tarikâtın ikinci piri sayılan Eşrefoğlu Rûmî, Bursa’da Kadiriğin Eşrefiyye kolunu kurarak bu tarikâtın Anadolu coğrafyasında intişâr bulmasına vesile olmuştur². Bu tarikât, daha sonra İsmail Rûmî’nin kurucusu olduğu Rumiyye kolu vasıtasıyla özellikle İstanbul’da yayılmıştır³. XVIII. yüzyılda İsmail Rûmî’nin silsilesinden gelen bir Kadiri şeyhi olan ve İstanbul’da tasavvuf kültürünün yayılmasına vesile olan şahsiyetlerden biri de Şeyh Mehmed Sırrî Efendi’dir.

Elimizde tasavvufî şiirlerden oluşan bir divanı ve tasavvufa dair birkaç risalesi bulunan Mehmed Sırrî Efendi, özellikle ilahilerinde, Allah ve peygamber sevgisini samimi ifadelerle dile getirmiş; Abdülkadir-i Geylani’ye olan bağlılığını ve hayranlığını şiirlerinde ifade etmiştir. Baştan sona tasavvufî unsurların hâkim olduğu lirik ve didaktik şiirlerinde, Kadiri tarikâtını övmüş bu tarikâtın usul ve esaslarını anlatarak müritlere yol göstermiştir. Ayrıca risalelerinde müritlerine tasavvuf konusunda çeşitli nasihatlerde bulunmuş ve onlara seyr ü sulûk merhaleleri hususunda yol göstermiştir.

Mehmed Sırrî Efendi, Tekke edebiyatının temsilcilerinden Eşrefoğlu Rûmî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Niyazî Mısırî, Biçare Abdullah ve Şekûrî gibi birçok mutasavvıf şairden hem üslûp hem de şekil bakımından etkülenmiş, onların şiirlerine nazireler yazmıştır. Bu durum Mehmed Sırrî Efendi’nin onlara saygı, ilgi ve hayranlık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın maksadı, Mehmed Sırrî Efendi’yi ilim âlemine tanıtmaktır. Bu amaçla Mehmed Sırrî Efendi’nin hayatı ele alınacak ve onun edebî şahsiyeti üzerinde bir değerlendirme yapılacaktır. Akabinde Eserleri hakkında bilgi verilecek ve çalışmamızın sonunda *Tarîk-i Ta’bîr ve Terbiyenâme-i Dervîşân* adlı risalesinin transkripsiyonlu metni ortaya konulacaktır.

1. Mehmed Sırrî Efendi’nin Hayatı

1.1. Adı ve Mahlası

Şairin adı Mehmed Sırrî’dir⁴. Bazı kaynaklarda Şeyh Mehmed Sırrî er-Remlî el-Kadiri künyesiyle tanınmaktadır⁵. Mutasavvıf bir şair olan Mehmed Sırrî Efendi, şiirlerinde gerçek ismi olan Sırrî mahlasını kullanmıştır. Sözlüklerde, *sırlara vakıf, gizlilikle ilgili* anlamlarına tekabül eden Sırrî⁶ ismi, daha çok dinin sırlarına vakıf olan kişiyi ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. XVII. ve XVIII. asırlarda yaşayan ‘Sırrî’ mahlasını kullanan başka şairler de vardır⁷. Fakat bu şairlerden Kadiri tarikâtına mensup olanına şimdikiye kadar rastlanmadı.

1.2. Doğum Yeri ve Tarihi

Türk tasavvuf edebiyatının İstanbul’daki temsilcilerinden biri olan Şeyh Mehmed Sırrî Efendi, aslen İstanbulludur⁸. Fakat Revnakoğlu, Mehmet Sırrî Efendi’nin Kudüs yakınlarında bulunan Remle’de doğduğunu ve ‘Remlî’ lakabını, bu şehirden aldığını belirtmektedir⁹.

Kaynaklarda, Mehmed Sırrî Efendi’nin doğum tarihi hakkında bir bilgi söz konusu değildir. Fakat

Hamdüli’llâh *biñ yüz on üç pencüm-i mâh-ı receb*

Şubh-ı şâdıq açılıp kalmadı gönlümde melâl (103/4)¹⁰

beytinde ifade ettiği gibi 1113 / 1701 yılının recep ayının beşinde hayatta olduğunu, üstelik divanı 1115 / 1703 tarihinde tamamladığını ifade etmiştir¹¹.

Ayrıca eserini kaleme aldığı dönemde kendisinin belî bükülmüş, zayıf ve ihtiyar bir kimse olduğunu şöyle ifade etmektedir:

¹ Çakır 2006, 332.

² Pekolcay ve Uçman 1995, 480.

³ Öngören 2008, 240.

⁴ Muslu 2004, 402.

⁵ Fatih Câmileri ve Diğer Târihî Eserler 1991, 290.

⁶ Devellioğlu 1997, 1139.

⁷ İpekten, İsen vd. 1988, 446-448.

⁸ Mehmet Rif’at Efendi vr. 300^a

⁹ Çakır 2006, 464.

¹⁰ Makalede geçen şiirlerin beyit numaraları Halil Kurt, *Şeyh Mehmed Sırrî Divanı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2015 adlı tezinden alınmıştır.

¹¹ Kurt 2015, 2.

Lutf eyle ki Sırrî katı maḥcûb-ı kühendür
Ağlayu gidüp n'ola efendüm güle gelsem (112/9)

Ben köhne zamân köhne vü gam sîne köhne
Bu köhneleri tâze ider köhne-i şahbâ (5/44) ¹²

Bu birkaç beyit ve kaynaklarda geçen vefat tarihi göz önüne alındığında onun, XVII. yüzyılın ortalarında doğduğu tahmin edilebilir.

1.3. Tarikatı ve Tekkesi

Mehmed Sırrî, Kubbe tekkesi¹³ postnişini Kadiri tarikatı şeyhi, Süleyman-ı Veli Efendi (ö.1115/1704)'nin yanında seyr ü sulûkunu tamamlamış ve onun halifesi olmuştur¹⁴. Sırrî Efendi, divanında yer alan aşağıdaki beyitte şeyhine olan muhabbet ve minnettarlığını şu şekilde ifade etmektedir:

Görüp yüzini ol yâr-ı aşkuñ
Yâ Hû didüm hep ağyâr-ı aşka (139/ 3)

Sultân-ı aşkuñ fermâni ile
Oldum livâ-keş serdâr-ı aşka (139/ 4)

Sevdâ-yı zülf-i yâr ile şimdi
Dil-dâde oldum ezhâr-ı aşka (139/ 5)

‘Aşkuñ *Süleymâmyla* görüşdüm
Sırrîyle geldüm bu dâr-ı aşka (139/ 6)¹⁵

Mehmed Sırrî Efendi, şeyhinin vefatından sonra önce Kubbe tekkesi postnişini olmuştur¹⁶. Daha sonra Fatih Şehremini muhitinde bulunan Remlî tekkesini ihya etmiş ve bu tekkenin ilk şeyhi olmuştur¹⁷. İnşa tarihi belli olmayan bu tekkenin mimârî tarihine ilişkin bazı bilgiler, Cemaleddin Server Revnakoğlu tarafından, bugün mevcut olmayan kitabesinden kaydedilmiştir¹⁸. Divanında geçen “Sünühât-ı İlâhiyât-ı Şeyh Sırrîyyü'l-Kâdirî” ifadesiyle kendisinin şeyh olduğu belirtilir¹⁹. Lütfî'nin manzum olarak kaleme aldığı Hankah-name adlı risalesinde de Remli tekkesinin ismi şöyle zikredilir:

Bir Azîz'in eşiğin öpmek için fâl eyledim
Bahtıma ‘Remlî’ çıkınca def'-i eşkâl eyledim ²⁰

Tekkenin “Remlî” olarak isimlendirilmesi, Mehmed Sırrî Efendi'nin bu lakabına nispetle olsa gerektir. Bu tekke münasebetiyle o yöreye Remli Baba Mahallesi ismi verilmiştir²¹. Mehmet Rif'at Efendi, “Remlî” lakabının sebebine dair şu menkıbeyi nakletmektedir: “talebeleri sabahları kalktığına Mehmed Sırrî Efendi'nin pabuçlarının içinde kum bulurlar ve bunun için hayrette kalırlarmış. Bir gece halifesi Karakullukçu (Mustafa Efendi), şeyhinin halvetten çıkıp tekkenin kapısından dışarı çıktığını görür ve hemen ardından onu takip eder. O anda kendisini Kâbe'de bulur. Bu halin şeyhinin bir kerameti olduğunu idrâk ederek ardından ayrılmayıp Beytullâh'ı ziyâret eder. Hankâha döndüklerinde

¹² Kurt 2015, 2.

¹³ XVII. yüzyılın sonlarında Fatih'te Kubbe Tekkesi'ni kuran Süleyman Efendi, İsmâil Rûmî'nin Rumeli'deki halifelerinden Osman Karadâğî'den gelen silsileye mensuptur. 1180'de (1766) Rifâiyye tarikatına intikal eden bu tekkenin önemi, XVIII. yüzyılda Fatih Şehremini'ndeki Remlî Tekkesi ile Altımermer'deki Sinek Şeyh Halil Efendi Tekkesi'nin şeyhlerini yetiştirmiş olmasından gelir (Öngören, 2008, s.241).

¹⁴ Çakır 2006, 462; Muslu 2004, 402.

¹⁵ Kurt 2015, 224.

¹⁶ Çakır 2006, 463; Vicdanî 1995, 133.

¹⁷ Muslu 2004, 402.

¹⁸ Çakır 2006, 463.

¹⁹ Şeyh Mehmed Sırrî vr. 7^a

²⁰ Turan 2011/21, 40.

²¹ Fatih Câmileri ve Diğer Târihi Eserler 1991, 290.

Mehmed Efendi bu sırrı kimseye izhâr etmemesini tenbîh eder²². Şeyh Mehmed Sırrî Efendi, bu tekkeyi isim vermeden “ulu dergâh” tabiriyle bir şiirinde şöyle zikreder:

Fârîgem âlâyiş-i efkâr-ı ‘ izz u câhdan
Rişte-i ümmîdi kaç’ itdüm gedâ vü şâhdan
Kısmetüm ta‘ yîn olunmuş bir *ulu dergâhdan*
Mâsivâdan el çeküp kırtuldum âh vâhdan
Zâhir u bâtın murâdum isterem Allâhdan
Ben ledünnî sırrın aldum şemme vechu ‘llâhdan (122/1)²³

Remlî Tekkesi 1775-1839 yılları arasında Sa‘diyye tarikatının kontrolüne geçmişse de tekrar Rûmiyye’ye bağlanmıştır²⁴, XIX. yüzyılın sonunda mevcut olan tekkenin, II. Abdülhamid tarafından tamir ve tefrişi yapılmıştır²⁵.

Mehmed Sırrî Efendi, divanında yer alan birçok şiirinde Kadirî olduğunu dile getirmiştir. Aşağıdaki beyitte, Şeyh Abdülkadir-i Geylanî’yi rehber olarak aldığını şöyle ifade etmektedir:

Reh-i Hâkda sen eger kâdirîyseñ ey Sırrî
Pîre uy kim ola tâ rehberün ‘ Abdu’l-kâdir (49/9)²⁶

Mehmed Sırrî Efendi, Kadirîliğin İsmail Rumî’ye (ö.1041/1631) nispet edilen bir kolu olan Rumiyye’ye müntesip olduğunu şöyle dile getirmiştir:

Rûmiyemgâhî ‘ Arab gâhî ‘ Acemde gerdişem
Gâh olur sulţân Bedev Aḥmedle biter her işüm
Geh Hicâz u geh Yemen ḥâkine düşer cünbişüm
Geh uyup pîr-i hevâya dönüp ayağum başum
Mâil-i ḥüsni ezel ‘ âşıklar içre sâmiyem
Kâdirîyem Celvetîyem Gülşenî Bayrâmiyem (118/2)²⁷

1.4. Tasavvuf Silsilesi ve Talebeleri

Hayatının sonuna kadar Remlî tekkesinde postnişinlik yapan Mehmed Sırrî Efendi İstanbul’da, Kadirîliğin kökleşmesini sağlamıştır. XVIII. asırda bu tekkede Kadirîliği temsil eden şeyhler sırasıyla şunlardır:

1. İsmail Rumî
 2. Osman Karadağî
 3. Ali Mardinî
 4. Süleyman-ı Veli²⁸
 - 5- Şeyh Mehmed Sırrî
 - 6- Şeyh Abdülfettâh Efendi²⁹
 - 7- Mustafa Efendi
 - 8- Kolancı Şeyh İbrahim Sabri Efendi³⁰
19. asırda da faaliyetlerine devam eden bu tekkenin sırasıyla bu asırda meşihatını üstlenen şeyhler şunlardır:
- 9.-Çelebizade Şeyh Mehmed Said Efendi
 - 10-Kolancı Şeyh Ali Es-Sa’dî Efendi
 - 11-Şeyh Mehmed Rıza Efendi³¹

²² Mehmet Rif’at Efendi vr. 300^a

²³ Kurt 2015, 205.

²⁴ Öngören 2008, 241.

²⁵ Yazıcı 2010, 714.

²⁶ Kurt 2015, 137.

²⁷ Kurt 2015, 201.

²⁸ Ceyhan 2018, 182.

²⁹ Remlî Tekkesi’nin ikinci sırada meşihatını üstlenmiştir. Şeyh Mehmed Sırrî Efendi’ninoğludur.(Muslu, 2004, s.402).

³⁰ Muslu 2004, 402.

³¹ Yücer 2004, 344.

1.5. Ölümü

Mehmed Rif'at Efendi, *Nefhatü'r-Riyazi'l-Âliye* adlı eserinde Mehmed Sırrî Efendi'nin 1140 / 1727-8 yılında; Ekrem Işın, ve Ramazan Muslu ise onun 1142 / 1729-30 tarihinde vefat ettiğini belirtir³². Mehmed Sırrî Efendi, Remlî dergâhının bahçesine defnedilmiştir³³.

Fatih, Şehremini Remlî Baba Mahallesi'ndeki otobüs garajı yanındaki kabri³⁴ bugün tahrip edilmiştir³⁵.

Şeyh Mehmed Sırrî Efendi'nin vefatından sonra yerine oğlu Abdülfettah Efendi Remlî Tekkesi'nin meşihatını üstlenmiştir³⁶.

2. Mehmed Sırrî Efendi'nin Edebi Şahsiyeti

Mehmed Sırrî'nin sanatkarlığı ve edebiyatımızdaki yeri hakkında kaynaklarda şimdiye kadar fazla bir malumat elde edemedik. Bundan dolayı elde bulunan bilgilerden ve mevcut divandan yola çıkarak şairin edebi kişiliği hakkında çıkarımlarda bulunabiliriz.

Şair, şiirlerinde Sırrî mahlasını tevriyeli olarak ve kimi zaman “ey” gibi bir hitap ile kimi zaman da “âsî, bî-çare, gâfil, âciz, bî-kes, bende, âşık, miskin, nâ-çâr, derd-mend” gibi sıfatlarla beraber kullanmıştır.

Mehmed Sırrî Efendi, Anadolu'da gönül mimarları olarak bilinen ve bu coğrafyaya uzun süre tesir eden Yunus Emre, Şeyh Muhyiddin Akbıyık, Şeyh Üftade, Aziz Mahmud Hüdâyî, Ümmi Sinan, Niyazî-i Mısrî ve Karabaş-ı Veli Şeyh Mustafa Manevi gibi birçok mutasavvıf şairden etkilenmiş hem üslûp hem de şekil bakımından onlar gibi şiir yazmaya çalışmıştır. XVIII. yüzyılın mutasavvıf bir şairi olan Şekûrî'nin divanında yer alan bir ilahisine nazire yazdığını kendi ifadesiyle “Nazire-i İlahî-yi Şekûrî” şeklinde dile getirmiştir:

Şekûrî	Şeyh Mehmed Sırrî
Bahr-i 'isyân içre olmuşuz ğarîk Rabbenâ yâ Rabbenâ fağfirlenâ Nâr-ı firkatinle dil oldu harîk Rabbenâ yâ Rabbenâ fağfirlenâ	<i>Nazîre-i İlahî-yi Şekûrî Raḥme'llâh</i> Her nefesde işimüz sehv ü ḥaṭâ Rabbenâ yâ Rabbenâ fâğfirlenâ Raḥmetüñi derdimize kııl devâ Rabbenâ yâ Rabbenâ fâğfirlenâ
Lutf u ihsânın bize eyle revâ Cirmle dil hastene pür sen kıl devâ Bizi berzahda kodu nefis u hevâ Rabbenâ yâ Rabbenâ fağfirlenâ	Luṭf-ı cûd-ı raḥmetüñdür bî-şümâr Kullara 'afv eyle ey Perverdgâr Yoğsa iḥsânüña bir mâni' mi var Rabbenâ yâ Rabbenâ fâğfirlenâ
Arş-ı hâl eyler sana 'Abdu's-şekûr Sen tecävüz eyle cirmin ey Ğafûr Melce'isin ayâ Rabbu's-sabûr Rabbenâ yâ Rabbenâ fağfirlenâ ³⁷	Sırriyâ bir perdedür bu cism-i cân Anı ref' iden görür yarı 'ayân Kıl Şekûrîveş bunu vird-i zebân Rabbenâ yâ Rabbenâ fâğfirlenâ (14/6) ³⁸

³² Mehmet Rif'at Efendi vr.300^a; Işın 1994, IV/373; Muslu 2004, 402.

³³ Mehmet Rif'at Efendi, vr. 300^a; Muslu 2004, 402; Fatih Câmileri ve Diğer Târihî Eserler 1991, 290.

³⁴ Fatih Câmileri ve Diğer Târihî Eserler 1991, 290.

³⁵ Özdamar 1994: 120.

³⁶ Çakır 2006, 464; Muslu 2004, 402.

³⁷ Gültekin 2009, 77.

³⁸ Kurt 2015, 102-103.

Ayrıca edebi şahsiyetinin şekillenmesinde bir tesiri olduğunu düşündüğümüz hocası Şeyh Süleyman-ı Velî'nin üslubunu taklit ettiği ve onun ilahilerine nazire yazdığına delil olarak şu beyitleri örnek verebiliriz.

Süleyman-ı Velî	Şeyh Mehmed Sırrî
Yandım yakıldım ben âteş-i aşka Andelîb oldum gülzâr-ı aşka <i>Bezm-i elestten mest olup geldim</i> Ben bende oldum hünkâr-ı aşka ³⁹	Maḥrem olaldan esrâr-ı ʿaşka Seyr-i sulûkem eṭvâr-ı ʿaşka (139/1) Dîvân-ı ʿaşkı bulup ezelde Anda yazıldum ṭûmâr-ı ʿaşka (139/2) ⁴⁰

Tasavvuf yolunun şöhretli ve en müessir mutasavvıflarından biri olan Aziz Mahmud Hüdayî'nin aşağıdaki ilahisinden etkilenmiş olan Şeyh Mehmed Sırrî Efendi, aynı redifle duygu ve düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

Aziz Mahmud Hüdayî	Şeyh Mehmed Sırrî
Lutf ile ihsânın esvâbını aç Meded eyle meded sultânüm Allâh Hân-ı vasla doyur olmayalım aç Meded eyle meded sultanum Allâh Kulların nice bir ola perişân Hasretle nice bir olalar nalân Kereminden visalin eyle ihsân Meded eyle meded sultanum Allâh ⁴¹	Hevâ-yı nefse ḥâlüm perişân Meded eyle meded sultânüm Allâh ʿÎnâyet kııl İlâhî baña her ân Meded eyle meded sultânüm Allâh (135/1) Egerçi lâyıkem zecr u iḳâba Revâ gör bendeñi ḥüsn-i ḥitâba Muvâfiḳ eyle aʿ mâlüm kitâba Meded eyle meded sultânüm Allâh (135/2) ⁴²

Şeyh Mehmed Sırrî Efendi, Kadirî tarikatının Anadolu'da neşv ü nema bulmasında öncülük yapan Şeyh Abdulkadir-i Geylanî'nin talebelerinden Eşrefoğlu Rumî'nin aşağıdakine gazeline nazire yazmıştır.

Eşrefoğlu Rumî	Şeyh Mehmed Sırrî
----------------	-------------------

³⁹ Çakır 2006, 462.

⁴⁰ Kurt 2015, 224.

⁴¹ Tatçı vd. 2005, 435.

⁴² Kurt 2015, 220.

Nideyüm sabr edebilsem dil ü can oda yanar Veli ah eyler isem kevn ü mekân oda yanar	Hechrüne şabr eyle hep cismle cân oda yanar Âh u zâr eyler isem cümle cihân oda yanar
Bürüdi yeryüzünü ah ile zarım tütünü Bu iniltim zârına işbu cihan oda yanar	İtme yâ Rabb beni düzağ-ı hecr içre ‘azâb Ki inildümle daği derd-keşân oda yanar
Beni vaslundan ırağ eyleyüp cennete koma Bu inildüm işidüp hûr-ı cinân oda yanar	Vaşlâ irgür beni cennâtına korsuñ yoğsa Âteş-i şevğum ile hûr-ı cinân oda yanar
Ya Rabbfirkatın oduna yanar ıdı tamu Niçe yüz bin per-i pervane revan oda yanar	Şem‘ -ı tevhide yaqîn olmağla ‘aşıklar Per-i pervâne gibi nâle-künân oda yanar
Eşrefoğlu yanagör kuy-ı kenarında Hakkun Dimeyeler Rumi’ye ibn-i filan oda yanar ⁴³	Tür-ı sînâ-yı tecellide yanığör Sırrî Halk-ı ‘âlem dimesünler ki falân oda yanar (58/5) ⁴⁴

Şeyh Mehmed Sırrî Efendi, mutasavvıf bir şair olduğu için onun şiirlerindeki ana temalar; din, tasavvuf, Allâh ve peygamber sevgisidir. Şair, bir tekkede şeyhlik yaptığından olsa gerek bazen bir mürşid edasıyla didaktik bir tavır takınarak Yunusvâri bir edayla içten gelen ifadelerle ve sade bir dille, duygularını ortaya koymuştur:

Aç gözüni ey nâyim yalvar güzel Allâha
Zıkr ile olup dâ'im yalvar güzel Allâha

Esmâ-yı Haqqı yâd it gam-dide dili şad it
Bülbül gibi feryâd it yalvar güzel Allâha

Şafvetde vü kudretde ni‘metde vü miñnetde
Vañdetde vü keşretde yalvar güzel Allâha

Cânüñ bedenüñdeyken ‘aqlüñ üzerüñdeyken
Bu fırsat elüñdeyken yalvar güzel Allâha (131/4)

Tarıkata girmek isteyen kişinin öncelikle şeriata uyması, sonra da bir mürşidin elinden tutması gerekir. Çünkü mürşit, salikleri Hakk’a vasıl eder. Bu yüzden Şeyh Mehmed Sırrî Efendi, bir tarikata ve bir kâmil insana bağlanmanın öneminden bahseder. Bu nasihatleri içeren beyitler şiirlerinde sıklıkla görülebilir:

Vuşlat-ı yâr ister iseñ Sırriyâ
İttiba‘ -ı şeyhdür aña medâr (45/7)

Bunların dışında kendisinin çaresiz, asi, günahkâr bir kul oluşundan duyduğu ıstırabı dile getiren, af ve gufran isteyişini anlatan, Hz. Peygamberden şefaataçı olmasını dileyen şiirleri de vardır:

Elimüz boş yüzümüz kara günahkârlaruz
Umaruz bize şeffî‘ ola Nebiyy-i muhtâr (48/6)

Sırrî Efendi şiirlerinde pek çok musikî terimi, musikî aleti ve makam adı kullanmış, bazı şiirleri bestelenmiştir. Bundan hareketle onun şairliğinin yanında musikişinas olduğu da söylenebilir:

Biz meykeş-i pey-der-pey-i humhâne’-i ‘aşkuz
Bâ- zezeme-i nây ü def u nağme-i şeştâ (5/2)

Divanında, hüseyini, arazbâr, bûselik, acem, Nnevâ, ısfahan, beyâtî, muhayyer, sabâ, usûl, evc, beste-nigâr, ruhavi evfer, uşşak, çar-gâh ve nekrîz olmak üzere on altı makam adı yer almaktadır. Bu makam adlarının, ilahilere başlık olarak verildiği düşünüldüğünde bu ilahilerin bestelenmiş olduğu sonucu ortaya çıkar.

⁴³ Güneş 1994, 247.

⁴⁴ Kurt 2015, 146.

Tasavvufî görüşlerini yaymada şiiri, bir araç olarak kullanan Sırrî Efendi, klasik şiirin mazmunlarından da faydalanmıştır. Gül ile bülbül, şem ü pervane mazmunları onun şiirlerinde kendine yer bulur:

Bâğa bağıdum her ne varsa cümle mest-i hüsn-i gül

Bülbül-i gülzâr mest ü hâr hem âğyâr mest (26/2)

Şeyh Mehmed Sırrî Efendi'de engin bir hoşgörü ve insan sevgisi olduğu görülebilir. Çünkü O, ümmetin kurtulması yolunda kendini fedâ etmeye razıdır:

Ey Erhamü'r-Râhimin 'Aliyyü'l-A'lâ

'Afv eyle 'uşâtı yakmasun nâr-ı cezâ

Mağzî ise nâra girmegüm 'ilmüñde

Bu 'abdüñi eyle anlara cümle fedâ (150/1)

Şeyh Mehmed Sırrî, şiirlerinde genelde sade bir dil kullanmıştır. Fakat şairin mutasavvıf olması, tasavvufî kavramları çokça zikretmesini kaçınılmaz kılmıştır. Eser, bu kavramlarla fikrî ve felsefî yoğunluk kazanmıştır. Mutasavvıf şairlerin pek çoğunun ortak vasfı olan sehl-i mümtenî Sırrî Divanı'nda da en belirgin öğedir. Şiirler, söylenmesi kolay gibi görünür ancak anlam ve deyişi taklit edilmeye çalışıldığında bunun zor olduğu görülür:

'Aşkla halk-ı cihâna göre dîvânelerüz

Küy-ı cânâna varup gör ki ne cânânerüz (69/1)

Şair, hem beyitlerle hem de dörtlüklerle şiirler yazmış, farklı nazım biçimleri denemiştir. Dörtlüklerle ve hece ile yazdığı şiirler sadeliği ve güzelliği ile göz doldurur.

Ey mebd-i sa'âdet

Ve'y hatem-i risâlet

Ve'y ma'den-i semâhat

Kıl ümmete şefâ'at

Sensin habîb-i Raḥmân

Memdüh-ı naşş-ı Kur'an

Ḥayrânüñ insle cân

Ey mâh u mihr-i tal'at

Saña kerâmet için

Ta'zîm ü 'izzet için

Maḥzâ bu ümmet için

Tezyîn olındı cennet (27/3)

Bazı şiirleri aruz kusurlarıyla dolu olsa da aruz ölçüsünü kullanmaktan vazgeçmemiştir. Bu yüzden bazen edebi sanatlarla yüklü, dörtlü tamlamalarla kurulu, sanatlı bir dili tercih etmiştir.

Mey şun bize sâķî bizüz ol kavm ki derler

Rindân-ı kemer-beste-i humhâne-i şahbâ (5/30)

Şeyh Mehmed Sırrî'nin iyi derecede Arapça bildiğine, yazdığı şiirleri delalet eder. Divandaki şiirlerinden bazıları Türkçe kaleme alınmasına rağmen ikinci mısraları Arapçadır. Bu tarz şiirlerini, mülemma şiirler olarak adlandırabiliriz:

Ḥaḳ kapusun bekle ey dil kalma lec

Ḳad velec men yeltezim bâbü'l-ferec (34/1)

Şairin, kelimelerin farklı yazılışlarını tercih ettiği görülür. Mesela ümîd kelimesini beş ayrı yerde şeddeli tercih ederek, ümmîd şeklinde kullanmıştır.

Serde sevdâ-yı temâşâ dilde ümmîd-i vişâl

Fikr-i dūr-â-dūr ile ḥayrân olan añlar bizi (143/4)

Şeyh Mehmed Sırrî Efendi, her ne kadar XVIII. asrın ilk yarısında yaşamış olsa da eski Türkçede kullanılan *eylegil*, *tapşur-*, *olıgör*, *irgür*, *eyleyügör*, *virmegil*, *olar ve olğil* gibi bazı sözcükleri de kullanmıştır:

Genc-i rızıkdan eylegil her dem

Bu fakîr-i hazîn derûnını şâd (41/7)

Ayrıca şair, günümüzde -dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür şeklinde kullanılan ekin yerine, bu ekin –durur şeklindeki eski halini kullanmıştır:

Oldurur iki cihānuñ mefhûrı

Sırr-ı a‘ zām baħr-ı cūduñ gevheri (119/3)

Şairler, şiirlerinde anlatımı canlı tutmak, zenginleştirmek, kalıcı kılmak ve anlatıma güzellik katmak için söz sanatlarına sıkça başvurmuşlardır. Söz sanatları, dolaylı anlatımı sağladığından Şeyh Sırrî’nin pek itibar etmediği bir yoldur. Çünkü şair, yer yer öğretici bir amaç güttüğünden daha çok doğrudan anlatımı tercih etmiştir. Şeyh Mehmed Sırrî Efendi dolaylı anlatımı sağlayan söz sanatlarını gayr-i ihtiyari de olsa kullanmıştır:

Mest-i ħ̄‘āb-ı ğaflet olma kim ħurûsân-ı seħer

Hep seni tenbîh için feryād iderler bî-ħisāb (19/4)

Sırrî Efendi, divanında Türkçe atasözlerinin yanı sıra bazı Arap atasözünü de Arapça olarak kullanmıştır. Bu durum, Sırrî’nin şiirde atasözü kullanma hususunu önemseydiğini göstermesi açısından önemlidir. Sırrî, “*Meseldür, kim meseldür,*” ya da Arapça olarak “*fi’l-mesel*” gibi ifadelerle alıntı yapmıştır:

Tiz açılmadı diyü terk eyleme

Fî’l-mesel men daħka velecce velec (34/2)

Lütf kıl a‘ mâle ta‘ liķ eyleme es‘ ādumuz

Kim meseldür şem‘ a ħācet kalmaz olduğda şabāħ (35/4)

Mısra ortalarında birtakım ses ve hecelerin kafiyelendirilmesine iç kafiye denilmektedir⁴⁵. Şeyh Mehmed Sırrî Efendi bazı şiirlerinde ahengi arttırmak için iç kafiyeye başvurmuştur:

Dervîş odur çoğ *ağlaya* aķarşu gibi *çağlaya*

Bağrın muħabbet *dağlaya* zıkr-i ebed sübhān olur (61/2)

3.Mehmed Sırrî Efendi’nin Eserleri

Mehmed Sırrî Efendi’nin eserlerini ihtiva eden mecmua, İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 15 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Mecmuanın ismi, *Sırrî Mehmed Kadiri*’dir. Mecmua, gömme şemseli, kahverengi meşin ciltlidir. Söz başları ve cetveller kırmızıdır. Boyutu 208x150 (150x105), muhtemelen tezhipli olan serlevhası kesilmiştir.

Mecmuada, Mehmed Sırrî Efendi’nin çoğunlukla ilahilerinden oluşan divanı ve muhtelif konularda yazılmış risaleleri mevcuttur. Mecmuanın istinsah tarihi belli değildir. Divan dışındaki risalelerde müstensihnin ismi verilmemiş olsa da yazı üslubu, kâğıdın yapısı ve mecmuanın genel görünümünden, mezkûr risalelerin de aynı müstensih tarafından istinsah edildiğini tahmin edebiliyoruz.

Biri Arapça diğerleri Türkçe kaleme alınan risalelerde, tarikat, tasavvuf, dervişlerin terbiyesi ve zikir ile ilgili konular işlenmiş; Mehmed Sırrî Efendi’nin tasavvufi görüşlerine yer verilmiştir.

3.1.Divan-ı Mürşid-i Dervîşân

Mehmet Rif’at Efendi, Mehmed Sırrî Efendi’nin ilâhilerden oluşan bir *Divan*’ının olduğunu söylemektedir⁴⁶. Revnakoğlu da onun ilâhilerinin bestelendiğini belirtmektedir⁴⁷. Mehmed Sırrî Efendi, şiirlerini topladığı ve *Divan-ı Mürşid-i Dervîşân* adını verdiği bu eser, mezkûr mecmuanın 15/1 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Tasnif numarası ise 1-566-45479’dur. Nesih hattı ile yazılmıştır. 58 varaktan oluşan eserde 152 şiir mevcuttur.

Bismi ‘llâhi ‘r-raħmāni ‘r-raħîm

Fâtiħ-i ebvāb-ı iħsān-ı kerîm

Divanına bu beyit ile başlamış olan şairin ilk şiiri kısa mesnevidir. Daha sonra sırasıyla münâcât, naat, medh-i çâr yâr-ı güzîn ve bir sakinâmeden sonra harf sırasına göre şiirleri devam eder. Sonda ise rubaiyyat başlığı altında dört tane rubai ve akabinde son beyitte, nâm u tarih u divan bölümünde, divanın tamamlama tarihine bir beyitle “*Mürşid-i Dervîşân*” ifadesinin gösterdiği 1115 / 1703 tarihini düşerek divanına *Mürşid-i Dervîşân* adını verdiğini belirtir:

⁴⁵ İpekten 2008, 39.

⁴⁶ Mehmet Rif’at Efendi vr. 300^a

⁴⁷ Çakır 2006, 464.

Tıfl-ı dile Sırrıyâ bu oldu ilhâm
Târîhi vü nâmı *Mürşid-i Dervîşân*

Başka nüshasına rastlanılmayan bu divanda yer alan şiirlerde din ve tasavvufla ilgili duygu ve düşünceler, samimi bir anlatımla dile getirilmiş, bazı şiirleri bestelenmiştir⁴⁸.

Divanın sonunda ise müstensih Abdullah Sorgucuzade'nin adı, müntesibi olduğu Kâdirîlik tarikatına övgü ve müridi olduğunu söylediği Şeyh Mehmed Sırrî Efendi'ye yaptığı dua vardır.

Şeyh Mehmed Sırrî, hem aruzla hem heceyle şiirler yazmıştır. Tespit edilen 152 şiirin 134 tanesi aruz, 18 tanesi hece vezniyle yazılmıştır. Aruz vezniyle yazılan şiirlerin kalıpları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün	65
Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün	13
Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün	14
Mef'ülü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ülün	8
Fâ'ilâtün / mefâ'ilün / fâ'ilün (fâ'ilün)	8
Müstef'ilâtün	2
Mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün	7
Müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün	1
Mef'ülü / mefâ'ilün / mef'ülü / mefâ'ilün	2
Mef'ülü / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün	2
Mef'ülü / mefâ'ilü / fe'ülün	1
Müstef'ilâtün / müstef'ilâtün	4
Müstef'ilün / fe'ülün	2
Mef'ülü / mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ül	3
Mef'ülü / mefâ'ilün / mefâ'ilün / fa'	2

Tasavvufi bir söyleyişin hâkim olduğu divanda bazı aruz hataları vardır. Bunun sebebinin şairin rahat bir söyleyişi tercih etmek ve sanat yapmaktan ziyade şiirdeki anlamı öne çıkarmak istediğinden kaynaklanmış olabileceği söz konusudur. Öyle ki bazı şiirleri aynı anda hem aruz ölçüsüne hem hece ölçüsüne uymaktadır. Bu durumdaki şiirleri aruz ölçüsüyle göstermeyi uygun bulduk.

Divandaki şiirlerin 1 tanesi beşli, 9 tanesi yedili, 4 tanesi sekizli, 3 tanesi on birli, 1 tanesi on dördü hece vezniyle yazılmıştır. Dört mefâ'ilün ve dört müstef'ilün kalıplarıyla yazılan şiirlerin büyük bir bölümü musammat gazel türünde olup bölünüp hece ile yazılmış gibi telakki edilerek kıtalar halinde yazılabilir.

Şeyh Mehmed Sırrî Efendi, mutasavvıf bir şair olduğu için vezin konusunda olduğu gibi kafiye konusunda da oldukça serbest davranmıştır. Çünkü onun için estetik kaygı ikinci plandadır. Tasavvuf edebiyatı şairleri, şiirlerinde çoğunlukla tam kafiye tercih eder⁴⁹. Bu geleneğe riayet eden Sırrî Efendi de en çok tam kafiye tercih etmiş, ardından yarım kafiye ve zengin kafiye yer vermiştir. Böylelikle şiirlerine ahenk ve akıcılık kazandırmıştır. Bazen sadece redif kullanarak şiirde ahengi sağlayan şair, göz için kafiyeden çok, kulak için kafiye tercih etmiştir.

Divanda bulunan 152 şiir, 84 farklı ses ve hece ile kafiyelenmiştir. Şair, Divanı'nda "-â" hecesi ile biten kafiye 30 kez yer vermiştir. Bunun yanında şiirlerin 44'ü "-ân", 24'ü "-âr", 13'ü "-âh" hecesiyle olmak üzere, şairin en çok kullandığı diğer kafiyeler durumundadır.

Divan'da dikkat çeken bir başka husus da şairin şiirlerinin çoğunu kafiye ve redifle oluşturmasıdır. 152 şiirin 135'i kafiye ve redifle, 54'ü sadece kafiyeyle, 28'i ise sadece redifle yazılmıştır. Bunun yanında şiirlerin 99'u tam kafiye, 39'u yarım kafiye ve 29'unda zengin kafiye kullanılarak ahenk sağlanmıştır.

Divanda kafiyeli kelimeler, daha çok Arapça ve Farsça sözcüklerden oluşmaktadır. Buna karşılık Türkçe kafiyeli kelimeler daha azdır. Bazen biri Arapça, biri de Türkçe iki kelime kullanarak kafiye oluşturmuştur:

Ravza-i pāk-ı şefî' u'l-müznibîne zâ'ir it
Hâciyân-ı ka'be-i vuşlatla rûhum eyle hâc (31/4)

⁴⁸ Kurt 2015, 82-234.

⁴⁹ Güzel 2009, 189.

Nâ'il eyle h̄ân-ı luḡf-ı vaşluña her 'âşıkı

Eksilür mi ni' metün ger çoysa andan cümle ac (31/5)

Şair, bazen aynı şiirde aynı sözcüğü kullanarak kafiye tekrarı yapmıştır. Bu sözcükler, cinaslı kafiye oluşturmayan ve sırf ahengi sağlaması için tekrar edilen kafiyelerdir.

Şeyh Sırrî, şiirlerinde hem beyit hem dörtlüğü tercih etmiştir. Bunların yanı sıra üçlü ve altılı mısralı şiirlere de yer vermiştir. Divanda en çok gazel vardır. Şair, yaşadığı yüzyıl olan XVIII. yüzyılın bir özelliği olarak beyitlerle yazdığı şiirlerde müseddes, terki-i bend ve rubai nazım şekillerini de kullanmıştır.

Divan 102 gazel, 20 kaside, 16 ilâhî, 4 rubai, 3 mesnevi, 2 müseddes, 2 terki-i müseddes, 1 terki-i bend ve 1 tarih nazım şekli ile yazılmış şiirleri ihtiva etmektedir.

3.2. Tarikatnâme ve Nesâyih-i Mürşid-i Dervîşân

Bu Eser, mezkûr mecmuanın ikinci sırasında 15/2 arşiv numarasıyla bulunmaktadır. Eser, bir risale mahiyetinde bulunup 58^a / 72^b varakları arasındadır. Eserin tasnif numarası 45480'dir.

Eserin başlığı, "*Tarikatname ve Nesayih-i Mürşid-i Dervîşân Hazret-i Şeyh Mehmed Sırrî kuddise esrarahum*" şeklinde yazılmıştır.

On iki bölüme ayrılmış olan bu risalenin birinci bölümünde, müridin şeyhe biatı; ikinci bölümde, hizmet dervişlerinin halleri; üçüncü bölümde, dervişlerin birbirine muhabbeti; dördüncü bölümde, dervişlerin kusurlu halleri; beşinci bölümde, halifelerin halleri; altıncı bölümde, şeyhin mukabelesi; yedinci bölümde, derviş ile şeyhin muameleleri; sekizinci bölümde, meşayihin hareket ve tavırları; dokuzuncu bölümde, güzel ahlak sahibi dervişler ve onuncu bölümde, seyr ü sulûkde ahval'in beyanı; on birinci bölümde, ta'bir ve terki-i beyanı; on ikinci bölümde, tevekkül ve sülûkun tamamlanmasının izahı yapılarak dervişlere birtakım nasihatler verilmiştir. Bu risalenin sonunda,

Bundan çü murâd hizmet-i dervîşân

Târîh ile nâmı mürşid-i dervîşân

Şevval 1115 / 1703 tarihi düşürülmüştür. Denebilir ki divanını recep ayında tamamlayan Şeyh Mehmed Sırrî Efendi, üç ay sonra da bu risaleyi yazmıştır. Fakat bu eser, bazı kaynaklarda Nureddin Cerrahi'ye ait gösterilmiştir⁵⁰.

3.3. Beyan-ı Furu-ı Esmâ

Şeyh Mehmed Sırrî Efendi, bu risalede beyan-ı furu-ı esma izahatını yapmıştır.⁵¹ Mecmuanın 81^a / 82^b varakları arasındadır. 15/3 numarada kayıtlı bu eserin tasnif numarası 45481'dir.

3.4. Risale-i Tahkîk u Mesail-i Zikr ve Deveran

Mecmuanın sonunda yer alan bu risale Arapça olup 83^a / 87^a varakları arasındadır. 15/5 numarada kayıtlı eserin tasnif numarası 45483'dür.

Eserin başlığı, "*Hazihi Risaletü Tahkiku Mesaili'z-zikr ve'd-deveran-ı Hazret-i Şeyh Mehmed Sırrî El-Kadiri kuddise sırrahu*" şeklinde yazılmıştır.

Bu risalede ise Kadiri tarikatının zikir ve ayin meseleleri mevzusu hakkında izahat yapılmıştır.

3.5. Tarîk-i Ta'bir ve Terbiyenâme-i Dervîşân

Şeyh Mehmed Sırrî Efendi'nin rüya tabirleri konusundaki izahatlara ve dervişlerin terbiyesine dair bir eserdir.

Eser, mecmuanın üçüncü sırasında bulunan bir risaledir. Mecmuanın 73^a / 81^a varakları arasındadır. 15/3 numarada kayıtlı bu eserin tasnif numarası 45481'dir. Eserin başlığı, "*Hazâ Tarik-i Ta'bir ve Terbiyenâme-i Dervîşânü'l-Hazret-i Şeyh Mehmed Sırrî El-Kadiri kuddise sırrahu*" şeklinde yazılmıştır.

Çalışmamızda bu eserin önce özeti verilecek makalenin sonunda ise eserin çeviri yazılı metninin tamamı yayımlanacaktır.

3.5.1. Özeti

Tasavvuf edebiyatında bazı mutasavvıflar, rüyada görülen varlık veya işaretlerin neye tabir olduğunu izah eden risaleler yazmışlardır.⁵² Çünkü müridin seyr-i sülûkta ilerlemesi nefsin katettiği mertebelerle anlaşılır. Bunun yolu ise her mertebede görülen rüyaların bilinip, tabiri ile olmaktadır. Mürşidin müritlerinin rüyalarını tabir edebilmesi için onların rüyalarının hangi dereceden olduğunu bilmesi

⁵⁰ Dal 2006, 118-134.

⁵¹ Daha geniş malumat için bkz. (Kurt, 2018, s.43-53).

⁵² Daha geniş malumat için bkz. (Balaban, 2014, C.9, 112-132; Erdoğan, 1993, s. 2-33).

gerekmektedir. Bu mürid ile ya doğrudan doğruya veya mektuplar yolu ile öğrenilir ve cevaplandırılır. En ehveni, müridi ile doğrudan doğruya temassa da mektupla veya başka biri vasıtası ile de olmaktadır. Doğrudan olmasının faydaları müride sorulacak sorularla rüyanın teferruatını ortaya koymak içindir. Karanlık kalan noktalar tabirin sıhhatine tesir edebilmektedir. Ancak tasavvufta pir, müridinin evveliyatını bildiği için ona fazla soru sormayabilir. Aynı zamanda salik de rüyaları iyi bilmekle nefsanî, hayvanî ve şeytanî sıfatlardan hangisinin kendisinde bulunduğunu bunlardan ruhi, akli, kalbi ve bedeni olanların miktar ve ilgisini iyice ayırt etme imkânı bulur.

Nefsin mahiyeti ve dereceleri hemen her tasavvufî eserde yer alır. Her salikin bilmesi gereken bu mertebeler esasta yedi tanedir:

- 1 - Nefs-i emmare
- 2 - Nefs-i levvame
- 3 - Nefs-i mülhime
- 4 - Nefs-i mutmainne
- 5 - Nefs-i raziyye
- 6 - Nefs-i marziyye
- 7 - Nefs-i safiyye⁵³

“Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır,” mazmunu gereğince her mü’mine bir mürşid-i kâmil lazımdır, diyen Şeyh Mehmed Sırrî Efendi, zahiren ve batinen onun terbiyesiyle terbiye olan müridin, saadete nail olacağını ifade eder. Çünkü cennet ehlinin cismi zayıf ama ruhu kuvvetlidir. Bunu sağlayacak olan mürşittir, der.

Risaledeki rüya tabirleri “ahval-i nefis” başlığı altında yedi gruba ayrılarak yorumlanmıştır. Bu daireler: Birincisi nefis-i emmaredir. İkinci daire nefis-i levvame; üçüncü daire nefis-i mülhime; dördüncü daire nefis-i mutmainne; beşinci daire nefis-i raziyye; altıncı daire nefis-i marziyye ve yedinci daire nefis-i safiyedir.

Birinci daire *nefis-i emmâre* olarak adlandırılmaktadır. Bu dairede mürit; hınzır, fil, köpek, yılan, akrep, fare, merkep, eşek arısı, harman, harman yeri, çift, çift aletleri ve cemadat, mezbele, şarap, esrar, afyon, afyon şurubu ve emsali daracık sokaklar, ormanlar, dikenler, uçurum yerler ve emsali meyhane buzhane bulanık sebil suyu nefsin hevasına tabi olanlar, bunları görürler ve bunlardan perhiz ve riyazetle ve istiğfarla ve la İlahe İlla’llahu kelimesine devam ile ve sıdk-ı niyet ve azimetle kurtulurlar

İkinci daire *nefis-i levvâme* olarak adlandırılmaktadır. Bu dairede mürit rü’yasında; koyun, inek, at ve balık, deve, güvercin, kaz, tavuk, bal arısı, pişmiş yemek, meyve ve emsali ve giyecek ve döşenecek şeyler ve yanmadık mum ve kandil ve fırın ve dükkân ve saray ve küçük evler, sefine ve şeker ve basel ve şerbet ve emsalini görse şeyh ona Celâl ismini telkin eder.

Üçüncü daire *nefis-i mülhime* olarak adlandırılmaktadır. Bu dairede mürit rü’yada; avret, kefere, üryan, abdal, Kızılbaş, mülhit, sakallı, tıraşlı, ve topal, kötürüm, kulaksız, sağır ve dilsiz ve arap, köse, serhoş, bengi, haramî, mudhike, canbaz, zorbaz, hokkabaz, bardakçı ve kasap, çıkrikçı, dülgere, tütüncü, siyah yüzlü şahıs ve tütün, hamam, berber, kumarbaz, çengi, tüfenk ve emsalini görse perhiz ve riyazet lazımdır ki şeyh ona ism-i Hu telkin ider

Dördüncü daire *mutmainne* olarak adlandırılmaktadır. Bu daire kemal dairesidir. Sâlik rü’yada; Kur’an-ı Kerim, peygamber, padişah, müftü, ulema, meşayih, e’imme, huteba, süleha, Ka’be, Medine-i münevvere, Kudüs, camiler, mescidler, medreseler ve mabetler, mektep ve tekke, sancak, alem, yay, ok, kılıç, bıçak ve emsali tüfenk tesbih kitap, kalem divit kitabet, ilim okumak ve okutmak bir ism-i şerife meşgul olmak ve emsali görse kemale yakın olmuş olur. Bu haldeki müride, şeyh ism-i Hak tayin eder.

Beşinci daire *râziye* olarak adlandırılmaktadır. Bu dairede mürit rü’yada; melâ’ike-i vildan huri, Burak görse bunlarla muttasıf olmuş demektir. Şeyhi ona ism-i Hu telkin eder.

Altıncı daire *marziyye* olarak adlandırılmaktadır. Bu dairede mürit rü’yada, yıldız, seb’a semavat, şems, kamer, kevakib, şimşek, ateş, yanar mum ve kandil, yıldırım ve emsali görür. Bu dairede mürşit, müridi bu daireden sonraki daireye ism-i Kayyumla süluk ettirir.

Yedinci daire *sâfiye* olarak adlandırılmaktadır. Bu dairede mürit rü’yada; yağmur, kar, dolu, ırmak, çeşmeler, kuyular, derya, şadırvan ve güzeller ve gümüş, altın ve makbul olan eşya ve emsali görür. Şeyh, müride bu dairede ism-i Kahhar telkin eder.

⁵³ Yüksel 1996, 190-191.

Sonuç

Çalışmada on sekizinci yüzyılın şeyh, âlim ve mutasavvıf şairlerinden Mehmed Sırrî Efendi'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri üzerinde duruldu. Kaynaklardan Kadiriğin Rûmiyye koluna mensup olduğu tespit edilen şairin bu özelliğine şiirlerinde de rastlanıldı. Divanda, Kadirilik ve bu tarikatın piri Şeyh Abdulkâdir-i Geylânî övgüsü geniş yer tutmaktadır. Divan, dini ve tasavvufi bir özellik taşıdığından dini ve tasavvufi terim ve kavramlar şiirlerde bolca yer tutmaktadır. Şeyh Mehmed Sırrî Efendi, divanına kısa bir mesnevi ile başlamış ardından münacat, naat, çehar yar-ı güzîn ve bir sakınâmeden sonra, şiirler harf sırasına göre dizilmiştir. Divanda bulunan şiir sayısı 152'dir. Bu şiirlerin çoğunluğunu ilâhîler oluşturmaktadır. On altı tanesi bestelenmiş olan bu ilâhîlerde Şeyh Mehmed Sırrî, bir müşid edasıyla gönlüne doğanları içten bir dille aktarmıştır. Şekil açısından kurallara çok bağımlı kalmayan şair, tasavvufi düşüncesini yaymada ilahi nazım şeklini araç olarak kullanmıştır.

Sadece on sekiz ilâhîsinde hece veznini kullanan şair, şiirlerinin çoğunda aruz ölçüsünü tercih etmiştir. Lirik ve didaktik özellikler gösteren bu şiirler, güzellikleriyle göze çarpmaktadır.

Anlatımı canlı tutmak, zenginleştirmek ve anlatıma güzellik katmak için yer yer mecazlı söyleyişlere yer veren Mehmed Sırrî Efendi, şiirlerinde çoğunlukla öğretici bir amaç güttüğünden daha çok doğrudan anlatımı tercih etmiştir. Şair, yaşadığı dönem itibarıyla dil ve üslûpta başarılı; mecaz ve mazmun yönünden şiirleri zengindir, denilebilir.

Divandan başka birkaç risalesi daha bulunan Mehmed Sırrî Efendi, bu eserlerinde tasavvufla ilgili görüşlerini dile getirmiş ve müritlerine nasihatlerde bulunmuştur. *Tarîk-i Ta'bir ve Terbiyenâme-i Dervîşân* adlı risalesinde ise seyr ü sulûkta mertebe kat eden müritlerin rüyalarını tabir etmiş ve onların manevi tekâmülünün aşamalarını izah etmiştir.

Divan ve risalelerinin zengin dini ve tasavvufi kavramlar barındırdığı görülmektedir. Bu cihetle bu çalışmanın tasavvuf edebiyatına da ışık tutacağı kanaati hâsıl olmaktadır.

Kaynakça

- Balaban, Â., (2014). "Türkçe Yazma Ta'bîrnâmeler", Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, C.9, 112-132
- Ceyhan, S., (2018). "Kadiriyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, (ed.) Semih Ceyhan, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çakır, A., (2006). *Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyazi'l-Âliye Adlı Eserin Işığında Anadolu'da Kadirilik*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Dal, M. F., (2006). *Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans tezi.
- Devellioğlu, F., (1997) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- El-Aclûnî, (1351). *Keşfü'l-Hâfâ ve Muzie'l-İlbâs Amma's- Tehere Mine'l Ehâdis-i ala Elsineti'n-Nâs, c.I- II, Haleb: Matbaatü'l- Fünûn.*
- Erdoğan, A., (1993) *Türkçe Rüya Tâbirnâmeleri ve İbn-i Sirin'den Tercüme Edilen Bir Tâbirnâme*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış yüksek lisans tezi.
- Gültekin, M., (2009). *Şekûrî Divanı*, İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güneş, M., (1994). *Eşrefoğlu Rumî ve Divanı*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi.
- Güzel, A., (2009). *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Akçağ.
- Işın, E., (1994). "Kadiriyye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. IV, 373, İstanbul.
- İpekten, Haluk, (2008). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh.
- İpekten, H.; İSEN, Mustafa vd., (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Komisyon (1991). *Fatih Câmileri ve Diğer Târihî Eserler*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Şubesi.
- Kurt, H., (2015). *Şeyh Mehmed Sırrî Divanı*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- _____, (2018). Şeyh Mehmed Sırrî Efendi ve Beyan-ı Furu-ı Esmâ Adlı Risalesi, 7. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı 1 Burdur, 9-12 Mayıs.
- Mehmet Rif'at Efendi, *Nefhatü'r-riyazi'l-âliye fi beyân-i tarîkati'l-Kadiriyye*, Millet Kütüphanesi Ali Emîri Şer'iyye bölümü no: 1127, vr. 300^a.

- Muslu, R., (2004). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18.yüzyıl)*, İstanbul: İnsan.
- Öngören, R., (2008). “Rûmiyye”, DİA, C. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özdamar, M., (1994). *Dersâadet Dergâhları*, İstanbul: Kırk Kandil.
- Pekolcay, A. N.; Uçman, A. (1995). “Eşrefoğlu Rumî”, DİA, C. 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sadık Vicdanî, (1995). *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye-Tarikatler ve Silsileleri*, haz. İrfan Gündüz, İstanbul: Enderun.
- Şeyh Mehmed Sırrî, *Divan-ı Mürşid-i Dervişan*, Yapı Kredi Sermet Çifteler Araştırma kütüphanesi, No: 15/1-5.
- Tatçı, M.; Yıldız, M. (2005). *Aziz Mahmud Hüdayî Divan-ı İlahiyât*, İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi.
- Turan, L., (2011). *İstanbul Dergâhları Hakkında Bilinmeyen Bir Eser: Lütfî'nin Hankah-nâmesi*, Türkbilig, 21: 40.
- Yazıcı, N., (2010), “Tebrik-nâme-i Millî'ye Göre II. Abdülhamid'in İstanbul'daki İmar Faaliyetleri II: Tekkeler”, XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 14-16 Ekim 2009, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları No.1, İstanbul.
- Yücer, H. M., (2004). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan.
- Yüksel, H. A., (1996). *Türk İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, İstanbul: MEB.

Metin

Ṭarîḳ-i Ta'bir ve Terbiyenâme-i Dervîşân

(73^a) Hezâ Ṭarîḳ-i Ta'bir ve Terbiyenâme-i Dervîşânü'l-Ḥazret-i Şeyḫ Muḥammed Sırrî el-Ḳâdirî Kuddise Sirruh

Ḥamdu mütevâtir ve şenâ-i mütekâşir ol Vâcibü'l-Vücûd ve Lâzımü's-Sücûd Ma'bûdu bi'l-Ḥaḳḳ ve Maḳsudu Muṭlaḳ Allâhu Lâ İlâhe İlla Hü celle ḳudretühü ve te'âlâ şânühüye⁵⁴ ki *Haleḳe'l-insânü 'allemhü'l-beyân⁵⁵ ve ferre'u 'ilmehü 'alâ 'ubüdiyyetihi bi'l-iḥsâni ve ce'ale't-tâ'ate vesîleten ilâ ḳurbihî ve vesîleten ilâ ḥubbih⁵⁶ ve şalavâtü'tayyibâti ve teslîmâti zekiyyât* ol mürşid-i sâlikân-ı Ḥudâ ve muvzẓah-ı câdde-i ḥudâ Muḥammed Muştafa şalla'llâhü 'aleyhi ve's-sellem ḥazretlerine ki nefsuñ mâ lehâ ve ma'aleyhâsını bilmek ma'rifetu'llâh idigini bildirüp *men 'arefe nefsehü fe ḳad 'arefe Rabbehî⁵⁷* diyü buyurdu ve âl-i kirâm ve aşḫâb-ı 'izâm ve ezvâc u evlâd u etbâ'-ı zevî'l-iḥtirâm ḥazretâtına ki her birine iḳtidâ ṭalib-i Ḥaḳḳa sebep ihtidâ idigini ḥadis-i şerîfde beyan idüp *aşḫâbu ke'n-nücûm bi'eyyühüm iḳtedeytüm ihtedeytüm⁵⁸* diyü buyurdu ve 'ale'l-ḥuşuş ḥulefa-i râşidîn (73^b) Ve e'imme-i ehl-i yaḳîn Ebübekir ve 'Ömer ve Oşmân ve 'Ali Rıdvanu'llâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'în ḥazretâtına ki şer'-i Ahmedîde her biri imâm-ı emîn ve mürşid-i râh-ı râst ve rızâ-yı Rabbü'l-'âlemîn idi sâ'ir evliyâ-yı agâh ve 'ulema-yı bi'llâh ve 'ale'l-ḥuşuş ser-çeşme-i evliyâ ser-ḥulefa-yı etḳiyâ ḳutb-ı Rabbanî ve heykel-i nûrânî Şeyḫ 'Abdu'l-ḳâdir-i Geylânî ḳaddese'llâhu esrârahum ve efâz-ı 'aleyne envârehüm ḥazretine ve bi'l-cümle selef u ḥaleflerine ve şâbîḳ u lâḫiḳlerine ki cümlesi sâlikân-ı râh-ı ḥulefa-yı râşidîn ve ṭullâb-ı Ḥaḳḳa mürşidindür emmâ ba'd Ḥaḳ celle ve 'alâ 'ibâdına enbiyâ ve rusul irsâli anuñçündür ki Ḥaḳdan me'mûr oldukları şerî'at üzere emr ve nehy ile mâ ünzile ileyhimi tebliḡ idüp nitekim Ḥabîb-i Ekrem şa'llâhu 'aleyhi ve sellem ḥazretlerine ḥitâben Ḥaḳ subḥânehü ve te'âlâ buyurdu *ya'eyyühe'l-resûlu bellig mâ ünzile ileyke min Rabbike⁵⁹* tâ ki 'ibâda terbiye-i nefis ve ve tehzîb-i aḫlâḳ ile tenḳiye-i ḳalb ḥâşıl olup *yevme lâ yenfe'u mâlun ve lâ benün illâ*

⁵⁴ “Allah'tan başka İlah yoktur. O'nun kudreti celil, şânı yücedir.”

⁵⁵ “İnsanı, O yarattı. Ona, beyanı (idrak edip ifade etmeyi ve açıklamayı) O öğretti.” (Rahman, 3 /4).

⁵⁶ “Ve ilmini de insanın Allah'a eksiksiz bir şekilde ibadet etmesi için ilmi tali kısımlara ayırdı. Kendisine itaati kurbiyete ve kendisine olan muhabbete vesile kıldı.”

⁵⁷ “Kendini bilen Rabb'ini bilir.” (Yılmaz, 1992, s. 122).

⁵⁸ “Ashabım, yıldızlar gibidir, onlardan birine uyan, hidayete ulaşır.” (Acluni, C.1, Hadis No:132)

⁵⁹ “Ey şanlı Peygamber, sana Rabbinden her indirilene tebliḡ et.” (Maide 67).

*men etā'llāhe bi kalbin selīmin*⁶⁰ maşadâkıncı her biri likâu'llāha lâyıķ kalb-i selīm şāhibi olurlar (74^a)bu sa'âdet-i ebediyeye nâ'il olmak nefsuñ şıfat-ı reddiyesini kal'a ve muzmañil idüp ahlâķ-ı ḥaseneye mübeddel itmekle olur ki âyîn-i tariķ-i evliyâdür ki Cibrîl 'aleyhi's-selâm vâşıtasıyla fahr-ı 'âlem şa'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥazretlerine ve anlardan sultân-ı evliyâ rağıya'llāhu 'anhü ḥazretlerine ve anlardan silsile-i tariķat-ı 'aliyyede olan evliyâ-i mürşidîn ḥazretâtına muntehîdür ki el-yevmü'l-kıyâm münkaţı' olmaz bunlar fırķa-i nâciyedür ki şultân-ı enbiyâ şa'llāhu 'aleyhi ve sellem ki işâret idüp *mā küntü 'aleyhi ena ve aşḥâbi* diyü buyurmuşdur İmdi *men lâşeyḥe lehü fe-şeyḥuhu's-şeytân*⁶¹ mazmûnı üzere her mü'mine lâzım olan bir mürşid-i kâmilî bulup zâhiren ve bâtinen ana münkâd olup anı şeyḫ idinüp mürîdi olup anuñ terbiyesiyle zıkr olınan sa'âdete nâ'il ola ve illâ ne'uzu bi'llāh melâḥide ve zenâdıķaya mülḥaķ olmasından ķorkulur zirâ nefsi emmârenüñ işi şeytâna fırşat virmekdür 'ayş ü nüş kaydına düşen celîs-i sū'a muķarin olur anuñ muķarinetiyle nefsi ejderhâsı kuvvet bulup şoḥbetü mü'eşşeretün (74^b) feḥvâsınca ṭâlihüñ şoḥbeti sebebiyle müşâḥibi daḥı ṭâlih olup zümre-i şeyâtine mülḥaķ olur ve şâlihüñ şoḥbeti sebebiyle müşâḥibi daḥı şâlih olup gürüh-ı ba-şüküh-ı muvaḥḥidîne mülḥaķ olup giderek *elâ inne evliyâi'llāhi la ḥavfun 'aleyhim ve lâ hum yehzenün*⁶² silkine münselik olup zıkrî mürür iden su'adâddan olur el-ḥâşıl ehl-i cennet ḥâli cismi za'if idüp rûḫı ķavi ķılmaķdur ve ehl-i cehennem ḥâli bi'l-'akisdür terbiye-i mürşidînle olur mürşid-i kâmile teslīm idüp ve anuñ terbiyesiyle olınanı ve her bir nuṭķına ri'âyet ideni müsta'id olduğı mertebe irşâd idüp mürâķabe maķâmına iletüp aşḥâb-ı kiram rıdvânu'llāhu 'aleyhim ecma'in tâbi'i ķılurlar ammâ nuṭķı şeyḫi zâyi' idüp terbiyesin kabûl itmeyüp ba'zı mürîdîn ḥalîfe rütbesiyle tâc u ḥırķa şāhibi iderler ki gürüh-i melâḥideye tâbi' olmiya ol mişillü kimesne ancaķ şüret uğrusı olup eyü sözler tertib itmege ķâdir olur ne kendi nefesine ne ḥod aḥire nefi' i olmaz ol heman kendi emşâliyle ile'l-memât görüşüp konuşur (75^a) nuşḫın kabûl itmez kendüye hem-dem olanlara hem-dem olur ķalur *illâ men hedāhu'llāhu te'âlâ*⁶³ hidâyete mazḥar olmayup öylece ķalanları irenler post üzerinde oturtmazlar üzerlerine şeyâtin musallaṭ olup şüret-i ḥakdan gelüp niçe tezvîratla idlâl idüp irtikâb-ı fışķla anlardan zevķ-i rûḫâni bi'l-küllıye ref' olunup zevķ-i cismâniyle ḥile zâhib olarak günden güne 'ibâdât ve ṭâ'ât ḥalâveti ķalblerinden zâ'il olup evrâd ve ezķâr lezzeti ķalmayup battâllardan olurlar zülme ḥükkâm ve ehl-i ğıybet meclislerine dâḫil itmek için şunda bir ḥoş şoḥbet kimesne vardır bu şeyâtin iġvâsıyla da'vet olunup *men teşebbeḥe bi kavmin fe-ḥüve minhüm*⁶⁴den olup *yuḥşeru'l-mer'u me'a men eḥabbe*⁶⁵ zümresine bu vechle mülḥaķ olurlar imdi günü aḥşamlı ve yolu ķorķulu bilen ķarındaşlar bir şeyḫi kâmilî bulup emriyle fermânber olup nazarına mazḥar olup şoñra ḥuzura irüp 'ilmü'llāha mazḥar olurlar imdiyi geriden teslīm ve ṭâ'atı şeyḫine öz idüp anuñ telķîniyle devâm-ı zıkr varanlaruñ nefsi ḥâlden ḥâle taḥavvül idüp nefsi kâmile şāhibi olur nefsuñ ne şıfatda idüġünü şeyḫ mürîdüñ rü'yâsından (75^b) fehm idüp ḥâline münâsib ta'bîr ile terbiye ider kütüb-i ta'bîrde ne deñlü vücüh-ı ta'bîr çoġ ise de mürîde enfa' olan şeyḫünüñ ta'bîridür lakin iḥvânumuzdan bir vâcibü'l-müteşâlik niyâziyla işbu varâķatda vücüh-ı ta'bîrden bir miķdâr beyân olınmışdır olaki bu faķîri ḥayır du'â ile yâd ideler

Ahval-i Nefs: Nefs evvelen emmâre şâniyen levvâme şâlişen mülhime râbi'an muṭma'inne ḥâmisen râziye sâdisen marziyye sâbi'an şâfiyedür Ḥaķ Sübhânehü ve Te'âlâ bizüm vesâ'ir eḫibbâ ve iḥvânumuzuñ derûnlarını şafvet-i rûḫâniyye ile muşaffâ eyleye

⁶⁰ "O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Ancak Allah'a kalb-i selīm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur.)" (Şuara 88/89).

⁶¹ Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.

⁶² "Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de." (Yunus 62).

⁶³ "Hidayet Allah'tandır." (Yılmaz, 1992, s. 182).

⁶⁴ "kim bir kavme benzerse o da onlardandır." (Yılmaz, 1992, 125).

⁶⁵ "Herkes ahirette, dünyada iken sevmiş olduğu kimselerle beraber olacaktır." (Buhari, Edeb: 96; Müslim, Birr: 165; Tirmizi, Zühd: 50, Daavât: 98; Dârimî, Rikak: 71).

Dā'ire-i Şafvet-i Nefs-i Emmāre: nefis-i emmāre şāhibi rū'yāsında gālība hayvānātdan gayrıdan bunların eşkālın görür hınzır fıl kelb hayye 'akreb fare kamel merkeb eşek arısı harman harman yeri çift çift ālātı ve cemādāt mezbele hamr esrār afyon berş ve emşāli taracık soğaklar ormanlar dikenler uçurum yerler ve emşāli meyhāne buzhāne bulanık sebil şuyı hevā-yı nefse tābi' olanlar bunları görürler perhiz ve riyāzetle ve istiğfārla ve lā İllāhe İlla'llāhu kelimesine (76^a) devām-ı istiğāl ile ve şıdık-ı niyet ve 'azimetle kırtulurlar sālīk rū'yāsında hınzır görse harām şıfatıdır kelb gāzab şıfatıdır fıl 'aceb şıfatıdır hayye nifāk şıfatıdır 'akreb bed-zebān ve gıybet şıfatıdır maymūn nemīme şıfatıdır fare haqqā ma'lūm fışkıını ve bed-fi'lini halkdan mestūr işlemek şıfatıdır ve kül-han ve mezbele nefsūn dünyaya meylı şıfatıdır ve eşek arısı bī-menfa'at fi'le mubāşeret şıfatıdır hamr fi'l-i harām şıfatıdır

Dā'ire-i Nefs-i Levvāme: nefis-i levvāme şāhibi rū'yāsında gālība hayvān ve cemādādın bu eşkālını görür koyun baķar feres ve balık deve gögercin kaz tavuķ bal arısı pişmiş ta'ām mīve ve emşāli ve giyecek ve dōşenecek esbāb ve yanmadık mūm ve kandil ve firūn ve dūkkān ve sarāy ve küçük evler ve sefīne ve sūkker ve 'asel ve şerbet ve emşāli sālīk bu mezkūrātı görse şeyh āna ism-i Celāli telkīn ider Allāh ism-i zāt müstecmi'-i cemī' şıfatıdır (76^b) sālīk rū'yāsında koyun görse helālden kesb ve helāl rızkdır ve şeyhine gāyetle teslīm şıfatıdır deve görse nāsdan zuhūr iden cefāya hamul olub gāzaba gelmemek şıfatıdır balık görse sūlūkünde taḥşil-i māl ve rızk-ı helāl şıfatıdır kuşlar tavuķ gögercin kaz ördek görse helāle haris olmak şıfatıdır bal arısı görse aḥlāk-ı hamīde şıfatıdır pişmiş ta'ām görse şālāh-ı nefis şıfatıdır sarāy ev bāzār görse cidd ü cehd ve taleb ve sa'yile kaṭ'-ı mrātib ve sūkūn şıfatıdır

Dā'ire-i Nefs-i Mūlhime: insān nāķış gibidür nefis-i mūlhime şāhibi rū'yada bunları görür 'avret ve kefer ve 'üryān ve 'abdāl ve kızılbaş ve mūlhid ve şakallı, tıraş ve a'rec ve kötürüm ve kulaksuz ve şāgır ve dilsüz ve 'arab ve kösec ve serhoş ve bengi ve harāmī ve muḍḥik ve cānbāz ve zorbāz ve ḥoḳḳabāz ve bardaḳçı ve kaşşāb ve çıkırıkçı ve dülger ve tütüncü ve maṭāfçı ve siyāh yüzlü şahış ve tütün ve siyāh esbāb ve hammām ve berber (77^a) ve kumārbāz ve çengi ve tüfenk ve emşāli sālīk bu mezkūrātı görse perhiz ve riyāzet lāzımdır ki menzil-i İlah bu hālde şeyh āna ism-i Hū telkīn ider zirā taḥşil-i harāret gerekdür 'Arabistānda ism-i Vedūd telkīn iderler sālīk rū'yada 'avret görse noḳşān-ı 'aql şıfatıdır kefer ve görse noḳşānı ve inkār şıfatıdır ışık görse ya'nī sāhte derviş hüsn-i abdāl ve çingānelerden derviş şūretinde olan gibi ve kızılbaş ve rāfiẓī ve mūlhid görse noḳşān-ı mezheb şıfatıdır a'rec ve kötürüm görse haḳ nesneye varmamak şıfatıdır a'mā görse haḳ işi işlememek ve kendi hevāsına tābi' olmak şıfatıdır şāgır kelam-ı haḳkı diñlememek şıfatıdır dilsüz kelām-ı haḳkı söylememek ve lağve ve gıybetle mā'il olmak şıfatıdır 'arab görse 'inād şıfatıdır peltek halkuñ 'aybını yüzine urmağa mā'il olmak şıfatıdır Mekke ve medīne ve hicaz 'arabları sūlūkde feşāhat şıfatıdır cānba ve ḥoḳḳabaz ve muḍḥik sūlūk ve 'ibādātı terk idüp baṭṭāl ve tenperver olmak (77^b) şıfatıdır dellāl dellāk kaşşāb kizb şıfatıdır yek-çeşm ve aḥvel tarīķ-i müstakīmi koyup bātil yola gitmek şıfatıdır

Dā'ire-i Nefs-i Muṭma'inne: dā'ire-i kemāldür nefis-i muṭma'inne şāhibi ekşeriya rū'yada bunları görür Qur'an-ı 'azīm peygamber pādişāh müftī 'ulema meşāyih-i 'azām e'imme ḥutebā şulehā Ka'be-i şerīfe Medīne-i mūnevvere kudūs-i şerīf cevāmi' mesācid medāris ve me'ābid mekteb ve tekye sancāķ ve 'alem yay oķ kılıç bıçaķ ve emşāli tüfenk tesbīh kitāb kalem divīt kitābet 'ilm oķumak ve oķutmak bir ism-i şerīfe meşgūl olmak ve emşāli sālīk bu mezkūraları görse kemāle karīb olmuş olur şeyhine ziyāde yaķın ve kemāl mertebe teslīm itmek lāzımdır hilāfından hazer lāzımdır bu hālde şeyh salike ism-i Haḳ ta'yin ider bu ism-i şerīfe ziyāde istiğāl lāzımdır bu hālde görünen eşkālden rumūz kemāl aḥz olunur sālīk rū'yada Qur'an oķusa taşfiye-i kalb şıfatıdır lakin kanķı sūrei oķursa (78^a) mūnāsib-ile ta'bır olunur peygamber görse İslāmda kuvvet ve miknet bulup sözine çok kimseler teslīm olmak şıfatıdır pādişāh görse şāhib-i taşarruf olmak şıfatıdır ya'nī kendi vücūdı mülkini taşarrufa kādir ola müftī görse kendi nefsinı hayra delalet itmek şıfatıdır meşāyih görse nefsinı irşād şıfatıdır kādīlar görse kalbine cevārihene ihkā'llāhiyyeyi tenfīz itdürmek şıfatıdır ḥutebā 'ulema şulehā görse emr-i

İlâhiye itâ'at şıfatıdır Ka'be-i mükerrerme Medîne-i münevvere kudüs-i şerîf görse qalbün gıll ü gışdan tahâreti şıfatıdır cevâmî' ve mesâcid görse 'ibâdât ve tâ'ât şıfatıdır sancâk ve 'alem ok ve yay top tüfenk görse def' i a' dâ ve bu' d-ı şeytân şıfatıdır şâhib-i kuvvet-i kudsiyye ve şâhib-i seyf olmağa işâretdür silâha müte'allik ne görse sâlik ol kadar kuvvet ve kudret ve nuşret ve fetih bula bâhuşuş eline alup kullanursa ziyâde terakki'dür veled-i ma'nevî ve veled-i qalb şâhibi olur ve sancâk şâhibi olmasına (78^b) dahı işâretdür

Dâ'ire-i Şıfat-ı Nefs-i Râziyye: nefis-i râziyye şâhibi rü'yâda ekşer bunları görür melâ'ike-i vildân hûru cennet hille-i burâk sâlik bunları rü'yâda görse bunlarla muttaşif olmağ şıfatıdır şeyhi aña ism-i Hû telkîn ider ziyâde meşğul olup mürşidinün sırrından rûhânî istimdâd eyleye ve şeyhine varup geldükçe adâb üzre hareket eyleye zîrâ sâlik bu menzilde her şeyi fehm itmiş olur haţadan ihtirâz eyleye ziyâde zühd ve taqva ve şalâh-ı hâl üzre ola tâ ki tekmi'l-i esmâ ile mesrûr ola beşinci dâ'irede gördüğü vaqâyi' le muttaşif olur vildân ve hûru cennet ve melâ'ike görse kemâl-i 'aql-i temyîz ve kurb-ı İlah şıfatıdır taşşîl-i rızâ ve ma'ârif işâretdür mürşide şıdıkla ziyâde teveccüh ve şıdıkla hizmet ve kemâl-i mertebe teslim gerekdür dâ'ire-i uhrâya ulaşıra ve hâne-i qalbde olan keşâfetler bi'l-külliyete leţâfete mübeddel ola bu dâ'ire-i esrâr ve 'ilm-i ledün ve 'ilm-i haqîkatdür ki bila kuşur ifade olındı mürşidden ziyâde havf idüp nazâr ile zâhiren bâtinen eltâf-ı 'aliyyeye (79^a) mazhar olacağ mağaldür mürşidin kadrin bir bilüp ri'âyet eyleye zîrâ iş mürşidden beter yoğsa çok zahmet çeker

Dâ'ire-i Nefs-i Marziyye: nefis-i marziyye şâhibi rü'yâda ekşer bunları görür seb'a semavât şems kamer kevâkib berğ ateş yanar mûm ve kandil ra'd ve emşâli mürşid mürîdi bu dâ'ireden âhir dâ'ireye ism-i Qayyumla sülûk itdirür aña çok çok meşğul ola sâlik rü'yâda semavât görse cânib-i haqka teveccüh itmek ve toğrı yola gitmek ve dâ'imâ taşşîl-i kurb ve kesb-i ma'ârif şıfatıdır şems görse envâr-ı rûh ve taşşîl-i harâret şıfatıdır kamer görse envâr-ı 'aql ve külliyyetle qalb-i leţâfet ve kemâl-i taşşîl itmek şıfatıdır yılduz görse envâr-ı nefis şıfatıdır berğ görse taraf-ı haqdan hâle mağrûr olma diyü ve bildiğüne aldanma diyü ve lütfümüzde qahrumuz güzeldür diyü tenbîh şıfatıdır beyne'l-havfu'l-recâ olmağ gerekdür zîrâ bu dâ'irede sâlike elbette ya temkîn ya televvün ya cünün ya cezbe ya vecd hâşıl olur bunların biri elbette anda zühür ider şeyh muţalli' olur lakin dervîş fark idemez imdi mürşide (79^b) teslim ve inkiyâd idüp nuţkıyı redd itmeye her neyle nuţk iderse anı nuţk-ı rûhânî bilüp ve'l-hikmetü'l-külliyete ve zinhâr kendi kendinden sâhte terkib ve sâhte hulûş yapup ve taşannu' peydâ eylemeden hazer gerekdür berzah-ı azîm bahrine ğarğ olup ve dürlü belâya ve mişne ve emrâz-ı azîmeye ve faqr u fâkaya ve ğınâ-yı mâlihulyâya mübtelâ olup 'ömr-i nâzenini yeke virür belki cümlei selb idüp kendüye bir vücûd peydâ ider ve vesvese-i şeytânla aldanup yoldan qalır hemân dervîşe elzem ve ehem olan budur ki ihlâşla muttaşif olup şeyhine kemâl-i inkiyâd ve itikâd üzre ola hiç şeyhinün hâline muţalli' olmağı kendüye mühim itmeye zîrâ teccüs kaydına düşerse şeyh nazarından düşüp nâsdan çok dürlü mişnetler çeker ve zahmet ve meşakkatler görür zîrâ hadîş *el-mu'minü mir'atü'l-mü'min*⁶⁶ maşadâkı üzre her ne görürse kendi âyinesinde görür ve ne söylerse kendi şıfatıdır bu ma'nadan habîr olan sâlik her 'uyüb ve kuşurı kendide bulup i'tirâf ve hudâya derâ'at (80^a) ve ibtihal üzre olup şeyhüm baña himmet itmez ve beni sevmez diyü pîr-i tariqata iftirâ itmez belki i'tirâfi sebebiyle merhamet ve luţf-ı İlahiyle şeyhi mülhem olup irşâd ide qula lâyıq olan dâimâ 'aciz u iftikâr ve zill u i'tirâf ve iştibâr üzre olup beyne'l-havf ve'l-recâ tevaqqu' -ı ihsân-ı hudâ eyleye elbette eltâf-ı İlahiyye bir gün şeyh yüzünden zühür ider

Dâ'ire-i Nefs-i Şâfiye: nefis-i şâfiye şâhibi ekşeriyâ bunları görür yağmur qar tolu ırmâk çeşmeler kuyular deryâ şadırvân ve güzeller ve sîm ve zer ve gün-a-gün hil'ât-ı fâhireler ve maqbûl ve mergûb olan eşyâ ve emşâli şeyh mürîde bu dâ'irede ism-i Qahhâr telkîn ider ve bu ism-i şerîfe meşğul olmağ gerekdür ki nefisde aslâ reng-i jeng qalmayup mağhûr olup nefis bi'l-külliyete safvet-i rûhâniyye ile muşaffâ olup müşâhede hâliyle 'âlem-i teceliyyâta varup kurb-ı haqka mazhar ola öyle olsa kelâmında te'sîr-i halk olunup cemî'-i umûrunda tevfiğ-i hudâ refiği olup 'âlem aña muşahhar olup hâll u 'aqd

⁶⁶ Mümin müminin aynasıdır. (Ebû Dâvûd, Edeb, 49; Tirmizî, Birr, 18).

şāhibi kalınur bu maḥalde şeyḥe ḡāyet teslīm ve kemāl-i taḡarrüb (80^b) itmek gerekdür ki kendüde bir leke ḡalmayup zāhiren bâṭnen nūrānidür nūr olsa zīrā bu dā'ire dāḡilinde niçe aḡvāl ve çok umūr vardur ki lisāna gelmez ve tafşīl olunmaz sālīk terkibinde yaḡmur görse rahmet ve maḡfīret-i İlahiyye şīfatıdır ḡar görse ziyāde-i rahmet ve vufūr-ı ni'met şīfatıdır ırmaḡ ve aḡarşular ve çeşme ve şādırvān görse şīdḡ ihlāşla eylediḡi sa'y-i belīḡ sebebiyle ḡalb-i fenāya ve kemāl-i faḡra varup der-ʿ aḡab ḡmāya mazḡar ve aña iki ʿilm-i ḡaḡīḡat fetḡ olunmaḡ şīfatıdır bundan böyle kendüye keşf-i ʿulūm ve kerāmāt-ı İlahiyye ve fetḡ-i sülūk ve ma'āş ve izḡār-ı ḡāl iḡsān olunur bu maḥalde kendüyi ʿuryān görse zarar virmez zīrā bu maḡām-ı hū hūdūr libās-ı faḡre ḡil'at-ı ma'nevīdür ḡüzellerle ḡonuşmaḡ pīrān ile şoḡbet itmek ve aşma ve üzüm ve eşribe görse ni'am-ı ḡayrı müterakḡıbe şīfatıdır Allāhu ʿazīmü'ş-şan bize ve sā'ir ihvānumuza tevḡīḡin refīḡ idüp dūnyāda ve aḡiretde cümlemüz ehl-i tevḡīd ile ḡaşr ve cem' idüp Ankarada olan ḡarındaşlarımıza daḡı hidāyet ve tevḡīḡ iḡsān (81^a) eyle

Kendinden Tiksınme Ölçeğinin Psikometrik Niteliklerinin Test Edilmesi

Testing Psychometric Properties of The Self-Disgust Scale

Ebru TAYSI

Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, ebrutaysi@sdu.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Number: 0000-0002-7073-2309

Fatih ORÇAN

Dr.Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü fatihorcan.trabzon@hotmail.com
ORCID Numarası|ORCID Number: 0000-0003-1727-0456

Öz

Kendinden tiksınme, kendi kendine yöneltilen ve işlevsel olmayan bir bilişsel-duygusal şemadır. Kendine yönelik tiksınmeyi ölçmek için Kendinden Tiksınme Ölçeği (KTÖ) geliştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türk kültüründe KTÖ'nün psikometrik niteliklerine ilişkin görgül kanıt üretmektir. Ölçeğin yapı geçerliği analizleri için iki örneklem grubundan yararlanılmıştır. İlk grupta, 17-29 yaş aralığında 261 kişi (183 kadın, 73 erkek ve cinsiyetini belirtmeyen 5 kişi) bulunmaktadır. Bu grubun verilerine Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. İkinci grup, 17-31 yaş aralığında 284 kişiden (202 kadın, 77 erkek ve cinsiyetini belirtmeyen 5 kişi) oluşmaktadır. Bu grubun veri setine Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonuçları, tek faktörlü yapı için kabul edilebilir uyum iyiliği endekslerini göstermiştir. KTÖ'nün iç tutarlılık bağlamında güvenilirlik kanıtı elde etmek amacıyla Cronbach alfa uygulanmış ve iç tutarlılık katsayısının .78; kararlılık bağlamında güvenilirlik kanıtı elde etmek amacıyla test tekrar test yöntemi uygulanmış ve kararlılık katsayısının .72 düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Bu çalışma, KTÖ'nün Türkiye'de yetişkinler üzerinde kabul edilebilir düzeyde psikometrik niteliklere sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelime: *kendinden tiksınme, geçerlik, güvenilirlik*

Abstract

Self-disgust is a self-directed and dysfunctional cognitive-emotional schema. The Self-Disgust Scale (SDS) was developed to measure self-directed disgust. The aim of this study is to obtain empirical evidence regarding the psychometric properties of the SDS in Turkish culture. Two sample groups were used for the construct validity analysis of the scale. There were 261 people (183 women, 73 men and 5 people who did not specify their gender) between the ages of 17-29 in the first sample group. Exploratory Factor Analysis (EFA) was performed on this group data. The second sample consists of 284 people (202 women, 77 men and 5 people who do not specify their gender) between the ages of 17-31. Confirmatory Factor Analysis (CFA) was performed on this group data. CFA results showed acceptable goodness of fit indices for the one factor structure. The Cronbach's alfa for the SDS was used to quantify reliability in the context of internal consistency and internal consistency coefficient was calculated as .78 and in order to estimate scale stability, test-retest reliability was used and the stability coefficient found .72. Analysis demonstrated that Turkish version of the SDS has acceptable psychometric properties.

Key Words: *self-disgust, validity, reliability*

Giriş

Tiksinme, kir veya dışkı gibi dış bir uyarıcıya karşı genellikle farklı yüz ifadeleri ve belirli kaçınma davranışları yaratan temel bir duygu olarak tanımlanır¹. Evrimsel süreçte hastalıktan kaçınmayı motive eden ve hayatta kalma olasılığını arttıran uyum sağlayıcı bir sistemdir². Bununla birlikte, insanoğlunun ultra sosyalleşme sürecinde tiksinden rolü genişleyerek antisosyal davranışları cezalandırma ve sosyal kuralları çiğneyenlerden uzak durma davranışlarını motive etmiştir³. Tiksinme hassasiyeti geniş bir ranj içinde kişiden kişiye değişebilir⁴ ve bu süreklilikte uçlarda yer alan kişilerin davranış problemleri gösterecekleri söylenebilir. Normal dışı tiksinden hassasiyetinin psikopatolojiyle ilişkisi olduğu (obsessif kompulsif bozukluk⁵, depresyon⁶, yeme bozuklukları⁷) gösterilmiştir. Ancak tiksinden eğiliminin psikopatoloji gösteren kişilerde özellikle depresyonda önemli bir rolünün olmadığı⁸ “kendinden tiksindenmenin” depresyonu daha iyi yordayacağı belirtilmiştir. Kendinden tiksinden birçok kişi tarafından yoğun olarak hissedilen ve kişinin kendilik değerlendirmesine ve zihinsel sağlığına olumsuz etkisi olan bir duygudur⁹. Kendi kendine yöneltilen ve işlevsel olmayan “kendinden tiksinden” kavramı psikoloji çalışmalarında incelenen yeni bir konu olmakla birlikte, kavramsal açıklaması hakkındaki belirsizlik son yıllarda daha tutarlı bir tanıma dönüştürülmüştür¹⁰. Powell, Simpson ve Overton¹¹ kendine yönelik tiksindenmenin belirgin bir duygu şemasını temsil ettiğini belirtmişlerdir. Kendinden tiksinden, genel bir tiksinden şemasında bulunan duygusal bir şema olarak tanımlanır ve Izard’ın¹² “duygusal şema” tanımından alınmıştır. Bu tanıma göre kendinden tiksinden, bireyin benlik kavramı için önemli olarak değerlendirilen, istikrarlı olduğu düşünülen ve kolayca değiştirilemeyen, benliğin belirli yönleri tarafından tetiklenen uyumsuz bir tiksinden tepkisidir¹³. Duygusal şema, tiksindmeye dayanan duygular ile benlikle ilgili bilişsel bileşenlerin dinamik etkileşimini içerir. Yani, kendinden tiksindenmenin duygusal şeması, bireyin erken yaşlarından itibaren öğrenilmiş ilişkilerden oluşur (tiksinmeye dayalı eleştiri ve istismar) ve kendine yönelik algı, duygu, değerlendirme ve üst düzey bilişler arasında karşılıklı etkileşimleri içerir. Duygu ve biliş ilişkisi, ruminasyon veya çevreden gelen tiksinden-merkezli geribildirimlerle daha kapsayıcı bir çerçeveye dönüşür ve bireyin kendine bakışını ve ileride kendine yönelik algısını, dikkatini, belleğini bu şemayla tutarlı olacak şekilde yönlendirebilir¹⁴. Kendinden tiksinden, benliğe yönelik bilişsel-duygusal bir tepki olarak oldukça özgün bir örüntü olup diğer bazı psikolojik kavramlardan farklılık göstermektedir¹⁵.

Kendinden tiksinden ile en ilişkili olan olumsuz duygular utanç, suçluluk ve kendinden-nefettir (self-hatred)¹⁶. Suçluluk, kişinin gerçekleştirdiği belirli bir davranışla ilgili bir duygu iken utanç kişinin davranışından çok olumsuz bir benlik algısıyla ilişkilidir¹⁷. Ancak benliğe dayalı bu duygulardan, bilişsel değerlendirme, öznel ve fizyolojik deneyimler ve ilişkili davranışlar açısından farklıdır. Örneğin, “aptalca bir şey yaptım” bilişsel değerlendirmesi utanca neden olabilirken, kendinden tiksindmeye neden olmayabilir¹⁸. Kendinden tiksindenmenin bilişsel değerlendirmesi, kişinin daha önce kirliliği bir nesneyle teması nedeniyle kendini kirlenmiş hissettiği durumun genelleştirilmiş çağrışımsal bir sürecidir. Bu

¹ Ekman 1992; Overton, Markland, Taggart, Bagshaw ve Simpson 2008.

² Curtis, Aunger ve Rabie 2004.

³ Curtis 2011.

⁴ Olatunji ve Broman-Fulks 2007.

⁵ Bhikram, Abi-Jaoude ve Sandor 2017.

⁶ Surguladze vd. 2010.

⁷ Anderson vd. 2018.

⁸ Mataix-Cols vd. 2008; Power ve Tarsia 2007.

⁹ Davey 2011.

¹⁰ Overton 2008.

¹¹ Powell, Simpson ve Overton 2015.

¹² Izard 2007.

¹³ Overton vd. 2008.

¹⁴ Clarke, Simpson ve Varese 2018.

¹⁵ Overton vd. 2008.

¹⁶ Power ve Dalgleish 2008.

¹⁷ Gilbert 2000.

¹⁸ Powell vd. 2015.

nedenle diğer olumsuz benlik duygularından farklı olarak tikslenme tepkilerine fiziksel bir tikslenme ve bulantı gibi fizyolojik deneyimler eşlik eder¹⁹. Kendinden-nefretten farklı olarak, kendinden tikslenmede sosyal kaçınma görülmektedir²⁰. Bununla birlikte, kendinden tikslenmede farklı olarak kirlilik-yönelimli davranışlar görülür, tiksilen benliği silmek veya ortadan kaldırmak gibi²¹.

Kuramsal olarak incelendiğinde kendinden tikslenme diğer kavramlardan farklı bir bilişsel-duygusal şemayı temsil etmektedir. Bu nedenle kendinden tikslenmenin ölçülmesi zihinsel sağlıkla ilişkisinin anlaşılması açısından önemli görülmektedir. Powell vd.²² kendinden tikslenmenin zihinsel sağlık problemlerinin nedeni veya sonucu olabileceği veya zihinsel sağlıkla bir ilişkisinin olmayabileceği veya zihinsel sağlık üstünde etkisi olan diğer kavramlarla ilişkili olabileceğini tartışmışlardır. Bir çok çalışma kendinden tikslenme ve zihinsel sağlık arasındaki ilişki hakkında önemli bilgiler sunmaktadır²³. Türkiye’de tikslenme konusunda yapılan çalışmaların²⁴ sayıca çok az olduğu görülürken, kendinden-tikslenme ile ilgili çalışmalara rastlanmamıştır. Kendinden tikslenmenin ölçümü için ülkemizde Öz Tikslenme Ölçeği Revize Formu Türk kültürüne uyarlanmıştır²⁵. Bu form, Powell vd.²⁶ tarafından orijinal ölçeğin revize edilmesi sonucu oluşturulmuştur. Bu çalışmanın amacı, literatürde en sık kullanılan ölçek olan ve Overton vd. tarafından geliştirilen Kendinden Tikslenme Ölçeği’nin Türk kültüründe psikometrik niteliklerini test etmektir²⁷.

Yöntem

Araştırma Grubu

Bu çalışmanın örneklemini Isparta ilinde bulunan üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Bu çalışmada kendinden tikslenme, ilişkisel tarama yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) için kullanılan ilk veri setini Isparta ilinde bulunan üniversite öğrencileri oluşturmuştur. Çalışmaya 183 (%70) kadın, 73 (%28) erkek ve cinsiyetini belirtmeyen 5 kişi olmak üzere toplam 261 kişi katılmıştır. Tüm grubun yaş ortalaması 20.2 (S=1.8) ve yaş aralığı 17-29’dur. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) için kullanılan toplam 284 katılımcıdan oluşan ikinci veri seti ise 202 (%71) kadın, 77 (%27) erkek ve cinsiyetini belirtmeyen 5 kişiden oluşmuştur. Bu örneklemin yaş aralığı 17 ile 31 arasında değişmekle birlikte ortalama yaş 20.5’dir (S=2.2).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla Kendinden-Tikslenme Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca katılımcılardan, yaş, cinsiyet gibi demografik özelliklerini belirtmeleri istenmiştir.

Kendinden-Tikslenme Ölçeği (KTÖ) (Self-Disgust Scale²⁸). Kendinden tikslenmenin ölçümü incelendiğinde kendinden tikslenmeyi değerlendirecek psikometrik ölçme araçları ancak son yıllarda geliştirilmiştir²⁹. Literatürde birden fazla madde içeren iki farklı kendinden tikslenme ölçeği bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Kendinden-Tikslenme Ölçeğidir (KTÖ)³⁰. Bu ölçme aracı iki alt ölçekten oluşmaktadır. Bunlardan ilki olan “tikindirici benlik” (disgusting self) (örn., *kendimi itici buluyorum*), tikslenmenin kişinin görünüşünün ve kişiliğinin istikrarlı ve bağlamdan bağımsız yönlerini içerirken, “tikindirici davranış” (disgusting ways) (örn., *davranışlarımdan dolayı kendimi küçümserim*)

¹⁹ Powell vd. 2015; Robins ve Schriber 2009.

²⁰ Gilbert, Durrant ve McEwan 2006.

²¹ Powell, Overton ve Simpson 2014.

²² Powell vd. 2015.

²³ Azlan, Overton, Simpson ve Powell 2017; Smith, Steil, Weitzman, Trueba ve Meuret 2015.

²⁴ örn. Akça 2018.

²⁵ Bahtiyar ve Yıldırım 2019.

²⁶ Powell vd. 2015.

²⁷ Overton vd. 2008.

²⁸ Overton vd. 2008.

²⁹ Overton vd. 2008.

³⁰ Overton vd. 2008.

alt ölçeğinde, tiksinden kişinin davranışlarına yöneltilmesini içerir. KTÖ, kendine yönelik tiksinimeyi ve tepkiselliği ölçmektedir. 18 maddeden oluşmaktadır ve 6 madde doldurma maddedir (örn., *Başkalarıyla birlikte olmaktan hoşlanırım*) ve kalan 12 madde bireyin benliğine yönelik tiksiniye ile davranışlarına yönelik tiksiniyi içerir. Ölçekteki her madde 1'den (Hiç Katılmıyorum) 7'ye (Kesinlikle Katılıyorum) giden 7 dereceli Likert tipi ölçek üzerinden değerlendirilmektedir. Ölçekte 9 maddenin ters puanlamasıyla toplam puan elde edilir. Ölçekten elde edilen yüksek puanlar daha yüksek düzeydeki kendinden tiksiniyi belirtir. Kendinden tiksiniye toplam puanla elde edilir. Bununla birlikte "tikindirici benlik" (ya da fiziksel kendinden tiksiniye) ve "tikindirici davranış" (ya da davranışsal kendinden tiksiniye) ayrı ayrı olarak da hesaplanabilmektedir.

Orijinal ölçeğin klinik olmayan örneklem gruplarında iç tutarlılık katsayıları .88 ile .94 arasında değişmektedir³¹ ve test-tekrar test güvenilirliği oldukça yüksektir, .94³².

İşlem

Orijinal ölçeğin yazarlarından ölçeğin Türk kültüründe geçerlik ve güvenilirlik çalışması için gerekli izinler alınmıştır. Uygulamada sırasıyla Demografik Bilgi Formu ve KTÖ bir arada verilmiştir. Katılımcılara uygulama öncesi çalışma hakkında açıklamada bulunulmuştur. Öğrenci katılımcılar ölçekleri sınıf ortamında doldurmuşlardır. Tüm çalışma gönüllülük esasına uygun olarak yapılmıştır. Bu çalışmada, ölçeğin Türkçe'ye çevirisinde, ilk olarak ölçek psikoloji alanında uzman ve İngilizce diline hakim üç değerlendirici tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. KTÖ'nin Türkçe'ye çevrilmesi sonrası Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan çalışma için etik izin alınmıştır. Daha sonra, İngilizce diline hakim farklı üç değerlendirici tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Özgün maddeyi en iyi yansıttığı düşünülen çeviriler seçilerek ölçeğin Türkçe formu oluşturulmuştur.

Bulgular

Geçerlik Analizleri

Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek için AFA ve DFA için farklı oturumlarda iki farklı veri seti elde edilmiştir. Toplamda 261 kişiden oluşan ilk veri seti AFA için kullanılırken 284 kişinin katılımıyla oluşan ikinci veri seti DFA için kullanılmıştır. Faktör yapısını belirlemek için ilk olarak SPSS 19 programı kullanılarak AFA yapılmıştır. Toplam 12 maddeden oluşan KTÖ normal dağılım varsayımı olmamasından dolayı³³ Temel Eksen Faktörleme (Principal Axes Factoring, PAF) metodu kullanılarak analiz edilmiştir. Özdeğerin birden büyük olması kuralı kullanılarak muhtemel faktör sayısı belirlenirken KMO ve Bartlett testi kullanılarak veri setinin AFA yapmaya uygunluğu test edilmiştir. Test sonucunda 0.2'dan küçük olan faktör yükleri göz ardı edilmiştir³⁴. AFA sonucunda oluşan modeli doğrulamak için ikinci bir veri seti kullanılarak DFA yapılmıştır. Mplus 5.1'de yapılan DFA sonuçlarının model veri uyumu Ki-Kare (Chi-Square) değeri, Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index, CFI), Standardize Kök Ortalama Kare Artık (Standardized Root Mean Square, SRMR) ve Kök Ortalama Kare Yaklaşım Hatası (Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA) indeksleriyle incelenmiştir. Model veri uyumu Hu ve Bentler'in³⁵ önerilerine göre değerlendirilmiştir. Buna göre iyi bir model veri uyumu için CFI değerinin .90'dan büyük, RMSEA ve SRMR değerlerinin de sırasıyla .06 ve .08'den küçük olması beklenmektedir³⁶. DFA modelinde Dirençli Maksimum Olabilirlik (Robust Maximum Likelihood) tahmin metodu kullanılmıştır. Yapı geçerliliğinin yanı sıra ölçekteki soruların kendi aralarındaki korelasyonunu (soruların kendi içindeki tutarlılığını) tespit etmek adına Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Ayrıca, test-tekrar test yöntemi kullanılarak ölçeğin güvenilirliği hesaplanmıştır.

³¹ Overton vd. 2008; Powell, Simpson ve Overton 2013; Simpson, Hillman, Crawford ve Overton 2010.

³² Overton vd. 2008; Powell vd. 2013.

³³ Costello ve Osborne 2005.

³⁴ Baglin 2014; Costello ve Osborne 2005; Martin ve Newell 2004.

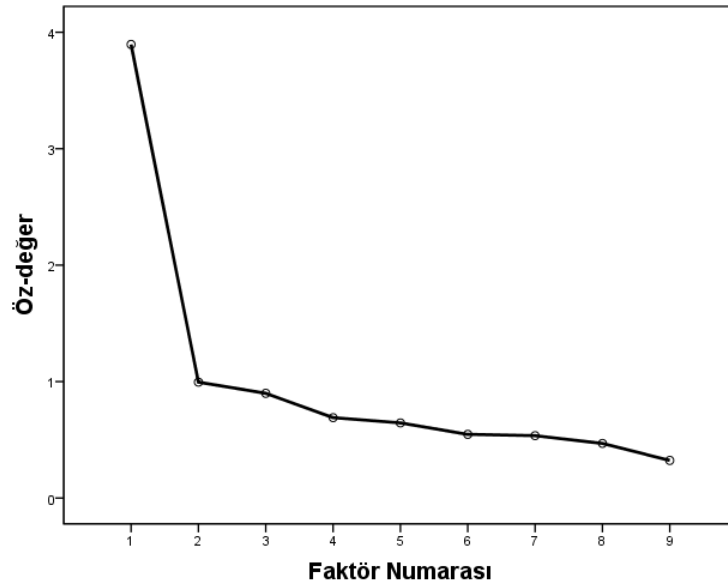
³⁵ Hu ve Bentler, 1999.

³⁶ Hu ve Bentler, 1999.

Ölçek uyarlama çalışmalarında ilk olarak AFA yapılmalıdır³⁷. Toplamda 12 maddeden oluşan orijinal KTÖ ilk veri seti kullanılarak AFA'ya tabi tutulmuştur. Analiz sonuçlarında, 10. madde hiçbir faktöre yüklenmemiştir. Bunun yanı sıra 15 ve 18'inci maddelerin aynı anda potansiyel olarak iki faktöre de yüklendiği görülmüştür. Analiz sonucunda bu üç maddenin ölçekten çıkartılmasına karar verilmiştir. Geriye kalan dokuz maddeyle AFA tekrar edilmiştir. Sonuçlara göre, KMO değeri .859 iken, Bertlett testi verilerin AFA yapmaya uygun olduğunu göstermiştir ($\chi^2 = 647.78, p < .01$). Sonuçlara göre öz değeri birden büyük olan sadece bir faktör oluşmuştur. Şekil 1, öz-değerlere ilişkin yığılma grafiğini göstermektedir. AFA sonuçlarına göre bu faktör toplam varyansın yüzde 37'sini açıklamaktadır.

Şekil 1

Öz değerlerin Yığılma Grafiği

Sonuçlara göre, tek faktörlü oluşan bu yapıda faktör yükleri .40 ile .77 arasında değişmektedir. Tablo 1, AFA sonucunda oluşan maddelerin faktör yüklerini göstermektedir. Buna göre en yüksek yük orijinal ölçekteki dördüncü madde olan “*Olduğum kişi olmaktan nefret ediyorum*” ifadesinden oluşmuştur. Buna karşın en düşük yük ise altıncı madde olan “*Görünüşümü beğenirim*” ifadesinde oluşmuştur.

Tablo 1

AFA Sonucu Oluşan Faktör Yükleri

Orijinal Ölçekteki Madde Numarası	Madde	Faktör Yüğü
1	Kendimi itici buluyorum (Ters)	.61
2	Olduğum kişi olmaktan gurur duyuyorum	.63
3	Davranışlarımdan dolayı kendimi küçümserim (Ters)	.51
4	Olduğum kişi olmaktan nefret ediyorum (Ters)	.77
6	Görünüşümü beğenirim	.40
7	Genellikle, insanlar benden hoşlanmaz (Ters)	.49
9	Davrandığım şekilde davranmaktan memnunum	.65
12	Çoğunlukla itici bulduğum davranışlarda bulunurum (Ters)	.65
17	Kişilik özelliklerimden nefret ediyorum (Ters)	.66

³⁷Orçan, 2018.

AFA sonucunda elde edilen yapıyı doğrulamak için ikinci bir veri seti kullanılarak DFA yapılmıştır. Bu veri setinde kayıp veriler temizlenmiş ve kutu grafiği yardımıyla uç değerler kontrol edilerek analize tabi tutulmuştur. Dokuz maddenin oluşturduğu tek faktörlü yapı Mplus 5.1 kullanılarak test edilmiştir. Muhtemel normallik probleminden dolayı tahmin metodu olarak Dayanımlı Maksimum Olabilirlik (Robust Maximum Likelihood, MLR) kullanılmıştır. Sonuçlara göre Ki-kare değeri 42.48 (sd= 27, $p = .03$) olarak elde edilmiştir. Bunun yanı sıra destekleyici uyum indeksleri CFI = .952, RMSEA=.045 ve SRMR = .043 olarak bulunmuştur. Model değerlendirme sürecinden Mplus model modifikasyon indeksleri, biri madde 4 ve 7, diğeri madde 7 ve 12 olmak üzere iki hata korelasyonunun modele eklenmesini önermiştir. Böylece bu hata korelasyonlarının modele eklenmesiyle oluşan sonuçlara göre Ki-kare değeri 32.77 (sd= 25, $p > .05$), CFI = .976, RMSEA=.033 ve SRMR = .037 olarak elde edilmiştir. Sonuçlara göre tek faktörlü KTÖ iyi bir uyum göstermiştir. Bu modele ilişkin standardize edilmiş faktör yükleri Şekil 2 üzerinde verilmiştir. Şekil 2’de belirtilen tüm faktör yükleri .01 seviyesinde anlamlı olup standardize edilmiş faktör değerleri .39 ile .69 arasında yer almıştır. En yüksek yük “*Olduğum kişi olmaktan nefret ediyorum*” maddesiyle ilişkiliyken en düşük yük “*Olduğum kişi olmaktan gurur duyuyorum*” maddesiyle ilişkilidir.

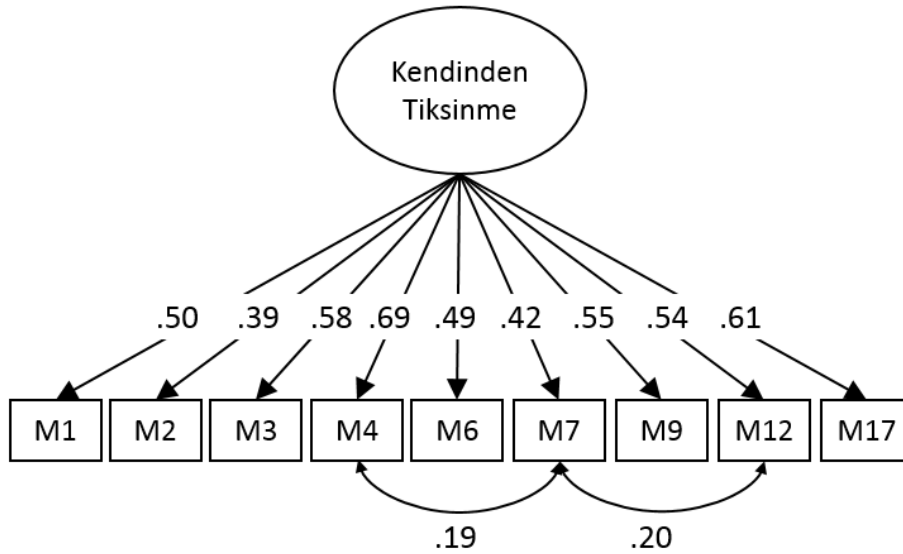
Güvenirlilik Analizleri

Tek bir boyuttan oluştuğu doğrulanan KTÖ’nün güvenilirliği, 284 kişiden oluşan ikinci veri seti kullanılarak, Cronbach alfa ve iki yarıya bölme yöntemleriyle hesaplanmıştır. İlk olarak, Cronbach alfa katsayısı hesaplanmış ve .78 olarak elde edilmiştir. Bunun yanı sıra maddelerin herhangi birinin çıkartılması durumunda Cronbach alfa değerinin nasıl değişeceği de incelenmiştir. Maddelerin çıkartılmasının alfa katsayısını arttırmayacağı tespit edilmiştir. İkinci olarak, iki yarıya bölme yöntemiyle güvenilirlik analizi yapılmıştır. Yapılan analizlere göre iki yarı arasındaki korelasyon .61 olarak elde edilmiştir. Böylece Spearman-Brown eşitliğiyle iç tutarlılık katsayısı .76 olarak hesaplanmıştır.

Bunun birlikte, yaş ortalaması 20.8 (S=1.3) olan 72 kişiden (56 kadın, % 78;16 erkek, % 22) oluşan ayrı bir örneklem grubuna test-tekrar test güvenirliliğinin hesaplanması için KTÖ bir hafta arayla iki defa uygulanmıştır. Bunun sonucunda, ölçeğin test-tekrar test güvenirliliği .72 olarak elde edilmiştir.

Şekil 2

DFA Sonucunda Oluşan Standardize Edilmiş Faktör Yükleri

Tartışma

Bu çalışmada kendinden tiksinimeyi değerlendirmek için Overton vd. tarafından geliştirilen KTÖ'nün Türkçe'ye uyarlama çalışması yapılmıştır³⁸. Bu amaçla uyarlanan formun *yapı geçerliliği* sırasıyla AFA ve DFA yardımıyla test edilmiştir. AFA sonuçlarına göre orijinal ölçekte olan üç maddenin Türkçe formundan çıkartılmasına karar verilmiştir. Böylece dokuz maddeden oluşan tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ölçekten çıkarılan maddeler 10.madde "*Başkaları tarafından görünür olmak istemiyorum*", 15.madde "*Kendime aynada bakmak beni rahatsız eder*" ve 18.maddedir "*Davranışlarım insanları benden uzaklaştırır*". 10.madde, 15.madde ve 18.madde fiziksel görünüşle ve gözlenen davranışla ilgilidir. Bu maddelerin faktör yüklerinin düşük çıkmasının olası nedeni kendinden tiksinişmenin dış görünüşten veya davranıştan farklı olarak içsel bir yapı olarak yansıyor olması olabilir. Yani, ölçeğin genel benlik-kavramıyla ilişkili maddelerinin Türk kültüründe çalıştığı belirtilebilir. AFA sonucunda maddelerin faktör yükleri .40 ile .77 arasında değer almıştır. Aynı yapı farklı bir veri seti kullanılarak DFA'ya tabi tutulmuştur. DFA sonuçları, tek faktör ve dokuz maddeden oluşan bu yapıyı desteklemiştir. Ölçeğin standardize edilmiş faktör yüklerinin hepsi .01 düzeyinde anlamlıdır ve .39 ile .69 arasında değer almışlardır (bkz. Şekil 2).

4.madde ve 7.madde ile 7.madde ve 12.maddenin hata korelasyonları modele eklenmesiyle KTÖ iyi bir uyum göstermiştir. Orijinal ölçek için yapılan faktör analizinde 7. madde iki faktör altında da birbirine yakın faktör yükü göstermiştir. 4. madde orijinal ölçekte Faktör 1'de, 12. madde ise Faktör 2'de yer almıştır. 4. madde "*Olduğum kişi olmaktan nefret ediyorum*" ile 7. maddenin "*Genellikle, insanlar benden hoşlanmaz*" ilişkili olmasının nedeni kişinin kendisine yönelik kendi zihninde ve kendisiyle ilgili diğerlerinin zihninde benzer şemaların olduğunu düşünüyor olması olabilir. Bununla birlikte orijinal ölçekte Faktör 1'de yer alan diğer maddeler, kişinin dış görünüşü ile ilgili maddeler olup bu maddelerden farklı olan ancak aynı faktör altında yer alan 4.maddenin, kişinin dış görünüşü yerine durumlar karşısında değişmeyen bir özelliği ifade ettiği belirtilmektedir³⁹. 7.madde de kişinin kendisiyle ilgili başkalarının genel ve değişmeyen bir izlenimini ifade etmektedir. 12.madde "*Çoğunlukla itici bulduğum davranışlarda bulunurum*" ve 7.madde arasındaki ilişki ise insanların kendinden hoşlanmamasının nedeninin itici davranışlara sahip olmasından kaynaklandığını düşünmesi olabilir. Ayrıca maddelerin iç tutarlılık katsayıları da tek faktörlü yapıyı destekler niteliktedir. Orijinal ölçekten farklı olarak, bu çalışmada KTÖ'nün tek faktörlü yapısı desteklenmiştir.

Bununla birlikte, KTÖ'nün güvenilirlik analizi sonuçları da ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Cronbach alfa = .78 ve iki yarı güvenilirliği = .76). Ölçeğin bir hafta arayla alınan tekrar ölçümleri sonucu ölçeğin test-tekrar test güvenilirliği (.72) desteklenmiştir. KTÖ'nün güvenilirlik sonuçlarının orijinal ölçeğin güvenilirlik sonuçlarına yakın olduğu görülmektedir. Bu bulgularla birlikte KTÖ'nün geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu belirtilebilir.

KTÖ'nün psikometrik niteliklerinin test edildiği bu çalışmada, orijinal ölçeğe benzer olan Öz Tiksinişme Ölçeği Revize Formu⁴⁰ ile KTÖ maddeleri karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonunda benzer olarak sadece iki madde olduğu diğer maddelerin iki ölçekte farklı olduğu görülmüştür.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. Bunlardan ilki bu çalışmanın örneklem grubunun üniversite öğrencilerinden oluşmuş olmasıdır. Bu nedenle ölçeğin farklı yaş gruplarında uygulanması doğru sonuçlar vermeyebilir. Bu nedenle ileride yapılacak çalışmaların farklı yaş gruplarını da ele alması uygun olacaktır. Özellikle çocuk ve ergenlerle yapılacak çalışmalar kendinden tiksinişmenin gelişimi ile ilgili bilgiler sunabilir. Ayrıca çalışmanın bir pilot çalışma içermiyor olması da bu çalışmanın diğer bir sınırlı yönüdür. Bununla birlikte, ileride yapılacak çalışmaların bu çalışmadan farklı olarak, psikolojik tanısı olan kişileri de kapsamaya önemli görünmektedir çünkü kendinden tiksinişmenin özellikle olumsuz ve işlevi olmayan bilişlerin ve düşünce örüntülerinin oluşmasına ve sürdürülmesine yakınlık sağladığı

³⁸ Overton vd. 2008.

³⁹ Overton vd. 2008.

⁴⁰ Bahtiyar ve Yıldırım 2019.

belirtilmektedir⁴¹. Kendinden tikslenme, bilişsel-duygusal bir şema⁴² olarak açıklandığı için KTÖ'nün bilişsel ve duygusal değişkenlerle birlikte ele alınması ileride yapılacak çalışmaların hedefi olabilir. Son olarak, ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması sürecinde dilsel eşdeğerlik analizi yapılmamıştır. Ölçme aracının çeviri-geri çevirisi yapılmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma kendinden tikslenme ölçümü ile ilgili çalışmalar için önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bilindiği kadarıyla, kendinden tikslenme ile ilgili ülkemizde alan yazında çalışma bulunmamaktadır. KTÖ'nün orijinal formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması sonucunda psikometrik özelliklerinin araştırma ve uygulama alanında kullanıma uygun olduğu görülmüştür.

Kaynakça

Akça, S. (2018). Interpretative phenomenological analysis of disgust in traumatic experience (Doctoral dissertation, Middle East Technical University).

Anderson, L. M., Reilly, E. E., Thomas, J. J., Eddy, K. T., Franko, D. L., Hormes, J. M., & Anderson, D. A. (2018). Associations among fear, disgust, and eating pathology in undergraduate men and women. *Appetite*, 125, 445-453. doi.org/10.1016/j.appet.2018.02.017

Azlan, H. A., Overton, P. G., Simpson, J., & Powell, P. A. (2017). Effect of partners' disgust responses on psychological wellbeing in cancer patients. *Journal of clinical psychology in medical settings*, 24 (3-4), 355-364. doi.org/10.1007/s10880-017-9521-z

Baglin, J. (2014). Improving your exploratory factor analysis for ordinal data: A demonstration using FACTOR. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 19(1), 5. doi.org/10.7275/dsep-4220

Bahtiyar, B., & Yıldırım, A. (2019). Öz Tikslenme Ölçeği-revize formu: Türkçe uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22(3).doi: 10.5505/kpd.2019.72692

Bhikram, T., Abi-Jaoude, E., & Sandor, P. (2017). OCD: obsessive-compulsive... disgust? The role of disgust in obsessive-compulsive disorder. *Journal of Psychiatry & Neuroscience: JPN*, 42(5), 300. doi: [10.1503/jpn.160079](https://doi.org/10.1503/jpn.160079)

Clarke, A., Simpson, J., & Varese, F. (2019). A systematic review of the clinical utility of the concept of self-disgust. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 26 (1), 110-134. doi.org/10.1002/cpp.2335

Costello, A. B. & Osborne, J. W. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 10 (7), 1-8. doi.org/10.7275/jyj1-4868

Curtis, V. (2011). Why disgust matters. *Philosophical transactions of the royal society B: Biological Sciences*, 366 (1583), 3478-3490. doi.org/10.1098/rstb.2011.0165

Curtis, V., Aunger, R., & Rabie, T. (2004). Evidence that disgust evolved to protect from risk of disease. *Proceedings of the Royal Society of London. B. Biological Sciences*, 271(suppl_4), S131-S133. doi.org/10.1098/rsbl.2003.0144

⁴¹ Power ve Dalgleish 1997; Davey vd. 1998.

⁴² Overton vd. 2008.

- Davey, G. C., Buckland, G., Tantow, B., & Dallos, R. (1998). Disgust and eating disorders. *European Eating Disorders Review: The Professional Journal of the Eating Disorders Association*, 6(3), 201-211. [doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0968\(199809\)6:3<201::AID-ERV224>3.0.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0968(199809)6:3<201::AID-ERV224>3.0.CO;2-E)
- Davey, G. C. (2011). Disgust: the disease-avoidance emotion and its dysfunctions. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 366(1583), 3453-3465. doi.org/10.1098/rstb.2011.0039
- Ekman, P. (1992). Are there basic emotions? *Psychological Review*, 99(3), 550-553. doi.org/10.1037/0033-295X.99.3.550
- Gilbert, P. (2000). The relationship of shame, social anxiety and depression: The role of the evaluation of social rank. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 7(3), 174-189. [doi.org/10.1002/1099-0879\(200007\)7:3<174::AID-CPP236>3.0.CO;2-U](https://doi.org/10.1002/1099-0879(200007)7:3<174::AID-CPP236>3.0.CO;2-U)
- Gilbert, P., Durrant, R., & McEwan, K. (2006). Investigating relationships between perfectionism, forms and functions of self-criticism, and sensitivity to put-down. *Personality and Individual Differences*, 41(7), 1299-1308. doi.org/10.1016/j.paid.2006.05.004
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55. doi:10.1080/10705519909540118.
- Izard, C. E. (2007). Basic emotions, natural kinds, emotion schemas, and a new paradigm. *Perspectives on psychological science*, 2(3), 260-280. doi.org/10.1111/j.1745-6916.2007.00044.x
- Mataix-Cols, D., An, S. K., Lawrence, N. S., Caseras, X., Speckens, A., Giampietro, V., ... & Phillips, M. L. (2008). Individual differences in disgust sensitivity modulate neural responses to aversive/disgusting stimuli. *European Journal of Neuroscience*, 27(11), 3050-3058. doi.org/10.1111/j.1460-9568.2008.06311.x
- Martin, C. R. & Newell, R. J. (2004). Factor structure of the Hospital Anxiety and Depression Scale in individuals with facial disfigurement. *Psychology, Health & Medicine*, 9 (3), 327-336. doi:10.1080/13548500410001721891.
- Olatunji, B. O., & Broman-Fulks, J. J. (2007). A taxometric study of the latent structure of disgust sensitivity: Converging evidence for dimensionality. *Psychological Assessment*, 19(4), 437. doi.org/10.1037/1040-3590.19.4.437
- Orcan, F., (2018). Exploratory and confirmatory factor analysis: Which one to use first? *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 9 (4), 414-421. doi:10.21031/epod.394323
- Overton, P. G., Markland, F. E., Taggart, H. S., Bagshaw, G. L., & Simpson, J. (2008). Self-disgust mediates the relationship between dysfunctional cognitions and depressive symptomatology. *Emotion*, 8 (3), 379. doi.org/10.1037/1528-3542.8.3.379
- Powell, P. A., Overton, P. G., & Simpson, J. (2014). The revolting self: An interpretative phenomenological analysis of the experience of self-disgust in females with depressive symptoms. *Journal of Clinical Psychology*, 70(6), 562-578. doi.org/10.1002/jclp.22049
- Powell, P. A., Simpson, J., & Overton, P. G. (2013). When disgust leads to dysphoria: A three-wave longitudinal study assessing the temporal relationship between self-disgust and depressive symptoms. *Cognition & Emotion*, 27(5), 900-913. doi.org/10.1080/02699931.2013.767223

- Powell, P. A., Simpson, J., & Overton, P. G. (2015). An introduction to the revolting self: Self-disgust as an emotion schema. In P. A. Powell, P. G. Overton, & J. Simpson (Eds.), *The revolting self: Perspectives on the psychological, social, and clinical implications of self-directed disgust* (pp. 1–24). London: Karnac.
- Power, M., & Dalgleish, T. (2015). *Cognition and emotion: From order to disorder*. Psychology Press.
- Power, M. J., & Tarsia, M. (2007). Basic and complex emotions in depression and anxiety. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 14(1), 19-31. doi.org/10.1002/cpp.515
- Robins, R. W., & Schriber, R. A. (2009). The self-conscious emotions: How are they experienced, expressed, and assessed? *Social and Personality Psychology Compass*, 3(6), 887-898. doi.org/10.1111/j.1751-9004.2009.00217.x
- Simpson, J., Hillman, R., Crawford, T., & Overton, P. G. (2010). Self-esteem and self-disgust both mediate the relationship between dysfunctional cognitions and depressive symptoms. *Motivation and Emotion*, 34(4), 399-406. doi.org/10.1007/s11031-010-9189-2
- Smith, N. B., Steele, A. M., Weitzman, M. L., Trueba, A. F., & Meuret, A. E. (2015). Investigating the role of self-disgust in nonsuicidal self-injury. *Archives of Suicide Research*, 19(1), 60-74. doi.org/10.1080/13811118.2013.850135
- Surguladze, S. A., El-Hage, W., Dalgleish, T., Radua, J., Gohier, B., & Phillips, M. L. (2010). Depression is associated with increased sensitivity to signals of disgust: a functional magnetic resonance imaging study. *Journal of Psychiatric Research*, 44(14), 894-902. doi.org/10.1016/j.jpsychires.2010.02.010

Bir Haçlı Prensinin Türk Esaretinden Kurtuluşu: Orderic Vitalis'in Eserindeki 'Melaz-Bohemund Hikâyesi' Üzerine Bir Değerlendirme

Liberation of A Crusader Prince from the Turkish Captivity: An Investigation of 'the Narrative of Melaz-Bohemond' in the Work of Orderic Vitalis

Ali MIYNAT

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü
alimiynat@hotmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-9000-6550

Öz

Ortaçağ Batı tarihçiliğinde bazen kurgusal metinlerle, tarihsel yazımın iç içe geçtiği görülür. Bu çalışmada 12. yüzyılın ilk yarısında *Historia Ecclesiastica* adlı bir kitap kaleme alan Anglo-Norman tarihçi Orderic Vitalis'in bu türden bir kaydına değinilecektir. Orderic'in eserinde yer alan bu anlatı, Danişmendli Türkmen emiri Gümüştegin Ahmed Gazi'nin 1100 yılında esir ettiği Bohemund'un esaretten kurtuluş süreciyle ilgilidir. Bu hikâye, yazarın Danişmendli emirinin kızı olarak tanıttığı Melaz'ın, Haçlı asilzadesi Bohemund ve mahiyetindekilere kurtuluşları için yardımı, sonrasında Hıristiyan olması ve gelecekteki Haçlı Antakya kontu Roger ile evliliğini anlatmaktadır. Devrin diğer tarihî kroniklerinde bahsedilmeyen bu kurgusal olayın içerisinde tarihsel açıdan birçok yanlışlık söz konusudur. Buna karşın Orderic'in böyle bir kurgusal anlatıyı eserine eklemesine iten sebepler tartışmaya değerdir. Bu makale öncelikle, Orderic'in sayfalar tutan hikâyesini genel hatlarıyla verecek, ardından tarihsel açıdan değerlendirmesini yapıp, kurgu ile gerçekliği ayırmayı ve çözümlemesini yapmayı deneyecektir. Nihayetinde ise yazarın kullandığı ve etkilendiği kaynaklara yoğunlaşacaktır. Bu bağlamda, 1111 yılından önce yazıldığı bilinen ve Hıristiyan azizi St Leonard'ın mucizeleriyle ilgili kaleme alınmış bir eser olan *Miracula Sancti Leonardi*'de yer alan bir kaydın Orderic'in hikâyesine benzerliği, 12. yüzyıldan itibaren Fransız edebiyatında ortaya çıkan bir çeşit destansı şiir olan *chanson de geste*'lerden taşıdığı izler örneklerle açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orderic Vitalis, Bohemund, Melaz, Gümüştegin, Danişmendliler

Abstract

In medieval Western historiography, it is seen that sometimes historical writing is intertwined with fictional texts. In this study, this kind of record of Anglo-Norman historian Orderic Vitalis, which wrote a book called *Historia Ecclesiastica* in the first half of the 12th century, will be mentioned. This narrative, which is in the work of Orderic, is about the liberation of Bohemond, captured in 1100 by the Danishmendid Turkmen emir Gümüştegin Ahmed Gazi. This story tells about the help of Melaz, whom the author introduced as the daughter of the Danishmendid emir, to the Crusader noble Bohemond and friends, and then being Christian and her marriage to the future Crusader Antioch count Roger. There are many historical inaccuracies in this fictional narrative, which is not mentioned in other contemporary historical chronicles. However, the reasons that led Orderic to add such a fictional narrative to his work are worth discussing. This article will first give the general story of Orderic that holds pages, then investigate it in historical perspective and try to distinguish and analyze its fictional and real features. Ultimately, it will focus on the sources used and influenced by the author. In this context, the similarity of a record in *Miracula Sancti Leonardi*, written about the miracles of the Christian saint St Leonard before the year of 1111 to the story of the Orderic and the traces from *chanson de geste*, which is a kind of epic poems that appeared in French literature from the 12th century will be explained with examples.

Keywords: Orderic Vitalis, Bohemond, Melaz, Gümüştegin, Danishmendids

Giriş:

Daliman'ın kızı Melaz güzel ve becerikli birisi olmanın yanında, onun isteğini yapacak çok sayıda köleye sahip, babasının tüm yurdunda güç sahibi biriydi. Frankların cesaretini duyduğunda, onlara karşı saygısı uyandı ve çok büyük bir gayretle onlarla yakınlık kurmayı istedi. Muhafızlara cömertçe rüşvet vererek, sık sık onların zindanlarına indi ve Hıristiyanlık inancı ve doğru din hakkında mahkûmlarla sert tartışmalara girişti, ara sıra iç içe geçmiş karmaşık hislerle araştırmalar yaptı. Onların nazik ve iyimser tavırları onun muhabbetini cezbetti, hatta anne babasından daha fazla. Ve onların yiyecek ve giysi gibi tüm ihtiyaçlarını karşılamaya özen gösterdi¹.

Yukarıdaki satırlar Ortaçağ'ın en önemli tarih eserlerinden biri olarak kabul edilen *Historia Ecclesiastica*'nın yazarı Anglo-Norman asıllı Orderic Vitalis'e aittir. Orderic Vitalis, 11. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Norman bir rahibin en büyük oğlu olarak İngiliz bir anneden, İngiltere'nin

¹ Orderic Vitalis 1853, 310-311.

Shrewsbury kenti yakınlarındaki Atcham'da dünyaya gelmiş, on bir yaşında iken dini eğitim almak için Güney Normandiya'daki St. Evroul Manastırı'na gönderilmiştir. On üç kitaptan oluşan çalışmasını 1114-1141 yılları arasında rahip olarak çalıştığı bu manastırda yazdığı tahmin edilmektedir². Bu çalışmanın ilk altı kitabı daha ziyade Hıristiyanlık ve St. Evroul Manastırı'nın tarihini ele alırken, VII-XIII. kitaplar ise 1082 yılından itibaren Karolenj hanedanı altında Fransa tarihine, Normanların İtalya'daki varlıklarına ve Birinci Haçlı Seferi'ndeki eylemlerine yoğunlaşmaktadır³. Yazar, eserinde farklı kaynaklardan edindiği bilgilerden istifade ettiği gibi, bizzat tanıklık ettiği olaylara, aynı zamanda çevresinde duyduğu hikâyelere de yer verir. Krallar, kraliçeler, kontlar gibi üst düzey insanların dışında devrinin sıradan erkek ve kadınlarını, şövalyeleri, mütevazı köylüleri de onun kahramanları arasında görmek mümkündür⁴.

Makalede ele aldığımız sıra dışı kurgusal hikâye, yazarın X. kitabında yer almaktadır. Daliman, olarak zikredilen kişi Danişmenli Türkmen beyi Gümüştegin Ahmed Gazi'den başkası değildir.⁵ Diğer tarihi kaynaklarda adına rastlamadığımız Melaz ise Danişmendli beyinin kızı olarak karşımıza çıkar. Hikâyenin ana karakteri ise, aşağıda bahsedeceğimiz üzere, I. Haçlı Seferi'nin en etkin figürlerinden, 1098'de Antakya'yı ele geçirip, burada bir prenslik kuran Norman asilzadesi Taranto'lu Bohemund'dur. Bilindiği üzere, Malazgirt Savaşı'nın (1071) ardından Anadolu, Selçuklu Türkleri ve beraberindeki Türkmen grupları tarafından fetih sahası olarak belirlenmiş, şehirler ve kasabalar tek tek ele geçirilmiştir. Danişmendliler ise bu süreçte Bizans İmparatorluğu'nun elinde bulunan Tokat, Niksar, Amasya, Sivas, Kayseri, Malatya gibi şehirleri fethederek Orta Anadolu'da bir Türkmen beyliği tesis etmiştir. Anadolu'da Türkler görüldükten kısa bir süre sonra, bölgeye bu sefer Batı'dan tarih literatüründe Birinci Haçlı Seferi (1095-1099) olarak adlandırılan büyük bir askeri harekât gerçekleşecektir. İşte bu seferin neticesinde 1098 yılında Urfa ve Antakya'da, 1099 yılında Kudüs'te ve 1109 senesinde Trablusşam'da prenslik ve kontluklar kurulmuştur. Gerçekleşen bu ilk Haçlı Seferi'ne karşı en büyük direnci gösterenler ise Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıçarslan'ın yanında Danişmendli emiri Gümüştegin Ahmed Gazi'dir⁶.

Bu kısa tarihi hatırlatmayı yaptıktan sonra, Orderic Vitalis tarafından sayfalarca⁷, detaylı bir şekilde anlatılan hikâyenin kısa bir özetini verecek, ardından da yazar tarafından verilen bilgilerin doğruluğunu ve tarihi değerini, yazarın referanslarını, böyle bir kurgusal hikâye yazmaya onu iten sebepleri tartışacağız.

Orderic Vitalis'in Eserinde Bohemund-Melaz Hikâyesi:

Orderic⁸, tarafından güzel, becerikli ve güçlü bir karakter olarak tasvir edilen Melaz, Frankların üstün cesaretini duymuş, onlara hayranlık duyarak zindanda esir tutulan Haçlı prensleriyle iletişime geçmenin yollarını araştırmaya koyulmuştur. Muhafızları verdiği hediyelerle ikna ederek, zindandaki Frank esirlerle tanışma fırsatı bulmuş, onlarla Hıristiyanlık ve 'doğru din' hakkında hararetli tartışmalara girişmiştir. Onların tavırlarından o kadar etkilenmiştir ki yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını bile karşılar olmuştur. Bu ilk görüşmelerin ardından iki yıl geçtikten sonra, Gümüştegin Ahmed Gazi ve kardeşi Süleyman⁹ arasında bir çatışma durumu baş gösterir. Öfkeli ve hırslı bir tavırla isyana kalkışan Süleyman, Gümüştegin'e karşı çok sayıda askeri birlikten müteşekkil ordusunu toplamış, kardeşinin topraklarını istila edip onu savaşa provoke etme cüretini göstermiştir. Danişmendli Türkmen beyi bunun üzerine tüm ordugâhlardan yardım toplayıp, 'eski zaferlerinin de gururu ve özgüveniyle' Süleyman'ın karşısına çıkmak için gün saymaktadır. Bu esnada ise Melaz, zindandaki

² Roach 2014, 3.

³ Hingst 2009, s. xviii-xix.

⁴ Rozier 2013, s. 172-230.

⁵ Makalede Orderic Vitalis'in Daliman kullanımının yerine Danişmendli Türkmen beyinin gerçek adı Gümüştegin Ahmed Gazi kullanılacaktır.

⁶ Kesik 2011, 44-48; Kesik 2017.

⁷ Orderic Vitalis 1853, 307-322

⁸ Orderic Vitalis 1853, 310-311

⁹ Eserde Soliman olarak geçmektedir. Makalede Süleyman olarak kullanılacaktır.

Haçlı esirlerinden babasına yardım etmelerinin bir yolunu aramaktadır. Orderic Vitalis, Melaz'ın Bohemund'la gerçekleştiğini iddia ettiği diyalogu şu şekilde aktarmaktadır:

Melaz: “Frankların mertliğiyle kutlandığını duydum, şimdi babamın derin ihtiyacı anında onu kanıtlamaya istekliyim ki, bu tecrübe kulakların söylentilerden duyduğunu gözlerle kanıtlayabilir.” Bohemund: “Tatlı ve onurlu bayan, yüceliğinizin takdiri olursa biz şövalyeye yakışır silahlarımızla savaş meydanında bunu göstermeye istekliyiz, şüphe yok ki biz kılıç ve mızrağımızla Frankların gücünü göstereceğiz ve gözleriniz önünde sizin düşmanlarınız üzerinde tecrübe ettireceğiz”. Ardından genç prenses şöyle söyler: “Sizin inancınız üzerine Hıristiyanlar olarak bana söz verin ki her konuda benim tavsiyelerim üzerine hareket edeceksiniz ve benim emirlerim dışında adım atmaya cüret etmeyeceksiniz. İncancınız üzerine yemin ederek beni ikna edin ve sonra sizlere kalbimin sırlarını açmaya tereddüt etmeyeceğim.”¹⁰

Bu görüşmenin ardından, Bohemund, Melaz'ın taahhüdünü yerine getirip, beraberindeki şövalyelere de yemin ettirir. Ardından Melaz tarafından silahlandırılan Franklara planın tüm detaylarını aktarır. Buna göre Melaz, kendi tarafına çektiği kale muhafızlarının yardımıyla onları zindandan çıkaracak, onlar da vakit kaybetmeden savaş meydanının yolunu tutacaktır. Eğer düşman kaçarsa takip edilerek imha edilecektir. Savaşın akabinde bu Frank şövalyeleri silahlarıyla birlikte geri dönecekler, Melaz'ın yanındaki muhafızlarına onların ellerini zincirleme emrini verdiğinde, direnç göstermeyecekler, ancak zindana vardıklarında muhafızlara saldırıp onları alt edeceklerdir. Bu olay yaşanınca da Melaz, korkuya kapılmış gibi kaçacak, böylece Franklarla işbirliği yaptığı anlaşılacaktır. Ardından Franklar, kalenin en güçlü kulesini tutacak, Melaz'da babasıyla görüşüp bir anlaşma zemini arayacaktır¹¹.

Anglo-Norman yazarın kaydına göre, Bohemund ve beraberindekiler savaş meydanına varıp, Süleyman ile savaşa tutuştuğunda, Süleyman'ın ordusunda Haçlı asilzadesini tanıyan Hıristiyan askerler Bohemund'un tarafına geçerek ona bağlılık bildirirler¹². Ardından Soliman'ın Marciban adındaki oğlu Bohemund'un savaş meydanında olduğunu öğrenince onu bizzat teke tek bir kavgaya (mübarezeye) davet eder. Gümüştegin Ahmed Gazi'nin huzurunda gerçekleşen kavgada, Danişmendli beyi onun yeğeni olduğunu, canını bağışlamasını istediysen de Norman asıllı şövalye bir kılıç darbesiyle onun kafasını uçurur. Süleyman'ın kesin bir mağlubiyetiyle neticelenen bu kanlı savaştan sonra, Hıristiyanlar geri döner, kulenin dibinde kendilerini bekleyen Melaz ve muhafızlarının yanına varırlar. Ardından daha önce belirlenen plan harfiyen uygulanır¹³.

Babasının kaleye varışıyla Melaz huzuruna çıkıp onu tebrik etse de, Danişmendli beyi sert bir biçimde kızını hainlikle suçlar. Kendisinin de Franklarla beraber sonraki gün öldürüleceğini söyler. Ancak bunları söylerken de Frankların muhafızlarını halt edip, zindan da prangaladıklarını ve kendisine karşı bir eylem hazırlığında olduklarını bilmemektedir. Melaz babasına savaş meydanında Frankların onun safında cesurca savaştığını ve kaçmaları için birçok kez fırsat doğmuş olmasına karşın geri dönmeyi tercih ettiklerini hatırlatır. Ayrıca saray ve kalenin, tüm hazinesinin büyük oranda onlar tarafından ele geçirildiğini, şu an onların merhametine muhtaç olduğunu babasına söyler. Hıristiyan tutsaklarla bir barış yapması, Bohemund'la görüşmesini ve kendi toprakları boyunca onlara dokunulmamasını tavsiye eder. Ve kendisinin de artık bir Hıristiyan olduğunu, bundan sonra onunla birlikte olmadığını söyler¹⁴.

Gümüştegin bu teklife yanaşmayınca, Melaz, Bohemund ve beraberindekilerden mümkün olduğunca az kan dökerek tüm kale ve sarayı kontrol altına almalarını ister. On beş günlük bir süreçte sarayı tamamen kontrol altına alırlar. Bu süreçte emir ve saraydakilerin eşlerinin, sivillerin yiyecek ve tüm gereksinimleri karşılanır. Bu gelişmelerin neticesinde Danişmendli Beyi, Bohemund'la görüşmek zorunda kalır ve nihayetinde tüm esirler salıverilir. Antakya'da naip olarak bırakılan Tancred bunun

¹⁰ Orderic Vitalis 1853, 311.

¹¹ Orderic Vitalis 1853, 312.

¹² Orderic Vitalis 1853, 313.

¹³ Orderic Vitalis 1853, 313.

¹⁴ Orderic Vitalis 1853, 316-317.

üzerine Bohemund ve yoldaşlarının güvenli bir şekilde Antakya'ya ulaşması için adamlarını görevlendirir. Bu noktada yazar¹⁵, Gümüştegin Ahmed Gazi'nin askerlerinin de artık Frankların cesaret ve ferasetine ikna olduklarını söylemektedir. Nihayetinde, Tankred'in de Bohemund ve beraberindeki esirlere dönüş sürecinde refakat edeceği birlikler şehre geldiğinde Bohemund ve Gümüştegin nihai barış anlaşmasını imzalar, emir onlara hediyeler takdim ederek serbestçe gitmelerine müsaade eder¹⁶.

Hikâyenin sonunda ise Bohemund esaret arkadaşı Salernolu Richard'ı St. Leonard'ın kutsal mezarına zindanda prangalandığı *gümüş zincirlerini* bağışlaması için gönderir. Melaz ise doğduğu toprakları, babasını ve ailesini terk ederek Haçlılara katılıp, Antakya'ya gelir. Burada kilisede vaftiz olur. Bu vaftiz törenindeki konuşmasında Bohemund, hapisteyken, St. Leonard'ın kutsal mezarına hacca gitme sözü verdiğini belirtir. Melaz'ı ise kuzeni Richard'ın oğlu Roger ile evlendirir. Orderic'in kaydında son olarak, altı yıl sonra Bohemund ve Tancred'in ölümüyle Roger'in Antakya prensi olsa da ondan iki yıl sonra 'Emir Gazi' tarafından Sarmatan meydanında yedi bin Hıristiyanla birlikte katledildiğini yazar¹⁷.

Hikâyenin Tarihsel Açıdan Analizi:

Orderic'in aktardığı bu hikâyede, görüldüğü üzere üç ana karakter bulunmaktadır. Bunlardan ilki 12. yüzyılın hemen başında Danişmendilere esir düşen Antakya Haçlı prensi Bohemund, diğeri Danişmendli beyi Gümüştegin Ahmed Gazi, üçüncüsü se Danişmendli beyinin kızı olarak tanıtılan Melaz'dır. Gümüştegin'in adı eserde Daliman olarak verilmektedir ki, yazarın yanlış ve bozuk bir formda verdiği bu isim hanedan adı Danişmend'e işaret etmektedir. Bu durum, Batı tarih yazımında sıklıkla karşımıza çıkmakla birlikte, Danişmend'in Tanısmen¹⁸, Doniman¹⁹ gibi kullanımlarına da rastlanır. Melaz'a gelince Orderic Vitalis'ten başka devrin hiçbir kaynağında bu isme rastlanmazken, kökeni konusunda ise 'esmer, yanık tenli' anlamına gelen Yunanca μέλας'tan ödünç alınmış olabileceği yönünde bir iddia söz konusudur²⁰.

Bu noktada, hikâyenin tarihsel açıdan doğruluğu ve değerini değerlendirmek için öncelikle Bohemund'un Danişmendli Türkleri elindeki esaret sürecini ve kurtuluşunu devrin diğer kaynaklarından hareketle kısaca vermemiz yerinde olacaktır. Birinci Haçlı Seferi'nin hemen akabinde gerçekleşen Danişmendli baskılarına direnç göstermekte zorlanan Malatya hâkimi Gabriel, elçileri vasıtasıyla Antakya Haçlı prensi Taranto'lu Bohemund'a haber göndererek kızını onunla evlendireceğini ve çeyiz olarak da Malatya'yı kendisine teslim edeceğini bildirir. Bunun karşılığında Bohemund'un Türkmen beyliğine karşı Gabriel'e yardım etmesi istenir. Bunun üzerine Bohemund, bir diğer Haçlı reisi Salernolu Richard ile birlikte bir grup şövalyeyi yanına alarak yola çıkar. Ancak Gümüştegin Ahmed Gazi tarafından Malatya yakınlarında pusuya düşürülen sayıca az olan bu Haçlı birliği, bozguna uğratarak 1100 yılında Bohemund ve Richard esir edilir. Beraberlerinde bulunan Antakya Ermeni patriği Giprianos ile Maraş Ermeni Patriği Grigores ise öldürülür²¹.

Yaşanan bu gelişme Danişmendli Gümüştegin Ahmed Gazi'nin İslâm dünyasındaki ününü artırırken, Haçlı dünyasında da büyük bir üzüntüye sebep olacaktır. Esir edildikten sonra Niksar'da (Neocaesarea) bir zindanda tutulan esir Haçlı prenslerini kurtarmak için Toulouse kontu IV. Raymond (Saint Gilles'li Raymond) kumandasında yaklaşık yüz bin kişilik bir ordu buraya doğru hareket eder.

¹⁵ Orderic Vitalis 1853, 318.

¹⁶ Orderic Vitalis 1853, 320.

¹⁷ Orderic Vitalis 1853, 321-322.

¹⁸ Anna Komnena 1996, 32.

¹⁹ Albert of Aachen 2007, 526.

²⁰ Warren 1914, 349.

²¹ Azimî 2006, 38; İbn Kâlânisi 2015, 7-8; Sevim 2008, 27; Özeydin 1993, 470.

Ancak Gümüştegin ile Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'ın birleşik kuvvetleri 1101 yılında Merzifon yakınlarında bu Haçlı ordusunu büyük bir bozguna uğratmayı başarır²².

Cebirle bu Haçlı prenslerinin ele geçirilemeyeceği anlaşılınca fidye görüşmeleri başlar. Bu görüşmelerde Danişmendli Beyliği, Türkiye Selçuklu Devleti ve Bizans İmparatorluğu esas rolü üstlenen figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle Bohemund'u kendisine bir tehdit olarak gören Bizans İmparatoru Aleksios I. Komnenos Danişmendli Türkmen beyine bir mektup göndererek 260.000 altın karşılığında Bohemund'un kendisine teslim edilmesini talep eder. Durumdan haberdar olan I. Kılıç Arslan ise böyle büyük bir fidyeden kendisine de pay verilmesini ister²³. Diğer taraftan kendisinin Bizans imparatoruna teslim edilmesini istemeyen Bohemund, hür bırakılması halinde 100 bin *bezant*,²⁴ yani Bizans altını, tedarik edeceğini ve ayrıca Danişmendlilerin sadık bir müttefiki olacağını söyler. Has adamlarıyla durum değerlendirmesi yapan Danişmendli beyi, Bizans imparatorunun önerdiği fidyenin yerine, Bohemund'un teklifini kabul ederek 1103 senesi Mayıs ayında onu serbest bırakır²⁵.

Devrin birçok kaynağında bu fidye ile salıverilme kaydı yer alırken, 1120'li yıllarda kaleme aldığı *Historia Ierosolimitana* adlı eserinde Aachen'li Albert'in bu olaya özellikle geniş bir bahis ayırdığı görülmektedir. Söz konusu yazarın kaydında Gümüştegin'in bizzat Bohemund'un zindanına inip, onunla mütalaa da bulunduğu aktarılır²⁶. Bu anlatı, Orderic Vitalis'in hikâyesindeki Türkmen beyi Melaz'ın kızının zindana girme sahnesini anımsatmaktadır. Aachen'li Albert'e göre Bizans imparatoruna teslim edilmek istemeyen Bohemund, zindan muhafızlarının konuşmalarından bu durumu öğrenmiş ve Danişmendli emiriyle bir anlaşma zeminini oluşturmaya çalışmıştır. Gümüştegin bir gün, demir zincirlere bağlı Bohemund'un zindanına inip, ona yaşanan gelişmeleri bizzat kendisi anlatmış ve onun fikrini öğrenmek istemiştir. Bohemund, Türkmen beyine Bizans imparatorunun önerdiği parayı kabul etmek yerine, kendisinin temin edeceği o paranın yarısını almasının daha akıllıca olduğunu söylemiş, bunu yaptığı takdirde, Haçlıların elinde bulunan Urfa, Kudüs ve Antakya'daki dostlarının ve bağlantılarının kendisiyle birlikte olacağını belirtmiştir^{27,28}. Şunu özellikle vurgulamak gerekir ki Aachen'li Albert de tıpkı Orderic Vitalis gibi Birinci Haçlı Seferi'ne katılmamış, eserini seferden dönen şövalyeler ve hacılardan duyduklarından ya da farklı kaynaklardan okuduklarından istifade ederek oluşturmuştur. Ayrıca aşağıda belirtileceği üzere Albert'in çalışması da, Orderic'inki gibi, yeni yeni filizlenen Fransız edebiyatındaki destani şiirler, *chanson de geste*'lerden motifler taşımaktadır.

Öncelikle Orderic Vitalis'in Birinci Haçlı Seferi'yle (1095-1099) ilgili ve sonraki sürece dair kayıtlarını 1130'lu yılların ortalarında kaleme aldığını belirtmemiz gerekir. Aslında onun çalışması Bourgeuil başpiskoposu Baudri'nin (Baldric) 1105 yılı civarında kaleme aldığı *Historia*

²² Mateos 1987, 214-219; Simbat, 54; Runciman 1992, 15 vd.; Turan 2002, 105. Bu sefer hakkında geniş bilgi için bkz. Demirkent 1995, 17-56).

²³ Albert of Aachen, 680-681.

²⁴ Bu miktar Uraflı Mateos'ta 100.000 dahekan, Süryani Mikhail, Abu'l-Farac ve İbnü'l-Esir de 100.000 dinar olarak verilir. Orderic Vitalis'e göre bu teklif 100.000 philips'tir. (Orderic Vitalis, Chibnall, V, 354-5)

²⁵ Albert of Aachen, 686-687; Süryani Mikhail 1905, 189, Süryani Mikhail 1944, 48; Abû'l-Farac 1999, 343; Turan 2002, 142-143).

²⁶ Albert of Aachen, 686-687.

²⁷ Albert of Aachen, 683-687.

²⁸ Eserde hikâye şu şekilde devam etmektedir. Eğer Gümüştegin, Bohemund'un teklifini kabul etmez ise imparatorun alacağı paranın büyük bir kısmı bölünecek, hem de Haçlı prensinin taraftarları, Hıristiyan dostları tarafından toprakları tehdit edilecektir. Aynı zamanda Haçlı kontu, I. Kılıçarslan'a karşı ortak hareket edeceklerini, onu Diyâr-ı Rûm'dan uzaklaştırabileceklerini, hatta birlikte imparatorun gücünü kirabileceklerini söyler. Bunun üzerine Gümüştegin, Bohemund'a dudaklarından dökülen sözcüklerin yeterince memnuniyet verici olduğunu, ancak bu kararı almadan önce has adamlarının fikirlerini, tekliflerini de öğrenmek istediğini söyler. Nihayetinde yakın adamlarıyla görüşükten sonra Bohemund'un bizzat kendisinin göndereceği 100.000 bezant konusunda anlaşmaya varırlar. (Albert of Aachen, s. 683-687)

Ierosolimitana adlı eserinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Baudri'nin eseri ise 1100-1101 yıllarında oluşturulmuş anonim *Gesta Francorum*'u başlıca referans olarak kullanmıştır. Dolayısıyla Orderic'in eserinde Birinci Haçlı Seferi'yle ilgili bilgiler tarihi açıdan üçüncü elden bir kaynak olarak değerlendirilebilir²⁹. Yani anlattığı olaylar kendi devrinde geçmesine rağmen, bizzat görgü şahidi olmadığı gibi, kayıt altına aldıkları bilgiler de birinci elden kaynaklar tarafından kendisine ulaştırılmamıştır. 1099 yılından sonra Doğu'da gerçekleşen olaylar hakkındaki kayıtlarını ise seferden dönenlerden edindiği bilgiler yanında, bazı dinî ve edebi metinlerden etkilenecek inşa etmiştir.

Konumuz olan bu hikâyede tarihsel olarak çok bariz hataların olduğu net bir şekilde görülmektedir. Örneğin Anglo-Norman tarihçinin anlatısında Danişmendli beyine karşı kardeşi Süleyman'ın isyan ettiği ve savaştıkları belirtilmektedir. Ancak hiçbir kaynakta, Gümüştegin Ahmed Gazi'nin Süleyman adında bir kardeşinden bahsedilmediği gibi, kardeşleriyle giriştiği bir mücadeleden de söz edilmez. Bu kişi, Gümüştegin'in bu dönemde rekabet içinde olduğu I. Kılıçarslan olmalıdır. İsmi Süleyman olarak adlandırılması, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu, aynı zamanda Kılıçarslan'ın babası olan Süleyman'ın hanedan ismi olarak görülmesinden olsa gerektir. Yukarıda bahsedildiği üzere, Orderic Vitalis'in tarihinde de Gümüştegin Ahmed Gazi için Daliman yani Danişmend ismi kullanılması hanedanın kurucusuna bir göndermedir. Orderic'in kaydında Gümüştegin ile Kılıçarslan'ın kardeş olarak gösterilmesi ise aynı dinden olmaları, dolayısıyla 'din kardeşliğiyle' ilgili olmalıdır.

Orderic'in anlatısındaki buraya kadar olan kısım, kısmen anlaşılabilir olsa da, Danişmendli beyi ile Türkiye Selçuklu sultanının savaş meydanında karşı karşıya gelmesi, bu savaşta Bohemund ve beraberindekilerin Gümüştegin ile birlikte saf tutması yazarın kurguladığı bir olaydan fazlası değildir. I. Kılıçarslan ile Gümüştegin'in arasının Bohemund'un serbest kalma sürecinde bozulduğu bilinmektedir. Ancak Selçuklu sultanı kendi inisiyatifi dışında Gümüştegin'in Bohemund'u serbest bırakması ve kendisine aldığı fidye vermemesi üzerine Ağustos 1103 (Zilkâde 496) tarihinde harekete geçecek Maraş yakınlarında Danişmendli askeri birliklerini bozguna uğratmıştır³⁰. Bir başka deyişle bu kişiler arasındaki savaş, Haçlı prensinin esaret sürecinde değil, Bohemund'un serbest bırakılmasından (Mayıs 1103) üç dört ay kadar sonra yaşanmıştır. Dahası bu savaşta Danişmendli emirinin ordusu büyük bir bozguna uğramıştır. Orderic'te Bohemund'un savaş meydanında öldürdüğünü ve Kılıçarslan'ın oğlu olduğunu söylediği Marciban'ın da kim olduğu muğlaktır. Kaynaklar Kılıçarslan'ın savaş meydanında ölen bir oğlundan bahsetmezken, 1107 yılında vefatının ardından geride Şahinşâh (ya da Melikşâh), Mesud, Arap, Tuğrul Arslan adlarında oğullarının kaldığı bilinmektedir³¹.

Anlatılan hikâyedeki bir diğer bariz hata ise Gümüştegin'in kızı Melaz'ın, Salernolu Richard'ın oğlu Roger'le evliliği ve sonrasında yaşanan gelişmelere dair olaylar içinde yer almaktadır. Öncelikle Melaz'ın evlendiği iddia edilen Roger'in zengin bir haremünün olmasına karşın bir Türk emirinin kızıyla evlendiği yönünde diğer kaynaklarda hiçbir bilgi bulunmamaktadır³². Dahası yazarın, Roger'in Bohemund'un salı verilmesinden altı yıl sonrasında Antakya Haçlı kontu olduğu (1109), tahta çıktıktan iki yıl sonra da Sarmatan Meydanı'nda yapılan savaşta öldürüldüğü (1111) şeklinde verdiği bilgiler de yanlıştır³³. Roger, 1111 yılında Bohemund'un ölümüyle tahta çıkan ve sadece bir yıl sonrasında vefat eden Tankred'in yerine 1112 senesinde Antakya hâkimi olmuştur. Orderic tarafından bahsedilen Haçlı kontunun ölümüyle neticelenecek savaş ise Roger'in iktidarının ikinci değil yedinci yılında, 1119 Haziran'ında gerçekleşmiş olup, tarihi kayıtlarda Ager Sanguinis (Kanlı Meydan) Savaşı olarak geçmektedir. Hikâyede aynı zamanda bu savaşın Emir Gazi adlı bir kişiye karşı yapıldığı söylene de bu kişi aslında Artukoğlu İlgazi'dir³⁴. Orderic'in bu kişiyi Gümüştegin Ahmed Gazi'nin oğlu ve halefi Emir Gazi ile karıştırmış olması muhtemel gözükmektedir.

²⁹ Yarrow 2010, 142.

³⁰ Urfalı Mateos 1987, 261; Turan 2002, 107; Özeydin 1993, 470.

³¹ Süryani Mikhael 1905, 194; Abû'l-Farac 1999, 346-349; Kesik 2005, 306.

³² Hodgson 2007, 69.

³³ Orderic Vitalis 1853, 322.

³⁴ Sevim 2000, 89.

Bu tarihî yanlışlıkların dışında Anglo-Norman yazarın anlatmış olduğu destansı hikâyede bazı boşluklar, tutarsızlıklar ve soru işaretleri mevcuttur. Örneğin muhafızları rüşvet ve çeşitli vaatlerle ikna ederek zindana inip, Fransız şövalyeleri ile birçok kez münazaralar yaptığı, diyaloglar gerçekleştirdiği söylenen Melaz'ın onlarla hangi dilde konuştuğu muğlak bir durum olarak ortada durmaktadır. Yine Gümüştegin Ahmed Gazi en önemli figürlerden biri olarak olayların içinde yer almakta, sarayı Niksar'da gösterilmekte, Melaz'ın direktifleriyle şövalyelerin ele geçirdiği iddia edilen hazinesi ve mal varlığı da burada bulunmaktadır. Buna karşın şunu söylemeliyiz ki Gümüştegin'in Niksar'ı değil, Sivas'ı merkez olarak kullandığı daha kabul görmektedir. Danişmendli beyinin 1104 yılında Sivas'ta ölmesi de bu iddiayı güçlendirmektedir³⁵.

Orderic Vitalis'in bu hikâyeyi kurgularken etkilendiği kaynaklara değinmeden önce, söz konusu anlatıda Türklerin dinî inançlarıyla ilgili çarpıtmaların da olduğunu belirtmeliyiz. Aşağıda bahsedeceğimiz üzere Ortaçağ Fransız edebiyatındakilere benzer biçimde Müslüman Türkler Orderic tarafından 'paganist' özelliklere sahip kişiler olarak resmedilir³⁶. Yazara göre onlar domuz etinden nefret eden, ancak 'köpek ve kurt etini mideye indiren' insanlardır. Hatta kendi inanç ve geleneklerini yüceltmek için yazar, Bohemund'a karşılık Antakya'da esir tutulan Antakya eski emiri Yağısıyan'ın kızının serbest bırakıldığında, büyük bir üzüntü duyduğu, sebebi sorulduğunda da domuz eti gibi Hıristiyanların eşsiz yiyeceklerinden mahrum kalacağı için üzüldüğünü söylediği şekilde bir hikâye uydurur³⁷. Yine Orderic, Hıristiyanların inancını, saf, temiz, kutsal olarak görürken, karşı tarafın inancını kibirle dolu, kirlenmiş olarak nitelendirir³⁸. Tabi ki bu değerlendirmeler de yazarın mesleğinin, tarih yazımına yüklediği anlamın ve amacının da etkisi vardır.

Orderic'in kurgusal prensesi Melaz sadece eski Haçlı askerlerinin hatıralarıyla kurgulanmış bir metin veya sadece ona anlatılan bir destanın kaydı olarak görülmemelidir. Bu hayali figür, Orderic'e Hıristiyan ve İslâm dini arasında bir polemik yaratma, Hıristiyan ileri ahlakını anlatma ve onu İncil'den örneklerle idealize etme fırsatı verir. Ki yazar Melaz'ı, İncil'de önemli bir yer tutan Musa peygamber ve beraberindekilerin Mısır'dan kaçırılmasına yardım eden I. Ramses'in kızı Bithia'ya benzeterek bu amacını gösterir³⁹. Yine Melaz'ın din değiştirmesi ve Hıristiyanlara yardımını Orderic tarafından kurgulanan İslâm'a karşı 'sembolik bir zafer'i temsil ediyor olabilir. Orderic aynı zamanda Melaz üzerinden, 'geleneksel Fransız aristokrat kadını'nın bir resmini çizmektedir⁴⁰. Eserine, isminden de anlaşılacağı üzere bir kilise tarihi yazmak için başlayan Orderic, zamanla bu çizgiden çıksa da yazdığı tarihi "tanrının dünyadaki eylemlerinin dini bir kaydı ve insanlığın kurtuluşu için hazırlanmış bir rehber" olarak görür⁴¹.

Hikâyenin Kaynağı:

Orderic Vitalis eserine almaya değer bulduğu bu hikâyeyi hangi kaynaktan edinmiştir? Bu olaya dair edindiği sözlü ya da yazılı bilgileri aslına dokunmadan mı kullanmış, yoksa kendisi kurgusal bir metin mi yaratmıştır? Eğer öyle ise, onu böyle bir kurgusal hikâyeye yaratmaya iten sebepler nelerdir? Bu soruların cevabını ararken, Haçlı Seferleri'yle ilgili yazılmış çağdaş hiçbir eserde yer almayan sıra dışı bu olayın farklı bir versiyonunun, 1111'den önce kaleme alınmış olan *Miracula Sancti Leonardi*'de yer aldığını görüyoruz. Bu eserde, Bohemund'un 1106'da St. Leonard'ın mezarına yaptığı hac yolculuğundan bahsedilirken, Haçlı prensinin Gümüştegin Ahmed Gazi'nin 'Hıristiyanlığa kalpten inanmış' olan karısının zindandaki Bohemund ve mahiyetindekilere yardım ettiği sade bir dille anlatılmaktadır⁴². Bu *hagiografi* (Hıristiyan azizlerin hayat öyküsü) türündeki çalışmada, Orderic'in kaydından farklı olarak Gümüştegin'in Melaz adında bir kızından bahsedilmezken, yardım edenin

³⁵ Süryani Mikhaıl 1944, 51-53; Abû'l Farac 1999, 345.

³⁶ Orderic Vitalis 1853, 321.

³⁷ Orderic Vitalis 1853, 318.

³⁸ Orderic Vitalis 1853, 316.

³⁹ Orderic Vitalis 1853, 321.

⁴⁰ Yarrow 2010, 142.

⁴¹ Yarrow 2010, 142.

⁴² Hodgson 2007, 68.

Danişmendli beyinin karısı olduğu belirtilir. O şövalyelere gizlice yiyecek ve giyecek verir, Bohemund'a karşı içinde öfke hissederek kocasını sakinleştirmeyi dener⁴³. Ardından 'Türklerin imparatoru' olarak nitelendirilen ve Danişmendli beyinin kardeşi olduğu söylenen Süleyman'ın (I. Kılıç Arslan) ordusuyla birlikte Gümüştegin Ahmed Gazi'nin topraklarına girdiğinden bahsedilir⁴⁴. Bu esnada St. Leonard mucizevi bir şekilde Gümüştegin'in karısına görünür ve ona kocasının topraklarını kurtarmasının tek çaresi olarak Bohemund'un zindandan salıverilmesi, kendi ordularını kumanda etmesi olduğunu söyler. Bunun üzerine Gümüştegin'in yanına gidip, St. Leonard'ın kendisine görüldüğünden bahsetmeksizin bu teklifi iletir. Ancak Gümüştegin bunu reddeder. Bunun üzerine birkaç gün sonra St. Leonard bu sefer Gümüştegin'e gözükür ve aynı teklifi sunarak, ona zaferin sözünü verir⁴⁵. Sonrasında Gümüştegin ve karısı birbirlerine kendilerine görünen şahsın tarifini yaparlar ve isminin de Leonard olduğunu söylerler. Ardından Gümüştegin, zindana Bohemund'un yanına giderek, onunla şartları görüşüp arkadaşlarıyla kendisi lehine savaşmasını söyler. Savaş, Danişmendli beyinin zaferiyle neticelenir ve ardından Bohemund Antakya'ya döner⁴⁶. Özgürlüğüne kavuşmasının St. Leonard'ın dua ve ihsanıyla olduğuna inanan Bohemund 1106 Mart'ında Fransa'daki Noblac'a onun mezarını ziyarete gider⁴⁷. Aslında diğer kaynaklarda 1104 yılı sonu veya 1105 yılı başlarında Bohemund pozisyonunu güçlendirmek, Bizans ve Türk saldırılarına karşı yeniden güç kazanmak için Avrupa'ya seyahate çıktığını doğrulamaktadır. Bu seyahatinde Bohemund, 1106 yılında Fransa'daki Limousin yakınında yer alan St. Leonard'ın kutsal mezarına hac yolculuğu gerçekleştirmiş ve ardından Chartres'te Fransız kralı I. Philip'in kızı Constance ile evlenmiştir⁴⁸.

Bu anlatı da, Orderic'in hikâyesinden farklı olarak, Hıristiyan teolojisinde mahkûmların patronu olarak nitelendirilen St. Leonard, Bohemund'un kurtuluşunda ana karakter olarak öne çıkar. Bu çalışmanın *hagiografi* (aziz menkıbeleri) türünde bir eser olması bu durumu normal kılmaktadır. Orderic'in anlatısında yer alan Gümüştegin'in kızı olarak aktarılan Melaz'ın yerini ise, ismi verilmeyen karısı alır. Ancak hikâyede bu kadın figür, Melaz'la karşılaştırıldığında, oldukça az yer bulur. Dahası Orderic, *Miracula Sancti Leonardi*'de yer alan rüya sahnelerine yer vermez, o kurtuluş sürecinde azizin rolünden pek bahsetmezken, Haçlı kontunun mahpusluktan kurtuluşunda St. Leonard'ın hakkını teslim etmek için Bohemund'un azize duyduğu minnet ve şükranı mezarına zindanda prangalandığı zincirlerini göndermesi ve sonrasında Noblac'a hac ziyaretinde bulunmasından bahsederek gösterir⁴⁹. Aslında Orderic'in eserinde St. Leonard'ın mucizevi bir şekilde Hıristiyan şövalyelerinin kurtuluşunu zikreden bu *hagiographi*, Melaz adında bir kadın karakter hikâyeye eklenerek *tarihî bir romansa* dönüştürülmüştür. Her şeye rağmen iki eser arasındaki benzerlikler, referanslarının aynı olma ihtimalini veya Orderic'in kendisinden önce kaleme alınan *Miracula Sancti Leonardi*'yi görüp ondan etkilendiği ihtimalini akla getirmektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki Orderic'in anlatısı çok daha ayrıntılı ve renkli bir kurgu olup söz konusu diğer kaynaktan farklılıklar arz etmektedir. Öncelikle Orderic, kurgusal ve duygusal birçok detaya yer vererek, bazen olayın kahramanlarını birbiriyle konuşurup diyalogları da eserine kaydetmiştir. Bu yönüyle Fransız edebiyatında ortaya çıkan *chanson de geste*leri de hatırlatmaktadır.

Charson de geste Ortaçağlarda, özellikle 12. yüzyıldan itibaren, Fransız literatüründe ortaya çıkan 'destansı şiir' tarzındaki edebi yazımlardır. Bu *chanson de geste*ler genel itibarıyla üç gruptan oluşur. Birincisi Charlamagne'nin Müslümanlara karşı yaptığı kutsal savaşını, ikincisi Kuzey Afrika Müslümanlarına karşı yürütülen savaşın öyküleri ve sonuncusu krala karşı başkaldıran feodal beylerin hikâyelerini konu almaktadır.

Konu üzerine çalışan Jacqueline de Weever, Ortaçağ Fransız edebiyatında 1150-1300 yılları arasında yazılan yirmi bir *chanson de geste*'den on yedi tanesinde Orderic'in hikâyesine benzer biçimde

⁴³ Arbellot 1863, 72-73.

⁴⁴ Arbellot 1863, 75.

⁴⁵ Arbellot 1863, 75-76.

⁴⁶ Arbellot 1863, 76; Yarrow 2010, 145.

⁴⁷ Arbellot 1863, 76.

⁴⁸ Orderic Vitalis 1853, 365-367.

⁴⁹ Orderic Vitalis 1853, 321-322.

Saracen (Müslüman) prenseslerin Fransız şövalyelerine yardımından bahsedildiğini tespit etmiştir⁵⁰. Bu benzerliği daha açık göstermek için burada bazı örnekler sunmak yerinde olacaktır. Fransız edebiyatındaki *chanson de geste*nin en eski örneklerinden bir olan *Chanson de Roland*'da (Roland'ın Şarkısı/Destanı) anlatılan Saragossa'nın (Zaragoza) Saracen kraliçesi Bramimonde'nin Hıristiyanlığa geçişi de benzer türde bir olay örgüsüne sahiptir⁵¹. Charlamagne'nin 778 yılında Endülüs'teki Müslümanlara karşı düzenlediği askerî seferi anlatan bu edebi eser, adını bu sefer esnasında ölen Fransız kralının yeğeni Roland'dan alır. Eser ilk olarak 12. yüzyılın başında kaleme alınmıştır.⁵² Benzer bir hikaye ayrıca *The Sowdone of Babylone* olarak bilinen İngilizce bir el yazmasında (Garrett No. 140, Princeton Üniversitesi)⁵³ ve *L'Histoire de Charlemagne* (15. yüzyıl) adlı eserlerde karşımıza çıkar. Bu hikâye İspanya'nın Agremare kasabasında geçer. Buranın Müslüman hâkimi Sultan Laban, Roland ve Oliver gibi önemli şövalyeleri hapse atar. Sultan Laban'ın kızı Floripas zindanın gardiyanlarını öldürerek bu şövalyeleri zindandan çıkartır ve odasına alır. Floripas, durumu öğrenen babası tarafından lanetlenir. Charlamagne onlara yardım gönderir. Floripas şövalyeleri silahlandırıp, babasının kalesinden kaçmalarını sağlar. Hıristiyan olan, Floripas âşık olduğu Burgundy dükü Guy ile evlenir. Esir alınan babası ise vaftiz olmayı kabul etmediği için öldürülür⁵⁴.

Günümüze ulaşmış nüshası 1190'lara ait olan, aslında diğer kaynaklardaki bilgiler uyarınca 1120'lere tarihlenen Fransız destanı, *Prise D'Orange*'da (Orange'ın Zaptı) ise, William'ın (Guillaume) Saracenlerden Orange şehrini alması ve buranın kraliçesi Orable (Orange şehrinin Saracen kralı Tiébaut'un karısı) ile evliliğini anlatır. Tabii ki Orable evlilikten önce vaftiz olup, Hıristiyanlığa geçmiştir.⁵⁵ 1120'lerde yazılmış *Life and Miracles of St William of Gellone*'da karşımıza çıkan bu epik şiirden, Simon Yarrow'un da belirttiği üzere, Orderic Vitalis haberdardır ve bir rahip tarafından Winchester'dan St. Evroul Manastırı'na getirilen bir el yazmasında bunu görmüştür⁵⁶.

Sonuç:

Orderic, bu satırları kaleme almadan önce gerek 1111'den öncesine ait St. Leonard'ın mucizevi bir şekilde Bohemund'un esaretten kurtarılmasına dair olan hikâyeyi, gerekse 1120'li yıllara tarihlenen *Prise d'Orange*'taki Orable'ın hikâyesini bilmektedir⁵⁷. Dolayısıyla Anglo-Norman yazar bir Hıristiyan aziz üzerine yazılan mucizevi bir olayı, Fransız edebiyatındaki *chanson de geste*lerden etkilenerek destansı bir kahramana dönüştürdüğü Antakya Haçlı kontu Bohemund'un kurtuluşuna dair hikâyeye bir kadın karakter (Melaz) ekleyerek onu daha renkli ve çekici hale getirmiştir.

Bu tür etkileşimler sadece Orderic Vitalis'e ait bir durum olmamakla birlikte, 12.yüzyılda Birinci Haçlı Seferi üzerine yazılmış birçok Latince kaynakta bunu görmek mümkündür. Green'in belirttiği üzere bu devirde bu tür kurgusal edebi yazımlar, tarihle etkileşim içinde büyümüş, tarihsel yazımla yan yana varlığını devam ettirmiştir⁵⁸. Hatta o kadar iç içe geçmiştir ki, kurgusal edebi yazımla, tarihsel yazımları birbirinden ayırmak çok zor bir hal almıştır. 2015 yılında tamamladığı doktora çalışmasında Birinci Haçlı Seferi üzerine yazılan Latince metinlerdeki *chanson de geste* izlerini araştıran Simon Thomas Parsons⁵⁹, yirmi farklı Latince kaynakta *chanson de geste*lerden motifler bulmuştur. Bunların içinde Orderic Vitalis'in dışında, Anglo-Norman yazarın bu dönem için kullandığı başlıca referansı Bourgueil'li Baldric, Baldric'in çalışmasında istifade ettiği Charters'li Fulcher, Bohemund'un esaretten kurtuluşuna dair Gümüştegin'in zindanda Haçlı prensiyle

⁵⁰ Jacqueline de Weever 1998, 5.

⁵¹ Kinoshita 1995, 275.

⁵² Bu destandaki saptırmalar hakkında bkz. Boyacıoğlu, 67-82.

⁵³ bkz. Lupack 1990.

⁵⁴ Goodman 1997, 123.

⁵⁵ bkz. Kinoshita 1995.

⁵⁶ Yarrow 2010, 147.

⁵⁷ Yarrow 2010, 145-147.

⁵⁸ Green 2002, 201.

⁵⁹ Parsons 2010.

görüştüğünü iddia eden ve bunu detaylı bir şekilde aktaran Aachen'li Albert gibi isimler bulunmaktadır.

Sonuç olarak şunu söylemeliyiz ki, Orderic'in bu kaydını okurken Ortaçağlarda yazarlar ve okuyucuların tarih ve tarihî kurgusal metinler arasındaki ayrımının günümüzdeki gibi olmadığını göz önünde bulundurmak gerekir⁶⁰. Kendi zaman ve dünyası içinde hikâye ne kadar akla yatkınsa, okuyucu onu kabul etmekteydi. Ancak o devirlerde okuyucu veya yazar için akla yatkın görünen şeylerin, günümüz okuyucusu tarafından mantık dışı olarak bulunması gayet olağandır⁶¹. Jacques le Goff, tarih için “tarihsel gerçeklikten temellenen veya saf bir hayalden üretilen doğru ya da yanlış bir hikâyedir, o tarihsel bir hikâye ya da bir masal olabilir.” demektedir⁶². Suzanne Fleischman, le Goff'un tanımını destekler bir biçimde “Ortaçağ Avrupa tarihçileri her konu için doğruyu söylemek için çabalamamaktaydı.” demektedir⁶³. Günümüz tarihçisine düşen tarihî metinlerdeki gerçeğe ulaşmak, kurguyu mümkün mertebe ayıklayabilmektir. Ancak kurgusal metinlerin altında yatan bazı sebeplerin olduğu ve belli bir amaca hizmet ettiği de unutulmamalıdır. Aynı zamanda onlar, içinde bulunduğu dünyanın sosyo-kültürel, dinî ve düşünsel yapısını yansıtırlar. Dahası tarihi bu metinlerin yazarlarının sosyal çevresinin, eğitiminin, mesleğinin, dinî ve dünya görüşünün, ideallerinin yazdıklarını etkilediğini unutmamalıyız.

Kaynakça:

- Albert of Aachen. (2007). *Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jerusalem*. S. B. Edgington (Ed. ve İngilizce Çev.). Oxford: Oxford University Press.
- Anna Kommena. (1996). *Alexiad-Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*. Bilge Umar (Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Arbellot, F. (1863). *Vie de Saint Léonard, Solitaire en Limousin, Ses Miracles et Son Culte*. Paris: Jacques Lecoffre et C.
- Azîmî. (2006). *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*. Ali Sevim (Nşr. ve Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Boyacıoğlu, F. (2012). Fransızların Roland Destanı'nda Dinsel Bağnazlık ve Tarihi Olayların Çarpıtılması. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27, s. 67-82.
- Demirkent, I. (1995). 1101 Yılı Haçlı Seferleri. *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı* içinde (s. 17-56). İstanbul.
- Fleischmann, S. (1983). On the Representation of History and Fiction in the Middle Ages. *History and Theory*, 22/3, s. 278-310.
- Goodman, J. (1997). Marriage and Conversion in Late Medieval Romance. James Muldoon (Ed.), *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages* içinde (115-128). Gainesville: University Press of Florida.
- Green, D. H. (2002). *The Beginnings of Medieval Romance: Fact and Fiction, 1150–1220*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gregory Abû'l-Farac. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi, II, Ömer Rıza Doğrul (Çev.)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁶⁰ Fleischmann 1983, 300.

⁶¹ Fleischmann 1983, 305.

⁶² Le Goff 1992, 102.

⁶³ Fleischmann 1983, 305.

- Hodgson, N. R. (2007). *Women, Crusading and the Holy Land in Historical Narrative*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Hingst, A. (2009). *The Written Word: Past and Place in the Work of Orderic Vitalis*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- İbn Kalânîsî (2015). *Şam Tarihine Zeyl*, Onur Özatağ (Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kesik, M. (2017). *Dânişmendliler (1085-1178), Orta Anadolu'nun Fatihleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kesik, M. (2005). Sultan I. Kılıç Arslan'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti Tahtına Kim Geçti? XIV. *Türk Tarih Kongresi, Bildiriler Kitabı I* içinde (s. 305-312). Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.
- Kesik, M. (2011). Dânişmend Gümüştengin Ahmed Gazi'nin Hayatı ve Mücadeleleri. *Hayat Ağacı, Şehir Kültürü Dergisi*, 16, s. 44-48.
- Kinoshita, S. (1995). The Politics of Courtly Love: La Prise d'Orange and the Conversion of the Saracen Queen. *Romanic Review*, 86, s. 265-87.
- Le Goff, J. (1992). *History and Memory*. S. Rendall ve E. Clamann (İngilizce Çev.). New York: Columbia University Press.
- Lupack, A. (1990). The Sultan of Babylon: Introduction, Alan Lupack (Ed). *Three Middle English Charlemagne Romances* içinde , Kalamazoo, Michigan: Medieval Institute Publications.
- Orderic Vitalis. (1853). *The Ecclesiastical History of England and Normandy*, III, Thomas Forester (Ed. ve İngilizce Çev.). Londra.
- Özaydın, A. (1993). Dânişmendliler. *DİA*, 8, İstanbul, s. 469-474.
- Parsons, S. T. (2015). The Use of Chanson de Geste Motifs in the Latin Texts of the First Crusade (c.1095-1145). (Basılmamış Doktora Tezi). Royal Holloway, University of London. Londra.
- Ramey, L. T. (2005). *Christian, Saracen and Genre in Medieval French Literature*. New York ve Londra: Routledge.
- Roach, D. (2014). Narrative Strategy in the *Historia ecclesiastica* of Orderic Vitalis. (Basılmamış Doktora Tezi). University of Exeter. Exeter.
- Rozier, C. C. (2013). The Importance of Writing Institutional History in the Anglo-Norman Realm, c.1060-c.1142, with special reference to Eadmer's *Historia Novorum*, Symeon of Durham's *Libellus de exordio*, and the *Historia Ecclesiastica* of Orderic Vitalis. (Basılmamış Doktora Tezi). University of Durham. Durham.
- Runciman, S. (1992). *Haçlı Seferleri Tarihi II*. Fikret İşıltan (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (2000). İlgazi, Necmeddin. *DİA*, 22, İstanbul, s. 89-90.
- Sevim, A. (2008). İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/7). *Belgeler*, XXIX/33, s. 1-42.
- Swezey, M. F. (2009). Courtship and the Making of Marriage in Early Middle English Romance. (Basılmamış Doktora tezi). University of North Carolina.
- Simbat. *Simbat Vekayinâmesi (951-1334)*. Hrant D. Andreasyan (Çev.) (TTK'nda Basılmamış Nüsha).
- Süryani Mikhael. (1905). *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antiche (1166-1199)*. III. J-P. Chabot (Ed. ve Fransızca çev.). Paris: Ernest Leroux.

- Süryani Mikhail. (1944). *Vekayinâme*. II. Hrant D. Andreasyan (Çev.), (TTK'nda Basılmamış Nüsha),
- Turan, O. (2002). *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyâsi Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Türkmen, F. (1992). *Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri*. İzmir: Akademi Yayınları.
- Urfalı Mateos. (1987). *Vekayinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*. Hrant D. Andreasyan (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Warren, F. M. (1914). The Enamoured Moslem Princess in Orderic Vital and the French Epic., *Publications of the Modern Language Association of America*, 28, s. 341–58.
- Weever, J. (1998). *Sheba's Daughters, Whitening and Demonizing the Saracen Woman in Medieval French Epic*. New York ve Londra: Garland Publishing, Inc.
- Yarrow, S. (2010). Prince Bohemund, Princess Melaz, and the Gendering of Religious Difference in the Ecclesiastical History of Orderic Vitalis. Cordelia Beattie ve Kirsten A. Fenton (Eds.). *Intersections of Gender, Religion and Ethnicity in the Middle Ages* içinde (s. 140-157). Basingstoke: Palgrave Macmillan.

“Kazak” Adının Tarihî ve Etimolojik Kökenleri

Historical and Etymological Origins of the “Kazak” Name

Özgür TÜRKER

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih Bölümü,

ozgurturker@sdu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-4019-4976

Öz

“Kazak” kelimesinin etimolojik kökeni konusunda yapılan tartışmalar son birkaç yüzyılın kesinlikten uzak söylemleri ile bugüne intikal eden ciddi bir sorunsala dönüşmüş durumdadır. O’Rourke’nin “*Hiçbir şey bozkırda süren kültürel alışverişin karmaşıklığını ve yoğunluğunu Kazak adından daha iyi gösteremez*” cümlesi gerçekten de konunun içinden çıkılması güç sınırlara sahip olduğunu biz bilim insanlarına üstü kapalı bir biçimde ima ediyor. Aslında Kazak adının etimolojik kökenine dair tartışmalar bizatihi Kazak etnonimi konusunda süre gelen karmaşıklığın da bir tezahürü durumundadır. Zira bugün dünya ana karası üzerinde kendisini Kazak olarak tanımlayan birden fazla etnik unsur bulunmaktadır. Etnik, dinî ve lengüistik açıdan birbirinden farklılık arz eden bu insanların yüzyıllar boyu “Kazak” adını nasıl gururla ve köklerinden şüphe etmeksizin benimsemiş olduğu sorusu, bilinmezliklerle dolu bu gizemli yolculuğun ilk basamağını teşkil ediyor. Kazak adının etimolojik köklerinin izini sürdüğümüz bu çalışma, yaşam tarzının kimlik inşası üzerindeki muazzam tesirine şahitlik etmemizi sağlıyor.

Anahtar Kelimeler: Rus Kazakları, Etimoloji, Özgür Adam, Haydut, Türk-Moğol

Abstract

The debate over the etymological origin of the word “Cossack” has become a serious problem that has come to this day due to the imprecise rhetoric of the last few centuries. O’Rourke’s explanation of “*nothing illustrates better the complexity and density of cultural exchange that went on in the steppe than the name Cossack itself*” really hints at scientists that the subject has hard boundaries. In fact, the debate about the etymological origin of the Cossack name itself is also a manifestation of the ongoing complexity about Cossack ethnography. Because today there are more than one ethnic element on the world that defines itself as Cossack. The question of how these people, who are different from each other in ethnic, religious and linguistic terms, have proudly adopted the name “Cossack” for centuries without any doubt in their roots, constitutes the first step of this mysterious journey full of unknowns. This study, which we investigate the etymological roots of the “Cossack” name, allows us to witness the enormous impact of lifestyle on identity building.

Keywords: Russian Cossacks, Etymology, Free Man, Freebooter, Turkish-Mongo

Giriş

“Kazak” (Казак)¹ ya da batı dillerinde bu kelimeye karşılık gelen “Cossack” teriminin etimolojik kökeni ile alakalı iddiaların belki de kesinlik arz eden tek tarafı, bu kelimenin Rus ya da Slav kökenli olmadığıdır². Konunun karmaşık hâle gelmesine neden olan asıl nokta da işte burada başlamaktadır. Zira batı literatüründe kendisine saygın bir yer edinmiş bulunan Rus edebî yazınında belli başlı yazarlar tarafından kaleme alınan *Taras Bulba*³ ve *Kazaki*⁴ gibi eserlerin ana teması olan Kazaklar,

¹ Kazak kelimesi Doğu Avrupa’da çeşitli anlamlara karşılık gelmektedir: 1) Kazaklar Rus (Kiev) Devleti’nin kurucu unsurlarından biri, askerî sisteminin bir parçası (Karakalpaklar veya Çerkesler). Doğu Avrupa’da Moğolların yönetimi sırasında Altın Orda devlet sistemindeki Kazaklar böyledir. 2) Kazaklar, Polonya-Litvanya ve Moskova devletlerinin *Şehir Kazakları* (городовые Казаки) adı verilen yerel askerî sisteminin bir parçasıdır. 3) Kazaklar, XVI-XVII. yüzyıllarda Avrupa’nın doğusundaki özel bir devlet formunda varlığını sürdüren küçük askerî yapılarıdır. (Özgür Kazak, Don Cumhuriyeti, Yayık, Volga ve Terek Ordusu). 4) Kazaklar Ukrayna’nın bağımsızlık mücadelesinde Moskova Devleti’nin uyguladığı sosyo-ekonomik bir programıdır. 5) Kazaklar özel bir askerî sistem ve Rus İmparatorluğu’ndaki özel bir organizmanın özel bir parçasıdır. 6) Ve en nihayetinde Kazaklar Doğu Avrupa’nın tarihsel yaşamının bir unsuru ve faktörüdür (Bikadorov 1930, 3-4).

² Karaulov 2008, 6.

³ Gogol, 1835.

⁴ Tolstoy, 1863.

Rusluğu ve Ortodoks Hristiyanlığı baskın bir biçimde vurgulayan topluluklardı. Bu çelişki hem Rus hem de Batılı araştırmacıları “Kazak” teriminin etimolojik kökenine dair şüpheli bir yaklaşıma sevk etti.

E. D. Clarke ünlü *Travels in the Ukraine* adlı eserinde dahice bir teori ortaya atmıştı. Cresson’un dikkat çektiği bu teoride Clarke, Konstantin Porphyrogenitus’un bahsettiği “Kasachia” ülkesinin, Cossack veya Kazak genel adını alan Rusya’nın modern kabilelerinin orijinal vatanı olduğunu ileri sürüyordu. Fakat tarihsel izleri bugüne kadar ayakta kalmış güçlü komşuları arasında kaybedilen bu insanların göreceli önemsizliği, böyle bir varsayım karşısında en güçlü argümandı⁵.

Gordeev, Kazak etimolojisinin köken sorununun çözümündeki en temel zorluğun, bu kelimenin ırksal bir kökene sahip olup olmadığı, ya da tarihsel olarak mevcut olan iç koşulların etkisiyle mi ortaya çıktığı paradoksunun araştırmacıları farklı mecralara sevk etmesinden kaynaklandığını dile getirmektedir. Bu kelimenin mevcut tanımlarının çeşitliliği ve Kazak adını taşıyan farklı etnisitelerden halkların varlığı, aslında her iki varsayımın da temel dayanağını teşkil etmektedir⁶.

Şimdi bu iddialara geçmeden evvel öncelikle kelimenin sözlük anlamına odaklanalım. Başta Türkçe olmak üzere birçok farklı dilde kendisine yer edinmiş olan bu kelimenin Rusçada genel olarak “evsiz” (hatta bazen sürgün edilmiş) ya da iyi av yeteneğine sahip, devlete veya özel şahıslara hizmet eden “yalnız özgür insan” anlamında kullanıldığını kolayca dile getirebiliriz⁷. Bu konudaki en önemli başvuru kaynağı durumunda olan ve Rus dilinin etimolojik sözlüğünün yaratıcısı M. Vasmer’e göre Kazak (Казак) sözcüğü işçi, çiftlik işçisi, “özgür, bağımsız adam, maceracı, serseri” gibi anlamlara karşılık gelmekteydi⁸. Yine “işçi” anlamını onaylayan ve bunun yanına “cesur insan” anlamını da ekleyen P. Ya. Çernih ise Kazak sözcüğünü “köylü, XV-XVII. yüzyıllar arasında Don, Terek, Kuban, Ural ve Transbaykal’daki eski askerî bölgelerde yaşayan yerli halk, XVIII-XIX. yüzyıllarda ise Moskova devletinin yakınlarına getirilip yerleştirilen bir grup özgür ve fakir adam” şeklinde açıklamaktadır⁹. Çernih’in açıklamaları bizlere aynı zamanda Kazak adının anlamında zaman içinde birtakım değişimler yaşandığının ipuçlarını veriyor¹⁰.

Devrim sonrası Sovyet idaresinin Rusya’daki etnisitelere olan yaklaşımını ve bu çerçevedeki yayınların ana karakterini su götürmez bir biçimde taraflılıkla itham eden bazı modern araştırmacıların işini kolaylaştırmak adına 1900’lerin başında kaleme alınan ansiklopedik bir sözlüğe göz atalım. Komarovlara göre bu yıllarda Kazak sözcüğünün ihtiva ettiği etimolojik anlam *Kırgız-Kaysak* örneğinde de olduğu gibi Türkçe ile ilişkiliydi ve “özgür insan” olarak açıklanmıştı¹¹.

1. “Özgür Adam”dan “Haydutluğa” Kazaklar

⁵ Cresson 1919, 6-7.

⁶ Gordeev 2006, 10.

⁷ Karaulov 2008, 6.

⁸ Fasmer 1986, 158.

⁹ Çernih 1999, 367.

¹⁰ Kazak adı aynı zamanda etnik bakımdan Türk olarak kabul edilen bir topluluğu ifade etmekte ve bu durum çoğu zaman onların Rus Kazakları ile karıştırılmalarına neden olmaktadır. Aslında kelimenin temelde “evsiz”, “yurtsuz”, “hane-berduş”, “sürgün” anlamlarını muhafaza ettiği görülmekle birlikte, birbirinden farklı iki etnik unsurun karışmasının önüne geçmek adına literatürde Rus Kazakları için bazen “Kossak” veya “Kozak” gibi adlandırmalar kullanılmıştır. Buna mukabil her iki etnik unsurun da kendilerini “Kazak” olarak tanımlaması ve anlamının halk arasında bazen “hür, serbest, bekâr, mert, yiğit, cesur” gibi müspet, bazen de “derbeder, serseri, harâmî, haydut” gibi menfi anlamlara karşılık gelmesi bu adın aslında kan bağından ziyade yaşam tarzı ve bozkır kültürünün bir tezahürü olarak ortaya çıktığı tezini doğrulamaktadır. Türk toplulukları arasında “Kazak” adı ve “Kazak toplumu”nun oluşumu hakkında bkz. (Doğan, 2019, 16-27)

¹¹ Komarov ve Komarova 1899, 196.

Kazak kelimesi hakkında yapılan tanımlamaların kesiştiği en dikkat çekici nokta ise “özgürlük” kavramında gelip düğümlenmektedir. Nitekim bu özgürlük mefhumu bazı kayıtlarda olumsuz anlamları doğuracak şekilde *yağmacı, ipsiz sapsız dolaşım duran, soyguncu* (freebooter) manalarını çağrıştırmaktadır. Anlamı ve önemi çok fazla tartışmaya neden olan Kazak kelimesinin sonradan batı dillerine girdiği neredeyse tüm kaynakların üzerinde anlaştığı birkaç husustan biridir. Kelimenin Rus veya Slav kökenli olmadığı meselesi bugün tamamen kabul görmeye birlikte, yapılan geleneksel açıklama, bunun avarelik ve suç unsuru çağrıştıran “*başiboş gezen kimseleri*” veya konargöçer halkları ifade eden Tatarca (ya da Türkçe) bir kelime olduğu yönündedir. Bu terim Moskova Rusya’sında, sabit bir yaşam alanı veya mesleği olmayan, bir yerden bir yere dolaşan kişileri tanımlamak için kullanılmıştı. Daha sonra Moskova Devleti’nin sınır bölgelerinde yaşayan insanları tanımlamak için de kullanıldı, ancak gezgin ve yağmacı temel anlamı korundu¹².

M. Khodarkovsky bir göçebe federasyonu olarak tanımladığı Kazakların¹³ tam anlamıyla kaçak, çapulculuk özellikleri barındırdıklarını düşünmektedir¹⁴. J. P. LeDonne’a göre de güney ve doğu sınır bölgelerindeki türbülans karakteristik bir sosyal fenomen olan Kazakları yaratmıştı. Kazak kelimesi “çapulcu” anlamına gelmekte ve sınırın kenarında yaşayan, özgürlüklerine düşkün ve tehlikelerle yüzleşen adamları ifade etmekteydi¹⁵. S. Auskiy de Kazakların askerlik hizmeti dışında¹⁶ topluma herhangi bir yükümlülükten yoksun “özgür” adamlardan mürekkep bir topluluk olduğunu dile getirmektedir¹⁷.

Gerçekten de S. Ploky’nin de vurguladığı üzere erken modern dönemde “vahşi alanlar” olarak bilinen güney Ukrayna’nın geniş bozkır bölgelerine komşu devletler tarafından kesin bir kontrol tesis edilemedi. Kiev Rusya’sı döneminde bu bölge, *brodnyky* olarak bilinen Doğu Slav kökenli sürgünler ve göçmen grupları tarafından işgal edilmiş durumdaydı. Moğol İstilasından itibaren bozkır, resmi bir statüye tabi olmayan ve “Kazaklar” olarak adlandırılmaya başlanan balıkçılar, avcılar ve haydut grupları tarafından gezinme ve mera alanı hâline geldi. Ploky’e göre bu noktada Türk dillerinde “özgür adam” veya “haydut” anlamına gelen bu tanımlama Kazak olgusunun sosyolojik kökenine işaret etmekteydi¹⁸.

XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar, yaklaşık iki yüzyıl boyunca büyük Rus ovasının en zengin topraklarını tahrip eden Moğol İstilasının gelgit dalgaları, bir kez daha Kara Dünya’nın zengin bozkırlarının kuzeyine doğru yerleşmeye başladı. Bu süre zarfında Kazak terimi ilk önce kendisini *krestianin* veya sıradan tarım işçisi (tamamen serflik durumuna düşmek üzere olan bir sınıf) ile özdeşleştirmeyi reddeden “özgür adam”ı tanımlamak için kullanıldı. Cresson, aynı kelimenin daha önce Moğollar tarafından Rusya’nın fethinden sonra, kasabalara veya kolonilere yerleşmeyi reddeden, atalarının göçebe ve maceracı yaşamını sürdürmeyi tercih eden kabileleri tanımlamak için de kullanılmış olabileceğine dikkat çekmektedir. Bu isim aynı zamanda bozkır savaş gruplarından toplanan paralı askerlere de uygulanmaya başlandı. IV. İvan’ın hükümdarlığından sonra çarların oluşturduğu ücretli daimi hizmet milislerine de bu isim verildi¹⁹.

¹² O’Rourke 2000, 21.

¹³ Kazak tabiri daha sonraları XVIII. yüzyılda Kırgız-Kaysaklar için de kullanıldı (Khodarkovsky 2004, 12).

¹⁴ Khodarkovsky 2004, 12.

¹⁵ LeDonne 2004, 25.

¹⁶ Auskiy’nin açıklamasına göre Kazakların asıl amacı at birliklerinde sınır koruması ve askerlik yapmaktı. Kazaklar aslında köylü değildi. Savaşlara ve baskınlara katılmanın yanı sıra, avlanma yani kısacası doğanın sağladığı şeyle geçimlerini sağladılar. Doğu Slavların Kazak yerleşimleri sınır bölgelerindeydi. Kazaklar Zaporozje, Don, Kuban ve Terek nehirleri boyunca, Kafkasya’nın dağlık bölgelerinde ve Güney Sibiry’a’da, Belarus’taki Livonya (Litvanya) sınırında ve XVI. yüzyılda Moskova Rusya’sının Güney sınırı boyunca organize bir şekilde yerleşmeye başlamışlardı (Auskiy 2002, 9).

¹⁷ Auskiy 2002, 9.

¹⁸ Ploky 2001, 18.

¹⁹ Cresson 1919, 6-7.

M. Hruşevskiy, özgürlükten haydutluğa evrilen Kazaklık güdüsünü fevkalade açık bir biçimde özetlemiştir. Bu noktada onun anlattıklarına kulak kabartmak durumundayız. Hruşevskiy, Kiev’de Tatar kılıcı tehlikesine rağmen bozkırların özgürlük uğruna, toprağın zenginliğine karşı savaşmaya cesaret eden mülkiyetsiz cesur ruhları nasıl çektiğini anlatıyordu. Polonya Kiev’inden Kuzey Volhynia’dan ve Beyaz Rusya’dan gelen her göçmen akımı balıkçılık, avcılık ve arıcılık yapmak için ıssız güney ülkesine doğru taşındı. Sakinlerin sayısı arttıkça, kendilerini silahlı gruplar halinde organize ettiler ve ilkbaharın başlarında bozkırlara “seferler” yaptılar, sonbaharın sonlarına kadar orada tarım yaptılar ve daha sonra bal, balık, deriler, atlar ve sığırlar ile kalıcı evlerine döndüler. Geri dönüşlerinde sahip oldukları ayrıcalık için en iyi mallarını talep eden hükümet yetkilileri tarafından karşılandılar. Bunun sonucu olarak daha cesur olanlar kış için evine gitmedi ve bozkırlarda kalarak aşağı Dinyeper’in boş kalelerinde kışladılar. Evlerine sadece daha az cesur olanlar döndü. Bu yüzden bazı insanlar çiftliklerinde yaşadı, sadece güney bozkırlarında yazları geçirirken, diğerleri bozkırları daimi ikametgâh yaptılar. Birçoğu bu yaşam tarzını, kaleleri ve bozkırları onlara koruma sağlayan tek geçim kaynağı olarak gördü. Bu yaşam biçimine “*Kazak Hayatı*” (*kozatstvo*) adı verildi ve onu benimseyen insanlar “*Kazak*” olarak tanımlandılar. Başlangıçta “Kazaklık” balıkçılık, avcılık ve arıcılık gibi faaliyetlerle vahşi bozkır yaşamını keşfetmek anlamına geliyordu. Ancak kelimenin anlamı “*Türk ya da Tatar çobanlarını soymak*” olarak değişti. Bu Ukraynalı öncüler kendilerini yeterince güçlü hissettiklerinde Tatarlara saldırdılar. Tatar koyun sürülerini ele geçirdiler, Türk ve Ermeni tüccarların kervanlarına saldırdılar, padişah için hediyeler ile giderken Litvanyalı veya Moskovalı ulaklara el koydular. Kazaklar, Türk ve Tatarların küçük kasabalarına sık sık saldırdılar ve yağmaladılar.²⁰

Gordeev diğer yazarların zihninde “Kazak” kelimesinde gizli “özgür insan” anlamının *çapulculuk ve haydutluk* gibi olumsuz çağrışımlar yaratmasına çok daha felsefî ve bir o kadar da romantik bir açıklama ile karşılık vermektedir. Ona göre de pek tabii kökeni çok eski zamanlara kadar giden Kazak veya “özgür insan” kelimesinin ortaya çıktığı zaman dilimi sözlü (şifahî) edebiyat dönemindeki efsanevi halk kahramanlarına kadar uzanmaktaydı. İnsanlık “özgür ve mutlu” bir yaşam hayalini asla terk etmedi. Bu rüyayı gerçekleştirme arzusu, insanlığın daha güçlü olduğu, gerçekliğin ise bir o kadar acımasız ve umutsuz olduğunu ortaya koydu. Bu rüya, bağlı buldukları toplumlarla birlikte “özgürlüğe” giden, diğerlerinden bağımsız olarak, kendi anlayışlarıyla hayatlarını idame eden bireyler tarafından gerçekleştirildi. “*Bireysel cesur ruhlar etrafında mutlu bir yaşam için aynı arayışta olanlardan gruplar toplandı. Birleştirilmiş birey grupları savaş mangalarına dönüştü ve hayatlarını dostluk, eşitlik ve özgürlük gibi iç ilişkiler temelinde düzenlediler ve diğer ülkeler arasında Kazaklar veya özgür insanlar adını aldılar*”²¹.

2. Kazak Etimolojisi Hakkında Dile Getirilen İddialar

“Kazak” kelimesinin etimolojik kökenine dair ortaya atılan çeşitli iddiaların odaklandığı noktalardan biri de bu sözcüğün Türkçe ile olan yakın ilişkisidir. Ancak İskit, Moğol, Tatar ve çeşitli Türk dillerini bilmeden, bu teorilerden hangisinin daha doğru olduğuna karar vermek zordur. Bu konudaki farklı yorumlar, çok sayıda kültürel etkinin olduğu bir ortamda bir kavramı tek bir kaynak ile tespit etmeye çalışmanın zorluğunu göstermektedir²². Bu nedenle öncelikle bazı bilim adamlarının Kazak kelimesinin etimolojisi hakkında yapmış oldukları açıklamalara değinelim.

²⁰ Hrushevskiy 1970, 152-153.

²¹ Gordeev 2006, 10.

²² O’Rourke 2000, 22.

Gordeev “Kazak” kelimesinin tüm Doğu, Orta Doğu ve Küçük Asya halklarının dillerinde mevcut olduğunu belirttikten sonra asıl menşei konusu üzerinde çok fazla durmaksızın Farsçada hazine tarafından ödenen, “gaz” karşılığında görev yapan insanları tanımlayan “gazak” kelimesine dikkat çekmektedir. Gordeev ayrıca Araplar arasında da Kazak kelimesinin, Peygamber’in inancı ve yasası için savaştan atlı askerleri ifade ettiğini dile getirmektedir. Diğer yandan Moğolcada “kazykh” veya “Kazak” olarak bilinen kelimenin de “bir çadırda ayrı ayrı yaşayan özgür savaşçı” veya başka bir konseptte de “zırh, kalkan ve sınır koruması için kalede görevli veya askerî muhafız” anlamına geldiğini ilave ederek “Kazak” kelimesinin birçok halkın dilinde çeşitli ev eşyaları, kuşların ve hayvanların adı olarak yer aldığını söylemektedir²³.

Karaulov da “Kazak” sözcüğünün Moğollar (Tatarlar) tarafından Rusya’ya getirildiğini düşünenler arasındadır. Zira araştırmaları onu Moğol İstilasından önce Rus tarihinin ilk yüzyıllarından kalma hiçbir belge ve kitapta bu sözcüğe tesadüf edilemediği gerçeğine götürdü. Bu nedenle kelimenin kökenini ve orijinal anlamını bulmak için bilim adamlarının ve araştırmacıların ortaya koyduğu çeşitli tahminleri dile getirmekle yetinerek bunların bazılarını dikkat çekmeyi tercih etti. Dikkat çektiği hususlar arasında Kuzey Kafkasya’nın eteklerinde ve Kazakistan’da IX-XI. yüzyıllarında yaşayan “Kasog” (Çerkes) kabilesinin “Kazak” adıyla olan benzerliği ve bunun yanında da Türkçe-Tatarca “kaz” (kümes hayvanı) kelimesinden ya da Moğolca bir kelime olan “ko” (yani zırh, örme zırh) ve “zah” (yani sınır) kelimelerinin birleşmesiyle “kozah” (yani sınır savunucusu) şeklinde açıklanan istilahlara makul olduğu fikri bulunmaktaydı. Karaulov tarihçi Golubovsky’den yola çıkarak bu kelimenin Kıpçak (Polovetsky) kökenli olduğunu ve “muhafız” anlamına geldiğini söylüyor ve onun varsayımından hareketle, Kazakların neden gelişmiş savaşçılar olarak adlandırılması gerektiğini izah etmeye çalışıyordu. Ancak yine de bilim adamlarının tüm çabalarına rağmen “Kazak” kelimesinin köken sorununun hâlâ tartışmalı ve belirsiz olduğunu da ekleme ihtiyacı hissediyordu²⁴.

Türk-Moğol tezi bugün hâlâ Kazak adının etimolojik kökeni konusunda bir ağırlık noktası teşkil etmektedir. Hruşevsky, Seaten, Grubačić ve O’Hearn, Barrett gibi araştırmacılar Türk-Tatar orijinini destekler tarzda saptamalarda bulunurken, Savelev, Şambarov gibi yazarlar buna itiraz etmişler, Cresson ise birkaç görüşe atıfta bulunduktan sonra konu hakkında kesin bir yorum yapmaktan kaçınmıştır.

Hruşevsky’e göre bozkır halkı arasında ortaya çıkan Kazak ismi, Türklerde yaygın olarak bilinen ve daha önceki Kıpçaklar (Polovtsians) arasında ganimet için yaşayan birini belirtmek için kullanılan bir kelimeydi. İlk başta göçebe Tatarlara uygulandı, ancak daha sonra Ukraynalı yağmacılara transfer edildi²⁵.

Albert Seaten, filologların yıllarca Cossack (Kazak) ve Kazakh kelimesi ile Kuzey Kafkasya Çerkeslerini ifade eden “Kasog” kelimesi arasındaki olası bir bağlantıyı izlemeye çalıştıklarını, ancak genel olarak “Kazak” isminin güney ovada dolaşan Tatar akıncılarını ifade etmek için kullanılan “özgür maceracı” anlamına gelen Türk-Tatar kökenli bir kelimeye dayandığı söylemektedir. Zira XV. yüzyılda hepsi Tatar olan Azak, Prekop ve hatta Belgorod Kazakları bu coğrafyada yaşamaktaydılar. Daha sonra bu kelime ne hana, ne sultana, ne de prens ya da çara bağlı olmayan hafif silahlı süvari anlamına gelmeye başladı. Ayrıca bozkır haydutluğunun yanı sıra onlara karşı savaştan Rus ve Ukraynalı sınır muhafızlarına da uygulandı²⁶.

²³ Gordeev 2006, 10.

²⁴ Karaulov 2008, 6-7.

²⁵ Hrushevskiy 1970, 153.

²⁶ Seaten 1972, 7.

Grubačić ve O’Hearn ise “Kazak” kelimesinin neredeyse kesin bir biçimde Türk veya Arap kökenli olduğunu ve bu ismi taşıyan Don Kazaklarının Slav ve Türk halkları arasındaki kaynaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıktığı görüşündedir. Yazarlara göre ilk ataman (Kazak lideri) Sarı Azman’ın adı tartışmasız Türkçeydi²⁷.

Terek Kazakları hakkında bir doktora çalışması yapan T. Barrett’a göre ise Kazak kelimesinin kendisi de büyük olasılıkla yasavul²⁸ (Kazak şefi), kinjal (hançer), koş (kamp/karargâh), nagayka (kırbaç), papak (koyun derisi şapka), şalvar (geniş pantolon) gibi diğer birçok genel Kazak kelimesi ile birlikte Türk kökenlidir. Ve bunlara belki de *ataman* ve *gaydamak* (haydamak) da dâhil edilebilir²⁹.

Şimdi Türk orijini tezine karşı çıkan bazı görüşlere yer verelim ve sonrasında da sözü bu konuda en detaylı araştırmalardan birini yapmış olan Omelijan Pritsak’a bırakalım. Devrim öncesi bir tarihçi olan E.P. Savelev, geleneksel yorumlamanın birçok noktada kusurlu olduğunu, en önemlisi Kazak kelimesinin herhangi bir Tatar lehçesinde bulunmadığını ve sonuç olarak Tatar kökenli olamayacağını savundu³⁰. Savelev, Türk-Tatar kökenini öne süren Strahlenberg³¹ ve Fisher’in³² bu kelimeyi hangi kökten aldıklarını belirtmediklerini dile getirerek, Tatar dilinin modern lehçelerinde “Kazak” sözcüğü olmadığını, sonuç olarak da bu kelimenin Tatarca değil, belki onlar tarafından başka dillerden ödünç alınmış bir kelime olabileceği görüşünü dile getirmekteydi. Savelev’e göre bu yabancı sözcük Kazakların doğası ve tarihsel yaşamı ile tanımlanmıştı. Savelev bu iddiasını desteklemek adına Boltin’den alıntı yapıyor ve Kıpçak (Polovets) etkisine dikkat çekiyordu: “*Rusya’nın güneyindeki uzak zamanlarda Tatar, Sarmat ve Slav kabileleri yaşadı; bozkırda farklı kalabalıklar onlardan ayrıldılar, orada soydular ya da avlandılar. Tatarlar onlara Kazak, yani ayaktakımı dediler. Bu insanlar tarihimizde Tatarların istilasından önce de var olan Polovets adı altında tanındılar*”³³

Çok dikkate alınmaması gerektiği şerhini düşerek amatör bir Rus tarihçisi olan V. E. Şambarov’un Kazak kelimesinin kökenine dair yapmış olduğu açıklamaya bu satırlarda yer vermek istiyoruz. Zira günümüzde maalesef temeli bilimsel tetkiklere dayanan ciddi çalışmalar yerine bu türden kitaplar daha fazla rağbet görmektedir. Amatör Rus tarihçi “Kazak” kelimesi ile ilgili Türk tesirini görmezden gelerek bu adın uzun zamandır unutulmuş olan, İskitler ve Sarmatlar tarafından konuşulan eski İran dilleri vasıtasıyla geldiği yorumunu yapmaktadır. Örnek olarak da Rusçadaki dağ, deniz ve nehir isimlerinin (Don, Tuna, Dinyester, Dinyeper) eski İran dillerindeki “nehir” anlamına gelen “Dan” sözcüğünden türemesini göstermektedir. Şambarov’un belirttiğine göre “as” veya “az”, “özgür” anlamına geliyordu. Dolayısıyla Azak Denizi’nin adı da bu kökten türetilmişti. Kazak isminin izlerine Çerkas (Çerkes) adında da rastlanıyordu. Kafa-baş anlamındaki “çer” ile “özgür” anlamındaki “kas”ın birleşmesi ile Çerkas yani “özgür başlı insan” ismi ortaya çıkıyordu³⁴.

Kazakça Sözlük Almanak’ın derleyicileri, bu ismin *Saka* veya *Sakhi* olarak bilinen Hz. İsa’nın doğumundan önce Don’da yaşayan bir İskit kabilesinden türetildiğini savundular. Bu kabile beyaz

²⁷ Grubačić ve O’Hearn 2016, 58.

²⁸ Cengiz Han döneminde Moğollarda ve onun ardılı olan Türk-Moğol devletlerinde görülen *yasavular* Han’ın yasalarına göre şekillenmiş emirleri yerine getirmekle görevliydi (Ükten 2018, 173).

²⁹ Barrett 1999, 17.

³⁰ O’Rourke 2000, 21-22: Oysaki Cresson’un da belirttiği gibi Rusça “Kazak” kelimesi ve İngilizce eşdeğeri olan “Cossacks” hâlâ birçok Tatar lehçesinde “süvari” veya “maceraperest” anlamına kullanılmaktadır (Cresson 1919, 6).

³¹ Strahlenberg 1757.

³² Fiser 1774.

³³ Savelev 2010, 19.

³⁴ Şambarov 2017, 7.

olduğu için İskit (Scythian) ismine bir önek (prefix) olarak beyaz (*kos*) eklenmişti. Don Kazaklarının en son tarihçisi bunlara (*Astapenko*) üç alternatif isimlendirme daha ekledi. Birincisi, kelimenin Moğol kökenli olduğunu, ilk olarak Moğolların Gizli Tarihi'nde ortaya çıktığını ve bir aile ocağına bağlı olmayan tek bir adama gönderme yapıldığını söyledi. İkinci açıklama ise iki ayrı Moğolca kelimedenden türetilmiş olabileceği yönündeydi. Zırh veya savunma anlamına gelen “*ko*” ve sınır anlamına gelen “*zak*”. Son olarak ise Kazakların Polovtsian (Kıpçak) kökenli olabileceğini ileri sürdü. Tüm bu yorumlardaki ortak nokta ise anlamın bir derebeyinin yetkisine girmeyi reddetme güdüsüyle hareket eden özgür insanı çağrıştırmasıydı³⁵.

3. Unutulup Tekrar Hatırlanan Türkçe Sözcük “Kazak”

“Kazak” kelimesinin kökeninde bir Türk etimolojisinin yattığını sarıh örneklerle izah etmeye çalışan O. Pritsak'ın görüşleri, esasında bu yazıda vurgulanmak istenen ana istikameti işaret etmektedir. Pritsak'ın da belirttiği üzere bu kelimenin Türk etimolojisi ile ilgili olarak, âlimler arasında bir fikir birliği yoktu. Ancak yine de Hruşevskiy³⁶ ve Stökl³⁷ gibi tarihçiler ve Slav dillerinin etimologları, bu kelimenin Türk etimolojisini çekinmeksizin, ama aynı zamanda da yeterli kanıt olmadan kabul etmişlerdi. Buna mukabil bazı önde gelen Türkologların da konu ile ilgili ciddi şüpheleri bulunuyordu. Örneğin Räsänen³⁸ Türk dillerinin etimolojik sözlüğündeki Kazak maddesinde etimolojik bilgi vermekten imtina ediyor, Doerfer³⁹ ise Kazak (*qazaq*) kelimesi için güvenli bir etimolojinin mevcut olmadığını açıkça belirtiyordu. Aynı görüşler Menges tarafından da ifade edilmekteydi⁴⁰.

Pritsak, resmî açıdan Kazak kelimesinin aslında kolayca açıklanabileceğini ifade ederek şu noktadan hareket edilmesi gerektiğini belirtmekteydi: *Kaz* fiili *-ak* ekini alarak isim fiil hâline dönüşmüştü. Tıpkı *kesmek* fiilinden *kes-ik*, *yatmak* fiilinden *yat-ak*, *konmak* fiilinden *kon-uk*, *sürmek* fiilinden *sür-ek* örneklerinde olduğu gibi. Son ek *-ak* eylemin, enstrümanların ve aktörün sonucunu ifade eden isimler oluşturmaktaydı. Ancak Kazak kelimesinde bir sorun vardı. Eski Türk edebiyat dillerinde de tasdik edilen *kaz-* fiili *kazmak* anlamına geliyordu. Bu durumda *kaz-ak* ismi teorik olarak “kazıcı” anlamına sahip olmalıydı. O. Pritsak bu açmazdan bir çıkış yolu olarak Annemarie Von Gabain tarafından da dile getirilen (1960) “*qaz*” fiilinin Orhun Yazıtlarının (VIII. yüzyıl) eski Türk dilinde de var olan *qazyān* (fetheden, toplayan) fiili ile aynı anlama geldiği hipotezini yeniden gündeme getirdi. Yerleşik hayata geçişin ardından Uygurlar ve Karahanlılar döneminde unutilan bu kelime Kaşgarlı Mahmud'un da dikkatinden kaçmıştı. Daha sonra bozkırdan gelen Türkler tarafından tekrar hatırlatıldı.

Orta Çağ Müslüman dünyasında iki tür köle vardı. Birinci tip abd (çoğulu ibâd), “kölelerin oğlu”, genellikle siyah olan, ağır işlerde ve ev işlerinde kullanılan hizmetliydi. İkincisi, köle pazarından satın alınan memlûklardı (satın alınan köleler). Bunlar Polovtsian (Kıpçak) bozkırından getirilen özgür beyaz insanların çocuklarıydı. Etnik olarak onlar Kıpçak, Çerkes veya Ukraynalıların atalarıydılar. Genç yaşta satın alındılar ve askerî sanatlarda eğitildikleri özel kışlalarda tutuldular. Memlûkları kullanan Müslüman yöneticiler, Fatımî (907-1171) ve Eyyubî (1169-1250) hanedanlarıydı. 1250'de Memlûklar son Eyyubi idarecisini tahttan indirdi ve komutanları kendi başına “sultan” unvanını alarak Suriye ve Mısır'a hükmetti. Memlûkların egemenliği, Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in hem Suriye'yi hem de Mısır'ı fethettiği 1517'ye kadar sürdü. Memlûklara iletişim kurmak için Mısır ve Suriye Arapları birkaç Arapça-Kıpçakça sözlük derlediler. H. 643/M. 1245'te yazılmış en eski sözlüklerden biri olan ve 1894 yılında yayımlanan bu sözlükte *Kazak* olarak verilen bir sözcüğün anlamı Arapça “el-mücerred” yani “özgür” olarak açıklanmıştı. Ne yazık ki, hem Hruşevskiy (1909), hem de Stöckl (1953), 1894'te yayımlanan bu Arapça-Kıpçakça sözlüğünün varlığı hakkında hiçbir

³⁵ O'Rourke 2000, 21-22.

³⁶ Hrushevskiy 1909.

³⁷ Stökl 1953.

³⁸ Räsänen 1969, 243.

³⁹ Doerfer 1967.

⁴⁰ Menges 1979.

bilgiye sahip değildi ve çağdaş tarihçiler bile *Kazak* sözcüğünün ilk kez 1303 Codeks Cumanicus'ta geçtiğini tekrarladılar. Buradaki Kıpçakça yazışmalara “Ghasal Cosac” olarak geçen ifade ilk kelime henüz çözülmedi ancak ikincisinin ise Kazak olduğu kesinlik kazandı.

Bunun yanında Altın Orda dönemi Fars edebiyatında da bir Türk kelimesi olan *Kazak* bulunuyordu. İranlı yazar Natanzi 1442 yılında şöyle yazmaktaydı: “*Bu bölgede bir Kazak gibi dolaştı*”. Babür (ö. 1526) mükemmel bir devlet adamı, Hindistan'ın fatihi ve savaş sırasında bile anılarını (Babürname) yazabilen muazzam bir yazar olarak Türk Çağatay edebi dilinin önde gelen klasiklerinden birinin sahibi oldu. Bu edebi dil *Kazak* sözcüğünü çapulcu anlamında kullandı. Kelime Babürname'deki üç pasajda şöyle geçmekteydi:

- “*Baskın üzerine Moğol Tulun'u 2-3 yüz genç Kazak ile gönderdik*”
- “*İnsanlarla Kazak baskınları düzenledik, onlar benimle birlikte acı çekiyor ve yaşama arzusu arıyorlardı*”
- “*Kazak baskınlarında benimle birlikte olan prenslere ve savaşçılara, şehirler ve mülkiyetler verildi*”.

Pritsak'a göre Gabain *Kazak* kelimesinin VIII. yüzyılın eski Türk yazılarının dilinde bulunduğunu zaten ispatlamıştı. Ancak, son ek -a eklendikten ve sessiz -k seslendirilerek -y olduktan sonra *kazaya* haline geldi ve değişti. Buna deverbale reflektif son ek -n eklendi, böylece form *kazayan* oldu. Türkçedeki hece düşmesi sonucu ise *kazyan* oldu. Bazı Türk dilleri, örneğin Kıpçakçada (Kıpçak ve Çağatay) *kaz-* basit formu korundu. Buna mukabil örneğin Orhon Türk yazısında, görünüşe göre daha anlamlı olarak görülen dönüşlü form olan *kazyan* tercih edildi. Yeni sözcük çekici hale geldi ve *kaz* kelimesinin anlamını aldı. Yeni fiil *kazyan* (kazan) şimdiki “baskın ile meşgul olmak, fethetmek” anlamını aldı.

Bu kelime *kazan* şimdi eski Türk siyasi hayatının yapısında önemli bir rol oynamıştır. “Bozkırın Bismarck'ı” Vezir Bilge Tonyukuk'un 716 tarihli kitabesindeki alıntı buna tanıklık ediyor:

Transliterasyon:

- *İltäris qayan qazyänmasar, joq arti ärsär, bän özüüm, bilgä Toñuquq, qazyänmasar, bän joq ärtim ärsar,*
- *Qapayan qayan Turk sir budun jirintä bod jämä, budun jämä, kisi jämä idi joq aitaci arti.*
- *İltäris qayan, bilgä Toñuquq qazyäntuq üçün Qapayan qayan Turk sir budun joryduquy (bu...)*
- *Türk bilgä qayan, Turk sir budunuy Oyuz budunuy igidü olurur.*

Tercüme:

- *İltiriş Kağan kazanmasa, yok olsa idi, ben kendim, Bilge Tonyukuk, kazanmasam, ben yok olsa idim,*
- *Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yerinde boy da, millet de, insan da hep yok olacaktı.*
- *İltiriş Kağan, Bilge Tonyukuk kazandığı için Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yürüdüğü bu*
- *Türk Bilge Kağanı Türk Sir milletini, Oğuz milletini besleyip oturuyor.*

Kazak ile aynı kökten türeyen bir sözcük olan *kaz-kazyan* (kazan), 550 yılları civarında yeni Türk hanedanının kuruluşu esnasında ortaya çıktı. Kök Türk Devleti'nin yıkılmasından sonra, halefleri, Uygurlar (740-840) ve Müslüman Karahanlılar (840-1220) yerleşik devletler haline geldiler ve *Kazak*

ismi artık kullanılmadı. Ancak Babür'ün (ö. 1526) kendi imparatorluğunu kurmasından sonra *Kazak* kelimesi, Çağataylılar ile başlayan Türk edebî dillerine yeniden girdi. Netice itibariyle Pritsak'a göre Doğu Slav etimolojisi Kazak'ın XIV. yüzyıldan bir süre sonra Kıpçakça Kazak'tan (qaz-) ödünç alındığına şüphe yoktu. Bu şekilde Doğu Avrupa'daki etimon Kazak göçebe Türk kökenliydi⁴¹.

4. Rus Kazak Etoniminin Oluşum Evreleri

“Kazak” kelimesinin ilk olarak XV. yüzyılda Karadeniz'deki Yunan ticaret istasyonlarını yağmalayan grupları tanımlamak için kullanıldığı kayda geçmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında Rus, Polonya ve hatta Litvanyalıların istihdam ettiği Tatar Kazaklarına birkaç referans bulunmaktaydı. 1444'te Moskova'nın güneydoğusundaki Ryazan Prenslüğünde, daha sonra liderleri Müslüman Kasım Han'ın adından ötürü “Kasimov Kazakları” olarak bilinen Kazan Tatarlarının güçlü bir grubu bulunmaktaydı. 1468'de Moskova'nın finanse ettiği Kazakların başka bir kaydında hem Ryazan hem de Moskova Kazaklarının Don ve Volga dolaylarında sınır ötesi savaşçıları, rehberler, elçiler ve kervanlar için koruma aracı olarak kullanıldığına dair açıklamalar bulunmaktadır. Aynı yıl Rus ismi Ivan Runo olan bir Kazak lideri ortaya çıktı ve bu tarihten itibaren Rus veya Ukraynalı Kazaklar Tatar veya kabile kökenli olanlardan daha fazla bir nüfusa ulaştılar⁴².

Günümüzde kendisini Rus Kazakları olarak tanımlayan bireylerin etnik kökeni de tıpkı taşımakta oldukları isim kadar tartışmalıdır. Kazak kelimesi ile ilgili çeşitli kavramların ortaya çıkması, tarihçileri bu kelimenin ırksal kökenden ötürü değil, karakteristik özelliklerden farklı olan özel koşullar altında yaşayan insanlara aktarıldığı sonucuna götürmüştür⁴³.

Boeck'in tanımında, Don Kazakları “*farklı unsurlardan oluşan, fakat bürokratik ve eşitlikçi bir politik sisteme bağlı bir sosyo-kültürel füzyon*”du. Erken Kazak kimliği ortak dil veya ortak kökenler tarafından değil, ortak çıkarlarla tanımlanmıştı.⁴⁴ Don Kazakları heterojen unsurların, tarihlerin ve kültürel deneyimlerin özgün bir birleşimiydiler⁴⁵. Bununla birlikte hem Kazak, hem de Rus kaynakları Kazak toplumunun melez doğasını vurgulamaktadırlar. XVII. yüzyılın ortalarında Moskovalı kâtip Kotoşikhin, Don Kazaklarının yeni vaftiz edilmiş Tatarlar, Zaporojian Kazakları ve Polonyalılarından meydana geldiğini belirtiyordu. Yine Don Kazaklarının Çar'a hitaben yazdığı 1659 tarihli bir mektupta, bölgelerinde Türkler ve Tatarlar, ayrıca Yunanlılar ve diğer çeşitli milletlerden yabancı insanların yaşadığını ve onlarında kendileriyle birlikte Çar'a hizmet ettiklerini hatırlatıyordu⁴⁶.

Doğal olmayan bir fikir birliği ile bu terim farklı zamanlarda ve geniş ölçüde birbirinden ayrılmış yerlerde, bozkırların göçebe halkları tarafından bir kabile adı olarak benimsendi. Ancak bu kabileler

⁴¹ Pritsak 2006, 237-243.

⁴² Seaten 1972, 7.

⁴³ Gordeev 2006, 10.

⁴⁴ İlk Don Kazakları, Slavlar değil, Kıpçak Hanlığı'nın dağılması sırasında orijinal kabile bağları kopmuş ve bağımsız yağmacılara dönüşerek hayatta kalmış Tatarlardı. XVI. yüzyılın başlarında, bozkırda kaynaşabilecekleri seyrek bir Rus nüfusu vardı, çünkü Moğol istilaları Voronej ve Kuzey Don boyunca tüm Rus sömürgeciliğini ortadan kaldırmıştı. Rus avcıları, balıkçıları ve arı yetiştiricilerinin birkaç küçük dağınık yerleşimi hayatta kaldı ve bu yerleşimcilerin bazıları Kazakların yaşam biçimini benimsediler. Avlanmalarını ve toplanarak paralı askerlik faaliyetleri yapmalarını sağladılar. Daha sonra onlara kuzeyden gelen kaçaklar katıldı. Volga'dan vaftiz edilmiş “hizmet Tatarları”, Moskova'dan kaçak köylüler ve köleler, iç savaş gibi çatışmalarla yerlerinden ayrılan Ryazan askerleri. Böylece Slav unsuru XVI. yüzyılın başlarına kadar Kazaklar arasında hüküm sürdü ve toplumlarına kabul için Ortodoksluğa dönüşüm gerekli hâle geldi (Davies 2007, 29).

⁴⁵ Grubačić ve O'Hearn 2016, 58.

⁴⁶ Boeck 2009, 31.

ile modern Rusya'nın ünlü "*Kazakları*" arasında doğrudan bir bağ olup olmadığı sorusu nadiren soruldu ki bu da zaten çok uzak tarihsel analogilere dayanmaktaydı⁴⁷.

Kazaklar, geniş anlamda, sadece bir bütün olarak çeşitli ulusların (Slav, Kalmuk, Tatar, Kırgız, Osetin, Burtay vs.) özgürce birlikte yaşama biçimini değil, aynı zamanda bu birlikte yaşamanın özel ideolojisi ve psikolojisini de yansıtmaktaydılar⁴⁸. Bununla birlikte XV. yüzyılın sonlarından başlayarak tarihsel kaynaklar Türklerden ziyade Slav Kazaklarına daha sık atıfta bulunmaktadır. "Kazaklar" terimi muhtemelen ilk olarak 1492'de Litvanya Büyük Dükalığı'nın Rumen halkına atıfta bulunarak, Kırım Hanı ve Litvanya büyük prensine karşılık geldi. Ertesi yıl, Han ayrıca Moskova'nın büyük prensine Ruthenian Kazaklarını şikâyet etti. XVI. yüzyılın başlarında "Kazak" terimi Litvanya Büyük Dükalığı'nda, Çerkasky ve diğer Dnipro kalelerinin sakinlerini ve meralarda hayvanlarını otlatan kişileri ifade etmek için yaygın olarak uygulanmaya başlandı. Kazak terimi böylelikle orijinal anlamı ve kullanımından bağımsız olarak kendi başına bir hayat kazandı⁴⁹.

İlk olarak 1444'teki tarihî kayıtlarda bahsedilen Kazaklar, uzak sınırlar boyunca, iç içe geçmiş hâkimiyet alanları ve sahibi belirsiz arazilerde ortaya çıkmaya başlayan savaşçı maceracıların özgür veya kısmen bağımlı toplumlarını temsil ediyordu. Askerî organizasyon ve beceri, macera ruhu ve en nihayetinde de Moskova'nın dayattığı siyasî ve sosyal sisteme duyulan öfke onları ortak amaçlar etrafında birleştirmişti. Böylelikle Kazaklar Sorunlar Zamanı'nda bir başka büyük ve patlayıcı unsur haline geldiler⁵⁰.

XV. ve XVI. yüzyılın ilk Kazakları iki ayrı unsurdan oluşuyordu. Kılavuz, koruma aracı ve bozkır devriyesi olarak hizmet eden düzensiz, atlı ve "özgür" Kazaklar vardı. Bunlardan bazıları eşkıyalığa da meyillilerdi. Bundan başka "Şehir Kazakları" (Gorodovie Kazaki) olarak bilinen yani özellikle belirli sınır kasabalarına veya karakollara hizmet veren süvariler bulunuyordu. Bunlar para veya aynî ödeme karşılığında tam veya yarı zamanlı hizmet için toplanan bireysel paralı askerlerdi. Bazılarına, genellikle yaşamaları için, araziler bile verilmiş ve kendilerine küçük çiftlikler kurmuşlardı. Bu Şehir Kazakları sadece açık güney kanadında değil, tüm sınır bölgelerinde bulunacaktı; Smolensk, Pskov, Novgorod, Velikiye Luki ve Vologda gibi uzak yerlerde hizmet edeceklerdi. Polonyalılar aynı zamanda Şehir Kazaklarını Moskova'dakilerle aynı kapsamda kabul etmeye başladılar, ancak bunlar çoğunlukla Ukrayna'nın güney sınırlarında kullanıldılar ve daha ziyade Ukrayna nüfusu arasından işe alındılar⁵¹.

Böylelikle zamanla "Kazak" kavramı değişti ve bu özgür biniciler bağımsızlıklarını korurken, yavaş yavaş Rus Devleti'nin savaş makinesinde komşularıyla olan güç dengesini sarsacak önemli bir kaldıraç haline geldiler. Rus Devleti'nin artan ekonomik ve askerî gücü ile birlikte güney ve doğu sınırları muazzam bir şekilde genişledi. Kazanılan yeni topraklar öncelikle Kazaklar tarafından dolduruldu ve sınırlardaki Asya ve Avrupa halklarına karşı güçlü bariyer duvarı oluşturuldu⁵².

İlk başta Don ve Küçük Rus Kazakları vardı: Don'daki Kazakların sayısı arttığında, ganimetin olduğu her yere ekip gönderilmeye başlandı. Kazakların bir kısmı Volga'yı geçti ve Volga Kazakları topluluğunu oluşturdu. Hazar Denizi'nin doğusundan Nechaya liderliğindeki Volga Kazaklarının bir kısmı Nogay başkenti Saraycık'ı harap etti ve 1584'te Yayık Nehri'ne yerleşerek Yayık veya Ural Kazak ordusunu oluşturdu. Ataman Andrey liderliğindeki diğer birim Terek Nehri'nde durdu ve Terek

⁴⁷ Cresson 1919, 6.

⁴⁸ Bıkadorov 1930, 3-4.

⁴⁹ Ploky 2001, 18.

⁵⁰ Riasanovsky 2005, 44.

⁵¹ Seaten 1972, 7.

⁵² Auskiy 2002, 9.

Kazak Ordusu'nu kurdu. Yermak Timofeyeviç ile üçüncü bölüm Uralları geçti ve Sibirya Kazak ordusunu oluşturdu.

Rus Çarı Korkunç İvan Kazaklara maaş verdi ve onlarla ittifakı güçlendirmeye çalıştı. Ancak Boris Godunov yönetiminde maaşların ödenmesi sona erdi ve tüm ilişkiler kesintiye uğradı. Sahte Dimitri bundan faydalandı ve Kazakları kendi tarafına çekti. Kazaklar 1611'de Sahte Dimitrilerin ikincisinin ölümünden sonra tekrar Ruslara döndüler. 1612'de Moskova yakınlarındaki bir savaşa katıldılar.1623'te Don Kazakları, Rusların güney sınırlarını kontrol eden "Büyükelçilik Düzeni"nin⁵³ emri altına girdiler. Daha sonra yine Rusya'ya hizmet ettiler ve Çar Fyodor Alekseeviç (1676-1672) onları tamamen Rusya'ya boyun eğmeye davet etti. Mazepa'nın isyanından sonra Don, Medveditsa ve Ilovle üzerindeki Ilovlinisky kasabasındaki Kazak yerleşimleri yıkıldı, Don boyunca topraklar Bakhmüt eyaletine ve Khoprak boyunca olan yerler de Voronej eyaletine katıldı.

Ural Kazakları 1602'de Rus vatandaşlığına teslim oldu. İlk kez Polonya'ya karşı savaşmak üzere 1667'de gönderildiler. 1701-1707'de İsveçlilere karşı, 1712'de Kuban'a ve 1717'de Prens Bekoviç ile Hive'ye 1.500 Kazak gönderildi. 1725 yılı ise Kazakların düzenli birliklerin kuruluş tarihidir.

Orenburg Kazak ordusu 1736 yılında "Orenburg Düzensiz Kolordusu" adı altında kuruldu; Samara ve Ufa şehirlerinden olan Kazaklardan oluşuyordu. Samara Kazakları ise yabancı okçularından ve Smolensk'in soylularından oluşmaktaydı. Ufa Kazakları bölgeyi doldurmak için hükümet tarafından çağrılan okçu ve avcılardan oluşuyordu. Orenburg Kazakları, Samara ve Orenburg'a yerleştirildiler. Kafkasya Hattı'ndaki Kazak ordusu XVI. yüzyılda Terek ve Kuban'a yerleşen ve Don'dan gelen göçmenlerden oluşuyordu. 1722'de Terek ve Kızılyar Kazak birlikleri, daha sonra Kızılyar ve Grebensky alayları kuruldu. 1777 yılında Kafkasya Hattı'na yerleştirilen Don Kazaklarından Hoper, Vomsk, Mozdok ve Kuban alayları kuruldu. 1803'te Ukraynalı avcılardan Kafkas alayı kuruldu. 1832'de Kuban, Hopers ve Mozdok alaylarının köylerinden Stavropol ve Gorsky alayları oluşturuldu. Karadeniz Kazak ordusu, 1787 yılında Zaporojian ve diğer Kazaklardan Prens Potemkin tarafından oluşturuldu. Tuna Kazak ordusu, Besarabya bölgesine yerleşen Moldavyalılar ve Bulgarlardan 1807 yılında oluşturuldu. Ukrayna Kazak ordusu ise 1812'de kuruldu ve 4 alaya ayrıldı. 1816'da Ukrayna dilinde "Gerts" adını aldılar.

Çuguyev Kazakları, XVII. yüzyılda esas olarak Küçük Rus Kazaklarından oluşmuş ve 1808'de bir grup Çurevsky alayını oluşturmuştur. Sibirya Hattı Kazak ordusu, 1775 yılında Yermak'ın soyundan gelenler tarafından İrtiş Nehri üzerinde kuruldu. Sibirya ordusunda birkaç yüz sürgün tespit edilmektedir; 1814'te Polonyalılardan savaş esirleri seçilerek ordu sınırları korumak için buralara getirildiler. Transbaykal Kazak ordusu, 1851'de Doğu Sibirya'da Çin'e karşı sınırı korumak için yerliler ve Şehir Kazakları tarafından kuruldu. Bu oluşum Sibirya Şehir Kazakları ve polis memurları tarafından titizlikle gerçekleştirildi. XIX. yüzyılın sonunda tüm Kazaklar 1,3 milyon erkek olarak kabul edildi ve toplam Kazak nüfusu 2,5 milyon idi (askerî olmayan sınıflarla birlikte, Kazak bölgelerinin toplam nüfusu 5,5 milyon). Bu hizmetlerine karşılık, Kazaklara toplam 54 milyon dönümlük geniş araziler tahsis edilmişti⁵⁴.

XVIII-XX. yüzyıllara gelindiğinde artık Rus İmparatorluğu'nun resmî belgelerinde geçen "Kazak" sözcüğü Rus toprağında özel hak ve görevlere sahip olan ve aynı zamanda Rus ordusunun seçkin

⁵³ *Posolskiy Prikaz* (Посольский приказ): 1549-1720 yılları arasında Rusya'nın güneydoğu sınırları içinde kalan bir kısım bölgeyi idare etmek için tesis edilmiş olan idarî kurum.

⁵⁴ Komarov ve Komarova 1899, 196-197.

süvari ve topçu birliklerinin alt rütbeli bir üyesi anlamına geliyordu. Kazaklar zamanla Rus devletinin bir parçası oldular; genişleyen devletin sınırlarında çok sayıda Kazak birliği kuruldu⁵⁵.

Sonuç

Bugün dünya üzerinde kendilerini “Kazak” olarak tanımlayan halkların tıpkı adları gibi etnik kökenleri de tartışma konusudur. Hem konuştukları diller, hem de ırki özellikleri birbirinden farklı olan bu toplumların neden ortak bir etnonimi benimsedikleri sorusu akıllara gelmektedir. Bu çalışma çerçevesinde ortaya konulmak istenen temel husus, aslında isteyerek ya da istemsiz olarak bozkır yaşamının içine çekilen farklı etnisiteden insanların aradan geçen uzun süre zarfında, coğrafi ve iklim şartlarının da tesiriyle ortak bir kimliğe bürünmüş olduklarıdır. Her ne kadar taşıdıkları “Kazak” adının etimolojik kökeni büyük olasılıkla Türk-Moğol orijininden kaynaklanıyor olsa da Rusya’nın XVI. yüzyıldan itibaren güneye ve batıya doğru genişlemesini takip eden yıllar Rusluk ve Ortodoks Hristiyanlığın baskın olduğu bu coğrafyadaki “Özgür Kazak” unsurunun yeni baştan şekillenmesine neden olmuştur. Zaten bu tarihten itibaren Kazak toplumu üzerinde Rus ırkının ve Ortodoksluğun bariz bir etkisi hissedilmektedir. Kendilerine Rusya’nın güney sınırını Lehistan, Osmanlı ve Kırım’a karşı koruma veya bu devletlere yağma akınları yapma görevi verildiği tarihten itibaren artık Kazaklar Rus tarihinin bir parçası hâline gelmişlerdir. Ancak yine de Rusların bu özgür insanları kolaylıkla kontrol altına aldıklarını söylemek doğru olamaz. Zira Razin, Bulavin, Mazepa ve Pugaçev gibi Kazak liderlerin etrafında kenetlenen Kazaklar, Rus efendilerine karşı kitlesel isyanlara sebebiyet vermişlerdir.

Kaynakça

- Auskiy, S. (2002). Kazaki: Osoboe Soslovie. Sankt-Peterburg: İzdatelskiy Dom Neva.
- Barrett, T. M. (1999). At the Edge of Empire: The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier, 1700-1860. Colorado: Westview Press.
- Bıkadorov, I. F. (1930). İstoriya Kazaçestva. Kn. 1. Prag.
- Boeck, Brian J. (2009). Imperial Boundaries: Cossack Communities and Empire-Building in the Age of Peter the Great. New York: Cambridge University Press.
- Cresson, W. P. (1919). The Cossacks: Their History and Country. New York: Bentano’s.
- Çernih, P. Ya. (1999). İstoriko-Etimologičeskiy Slovar Sovremennovo Ruskoyo Yazıka. T. 1. Moskva: Russkiy Yazık.
- Davies, Brian L. (2007). Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500–1700. New York: Routledge.
- Doğan, O. (2019). Kazak Adının Menşei, Kazak Halkının Ve Hanlığı’nın Oluşumu ve Faaliyetleri (XVI. Yüzyıla Kadar). Bellek/ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi, C. 1, S. 1, 16-27.
- Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi
- Fasmer, M. (1986). Etimologičeskiy Slovar Russkovo Yazıka. Tom. 2. Moskva: Progress.
- Fişer, I. E. (1774). Sibirskaya İstoriya, Sankt Peterburg.
- Gordeev, Andrey A. (2006). İstoriya Kazaçestva. Moskva: Veçe.
- Grubačić, A., D. O’Hearn. (2016). Living at the Edges of Capitalism: Adventures in Exile and Mutual Aid. California: University of California Press.

⁵⁵ Safarov 2014, 4-5.

- Hrushevskiy, M. (1970). *A History of Ukraine*, Ed. O. J. Frederiksen. Yale: Archon Books.
- Karaulov, M. A. (2008). *Terskoe Kazaçestva*. Moskva: Veçe.
- Khodarkovsky, M. (2004). *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*. Indiana: Indiana University Press.
- Komarov, V. V., İ. F. Komarova. (1899). *Nastolny Entsiklopedičeskiy Slovar 1899 goda*. Moskva.
- LeDonne, J. P. (2004). *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831*. New York: Oxford University Press.
- O'Rourke, S. (2000). *Warriors and Peasants: The Don Cossacks in Late Imperial Russia*. London: Macmillan Press.
- Plokyh, S. (2001). *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*. New York: Oxford University Press.
- Pritsak, O. (2006). The Turkic Etymology of the Word "Qazaq" "Cossack". *Harvard Ukrainian Studies*. 28, 237-243.
- Riasanovsky, N. V. (2005). *Russian Identities: A Historical Survey*. New York: Oxford University Press.
- Safarov, D. A. (2014). *İstoriya Kazaçestva Yugo-Vostoka Rossii*. Orenburg: İzdatelstvo OGPU.
- Savelev, E. P. (2010). *Drevnyaya İstoriya Kazaçestva*. Moskva: Veçe.
- Seaton, A. (1972). *The Cossaks*. Norwich: Osprey.
- Strahlenberg, P. J. (1757). *Description Historique de L'Empire Russien*. Tome I. Amsterdam: Desaint Saillant.
- Şambarov, V. E. (2017). *Bıl i Legendi Zaporozjskoy Seçi: Podlinnaya İstoiya Malorossiyskovo Kazaçestva*. Moskva: Algoritm.
- Ükten, S. Serkan. (2018). *Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kaniye Eyaleti İdarecileri Nagykanizsa Province Governors

Aziz ALTI

Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi Tarih Bölümü Tunceli, azizalti@munzur.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-00025009-9438

Salih BAŞKUTLU

Arş. Gör., Munzur Üniversitesi Tarih Bölümü Tunceli (Sakarya Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Doktora
Öğrencisi), salihbaskutlu@munzur.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-1676-6505

Öz

1600 yılında fethedilen Kaniye kalesi 1690 senesine kadar Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalmıştır. Ele geçirilmesinin ardından Kaniye eyalet merkezi yapılmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla 90 yıllık hâkimiyet süresince Kaniye eyaletinde 57 idareci görev yapmıştır. Vali/beylerbeylerinin görev süreleri kanun üzere belli olmasına rağmen çeşitli sebeplerden ötürü bu süre ya kısalmış ya da uzatılmıştır. Kaniye eyaletine atanan idarecilerin geçmişine bakıldığında çoğunluğunun Rumeli'de yönetim tecrübesinin olduğu görülmüştür. Rumeli özelinde ise Budin ve Temeşvar beylerbeylerinin/valilerinin Kaniye'ye atamaları yapılmıştır. Ayrıca bazı sancakbeyleri de ödüllendirilerek Kaniye eyaletine vali/beylerbeyi olarak atanmıştır. Taltifin yanı sıra Kaniye eyaletinin bir serhad şehri olmasından dolayı bazı idareciler bir nevi merkezden uzak tutulmak amacıyla buraya görevlendirilmişlerdir. Kaniye eyaletinin son beylerbeyi/valisi olan Fındık Mustafa Paşa aylar süren kuşatma neticesinde daha fazla dayanamayarak 1690 yılında Kaniye'yi Avusturya'ya (Habsburg) teslim etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kaniye Kalesi, Beylerbeyi/Vali, Eyalet, Orta Avrupa, Hâkimiyet Mücadelesi.

Abstract

The Kanizsa castle, conquered in 1600, remained under the rule of the Ottoman State until 1690. After its capture, Kanizsa province center was built. As far as can be determined, during the 90 years of domination, 57 administrators served in Kanizsa province. Although the terms of office of the governor/grand seigneur are determined by law, this period has been shortened or extended for various reasons. When we look at the history of the administrators assigned to the Kanizsa province, it is seen that most of them have management experience in Rumelia. In the special of Rumeli, the appointments of Budin and Timişvar grand seigneur/governors to Kanizsa were made. In addition to the prise, some administrators were assigned here to keep away from the center, as Kanizsa province is a city of boundary. Fındık Mustafa Pasha, who is the last grand seigneur/governor of Kanizsa province, unable to withstand months of siege and handed Kanizsa to Austria (Habsburg) in 1690.

Key Words: Kanizsa Castle, Grand Seigneur/Governor, State/Province, Central Europe, Power Struggle

Giriş

Rumeli toprakları üzerinde genişleme siyaseti güden Osmanlı Devleti, uyguladığı istimalet ve iskân politikalarıyla Rumeli'de kalıcı olmayı amaçlamıştır¹. Osmanlı Devleti Rumeli'deki ilerlemelerinin ardından Belgrad kapılarına dayanmıştır. Belgrad Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa politikasında önemli yer edinmiştir. İlk defa II. Murad tarafından 1441 senesinde kuşatılan Belgrad, akabinde Fatih Sultan Mehmed tarafından da kuşatılsa da başarı elde edilememiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1521 yılında Belgrad'ı ele geçirmesiyle birlikte bu şehir Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa politikasında ileri karakol vazifesini üstlenmiştir. Özellikle 1541 yılında Budin'in alınışına kadar Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın içlerine düzenlediği seferlerde stratejik rol oynamış² ve bu tarihten sonra da bilhassa Uyvar ve Viyana seferlerinin önemli askeri harekât merkezi olarak işlev görmüştür³. Böylece Osmanlı Devleti'nin Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devrinden itibaren bir Orta Avrupa siyasetinin oluştuğu aşikârdır. Osmanlıların 1526 yılında Mohaç Savaşı'nda Macaristan Krallığı'na son vermesiyle Orta Avrupa'da bir güç boşluğu meydana gelmiş ve Osmanlılar bu boşluğu doldurmaya çalışmışlardır⁴. Macar toprakları üzerindeki hâkimiyet çekişmesi ortaya Osmanlı-Avusturya

¹ Doğru 2002, 165-176.

² Karagöz 2008, 4.

³ Zamolo 1992, 407-409.

⁴ Emecen 2005, 232-235.

(Habsburg) mücadelesini çıkartmıştır. Bu doğrultuda Kanuni Sultan Süleyman 1529 yılında Viyana'yı kuşatmış, 1532 senesinde ise Alman Seferini düzenleyerek Orta Avrupa'daki hâkimiyetini güçlendirmek istemiştir⁵. İki taraf arasında 1533 yılında imzalanan antlaşma ile Avusturya hükümdarı Ferdinand Macaristan üzerindeki iddialarından vazgeçse de sükûnet ortamı ancak 1541 yılına kadar devam edebilmiştir⁶. 16. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu doğuda Safeviler batıda ise Habsburglar ile uzun soluklu ve yıpratıcı savaflara girişmişti. Bunun dışında içeride Celalilerle mücadele henüz devam ediyordu. Bu açıdan üç cephede yoğun bir mücadele veren imparatorluk için askeri ve siyasi açıdan yeni bir dönem başlıyordu. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Orta Avrupa'da kurulan statüko geçerliliğini yitirmişti. Osmanlılar ile Habsburglar arasında yaşanan onbeş yıl savaşları (1591-1606) çatışmalar, her yıl düzenlenen askeri seferler ve kale kuşatmaları şeklinde sürmüştü. Bu savaşla birlikte Batıda Osmanlının gücüyle alakalı yeni kanaatler oluşmuştu. Osmanlı tarafında ise Batıdaki askeri teknolojinin gelişiminin fark edilmesine vesile olmuştu. Bu uzun savaş döneminde sadece değişen statükonun yeni konumu fark edilmedi bazı stratejik mevkiilerde el değiştirdi. Bunlardan biri olan Kanije kalesi bu süreçte Osmanlı topraklarına katıldı⁷. Osmanlı-Habsburg mücadelesi her iki tarafın kendince sebeplerinden ötürü 1606 yılındaki Zivatoruk Antlaşması ile sona erdi. Öz'e göre bu antlaşma bir nevi Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa'daki yayılışının sona ermesinin ilanı idi⁸. Osmanlı-Habsburg mücadelesinde o dönem Avrupa'da cereyan eden Otuz Yıl Savaşları Osmanlı Devleti'nin elini güçlendiren olay olarak gözükmemektedir. Ancak Osmanlı Devleti içinde bulunduğu çeşitli sebeplerden ötürü bunu lehine değerlendirememiştir⁹. İlerleyen yıllarda Osmanlı- Habsburg çekişmesi neticesinde savaşlar kaçınılmaz olmuş ve 1663 yılında Uyvar ele geçirilmiş, 1664'te ise iki taraf arasında Vasvar antlaşması yapılarak savaşa son verilmiştir¹⁰. İki siyasi erk arasındaki kırılma noktasını 1683 yılındaki II. Viyana kuşatması oluşturmuştur. II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması Osmanlı Devleti için "zirveden dönüş" olarak tanımlanmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan geri çekilmeye başlaması ve başta Avusturya (Habsburg) olmak üzere birçok Avrupa devleti ile 16 yıl boyunca devam eden savaşlar neticesinde 1699 yılında Karlofça antlaşması imzalanmıştır¹¹. Bu atmosferde kaybedilen kalelerden birisi de Kanije olmuştur.

Kanije Eyaleti

Bugünkü Macaristan'ın güneybatısında yer alan Kanije kalesi 13. yüzyılın sonu veya 14. yüzyılın başlarında yapıldı. Adını bölgenin hâkimi olan Kanizsai ailesinden alan kale 1321'den başlayarak 200 yıl boyunca sürekli büyüdü. 1409 yılından itibaren istikrarlı bir döneme giren şehir hanedanlığı bölgedeki geniş topraklara hükmetti. 1532 yılında ailenin son erkek varisi de ölünce şehrin bütün hakları tek varis olan Orsolya'ya geçti. Macar kralı tarafından hakları resmi olarak tanınan Orsolya sonrasında Macar devlet adamı Tamás Nádasdy'yi ile evlendi ve kentin yeni hâkimi bu kişi oldu. Kanije, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) üçüncü Macaristan seferi esnasında geçici süreliğine Osmanlı idaresinde kaldı. Ancak bu durum çok uzun sürmedi. Tamás Nádasdy 1540 yılından başlayarak kaleyi güçlendirdi. 1566 yılından şehrin yakınında bulunan Sigetvar kalesinin Osmanlı idaresine girmesiyle birlikte Kanije kalesinin de stratejik önemi arttı ve kale Habsburg yönetimine devredildi. İki imparatorluk arasında Orta Avrupa mücadelesinde kilit önemde bir mevkie sahip olan kaleye Habsburglar tarafından iyi bir komutan olan Macar György Thury tayin edildi. Osmanlı Devleti'nin sürekli saldırılarına maruz kalan kalenin bütün güçlendirme çalışmalarına rağmen savunması zayıflıyordu. Aralıksız Osmanlı saldırıları karşısında daha fazla tutunamayan sazlık ve bataklıklarla çevrili Kanije kalesi, III. Mehmed'in (1595-1603) iktidarı döneminde Sadrazam Boşnak İbrahim Paşa tarafından 22 Ekim 1600 tarihinde fethedildi.¹² Ancak Habsburglar açısından önemli bir

⁵ Gökbilgin 2002, 530-532.

⁶ Savaş 2002, 555-556.

⁷ Emecen 2007, 87,88.

⁸ Öz 2002, 715.

⁹ Stepanek 2002, 733.

¹⁰ Uzunçarşılı 2011, 406-412.

¹¹ Çiçek 2002, 746-761.

¹² "...Kal'a-ı mezbûre bir müstahkem ve metin kal'a olub berk nâm nehrin çâk -ı vasatında vaki 'nehr-i mezbûre kal'anın üzerine gelüb iki şikk ve yine kal'anın altında muttasıl olmagla cânib-i şarkı müseyyil ü nehr olduğundan mâ'adâ etrâfında birer mîl mikdârı yerleri sazlık ve bataklık olub ve kal'aya karîb yerleri geçid

mevki olan bu kalenin- bir zamanlar için Almanya'nın anahtarı olarak görülüyordu¹³- elden çıkması kalenin eski komutanı Avusturyalı Georg Paradeiser ve yanındakilerin ölüm cezasına çarptırılmasına neden oldu. Osmanlıların Orta Avrupa siyaseti bağlamında fethedilen Kanije kalesi bölgenin savunması açısından büyük önem ifade ediyordu. Avusturya (Habsburg) ile olan sınırın emniyeti ve bölgede yapılan akınların hareket noktası olması bakımından stratejik öneme sahip olan Kanije, Osmanlı idaresine geçtikten sonra hızla tahkim edilmiş ve kale de askeri bir garnizon kurulmuştur. Kanije coğrafi konumu bakımından çok kritik bir noktadaydı. Osmanlıların en uç kentleri arasında yer alıyordu. Bu açıdan kente beylerbeyi olarak gönderilen Osmanlı paşalarının askeri ve diplomatik işler açısından donanımlı olması gerekiyordu. Habsburglar kalenin kaybedilişine kabullenmeyerek prens Ferdinand komutasında bir orduyu kale üzerine gönderdi. 10 Eylül 1601 tarihinde başlayan Habsburg kuşatması aynı yılın 17 Kasım'ına kadar sürdü. İki imparatorluk arasında 1593 yılında başlayan ve 1606 Zitvatoruk Antlaşması ile sonuçlanacak uzun süreli bir savaşın içinde cereyan eden Kanije kuşatması Kanije beylerbeyi Tiryaki Hasan Paşa'nın başarılı savunmasıyla hüsrana uğratıldı¹⁴. Kanije şehrinin alınmasından sonra sadrazam bölgede yeni idari merkezler kurdu. Böylece Kanije merkez olmak üzere Budin ve Bosna eyaletlerinden bazı sancakların aktarılmasıyla Kanije eyaleti¹⁵ ihdas edildi. Kanije eyaletine Köstendil sancakbeyi Arnavut Hasan Paşa ilk beylerbeyi olarak atandı. Fakat bölgenin stratejik konumundan ötürü Sadrazam Damad İbrahim Paşa birkaç gün sonra daha deneyimli bir devlet adamı olan Budin valisi Tiryaki Hasan Paşa'yı Kanije eyaletine vali olarak atamıştır. Bu eyalet idari bakımdan bazen Budin eyaletinin idaresi altına girebiliyordu¹⁶. Kanije şehri fethedildikten

virmez nehr-i mezbûr olmağın kal'a-ı mezbûreyi dögmek sa'b ve yürüiş itmek gâyetde es'ab iken..." Lokmacı 2015, 838-839; Hezarfen Hüseyin Efendi 1998, 182.

¹³ Finkel 2007, 275.

¹⁴ Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanije savunması için detaylı bilgi için bkz. Kanije Savunması ve Tiryaki Hasan Paşa, Hazırlayan: T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

¹⁵ Osmanlı Devleti'nde en büyük idari birim için kullanılan eyalet teriminin yerine ilk dönemlerde (1591 yılına kadar) beylerbeyi ifadesi kullanılıyordu (İnalçık 1995, 548). Osmanlı Devleti'nde önceleri geniş askeri yetkilere sahip kumandan anlamında kullanılan beylerbeyi, sonrasında devletin idari teşkilatının düzenlenmesiyle birlikte yeni fethedilen bölgelerde kurulan eyaletlerin askeri ve idari amirine denilirdi. Osmanlı kaynaklarında "beylerbeyi", "mîr-i mîrân", "emîrû'l-ümerâ" ve "vali" adlarıyla geçen bu makam ilk olarak I. Murad'ın (1362-1389) Lala Şahin Paşa'yı Rumeli'de fetihleri organize etmesi için görevlendirilmesiyle ortaya çıkmıştır. İdari ve askeri bir yapı olarak ortaya çıkan Rumeli beylerbeyliğinden sonra 1393 yılında Yıldırım Beyazıt'ın (1389-1402) Anadolu topraklarının idari işlerini yürütmesi için Timurtaş Paşa nezaretinde Anadolu beylerbeyliği ihdas edilmiştir. İmparatorluğun toprakları genişledikçe beylerbeyliklerin (eyalet) sayısı artmıştır. 17. yüzyıldan itibaren beylerbeyi unvanı vali olarak da adlandırılmışlardır. Osmanlı idari teşkilatı içerisinde çok önemli bir mevki olan bu makama genellikle seyfiye zümresi içinden kişiler atanırdı. II. Mehmed'in (1451-1481) tahta çıkışına kadar Türk elitinin tekelinde olan bu makam devlet idaresinde yapılan kapsamlı değişiklikler sonucunda devşirmelerin eline geçmiştir. Böylece acemi oğlanlar mektebi ve sonrasında Enderun'da yetişen devlet yetkilileri çeşitli görevlerde bulduktan sonra eyaletlere beylerbeyi olarak atanabilmişlerdir. Taşradaki en yüksek idari makam olan beylerbeylik Fatih Kanunnamesi'nde mal defterdarlarının, beylik ile nişancı olanların, beş yüz akçe kadıların ve dört yüz akçeye varmış sancak beylerinin yolu olduğu zikredilmektedir. Bunun dışında sarayda kapı ağalığından ve yeniçeri ağalığından da eyaletlere beylerbeyi olarak gitmek mümkündür (Solak 2012, 79-83). Buradan da anlaşılacağı üzere bu makama seçilmek için öncelikle askeri ve idari görevlerde başarı sağlamak gerekmektedir. Taşrada başarı sağlayan beylerbeyleri sonrasında imparatorluğun başkentine sadrazam veya vezir olarak dönerlerdi. Eyaletlerde halkı tanıyan, onların ihtiyaç ve beklentilerine aşına olan bu kişilerin sonrasında imparatorluğun yönetim merkezi olan "Dîvân-ı Hümâyûn"da görev alması devletin işleyişi açısından kolaylık sağlıyordu. Beylerbeyliğine atanan kişilere Dîvân-ı Hümâyûn tahvil kaleminde hazırlanan berat verilirdi. Görev süreleri değişiklik gösteren beylerbeyleri önceleri buldukları eyaletlerde uzun yıllar görev alırlardı. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görev süreleri çeşitli nedenlerden ötürü kısalmıştır (İnalçık 2003, 89, 108-110, 118-123). Genellikle görev süreleri bir yıl ile sınırlıydı. Bu süre dolduğunda başka yerlere tayin edilirdi veya bir dönem boş kalırlardı. Görev almadıkları bu süreye mazuliyet süresi- mülazemet adı verilmekteydi (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı 2019, 25). Bir beylerbeyinin eyalette görev süresinin üç yılı geçtiği durumlar çok nadirdi (Kılıç 1997, 18-19). Osmanlı Devleti'nde eyalet teşkilatı ve beylerbeyinin görev süreleri çeşitli sebeplerle çok sık değişikliğe uğruyordu (Turan 1963, 202). İmparatorluğun idari teşkilatından önemli bir mevki temsil eden beylerbeyinin elkabı, kıyafeti ve protokoldeki yeri farklı özellikler taşımaktaydı. Buldukları yerlerde saltanat vekili statüsündeydiler (İpşirli 1992, 69-74).

¹⁶ Koçi Bey Risaleleri I 2008, 126.

sonra askeri bir garnizon oluşturuldu ve buraya 4.000 asker yerleştirildi. İlerleyen zamanlarda kaledeki asker sayısı 1400 civarına düşürüldü. 1618 yılında eyaletteki ulufeli asker sayısı 3.789 kişiydi¹⁷. 17. yüzyılın ortalarında 600.890 akçe geliri olan eyaletin beylerbeyi divanı; çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini, alaybeyi ve çeribaşlarından oluşuyordu. Kanije eyaletine bağlı sancaklar ise paşa sancağı olan Kanije, Balaton, Kopan, Nadaç, Peçuy, Pojega, Rahoviçe, Sigetvar, Sikloş, Valpova'dır¹⁸. Kanije eyaleti bazı durumlarda Sigetvar eyaleti olarak da geçmiştir¹⁹. Bu sancakların hepsi doğrudan Kanije eyaletine bağlı değildi. Pojega sancağı sadece mali açıdan eyalete bağlıydı. Bazı konularda Kanije beylerbeyliği Budin beylerbeyliğine tabiydi. Hatta, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Kanije beylerbeyliğinin ilgası gündeme geldiyse de sonradan vazgeçildi²⁰. Eyaletin gelirleri arasında cizye vergisi ve mukataalardan sağlanabilen paralar en önemli kalemi teşkil ediyordu²¹. Eyaletin gider kalemini çoğunlukla kaledeki askerlerin masrafları oluşturuyordu. Osmanlı idaresi tarafından askeri bir garnizon kenti olarak organize edilen Kanije kalesinin 1604 ve 1630 yılında surları güçlendirilmiştir. 1660 yılında büyük bir yangınla tahrip olmasına rağmen beylerbeyi Sührab Mehmed Paşa tarafından tamir edilmiştir²². Seyyah Evliya Çelebi'nin "*sedd-i İslâm*" dediği Kanije kalesinde bulunan görevlileri sıralamaktadır. Buna göre; "...*Alaybeyi, çeribaşı ve yüzbaşısı var, timar defterdarı, defter kethüdası, defter emini, çavuşlar emini, çavuşlar katibi, mal defterdarı, muhasebeci, mukataacı, şehir emini, şehir kethüdası, haraç emini, muhtesibi, bâcdârı, mükellef mimarbaşısı, kale dizdarı, 2.700 kale neferatları ve 24 adet tuğ sahibi ağalarından yerli ağası, sağkol, solkol, hisar azebi, beşli hisar, martolos ağası, yerli topçu, cebeci ve kumbaracı ağaları vardır. 3 oda ile kapukulu yeniçeri ağası, topçu ve cebeci ağaları Asitane tarafından 3-4 yılda bir yenilenip gelirler. Şeriat tarafından hâkimleri şeyhülislâmı, nakibüleşrafi ve 300 akçe payesiyle kadısı vardır, ama eyaletinin tamamı 15 kaza yerdir, zira dört tarafı tamamen kâfiristandır.*" Çelebi, anlatımına devam ederek kalede Hünkâr Camii, Fatih İbrahim Paşa Camii ve İsa Ağa Cami'sinin yanı sıra üç tane mahalle mescidi, altı mahalle, bir medrese, dört sıbyan mektebi, iki fukara tekkesi ve iki tüccar hanı olduğunu bildirir. Kalenin topraklık varoşunda ise beş mahalle, üç cami, üç mescit, bir medrese, bir tekke, iki mektep, iki han ve seksen tane de dükkân sayar.²³

Daha sonra 1663 yılında başlayan Osmanlı Habsburg savaşı esnasında 1664 yılında Kont Zrínyi'nin Osmanlı topraklarına gerçekleştirdiği Transdanubya harekâtı esnasında Kanije kalesi bir kez daha kuşatıldı. Osmanlıların bölgeye kuvvet sevk etmesi üzerine kalenin üzerindeki Habsburg kuşatması kaldırıldı. Osmanlılar için elde tutulması güç bir kale olan Kanije'nin en büyük dezavantajı Osmanlıların etkin olduğu sahadan uzak olmasıydı. Bunun bilincinde olan Habsburglar kalenin üzerindeki baskıyı arttırdı. 1683 yılında Osmanlıların Viyana önlerinde bozguna uğraması üzerine kale giderek savunmasız kaldı. 1688 yılına gelindiğinde Kanije kalesi tam bir Habsburg ablukası altındaydı. 1690 yılının Ocak ayına gelindiğinde kale 60.000 kişilik Habsburg ordusu karşısında direnmeye devam ediyordu. Nihayetinde bu tarihten üç ay sonra Osmanlı kuvvetleri kenti Habsburglara bırakmaya mecbur kaldı²⁴. 4 yıl boyunca muhasara altında kalan Kanije kalesinde ahali bu süre zarfında büyük bir zahire sıkıntısı yaşadı. Çok ağır şartlarda ablukaya direnmeye çalışan kaledeki ahali çoğu zaman fare ve türlü haşerat yemek zorunda kalmıştı. Kaleyi savunanlar bu ağır şartlara daha fazla dayanamadı. Son beylerbeyi Mustafa Paşa kaleyi teslim ettiğinde Osmanlıların Orta Avrupa mücadelesinde kilit bir noktayı kaybetmişlerdi²⁵. Öyle ki bazı tarihçiler 1690 senesinde

¹⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman adlı eserinde Kanije kalesinde bir yeniçeri odası ve 200 neferin yer aldığı not edilmiştir. Hezarfen Hüseyin Efendi 1998, 151.

¹⁸ Ayni Ali Efendi 1606, 18; Mustafa Efendi Naima 2009, 170-171; Bilge 2000, 71-75.

¹⁹ BOA MAD.d. 105/141.

²⁰ BOA A.RSK.d., 1481/7.

²¹ BOA A.RSK.d., 1481/10.

²² Dávid 2001, 307-308.

²³ Evliya Çelebi 2010, 685-690.

²⁴ Dávid 2001, 307-308.

²⁵ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa 1928, 505-506.

Osmanlı Devleti için tek önemli kaybın Kanije olduğunu ifade etmiştir²⁶. Kanije kalesi Habsburg idaresine girdikten sonra 1702 yılında yıktırılmıştır.²⁷

Kanije Eyaleti İdarecileri

Kanije'nin fethinin ardından burası eyalet yapılmış ve ilk beylerbeyi olarak da Alaca-illi Hasan Paşa²⁸ atanmıştır. Hasan Paşa'ya Sigetvar, Peçuy, Sikloş ve Ösek sancakları arpalık olarak verilmiştir²⁹. Ancak Alaca-illi Arnavut Hasan Paşanın beylerbeyliği pek uzun sürmemiştir. Damad İbrahim Paşa'nın Kanije eyaletine daha tecrübeli birisini tayin etme isteği doğrultusunda Budin'in eski valisi olan Tiryaki Hasan Paşa ikinci beylerbeyi olarak atanır³⁰. Enderun'da yetişen Tiryaki Hasan Paşa, III. Murad'ın tahta çıkmasıyla kendisi de rikabdar³¹⁻¹ şehriyari olmuştur. Daha sonra saraydan ayrılan Hasan Paşa, 20 yıl kadar Sigetvar beyi ve beylerbeyi görevini yürütmüştür. Akabinde Kanije beylerbeyi olarak atansa da 1601/1602'de Bosna, 1602/1603'te ise Budun beylerbeyi olarak atanmıştır³². 1601 senesinde başta Macar, Avusturya ve Hırvat askerlerinden oluşan 40 bini aşkın birlikler Kanije kalesini muhasara etseler de Vezir Tiryaki Hasan Paşa kaleyi ustalıklı korumayı başarmıştır³³. Eylül 1602'de Kanije eyaleti Ali Paşa'ya tevcih edilir³⁴. Fakat çok geçmeden 1603 yılının ilk yarısında Tiryaki Hasan Paşa yeniden Kanije beylerbeyi olur. Bu değişikliğin sebebi askerlerin talebidir. Kanije kalesi gazilerinin dilekçeleri üzerine Ali Paşa Budin beylerbeyliğine, Budin beylerbeyliğinde olan Vezir Hasan Paşa ise yeniden Kanije beylerbeyi olarak atanır³⁵. Vezir Hasan Paşa'nın Rumeli eyaletine tayin edilmesinin ardından Temmuz 1604'te İbrahim Paşa'ya Kanije eyaleti tevcih edilir³⁶. Sarhoş İbrahim Paşa, Lala Mehmed Paşa'nın kız kardeşi ile Arnavut Gazi Memi Bey'in oğludur³⁷. Ekim 1605 tarihinde Kanije beylerbeyi olarak Sarhoş İbrahim Paşa³⁸ görülmektedir³⁹. İbrahim Paşa 7 Şubat 1606 tarihinde hâlâ beylerbeyi olarak görev yapmaktadır⁴⁰. 9 Nisan 1606'da Kanije beylerbeyliğine Mehmed Paşa atanır⁴¹. 16 Ağustos 1606 tarihinde Kanije beylerbeyliğine Ağa Hüsrev Paşa atanmıştır⁴². Esasında sarayda kilercibaşı gibi önemli bir makama gelen Hüsrev Ağa daha sonra saraydan ayrılarak farklı görevleri ifa ettikten sonra Kanije beylerbeyi olarak atanır. Ölüm tarihi

²⁶ Finkel 2007, 275.

²⁷ Dávid 2001, 307-308.

²⁸ Uzunçarşılı, Kanije'nin ilk beylerbeyini Alacaatlı Tiryaki Hasan Paşa olarak belirtmiştir. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 3, 1. Kısım, TTK, Ankara 2011, s. 83. Arnavut kökenli olan Hasan Paşa'nın Alaca-illi lakabının yanı sıra diğer bir lakabı da Alacaatlı'dır. Kanije beylerbeyliğinden sonra İstolni-Belgrad'ın idarecisi olarak atanır. Daha sonra Erzurum Beylerbeyi ve Şirvan valisi olarak atanmıştır. 1604/5'te Şirvan'a varışından 1 ay sonra vefat etmiştir (Mehmed Süreyya 1996, 635-636). Geza David, ilk beylerbeyinin Hasan Paşa'nın olduğunu belirtmekle birlikte bunun Tiryaki Hasan Paşa mı yoksa Alacaatlı Hasan Paşa mı olduğunu netleştiremediğini ifade etmiştir (David 2001, 307-308).

²⁹ Naîmâ Mustafa Efendi 2007, 172-173.

³⁰ Bilge 2000, 72.

³¹ Padişahların bir yere at ile gidişleri esnasında ata binerken ve inerken özengiyi tutan görevlilere verilen isimdir (Pakalın 1983, 44).

³² Balkanlarda uzun süre idarecilik yapan Tiryaki Hasan Paşa 1610 yılında vezirlikle emekli olduysa da 1611 yılında üçüncü kez Budin Beylerbeyi olarak atanır. 1611 yılının sonlarına doğru Budin'de vefat etmiştir (Mehmed Süreyya 1996, 645).

³³ Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi 2003, 318-319

³⁴ Burada Kanije kalesi eyaleti olarak geçmektedir. Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi 2003, 338.

³⁵ Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi 2003, 347.

³⁶ Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi 2003, 414.

³⁷ En son 1633/34 senesinde Bosna beylerbeyi atanmış ancak 1635/36 yıllarında azledilmiş ve akabinde hayatını kaybetmiştir (Mehmed Süreyya 1996, 785).

³⁸ Kuvvetle muhtemel adı geçen İbrahim Paşa, 10 Nisan 1614 tarihinde arpalık olarak Niğbolu sancağını tasarruf ediyordu. "*Sabıka Kanije Beğlerbeğisi olub ber vech-i arpalık Niğbolu sancağına mutasarrıf olan İbrahim dame ikbaluhuya ...*" BOA A.DVNS.MHM.d. 80/1307.

³⁹ Naîmâ Mustafa Efendi 2007, 303; Peçevi İbrahim Efendi 1992, 289.

⁴⁰ BOA A.DVNS.MHM.d. 77/663.

⁴¹ Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi 2003, 453.

⁴² Naîmâ Mustafa Efendi 2007, 325. Katip Çelebi atanma tarihi olarak 4 Haziran 1606 tarihini vermektedir. (Katip Çelebi 2017, 523). Hüsrev Paşa, Kanije eyaletine atanmadan önce Bosna beylerbeyliği görevini yürütmüştür (Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi 2003, 452; Mehmed Süreyya 1996, 684).

tam olarak bilinmeyen Hüsrev Paşa, bu bölgede vefat etmiştir⁴³. 12 Ağustos 1607 tarihinde Kanije eyaleti, Kanije defterdarı Şaban'ın arzı üzerine daha önce Kanije beylerbeyi olan İbrahim Paşa'ya tevcih edilir⁴⁴. 1608'in başlarında beylerbeyi olarak Mehmed Paşa görev yapmıştır⁴⁵. Sicill-i Osmani'de 1608/1609'da Kanije beylerbeyi olarak Ahmet Paşa'nın görev yaptığı belirtilmektedir. Ahmet Paşa, Devlet'e önce bostancı olarak daha sonra ise bostancıbaşı kadrosunda hizmet ettikten sonra beylerbeylik makamına atanmıştır. Ahmet Paşa Bu görevi ifa ederken 1608/1609'da vefat etmiştir⁴⁶. Haziran 1609'un ortalarında Sefer Paşa'nın Kanije beylerbeyi olarak görev yaptığı görülmektedir. Kendisi Kanije ve Sigetvar sancaklarını arpalık olarak tasarruf etmektedir. Sefer Paşa 27 Haziran 1609'da Kanije'ye beylerbeyi olarak yeniden atanır⁴⁷. 2 Kasım 1613 tarihli vesikadan ve 1614 yılına ait kayıtlardan anlaşılacağı üzere geçmişte Tiryaki Hasan Paşa'nın da kethüdalığını yapmış olan İskender Paşa'nın bu tarihlerde beylerbeyi olarak görev yaptığı görülmüştür⁴⁸. 18 Ocak 1614 tarihli hükümden anlaşılacağı üzere Kanije beylerbeyi olarak Mehmed Paşa⁴⁹ görev yapmaktadır⁵⁰. Ekim 1614'te Karakaş Mehmed Paşa⁵¹ Kanije beylerbeyidir⁵². 11 Şubat 1615 tarihinde sabıka Budin beylerbeyi olan Ömer Paşa'ya Kanije eyaleti tevcih edilmiştir⁵³. 1616 yılında Kanije beylerbeyi olarak Ahmet Paşa görev yapmaktadır⁵⁴. 1617 senesinde Ahmet Paşa Kanije beylerbeyliği görevini yürütmeye devam etmiştir ve kendisi aynı zamanda "vali" olarak anılmıştır⁵⁵. Nisan/Mayıs 1618 tarihinde İbrahim Paşa'nın Kanije beylerbeyi olduğu görülmektedir⁵⁶. Haziran/ Temmuz 1619 tarihinde Yusuf Paşa, Kanije beylerbeyi olarak atanmıştır⁵⁷. 1620 yılının ortalarında Sefer Paşa Kanije beylerbeyi olarak görev yapmaktadır⁵⁸. 13 Mart 1621 tarihinde sabık Temeşvar beylerbeyi olan Mehmed Paşa Kanije eyaletine atanır. Aynı tarihte Kanije'nin sabık beylerbeyi olan Yusuf Paşa ise Temeşvar eyaletine atanmıştır⁵⁹. 21 Temmuz 1622 tarihinde Kanije eyaleti Süleyman Paşa'nın tasarrufundadır Sigetvar livası da Süleyman Paşa'nın hassı durumundadır⁶⁰. Eylül/Ekim 1629 tarihinde İbrahim Paşa'nın Kanije beylerbeyi olarak görev yaptığı görülmektedir⁶¹. 1630 ve 1631'de beylerbeylik makamında Ebubekir Paşa vardır⁶². 16 Ağustos 1631 tarihli vesikada Ebubekir Paşa, Kanije eyaletinin eski beylerbeyi olarak zikredilmektedir. Bu tarihte Ebubekir Paşa, İstolni Belgrad

⁴³ Mehmed Süreyya 1996, 684.

⁴⁴ "Eyalet-i Kanije ... sabık Kanije beğlerbeğisi olan İbrahim Paşa'ya virilmek inamdır deyü Kanije defterdarı Şaban arz itmeğin vech ü meşruh üzere virildi fi 18 Rebiülahir sene 1016." BOA A.RSK.d. 1481/5

⁴⁵ Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi 2003, 546.

⁴⁶ Mehmed Süreyya 1996, 195.

⁴⁷ BOA A.DVNS.MHM.d. 78/684, 1402, 3088.

⁴⁸ BOA A.DVNS.MHM.d. 80/409-410; BOA MAD.d. 16001; Naîmâ Mustafa Efendi 2007, 418. Ancak buradaki kayıtların aksine Sicill-i Osmani'de İskender Paşa'nın 1612'de Kanije'ye 1613 senesinde ise Bosna'da vali tayin edildiği yazmaktadır. En son Özi valisi iken hizmetçisinin darbesiyle hayatını kaybetmiştir (Mehmed Süreyya 1996, 809).

⁴⁹ Sicili Osmani'de Karakaş Mehmed Paşa'nın 1613 senesinde Kanije Beylerbeyi olduğu görülmektedir. Enderunda yetişen karakaş Mehmed Paşa, doğancıbaşı olduktan sonra 1612'de Bosna beylerbeyliğine 1613'te ise Kanije beylerbeyliğine atanmıştır. Budin valisi iken 1621'deki Osmanlı Leh savaşında hayatını kaybetmiştir (Mehmed Süreyya 1996, 1059).

⁵⁰ BOA A.DVNS.MHM.d.80/563.

⁵¹ Karakaş Mehmed Paşa, Nisan/Mayıs 1618 tarihinde Rumeli eyaletine tevcih edilmiştir (Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi, 2003; 658).

⁵² Naîmâ Mustafa Efendi 2007, 409.

⁵³ BOA A.RSK.d. 1484/117.

⁵⁴ Naîmâ Mustafa Efendi 2007, 428; Fezleke 2017, 620. Defterdarlık atamasıyla alakalı olan arşiv vesikasında Ahmet Paşa'nın görev yaptığı tarih 1616 yılının Kasım ayına denk gelmektedir. Bkz. BOA A.RSK.d. 1486/5.

⁵⁵ BOA KK.d. 1905/4; Naîmâ Mustafa Efendi 2007, 433.

⁵⁶ Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi 2003, 658.

⁵⁷ Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi 2003, 698.

⁵⁸ "... defteri Sefer Paşa mirimiran-ı vilayet-i Kanije" BOA MAD.d. 4177/1, 71.

⁵⁹ BOA KK.d. 257/29.

⁶⁰ "Eyalet-i Kanije der tasarrufu Süleyman Paşa fi 12 sene (10)31. "Liva-i Sigetvar der tasarrufu Süleyman Paşa mirimiran haslarıdır" BOA C.DH. 122/6095 (Sayfa No: 18). Ayrıca bu vesikada Kanije eyaletinin Sigetvar, Peçuy ve Pojega olmak üzere 3 sancağa sahip olduğu ifade edilmiştir.

⁶¹ Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi 2003, 903-904.

⁶² BOA KK.d. 1924/6, 37.

sancağını arpalık olarak tasarruf etmiştir⁶³. 30 Temmuz 1633 tarihinde Mümin Paşa'nın arzı neticesinde Kanije eyaletini tasarruf eden İbrahim Paşazade Hacı Hasan Paşa makamına bir kez daha atanır⁶⁴. Göreve ne zaman başladığı bilinmeyen Kanije beylerbeyi Süleyman Paşa 31 Ocak 1634 tarihinde katledilmiştir⁶⁵. 12 Ekim 1641 tarihinde Kanije eyaleti Gürcü Mehmed Paşa'nın tasarrufundadır⁶⁶. 5 Mart 1643 tarihinde Kanije beylerbeyi olarak Şahin Paşa atanmıştır⁶⁷. 4 Haziran 1644 tarihinde ise Şahin Paşa'nın yerine Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Şahbaz Ağa atandı⁶⁸. Şahbaz Paşa'nın görevi pek uzun sürmemiş 24 Ocak 1645⁶⁹ tarihinde görevden alınarak yerine daha önce Niğbolu'da sancakbeyliği yapmış olan Hasan Paşa atanmıştır⁷⁰. Hasan Paşa'nın yerine 5 Nisan 1646 tarihinde Arslan Paşa atanmıştır⁷¹. 19 Eylül 1646 tarihinde Arslan Paşa'nın yerine daha önce Temeşvar beylerbeyi olan Mehmed Paşa atanmıştır⁷². 23 Mayıs 1647'de Mehmed Paşa görevi, daha önce beylerbeylik yapmış olan Derviş Paşa'ya devretmiştir⁷³. Derviş Paşa'nın yerine 13 Ocak 1648 tarihinde Pir Mehmed Paşa atanmıştır⁷⁴. 23 Eylül 1650 tarihinde Kanije eyaleti, sabık Eğre(Eğri) beylerbeyi olan Arslan Paşa'ya tevcih edilmiştir⁷⁵. 15 Eylül 1651 tarihinde Kanije eyaletinde mukarrer bir atamanın yapıldığı belirtilmektedir⁷⁶. 13 Aralık 1651 tarihinde Boynueğri Mehmed Paşa Kanije beylerbeyi olarak atanır⁷⁷. Boynueğri Mehmed Paşa'nın diğer bir lakabı Boynuyaralı ve Durak'tır. Aslen Canikli olan Boynueğri, Demirkazık Halil Paşa'nın hizmetine girerek kethüda olarak görev yapar. Demirkazık Paşa ile Bağdat muharebesinde 40 yerinden yara aldığı için kendisine bu lakaplar verilmiştir. Daha sonra Silahdar Mustafa Paşa'nın hizmetine giren Boynueğri, bir vesile ile padişahın da mazharını kazandıktan sonra çeşitli idari kadrolara atanır. En son kariyerinin zirvesine ulaşarak 1656 senesinde sadrazamlığa atanmıştır. Ancak aynı yıl bu görevden azledilir⁷⁸. Aslında ilk başta Boynueğri Mehmed Paşa'ya Diyarbakır eyaleti verilse de o bunu kabul etmez ve Şam'ı ister ancak Şam kendisine verilmez. Kendisi istememesine rağmen apar topar Kanije Beylerbeyi olarak tayin edilir⁷⁹. Boynueğri Mehmed Paşa farklı zamanlarda iki kez Kanije beylerbeyliğine atanmıştır. En son görevi Kanije beylerbeyi olan Mehmed Paşa emekli edilmiştir⁸⁰. Mehmed Paşa'nın emekli edilme

⁶³ BOA A.DVNS.MHM.d. 85/452.

⁶⁴ “Eyalet-i mezbure sabıkan girü eyalet-i mezburede mutasarrıf olan İbrahim Paşazade Hacı Hasan Paşa'ya virilmiştir. Ber mucebi arz Mümin Paşa” BOA C.DH. 122/6095 (Sayfa No: 18).

⁶⁵ Katip Çelebi 2017, 842.

⁶⁶ BOA A.RSK.d. 1512/37.

⁶⁷ BOA A.RSK.d. 1512/37; Sicill-i Osmani'ye göre 1639/40 yılında Bosna valisi olan Şahin Paşa 1640/41 senesinde Kanije valisi olarak tayin edilmiş ve 1644 senesinde görevinden azledilene kadar buradaki vazifesini sürdürmüştür (Mehmed Süreyya 1996, 1562).

⁶⁸ BOA A.RSK.d. 1512/37; Naima'ya göre Nisan 1644 tarihinde beylerbeyi olarak görev yapan Şahin Paşa'nın yerine daha önce Vize'de idarecilik yapmış olan Duçe Mehmed Paşa atanmıştır(Naîmâ Mustafa Efendi 2007, 999). (Doçe) Duçe Mehmed Paşa burada vefat etmiştir (Mehmed Süreyya 1996, 1049).

⁶⁹ Bu tarihte (24 Ocak 1645) Şahbaz Paşa'ya Peçoy livası arpalık olarak tahsis olundu. BOA A.RSK.d. 1512/38.

⁷⁰ BOA A.RSK.d. 1512/37.

⁷¹ “Eyalet-i Kanije Nogay oğlu Arslan Paşa'ya virildi fi 18 Safer sene 1056.” BOA A.RSK.d. 1512/37; BOA A.RSK.d.1517/78.

⁷² BOA A.RSK.d. 1512/37.

⁷³ BOA A.RSK.d. 1512/37.

⁷⁴ BOA A.RSK.d. 1512/37.

⁷⁵ BOA A.RSK.d. 1522/28.

⁷⁶ BOA A.RSK.d. 1524/20.

⁷⁷ “Arz-ı bende-i bi-mikdar budur ki saadetlü ve devletlü ve azametlü padişahım

İbiş Paşa'dan gelen Mehmed Paşa'ya Diyarbakır gibi şerif eyaleti hatt-ı hümayun-ı saadet-makrunlarıyla ihsan buyrulmağla emr-i şerif kendüye gönderildikde kabul etmeyip (...) alıverdim diyü cümleyi başımıza üşürüp bir işe sebep olmak ihtimali olmağla rica ederim ki Kanije eyaleti Rumili'nde olmağın Kanije eyaleti ihsan buyrulmak ve hemen izn-i alileri ile gönderilmek babında hatt-ı hümayun-ı devlet-makrunları ihsan buyrula baki ferman devletlü padişahımındır.” TS.MA.E.779/13. Ruus kayıtlarında atanma tarihi 6 Kasım 1651 olarak gözükmektedir. “Eyalet-i Kanije Hatt-ı hümayun şevket-i makrunumla Vezir Mehmed Paşa'ya virildi fi 22 Zilkade sene 1061. BOA A.RSK.d. 1522/172. Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi-namesinde Boynueğri Mehmed Paşa'nın atanma tarihi olarak 8 Kasım 1651 tarihini işaret etmektedir(Abdurrahman Abdi Paşa 2008, 33).

⁷⁸ Mehmed Süreyya 1996, 422-423.

⁷⁹ Naîmâ Mustafa Efendi 2007, 1369-1370; Boynu Eğri Mehmed Paşa'nın bir miktar İstanbul'da hapis hayatı yaşadığından sonra Kanije'ye gönderildiğini beyan eder. Bkz. (İsa-zade Tarihi 1996, 30.); (Akkaya 1957, 115).

⁸⁰ Mehmed Süreyya 1996, 422-423.

nedeni vesikalara yansımıştır 20 Eylül 1651 tarihinde Kanije eyaleti valisi olan Mehmed Paşa'nın "rıza-yı hümayuna muhalif sulh u salaha mugayir" olarak Kanijelilere izin verip Mehmed Paşa'nın kethüdasıyla birlikte top ve tüfikle kafirlere ait Kumar palangasını muhasara etmişlerdir. Paşanın bu hareketi barış ortamını bozduğu için azledilmesine neden olmuştur⁸¹. Budin valisi Murad Paşa'nın arzı neticesinde Eğri(Eğre) sabık beylerbeyi Mustafa Paşa'ya Kanije eyaleti tevcih ettirilir⁸². 30 Ocak 1666'da vefat eden Boynueğri Mehmed Paşa'nın kabri Eyüp'tedir⁸³. 22 Mayıs 1652 tarihinde Kanije eyaleti sabık Rumeli beylerbeyi olan İsmail Paşa'ya tevcih edilmiştir⁸⁴. 28 Haziran 1652'de Kanije eyaleti İsmail Paşa'ya mukarrer olarak verilmiştir⁸⁵. Enderun'da eğitim alarak tülband ve yeniçeri ağası olan Gürcü Mustafa Paşa, 1654⁸⁶ senesinde Kanije beylerbeyi olarak atanmıştır. Akabinde Maraş, Aralık 1656-Ocak 1657'de Erzurum valisi olarak görevlendirilmiştir. Çeşitli vazifelerden sonra 1664-65 yılında ikinci kez Erzurum valisi iken hayatını kaybetmiştir⁸⁷. Kanije eyaleti 10 Haziran 1655 tarihinde zamanında bostancı ocağının mensubu olan ve daha sonra Vidin'in eski sancakbeyi olan Hasan Paşa'ya tevcih edilmiştir⁸⁸. 1660 senesinde Kanije eyaletini 3 sancağı vardır. Bunlar; Sigetvar, Peçoy ve Pojraga'dır⁸⁹. Özi beylerbeyi Vezir Seydi Ahmed Paşa'nın önerisiyle Kanije eyaleti Ali Paşa'ya 18 Ekim 1656 tarihinde tevcih edilir⁹⁰. 1662 senesinde Kanije beylerbeyliğinde Ali Paşa bulunmaktadır ve Peçoy livasının gelirleri kendisine tahsis edilmiştir⁹¹. 1662 yılının ortalarında Vezir Mehmed Paşa Kanije beylerbeyidir⁹². 17 Şubat 1663 tarihinde ise Pir Mehmed Paşa(Vezir Mehmed Paşa) Kanije beylerbeyidir ve Peçoy livasının gelirleri kendisine arpalık olarak verilmiş ve ayrıca Sigetvar hasları da onun tasarrufundadır⁹³. 1663 yılının Nisan, Mayıs ve Kasım aylarında beylerbeylik makamında Yentür Hasan Paşa vardır⁹⁴. Yentür Hasan Paşa'nın yerine Çengi-zade atanmıştır ancak o sırada Kanije kalesi düşman tarafından muhasara edildiğinden Çengi-zade kaleye giremez. Bu durum ortalıkta söylentiye yol açarak eski paşa kalede otururken yeni paşanın kaleye girmemesi söylemlerini ortaya çıkarır. Bu söylemlerin tesiri olmuş olacak ki kendisine yöneltilen ithamlardan dolayı Çengi-zade öldürülür. Böylece görevini ifa edemeden hayata gözlerini kapatan Çengi-zade'nin selefi Yentür Hasan Paşa kaleyi muhafaza etmeye devam eder⁹⁵. 1664 yılının ilk aylarında Yentür Hasan Paşa'nın görevini devam ettirdiği görülmektedir⁹⁶. 1664 senesinde Kanije Paşası olarak Hüseyin Paşa görev yapar⁹⁷. Yine 1664 yılında Kanije kalesinin muhafızlığını Hasan Paşa'nın yaptığı görülmektedir⁹⁸.

⁸¹Avusturya'nın geçmişte de Osmanlı ile mevcut sınırlarını korumaya yönelik politikasının olduğu bilinmektedir. 1618 yılında II. Osman'ın cülusunu tebrik etmeye gelen Avusturya elçisinin Osmanlı padişahından bir isteği ise Budin, Bosna, Kanije beylerbeylerine ve Estergon ile Solnuk sancakbeylerine barışa riayet etmeleri için emirler gönderilmesi ve sınırlarda barış ortamını bozan bazı idarecilerin görevden alınması idi (Zinkeisen 2011, 509). Yine 1641 yılında İstanbul'a gelen Andreas Iszdency Kanije'den Macaristan topraklarına durmadan saldırıların olduğunu, bu saldırılarda şehirler ve köylerin ateşe verilerek insanların esir edilmesinden yakınıştır (Zinkeisen, 2011, 376).

⁸² BOA A.RSK.d. 1524/31.

⁸³ Mehmed Süreyya 1996, 422-423.

⁸⁴ BOA A.RSK.d. 1522/263.

⁸⁵ BOA A.RSK.d. 1526/8.

⁸⁶ Fezleke'de Seyid Mustafa Paşa 15 Nisan 1653 tarihinde atanmıştır. (Katip Çelebi 2017, 1092). Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi-namesi de atanma tarihini 17 Aralık 1653 olarak beyan etmiştir(Abdurrahman Abdi Paşa 2008, 61).

⁸⁷ Mehmed Süreyya 1996, 1195.

⁸⁸ BOA A.RSK.d. 1529/49.

⁸⁹ BOA KK.d. 434/3.

⁹⁰ "Özi beğlerbeğisi Vezir Seydi Ahmed Paşa kullarının iltiması ile rikab-ı hümayunlarına yüz süren Ali Paşa kullarına beray-ı maslahat Kanije eyaletinin tevcihi iktiza etmeğle emr-i şerifi verilmek babında ferman saadetli ve devletli ve azametli padişahıdır...". TS.MA.E.779/16; "... Ali Paşa üzerinde olmağla mukarrer virildi fi gurre-i Zilhicce sene 1066 (20 Eylül 1656). Buradaki kayıta atama tarihi olarak 20 Eylül 1656 tarihi düşülmüştür. BOA A.RSK.d. 1529/320.

⁹¹ BOA KK.d. 434/11.

⁹² BOA İE.AS.9/838.

⁹³ BOA KK.d. 434/11.

⁹⁴ Yücel 1996, 210, 240, 244.

⁹⁵ İsa-zade 1996, 82.

⁹⁶ Evliya Çelebi 2002, 236.

⁹⁷ Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi 2013, 45.

⁹⁸ Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi 2013, 47.

1667 yılının ortasında İbrahim Paşa'nın beylerbeyi olduğu anlaşılmaktadır⁹⁹. Daha önce kendisine Segedin sancağı verilmesine rağmen bunu kabul etmeyerek Kanije'yi isteyen Ali Paşa'ya 30 Ekim 1665 tarihinde Kanije beylerbeyliği verilir¹⁰⁰. 6 Eylül 1666 tarihli arzda görüldüğü üzere İbrahim Paşa beylerbeyidir¹⁰¹. Eski Temeşvar beylerbeyi olan (Filibeli) Mehmed Paşa 13 Aralık 1667 tarihinde Kanije eyaletine beylerbeyi olarak atandı¹⁰². 11 Haziran 1668 tarihinde Kanije beylerbeyi olan Hafız Mustafa Paşa'ya Peçvun(Peçuy) sancağı arpalık olarak verilmiştir¹⁰³. Mustafa Paşa 14 Temmuz 1688 tarihinde hala makamındadır¹⁰⁴. 28 Kasım 1675 ve 28 Mart 1676 tarihli vesikalardan yola çıkıldığında ilgili tarihlerde Mahmut Paşa'nın beylerbeylik makamında olduğu görülmektedir¹⁰⁵. 9 Aralık 1676 tarihinde Kanije eyaleti Maraş eyaletinden azledilmiş olan Hasan Paşa'ya tevcih edilmiştir¹⁰⁶. 8 Nisan 1680 tarihli vesikadan anlaşılacağı üzere Kanije beylerbeyi Mehmed Paşa'dır¹⁰⁷. 14 Eylül 1681 tarihinde beylerbeylik makamında Mehmed Paşa'nın olduğu görülmektedir¹⁰⁸. 1682 yılının ortalarında Gürcü Hüseyin Paşa¹⁰⁹ Niğbolu sancağına tayin olunurken onun yerine Temeşvar'dan gelen (Seydi)Seyyîdi-zade Mehmed Paşa¹¹⁰ Kanije muhafazasına memur olmuştur¹¹¹. (Seydi)Seyyîdi-zade Mehmed Paşa 1683'te Yanova muhafızlığına tayin olmuştur¹¹². Koca ve Konakçı lakaplarıyla anılan Hasan Paşa, 1683'te Kanije beylerbeyi oldu¹¹³. 1684/85 senesinde Halep eyaletindeki görevinden alınan Vezir Mustafa Paşa, Kanije muhafızı olarak atanır¹¹⁴. 3 Aralık 1685 tarihinde Vezir Mustafa Paşa'nın hala görevini sürdürdüğü görülmektedir¹¹⁵. Eylül 1686'da Vezir Tekfurdağlı Mustafa Paşa¹¹⁶

⁹⁹ BOA İE.AS. 9/803; 9/805.

¹⁰⁰ “Devletlü ve saadetlü ve izzetlü sultanım hazretlerinin mübarek paşmakları turabına yüzler sürdükdən sonra arz-ı bende-i bi-mikdar budur ki saadetlü ve devletlü sultanım Seydi Ahmed Paşa'nın iltimasıyla afv buyrulan Ali Paşa'ya Segedin sancağı verilmişken kabul etmeyüp Kanije eyaletin rica etmeleri ile kalkup gütsin diyü beray-ı maslahat telhis olunmuşdur ve inşallahu teala yarın asker-i İslama dua için Ayasofya'ya çıkılmaya izn-i aliye telhis olunmuşdur...” TS.MA.E 778/45.

¹⁰¹ BOA İE.AS. 7/652.

¹⁰² BOA İE.TCT. 3/374; Abdurrahman Abdi Paşa 2008, 278; Râşid tarihinde Mehmed Paşa'nın atanma zamanı olarak 14 Kasım 1667 tarihi verilmiştir (Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi 2013, 90). Sicili Osmani'de belirtilen Pirinççi Mehmed Paşa ile aynı kişi olmalıdır. Pirinççi Mehmed Paşa Kanije beylerbeyliğinden sonra Temeşvar'a, 1668/69'da Silistre'ye daha sonra tekrar 1669/70'de Temeşvar'a beylerbeyi olarak atanmıştır. 1670/71'de azledilmesinin ardından vefat etmiştir (Mehmed Süreyya 1996, 1067).

¹⁰³ BOA İE.TCT 1/49.

¹⁰⁴ BOA AE.SMMD.IV 84/9962.

¹⁰⁵ BOA AE.SMMD.IV 101/11785; 95/11137.

¹⁰⁶ “Şevketlü ve keremetlü ve inayetlü padişahım Maraşdan mazul Hasan Paşa bendelerine Kanije eyaletinin senesi tamam olmağla inayet ve ihsan buyrulmak babında ferman şevketlü padişahımdır...” BOA AE.SMMD.IV 105/12196.

¹⁰⁷ BOA İE.AS. 6/495.

¹⁰⁸ BOA İE.AS. 15/1515

¹⁰⁹ Râşid tarihinde Kör Hüseyin Paşa olarak geçmektedir. Bkz. (Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi 2013, 231). Sicili Osmani'de Abaza olarak geçmektedir. Kör Hüseyin Paşa, geçmişte Sarı Hüseyin Paşa'nın kethüdalığını yapmış zaman içerisinde hızla yükselerek değişik yerlere idareci olarak atanmıştır. 1681'de Niğbolu muhafızlığına 1683 senesinde ise Eğri valiliğine atanan Kör Hüseyin Paşa burada cenk meydanında hayatını kaybetmiştir. (Mehmed Süreyya 1996, 724).

¹¹⁰ Seydi Ahmet Paşa'nın oğludur. 1684 yılında Budin'de savaş meydanında hayatını kaybetmiştir (Mehmed Süreyya 1996, 1070).

¹¹¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa 1995, 135.

¹¹² Mehmed Süreyya 1996, 1070.

¹¹³ Hasan Paşa Arnavut kökenli olup, başlangıçta Mûsahib Mustafa Paşa'nın kethüdalığını yapmıştır. 1681'de Çirmen mutasarrıfı olmuştur. Kanije beylerbeyliğinden sonra Sayda beylerbeyi olarak atanmıştır. 1687'de vefat etmiştir(Mehmed Süreyya 1996, 641).

¹¹⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa 1995;191; Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi 2013, 275.

¹¹⁵ “...telhis olunup arz olundukda Kanije muhafızı Vezir Mustafa Paşa'nın i'lamı üzre aslına zamm ve kaydına şerh verilip...” BOA MAD.d. 2933/4.

¹¹⁶ Bekri Mustafa Paşa olarak da anılan bu kişi başlangıçta Bektaş Ağa'nın hazine-darı, yeniçeri çorbacısıyken daha sonra terfi ederek kul kethüdası, sekbanbaşı ve 1679'da yeniçeri ağası olmuştur. Çeşitli görevlerden sonra 1686'da Kanije beylerbeyliğine atanmıştır. Daha sonra Pojega muhafızı olan Bekri Mustafa Paşa, 1687'de yeniden Yeniçeri Ağa'sı olmuştur. 1688 senesinde sadrazamlığa kadar yükselse de ertesi yıl azledilmiş ve Aralık 1689'da Malkara'da vefat etmiştir (Mehmed Süreyya 1996, 1189).

yerine Fındık Mehmed Paşa¹¹⁷ tayin olunur¹¹⁸. 1687 yılının ilk yarısında Mustafa Paşa'nın beylerbeyi makamında olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁹. Nisan 1690 tarihinde Kanije kalesi düştüğünde kalenin son müdavimi Kanije valisi ve kale kumandanı olan Fındık Mustafa Paşa'dır¹²⁰. Fındık Mustafa Paşa Serasker Çerkes Ahmet Paşa'nın yanına gelerek onun memuriyetine girmiş ve kendisine 10.000 kuruş tahsis edilmiştir¹²¹. Temmuz 1690'da Mustafa Paşa artık Kanije'nin eski beylerbeyi olarak anılmaya başlanmıştır¹²².

Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

1600-1690 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalan Kanije'ye 57 kişinin idareci olarak atandığı tespit edilmiştir. 90 yıl süresince istatistiki bilgiye başvurulduğunda her bir idarecinin ortalama 1,57 yıllık yönetiminin olduğu görülmüştür. Ancak istatistiki verilerin aksine hakikatte idarecilerin farklı sürelerde yönetimde buldukları bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin paşaların yönetim süresine yönelik genel idari uygulamalarında yönetim süresini 1 yıl olarak belirlemiş ve 1 yıl sürenin ardından görevine devam edilme kararı verilen idareciye ibka suretiyle 1 yıl daha yönetme hakkı verilirdi. Kanije eyaleti idarecilerinin görev süreleri Osmanlı'daki diğer eyaleti idare eden yöneticilerle benzer özellik göstermektedir. Özü eyaletine 1608-1792 yılları arasındaki 185 yılda 139 kez atama yapılmıştır. Yönetim yılının atama sayısına bölünmesiyle birlikte her bir idareciye yaklaşık olarak 1.33 yıl düşmüştür¹²³. Benzer şekilde 17. yüzyılda Maraş eyaletinde 78 vali/beylerbeyi görev yapmış ve her bir idareciye ortalama 1.28 sene düşmüştür¹²⁴. Kunt imparatorluk genelinde 1632-41 yılları arasında beylerbeylerinin görev süreleri üzerine yaptığı istatistiki çalışmasında 1 yıl görev yapan beylerbeylerinin %59.4, 2 yıl görev yapanların %30.6, 3 yıl görev yapanların %7, 3 yıldan fazla görev yapanların ise %3 oranında olduğunu tespit etmiştir¹²⁵.

Bir serhad şehri olan Kanije eyaletine yapılan idari atamalar vali/beylerbeyleri için kimi zaman bir taltif iken bazı dönemler önlem ve cezalandırma mahiyetinde olmuştur. Bürokrasiden ya da sancakbeyliğinden yükselerek paşalık rütbesiyle Kanije eyaletine atanan idareciler için bir ödül söz konusu iken Boynueğri Mehmed Paşa gibi Kanije'ye istemediği halde tayin edilen idareciler için bir cezalandırma durumu ortaya çıkmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti, Boynueğri Mehmed Paşa'ya onun istediği Şam eyaletini vermeyerek batıdaki en uç sınırlarından olan Kanije'ye tabiri caizse zoraki göndermesi paşaya yönelik uygulanan bilinçli bir siyasetin göstergesidir. Böylece Boynueğri Mehmed Paşa, Şam eyaletinde kafasında tasavvur ettiği planını uygulama imkânı bulamamıştır. Boynueğri Mehmed Paşa'nın aksine atandığı yeri beğenmeyerek özellikle Kanije'yi isteyen idareciler de olmuştur. Kendisine Segedin sancağı verilen Ali Paşa burayı kabul etmemiş ve Kanije'yi talep etmiştir. Kanije eyaletinin idarecilerinin görev süresi dolmasının ardından yukarıdaki örneklerde olduğu gibi başka yere tayin edilirken hatalarından ötürü azledildikleri ya da farklı sebeplerden dolayı emekliye ayrıldıkları görülmüştür. Kanije eyaletinin hudutta yer alması ve zaman zaman askeri hareketliliğin bu bölgede zirveye ulaşmasından ötürü atanan idarecinin görev bölgesine girememesine sebebiyet vermiştir. Nitekim Çengi-zade Paşa da Kanije'ye atanmasına rağmen Kanije'nin kuşatma altında olmasından ötürü Kanije'ye giremeyerek görevine başlayamamıştır.

Kanije eyaletine 90 yıllık süre zarfında yapılan atamalarda dikkat çeken hususlardan bir tanesi göreve gelen vali/beylerbeylerinin Balkan/Rumeli tecrübeli oluşlarıdır. Rumeli dışındaki bölgelerden de idareciler atanmış olsa da çoğunluğu Rumeli'nin değişik bölgelerinde deneyim kazanmış kişilerdir. Özellikle Temeşvar, Bosna ve Budin eyaletlerinin eski idarecilerinin Kanije'ye atandıkları göze çarpmaktadır. Aslında bu durum da Osmanlı Devleti Kanije gibi hassas ve stratejik bir bölgeye o alanı tanıyan ve bilen kişileri tayin ederek oluşabilecek tehlikeleri minimize etmeyi amaçlamış olmalıdır. "Paşa" rütbeli olan Kanije eyaletinin idarecilerinin bazılarının aynı zamanda "vezir" rütbesinde

¹¹⁷ 1685'te Bosna beylerbeyi, 1686'da Kanije beylerbeyliğinden sonra Menteşe mutasarrıfı olan Fındık Mehmed Paşa'nın harpte hatalı görülmesinin ardından 1695/1696 yılında rütbeleri sökülerek sürgün edilmiştir (Mehmed Süreyya 1996, 1050).

¹¹⁸ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995; 219; Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi 2013, 295.

¹¹⁹ BOA AE.SMMD.IV 97/11410.

¹²⁰ Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa 1928, 505-506; Uzunçarşılı 2001, 307-308.

¹²¹ Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa 1928, 506.

¹²² BOA A.DVNS.MHM.d. 100/148, 286.

¹²³ Kılıç 2017, 48-49.

¹²⁴ Arslan 2014, 46.

¹²⁵ Kunt 1978, 82.

oldukları da görülmüştür. Kanije'nin bazı idarecilerinin nadiren de olsa üst üste atanmışlardır. Bununla paralel olarak bazı idarecilerin ise değişik idari birimlere atanmalarının ardından ikinci kez Kanije eyaletinin başına getirilmişlerdir.

Sonuç

Kanije'nin 17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idari taksimatında şekillenmiş ve Avusturya ile mücadelede askeri öncelikler gözetilerek oluşturulmuş bir eyalet olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin en uç eyaletlerden biri olan Kanije'ye yapılan beylerbeyi/vali atamalarında devletin idari yapısına uygun davranıldığı görülmektedir. Oluşturulan eyalet divanıyla ekonomi, hukuk ve idari anlamda işlerin yürütülmesi amaçlanmıştır. Kanije eyaletine devletin önemli mevkiilerinde görev yapmış kişilerin beylerbeyi olarak atandığı gözlemlenmiştir. Özellikle Enderun'da yetişmiş devlet adamlarının görevlendirildiği Kanije'ye Osmanlı sarayında Kilercibaşı, Bostancibaşı ve Yeniçeri Ağalığı yapmış kişilerin vali olarak atandığı kayıtlara geçmiştir. Bunun dışında devletin Orta Avrupa politikasına yakından şahit olan Budin ve Temeşvar beylerbeylerinin de zaman zaman Kanije'de görevlendirildiği göze çarpmaktadır. Öte yandan Balkanlar, Anadolu'da ve Suriye'de görev yapmış beylerbeyleri de eyalete vali olarak atandığı gözlenmiştir. Mezkur eyalete atanan kişilerin askeri niteliklerinin ön planda olduğu aşıkardır. İmparatorluğun doğusunda ve batısında yıllarca savaş meydanlarında bulunan tecrübeli devlet adamlarının Kanije'ye atanması bilinçli bir devlet politikası olarak durmaktadır. Eyalet vali olarak atanan kişilerin devletin askeri ve idari bürokrasisinde uzun dönemler görev almış kişilerden seçilmesi, Osmanlıların Avrupa'daki en büyük rakibi ve sınır komşusu olan Avusturya'ya karşı bölgenin savunmasına verdiği önemi göstermektedir. Bu açıdan 17. yüzyıl boyunca Osmanlı idaresinde kalan Kanije bir sınır kalesi olmanın ötesinde imparatorluk için bir sınır seddi işlevine sahipti. Kanije kalesi sahip olduğu stratejik öneminden dolayı yapılan idari düzenlemeler sonrasında hızla bir Osmanlı kentine dönüştürülmeye çalışıldığı anlaşılmıştır. Ancak kalenin sürekli Avusturya'nın askeri tazyiki altında olması eyalet yöneticilerini sıkıntıya sokmuştur. Kanije'de bulunan beylerbeyleri/valiler sefer zamanında ordunun saflarında yer almışlardır. Eyalet yöneticileri askeri hareketliliğin dışında bölgenin güvenliğinin sağlanması, vergilerin toplanması ve adaletin tesis edilmesiyle uğraşmışlardır.

Kaynakça

1. Arşiv Vesikaları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Asafi Ruus Kalemî Defterleri (A.RSK.d.) 1481, 1484, 1486, 1512, 1517, 1522, 1524, 1526, 1529.

Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.) 77, 78, 80, 85, 100.

Maliyeden Müdevver (MAD.d.) 105, 2933, 4177, 16001.

Ali Emiri Mehmed IV (AE.SMMD.IV) 84/9962; 95/11137; 97/11410; 101/11785; 105/12196

Cevdet Dahiliye (C.DH.) 122/6095.

İbnülemin Askeriye (İE.AS.) 6/495; 7/652; 9/803; 9/805; 9/838; 15/1515.

İbnülemin Tevcihat (İE.TCT) 1/49; İE.TCT. 3/374.

Kamil Kepeci (KK.d.) 257, 434, 1905, 1924.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.E.) 778/45; 779/13; 779/16.

2. Kaynak Eserler

Abdurrahman Abdi Paşa. (2008). Vekâyi-Nâme. (Haz. Fahri Ç. Derin). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Akkaya, Ziya. (1957). Vecihi Devri ve Eseri. Ankara Üniversitesi Doktora Tezi.

Aynı Ali Efendi. Risale-i Kavânin-i Âl-i Osmân Hulâsa-i Mezâmin-i Defter u Dîvân (H. 1018: 1609).

Çakmakçıoğlu, Seda. (2008). Koçi Bey Risaleleri I, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1995). Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066- 1116/ 1656- 1704). Abdülkadir Özcan (Haz.). Ankara: TTK.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî. (2002). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VI. Kitap. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı (Haz.). İstanbul: YKY.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 6. (2010). Seyit Ali Kahraman (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hezarfen Hüseyin Efendi.(1998). Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman. Sevim İlgürel (Haz.). Ankara: TTK.
- Îsâ-zâde Efendi. (1996). Îsâ-zâde Târîhi. Ziya Yılmaz (Haz.). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Katip Çelebi. (2017). Fezleke I-II. Zeynep Aycibin (Haz.). Ankara: Çamlıca Yayınları.
- Lokmacı, Süleyman. (2015). Solak-zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Mehmed Süreyya. (1996). Sicill-i Osmani 2,3,4. Nuri Akbayar (Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Naima Mustafa Efendi. (2009). Tarih-i Na'ima I-II-III. Mehmed İpşirli (Çev.). Ankara: TTK.
- Topçular Katibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi. (2003). Topçular Katibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi I. Ziya Yılmaz (Haz.). Ankara: TTK.
- Peçevi İbrahim Efendi. (1992). Peçevi Tarihi II. Bekir Sıtkı Baykal (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi. (2013). Târîh-i Râşid ve Zeyli. Abdülkadir Özcan vd. (Haz.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa (1928). Silahdar Tarihi (1684-1694). İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (2019). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi Merkez Ve Taşra Yöneticileri 1756 – 1792 16 Numaralı Tahvil Defteri (Çeviri yazı-Görüntü). İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları.
- Yücel, Abubekir Sıddık. (1996). Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i, Erciyes Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Kayseri.

3. Telif Eserler

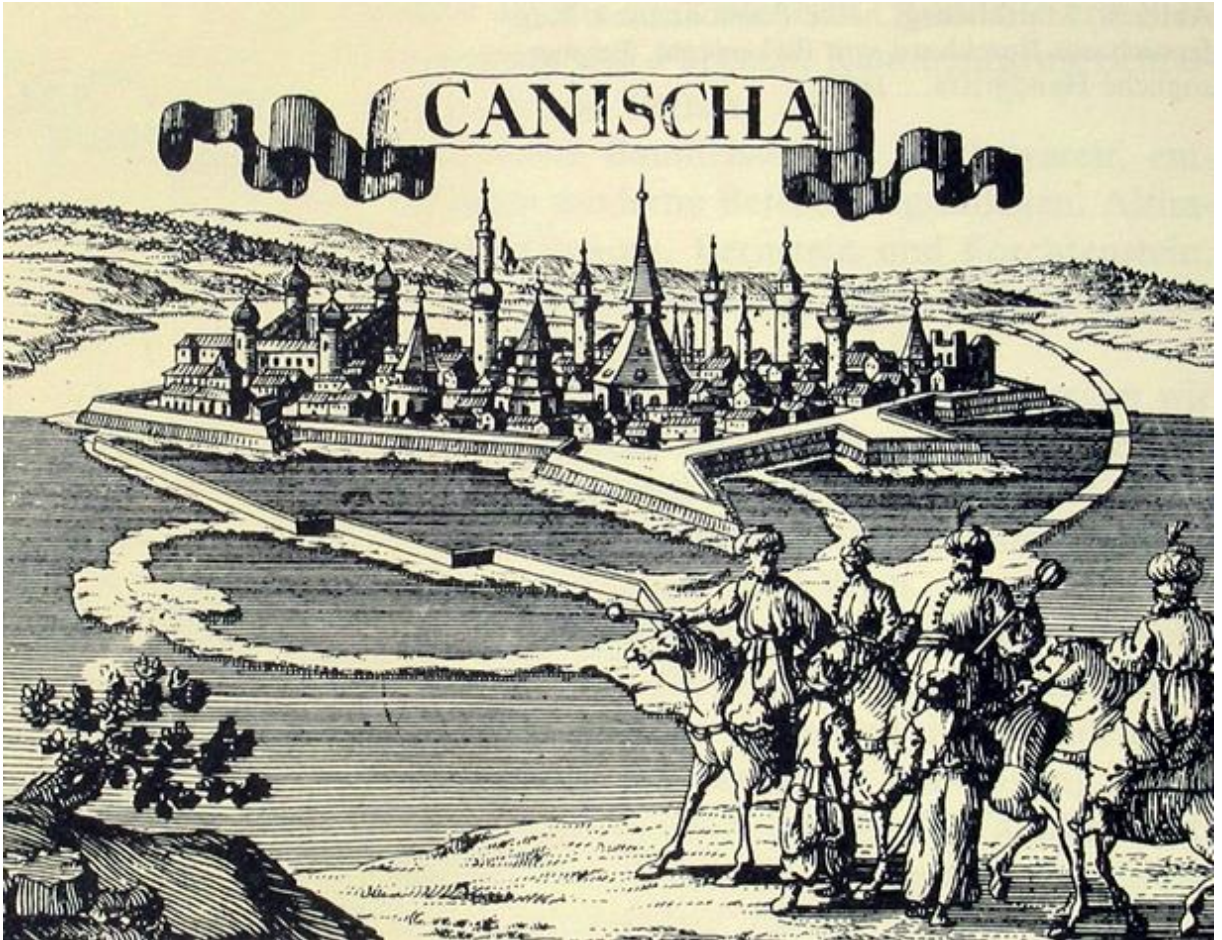
- Arslan, Hasan. (2014). 17. Yüzyılda Maraş Sancağı. Kahramanmaraş: Dulkadiroğlu Belediyesi Yayınları.
- Bilge, S. M. (2000). Macaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin ve İdarî Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi. Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), 11, 33-81.
- Çiçek, Kemal. (2002). II. Viyana Kuşatması Ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703). Türkler, 9, 746-764.
- David, Géza. (2001). Kanije. TDVİA, C. 24, s. 307-308.
- Doğru, Halime. (2002). Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih Ve İskan Siyaseti. Türkler, 9, 165-176.
- Emecen, F. M. (2005). Mohaç Muharebesi. TDVİA, C. 30, s. 232-235.
- _____. (2007). Çağdaş Osmanlı Kaynaklarında Uzun Savaşlar Ve Zitvatorok Antlaşması İle İlgili Algılama Ve Yorum Problemleri. Osmanlı Araştırmaları. XXIX, 87-97.
- Finkel, Garoline (2007). Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı. Zülal Kılıç (Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gökbilgin, Tayyip. (2002). Süleyman I. Türkler, 9, 521-554.
- İnalçık, Halil. (2003). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- _____. (1995). Eyalet. TDVİA, C. 11, s. 548-550.
- İpşirli, Mehmed. (1992). Beylerbeyi. TDVİA, C. 6, s. 69-74.
- Kanije Savunması ve Tiryaki Hasan Paşa. (1986). T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karagöz, Hakan. (2008). 1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Isparta.
- Kılıç, Orhan. (1997). 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Teveihati. Elazığ: Ceren Matbaacılık.
- _____. (2017). Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi/Silistre (İdari Taksimat ve Yönetim). Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 23, 29-82.

- Kunt, İ. M. (1978). Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası Ve İl İdaresi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Öz, Mehmet. (2002). II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl. Türkler, 9, 711-729.
- Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3. İstanbul: MEB Yayınları.
- Savaş, Ali İbrahim. (2002). Osmanlı Devleti İle Habsburg İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik İlişkiler. Türkler, 9, 555-566.
- Solak, İbrahim. (2012). Osmanlı Teşkilat Tarihi, Tufan Gündüz (Edt.), Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (79-83). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Stepanek, Petr. (2002). Zitvatoruk (1606) Ve Vasvar (1664) Anlaşmaları Arasında Orta Avrupa'da Osmanlı Siyaseti. Türkler, 9, 730-737.
- Turan, Şerafettin. (1963). XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı: H.1041/M.1631-32 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri. Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı, s. 201-232.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). Osmanlı Tarihi C. 3, 1. Kısım. Ankara: TTK.
- Zamolo, Divna Djuric. (1992). Belgrad. TDVİA, C. 5, s. 407-409.
- Zinkeisen, J. W. (2011). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 4 (1623-1669). Nilüfer Epçeli(Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

4. İnternet Kaynakları

- https://tr.wikiquote.org/wiki/Tiryaki_Hasan_Pa%C5%9Fa (Erişim Tarihi: 26.05.2020).
- <https://webloji.net/wp-content/uploads/2020/02/kanje.jpg> (Erişim Tarihi: 26.05.2020).

Ek 1: Osmanlı İdaresinde Kanije Kalesi¹²⁶

¹²⁶ https://tr.wikiquote.org/wiki/Tiryaki_Hasan_Pa%C5%9Fa (Erişim Tarihi: 26.05.2020).

Ek 2: Kanije Kalesi ve Çevresini Gösteren Bir Gravür¹²⁷

¹²⁷ <https://webloji.net/wp-content/uploads/2020/02/kanje.jpg> (Erişim Tarihi: 26.05.2020)

Makale Geliş | Received : 14.10.2019

Makale Kabul | Accepted : 30.08.2020

Keçiborlu Senir'de Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Üç Sarnıç *Three Cisterns in Keçiborlu-Senir Dated Ottoman Era*

Doğan DEMİRCİ

Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
dogandemirci@sdu.edu.tr
0000-0002-9402-1827

Ali Rıza BİLGİN

Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ali.bilgin@sdu.edu.tr
0000-0002-1158-9151

Öz

Su, canlı yaşamın varlığı açısından vazgeçilmez bir unsurdur. Dolayısıyla insanlık için suyun tedariki, temini ve depolanması elzem konulardandır. Bu anlamda insanlığın mimarlık tarihi serüveninde su mimarisi önem arz eden alanlardan olmuştur. Su ile ilişkili yapılar tarih öncesi çağlardan bu yana toplumlar için önemli olmuş, toplumların; sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimleri açısından ön planda yer almıştır. Özellikle suyun depolanmasını sağlayan sarnıçlar, yıl içerisinde kurak geçen dönemlerin atlatılması açısından önemlidir. Konumuzu oluşturan, Hacı Emin, Hacı Hüseyin ve Hasan Hüseyin sarnıçları Isparta İlinin Keçiborlu İlçesine bağlı Senir Kasabası ile Kuyucak Köyü yakınlarında bulunmaktadır. Bu sarnıçlardan Hacı Emin ve Hasan Hüseyin, dikdörtgen planları ve tonoz örtüleri ile benzerlik gösterirken, Hacı Hüseyin sarnıcı kareye yakın planı ve sekizgen kasnaklı kubbe örtüsüyle farklı bir mimari kuruluş sergilemektedir. Sanat tarihi, arkeoloji ve mimarlık tarihi alanlarında, akademik yazında antik dönem sarnıçları genişçe bir yer bulmuş ancak Türk döneminde inşa edilen sarnıçlar yeterince ele alınmamıştır. Bu bağlamda, burada tanıtılacak ve mimari yönden tartışılacak olan bu yapıların, akademik literatüre mütevazı da olsa bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı, Mimari, Sarnıç, Isparta, Su Yapıları*

Abstract

Water is an indispensable element for the existence of living life. Therefore, for humanity unraveling, supply and storage of water are essential subjects. In this sense, water architecture has been one of the important areas of architectural history. Water-related structures have been important for societies since prehistoric times; for their social, cultural and economic development. Especially the cisterns that provide storage of water are important in order to overcome the dry periods during the year. Hacı Emin, Hacı Hüseyin and Hasan Hüseyin cisterns which are the main subject of this paper, located near the villages of Senir and Kuyucak of Keçiborlu District of Isparta Province. While Hacı Emin and Hasan Hüseyin of these cisterns show similarities with their rectangular plans and vaulted covers, Hacı Hüseyin exhibits a different architectural organization with its square plan and dome cover with octagonal sheave. Although, in the academic literature of art history, archeology and architectural history the cisterns of the ancient period found a wide place, the cisterns has been built in Turkish period have not been adequately addressed. In this context, it is thought that these structures which will be introduced here and will be discussed in terms of architecture, will contribute to academic literature, albeit modestly.

Key Words: *Ottoman, Architecture, Cistern, Isparta, Water Structures*

Giriş

Toplumların en önemli ihtiyaçlarından biri olan su ve suyun temini, bilinen anlamda uygarlığın başlamasından bu yana insanların çözmek zorunda olduğu sorunların başında gelmiştir. Tarih boyunca kentlerin kurulması için seçilen yerler, genellikle doğal su kaynaklarının yakını olmuştur. Suyun evlere kadar getirildiği modern çağdan önce halkın çamaşır yıkamak, yıkanmak, çöpler ve atık suların kurtulmak amacıyla su kaynaklarını kullanmasıyla bu kaynaklar kirlenmiş bunun bir sonucu olarak da insanlar temiz su sağlayacak yeni kaynaklar bulmaya yönelmiştir. Bu sorunu çözmek içinde, dağlık arazi ya da deniz kıyısı gibi mevkilere kurulan ancak temiz su kaynakları bulunmayan kentlerde olduğu gibi suya kolaylıkla ulaşılabilmesi için su kemeri, su yolu ve suyun depolandığı açık veya kapalı olarak planlanmış sarnıçlar inşa edilmiştir¹.

¹ Ocak 2009, 6

Literatürde sarnıç kelimesi; *su depolamak üzere yapılmış üstü kapalı veya açık havuz*², *yağmur suyu biriktirmeye yarar kâgir yeraltı deposu*³, *su biriktirmek amacıyla genellikle toprak altına yapılan yapı*⁴ şekillerinde tanımlanmaktadır. Bozkurt⁵ kelimenin kökeninin Arapça *sıhrîc* (çoğulu, *sâhârîc*) sözünden türediğini belirtirken, Hasol'un⁶ mimarlık sözlüğünde Farsça kökenli olduğu görülmektedir. Arseven ise sarnıçları; yer altı sularının zemine yakın olmadığı yerlerde veya kaynaktan suyun gelmediği zamanlarda kullanılmak üzere, suyun bol olduğu vakit bu suları depolamaya yarayan yapılar olarak tanımlamıştır⁷.

Su yapıları konusunda pek çok çalışması olan Yılmaz Önge, Anadolu medeniyetlerinden; Hitit, Frig Urartu, Yunan, Roma ve Bizans'a ait su yapılarının, Türk Dönemi su yapıları için özellikle önemli olduğunu vurgulamakta ve Anadolu'da Türk dönemi öncesi sarnıçları ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Eski Anadolu şehirlerinin hemen hepsinde ve özellikle yüksek kayalık arazilerden inşa edilen kalelerde, zemini oymak veya zemin üzerinde yapılan yüksek duvarlı havuzlar meydana getirmek suretiyle, üstü kapalı veya açık sarnıçların tesis edildiğini görmekteyiz. MS II. yüzyılda yapılmış Telmesos'taki (Fethiye) sarnıçlar MÖ XIV-XIII. yüzyıllara ait Hattuşaş'taki Hitit Dönemi sarnıçları, Korikos'taki MÖ I. yüzyıla ait sarnıçlar dikkati çeken örneklerdir. Fakat en önemli sarnıç tipleri, MS V. yüzyıldan itibaren İstanbul'da yapılmış olan Bizans Dönemi eserleridir”⁸.

Su kültürü Anadolu'da olduğu kadar Türklerin ana yurdu olan Orta Asya'da da oldukça önem arz etmiştir. Kül-Tigin, Bilge ve Tonyukuk yazıtlarının dışında, Yer-Sub'un eski Türklerde kutsal olduğu bilinmektedir. Türkler su ile ilgili kutsal görevlerini yerine getirirken: Halkın ikiye ayrılıp, birbirlerini suya ittikleri, Türk Kağanının da suya elbisesi ile girdiği söylenmektedir. Bizans kaynaklarına göre, 7. yüzyılda Türklerdeki suya atlama, üzerlerine su dökme adetleri onların suya tapınmalarından ileri gelmekteydi. Yine Bizans kaynaklarına göre Türkler suya kurban adamaktaydılar⁹.

Suyun Müslüman toplumlar açısından da çok önemli bir yeri bulunmaktadır. İslam'da suyla ilgili yapıların özel bir yeri vardır. Hz. Peygamber, annesinin vefat ettiğini söyleyen ve onun için yapacağı hayırların kendisine fayda edip etmeyeceğini soran Sa'd b. Ubade'ye, adına yapacağı hayır işlerinin annesine fayda edeceği ve bunların en faziletlisinin de insanların su ihtiyacını gidermek olduğu cevabını vermiştir. Bunun üzerine Sa'd'ın Medine'ye iki sarnıç yaptırdığı bilinmektedir. Geniş İslam coğrafyasında ihtiyaç duyulan her yerde, özellikle ticaret ve hac kervan yolları üzerinde belli aralıklarla sarnıçlar bulunduğu, Kufe ile Mekke arasında Harunürreşid'in eşi Zübeyde'nin adını taşıyan Derbizübeyde kervan yolu boyunca doksan kadar konaklama yeri ve sarnıç inşa edildiği söylenmektedir. Bunların içinde Medine'nin 200 km. doğusunda Rebeze'de yapılan yapılar ise ilk dönem İslam mimarisi açısından büyük önem taşımaktadır¹⁰.

Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'de su ile ilgili ayetler de İslam dini için suyun önemini oldukça arttırmaktadır. Bu nedenle olacaktır ki İslam kültürü olarak tarih boyunca hayır amaçlı pek çok çeşme, su kemeri, sarnıç gibi yapılar yaptırılmış ve yaptırılan yapıların bir kısmının üzerlerindeki kitabelerinde bu ayetler yazılmıştır. Söz konusu ayetlerin içerisinde Kur'an-ı Kerim'de, Süretü'l-Enbiya'nın 30. ayeti olan *“...ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? İnanmıyorlar mı?”*¹¹, mealindeki ayet ile

² Bozkurt 2009, 158

³ Hasol 2014, 408

⁴ Sözen ve Tanyeli 2010, 270

⁵ Bozkurt 2009, 158

⁶ Hasol 2014, 408

⁷ Arseven 1984, 72

⁸ Önge 1975, 1-2

⁹ Seyidov 2006, 259

¹⁰ Bozkurt 2009, 159

¹¹ Kuran-ı Kerim, 21:30

Süretü'n- Nur'un 45. ayeti olan “Allah, her canlıyı sudan yarattı.”¹², mealindeki ayet, kitabeler içerisinde en çok geçenleri olarak sayılabilir. Bazı kaynaklarda ise Kur'an okunacağı, dua edileceği ya da tespih çekileceği zaman önceden abdest almanın zorunlu olmasının da suya çok önem verilmesinin asıl sebebi olduğu belirtilmektedir¹³.

Suyun sürekli güneş ışığına maruz kalarak bozulmasını ve diğer çevre etmenler tarafından kirlenmesini engellemek amacıyla sarnıçlar ya üstü kapalı mekânlar biçiminde ya da yer altına inşa edilmişlerdir. İnsanların ve hayvanların su ihtiyacını karşılamak üzere; yağmur ve kar sularını biriktirmek için yapılan sarnıçlar yerleşim yerlerinde veya kervan yolları üzerinde konumlandırılmışlardır. Sarnıçlar genellikle su kaynaklarının yetersiz olduğu ya da düzenli yağış rejimi göstermeyen bölgelerde yoğunluk kazanmaktadır. Özellikle de Batı Anadolu'da yaz aylarının kurak geçmesi sebebiyle bu bölgede hemen her dönemde çokça yapılmıştır¹⁴.

Türk döneminde bilinen en eski sarnıç örneklerinin XIII. ve XV. yüzyıllara ait olduğu ileri sürülmektedir¹⁵. Bizans döneminde kentlerin su temininde önem taşıyan sarnıçlar, daha sonra da belirli yörelerde aynı hizmeti görmüş, bunun yanı sıra Osmanlı döneminde ordunun geçtiği yollarda su temini açısından uygulama alanları bulmuşlardır¹⁶. Selçuklu döneminden kalma çok sayıda ve ilginç su yapısı olmasına karşın bunlar hakkında fazla yayın yoktur¹⁷. Osmanlı sarnıçlarının Bizans sarnıçlarından farklı bir noktasının genellikle dışarıdan da görülebilmesidir. Bu durumda silindirik, kare veya dikdörtgen formlu sarnıç gövdesi belirli bir seviyeye kadar toprak altında olup, gövdenin toprak üstünde kalan kısmı bir kaide gibi algılanmaktadır¹⁸.

Özyurt, Türk dönemi sarnıçlarını arazi konumlarını baz alan bir sınıflandırma yapmış ve sarnıçları genel iki ana başlıkta altında incelemiştir.

1. Kayaya Oyma Sarnıçlar
2. Zemine Gömme Sarnıçlar
 - 2.1. Tam Gömme Sarnıçlar
 - 2.2. Kısmi Gömme Sarnıçlar¹⁹

Sarnıç tipolojisi ile ilgili olarak bir başka yaklaşım da Duymaz tarafından geliştirilmiştir. Duymaz, planlarının niteliğine göre ayırdığı sarnıçları iki ana başlık ve bunların alt başlıkları şeklinde sınıflandırmıştır²⁰:

1. Depo Sarnıçları
 - 1.1. Kubbeli Sarnıçlar
 - 1.2. Tonozlu Sarnıçlar
 - 1.3. Külahlı Sarnıçlar
 - 1.4. Düz Çatılı Sarnıçlar
2. Kuyu Sarnıçlar.

Genel olarak sarnıç yapılarının, işleve dönük şekilde, her dönemde birbirlerine benzer planlarda ve malzemeyle yapıldıkları anlaşılmaktadır. Antik dönem sarnıçları incelendiğinde kendi içerisinde değişik plan ve formlarda yapıldıkları görülmektedir. Bazıları dikdörtgen biçiminde tamamen toprağa gömülü ve üstü açık iken (Isparta Sütçüler İlçesi İdrisler Sarnıcı, Isparta Kocaköy Asarı Sarnıcı, Isparta Çığdışmez Asarı Sarnıcı gibi), bazıları da dar ağızlı geniş gövdeli şişe şeklinde yapılmıştır²¹. Tarih

¹² Kuran-ı Kerim, 24:45

¹³ Arseven 1984, 100

¹⁴ Öter 2008, 1.

¹⁵ Özyurt 1988, 61.

¹⁶ Güngör 2017, 42.

¹⁷ Öziş 1984, 85.

¹⁸ Acar 2018, 377.

¹⁹ Özyurt 1988, 11.

²⁰ Duymaz 2009, 228-229.

²¹ Doğu 2009, 41.

boyunca yağmur suyu biriktirmek ve depolamak amacıyla özellikle yeraltına kurgulanan sarnıç, teknolojinin gelişmesi ile birlikte her yapıya suyun ulaşabilmesi sonucu önemini yitirmiş bir yapı tipidir.

Keçiborlu Senir Kasabası'nda Bulunan Sarnıçlar

Isparta il merkezinin kuzeybatısında bulunan Keçiborlu İlçesi, Batı Torosların kuzey uzantıları üzerinde yer almaktadır. İlçenin en yüksek yeri, 1890 m ile Akdağ'dır. İlçenin güney ve güneydoğusunda, Kılıç, Senir ve Gümüşgün ovaları vardır. Bitki örtüsü bakımından zengin değildir. Keçiborlu, Akdeniz Bölgesinde bulunmasına rağmen kışlar kurak, soğuk ve sert, yazları ise sıcak ve kurak geçmektedir. Yağışlar genellikle kış ve bahar aylarındadır. Yıllık yağış ortalaması 615 mm'dir²².

Keçiborlu'ya bağlı Senir kasabası ise ilçe merkezinin güneyinde yer almaktadır. İklim özellikleri bakımından kurak denilebilecek bu bölgede, başta tarımsal faaliyetler olmak üzere çeşitli ihtiyaçları karşılamak amacıyla, bu makalenin konusunu da oluşturan üç adet sarnıç bulunmaktadır. Senir'in kuzey ve kuzeybatısında muhtelif arazilerde yer alan bu üç sarnıç Osman Özyurt'un tipolojik olarak tasnif ettiği gruptan "Zemine Gömme Sarnıçlar" başlığı altındaki "Zemine Kısmi Gömme Sarnıçlar" grubuna girmektedir²³. Öte yandan Duymaz'ın tipolojik yaklaşımına göre ise "Depo Sarnıçlar" başlığı altında "Kubbeli Sarnıçlar" (Senir, Hacı Hüseyin) ve "Tonozlu Sarnıçlar" (Senir, Hacı Emin ve Hasan Hüseyin Sarnıçları) şeklinde tasnif edilebilir. Yapılan incelemeler neticesinde, üç yapı içerisinde dikkati çeken nokta plan şekilleri ve malzeme yönünden görülmektedir. Hacı Emin ve Hasan Hüseyin Sarnıçları plan kurgusu ve malzeme yönüyle benzerlik gösterirken Hacı Hüseyin Sarnıçları plan kurgusu bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Yapıların inşa malzemelerine bakıldığında ise her üç yapıda da benzer malzeme kullanılmış ancak Hacı Emin ve Hasan Hüseyin Sarnıçlarına 20. yüzyılda yapılan müdahaleler ile birtakım farklılıklar ortaya çıkmış iken Hacı Emin Sarnıçları olduğu gibi bırakılmıştır. Her üç sarnıçta da kitabe olmadığı gibi duvarları üzerinde kitabeye ayrılmış bir bölümde görülmemektedir. Yalnızca Hacı Emin Sarnıçında, 20. yüzyılda yapılan müdahalelere ilişkin birtakım tarihler bulunmaktadır. Sarnıçlara ilişkin yapılan kaynak taramalarında da bunlara ilişkin herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Her üç sarnıç Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 23.12.2004 Tarih ve 163 Sayılı Kararıyla "Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı" olarak tescil edilmiştir.

Hacı Emin Sarnıç

Senir kasabasının yaklaşık 3.5 km. kuzeyinde, Kuyucak köyünün ise 2 km. doğusunda konumlanan sarnıç, 37°50'48.00"N, 30°16'59.81"E koordinatlarında bulunmaktadır. Yapı, 1/25000'lik haritada "Sucuk Kuyusu" olarak işaretlenmiştir²⁴. Hacı Emin Sarnıçları ile ilgili *İl Kültür Envanteri ve Keçiborlu İlçesi Turizm Tanıtım Broşürü*'nün dışında 2019 yılında basımı yapılan *Antik Dönemden Günümüze Isparta'nın Kültürel Mirası* isimli tanıtım kitabında kısaca değinilmiştir²⁵.

Dikdörtgen planlı yapı kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır (Fig.1). Toprağa kısmen gömülü olan yapının, dışarıdan zemin kotundan yüksekliği yaklaşık 1 m'dir (Fig.2). Moloz taş, kaba yonu ve kesme taş kullanılarak inşa edilmiş olan yapının örtüsü tonozdur. Tonoz örtünün üzeri 20. yüzyılda beton ile kırma çatı formunda kaplanmış, yine aynı yüzyıl içerisinde çeşitli tarihlerde onarımlar yapılmıştır²⁶. Toprak bir yolun hemen yanında konumlanan yapının, giriş açıklığının yer aldığı kuzey yönünde çimento harcı ile kaplanmış iki adet dikdörtgen formlu yalak bulunmaktadır (Fig.3). Dışı sıvalı olan bu taşların asıl malzemesi anlaşılamamaktadır. Yapının beden duvarlarında inşa malzemesi olarak moloz taş ve kaba yonu taş kullanılmış, tonoz örtü ve bunu destekleyen kemerler ile giriş açıklığı kemerinde düzgün kesme taş tercih edilmiştir.

Yapıya giriş, kuzeyden, yuvarlak kemerli 0,80x 1,80m. boyutlarında bir açıklık ile sağlanmaktadır. Zemin kotunun altında kalan bu giriş açıklığına inmek için yapı ile çağdaş olduğu düşünülen dört adet basamak eklenmiştir. Sarnıca giriş sağlandıktan sonra 1,10x 0,80 m ebatlarında bir platforma çıkılmaktadır. Bu platformdan da büyük blok taşlar ile oluşturulmuş, kuzeydoğu köşeye yönelen beş

²² Anonim 2009, 52.

²³ Özyurt 1988, 11.

²⁴ Anonim 2009, 60.

²⁵ Anonim 2009, 60; Korholt, Köker ve Mörel 2019, 186-187.

²⁶ Yapının beton kaplı çatısı üzerinde 15.06.1967 tarihi okunmaktadır.

adet basamak ile sarnıcın zeminine erişilmektedir (Fig.4). Merdivenin, sarnıcın içine inilerek, su içerisindeki pisliklerin temizlenmesi ve su seviyesi düştükçe suyun rahat alınabilmesi amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Yapının tonoz örtüsü, payandalar üzerinde yükselen iki adet yuvarlak atkı kemeri ile desteklenmiştir. Atkı kemerleri üzengi noktasına kadar düzgün kesme taş ile inşa edilmişken payandalarda moloz taş tercih edilmiştir. Beden duvarlarının, tonoz üzengi noktasından zemine kadar sıvalı olduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Sıvaların sonraki dönemlerde çimento harcı ile sağlamlaştırıldığı görülmektedir. Güneybatı köşeye yakın bir noktada, duvarlar üzerindeki sıvalı alanın bittiği hizada, olasılıkla sarnıcın taşmasını önlemek amacıyla açılmış bir kanal deliği bulunmaktadır. Günümüzde bu açıklık zemin seviyesinin dışarıdan yükselmesi sebebiyle işlevini kaybetmiş durumdadır. Doğu ve batı beden duvarlarının köşelere yakın noktalarında, zeminden yaklaşık 2,5 m yükseklikte besleme kanalları olduğu düşünülen su gözleri bulunmaktadır. Su gözleri bazı sarnıçlardaki gibi yekpare taştan olmayıp kare formlu olarak moloz taşlarla oluşturulmuşlardır. Bu kanallardan kuzeydoğuda bulunanı dairesel formlu olup daha küçük ebatlardadır. Bunlar da tahliye kanalında olduğu gibi işlevlerini kaybetmişlerdir. Yapının güneyinde giriş açıklığı ile aynı aksta, havalandırma amaçlı olduğu düşünülen, 0.50x0.45 m ebatlarında bir pencere bulunmaktadır

Sarnıcın batı duvarında harç, üzengi noktasından biraz yukarıya çekilerek üzerine tamirat ile ilişkili olduğu düşünülen bir kitabe kazınmıştır. Harç üzerine kazınan yazıdaki ifade şu şekildedir (Fig.5):

“T M T

9.28.1945

Hacı Emin Vere

seleri Veli Türk”

Buradaki kitabeden anlaşıldığı kadarıyla yapıya 09.28.1945 tarihinde Hacı Emin’in varislerinden Veli Türk tarafından bir müdahalede bulunulmuştur. Baştaki “T M T” harflerinin neyi ifade ettiği tam olarak anlaşılmamakla birlikte tamirat olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, yapının tonoz örtüsü üzerindeki beton kaplama üzerinde de 15.06.1967 (Fig.6) tarihinin yanı sıra bu tarihin yazılı olduğu bölümden ayrı vaziyette Veli Türk ismi yazılmıştır. Yapının ilk inşa tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, 1945 tarihinde bir onarım gördüğü ve 1967 yılında da üzerinin beton ile kaplandığı ve Veli Türk’ün her iki müdahalede de yapan ya da yaptıran kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Hasan Hüseyin Sarnıcı

Toprak bir yolun hemen kenarında, 37°49'26.56"N, 30°17'16.70"E koordinatlarında bulunan sarnıç, Senir kasabasının kuş uçuşu 1,5 km kuzeybatısında yer almaktadır.

Dikdörtgen kurgulu yapı, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır (Fig.7). Yapının mevcut durumu yapıya birçok müdahalenin yapıldığını göstermektedir (Fig.8). Yapının tonoz örtüsü Hacı Emin Sarnıcında olduğu gibi beton ile kırma çatı formunda kaplanmış, dış cephesi de briketler ile sağlamlaştırılarak üzeri çimento harcı sıvanmıştır. Yapının hem kuzeyinde hem de güneyinde, yapıya 1,5 m uzaklıkta 1x 0,6 m. boyutlarında iki adet briket ile örülmüş havuz bulunmaktadır. Bu havuzlar, olasılıkla yapıyla çağdaş değildir. Ayrıca, giriş açıklığının hemen yanında yapının doğu cephesine betonarme küçük bir yalak da eklenmiştir. 25 yıl kadar önce yapılan bir onarımla sarnıcın dışı dört taraftan tamamen briketle çevrilmiş, üstü betonla örtüldüğü kayıtlarda yer almıştır²⁷. Beton örtü burada saçak yapmayıp zemine yakın yerde ayrıca bir saçağı bulunmaktadır. Bu durumda sanki sarnıcın üzerine ikinci bir çatı yapılmış gibi izlenim edinilmektedir. Ön ve arka cephelerde yan duvarlar çatlamış ve ayrılmak üzeredir.

Plan yönünden Hacı Emin Sarnıcı ile benzerlik göstermekle birlikte yapı, giriş kısmı ve haznesinin ebatları bakımından farklıdır. Sarnıcın güney cephesinin doğusunda bir giriş açıklığı ile bunun hemen yanında bir dikdörtgen pencere açıklığı bulunmaktadır. Yapının su toplayan haznesine erişim iki açıklık ile sağlanmaktadır. Güney cephedeki açıklıktan girdikten sonra merdivenler ile ikinci açıklığa erişilir ve yine merdivenler ile yapının haznesinin zeminine iniş sağlanmaktadır (Fig.9). Toprağın yükselmesi sonucunda hem çatının hem de içerideki pencere nedeniyle dıştaki bu girizgahın sonradan yapıldığı

²⁷ Anonim 2009, 62.

tahmin edilmektedir İlk girişin ardından beşinci basamak seviyesinde güney yönde sarnıcı besleyen kanallardan biri bulunmaktadır. Tonoz örtü Hacı Emin Sarnıcında olduğu gibi iki adet atkı kemeri ile desteklenmiştir. Yapının duvarlarında moloz taş kullanılmasına rağmen tonoz örtüde ve kemerlerde kesme taş tercih edilmiştir. Yapının kuzeyinde birer metre aralıklar ile yerleştirilmiş iki adet açıklık bulunmaktadır. Bu açıklıklardan alttaki olasılıkla besleme kanalıdır. Üstteki kareye yakın dörtgen formulu açıklık ise havalandırma ve aydınlatma amaçlı açılmıştır (Fig.10). Tonoz örtüyü destekleyen atkı kemerleri payandalar ile desteklenmiştir. Üzengi noktalarında doğu ve batı duvarları boyunca dışarıya taşan taş sırası bulunmaktadır. Ayrıca bu seviyeden zemine kadar olan kesimde duvarlar sıvanmıştır.

İşlevsel bir yapı olması sebebiyle yapıda süsleme sayılabilecek hiçbir öğeye rastlanmamaktadır. Ayrıca, yapının yapım tarihine ya da Hasan Hüseyin isminin nereden geldiğine ilişkin de herhangi bir bilgi bulunmaktadır. Hasan Hüseyin Sarnıcı Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 23.12.2004 Tarih ve 163 Sayılı Kararıyla "Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı" olarak tescil edilmiştir.

Hacı Hüseyin Sarnıcı (Küçük Tepecik)

Sarnıç, Senir Kasabası'nın yaklaşık 5 km. batısında, 37°49'7.76"N, 30°14'45.88"E koordinatlarında Tepecik Mahallesi'ne giden yolun güney kenarında bulunmaktadır. Buradaki arazi yapısı doğu yöne yani Burdur Gölü'ne doğru meyilli vaziyettedir.

Hacı Hüseyin Sarnıcı form yönünden diğer iki sarnıçtan ayrılmaktadır (Fig.11). Üzeri kubbe ile örtülü olan sarnıcın planı kareye yakın dörtgendir (Fig.12). Yapının kubbesi sekizgen bir kasnak içerisine alınmıştır (Fig.13). Yapının örtü sistemi yaklaşık bir metre yüksekliğinde hazne bölümünün örtüsünü oluşturan platform üzerinde yükselmektedir. Yapının haznesine güneydoğu cephesinde yer alan açıklık ile inilmektedir. Giriş açıklığı yapının cephesinden çıkıntı yapmakta ve yaklaşık 1 metre genişliğinde, üzeri tonoz örtülü bir koridor oluşturmaktadır. Yapıda kesme taş, kaba yonu taş ve moloz taş malzeme muhtelif yerlerde kullanılmış bağlayıcı olarak ta kireç harcı tercih edilmiştir. Diğer iki yapıda olduğu gibi herhangi bir yakın dönem müdahalesi bu sarnıçta görülmemektedir.

Yapının su haznesi mimari planlama yönüyle ilgi çekicidir. Kareye yakın dörtgen planlı kubbe ile örtülü kurguda kubbeye geçiş ögesi olarak tromp ve pandantif bir arada kullanılmıştır (Fig.14). Dört yöndeki duvarların yaklaşık orta noktalarına birer payanda yerleştirilerek kubbeyi taşıyan trompların kemerleri çapraz şekilde bağlanmış, bu kemerlerin arasında da pandantifler meydana getirilmiştir. Yapının dört köşesindeki trompların köşeye yakın konumlarında birer küçük atkı kemeri yerleştirilmiştir. Ayrıca tam köşelerde çeyrek kubbeler iri bloklar üzerine oturtularak yapının duvarlarına geçiş sağlanmıştır. Mekânın kuzey ve batı köşelerine yakın noktalarda birer adet besleme kanalı bulunmaktadır. Yapıda kemerlerde kesme taş kubbesinde ise kesme ve kaba yonu taş birlikte kullanılmıştır. Kubbenin örgü biçiminde dikkati çeken, pandantiflerin üzerinden yükselen düzgün kesme taş ile oluşturulmuş taş dizileridir (Fig.15). Bu diziler tepe noktasında bir kilit taşı ile sabitlenmiş ve dört yönde yağmur sularının girişi için birer göz açıklık bırakılmıştır. Araları ise kaba yonu taş ile doldurulmuştur. Yapının duvarlarının sıvası büyük oranda dökülmüştür. Yalnızca, batı köşesinde in-situ durumda küçük bir parça sıva izi görülmektedir. Bu da göstermektedir ki yapı diğer sarnıçlara göre çok daha önce terk edilmiştir. Hacı Hüseyin Sarnıcı Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 23.12.2004 Tarih ve 163 Sayılı Kararıyla "Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı" olarak tescil edilmiştir.

Değerlendirme Ve Sonuç

Makalede Isparta, Keçiözü İlçesi Senir Beldesi civarında yer alan üç adet sarnıç yapısı incelenmiştir. Sarnıçlarda dönemine ait kitabe ya da kitabe boşluğu bulunmamaktadır. Sarnıç isimlerinin buraları yaptıran hayırsever kimselere ait olabilecekleri düşünülmektedir. Ancak Isparta'nın yerel kaynaklarında Keçiözü'da müderrislik yapan Hacı Hüseyin isminin dışında bir kayda rastlanılmamıştır. Hacı Hüseyin'in Keçiözü'da bir medrese yaptırdığı kayıtlarda yer almaktadır²⁸.

²⁸ Böcüzade Süleyman Sami 2012, 190.

Hacı Hüseyin Sarnıcı diğer sarnıçlardan planlama yönüyle ayrılmaktadır. Dikdörtgen kurgulu, Hacı Emin ve Hasan Hüseyin sarnıçlarının ortak noktaları; beden duvarlarının iri moloz taşlarla örülmüş olması, örtü ve kapılarında düzgün kesme taşların kullanılmış olmasıdır. Örtü sistemi her ne kadar içeriden atkı kemerleriyle desteklense de beden duvarlarına bindiğinden duvarlar oldukça kalın tutulmuştur. Dikdörtgen planlı sarnıçlarda örtünün sonraki dönemlerde çimento harcıyla sıvanarak sağlamlaştırıldığı görülmektedir. Hasan Hüseyin Sarnıcı'nda içerdeki kemer atkılarının üzengilerindeki konsolları desteklemek amacıyla zemine kadar uzanan -duvara bitişik- ayakların da çimento ile sıvandığı görülmektedir. Çimento harcıyla yapılan sıva üzerlerinde 1940'lı, 1950'li hatta 1960'lı tarihleri okumak mümkün olmaktadır. Diğer yörelerdeki bazı sarnıçlarda sonradan yapıldığı düşünülen ahşap kapı kanatlarına veya izlerine Senir sarnıçlarında rastlanmamıştır. Ya da bu daha önce varsa da kapılar sonradan sökülmüş olmalıdır. Sarnıcın havalandırılması amacıyla planda var olduğunu düşündüğümüz açıklıklar dikdörtgen planlı sarnıçlarda giriş aksına göre yerleştirilmiştir. Dikdörtgen planlı sarnıçlarda pencereler kare formulu olarak yapılmıştır. Kubbeli olan Hacı Hüseyin Sarnıcı'nda ise havalandırma kubbenin tepesinde oluşturulan haç formulu açıklıktan sağlanmaktadır. Hacı Hüseyin Sarnıcı'nda yer alan tepedeki bu pencerenin; sarnıcın aydınlatılması ve havalandırılması işlevinin yanında muhtemelen sarnıcın üzerine yağın yağmur ve kar sularını, sarnıç haznesine aktarma işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı tonoz örtülü sarnıçların merdiven basamakları sarnıca doğrudan açılan kapıdan itibaren başlamakta ve merdivenlerle sarnıcın ortasına değil de köşelerine inilmektedir. Kubbeli Hacı Hüseyin sarnıcında ise yapının hemen yanında oluşturulan ayrı bir girizgâh vasıtasıyla sarnıca giriş sağlanmıştır. Ancak burada merdiven basamakları görülemedi, bunun yerine sarnıca doğru meyilli bazı yassı taş kalıntılarına rastlanılmıştır. Bu da sarnıca muhtemelen bir rampa vasıtasıyla inildiğini göstermektedir. Burada da taş rampa diğerlerimde olduğu gibi sarnıcın köşesine ulaşmaktadır.

Sarnıçların beden duvarlarında arazinin meyline uygun olarak yapılmış su gözleri bulunmaktadır. Bu su gözleri plana göre simetrik bir şekilde yapılmış olup, dışarıda toprak zeminden itibaren yağın kar veya yağmur suyunu içeriye aktarmaktadırlar. Su gözleri yapıların içerisinde kare formulu olarak yapılmışlar, Hacı Hüseyin Sarnıcı'nda ise çörten biçiminde dışarıya taşkın olarak düzgün biçimde taşın oyulmuştur. Su gözlerinin oluşturan taşlardan bazılarının yerlerinden sökülmüş oldukları ya da zamanla düşmüş oldukları görülmektedir. Zaman içerisinde toprak zeminin yükselmesi sonucu su gözleri toprakla dolarak kendiliğinden kapanmıştır. Sarnıçlarda suyun depo edildiği bölümler olan haznelere olup, Senir sarnıçlarında ortalama su haznesi yüksekliği yaklaşık 2 m'dir. Haznenin bu yüksekliği Hasan Hüseyin Sarnıcında daha fazladır. Haznelerin bittiği üzengilerden itibaren tonoz döngüleri başlamaktadır. Kubbeli olan Hacı Hüseyin Sarnıcı'nda ise tonoz yerine köşelerdeki tromp döngüleri başlamaktadır. Bazı illerde sarnıçlar üzerinde yapılan incelemelerde sarnıçların genellikle tonoz örtülü oldukları, Antalya'da ise bazılarının külah ile örtülü oldukları görülmektedir. Örneğin Muğla'da bulunan sarnıçlardan sadece Fethiye ve Bodrum'da dikdörtgen planlı oldukları diğerlerinin yuvarlak planlı üzerinin kubbeyle örtülü oldukları kaynaklarda belirtilmektedir²⁹. Yerden hafif yükseltilmiş olan basık kubbeli bu tip sarnıçlara Denizli yöresinde de rastlanmaktadır. Basık kubbeli sarnıçların yanı sıra Denizli yöresinde dikdörtgen planlı tonoz örtülü sarnıçların da olduğu görülmektedir³⁰. Buna benzer biçimde Aydın'da su yapılarıyla ilgili bir çalışmada il merkezinde bulunan bir sarnıcın dikdörtgen planlı ve tonoz örtülü olduğu görülmüştür. Bunlar kısmen toprağa gömülü sarnıç grubuna girmektedir³¹. Fakat civar illerde dikdörtgen planlı sarnıçların fazla yer almamakta, buna karşılık basık kubbeli yuvarlak planlı sarnıçların oldukça fazla oldukları dikkat çekmektedir.

Bölgede şimdiye kadar sarnıçlar konusundaki en detaylı araştırma A. Şevki Duymaz tarafından "Teke Yöresi Sarnıçları" başlığı altında yapılmış ve sempozyum bildirisi olarak sunulmuştur³². Çalışmada Batı Akdeniz kıyı şeridiyle Toros Dağlarının büyük bir kısmını kaplayan geniş bir coğrafi alan sahip Teke yöresi sarnıçlarının, bölgede dağınık bir şekilde yer aldığı, genellikle Antalya merkez ve çevresi, Antalya-Korkuteli- Elmalı-Kaş, Korkuteli-Fethiye, Korkuteli-Bucak, Antalya-Isparta, Antalya-Burdur-

²⁹ Öter, 2008.

³⁰ Afatoğlu 2015; Yıldız, Çetin ve Çeltikçi 2016.

³¹ Yılmaz, 2010.

³² Duymaz 2009.

Bucak, Bucak-Kocaaaliler yolu üzerinde sıralandığı belirtilmektedir³³. Duymaz'a göre yöredeki bilinen en erken sarnıç örneği XIV. yüzyıla ait olup, bu tarihten sonraki sarnıçların özellikle XVIII. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında yoğun bir şekilde inşa edildiği düşünülmektedir³⁴. Duymaz'ın bu araştırmasında tespiti yapılan sarnıçların basık kubbeli tipte silindirik planlı, sivri külahlı tipte sekizgen planlı, tonozlu tipte dikdörtgen planlı, düz dam örtülü olan sarnıcın da dikdörtgen planlı olduğu görülmektedir. Bunun dışında araştırmada ayrıca "kuyu sarnıçları" olarak isimlendirilen sarnıç tipine rastlanmıştır.

Yılmaz Önge'nin Antalya'da incelediği Kepezönü Kahvesi ve Kauçuk Sanayi Tesisleri yakınındaki sarnıçların Senir'deki Hacı Hüseyin Sarnıcı'na kısmen benzedikleri söylenebilir³⁵. Antalya'da bulunan Kauçuk Sanayi Tesisleri yakınındaki sarnıcın dıştan dışa takriben 8.30 x 8.30 m. ölçülerinde kare plânlı bir kaide üzerinde, dört tarafta 4.10 m. lik ve köşelerde 2.90 m. lik daha dar cepheler teşkil eden sekizgen bir gövdeye sahip olduğu, Sıralı moloz taştan horasan harcı ile yapılmış duvarlarının kalınlığı 70 cm. ölçüsünde, gövdenin yine moloz taştan kabaca işlenmiş ince bir siltmeyle sonlandığından bahsedilmektedir. Sarnıcın üzerinde de kavisli konik bir külâhın yükseldiği, içinde ise, üzengi seviyeleri hemen hemen giriş kapısı seviyesinde başlayan dört sivri kemerli trompla kare kaide, önce sekizgene, sonra da basit panlarla soğan şeklindeki kubbenin dairevî eteğine bağlanmaktadır. Önge tarihlendirme konusunda:

*"Kavisli konik külâhı, Hamitoğulları devri eserlerinden Konya - Seydişehir, Seyyit Harun Velî türbesi külâhı ile ve sovan şeklindeki iç kubbeyi de Karamanoğullarına ait İçel - Mut Hocenti türbesinin kubbesi ile mukayese ederek, bu sarnıcın XIV. asrın ikinci yarısında, Hamitoğullarının bir kolu olan Tekeoğullarının Antalya'ya hakim buldukları bir devirde yapıldığını tahmin ediyoruz"*³⁶.

Ancak, Senir'deki Hacı Hüseyin Sarnıcı, plan ve cephe düzeni yönüyle Önge'nin incelemiş olduğu Antalya sarnıçlarına benzese de detaylarda farklılıklar bulunmaktadır. Antalya'daki bu sarnıçlarda moloz taşlarla örülen sivri kubbesi ve yapının tabanındaki tromplarıyla zemine kare bir planın oluşturulmaya çalışıldığı gözden kaçmamaktadır. Sekizgen kasnak ise Senir Hacı Hüseyin Sarnıcı ile oldukça benzeşmektedir. Önge'nin incelemiş olduğu sarnıçların daha iptidai oldukları izlenimi vardır. Karşılaştırıldığı takdirde Senir Hacı Hüseyin Sarnıcı'nın yapı malzemesi ve tekniğinin çok daha ileri olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla Senir Hacı Hüseyin Sarnıcı'nın yapımının XIV. yüzyıl gibi çok önceki bir tarihe uzanması zor görünmektedir. Senir sarnıçlarının muhtemelen A. Şevki Duymaz'ın bildirisinde belirttiği üzere pek çok sarnıç gibi Geç Osmanlı Dönemi'nde yani XVII. yüzyıldan sonra yapılmış oldukları düşünülmektedir.

Diğer illerde incelenen sarnıçların malzeme olarak tamamının moloz taşla inşa edildikleri, kesme taşın giriş cephelerinde ve kapı kemerlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine örtülerde rastlanan kiremitlere Senir sarnıçlarında rastlanmamıştır. Sarnıçların örtüsünde kiremit kullanıldığına dair bir ize rastlanmamıştır. Su gözleri ise hemen her sarnıçta karşımıza çıkmaktadır. Üst örtüsü tonoz olan dikdörtgen planlı sarnıçlarda pencereler giriş ekseninde yer almaktadır. Küçük sarnıçlarda merdivenlere rastlanılmazken büyük boyutlu sarnıçların hepsinde merdiven basamakları vardır. Merdivenler içerisinin çamurunu ve atık malzemeyi temizlemek için ya da içeriden su alabilmek için yapılmışlardır. Su gözleri dışarıdan kapatılabilmekte iken sonradan toprak seviyesinin yükselmesi sonucunda tıkanmışlardır. Kapının eşik seviyesi hizasına kadar su alabilen sarnıçların su hazneleri iki metreden daha yüksektir.

Bazı sarnıçlarda bulunan çökertme kuyusuna Hasan Hüseyin Sarnıcı'nda rastlanılmıştır. Çökertme kuyularının suyun içindeki yabancı maddelerin süzülerek buradan sarnıca girmesi için yapılmış oldukları ifade edilmektedir³⁷. Hacı Emin Sarnıcı'nda kuzey yönde hayvanların da sudan içmeleri için yapılmış hayvan yalağı bulunmaktadır. Böylece sarnıçlardan sadece insanlar değil hayvanların da

³³ Duymaz 2009, 227.

³⁴ Duymaz 2009, 228.

³⁵ Önge 1967, 25.

³⁶ Önge, 1967, 25.

³⁷ Öter 2008, 76.

faýdalanılması sağlanmıştır. Diđer bölgelerde de böyle yalakların olduğu gözlemlenmektedir. Bulunduđu bölgenin zenginleri tarafından hayır için yaptırılan sarnıçlarda kitabelerin yer aldığı bazı araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Senir sarnıçlarında ise kitabeli bir yapıya rastlanılmamış olduğu gibi cepheler üzerinde kitabe taşını yerleştirmek için uygun bir yer de yoktur. Yalnızca, Hacı Emin Sarnıında sonradan yapılmış olduğu düşünülen müdahalelere ilişkin beton ve sıva üzerine yazılmış 20. yüzyılın ortalarına ait tarihler vardı. Sarnıçlarda süslemeye yer verilmemesinin bir sebebinin genellikle kaba yonu taşlarla ve gözden uzak yapılmaları olduğu düşünülmektedir. Öte yandan bu yapı tipi işlevsel bir amaca yönelik yapıldığı için süslemeye gerek te duyulmamış olmalıdır. Genel olarak yerleşmelerin içerisinde bulunmayan bazı sarnıçların eski yol güzergahları üzerine konulduğu, bunlardan bazılarında namazgahların bulunduğu yayınlardan anlařılmaktadır³⁸. Senir sarnıçlarının isimleri muhtemelen yörede bulunan kimselerce yapılmış ve civarda bu isimle tanınmışlardır. Sarnıçların isimlerinden bunları yaptıran kimselerin hayırsever oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü İslam Dininde ve Türklerde su önemli bir unsur ve hayır yapma vesilesidir.

Çağımızda teknolojik gelişmeler sonucunda suyun evlere kadar ulaştırılması, suyun uzaklardan getirilerek ya da yerden açılan kuyular vasıtasıyla çıkartılarak modern yöntemlere göre tarım arazilerinin sulanması sonucu sarnıçlar işlevini yitirmiş ve bakımsızlıktan dolayı yıkılmaya yüz tutmuşlardır. Hatta Hacı Hüseyin Sarnıı'nın içerisinde defineciler tarafından yapılmış eski kazı çukurlarının olduğu görülmektedir. Zamanla tabiatın olumsuz tesirleri ve insan tahribatı sonucunda zarar gören bu yapıların restore edilmesi büyük önem taşımaktadır. İnsan gereksinmelerinin yanı sıra İslam Dininin ve Türklerin suya verdikleri önemin sonucu özenle yapılmış olan bu yapıların korunmasında toplum bilincinin oluşturulması, bu yapıların korunarak gelecek kuşaklara ulaştırılması her bireyin görevi olmalıdır. Senir Beldesi'nde bulunan unutulmaya başlanmış bu sarnılarla ilgili yapılan bu çalışmanın bile en azından konunun önemini vurgulaması açısından faydalı olması temenni edilmektedir.

³⁸ ter 2008, 76.

Kaynakça

- Acar, T. (2018). "Beki Ve Paşalar Köyü Özelinde Uşak Sarnıçları". *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 65, 369-380.
- Afatoğlu, İ. (2015), *Denizli Sarnıçları*. Selvi Yayınevi, Ankara.
- Anonim. (2009). *Isparta Kültür Envanteri* (C. 2). Isparta Valiliği İl Özel İdaresi, Isparta.
- Arseven, C. E. (1984). *Türk Sanatı*. Cem Yayınevi, İstanbul.
- Bozkurt, N. (2009). "Sarnıç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.
- Böcüade Süleyman Sami. (2012). *Isparta Tarihi*. (çev. H. Babacan). Isparta Valiliği, Isparta.
- Doğu, S. (2009). "Antalya Su Havzasındaki Yerleşmelerde Su, İnsan, Mekan İlişkileri Ve Su Yapıları". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Duymaz, A. Ş. (2009). "Teke Yöresi Sarnıçları" (225-234). XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, sunulmuş bildiri, Biltur Basım Yayın, Denizli.
- Güngör, S.S. (2017). "Tarihi Yarımada'daki Roma ve Bizans Dönemi Sarnıçları". *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2, 37-72.
- Hasol, D. (2014). "Sarnıç". *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. Yem Yayınları, İstanbul.
- Korholt, B. H., Köker, H. ve Mörel, A. (Ed.). (2019). *Antik Dönemden Günümüze Isparta'nın Kültürel Mirası*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Ocak, S. G. (2009). "Batı Anadolu Roma Dönemi Örnekleriyle Su Kemerleri, Künkleri Ve Sarnıçları Üzerine Bir Araştırma Ve Uygulama Çalışması". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Önge, Y. (1967). "Antalya Ve Çevresinde Türklerin Yaptığı Eski Su Sarnıçları". *Arkitekt*, 325, 24-26.
- Önge, Y. (1975). "Selçuklularda Ve Beyliklerde Ahşap Tavanlar" (C. 5, 179-195). Atatürk Konferansları, sunulmuş bildiri, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Öter, N. (2008). "Muğla Sarnıçları". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Öziş, Ü. (1984). *Su Mühendisliği Tarihi Açısından Anadolu'daki Eski Su Yapıları*. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

- Özyurt, O. (1988). “Konya Ve Çevresindeki Tarihi Su Sarnıçları”. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Seyidov, M. A. (2006). “Eski Türk Kitabelerinde Geçen Yer Sub Meselesi”. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 18/29, 259-265.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2010). “Sarnıç”. *Sanat Kavram Ve Terimleri Sözlüğü*. Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Yıldız, A., Çetin, M. ve Çeltikçi, O. (2016). *Denizli Sarnıçları*. Denizli.
- Yılmaz, M. (2010). “Aydın İli Merkezindeki Tarihi Su Yapıları”. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Figürler

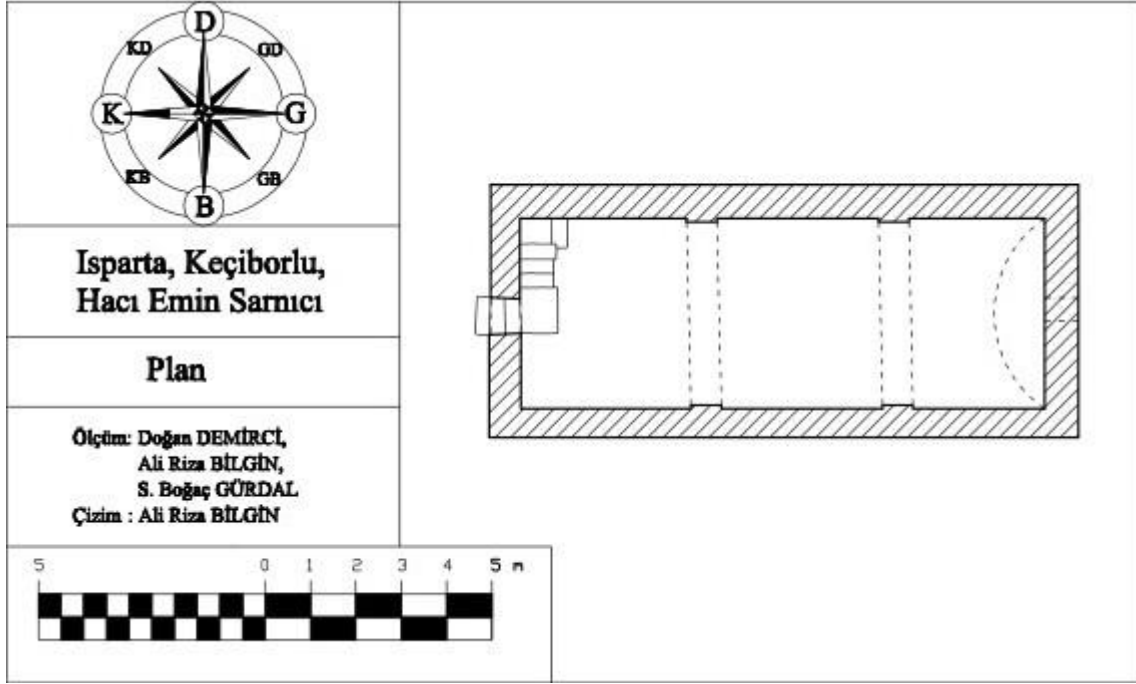

Fig.1 Hacı Emin Sarnıcı Plan.

Fig.2 Hacı Emin Sarnıcı, Kuzeybatıdan.

Fig. 3 Hacı Emin Sarnıcı, Kuzeyindeki Yalaklar.

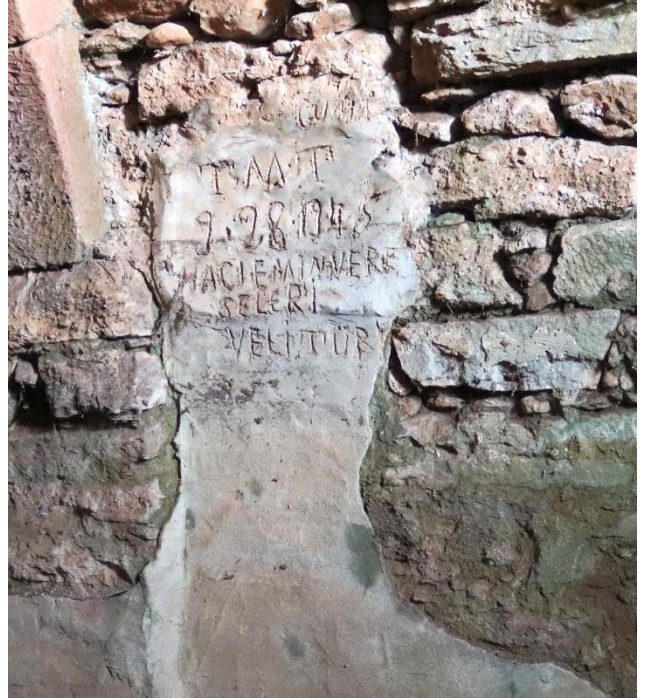

Fig. 5 Hacı Emin Sarnıcı, Batı Duvarındaki Yazıt.

Fig.4 Hacı Emin Sarnıcı, Güneyden İç Mekân.

Fig. 6 Hacı Emin Sarnıcı, Beton Çatı Üzerindeki 15.6.1967 tarihi.

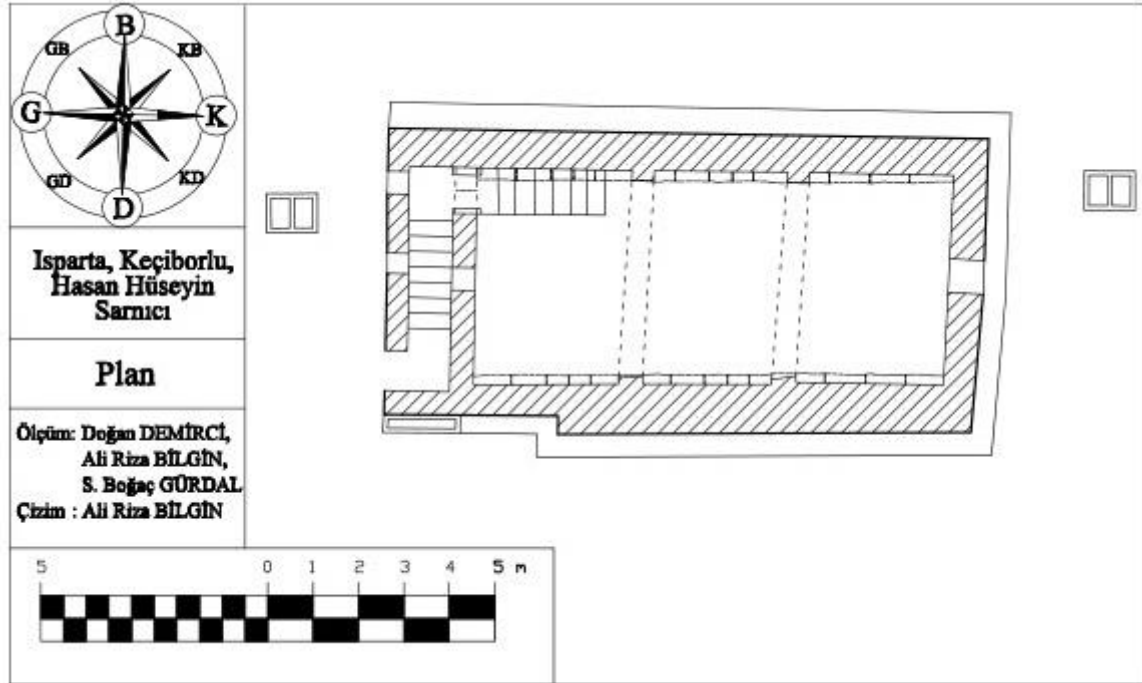

Fig. 7 Hasan Hüseyin Sarnıcı, Plan.

Fig.8 Hasan Hüseyin Sarmıcı, Güneydoğudan.

Fig.9 Hasan Hüseyin Sarmıcı, Kuzeyden İç Mekân.

Fig.10 Hasan Hüseyin, Kuzeybatıdan.

Fig. 11 Hacı Hüseyin Sarmıcı, Kuzeydoğudan.

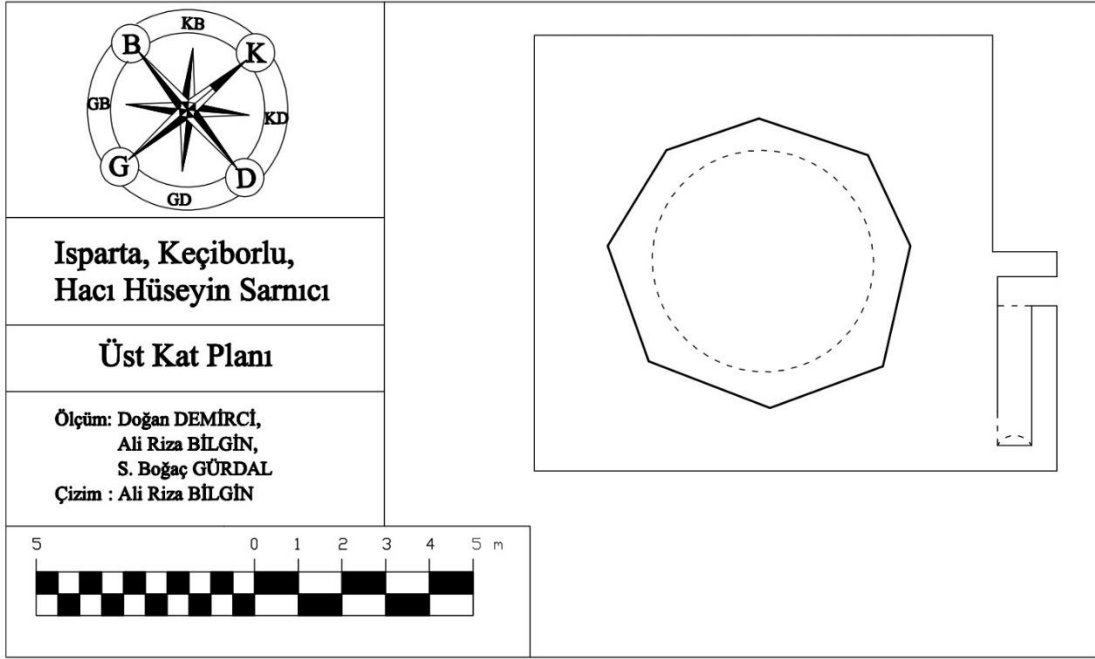

Fig.12 Hacı Hüseyin Sarmıcı, Üst Kat Plan.

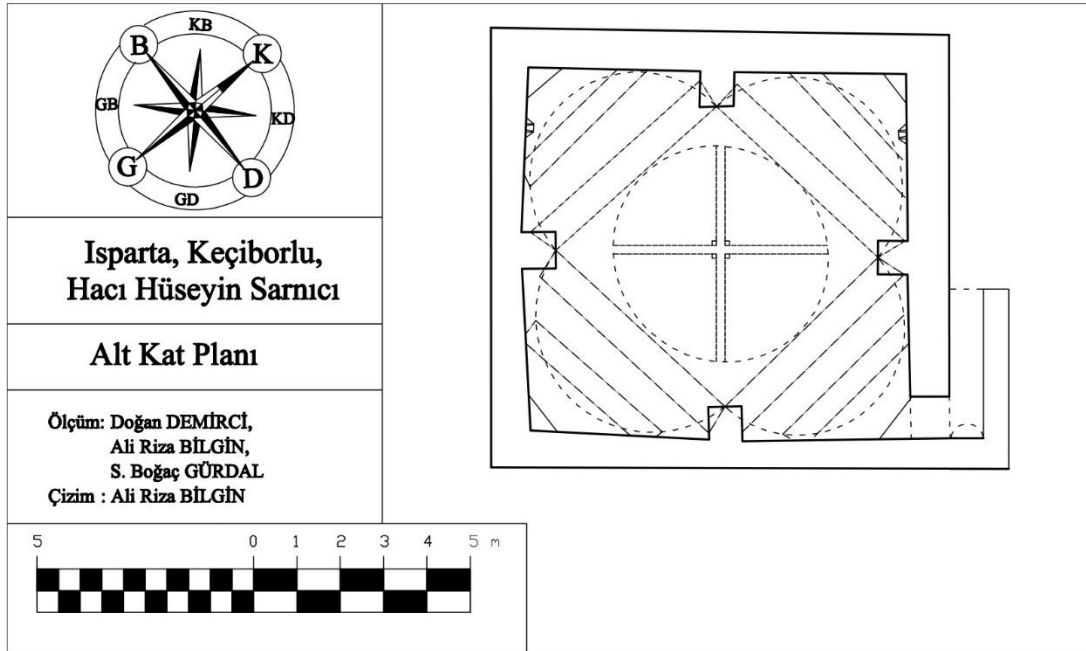

Fig.13 Hacı Hüseyin Sarmıcı, Alt Kat Plan.

Fig.14 Hacı Hüseyin Sarıncı, İç Mekân Kuzeybatı Duvarı.

Fig.15 Hacı Hüseyin Sarıncı, Kubbe.

An Ingot Fragment of Tin from EBA Royal Tombs at Alacahöyük, Anatolia *Alacahöyük Erken Tunç Çağı Kral Mezarlarından Bir Kalay Külçe Parçası*

Ünsal YALÇIN

Prof. Dr., Deutsches Bergbau-Museum / Ruhr-University Bochum

uensal.yalcin@bergbaumuseum.de

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-8626-1065

H. Gönül YALÇIN

Dr., Deutsches Bergbau-Museum / Ruhr-University Bochum

goenuel.yalcin@bergbaumuseum.de

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-4559-7790

Öz

Alacahöyük Erken Tunç Çağı kral mezarlarında ele geçen zengin mezar armağanları arkeoloji dünyasını öteden beri ilgilendirmiş, ancak gözden kaçan hurda metal, alet ve benzeri diğer buluntular fazla dikkati çekmemiştir. Bunlar arasında A Mezarı'nda bulunan kumaşa sarılı bir metal parçası da yer alır. Yeni araştırmalar sonucunda kalay olduğu anlaşılan bu buluntu, eski dünyada bugüne dek korunagelmış en erken kalay külçesi olması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Anadolu, Alacahöyük, Erken Tunç Çağı, Kral Mezarları, Kalay*

Abstract

While the rich grave goods from the Early Bronze Age royal tombs of Alacahöyük were in focus of archaeological interest, the other inconspicuous finds such as scrap metal, tools and implements received little attention, including a piece of metal wrapped in cloth from tomb A. This piece, which has been identified as a remnant of a tin ingot, is of particular significance, as it constitutes the oldest tin ingot in the Old World to date.

Key Words: *Anatolia, Alacahöyük, Early Bronze Age, Royal Tomb, Tin*

Foreword

Interdisciplinary research in Anatolian archaeology has brought new, sometimes groundbreaking insights in recent years. The finds from the early excavations dated to the early 20th century have been the research subject once more. Within this framework, the metal finds from the Early Bronze Age royal tombs of Alacahöyük were also reinvestigated.

The main aim of this new research was to analyze the chemical composition of the metal finds in order to determine the metals and alloys from which they were manufactured. In addition to the accurate address of the metal finds and their provenance, the number of graves, their inventories and the relationship between each other had to be evaluated. While the famous sun standards and precious metal finds have been extensively examined up to the present time, the frequently available instruments, tools, pottery and other inconspicuous small finds received little attention.

While looking through the depot rooms of the Museum for Anatolian Civilizations in Ankara, a heavily oxidized metal rest was discovered which came from tomb A of Alacahöyük. This piece had hardly received any attention in archaeological research until then. Chemical analysis by means of a portable XRF device on site revealed that it was tin. This inconspicuous piece of metal, which later turned out to

be an important find, deserves special attention now. In the following, the results of the investigations on this find will be summarized briefly.

The Royal Tombs of Alacahöyük

The settlement mound of Alacahöyük is located in northern central Anatolia, on a plateau that is watered by streams. The environment of the settlement offers good opportunities for agriculture and has easy access to the metal ores in the immediate vicinity¹. In Alacahöyük, 14 cultural layers have been identified. So far, the oldest cultural layers 14-9 are attributed to the Chalcolithic Period. Above these layers, the Early Bronze Age royal tombs are situated which were associated with the layers 8-5. Layers 4-2 represent the Hittite Period. The uppermost layer 1 contains remains of the Phrygian, Roman and Ottoman periods².

The royal tombs, in total 14 tombs, were exposed in layers 5-7³. According to M. Akok the graves H, S, B, D, R and T belong to layer 5, while the graves T1 and A1 lay between the layers 5 and 6. The graves A, C and E were found in layer 6; finally the graves F, K and L came to light in layer 7⁴. Immediately above the uppermost grave H, there was a burnt layer up to 0.5 m thick with fallen stones and several skeleton finds⁵. The excavation sector revealing the graves is a southwest-sloping inclination. Due to the morphology, the location of the graves does not allow conclusions about their chronological sequence⁶.

The graves are typical rectangular shaft graves, each with a depth of up to 1.50 m. Located in the middle of the shaft, they were enclosed by stonewalls and covered with long wooden beams and shorter cross beams. The body was buried in a crouched position with the face to the west⁷. Many cult objects, personal and manorial items as well as tools and pottery were found in the graves. The wooden beams on the graves were covered with a thin layer of clay. On this clay layer, the skulls and leg bones of sacrificed bulls and parts of the grave goods were placed⁸.

Tomb A

This grave was found in layer 6, at a depth of 8.60 m, immediately next to grave A₁, but somewhat lower. It measured 4.0 x 3.0 m and contained the skeleton of a woman. The corpse was found wrapped in a cloth when exposed and the skeleton was completely preserved⁹. According to the description of the excavator, the grave was covered with two long wooden beams in the E-W direction and several short crossbeams (Fig. 1). The wooden beams and crossbeams were covered with a thin layer of clay or with clay bricks. According Koşay¹⁰: *"The tomb A was best preserved, so that all finds outside and inside the tomb could be recovered in situ and each step of the funeral could be traced. The rectangular grave was bordered by a stone wall in the west. On the wall, there were two polished clay vessels and other copper and silver objects. On the thin layer of clay (clay bricks), two bullheads were placed, followed by four pairs of cow or bull hind legs and further goat bones. Below the wooden beams, the*

¹ Yalçın and Yalçın 2013.

² Koşay and Akok 1966.

³ Koşay 1951, 59.

⁴ Koşay and Akok 1966.

⁵ Koşay 1938, 69.

⁶ Yalçın and Yalçın 2013.

⁷ Arık 1936; Koşay 1938; Koşay 1938; Koşay and Akok 1966.

⁸ Koşay 1951; Özyar 2000, 101; Bachhuber 2011, 160.

⁹ Koşay 1938, 79.

¹⁰Koşay 1938.

skeleton was found accompanied by rich grave goods. The body was placed in a rectangular pit surrounded by rows of stones all-round. In the middle of the pit, the woman was put laterally. She wore a gold diadem, two gold bracelets and a pair of gold earrings as well as beads of gold, hematite, chalcedony, rock crystal and frit. Everything was recovered in situ. There were also three "belt buckles" of gold, on two of them there was a golden needle and on the last buckle; there was an iron needle with a golden head. At the same spot, there was also a piece of textile (find no.: M.A. 48).

At the foot end of the corpse, a wooden vessel was situated, which was covered with a copper lid. On both sides of the corpse, there was each a wooden stick with a silver knob. At the top of the head, a deer statuette was placed, apparently attached to a wooden stick decorated with silver. Further, there were three sun standards and four plate shaped copper objects. Among the other finds, there was a copper mirror, a comb, hook-shaped copper objects, a bundle of needles, as well as awls and metal pieces made of gold, silver and copper.

The object with the find number M.A. 48, which was indicated as a piece of textile by Koşay, is that piece of tin, which was wrapped in a textile cloth.

A Tin Ingot Fragment, Its Interpretation and the Outlook

In the depot of the Museum for Anatolian Civilizations some metal fragments (find number A.M.48) were discovered, which were identified as remains of a probably larger metal piece. This piece was originally wrapped in a cloth. From the textile described by the excavator and mentioned above, only somehow clearly visible impressions were kept back (Fig. 2). It seems that the piece was corroded and decayed during the storage in the depots of the museum. Thus, in a box labelled with the original find number (A.M.48) there were two 3 and 5 cm large flat pieces and further crumbled remains. An initial examination of the sample with the aid of an X-ray diffraction device proved that it was indeed metallic tin.

According to chemical analysis, these pieces contain impurities and corrosion components such as water, sulphur and phosphorus as well as clear traces of lead (770 ppm), copper (430 ppm), silver (190 ppm), nickel (180 ppm) and iron (130 ppm). Arsenic, antimony, zinc, tellurium are other traces that are less than 20 ppm.

The lead isotopes were also determined on the sample and compared with two Anatolian tin deposits in Hisarcık near Kayseri¹¹ and in Kestel near Niğde¹² (Fig. 3). Here a very good accordance with the Kayseri tin ores can be seen. Although a few analyses were only obtained from the deposits, we can assume a trend that probably indicates the tin from Kayseri as origin. Between 2001 and 2003, the geologists of the State Institute for Geology and Ore Exploration of Turkey (MTA) observed tin deposits near Kayseri. The author of this paper investigated these deposits in 2004. In cooperation with the other scientists and contributors, traces of prehistoric mining were detected there¹³. At the tin deposits near Kayseri, further fieldwork is currently being continued¹⁴.

The find briefly discussed above is the earliest tin from a burial context in the entire Near East up to the present time. It is well known that tin finds (ingots or objects) are very rare in archaeology. Apart from

¹¹ Yalçın and Özbal 2009.

¹² Most recently Yener 2009.

¹³ Yalçın and Özbal 2009.

¹⁴ Yener et al. 2015.

a tortured arm ring from Thermi, the initial well identified tin ingots originate from the shipwrecks Uluburun and Cap Gelidonya dated to the Late Bronze Age¹⁵. The context of the find from Thermi and its dating is not certain; either the analytical evidence is missing so far. In addition, the tin fragment from Alacahöyük belongs probably to a tin ingot or to what was left of it. It is well known that tin and tin ingots were of great value at this time. Consequently, the tin ingot from Alacahöyük was placed in the grave of the buried person.

The importance of the buried person becomes clear, when we consider the rich grave goods. The golden diadem, two scepters with silver knobs and rich jewelry of gold, silver and semi-precious stones as well as for the Early Bronze Age very rare iron needles allow us to interpret the buried one as an elite or a person in leading position. The sun standards and the stag statuette additionally lead us consequently to an interpretation as High Priestess. Finally, many metal pieces, gold sheets and foils, the tin piece and tools argue for metalwork and metal craft. Here it becomes clear that in addition to her leading role in society as sovereign and priestess, the personality buried in tomb A had an affiliation to metal craft¹⁶.

Within the scope of our evaluation it becomes obvious that a one sided consideration of the prestige finds or grave goods would provide only a limited picture. Instead, we would do well, if we examine and evaluate all finds from a grave inventory with equal care.

Bibliography

Arik, R.O. 1936. *Les Fouilles D'Alaca Höyük 1935*. TTK, Ankara.

Bachhuber, C. 2011. "Negotiating Metal and Metal Form in the Royal Tombs of Alacahöyük in North-Central Anatolia." In: T. C. Wilkinson, S. Sherratt and J. Bennet (eds.), *Interweaving Worlds. Systematic Interactions in Eurasia, 7th to 1st Millennia BC*, Oxford: 158-174.

Bass, G.F. 2005. „Die Schiffswracks der Bronzezeit im östlichen Mittelmeer.“ In: Ü. Yalçın, C. Pulak and R. Slotta (eds.), *Das Schiff von Uluburun, Welthandel vor 3000 Jahren*. Ausstellungskatalog, Bochum: 303-308.

Koşay, H.Z. 1938. *Alaca Höyük Hafriyatı 1936*. TTK, Ankara.

Koşay, H.Z. 195. *Alaca Höyük Kazısı 1937-39 Raporu*. TTK, Ankara.

Koşay, H.Z. and Akok, M. 1966. *Alaca Höyük Kazısı 1940-1948 / Ausgrabungen von Alaca Höyük 1940-1948*. TTK, Ankara.

Özyar, A. 2000. „Noch einmal zu den Standartenaufsätzen aus Alacahöyük.“ In: Ü. Yalçın (ed.), *Anatolian Metal I. Der Anschnitt, Beiheft 13*, Bochum: 101-112.

¹⁵ Bass 2005; Yalçın et al. 2005.

¹⁶ Yalçın and Yalçın 2020.

Yalçın, Ü. and Özbal, H. 2009 „Ein neues Zinnvorkommen in Kayseri-Hisarçık, Zentralanatolien: Ein Vorbericht.“ *TÜBA-AR* 12, 117-122.

Yalçın, Ü., Pulak, C. and Slotta, R. eds. 2005. *Das Schiff von Uluburun, Welthandel vor 3000 Jahren*. Ausstellungskatalog, Bochum.

Yalçın, Ü. and Yalçın, G. 2013. “Reassessing Anthromorphic Metal Figurines of Alacahöyük, Anatolia.” *Near Eastern Archaeology* 76. 1: 38-49.

Yalçın, Ü. and Yalçın, G. 2020. *Hükümdar, Dini Lider, Zanaatkar? Alacaöyük Kral Mezarlarına Yeni Bir Bakış*. Ege Yayınları, İstanbul.

Yener, K.A. 2009. “Strategic Industries and Tin in the Ancient Near East: Anatolia Updated.” *TÜBA-AR* 12: 143-154.

Yener, A.K., Kulakoğlu, F., Yazgan, E., Kontani, R., Hayakawa, Y. S., Lehner, J., Dardeniz, G., Öztürk, G., Johnson, M., Kaptan, E. and Hacı, A. 2015. “New tin mines and production sites near Kültepe in Turkey: a third-millennium BC highland production model.” *Antiquity*, Vol. 89: 596-612.

List of Figures:

Fig. 1: Tomb A in Alacahöyük, reconstructed and drawn by Mahmut Akok (Koşay 1951).

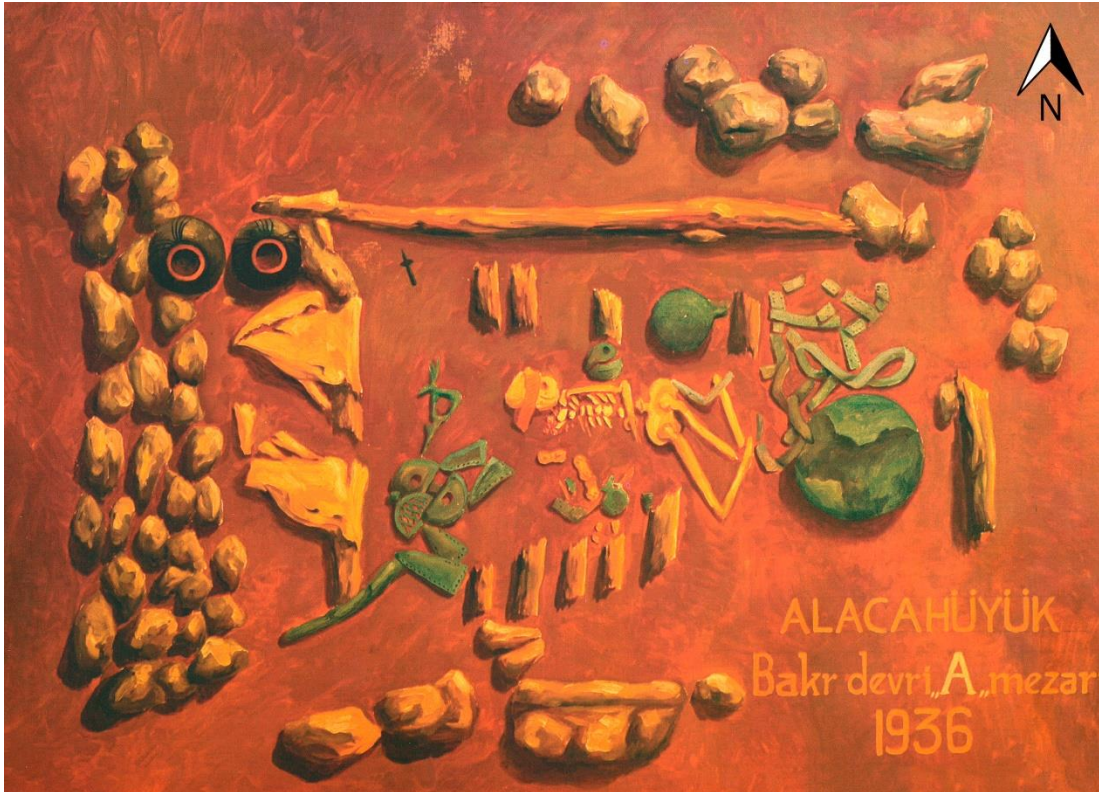

Fig. 2: Remains of the tin bar from tomb A and the XRD diffractogram. The textile impressions are clearly visible on the heavily corroded surface.

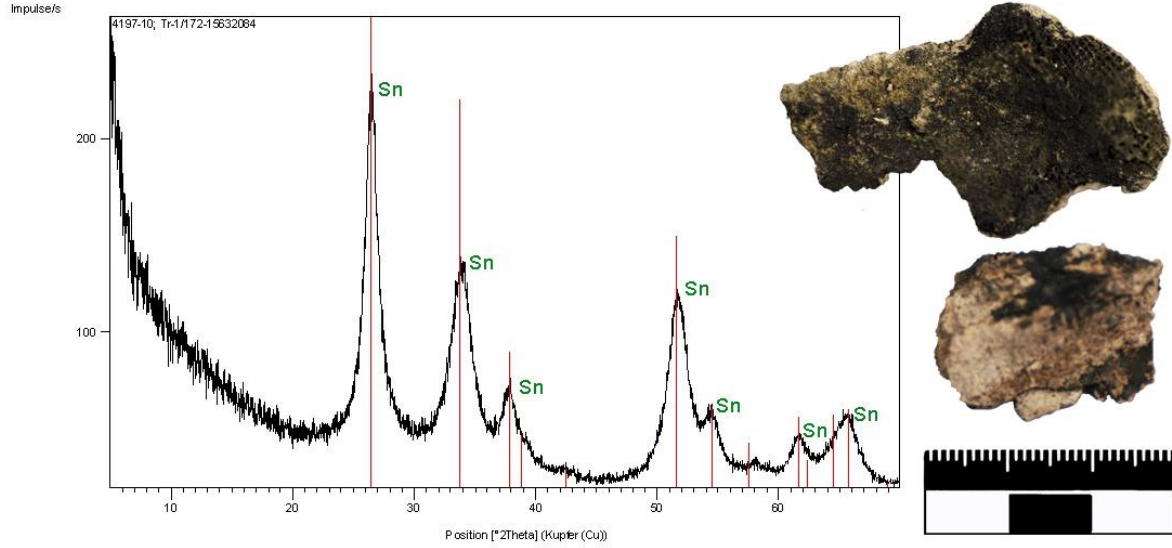
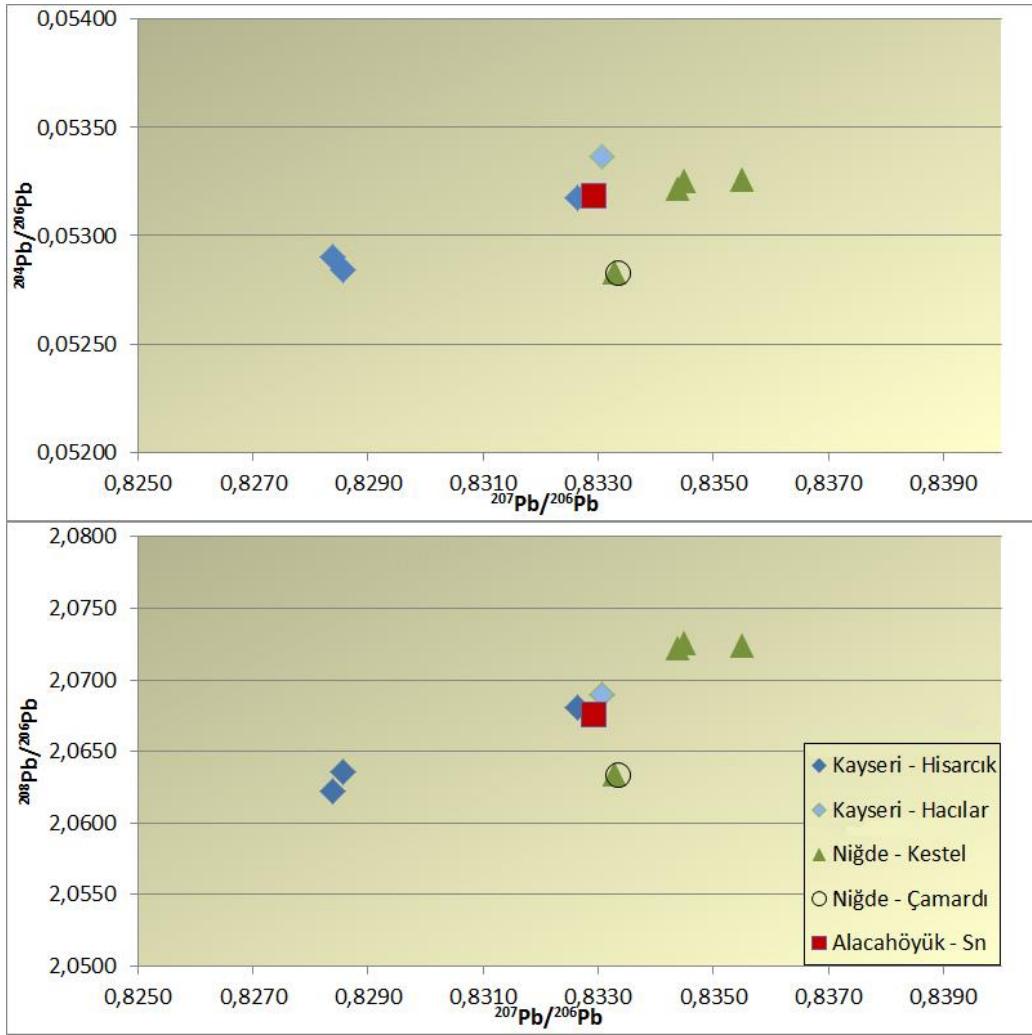

Fig. 3: The comparison of the lead isotope distribution in the tin ingot from Alacahöyük with the two tin deposits in Niğde-Kestel and Kayseri-Hisarçık (own data).

Tarihöncesi Mekanlarda Gerçekleştirilen Faaliyetlerin Tanımlanmasında Toprak Kimyası Analizinin Rolü: Aşıklı Höyük Örneği

The Role of Sediment Geochemistry Analyses in Defining Activities Performed in Prehistoric Spaces: The Case Study of Aşıklı Höyük

Fatma KALKAN

Koç Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, fkalkan18@ku.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-7660-1804

Mihriban ÖZBAŞARAN

İstanbul Üniversitesi, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, ozbasaranmihriban@gmail.com
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-3603-948X

Rana ÖZBAL

Koç Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, rozbal@ku.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-6765-2765

Abstract

The transition to sedentary life brought with it a new range of relationships among people in limited indoor spaces which in turn led to newfound organic and personal bonds prescribed by novel requirements, preferences, and likings. Understanding these connections are key to unravelling the key to life within the ancient communities. Micro-scale analyses in the spaces yielded by archaeological excavation allowed for a glimpse towards these insights. Multi-element characterization plastered/compacted floor sediments among the analytical methods that contribute to this effort and ultimately can provide data on past human activities. The *wattle and daub* structures from the earliest levels of Aşıklı Höyük, among the earliest known instances of such structures in Western Cappadocia, forms the foci of our study. The results of sediment geochemical analyses for two such structures show that they have been used for animal penning and storage, confirming results of micromorphological studies.

Keywords: *Central Anatolia, Neolithic, Aşıklı Höyük, Sediment Geochemistry Analyses, Multi-element Characterization of Sediment*

Öz

Yerleşikliğe geçişle birlikte insanın kapalı ve/veya sınırlandırdığı mekanlarla olan ilişkisi pekişmiş, içinde yaşadığı ve organik ilişki içinde olduğu mekanları ihtiyaçları, tercihleri ve beğenileri doğrultusunda şekillendirmiştir. Bu nedenle, arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan mekanların mikro ölçekli analizlerle okumasının yapılması da topluluğun yaşamının anlaşılmasında önemli katkılar sağlamaktadır. Sıvalı ya da sıkılaştırılmış toprak düzlemli mekanların tabanlarından alınan toprakların kimyasal analizleri (çoklu-element analizi) insan faaliyetlerine ilişkin veri sağlaması bakımından bu çabaya katkı sunacak analitik yöntemlerden biridir. Bu bağlamda, çalışmamız, Batı Kapadokya'da yerleşikliğe geçiş sürecine dair en erken örnekleri veren Aşıklı Höyük'ün en erken tabakalarına tarihlenen çamur sıvalı dal örgü (*wattle and daub*) yapılar odaklanır. Daha önce mikromorfolojik analizlerle de birbirinden farklı amaçlarla kullanılmış olduğu önerilen bu iki yapının tabanlarına uygulanan toprak kimyası analizleriyle, yapılarda hayvan tutma, depolama gibi faaliyetler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Orta Anadolu, Neolitik, Aşıklı Höyük, Toprak Kimyası, Çoklu-element Analizi*

1. Giriş

Yerleşik yaşama geçişle beraber, insanlar uzun süreli olarak aynı yerde yaşamaya başlamış, bu yeni yaşam biçimi günlük, mevsimlik, yıllık ve daha uzun soluklu faaliyetleri dönüştürmüştür. Dönüşen yaşam sosyo-kültürel ve teknolojik çözümleri de beraberinde getirmiştir. Mekanları farklı ölçeklerde ve çeşitli amaçlarla işlevlendirmeye başlayan mekan sakinlerine dair bilgilerimiz, yerleşimcilerin geride bıraktığı makro ve mikro kalıntılardan elde edilen veriler aracılığıyla yorumlanır. Mekanların iç düzeni, yapı öğelerinin organizasyonu, iç bölümlendirmeler, nitelik ve/veya işçilikleri -öncelikli olarak- mekan sakinlerinin temel ihtiyaçlarına yönelik olarak oluşturulur ve dolayısıyla içinde yaşayan bireylerin gündelik yaşantılarına dair veriler sunar. Makro ölçekteki kalıntıların yanı sıra, mekanları kullanan bireyler, gruplar -ve hatta kimi örneklerde hayvanlar-, aralarında çıplak gözle görülmesi mümkün olmayan izler bırakırlar. Bu izler son yıllarda hızla gelişmekte olan çeşitli analitik yöntemlerle takip edilebilmektedir. Bu bağlamda çoklu-element analizi de bir araştırma aracı olarak, arkeologlara geçmiş dönem faaliyetlerini anlamaya yönelik önemli ve ek bir fırsat sağlamaktadır¹.

2. Kimyasal Analizlerin Tarihi

Arkeolojide toprak kimyasının kullanımı, geçmiş dönem faaliyetlerinin tespiti amacıyla fosfat seviyelerinin ölçümü ile 1920'li yılların sonunda başlamıştır. Olaf Arrhenius²'un , tarihöncesi yerleşim alanlarını ve yerleşmelerde çalışılabilecek alanların sınırlarını belirlemek için fosfat seviyelerini ölçmesiyle başlayan sürecin³ ardından, fosfat ölçümlerinin bugün hala benzer amaçla arkeologlarca kullanıldığı bilinmektedir⁴.

İnsan faaliyetlerini tanımlamada fosfat elementi kritik bir öneme sahiptir. Çünkü fosfat insan faaliyetinin genel bir göstergesidir. Konu üzerine yapılan ilk çalışmalarda bu elemente odaklanılmış, fosfatın tanımlanabilmesi için arazide kolaylıkla uygulanabilecek, basit ve ucuz bir yöntem olan *spot testler* aracılığıyla arkeolojik alanlarda çalışılacak yerlerin sınırları belirlenmiş, terk edilmiş yerleşim özelliklerinin tip, kapsam ve göreceli süresini gösteren fosfat haritaları oluşturulmuştur⁵. 1960'lara gelindiğinde araştırmacılar antropojenik dolgularda yüksek değerlerde kalsiyum (Ca) ve organik malzeme bulunduğu dair birçok kimyasal özelliği tespit etmiştir⁶. 1970'li yıllarla birlikte yalnızca bir element üzerinden yerleşme sınırlarını belirlemek yerine daha geniş kapsamlı analizlere yönelinmiş ve akkor kaybı (*loss-on-ignition*), pH, fosfat (P) ve magnezyum (Mg) değerlerinin yanı sıra toprak örneklerinde kalsiyum (Ca) içeriği de analiz edilmiştir. Araştırmalar sonucunda, antropojenik etkiye maruz kalan yerleşme toprağı ile doğal toprak arasında P, pH ve Ca bakımından belirgin fark olduğu gözlemlenmiştir⁷. Bahsi geçen bu çalışmaların tümü, arkeolojik kazılar aracılığıyla ortaya çıkarılan mekanların tabanlarından alınan toprak örneklerinin çoklu-element karakterizasyonunun belirlenmesi çalışmalarının altlığını oluşturmaktadır.

3. Analizin Türkiye Arkeolojisindeki Yeri ve Dünyadaki Etnoarkeometrik Çalışmalara Dair Örnekler

Türkiye'de konuya dair gerçekleştirilen çalışmalar arasında Çatalhöyük, gerek ilk çalışma olması ve örnek teşkil etmesi gerekse hem etnoarkeolojik hem de arkeolojik örneklerin analiz edilmiş olması bakımından önemli bir yerde durur. Middleton ve çalışma arkadaşlarının⁸ yürüttüğü araştırmalar, Konya Ovası'ndaki Süleymanhacı ve Türkmencamili köylerindeki günümüz toprak tabanlı evlerin, yerleşmede bulunan dört yapı ve yerleşme dışından toplanan referans örneklerinin kimyasal

¹ Middleton ve Price 1996; Middleton 2004; Middleton, Price ve Meiggs 2005; Özbal 2006; Wells, Novotny ve Hawken, 2007; Middleton vd., 2010; Vyncke, Degryse, Vassilieva ve Waelkens, 2011; Kalkan 2017.

² Arrhenius 1929.

³ Eidt 1973.

⁴ Akyol ve Demirci 2005; Middleton 2004; Middleton vd., 2010.

⁵ Eidt 1973, 206.

⁶ Cook ve Heizer 1965; Middleton 1998.

⁷ Heidenrich, Hill, Lapp ve Navatril, 1971; Heidenrich ve Navatril 1973; Heidenrich ve Konrad 1973.

⁸ Middleton vd. 2005.

analizlerini kapsar. Yöntemin Türkiye arkeolojisinde henüz yeni yeni yer bulunduğunu söylemek mümkündür. Anadolu'da bugüne değin Çatalhöyük, Tell Kurdu, Düzen Tepe ve Aşıklı Höyük yerleşmelerinde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalara ek olarak Batı Anadolu Yörükleri ile ilgili gerçekleştirilen etnoarkeolojik çalışma yayınlanmıştır⁹. Ancak son yıllarda farklı dönemlere tarihlenen yerleşmelerde de tez çalışmaları kapsamında sürdürülmüş çalışmalar mevcuttur¹⁰. Kimyasal analizlerin zamansal ve mekansal ölçekte en geniş araştırıldığı yerleşim ise 36 iç ve dış mekan tabanının çalışıldığı Aşıklı Höyük'tür.

Etnoarkeolojik çalışmaların toprak kimyası analizlerinin gelişiminde katkısı büyüktür. Çünkü kontrollü deneyler aracılığıyla belli başlı faaliyetlerin gerçekleştirildiği alanlardaki kimyasal izlerin tanımlanması, zemindeki bileşiklerin ve elementel konsantrasyonların kökeninin anlaşılması arkeolojik örneklerle karşılaştırma imkanı sağlayarak yorumlama aşamasını zenginleştirmekte ve eşsiz katkı sunmaktadır¹¹. Bu bağlamda, Mezoamerika'da arkeolojik ve etnografik örnekler üzerinde yürütülmüş araştırmaların ardından, analizlerin günümüzde dünyanın pek çok yerinde (Hindistan, İtalya, Türkiye ve Tayland gibi ülkelerde) yaygınlaştığı görülmektedir¹². Esasen arkeometrik yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiş tüm bu çalışmaların, Pecci ve çalışma arkadaşlarının¹³ önerdiği üzere etnoarkeometrik araştırmalar başlığı altında toplanarak değerlendirilmesi doğru olacaktır.

Toprak, mineral ve elementel bileşim olarak çok karmaşık bir yapıya sahiptir. Toprak kimyası çalışmalarındaki amaç ise toprağın içeriğindeki elementlerin tespitinden ziyade antropojenik etkiyle toprağın ana bileşiminden farklı olarak birikmiş, toprağın yapısına dahil olmuş elementleri anlamak ve bunları etnografik örneklerle karşılaştırıp muhtemel faaliyet alanları ve faaliyet çeşitlerini tespit etmektir. Arkeolojik alanlarda, mekan tabanlarında gerçekleştirilmiş aktivitelerden geriye kalan kimyasal izlerin anlaşılmasına yönelik çalışmalarda Middleton ve Price¹⁴ ile Barba¹⁵ benzer şekilde zayıf asit kullanmışlardır. Ekstraksiyonun (özütlemenin) zayıf asit kullanılarak gerçekleştirilmesinin nedeni, zayıf asidin antropojenik kalıntıların oluşumlarına duyarlı olmasının yanı sıra toprağın yapısında hapsolan kompleks ve absorbe edilmiş iyonları çıkarmak için de yeterince agresif olmasıdır¹⁶. Ancak Barba¹⁷ faaliyet tanımlamaları için demir, fosfat spot test, yağ asitleri, albümin ve karbonhidratların varlığını test edebileceği spesifik testler kullanmıştır. Middleton ve Price ise, analizler için çok sayıda toprak örneğini, daha kısa sürede ve daha az eforla aynı anda işleyebilme olanağı sağlayan ICP-AES (indüktif olarak eşleşmiş plazma - atomik emisyon spektroskopisi)'i kullanmayı tercih etmişlerdir¹⁸. Bu anlamda, toprak kimyası analizlerinin gelişiminde, çok sayıda toprak örneğinin çoklu elementlerinin hızlıca tespit edilmesini sağlayan ICP-AES/OES, ICP-MS ve XRF gibi cihazların gelişimi de önemli rol oynamıştır.

Görüldüğü üzere, dünyanın çeşitli yerlerinde yürütülmüş arkeolojik ve etnoarkeometrik çalışmalardan bilinen geçmiş dönem faaliyetlerini tanımlama çalışmaları, çok çeşitli metodolojileri ve analitik teknikleri kapsar ve tek bir "doğru prosedür"den bahsedilemez¹⁹. Dolayısıyla araştırma sorusu, bütçe, zaman, arazi koşulları gibi parametreler hangi tekniğin uygulanabileceğini etkileyen faktörler olarak karşımıza çıkar.

4. Yöntem

4.1. Arazi

Middleton prosedürüne sadık kalınarak gerçekleştirilen toprak kimyası analizlerinde birbirini takip eden

⁹ Middleton vd., 2005; Özbal 2006; Vyncke vd., 2011; Luke, Roosevelt ve Scott, 2017; Kalkan ve Özbal 2018.

¹⁰ Bkz. Kalkan 2017; Özcan 2019.

¹¹ Barba 2007, 444.

¹² Barba, Ortiz, Link, López-Lujan ve Lazos, 1996; Wells vd., 2007; Rondelli vd., 2014; Kanthilatha, Boyd ve Chang, 2017.

¹³ Pecci vd., 2017.

¹⁴ Middleton ve Price 1996.

¹⁵ Barba 2007.

¹⁶ Middleton 2004, 51-52.

¹⁷ Barba 2007.

¹⁸ Middleton ve Price 1996, 683.

¹⁹ Middleton 2004.

bir dizi aşama uygulanır²⁰. Bunlardan ilki, arazide gerçekleştirilen örnek toplama sürecidir. Bu aşamada, mekanın boyutuyla bağlantılı olarak grid (ızgara) sistemde mekan tabanından eşit aralıklarla örnekleme yapılır (Şekil 1). Örnekleme yöntemini belirleyen etmenin mekan ölçüleri olduğu göz önünde bulundurulduğunda, çok geniş alanlarda iki örnek arası geniş tutulabileceken, küçük ölçekli mekanlarda daha anlamlı dağılım sağlanabilmesi adına mesafe daraltılabilir. Söz konusu mesafeler için Barba ve Lazos²¹ 50-100 cm aralığının uygun olduğu görüşündedirler²².

Bu çalışmada ele alınan örnekler, Aşıklı Höyük yerleşmesinin en erken tabakasına (5. Tabaka) ait yanarak çökmüş yuvarlak/oval planlı iki yapının (Yapı 28 ve Yapı 33) tabanlarından gelir. Örnekler Barba ve Lazos²³'un önerdiği gibi 45-60 cm arasında değişen aralıklarla toplanmıştır. Analizlerin odak noktası, mekan kullanımının aynı evrede yer alan ve aynı teknikle inşa edilmiş bu iki çamur sıvalı dal örgü (*wattle and daub*) yapının kullanımlarının anlaşılmasına yöneliktir. Makale kapsamında ele alınan bu iki yapı ile yerleşme dışından toplam 74 adet toprak örneği çalışılmıştır. Çalışma kapsamındaki örnekler yerleşme genelinde çalışılan tüm örneklerin %10'undan daha az bir dilimini oluşturmaktadır²⁴.

4.2. Laboratuvar

Örnek toplama prosedürünün gerçekleştirilmesinin ardından laboratuvar çalışmaları sürecinde ilk olarak toprak örnekleri 105 °C'lik fırında en az iki tam gün (48 saat) süreyle kurutulur. Nemli topraklar için kurutma işlemi elzem olsa da kuru topraklar için gerekli değildir. Fırınlamanın ardından toprak örnekleri pudra haline getirilerek homojen bir yapıya sahip olması sağlanır. Bu işlem için porselen ya da agat havan kullanması uygundur. Homojen hale getirilmiş her bir örnek 0.2'şer g tartılarak cam şişelere konur, ardından 20 ml 1 M hidroklorik asit (HCl) eklenerek elde edilen çözeltinin vorteks yardımıyla homojen şekilde karışması sağlanır. Tüm bu süreçte örneklerin herhangi bir kontaminasyona maruz kalmaması için laboratuvar güvenlik ekipmanlarının kullanımına ve gerekli önlemlerin alınmış olmasına dikkat edilmedir. En az iki hafta süreyle oda sıcaklığında özütmüş ve filtrelenmiş örnekler, ICP-OES (SpectroGenesis) cihazında işlenir. Cihazdan çıkan elementel konsantrasyonlar genellikle ppm²⁵ (milyonda bir) olarak kaydedilir. Cihazda işlenen her örnek için elde edilen çoklu element değerleri antropojenik topraklar oldukları için birkaç sıra büyüklüğünde olur. Bu nedenle ppm olarak kaydedilen değerlerin 10 tabanında logaritması alınır. Cihazdan alınan bol niceliksel veriler, kolayca adapte edilebildiğinden güçlü çıkarımsal istatistiksel analize olanak sağlar. Elementel dağılımların haritalanması aşamasından önce, Temel Bileşen Analizinden (*Principal Component Analysis*, PCA) istatistiksel yardım alınarak faaliyet modellerinin yorumlanması sağlanır.

Sonraki aşamada bir CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) programı yardımıyla mekanlardaki elementel dağılımı gösteren haritalar üretilir. Her mekanın her bir element için birer dağılım haritası oluşturulur. Yanı sıra temel bileşen analizi sonucunda elde edilen faktör puanların (*factor scores*) dağılımını gösteren haritalar üretilir. Dolayısıyla çalışma kapsamında her bir mekan için 14 haritadan oluşan harita takımları (*mapset*) üretilmiştir.

Aşıklı'da analizler kapsamında toprak örnekleri Al, Ba, Ca, Fe, K, Mg, Mn, Na, P, Sr, Ti ve Zn elementleri için analiz edilmiştir²⁶. Bu analizler sonucunda ulaşılan veriler, etnoarkeolojik örneklerin de yardımıyla yorumlanmıştır.

5. Vaka İncelemesi: Aşıklı Höyük Yerleşmesi

Kapadokya Bölgesi'nin batısında, Volkanik Kapadokya ya da Kayalık Kapadokya adıyla bilinen bölgede yer alan Aşıklı Höyük bölgenin en eski yerleşimidir. Bir Akeramik Neolitik Dönem yerleşmesi olan Aşıklı kalibre edilmiş tarihlerle MÖ 8350-7350 arasında iskan görmüştür²⁷. Yerleşmede 1989

²⁰ Middleton 2004; Middleton vd. 2005.

²¹ Barba ve Lazos 2000.

²² Kalkan 2017, 29.

²³ Barba ve Lazos 2000.

²⁴ Aşıklı Höyük'ten alınan toplam 746 adet toprak örneği, makalenin ilk yazarının yüksek lisans tezi kapsamında analiz edilmiştir.

²⁵ Her milyondaki partikül miktarı.

²⁶ Bkz.: Ek 1.

²⁷ Quade, Stiner, Copeland, Clark ve Özbaşaran, 2018.

yılında Prof. Dr. Ufuk Esin başkanlığında başlayan çalışmalar, 2006 yılından bu yana Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran'ın bilimsel başkanlığında yenilenen araştırma ekibi ve yeni sorunsallar çerçevesinde sürdürülmektedir. Aşıklı'da ikinci dönem çalışmalarıyla birlikte, detaylı mekan analizlerine imkan sağlayan mikro ölçekte kazı yaklaşımı benimsenmiş²⁸ ve bu yaklaşım çerçevesinde araştırma sorularından biri de mekanların kullanımlarının anlaşılması olmuştur. Aşıklı yerleşmesi yapılarında genelde kullanım alanlarını ayıran bölme duvarları yoktur ve seki, platform gibi öğelere de ender rastlanır. Bu nedenle mekan içi faaliyetlerin anlaşılmasına olanak sağlayan yöntemlerin kullanılması yerleşme sakinlerinin gündelik yaşam pratiklerine ilişkin pek çok yeni şeyin öğrenilmesine olanak sağlamaktadır. Çalışmamızın odak noktasını oluşturan taban örneklerinin kimyasal analizi, ortaya çıkan verilerin daha geniş perspektifte değerlendirilmesiyle bu sorunsallara katkı sağlamayı amaçlar.

Aşıklı Höyük yerleşikliğe geçiş sürecinin tüm detaylarıyla takip edilebildiği, Güneybatı Asya'nın en geniş kapsamda araştırılmış yerleşmelerinden biridir²⁹. 30 yılı aşkın süredir devam eden çalışmalarda özellikle son yıllardaki araştırmalar, yerleşmenin en erken evrelerinin anlaşılmasına odaklanmıştır. En erken yerleşiklere dair bilgilerimiz, höyüğün batısındaki 2JK Alanı ile yerleşme stratigrafisinin detaylı olarak takip edilebildiği höyüğün kuzeybatısındaki 4GH Alanı'ndan gelir. Bu iki alanda ortaya çıkarılmış olan çamur sıvalı, dal örgü yapılardan bu yazıda ele alınan, analizi tamamlanmış olan ve 4GH Alanı'nda yanyana, aynı tabakada bulunan iki yapıdır.

4GH Alanı'nın kuzeybatısında yer alan Yapı 28, hafif çukur taban düzlemi, bu taban üzerinde çevresinde yer alan direk yerlerinden anlaşıldığı üzere yuvarlak plandadır (Şekil 2). Yapım tekniği, boyut, yapı ögesi, arkeolojik malzeme dağılımı bakımından bu yapının, kerpiç duvarlı ve ev/barınak olarak yorumlanan binalardan ayrıldığı görülür. Aynı durum güneyinde konumlanan Yapı 33 için de geçerlidir (Şekil 3). Yapı 28 de 33 de yanmıştır. Yanma sonucunda kömürleşerek korunmuş ağaç konstrüksiyonu ve yanma derecesiyle ilişkili olarak farklı renklerde kerpiç sıva parçaları, bu parçalar üzerinde bulunan saz negatifleri, yapının saz ve ağacın örülmesi ve ardından çamur ile sıvanması yoluyla (*wattle and daub*) inşa edildiğini göstermektedir. Kazı çalışmaları sırasında yapı tabanında farklı birimler görülmüştür; makro ölçekte gözlemlenen bu farklılıkların anlaşılması amacıyla tabandan alınan 34 adet toprak örneğinin kimyasal analizleri gerçekleştirilmiştir.

Yapım tekniği bakımından kuzeyinde yer alan Yapı 28 ile benzerlik gösteren Yapı 33, gerek boyutu gerekse taban özellikleri açısından Yapı 28'den ayrılır. Yapı 33'ün tabanı kil-hayvan dışkısı (*dung*) yoğunluktadır; ince tabakalar halinde üst üste birikmiş sarımsı/portakal renkli düzlemlerden oluşur. Yapının tabanı kısmen yanma ve çökme nedeniyle kısmen de üzerine bir sonraki tabakada yapılan dörtgenimsi bir binanın ağırlığı ile (Bina 2) tahrip olmuştur. Bununla birlikte taban üzerinde, olasılıkla çöküntüyle ilişkili, "döküntü" denilebilecek taş, hayvan kemiği vb. kalıntılara rastlanmıştır. Yapının alanının kimyasal karakterizasyonunun belirlenmesi amacıyla, 34 adet toprak örneğinin analizleri gerçekleştirilmiştir.

6. Analitik Sonuçlar

Yapıların elementel konsantrasyonlarına bakıldığında (bkz. Ek 1), alanın kuzeybatısında yer alan 28 no.lu yapının tabanında fosfatın (P); a) yapı tabanının genelinde yüksek konsantrasyonda olduğu, b) alanın yalnızca doğusunda düşük yoğunlukta, c) güneybatısındaki bir noktada ise en yoğun konsantrasyona sahip olduğu görülmektedir (Şekil 4). Yapının güneybatısındaki bu farklı durum, bu alanda organik bir malzeme bulunduğunu ya da depolanmış olabileceğini düşündürmektedir. Benzer bir yoğunluk, çinko (Zn) elementi dağılımında da gözlemlenir. CBS haritalarında yapının doğusunda gözlemlenen Ca, K, P, Na, Mn, Mg ve Sr yoğunluğu odun ve bitki külü ile ilişkilendirilir³⁰.

Alanın güneyinde yer alan diğer yapının (33 no.lu) dağılım haritalarında görülen, Ba, Ca, K, P, Sr ve Na elementlerinin aynı alanda yüksek konsantrasyonda olması ve diğer tüm elementlerin de yoğunluk gösteriyor oluşu, literatürde hayvansal aktivitelerle, ağıl benzeri yapılarla ilişkilendirilmektedir³¹. Bu örüntü Aşıklı özelinde ele alındığında, söz konusu yüksek elementel değerlerin, çok küçük ölçekte, belki

²⁸ Özbaşaran ve Duru, 2018.

²⁹ Stiner, Özbaşaran ve Duru, 2018.

³⁰ Middleton vd., 2005.

³¹ Middleton vd. 2005, 403.

birkaç koyun-keçiyi yerleşme içinde tutma eğilimi ya da denemelerine işaret ettiği önerilebilir. Yapı 33'ün tabanının, olasılıkla yoğun dışkı/tezek içeren dolgudan oluşması ve bunun düzenlenmesi ile sıvanmış bir taban görünümü alması söz konusu olmalıdır. Aynı yapının, Temel Bileşen Analizleri sonucunda üretilen CBS haritalarında 1. grup (Ca, P, Sr) elementlerinin dağılımı, yoğunluğun yapının tüm alanını kapsar nitelikte olduğuna ve dolayısıyla mekanın tümünde yoğun bir faaliyet gerçekleştirilmiş olabileceğine işaret eder (Şekil 6). Element değerlerinin ise, yerleşme genelindeki en yüksek değerler olduğu ve başka bir açık alandan (Sp.145) gelen tekil bir örnek dışında, yerleşmedeki diğer toprak örneklerine kıyasla yüksek olduğu görülmektedir. P, Ca, Ba, Mn, Sr, Mg ve Zn elementlerinin de yerleşme bazında yüksek değerlere sahip olduğu söylenmelidir. Benzer şekilde 2. grup elementleri (Al, Fe, Ti) dağılım haritasına bakıldığında, tabanda düşük konsantrasyon gösteren nokta dışında tüm alanın homojen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

7. Tartışma ve Sonuç

Aşıklı'nın en erken yerleşimine ait iki yapısının kazılar esnasında da gözlemlenen birbirinden farklı nitelikteki tabanları, bu mekanların farklı işlevler için kullanmış olabileceğini düşündürmüş ve bu farklılık toprak kimyası analizleriyle de desteklenmiştir. Alanın güneyinde yer alan Yapı 33'ün elementel değerleri, kuzeyde konumlanan Yapı 28'den daha yüksektir. 33 no.lu yapıda yalnızca bir örnek dışında mekansal bağlamda yakın elementel konsantrasyonlar görülür (Grafik 1). Bu yapıyı, kuzeyindeki Yapı 28'den farklı kılan başka bir özellik de taban üstünde herhangi bir buluntusunun olmayışıdır. 28 no. lu yapı ise gerek taban üstü gerekse yıkıntı dolgusu içerisindeki işlenmiş kemik, bız ve boncuk vb. buluntuları bakımından zengindir.

Toprak kimyası analizleri neticesinde, Yapı 28'in odun ve yakacak külüyle ilişkilenen doğusundaki elementel yoğunluk ve güneybatısında gözlemlenen fosfat (P) yoğunluğundan hareketle, yapının bölümlendirilmiş alanlarında karmaşık faaliyetlerin yürütülmüş olduğu söylenebilir. Mekanın güneybatısındaki fosfat konsantrasyonunun bu alana konmuş organik bir malzemeye ilişkili olabileceği, dolayısıyla bu alanın depolama için ayrılmış olduğu önerilebilir. Diğer bir deyişle bu yapının depo olarak kullanım görmüş olabileceği yönünde varsayımda bulunulabilir. Nitekim bu varsayımımız gerek arkeobotanik veriler³² gerekse fitolit analizleri ile desteklenmiştir. Dahası işlevine dair önermede bulunduğumuz bu yapıda bulunmuş tüme yakın kemirgen kemikleri de depo yeri olma olasılığını destekleyen bir başka önemli kanıttır³³.

Yapı 33'te ise, yerleşmenin en erken tabakalarında hayvanların çitle çevrilmiş bu yapıda tutulduğunu gösteren kimyasal kompozisyon tespit edilmiştir. Yerleşme sakinlerinin belirli sayıdaki yetişkin olmayan koyun-keçiyi kontrol altında tutarak evcilleştirme denemelerini gerçekleştirdiği düşünülen bu yapıdan, kazı çalışmaları sırasındaki ilk gözlemlere dayanarak, mikromorfolojik analiz için de örnekleme yapılmıştı. Analiz sonuçları benzer şekilde, tabanın yoğun miktarda dışkı/tezek ve bitkisel katkı içerdiğini ve düzlemin, taban sıvasından çok üzerinde gezme ve basma nedeniyle sıkışmış bir dışkı tabakası olduğunu göstermiştir³⁴. Yapıyla ilgili dikkat çekici bir diğer arkeolojik veri de direk yerlerinin konumlarıdır. Yapıda saptanan direk yerlerinin, birbirine yakın konumlanmış, bazı örneklerde içi içe geçmiş olduğu gözlemlenir. Böylesi bir uygulama mekanın sınırlarının daraltılıp-genişletildiği, destek ya da tamir amaçlı yeni direklerin eklenmesiyle ilişkili olmalıdır. Söz konusu alanda hayvan tutma denemeleri bağlamında bir diğer kanıt da, yapının tabanı üstünde bulunan yoğun miktardaki hayvan dışkısı ve koprolitlerdir³⁵. Aynı yerden alınan fitolit örneği sonuçları da, bu düzlemin yoğunlukla hayvan dışkısından oluştuğunu ve sferülit açısından çok zengin olduğunu göstermektedir³⁶. Konuya katkı sunan bir başka yöntem, idrardaki çözülebilir tuz (*soluble salt*) oranlarının saptanmasıdır; halen üzerinde çalışmaların devam ettiği yöntemle elde edilen oran, yerleşmede tutulan hayvanlarla ilgili destekleyici veri sağlamaktadır³⁷. Toprak kimyası analizleri sonuçları ile tüm bu analiz sonuçları bir arada değerlendirildiğinde, yerleşmede söz konusu yoğunlukların tespit edildiği mekanın (Yapı 33), koyun-

³² Ergun 2018.

³³ Stiner, Munro ve Quade, 2013.

³⁴ Susan Mentzer, kişisel iletişim, 24 Şubat 2017.

³⁵ Tsartsidou 2015.

³⁶ Tsartsidou 2018, 152.

³⁷ Abell vd., 2019.

keçi tutulan mekanlardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

Ele alınan yapılara ilişkin sonuçların bu denli zengin içerikli oluşu, geçirdikleri yangının ardından yıkılmış/çökmüş ve iyi korunmuş olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak, ilginçtir ki söz konusu yanma/yakılma (?) yalnızca bu yapılar ve aralarında yer alan bir açık alanı (Sp.38) etkilemiş ve alanda bulunan çağdaş binalara (B.35/34, B.27) sıçramamıştır. Bu durum bilinçli ve kontrollü bir yakma işlemini akla getirmektedir. Bilinçli ve sınırlı yakma pratiğinin, herhangi bir bulaşıcı hastalıktan korunma ya da arınma ve hijyen sağlama gayesiyle gerçekleştirilmiş olabileceği ihtimal dahilindedir³⁸. Öyle ki Neolitik Dönem'in başından itibaren Güneybatı Asya'dan Balkanlara kadar çok geniş bir coğrafyada mekanların terk edilirken ve kimi örneklerde yeniden inşa süreçleriyle de ilişkili olarak farklı amaç ve anlamlarda olsalar dahi yanmış ya da yakılmış oldukları bilinir³⁹. Söz konusu örneklerde, mikromorfoloji analizleriyle hayvan dışkısı kalıntılarının yanmamış halde olduğu gözlemlenmiş, bu durumun ise yapının yanma/yakılma işleminin olasılıkla hayvan dışkısı yaşken gerçekleştirildiğini gösterdiği önerilmiştir⁴⁰. Aşıklı topluluğunun, yerleşimin en erken tabakalarından (5. ve 4. Tabakalar) itibaren yoğun miktarda dışkı/tezek kullandığı hem arkeobotanik⁴¹ hem de mikromorfoloji analizleri sonucunda tespit edilmiş, fitolit analizleriyle de desteklenmiştir⁴². Toprak kimyası analizleri özelinde ise, devam eden çalışmalar arasında mekansal bağlamda toprak kimyası örnekleriyle dışkı/tezek arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak ve tanımlamak adına daha fazla örneğin analiz edilmesi yer alır.

Sonuç olarak, tarihhöncesi mekanlarda gerçekleştirilmiş insan faaliyetlerinin anlaşılabilmesi amacıyla, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arkeoloji dünyasında kullanımı ivme kazanan jeoarkeolojik/jeokimyasal analizlerden biri olan toprak kimyası analizi, geçmiş dönem insan faaliyetlerinin tespiti üzerinden mekanların kullanımını anlamaya olanak sağlayan analitik bir yöntemdir. Mekan kullanımına dair yeni açılımlar ve fikirler sunan yöntemin, mikro ve ultra mikro yöntemlerle korelasyonu mekan kullanımına dair bilgilerimizi pekiştirebilecek potansiyele sahiptir. Nitekim Aşıklı Höyük'te yürüttüğümüz analizler ve alınan sonuçlar, höyükteki en eski tabakalara ait iki yapının işlevinin belirlenmesinin ötesinde ileriye dönük yeni araştırma ve analizleri de teşvik etmektedir.

8. Katkı Sunanlar

Kimyasal analizler Koç Üniversitesi Polimer ve Nano-malzeme Laboratuvarı'nda, Doç. Dr. Havva Funda Yağcı Acar'ın katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Yüksek Lisans tez kapsamındaki çalışmamız İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu'nun (Proje No: SYL-2016-21199) maddi desteği ile yürütülmüştür, kendilerine teşekkür ederiz. Analizlerin Türkiye'de gerçekleştirilebilmesine olanak sağlayan, dahası ön ayak alan Prof. Dr. Hadi Özbal'a ne kadar teşekkür etsek azdır. Çalışmalar süresince katkıda bulunan Doç. Dr. Bülent Arıkan, Dr. Melis Uzdurum, Özlem Altungül, Orhan Efe Yavuz ve Bartu Dinç'e ve Aşıklı Höyük Kazı ve Araştırma Projesi ekip üyelerine de ayrıca teşekkürlerimizi sunarız.

³⁸ Kalkan 2017, 399; Özbaşaran 2017, 63.

³⁹ Özbaşaran ve Duru 2014, 625.

⁴⁰ Susan Mentzer, kişisel iletişim, 24 Şubat 2017.

⁴¹ Ergun 2016.

⁴² Tsartsidou 2018.

Kaynakça

- Abell, J. T., Quade, J., Duru, G., Mentzer, S. M., Stiner, M. C., Uzduzum, M., Özbaşaran, M. (2019). Urine salts elucidate Early Neolithic animal management at Aşıklı Höyük, Turkey. *Science Advances*, 5(4). doi: 10.1126/sciadv.aaw0038
- Akyol, A., Demirci, Ş. (2005). Phosphorus Analysis of Sediments from Neolithic Çatalhöyük. Hodder I. (Ed.), *Inhabiting Çatalhöyük: Reports from the 1995-99 Seasons içinde* (s. 413-414). London, UK: British Institute at Ankara.
- Arrhenius, O. (1929). Die Phosphatfrage. *Zeitschrift für Pflanzenernährung, Düngung, Bodenkunde*, 14(2), 121–140. doi: 10.1002/jpln.19290140202
- Barba, L. (2007). Chemical residues in lime-plastered archaeological floors. *Geoarchaeology*, 22(4), 439–452. doi: 10.1002/gea.20160
- Barba, L. A., Ortiz, A., Link, K. F., Luján, L. L., Lazos, L. (1996). Chemical Analysis of Residues in Floors and the Reconstruction of Ritual Activities at the Templo Mayor, Mexico. *ACS Symposium Series içinde* (s. 139–156). doi: 10.1021/bk-1996-0625.ch012
- Barba, L., Lazos, L. (2000). Chemical analysis of floors for the identification of activity areas: A review. *Antropología y Técnica*, 6, 59–70.
- Cook, S. F., Heizer, R.F. (1965). *Studies on the Chemical Analysis of Archaeological Sites*. Berkeley: University of California Press.
- Eidt, R. (1973). A Rapid Chemical Field Test for Archaeological Site Surveying. *American Antiquity*, 38(2), 206-210. doi: 10.2307/279368
- Ergun, M. (2016). Orta Anadolu Erken Neolitik Topluluklarında İnsan ve Bitki İlişkisi: Aşıklı Höyük'te Bitki Tüketimi ve Tarım. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ergun, M. (2018). “Where the wild things are”. Contextual insights into wild plant exploitation at Aceramic Neolithic Aşıklı Höyük, Turkey. *Paléorient*, 44(2), 9-28.
- Heidenreich, C. E., Hill, A. R., Lapp, D. M., Navatril, S. (1971). Soil and Environmental Analysis at the Robitaille Site. Hurley, W. M., Heidenreich, C. E. (Eds.), *Palaeoecology and Ontario Prehistory. Technical Report 2 içinde* (s. 179-237). Toronto, Canada.
- Heidenreich, C. E., Konrad, V. A. (1973). Soil Analysis at the Robataille Site Part II: A Method Useful in Determining the Location of Longhouse Patterns. *Ontario Archaeology*, 21, 33-62.
- Heidenreich, C. E., Navatril, S. (1973). Soil Analysis at the Robataille Site Part I: Determining the Perimeter of the Village. *Ontario Archaeology*, 21, 25-32.
- Kalkan, F. (2017). Tarihöncesi Mekanlarında İşlev Belirlenmesinde Kullanılan Yöntemler: Aşıklı Höyük Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kalkan, F., Özbal, R. (2018). Multi-element Characterization of Floors at Aşıklı Höyük: Contributing to the Identification of Activities and Activity Areas. Özbaşaran, M., Duru, G., Stiner, M. (Eds.), *The Early Settlement at Aşıklı Höyük. Essays in Honor of Ufuk Esin içinde* (s. 129-145). Ege Yayınları, İstanbul.
- Kanthilatha, N., Boyd, W., Chang, N. (2017). Multi-element characterization of archaeological floors

at the prehistoric archaeological sites at Ban Non Wat and Nong Hua Raet in Northeast Thailand. *Quaternary International*, 432, 66-78.

Luke, C., Roosevelt, C.H., Scott, C. B. (2017). Yörük legacies: Space, scent, and sediment geochemistry. *International Journal of Historical Archaeology*, 21(1), 152-177.

Middleton, W. D. (1998). Craft Specialization at Ejutla, Oaxaca, Mexico: An Archaeometric Study of the Organization of Household Craft Production. (Unpublished Doctoral Thesis). University of Wisconsin.

Middleton, W. D. (2004). Identifying Chemical Activity Residues on Prehistoric House Floors: A Methodology and Rationale for Multi-Elemental Characterization of a Mild Acid Extract of Anthropogenic Sediments. *Archaeometry*, 46(1), 47-65.

Middleton, W. D., Price, T. D. (1996). Chemical Analysis of Modern and Archaeological House Floors by Means of Inductively Coupled Plasma-Atomic Emission Spectroscopy. *Journal of Archaeological Science*, 23, 673-687.

Middleton, W. D., Price T. D., Meiggs, D.C. (2005). Chemical Analysis of Floor Sediments for the Identification of Anthropogenic Activity Residues. Hodder I. (Ed.), *Inhabiting Çatalhöyük: Reports from the 1995-99 Seasons içinde* (s. 339-412). London, UK: British Institute at Ankara.

Middleton, W. D., Barba, L., Pecci, A., Burton, J. H., Ortiz, A., Salvini, L., Suárez, R. R. (2010). The Study of Archaeological Floors: Methodological Proposal for the Analysis of Anthropogenic Residues by Spot Tests, ICP-OES, and GC-MS. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 17(3), 183–208. doi: 10.1007/s10816-010-9088-6

Özbal, R. D. (2006). Households, Daily Practice, and Cultural Appropriation at Sixth Millennium Tell Kurdu. (Unpublished Doctoral Thesis). Northwestern University.

Özbaşaran, M. (2017). Küçük kil figürinin büyük soruları. Prof. Aliye Öztan'a Armağan içinde (s. 199-204). Ankara.

Özbaşaran, M., Duru, G. (2014). Istanbul (IST) Area of the East Mound. Hodder, I. (Ed.), *Çatalhöyük Excavations: The 2000-2008 Seasons içinde* (s. 621-58). Cotsen Institute of Archaeology, Los Angeles.

Özbaşaran, M., Duru, G. (2018). Introduction to the Aşıklı Höyük Project. Özbaşaran, M., Duru, G., Stiner, M. (Eds.), *The Early Settlement at Aşıklı Höyük. Essays in Honor of Ufuk Esin içinde* (s. 1-14). Ege Yayınları, İstanbul.

Özcan, S. (2019). Aşağı Pınar Yerleşiminde Mekan Kullanımı: Toprak Kimyası Analizleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Pecci, A., Barba, L., Ortiz, A. (2017). Chemical Residues as Anthropogenic Activity Markers. *Ethnoarchaeology, Experimental Archaeology and Archaeology of Food Production and Consumption. Environmental Archaeology*, 22(4), 343–353. doi: 10.1080/14614103.2017.1359354

Quade, J., Stiner, M. C., Copeland, A., Clark, A. E., Özbaşaran, M. (2018). Summary of carbon-14 dating of the cultural levels of Aşıklı Höyük. In Özbaşaran, M., Duru, G., Stiner, M. (Eds.), *The Early Settlement at Aşıklı Höyük. Essays in Honor of Ufuk Esin içinde* (s. 43-56). Ege Yayınları, İstanbul.

Rondelli, B., Lancelotti, C., Madella, M., Pecci, A., Balbo, A., Pérez, J. R., Inserra, F., Gadekar, C., Ontiveros, M. Á. C., Ajithprasad, P. (2014). Anthropogenic activity markers and spatial variability: an ethnoarchaeological experiment in a domestic unit of Northern Gujarat (India). *Journal of Archaeological Science*, 41, 482–492. doi: 10.1016/j.jas.2013.09.008

Stiner, M. C., Munro, N. D., J. Quade. (2013). 2013 Aşıklı Höyük Report on Fauna from Trenches 4 GH and Radiocarbon Dating. Aşıklı Höyük Araştırma Projesi Başkanlığı'na sunulan yayımlanmamış rapor.

Stiner, M. C., Özbaşaran, M., Duru, G. (2018). Conclusion. Özbaşaran, M., Duru, G., Stiner, M. (Eds.), The Early Settlement at Aşıklı Höyük. Essays in Honor of Ufuk Esin içinde (s. 437-443). Ege Yayınları, İstanbul.

Tsartsidou, G. (2015). Phytolith analysis-Excavation period 2015. Aşıklı Höyük Araştırma Projesi Başkanlığı'na sunulan yayımlanmamış rapor.

Tsartsidou, G. (2018). The Microscopic Record of Aşıklı Höyük: Phytolith Analysis of Material from the 2012-2016 Field Seasons. Özbaşaran, M., Duru, G., Stiner, M. (Eds.), The Early Settlement at Aşıklı Höyük. Essays in Honor of Ufuk Esin içinde (s. 147-190). Ege Yayınları, İstanbul.

Vyncke, K., Degryse, P., Vassilieva, E., Waelkens, M. (2011). Identifying domestic functional areas. Chemical analysis of floor sediments at the Classical-Hellenistic settlement at Düzen Tepe (SW Turkey). *Journal of Archaeological Science*, 38(9), 2274–2292. doi: 10.1016/j.jas.2011.03.034

Wells, E. C., Novotny, C., Hawken, J. R. (2007). Quantitative Modeling of Soil Chemical Data from Inductively Coupled Plasma—Optical Emission Spectroscopy Reveals Evidence for Cooking and Eating in Ancient Mesoamerican Plazas. ACS Symposium Series American Chemical Society içinde (s.210–230). doi: 10.1021/bk-2007-0968.ch011

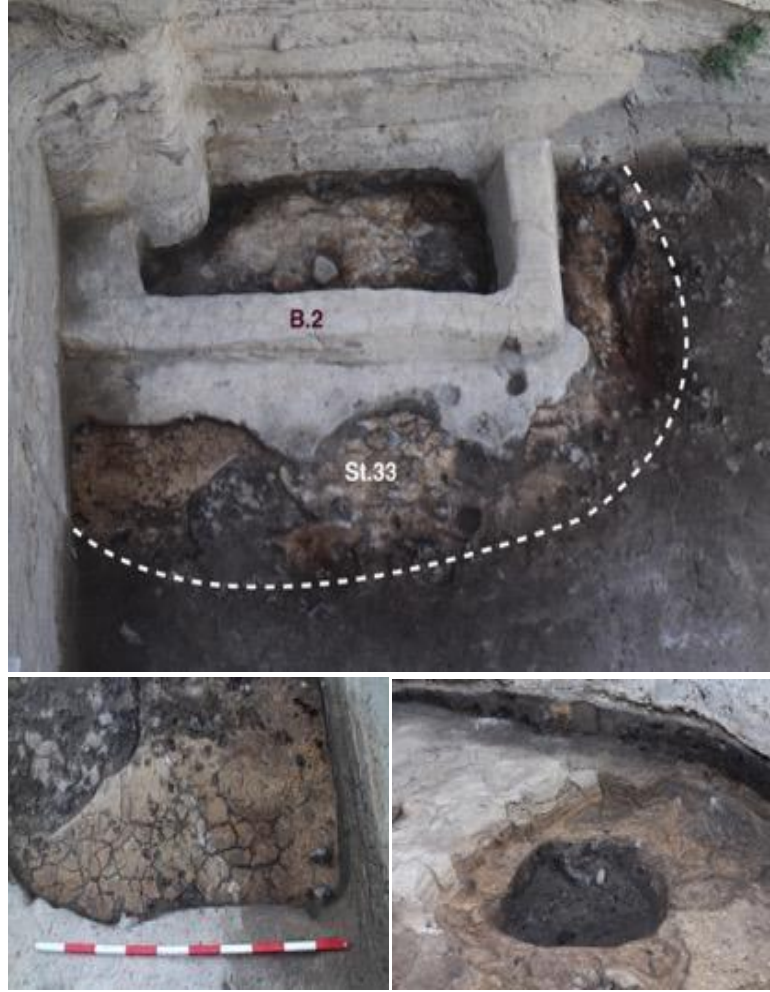
Şekiller

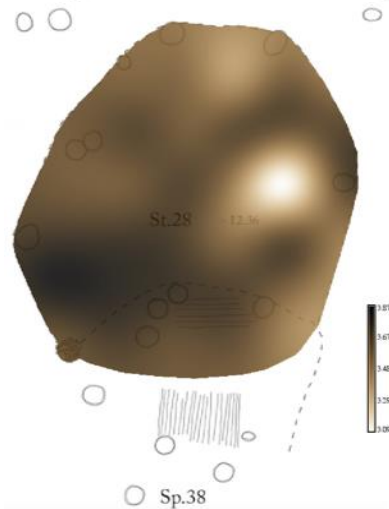
Şekil 1: Arazide örnekleme işlemlerinin uygulandığı bir bina

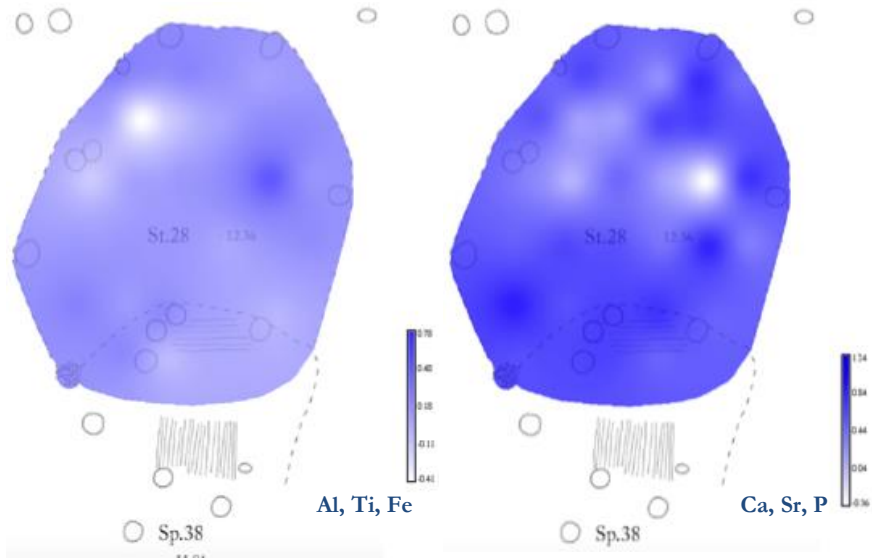
Şekil 2: 4GH Alanı'nın havadan, güney kuzey doğrultusunda görünüşü (solda), Yapı 28'in havadan görünümü

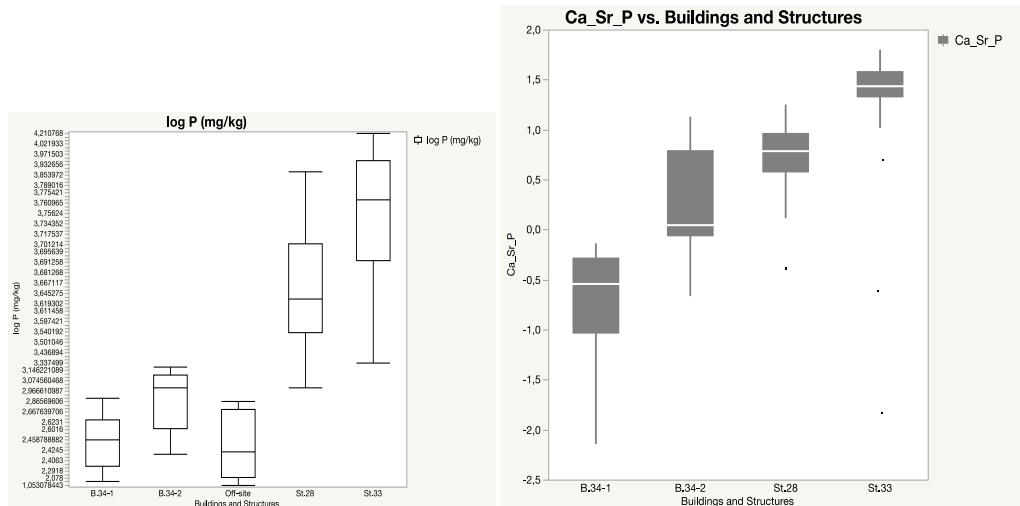
Şekil 3: Yapı 33'ün genel görünümü (üstte), kazılar sırasında yapının tabanı açılırken (alt solda), yapının düzleminin detay görünüşü (sağ altta)

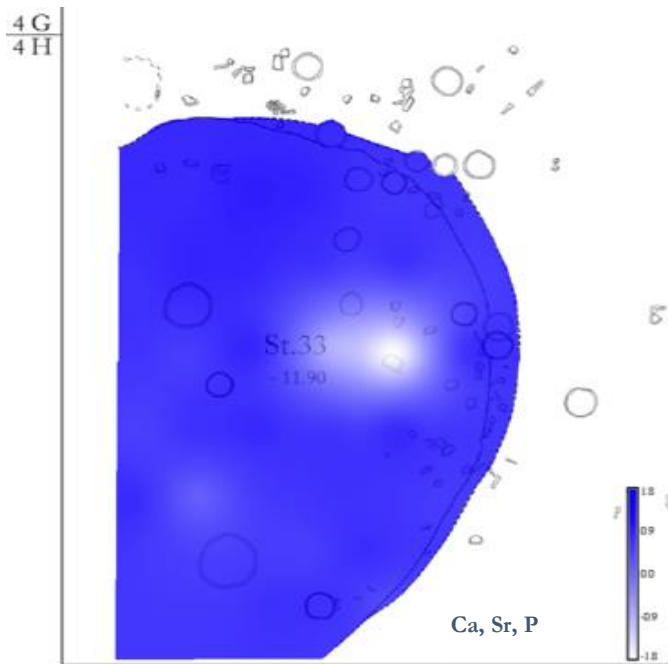
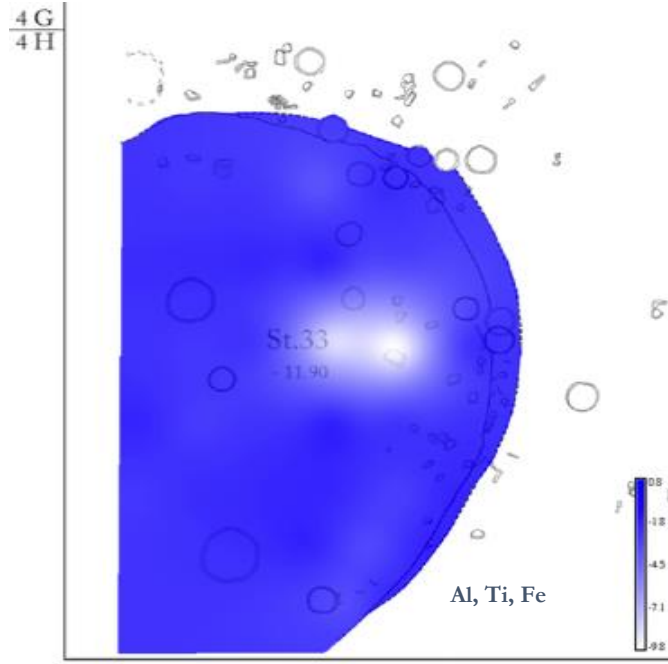
Şekil 4: Yapı 28'in fosfat elementi yoğunluğunu gösteren CBS haritası

Şekil 5: Yapı 28'in Temel Bileşen Analizi haritaları, 2. grup (Alüminyum (Al), Titanyum (Ti) ve Demir (Fe) (solda), 1. grup (kalsiyum (Ca), stronsiyum (Sr) ve fosfat (P) (sağda) elementi yoğunluğunu gösteren CBS haritaları

Grafik 1 ve 2: Analizi gerçekleştirilen yapılar (28 ve 33) ile çağdaşı olan oval planlı bir binanın (Bina 34) iki ayrı tabanının fosfat (P) değerleri (solda) ile aynı mekanların Temel Bileşen Analizi (PCA) birinci grup elementlerinin (kalsiyum (Ca), stronsiyum (Sr), fosfat (P)) karşılaştırmasını gösteren kutu grafiği (*box-plot* diyagram)

Şekil 6: Yapı 33'ün Temel Bileşen Analizi (PCA) birinci (kalsiyum (Ca), stronsiyum (Sr), fosfat (P)) ve ikinci grup (alüminyum (Al), baryum (Ba), titanum (Ti)) elementlerinin dağılımını gösteren CBS haritaları

Ek 1: Analiz edilen yapılar ile yerleşme dışından alınan referans örneklerinin elementel değerleri (ppm)

Sediment	log Ba	log Ti	log Sr	log Zn	log Mn	log K	log Na	log Al	log Fe	log Ca	log P	log Mg
St.28:1	2,174350970	2,394451681	2,365675140	1,557507202	2,4643404850	3,448269036	3,1754538260	4,0772515930	4,076440178	4,521251875	3,590540911	3,709380217
St.28:2	2,1749315940	2,405004665	2,443419462	1,4683473300	2,2727695870	3,422228598	3,1877462700	4,0657215930	4,001274953	4,623521156	3,580810973	3,695848263
St.28:3	2,2177470730	2,397940009	2,352182518	1,4814426290	2,6138418220	3,435557713	3,1271047980	4,0738063000	4,020481443	4,533199907	3,540191780	3,724193920
St.28:4	2,0437551270	2,384353414	2,288696261	1,4216039270	2,5397032390	3,354031566	3,1884784960	4,0574797200	4,005107552	4,514711727	3,376631796	3,702818126
St.28:5	2,2309595560	2,313867220	2,503109437	1,5611013840	2,7226339230	3,442636526	3,1179338350	4,0677476340	4,025825888	4,700985657	3,622990705	3,725544122
St.28:6	2,1646502160	2,375846436	2,342225229	1,4393326940	2,5381965780	3,391093966	3,1865890910	4,03911760840	4,006718416	4,528043379	3,510410948	3,679773014
St.28:7	2,1448854180	2,354300562	2,394626764	1,5932860670	2,3756636140	3,405568318	3,1644420850	4,0596807790	3,997163500	4,561094225	3,618675539	3,717670503
St.28:8	1,9938769150	2,250907700	2,200029267	1,5301996980	2,7589875470	3,282168778	3,2502979920	3,9583536130	3,876864181	4,299274072	3,699594939	3,509121841
St.28:9	1,9881128400	2,311329952	2,214843848	1,4814426290	2,4474681310	3,336439720	3,1669330950	4,0422328240	3,936574057	4,337321463	3,597420924	3,610511115
St.28:10	2,2332500100	2,348304863	2,439016728	1,5740312680	2,7405995130	3,443231686	3,2265741300	4,0580158330	3,983481949	4,600492621	3,701213843	3,703661016
St.28:11	2,4199557480	2,371067862	2,452399846	1,6190933310	3,1840380790	3,530058754	3,2088979850	4,0645104010	4,055393623	4,626114434	3,636227041	3,846949147
St.28:12	2,2455126680	2,381836800	2,382017043	1,5670263660	3,0405627850	3,484271360	3,2014790590	4,0544253560	4,052362998	4,562367818	3,681268380	3,790756508
St.28:13	2,0606978400	2,314709693	2,265289626	1,5171958980	2,6409780570	3,292056605	3,1468719030	4,0081230370	3,928871881	4,437958150	3,611457766	3,564654230
St.28:14	2,0211892990	2,384174139	2,175511813	1,5403294750	2,4214393900	3,385749228	3,2097026320	4,0779259600	3,955783929	4,252003021	3,609647759	3,622680199
St.28:15	2,0989896390	2,355834696	2,318689270	1,5575072020	2,6121478380	3,435270872	3,1655410770	4,0530707570	4,027537883	4,497627942	3,705795314	3,716695992
St.28:16	2,0972573100	2,409256652	2,247236550	1,4996870830	2,2975416680	3,377142267	3,1257089260	4,0541685750	4,015078938	4,372291402	3,424808883	3,644802811
St.28:17	2,0174507300	2,454387467	2,075546961	1,5340261060	2,4197905860	3,481686224	3,0880651780	4,0773969780	4,155108201	4,232645486	3,036349388	3,805460077
St.28:18	2,3426200430	2,380392160	2,495960395	1,5465426630	2,6912583580	3,458426315	3,1732154150	4,0573503460	4,007986617	4,658317681	3,608461847	3,741340724
St.28:19	2,1798389280	2,362859303	2,360214613	1,589496010	2,6843964780	3,412376537	3,1737979300	4,0710383630	3,993052471	4,499020011	3,734351707	3,680797669
St.28:20	2,1789769470	2,339053749	2,422261451	1,6683859170	2,9027098130	3,459543258	3,1658672680	4,0752987220	4,029460889	4,561911946	3,740930849	3,717404187
St.28:21	2,1370747550	2,365300749	2,411114419	1,6138418220	2,3993275320	3,43078212	3,1655410770	4,0619686510	4,001495737	4,540329475	3,691903309	3,68326212
St.28:22	2,1445742080	2,358696010	2,348499570	1,4941545940	2,4281347940	3,377124042	3,1495885680	4,055353930	3,945763923	4,487448071	3,500291376	3,613196770
St.28:23	2,25793055180	2,375297738	2,526597709	1,5865873050	3,0566380970	3,50827254	3,287632760	4,0655647770	3,988104913	4,693265655	3,681258358	3,737709352
St.28:24	2,1838390370	2,391111614	2,318063335	1,5010592620	2,6737579370	3,457518572	3,1349735400	4,0612714850	4,013330270	4,475191602	3,483159210	3,704939426
St.28:25	2,0218969440	2,385963571	2,498723971	1,7307822760	2,7285972430	3,472376092	3,1172712960	4,062028890	4,060028890	4,677973576	3,869636481	3,775574043
St.28:26	2,1498346970	2,358125285	2,385606274	1,6424645200	2,6692238740	3,426234656	3,2174049740	4,0734030520	3,985152427	4,515871196	3,812926719	3,689823668
St.28:27	2,1631613750	2,387923467	2,431524584	1,6972293430	2,5250448070	3,462263196	3,2340361550	4,0659044740	4,023128946	4,587430322	3,771506640	3,724120151
St.28:28	2,2450188710	2,340245762	2,462847036	1,6374897300	2,8100980410	3,458426315	3,1836399040	4,0661021970	3,980898323	4,651694659	3,723800344	3,715435048
St.28:29	2,1863912160	2,335459120	2,374931554	1,4548448600	2,5854607300	3,377124042	3,1679373130	4,0480609490	3,929469607	4,549379733	3,532690695	3,595044056
St.28:30	2,2097895170	2,380217941	2,409256652	1,6159500520	2,3510228530	3,411636539	3,1426709780	4,0535125210	4,029781361	4,574375093	3,664224740	3,675026380
St.28:31	2,1835545340	2,378579576	2,413969972	1,7092699610	2,5835388190	3,452384521	3,1506336540	4,0699195750	4,038314101	4,562323799	3,756940236	3,714186883
St.28:32	2,2317243830	2,365300749	2,450403086	1,6106601630	2,6641717050	3,382971081	3,1655410770	4,0402937150	3,932143860	4,593124284	3,601768410	3,611366415
St.28:33	2,2291697030	2,356543400	2,359456020	1,5932860670	2,2845858720	3,416673785	3,2078227990	4,0465849010	3,953566414	4,499164515	3,667116595	3,650773629
St.28:34	2,1714539010	2,339451441	2,414304688	1,4313637640	2,2944662260	3,369104486	3,1560560990	4,0692054420	3,927991073	4,581016157	3,463580299	3,620510824
St.33:1	2,520352040	2,316599302	2,505592057	1,7427251310	2,7517408740	3,553870895	3,1766053150	4,0202410890	3,823995951	4,781414266	4,152450410	3,743650848
St.33:2	2,470998170	2,265760917	2,547651658	1,868644380	3,4268365450	3,413567971	3,1664005090	3,954451330	3,825523482	4,678742906	4,099221247	3,725887144
St.33:3	2,5607433010	2,280350693	2,554731377	1,8668778140	3,5487701040	3,442840225	3,1814147960	3,9515706340	3,834967202	4,895885326	4,210767834	3,888837851
St.33:4	2,5384480520	2,055760465	2,558708571	1,9190780920	3,1583624920	3,333104540	3,1594468730	3,7621832310	3,546998926	4,898620344	4,000434077	3,980566906
St.33:5	2,4312028850	2,352568386	2,533136288	1,7481880270	3,2954571380	3,492075591	3,18321956300	4,0342633840	3,929188944	4,733125813	3,853971841	3,755470850
St.33:6	2,6427621030	2,362105319	2,551571974	1,8007170780	3,6201360550	3,487830996	3,1883377790	4,0229443560	3,920665855	4,856510782	3,775617729	3,914623477
St.33:7	2,27787851740	2,376576957	2,555336328	1,8506462350	3,6441036300	3,518092602	3,1262021150	4,0337011330	3,917610526	4,898442140	3,621110825	3,913711831
St.33:8	2,6291036500	2,376576957	2,556423121	1,7752462600	3,5343815230	3,534508388	3,2754035030	4,0768260620	3,986713526	4,897580361	3,932656373	3,942047758
St.33:9	2,4620983810	2,396024897	2,544192111	1,5786392100	3,0077477780	3,585314060	3,1262510710	4,0665008520	4,050530554	4,785200951	3,773252388	3,924018442
St.33:10	2,5114822890	2,209246849	2,552789850	1,8048206790	3,4210442880	3,391781685	3,1819007280	3,8647424060	3,795087141	3,890878680	3,789016327	3,884495161
St.33:11	2,5582941200	2,291812687	2,551083865	1,7604224830	3,5260418910	3,479848727	3,2537982300	4,0377132770	3,864457681	4,851486446	3,691001829	3,947551348
St.33:12	2,4413808850	2,235528447	2,534914104	1,7101173650	3,2174839440	3,456745495	3,158234580	3,9777418910	3,850020989	4,776068164	3,619302076	3,838118358
St.33:13	2,865283060	2,291598286	2,571592383	1,9763499790	3,8226060730	3,507316040	3,2825994570	3,9340993230	3,831178447	4,838767471	4,0921933166	4,130217941
St.33:14	2,2340108180	1,439332694	1,807535028	1,7151673580	2,7518946880	2,637789829	3,2815787350	3,2993682910	1,717670503	3,904834514	3,971503144	3,902862645
St.33:15	1,947236200	1,326335861	1,431363764	1,4297522800	2,4211101300	2,280122896	3,2033049160	2,5253040100	1,534026106	3,474099659	3,695639255	3,553895158
St.33:16	2,4763968270	2,28248603	2,550595207	1,7671558660	3,3618033590	3,485224400	3,1823861170	3,9823797930	3,898428971	4,826686921	3,623734988	3,839735657
St.33:17	2,677893910	2,392345155	2,526597709	1,7109631190	3,7676529790	3,540879816	3,2182203040	4,0700822180	4,047687543	4,700166140	4,691876823	3,93569031
St.33:18	2,6767850300	2,258397804	2,557146442	1,8286598970	3,7644451470	3,446366274	3,2467201030	3,9059253400	3,808690256	4,892943431	3,680987825	3,984612814
St.33:19	2,5504729570	2,263399331	2,559068334	1,8597385660	3,4176543410	3,490225439	3,2390991820	4,0030122190	3,888179494	4,878507444	3,932737508	4,005853748
St.33:20	2,4628470360	2,439490590	2,539201599	1,5611013840	3,0131744100	3,610724025	3,1790968090	4,0689868970	4,079448978	4,702087462	3,955731033	3,908259771
St.33:21	2,5879353490	2,267875419	2,557507202	1,7671558660	3,3669456640	3,480538700	3,1707323190	3,9604184500	3,854263521	4,892317404	3,597473512	3,77473512
St.33:22	2,3930484660	2,290257269	2,551449998	1,7315887650	3,1286899940	3,498765291	3,1879717020	4,0048800070	3,902372809	4,830487492	3,646727121	3,879606578
St.33:23	2,7902851640	2,275										

Arkeolojik Alanlarda Uygulanan Bütünleme (Tamamlama) Müdahalelerinin Değerlendirilmesi: Metropolis Örneği¹

Evaluation of Integration (Completion) Interventions Applied in Archaeological Sites: Metropolis Example

Evrım Kafa Duran

Öğr. Gör. Antalya AKEV Üniversitesi, MYO Mimari Restorasyon Programı,

evrim.kafa@akev.edu.tr

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0003-1108-6375

Nezihat Köşklük Kaya

Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı,

nezihat.koskluk@deu.edu.tr

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0002-2124-3314

Öz

Anadolu, tarih öncesi çağlardan itibaren birçok uygarlığa ev sahipliği yaptığı için arkeolojik kalıntılar bakımından zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Bu kalıntıların; korunması, değerlendirilmesi ve sürdürülebilirliği bir bilim dalı olan restorasyonun konularını oluşturmaktadır. Bütünleme (tamamlama) bir restorasyon tekniği olup, mimari elemanları hasar görmüş ya da günümüze ulaşamamış olan yapılara yönelik uygulanan önemli bir müdahaledir. Makale kapsamı taş anıt yapılarında uygulanmış olan bütünleme müdahaleleri ile sınırlandırılmış ve bütünlemenin yapılma nedenleri, bütünleme sırasında kullanılan malzeme ve malzemenin estetik görünümü, korumaya uygunluğu gibi konular tartışılmıştır. İzmir Torbalı'da bulunan Metropolis Antik Kenti'ndeki bütünleme uygulamaları; malzeme, yöntem ve teknik açıdan dönemsel farklılıklar göstermektedir. Makale kapsamında kentte bütünlenmiş olan tiyatro, stoa duvarı ve resepsiyon salonu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *arkeolojik restorasyon, bütünleme, Metropolis, antik malzeme, antik teknoloji.*

Abstract

Anatolia that many civilizations lived, has rich cultural heritage like archaeological remains. This archaeological remains' protection, evaluation, sustainability are create topics of restoration. Integration is an intervention to the structures whose architectural elements have been damaged or have not reached to present day. This article, delimited integration intervention on the monument made by stone and contains; what is the reason of integration, which materials should be used and their aesthetic look etc. Metropolis is located in İzmir, Torbalı that is an antique city. Integration interventions in Metropolis varied about materials, method and technical. This article contains integration of theater, stoa Wall and reception hall.

Keywords: *archaeological restoration, integration, Metropolis, antique materials, ancient technology.*

Giriş

Bütünleme, hasar görmüş veya bazı kısımları günümüze ulaşamamış olan tarihi yapıların özgün veya çağdaş malzeme ile tamamlanması işlemine verilen isimdir². Tarihi yapıda meydana gelen bu malzeme kayıpları estetik görünümü bozmasının yanı sıra, yapının strüktürel bütünlüğünü de bozabilecek boyutlara ulaşmaktadır. Özellikle kazı sonucunda toprak altından çıkarılan yapıların, doğal koşullara karşı savunmasız hale gelmesi bir takım müdahaleleri zorunlu kılmaktadır. Strüktürel problemlerin görüldüğü durumlarda ise çoğunlukla tamamlama müdahalesi tercih edilmektedir. Bütünleme yapılacak

¹ Bu makale, Evrim Kafa Duran'ın DEU Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı'nda, Doç. Dr. Nezihat Köşklük Kaya danışmanlığında, 2019 yılında tamamladığı yüksek lisans tezinin bir kısmından faydalanılarak oluşturulmuştur.

² ICOMOS, 2013.

olan yapıda doğru kararlar alınabilmesi için yapıya yönelik doğru tespitlerin yapılması gerekmektedir. Bu tespitlerin amacı bütünlümede kullanılacak olan malzeme ve yöntem seçimini belirlemektir.

Bütünlüme yapılması söz konusu olduğu durumlarda eklenecek veya değiştirilecek olan malzeme niteliklerinin bilimsel veriler ışığında araştırılarak belirlenmesi gerekmekte ve bütünlüme yapılacak olan malzeme ile özgün malzemenin uyumuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu durum da disiplinler arası çalışma gerekliliğini doğurmaktadır³.

1. Bütünlümenin Tarihsel gelişimi

Bütünlüme müdahalesine ilişkin ilk yorum 1931 yılında yayınlanan Carta Del Restauro Tüzüğü'nde geçmektedir. Tüzüğün ikinci maddesinde; anıtların bütünlüğünün tahminlere değil, anıttan sağlanan kesin verilere bakılarak yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Aynı tüzüğün üçüncü maddesinde, antik dönem eserlerinde yapılacak olan bütünlümelere kesin bir dille karşı çıkmıştır. Bu eserlerde sadece anastilosis yapılabileceği bunun da olabildiğince en az ek ve nötr malzeme kullanımı ile olması gerektiği belirtilmiştir. Tüzüğün sekizinci maddesinde ise yapıdaki eklerin ve bütünlülenen kısımların özgünden farklı bir malzeme ile yapılması ve belirtilmesinin gerekliliğinden bahsedilmiştir⁴.

1964 yılında yayınlanan Venedik Tüzüğü'nün on ikinci maddesinde; eksik kısımlar bütünlünerken, bütünlülenen kısmın yapının geneli ile uyum içerisinde olması ancak tarihi tanıklığı yanlış ifade etmemesi için özgünden ayırt edilebilecek şekilde uygulanması gerektiği vurgulanmıştır⁵. Tüzüğe göre bütünlüme uygulamasından beklenen; özgün anıtların uyum içerisinde olması aynı zamanda da sonradan uygulanmış olan bir müdahale olduğunun anlaşılmasıdır.

1990 tarihli Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü'nün *bakım ve koruma* başlıklı altıncı maddesinde; arkeolojik alanlarda korumanın hedefi, uzun vadede yerinde korumayı sağlamak şeklinde açıklanmıştır. Aynı tüzüğün *sunuş, bilgi ve yeniden yapım* başlıklı yedinci maddesinde; halkın arkeolojik miras hakkında bilgilendirilmesinin mirasın koruma için en iyi yöntem olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca maddede yeniden yapımın; deneysel araştırma ve yorum gibi iki önemli amaca hizmet ettiği, mevcuttaki yapılara zarar vermeden yapılması gerektiği, doğrudan arkeolojik kalıntı üzerine yapılmaması gerektiği ve özgünden ayırt edilebilir olması gerektiği belirtilmiştir⁶.

Tüzüklerdeki maddelere bakılarak bütünlüme uygulamalarında;

- Bütünlüme yapılacak olan yapıda seçilen tekniğin özgün ile uyumlu olmasına,
- Bütünlülenen bölüm ile özgün bölümün birbirinden ayrıştırılabilmesine fakat özgün bölümün de önüne geçmemesine,
- Bütünlümede kullanılan malzemenin fiziksel ve kimyasal özelliklerinin özgün ile uyumlu olmasına dikkat edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Tarihsel gelişim içerisinde değerlendirme ölçütleri değişiklik göstermiştir. Carta Del Restauro'da bütünlüme kesin bir dille karşı çıkılırken Venedik Tüzüğü ve Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü'nde gerekli görülen durumlarda uygulanabilecek bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak gereklilik kavramı da göreceli olabilmektedir. Bütünlümede gereklilik; yapıya yeni işlev vermek veya özgün işlevini tekrar kazandırmak, estetik bütünlük sağlamak, strüktürel bütünlük sağlamak olabilmektedir. Metropolis Antik Kenti özelinde uygulanmış olan tiyatro bütünlümesi; yapının özgün işlevini tekrar kazanması ve strüktürel bütünlük sağlanması; stoa duvarı ve resepsiyon salonundaki bütünlümelere ise; strüktürel bütünlük sağlanması amacıyla uygulanmıştır. Kentte estetik kaygı güdülerek bütünlüme müdahalesi uygulanmış bir yapı bulunmamaktadır.

³ Eskiçi 2007, 261.

⁴ Ahunbay 2011, 19.

⁵ ICOMOS 1964.

⁶ Öz ve Güner 2007, 463.

2. Bütünlemede Malzeme Seçimi

Bütünleme müdahalesinde yapının günümüze ulaşmış olan bölümü detaylı bir şekilde analiz edilmelidir. Doğru tespitlerin yapılmaması, uygulama için yanlış kararlar alınmasına yol açabileceğinden analiz bu süreçte önemlidir. Analiz sırasında yapının özgün malzeme ve tekniği incelenmeli, gerekli görülen durumlarda laboratuvar çalışmaları da yapılmalıdır. Bu sebeplerle süreç, interdisipliner çalışma gerekliliğini doğurmaktadır⁷. Aynı zamanda her koruma projesinin biriciklik özelliği olduğu, kendine özgü problemleri ve çözüm yolları olduğu da unutulmamalıdır.

Bütünlemede kullanılacak malzeme seçimi; Şener'in⁸ gruplandığı gibi farklı malzeme, benzer malzeme ve aynı malzeme olarak gruplandırılabilir. Her koşulda kullanılacak olan malzemenin özgün kalıntılarla uyumlu olması, anlaşılabilir olması ve gerektiğinde geri dönüştürülebilir olması gerekmektedir.

2.1 Farklı Malzeme İle Bütünleme

Antik dönem taş yapılarda yaygın bir uygulama olarak tuğla ile bütünleme karşımıza çıkmaktadır. Tuğla ile taş karşılaştırıldığında, kimyasal ve fiziksel dayanım açısından farklılıkları olsa da görsel estetik açısından benzer özellik göstermektedirler. Bütünlemede tuğla kullanımının sık gözlemlendiği kentlerden birisi Roma'dır. Forum Romanum'da mermer olan sütunlarda tuğla malzeme ile bütünleme örnekleri gözlemlenmektedir (Şekil 1). Aynı şekilde kent içerisinde bulunan Collesium yapısında ve farklı yapılarda tuğla ile bütünlemeler görülmektedir (Şekil 2 ve 3).

Farklı malzeme ile bütünlemede karşılaşılan bir diğer malzeme ise betondur. Beton hammaddesi çimento olan Romalıların geliştirdiği bir karışımdır. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra antik dönem yapılarının restorasyonunda sıkça kullanılmış olan bir malzemedir. Örneğin Side'de bulunan Vespasian Anıtı beton malzeme ile bütünlenmiştir⁹ (Şekil 4). Ancak kimyasal olarak çimento malzeme kullanımı farklı gözenek yapısı, ısı genleşme ve tuzlanma özelliklerinin taş malzemedeki farklı olması nedeniyle eserlerin onarımında risk oluşturmaktadır¹⁰.

Farklı malzeme ile tamamlamada günümüze ait çelik, alüminyum gibi modern malzemeler de tercih edilebilmektedir. Ancak arkeolojik sit alanlarında modern malzeme ile tamamlama sık karşılaşılan bir uygulama değildir.

Farklı malzeme uygulamaları üzerine genel bir yorum yapacak olursak: olumlu özelliği, uygulandığı zaman ve sonrasında fark edilebilir olması; olumsuz özellikleri ise fiziksel olarak özgün malzeme ile uyum içinde olmaması, güçlü renk kontrastlığı ve uzun vadede kalıcı olamama riskidir.

2.2 Benzer Malzeme İle Bütünleme

Benzer malzeme kullanımında, bütünleme yapılacak olan yapının veya mimari elemanın özgün malzemesini içeren bir harç hazırlanmaktadır. Bu harç; bağlayıcı, agrega ve renk pigmentleri kullanılarak özgün eserin renk ve malzemesiyle uyumlu olarak hazırlanmaktadır. Harçlarda bağlayıcı olarak genellikle kireç kullanılmakta iken agrega olarak da bütünlenecek yapının malzemesi oluşturan doğal taşın kırıntıları kullanılmaktadır. Seçilen renk pigmentleri ise özgün malzemenin rengine olabildiğince yakın tercih edilmektedir.

Benzer malzeme ile bütünlemeye örnek olarak Perge Antik Kenti'nde bulunan Batı Caddesi üzerindeki sütunlar verilebilir. Uygulama sırasında bütünlenecek olan kısmın özgün malzemesinden elde edilen agrega ve kireç kullanılarak harç hazırlanmıştır. Bütünlenecek olan kısmın etrafında ahşap kalıp oluşturularak hazırlanan harç kalıp içerisine dökülmüştür. Harç kuruduktan sonra kalıp çıkartılmış ve harç özgün forma uygun şekilde işlenmiştir (Şekil 5, 6).

⁷ Eskici 2007, 261.

⁸ Şener 2015, 144

⁹ Alanyalı, 2013, 41

¹⁰ Torraca, 2009, 38

Benzer malzeme ile yapılan bütünlemelerin olumlu özellikleri, fiziksel olarak özgün malzeme ile uyumlu olması ve doku benzerliği sağlaması iken; olumsuz özellik olarak da zamanla özgün malzeme ile ayırt edilmesinin zorlaşacağıdır.

2.3 Aynı Malzeme İle Bütünleme

Arkeolojik alanlarda bütünleme yapılacak olan anıt yapılarında çoğunlukla özgün doğal taş malzeme tercih edilmektedir. Hatta mümkünse özgün taşın çıkartıldığı ocaktan taş temini yapılmaktadır. Ancak eski taş ocaklarının yerlerinin kaybolması veya ocakların günümüzde işletilmemesi bu durumu sekteye uğratabilmektedir¹¹. Taş ocağına ulaşılamayan durumlarda, özgün taş ile ilgili gerekli fiziksel ve kimyasal analizler yapılmalı ve mevcut ocaklardan en yakın özellikte olan taş temin edilerek bütünlemede kullanılmalıdır.

Aynı taş ile bütünleme yapılması, eski taş ile yeni taşların birbirleriyle fiziksel ve kimyasal uyum içerisinde olması bakımında önemlidir. Bütünleme sırasında özgün elemanlar ile yeni elemanların birleştirilmesi gerekir. Bu işlem için titanyum veya paslanmaz çelik gibi malzemelerle üretilen zıvana, kenet gibi elemanlar kullanılmaktadır. Bu elemanlar da zamanla oluşabilecek korozyona karşı yüksek sıcaklıkta eritilen kurşun, kurşun akıtma kanalı aracılığı ile kaplanmaktadır.

Burdur ili Ağlasun ilçesinde bulunan Sagalassos Antik Kenti'nde birçok anastilosis uygulaması yapılmıştır. Geç Helenistik döneme ait olan Antoninler Çeşmesi bu uygulamalar içerisinde başarılı bulunan ve tanınan bir uygulamadır. Kentte yapılan anastilosis uygulamalarında çağdaş konservasyon prensiplerinden olan iki önemli noktaya dikkat edilmektedir: minimum müdahale ve müdahalenin ayırt edilebilir olması. Kentte uygulanan anastilosis çalışmalarının amacının direkt olarak rekonstrüksiyon olmadığı ancak mümkün olduğunca yapıları orijinal konumlarına getirmek olduğu vurgulanmıştır. Bunu yaparken de özgün malzeme ve teknik kullanımı benimsenmiştir. Eksik olan hiçbir kısımda estetik amaçlı parçalar kullanılmamıştır. Sadece işlevsel olarak gereklilik gerektiren özgün malzemelerle üretilmiş elemanlarla bütünlemeler yapılmıştır. Çeşmeyi ayağa kaldırma çalışmaları 1998 yılında başlamış, 2010 yılında son bulmuştur. Çeşmede özgün taş ile aynı özelliklere sahip taşlar kullanılarak tamamlama müdahalesi yapılmıştır. Eksik kısımlar özgün anıtın formunu tamamlayacak şekilde doğal taşlar ve harç kullanılarak işlem gerçekleştirilmiştir¹² (Şekil 7).

Aynı taş türünün kullanıldığı tamamlama müdahalelerinde; eklenen taşın özgün yapı ile fiziksel ve kimyasal uyum içerisinde olması olumlu bulunurken; zamanla taşta oluşan bozulmalar ile eski yeni farkının anlaşılmasının zorlaşabileceği yönünde de olumsuz görüşler bulunmaktadır. Ancak bu noktada kullanılan taş türü de önemlidir. Örneğin tüf veya traverten gibi dayanımı az olan bir taş türü ise bozulma süreci daha hızlı gerçekleşecek ve eski yeni farkı ayırt edilemez bir hal alacaktır. Buna karşın mermer, granit vb. gibi dayanımı yüksek olan taş türleri ile yapılan tamamlamalarda bozulma süreci çok yavaş olacak ve eski yeni ayırdı yıllar geçse dahi fark edilebilir olacaktır.

3. Metropolis Antik Kenti ve Uygulanmış Olan Bütünleme Müdahaleleri

3.1 Metropolis Antik Kenti

Kelime olarak Ana Tanrıça Kenti anlamına gelen Metropolis'te, ilk yerleşimi Erken Tunç Çağı'nda başlamış, yerleşimin en yoğun olduğu dönem ise M.Ö. 2. yüzyıl olmuştur. Bu dönemde Bergama Krallığı'nın etkisi ile tiyatro, stoa, bouleuterion gibi kentin anıtsal yapıları inşa edilmiştir. Kent İzmir-Efes ticaret aksında yer almaktadır. bu sebeple döneminde ticaret ve gümrük vergileri kent için önemli bir gelir kaynağını oluşturmuştur. Ayrıca tarım ve hayvancılık kent ekonomisinde önemli yer tutmaktaydı¹³.

Metropolis Antik Kenti, İzmir ili Torbalı ilçesinde bulunmaktadır. Efes Antik Kenti'ne 30 km mesafede bulunan kent, İzmir kent merkezine de 40 km uzaklıktadır.

Antik Kaystros nehri (Küçük Menderes Nehri) yüzyıllarca Torbalı ovasını sulamış, ovanın bereketli olması ve kentin İzmir-Efes arasındaki ticaret aksı üzerinde bulunması gelişmesini sağlamıştır. Bunların

¹¹ Ahunbay, 2011, 107

¹² Torun, Ercan 2013, 37

¹³ Aybek, Ekin Meriç ve Öz 2009, 39.

sonucunda Metropolis dönemler boyunca yaşanan bir yer olmuştur. Metropolis Batı Anadolu'daki diğer antik kentlerle ortak özellikler taşımaktadır (Şekil 8).

Metropolis Antik Kenti'ndeki kazı çalışmaları 1989-1991 yılları arasında başlamıştır. İlk yıllarda Akropolis, Stoa, Uyuzdere Kült Mağarası'nda çalışmalar yapılmıştır. 1992 yılında ise Recep Meriç başkanlığında kazılar devam etmiştir¹⁴. 2007 yılında Meriç kazı başkanlığını Prof. Dr. Serdar Aybek'e devrederek emekli olmuştur. 2007 yılından günümüze kazıları Prof. Dr. Serdar Aybek sürdürmektedir.

Kente 30 yıldır sürdürülen kazılarda; Tiyatro, Hamam-Gymnasium kompleksi, Latrina, Bouleuterion, Stoa, Hamam-Palaestra, sivil konutlar, Bizans Kalesi gibi kentin önemli yapıları gün yüzüne çıkarılmış ve bilimsel çalışmaları yapılmıştır (Şekil 9).

3.2 Metropolis Antik Kenti'nde Uygulanmış Olan Bütünleme Müdahaleleri

3.2.1 Metropolis'te Farklı Malzeme ile Yapılan Bütünlemeler

3.2.1.1 Tiyatronun Bütünlenmesi

Kentin güneyine bakan tiyatro şist ana kayadan oluşan bir yamaç üzerine inşa edilmiştir. Tiyatronun ana kayaya oturması Helenistik Dönemde inşa edildiğini kanıtlamaktadır. 3600 kişi kapasitesine sahip olan tiyatronun oturma bölümü diazoma ile ikiye ayrılmakta ve alt bölümde merdivenlerle ayrılmış 7 adet kerkis, üst bölümde ise 14 adet kerkis bulunmaktadır. Yapılan kazı çalışmalarından tiyatronun sahne binasında Roma Dönemi'nde değişiklikler yapıldığı belirlenmiştir¹⁵.

Metropolis'te kazı çalışmalarının başlamasıyla tiyatro yapısı kazılmaya başlanmıştır. Tiyatronun kazı çalışmaları 1997 yılında tamamlanmıştır. Kazılar sonucunda; üst caveadaki oturma sıralarının yok olduğu, alt caveada oturma sıralarında kayıplar olduğu, analemma duvarlarının yok olduğu, tiyatronun bütünlüğünü kaybettiği gözlemlenmiştir (Şekil 10) (Şekil 11). Kazı çalışmalarının tamamlanmasının ardından yapı dış çevreden gelebilecek etkilere karşı savunmasız hale gelmiştir. Tiyatro statik açıdan sağlamlık ve bütünlük göstermeyen bir yapıda bulunduğundan restorasyon projesinin geliştirilmesi gerekmiş, bu amaçla hazırlanan restorasyon projesi Koruma Kurulu'nun 19.01.2000 tarih 8278 sayılı kararı ile onaylanmıştır¹⁶.

Hazırlanan ve uygulanan tiyatro restorasyon projesinde; alt ve üst caveada, mevcutta bulunan oturma sıralarında konservasyon çalışmaları yapmak ve eksik kalan kısımlar için tamamlama çalışmaları yapmak, iklim ve çevreden kaynaklanan problemlerin giderilmesi amacıyla analemma duvarı için rekonstrüksiyon çalışması yapmak, drenaj sistemi yapmak ve tüm bunların sonucunda ziyaretçilerin tiyatro yapısının bütününe algılamasını sağlamak amaçlanmıştır. Aynı zamanda tiyatronun yeniden kullanımı sırasında fiziksel olarak zarar görmesini önlemek için önlemler almak da restorasyonun amaçları arasındadır¹⁷.

Tiyatronun restorasyon uygulamalarına 2000 yılında başlanmıştır. 2000 yılı restorasyon çalışmaları üst cavea istinat duvarı, analemma duvarları ve alt cavea oturma sıraları olmak üzere üç bölümde ele alınmıştır (Şekil 12). Bulduğu yamaçtan gelen erezyon ve yağmur suları tiyatronun mevcut durumunda bozulmalarını arttırmakta ve restorasyon çalışmalarında aksamalara neden olmaktadır. Bu sebeple tiyatroyu çevreleyen duvarlara ihtiyaç doğmuştur. Ayrıca bu duvar boyunca drenaj kanalı yapılmıştır. Tiyatronun statik açıdan bütünlük sağlaması amacı ile hali hazırda temel izleri bulunan analemma duvarları rekonstrükte edilmiştir. Yeniden yapım işleminde, projenin uygulandığı döneme göre modern sistem olarak nitelenen betonarme perde duvar kullanılmıştır. Duvar özgün duvar yatağına yapılmış, 90 cm olarak başlayıp 650 cm yüksekliğe ulaşmış ve 25 cm genişlikte yapılmıştır. Betonarmeden üretilen analemma duvarı oturma sıralarında stabilite sağlamış ve tiyatrodaki bütünlük algısını tamamlamıştır¹⁸.

¹⁴ Aybek, Ekin Meriç ve Öz 2009, 40.

¹⁵ Aybek, Ekin Meriç ve Öz 2009, 73.

¹⁶ Meriç, Öz ve Ekin 2001, 90.

¹⁷ Meriç, Öz ve Ekin 2001, 91.

¹⁸ Meriç, Öz ve Ekin 2001, 91.

Faklı malzeme ve yapım tekniği ile üretilen analemma duvarının özgün haline yakın olması amacıyla perde duvar üzerine suni taş kaplama yapılmıştır. Parados'un daralması nedeniyle giriş kapısına kadar 450 cm boyunca düz, kalan kısımda ise kalın bosajlı olarak uygulanmıştır. Duvarın sonuna doğru ise yapım sistemini göstermek amacıyla betonarme perde duvar ile arkasındaki dolgu duvarları basamak oluşturacak şekilde olduğu gibi bırakılmıştır (Şekil 13). Duvarın harpuştasını oluşturan bloklar ise ayrıca dökülmüş ve kaymasının önlenmesi amacıyla bindirme tekniği kullanılmıştır¹⁹.

Analemma duvarlarının ardından alt caveada bulunan oturma sıralarının tamamlanması yapılmıştır. Alt caveada %60 oranında özgün oturma sıraları bulunmaktaydı. Tamamlama yapılırken özgün boyutlar ve özgün sistem kullanılmış ancak malzemede doğal taş yerine suni taş kullanılarak farklılığa gidilmiştir. Tiyatronun özgün yapım sisteminde ana kayanın üzerine moloz taş blokaj temeller yapılmış, bu temellerin yüzeylerine 14 cm yüksekliğinde oturma sırası bloğu ve 18 cm derinliğinde alın taşı bloğu konulmuştur. Blokaj temel ile üzerine gelen elemanların birleştirilmesinde bağlayıcı olarak flexmörtel sıva harcı ile çimento harcı, derz boşluklarını doldurmak için ise suni taş harcı kullanılmıştır. Mevcut bloklar yerine oturtulduktan sonra eksik kalan kısımlar için yerinde döküm yapılarak tamamlama ve yeniden üretim yapılmıştır. Merdiven basamaklarının yanına gelen aslan ayaklı bloklar, polyester kalıp kullanılarak yine suni taş malzemeden üretilmiştir²⁰.

2001 yılı kazı çalışmalarında tiyatro restorasyon projesine devam edilmiştir. Alt caveada kullanılan suni taş blokların özgün bloklara benzemesi için tarak, çekiç, murç, keski gibi taşçı aletleri kullanılarak yüzeyleri işlenmiştir²¹(Şekil 14).

Metropolis Antik Kenti Tiyatro yapısı restorasyonun ardından, tiyatro ve konser gibi çeşitli kültürel faaliyetlere ev sahipliği yapmaktadır. Faaliyetler belirlenirken yapıya zarar verecek olanlardan kaçınılmaktadır. Bu faaliyetler, arkeolojik alanlar ve bunların korunmasıyla ilgili kamu bilinci oluşmakta iken bölgeye ekonomik katkı da sağlamaktadır (Şekil 15).

Metropolis Antik Kenti'nde uygulanmış olan Tiyatro bütünlemede; yapıdan gelen analemma duvarının temel izlerine ve oturma sıralarının ana kayada oluşturduğu izlere bakılarak bütünleme yapılması, analemma duvarının rekonstrüksiyonunda perde duvar kullanımı ile ziyaretçinin uygulamayı kolaylıkla ayırt edilebilmesi ve duvarın üzerinde bosajlı taş kaplama görüntüsü ile özgüne göndermede bulunması, kullanılan oturma sıralarında yapılan tamamlamada suni taş kullanımı ile kolay ayırt edilebilmesi, uygulamada kullanılan malzeme ve tekniğin özgün tiyatro kalıntılarının önüne geçmemesi, suni taşların özgünleri ile uyumlu olması için taşçı aletleri ile işlenmesi, günümüzde tiyatro, konser gibi etkinliklerin düzenlenmesi ile halkın alana erişiminin sağlanması ve kamu bilincinin oluşturulması olumlu olarak değerlendirilebilecek özellikleridir. Farklı malzeme kullanılması nedeniyle fiziksel olarak özgün malzeme ile uyum içerisinde olmaması, uzun vadede kalıcı olamama riski ve çimento kullanımının uzun vadede eser için risk yaratabilecek olması olumsuz olarak değerlendirilebilecek olumsuz özelliklerdendir. Ancak tiyatrodaki tamamlanmanın yapıldığı 2000'li yılların başında çimento kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Dönemin koruma anlayışı ve ekonomik etmenler bu malzemenin kullanımını yaygınlaştırmıştır. Diğer bir olumsuzluk, buradaki tamamlamaların ölçeği ile ilgilidir. Örneğin analemma duvarlarının rekonstrükte edilmesi tartışmaya açıktır.

3.2.1.2 Resepsiyon Salonu Duvarlarının Bütünlenmesi

Tiyatronun hemen doğusunda bulunan, Roma Dönemi'ne ait tabanı mozaiklerle süslü, duvarında renkli freskler bulunan mekandır. Tabanında bulunan mozaikte; Dionysos, eşi Ariadne ve çevresinde mitolojik grup tasvir edilmiştir. Mekânın tiyatroya yakın olması ve mozaikteki tasvirler, burasının sivil bir konut yapısından çok, gösteriler sırasında resmi davetlerin verildiği bir resepsiyon salonu olduğunu göstermektedir²².

Resepsiyon Salonu koruma çatısı ve duvarlarının bütünlenmesi, Metropolis Ören Yeri Ziyaretçi Karşılama ve Gezi Güzergahı Düzenlemesi Projesi ile bütünlük sağlamadığından mevcuttaki koruma çatısının değiştirilmesi amacıyla Metropolis Mozaikli Salon Koruma Çatısı Projesi hazırlanmıştır. Proje,

¹⁹ Meriç, Öz ve Ekin 2001, 91.

²⁰ Meriç, Öz ve Ekin 2001, 92.

²¹ Meriç, Öz ve Ekin Meriç, 2002, 152.

²² Aybek, Ekin Meriç ve Öz 2009, 82.

İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 27.11.2013 tarih ve 3005 sayılı karar ile onaylanmış ve 2014 kazı sezonunda uygulanmıştır²³.

Resepsiyon salonu duvarlarında uygulanmış olan bütünleme diğerlerinden farklı özelliklere sahiptir. Bu özelliklerden en belirgin olanı bütünlemenin modern bir malzeme ile yapılmış olmasıdır. Duvarların üzerinde yapılan bütünleme malzemesini ve koruma çatısını taşıyan strüktürün zemine minimum müdahale etmesi, pabuçların yapıya hiçbir şekilde müdahale etmeyip yapı dışına basması diğer özellikleridir (Şekil 16). Duvarlarda yapılan bütünlemenin temel amacı yapı içerisinde korunacak olan mozaiklerin özgünlüğü ve nadirliğidir. Duvarlarda yapılan bu bütünleme ile kontrollü güneş ve hava alınması sağlanmıştır (Şekil 17).

Resepsiyon Salonu duvarlarının bütünlenmesinde modern malzeme kullanımı ile özgün ile yeni malzemenin kolaylıkla ayırt edilmesi, kullanılan modern malzemenin özgün duvara temas etmemesi, yapının içerisinde bulunan özgün ve nadir özellikteki mozaiklerin kolay havalandırılması ve kontrollü güneş alımını sağlaması olumlu özelliklerindedir. Kullanılmış olan modern malzemenin boyut ve renk itibariyle özgünün önüne geçebilme riski ise olumsuz olarak değerlendirilebilecek özelliğidir.

3.2.2 Metropolis'te Benzer Malzeme ile Yapılan Bütünlemeler

3.2.2.1 Tiyatro Üst Cavea Bütünlenmesi

Tiyatronun korunması amacı ile hazırlanan restorasyon projesi Koruma Kurulu'nun 19.01.2000 tarih 8278 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Yapılan kazılar sonucunda üst caveada hiçbir oturma sırası bulunamamıştır. Verilerin az olması sebebiyle ciddi bir müdahalede bulunulmak istenmemiş oturma sıraları yalnızca blokaj seviyesinde bütünlenmiştir. Diazoma cephesinde bulunan özgün taş blokların öne doğru kaydığı tespit edilmiştir. Eğimden dolayı kayan toprak temizlendikten sonra bloklar özgün yerlerine konulmuş; araldite ve paslanmaz çelik kenetler yardımıyla birbirlerine sabitlenmişlerdir. Yine kaymış olduğu saptanan üst caveaya ait merdiven blokları özgün yerlerine beton harçla sağlamlaştırılarak konulmuştur²⁴ (Şekil 18).

Tiyatro üst cavea oturma sıralarının bütünlenmesinde; yeterli veri olmaması sebebiyle ciddi bir müdahaleye gidilmemesi, ziyaretçinin gözünde tiyatroyu bir bütün olarak algılatması, kullanılan malzemenin özgünle uyumlu olması, dikkat çekmemesi olumlu olarak bulunan özelliklerindedir. Buradaki uygulamalar sırasında doğal taş malzemenin yapısı ile uyumlu olmayan çimento malzeme kullanımı ise olumsuz olarak değerlendirilebilecek özelliğidir.

3.2.3 Metropolis'te Aynı Malzeme ile Yapılan Bütünlemeler

3.2.3.1 Stoa Duvarının Bütünlenmesi

Yağmur ve güneşten korunmak amaçlı yapılan stoa yapıları, kent halkının dini tören, siyasi ve felsefi toplantı, ticaret ve kültürel aktiviteleri için inşa edilmiş olan bir mekandır. Metropolis stoası 67 x 10 metre boyutlarına sahiptir ve M.Ö.2. yüzyılda inşa edilmiştir. Yapının çatısına dair herhangi bir iz bulunmamasına karşın, 19 adet dor sütunun çatıyı taşıdığı bilinmektedir. Roma döneminde stoanın bulunduğu terasın güney kısmının altına, beş adet tonozlu mekan eklenmiştir. Bizans Dönemi'nde ise stoa kalıntıları üzerine kalenin sur duvarları ve kuleleri eklenmiştir²⁵.

Stoa yapısı Metropolis'te orta kent olarak adlandırılan alanda bulunmaktadır. Yapı, Hamam-Gymnasium, Bouleuterion, Bizans Kale yapıları ile doğrudan ilişkilidir. Tamamlama projesi stoanın arka duvarı üzerinde, yalnızca temel taşları kalmış olan duvar için üretilmiştir (Şekil 19).

Stoa yapısının arka duvarında taş elemanlarda ciddi kayıplar gözlemlenmiştir. Duvarın üzerine inşa edilmiş olan Bizans Kalesi de duvar üzerinde ekstra bir basınç oluşturmuştur. Bunun yanı sıra Stoa duvarının üzerinde bulunan teras seviyesinden yani Bizans Kalesi'nin zemininden, iklim şartları sebebiyle toprak kayması meydana gelmiştir (Şekil 20). Yaşanan toprak kayması Bouleuterion yapısını ve Bizans Kalesi'nin güney kule yapısını strüktürel olarak tehdit etmiştir. Yapılarda oluşan bu tehdidi

²³ Aybek, Gülbay, Balım ve Arslan 2015, 34.

²⁴ Meriç, Öz ve Ekin Meriç 2002, 151.

²⁵ Aybek, Meriç ve Öz 2009, 97.

ortadan kaldırmak amacıyla Doç. Dr. Ali Kazım Öz ve Mimar Pınar Karataş tarafından Metropolis Stoa'sı Arka Duvarı Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projesi hazırlanmış ve proje İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 27.11.2013 tarih ve 3003 sayılı karar ile onaylanmıştır²⁶.

Alanda yapılan tespit çalışmaları sonucunda; stoanın arka duvarında eleman kayıpları olduğu ve bu kayıplar sebebiyle özellikle Bizans Kalesi güney burç tarafında çökmeler olduğu görülmüştür (Şekil 21). Bu çökme sonucunda güney burç ve Bouleuterion yapısının strüktürel bütünlüğünün tehdit altında olduğu belirlenmiştir (Şekil 22). Bu nedenle stoa duvarında tamamlama yapılmasına karar verilmiştir. Yani stoda yapılan tamamlamanın amacı, estetik görüntüden ziyade yapıların strüktürel olarak korunmasını sağlamaktır.

Stoa arka duvarında oluşan kayıplar sonucunda stoa duvarının şist ana kayaya yaslandığı görülmüştür. Bu ana kayanın belirli bir kotta son bulduğu ve üzerinden akmakta olan toprak katmanı görülmüştür. Aynı zamanda stoa duvarının kesme taş bloklardan; Bizans Kale duvarının ise moloz taşlardan oluşturulduğu tespit edilmiştir (Şekil 23).

Eleman kayıplarına karşın stoa arka duvarında temel taşlarının özgün konumlarında olduğu tespit edilmiştir. Bu taşlardaki izler yapının restorasyon projesinin hazırlanmasında önemli etkenler olmuştur. Temel taşlarında kurşun akıtma kanalları ve kenet aralıkları ve boyutlarının izleri gözlemlenmiştir.

Hazırlanan restorasyon projesinde, özgün malzeme ve detayda tamamlama önerilmiştir. Özgün temel taşları sabit olacak şekilde üzerine 52 adet kesme taş blok yerleştirilmesi ve bu yerleştirme sırasında özellikle çökmelerin olduğu alanda bloklarda yükselmeler olması önerilmiştir. Temel taşları üzerinde bulunan izlere bakılarak özgünde 2. sıradaki taşların 10 cm içeride olduğu tespit edilmiştir (Şekil 24).

Projede A-A kesiti incelendiğinde temel üzerine 5 sıra halinde kesme taş blok yerleştirileceği görülmektedir. Yerleştirilecek olan bu blokların yüksekliği ve detayı, mevcutta bir kısmı bulunan stoa duvarı referans alınarak oluşturulmuştur. Bloklar arasında oluşan boşlukların kaba yonu taş kullanılarak; duvar ile toprak zemin arasında kalan boşluğun ise moloz taş ve kireç harç kullanılarak yapılacak duvarla doldurulması önerilmiştir (Şekil 25, 26).

Projenin uygulaması, Almanya Federal Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Kültür Bölümü tarafından finanse edilen *Restoration and Conservation Stoa Wall of Metropolis Ancient City in İzmir* isimli proje ile 2017 kazı sezonunda yapılmıştır. Nisan 2016 - Ekim 2017 tarihli projenin koordinatörlüğünü DEU Torbalı Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi Doç. Dr. İ. Murat Kuşoğlu yapmıştır. Projede jeolog, mimar, taş ustası, malzeme mühendisi gibi birçok farklı disiplinden uzman çalışmıştır.

Stoa'da kullanılacak olan taşın tespiti amacıyla alandan örnek alınıp incelenmiştir. Alanda kullanılan taş ile günümüz mermer yataklarındaki taşların özellikleri karşılaştırılmıştır. Özgüne yakın olan bir mermer seçilmiştir. Projede taş yüzeylerinin işlenmesinde, stoanın yıkılmamış özgün halde bulunan duvarları referans alınmıştır. Yüzeylerde taşı aletleri olan murç ve keski izleri görülmüştür. Tamamlama yapılırken de yine Antik Dönem'de kullanılmış olan bu teknikle yüzeyler işlenmiştir.

Projede kesme taş blokların yatay bağlantısı kenet ve kurşun yardımıyla yapılmıştır. Ayrıca kesme taş bloklar ile arkasında kalan toprak zemin arasında, projede belirtildiği gibi moloz taş ve kireç harcı kullanılarak dolgu yapılmıştır.

Stoa duvarı tamamlama projesi 2017 kazı sezonunda tamamlanmıştır. Tamamlamada özgün teknik ve malzeme kullanılmıştır. Tamamlanan proje incelendiğinde taşların yeni olması sebebiyle özgünden ayırt edilebildiği ve özgün kısımla uyumlu olduğu görülmektedir (Şekil 27).

Metropolis Antik Kenti'nde uygulanmış olan Stoa bütünlümesinde; yapıdan gelen izlere bakılarak projenin şekillendirilmesi, kenet ve kurşun kullanımı ile özgün teknikle taşların birbirlerine bağlanması, bütünlümenin estetik bir bütünlük sağlamaktan ziyade yapıların strüktürel olarak korunması için yapılması, doğal taş kullanılarak özgün yapı ile fiziksel ve kimyasal uyum sağlaması, doğal taş yüzeylerde Antik Dönem işleme tekniklerinin kullanılması, uygulanmasında detaylı analizlerin yapılması ve farklı disiplinlerden kişilerin projede yer alması, tamamlamanın özgün dokunun önüne

²⁶ Aybek, Öz, Ekin Meriç, Balım ve Arslan 2014, 335.

geçmemiş olması olumlu olarak değerlendirilebilecek özellikleridir. Eklenen doğal taşta zamanla oluşan bozulmalar nedeniyle eski-yeni farkının azalması riski ise olumsuz olarak değerlendirilebilecek özelliğidir. Ancak bu uygulamada kullanılmış olan malzeme mermer gibi dayanımı yüksek olan bir doğal taş olduğu için uzun yıllar sonra dahi eski ile yeni arasındaki fark algılanabilir olacaktır.

SONUÇ

Taş anıt yapılarında bütünleme bir koruma-onarım uygulamasıdır. Yani bütünlemede öncelikli hedef yapının korunması ve sürekliliğinin sağlanmasıdır. Makale kapsamında bütünleme uygulamalarında kullanılan malzemeler farklı örnekler üzerinden tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda kullanılan malzemeler farklı, benzer ve aynı olmak üzere üç grupta sınıflandırılmıştır. Bu uygulamaların olumlu ve olumsuz yönleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

*Farklı malzeme uygulamalarının olumlu özelliği, uygulandığı zaman ve sonrasında fark edilebilir olması; olumsuz özellikleri ise fiziksel olarak özgün malzeme ile uyum içinde olmaması, güçlü renk kontrastlığı ve uzun vadede kalıcı olamama riskidir.

* Benzer malzeme uygulamalarının olumlu özellikleri, fiziksel olarak özgün malzeme ile uyumlu olması ve doku benzerliği sağlaması iken; olumsuz özellik olarak da zamanla özgün malzeme ile ayırt edilmesinin zorlaşacağıdır.

* Aynı malzeme uygulamalarının, eklenen taşın özgün yapı ile fiziksel ve kimyasal uyum içerisinde olması olumlu bulunurken; zamanla taşta oluşan bozulmalar ile eski yeni farkının anlaşılmasının zorlaşabileceği yönünde de olumsuz görüşler bulunmaktadır.

Bütünleme, aynı zamanda alana gelen ziyaretçiler için yapının algılanmasını sağlayan bir araçtır. Ziyaretçilere yapı ile ilgili yanlış veya yanıltıcı bilgi aktarımda bulunmamak için bütünlenecek olan kısımlarda net belgelere ihtiyaç duyulmaktadır. Mümkün olduğunca farazi müdahalelerden kaçınılması gerekmektedir. Yine bu amaçla bütünleme yapılmış olan kısımda yeni malzemenin ayırt edilmesi gerekmektedir. Bunu ayırdı yaparken de mümkün olduğunca özgün doku ön planda tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

Ahunbay, Z. (2011). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. İstanbul : YEM Yayınları.

Alanyalı, H. S. (2013). Antik Yapıların Onarımında Beton Kullanımı. *Betonart*, 36, 40-43.

Aybek, S., Ekin Meriç, A. ve Öz, A. (2009). *İonia'da bir ana tanrıça kenti Metropolis* (1. Baskı). İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.

Aybek, S., Gülbay, O., Balım, Y. ve Arslan, B. (2015). 2014 yılı Metropolis arkeolojik araştırmaları. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı* (3. Cilt) içinde (25-44). Erzurum: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

Aybek, S., Öz, A.K., Ekin Meriç, A., Balım, Y. ve Arslan, B. (2014). Metropolis Kazısı'nda 2013 yılı çalışmaları. *36. Kazı Sonuçları Toplantısı* (2. Cilt) içinde (325-346). Gaziantep: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

Eskici, B. (2007). Mimari Onarımlarda Malzeme ve Yöntem Sorunları. *Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu* içinde (s. 257-268). Ankara : Ankara-TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Ankara Şubesi.

ICOMOS Türkiye. 2013. Mimari Mirası Koruma Bildirgesi. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0623153001387886624.pdf , Erişim : 14.09.2018.

ICOMOS. (1964). Venedik Tüzüğü. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf, Erişim: 25.09.2019.

Kafa Duran, E. (2019). Arkeolojik Alanlarda Uygulanan Restorasyon Müdahalelerinin Değerlendirilmesi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Meriç, R. (2003). *Metropolis Ana Tanrıça Kenti* (1. Baskı). İstanbul: Mas Matbaacılık.

Meriç, R., Öz, A. K. ve Ekin Meriç, A. (2002).Metropolis 2001 yılı raporu. 24.. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (1. Cilt) içinde (151-158). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

Meriç, R., Öz, A. K. ve Ekin, A. (2001).Metropolis 2000 yılı kazı raporu. 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (1. Cilt) içinde (87-98). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

Side Vespasian Anıtı, (b.t.). 25 Eylül 2018, <http://www.antikcagyolculari.com/antalya/side-antik-kenti/>.

Şener, Y.S. (2015). Taş Eser Korumada Tamamlama Uygulamaları: Yöntem ve Uygulama Biçimlerine İlişkin Değerlendirmeler. *IV. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı* içinde (s.143-151). Ankara : Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Torraca, G. (2009). Lectures on Materials Science for Architectural Conservation. Los Angles : The Getty Conservation Institute.

Torun, E., Ercan, S., 2013. “Two Decades of Anastylis Experience at Sagalassos”, Sagalassos, Marc Waelkens and Interdisciplinary Archaeology kitabı içerisinde, Leuven University Press, Belçika, ss. 27-41.

Öz, A. K. ve Güner, S. (Ed.). (2007). *Uluslararası kültürel miras mevzuatı*. İstanbul: Kültürel Mirasın Dostları Derneği (KÜMİD) Yayınları.

ŞEKİLLER

Şekil 1. Forum Romanum arkeolojik alanında taş olan sütunların tuğla örgü ile bütünlenmesi (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2016).

Şekil 2. Collesium’da taş olan oturma sıralarının tuğla örgü ile bütünlenmesi (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2016).

Şekil 3. Roma kentinde gözlemlenen taş anıt yapıların tuğla örgü ile bütünlenmesi (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2016).

Şekil 4. Side Vespasian Anıtı çimento harçlı onarım sonrası durumu ve restitüsyonu (Side Vespasian Anıtı, b.t.)

Şekil 5. Perge Antik Kenti Batı Cadde’de agrega ve kireç kullanılarak hazırlanan harç ile yapılmış bütünleme (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2017)

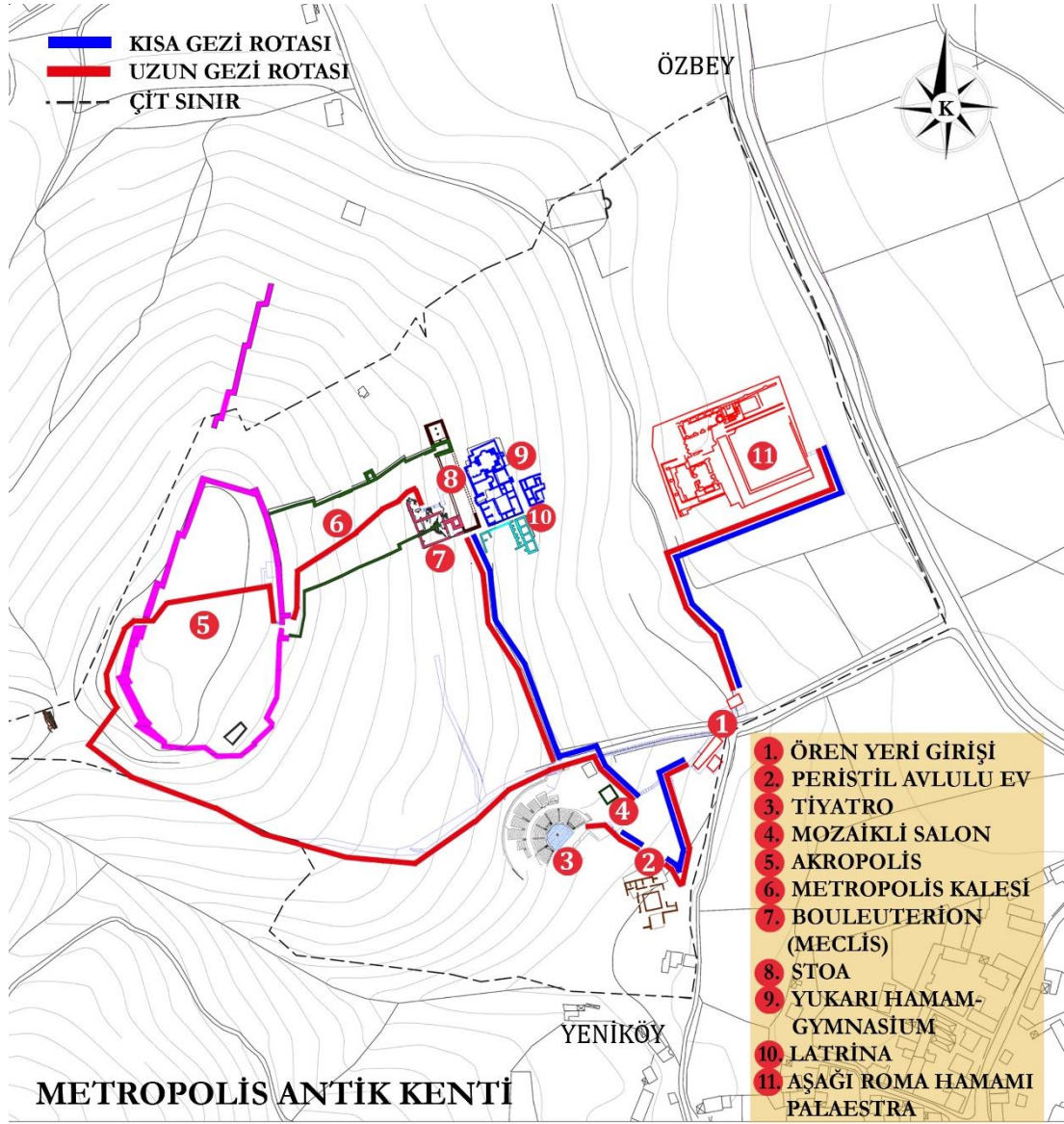
Şekil 6. Perge Antik Kenti Batı Cadde’de agrega ve kireç kullanılarak hazırlanan harç ile yapılmış bütünleme müdahalesi, kalıp sökümü sonrası durumu (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 7. Sagalassos Antik Kenti Antoninler Çeşmesi (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2017)

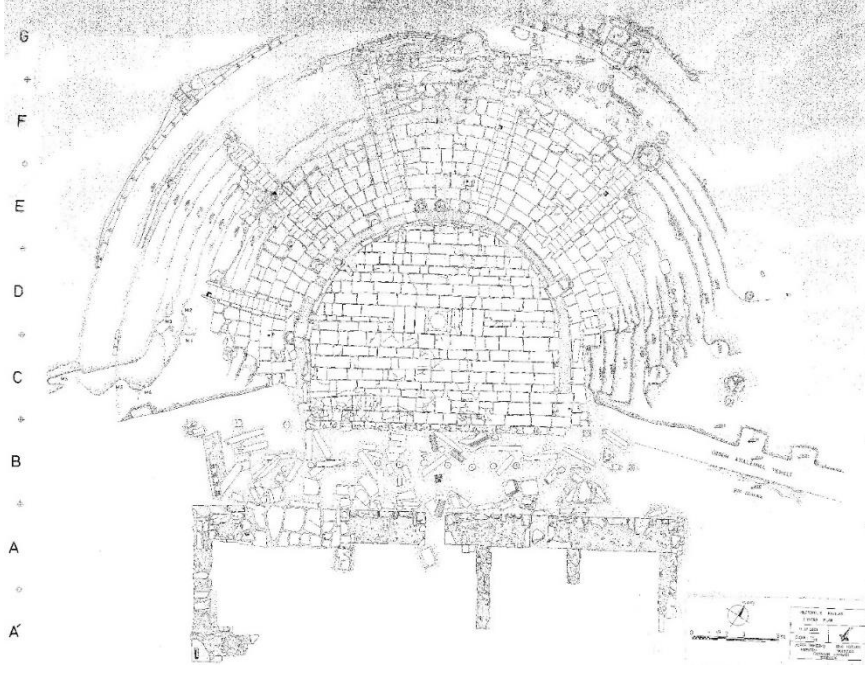
Şekil 8. Metropolis ve Ionia kentleri (Meriç, 2003, s.18)

Şekil 9. Metropolis Antik Kenti vaziyet planı (Metropolis kazı arşivi, 2015)

Şekil 10. Tiyatro yapısı kazı çalışmaları sonrası durumu (Metropolis kazı arşivi, 1996)

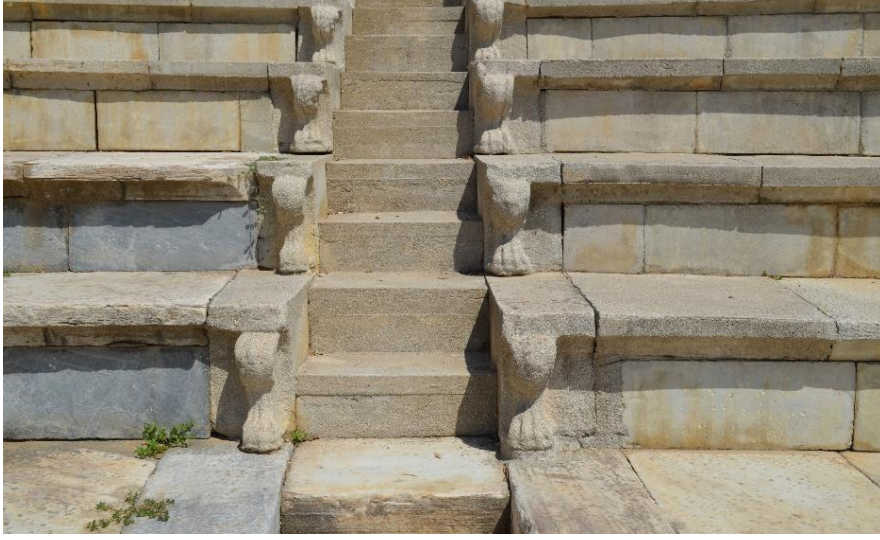
Şekil 11. Tiyatro yapısı restorasyon öncesi planı (Metropolis kazı arşivi, 2000)

Şekil 12. Metropolis Tiyatro yapısı restore edilen kısımları (Metropolis kazı arşivi, 2015)

Şekil 13. Tiyatro analemma duvarında bosajlı uygulama ve betonarme sistemle oluşturulan basamak (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2015)

Şekil 14. Metropolis Tiyatro restorasyonunda özgün ve suni taş bloklar (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2018)

Şekil 15. Metropolis Tiyatrosu'nda gerçekleştirilen kültürel etkinlik (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2015)

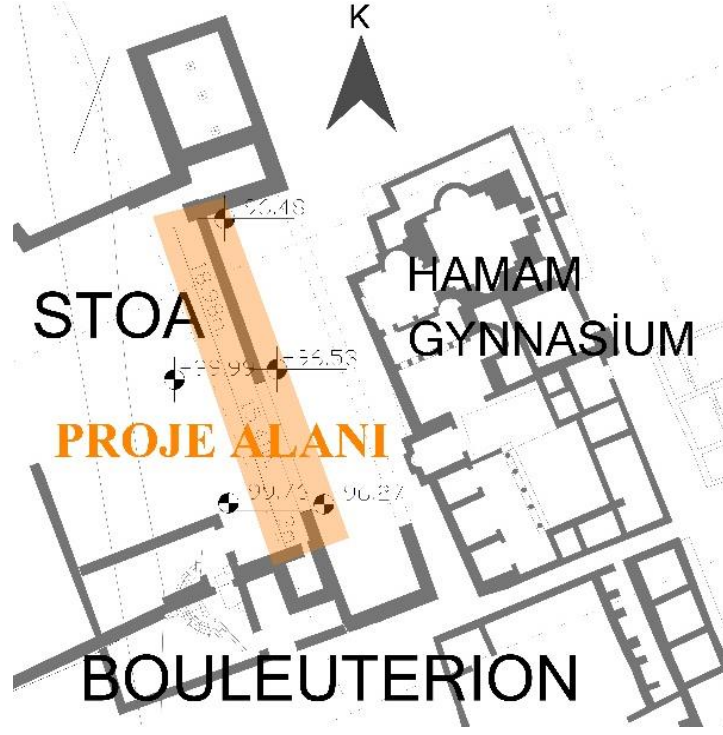
Şekil 16. Metropolis Mozaikli Salon koruma çatısı (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2015)

Şekil 17. Metropolis Resepsiyon Salonu cephesinde kullanılan alüminyum paneller (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2015)

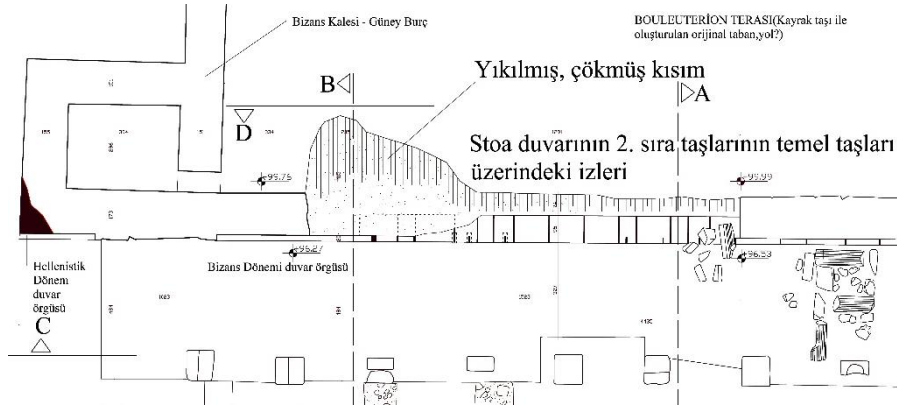
Şekil 18. Üst cavea oturma sıralarının bütünlenmesi ve drenaj kanalı (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2017)

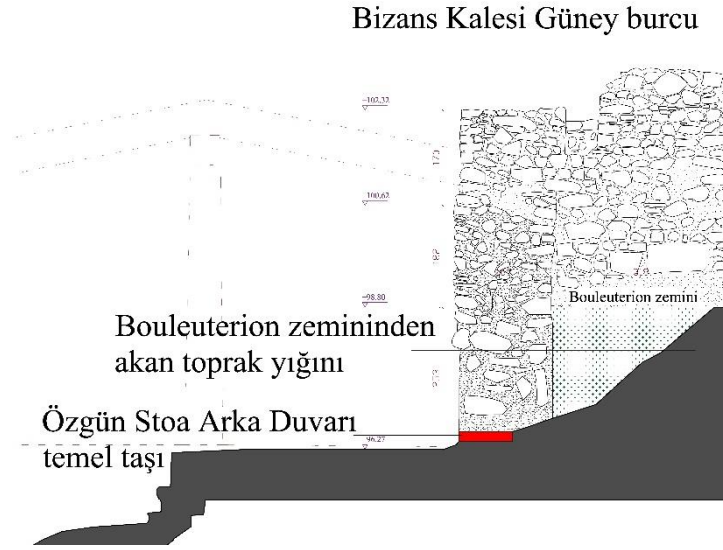
Şekil 19. Metropolis Stoa yapısının orta kentteki konumu (Metropolis kazı arşivi, 2013)

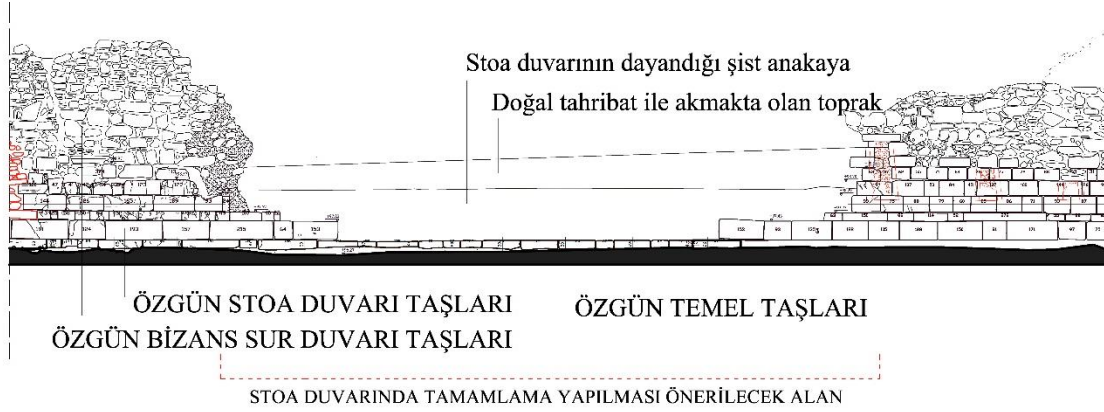
Şekil 20. Stoa arka duvarının yok olması sonucu görülen ana kaya ve oluşan toprak kayması (Metropolis kazı arşivi, 2013)

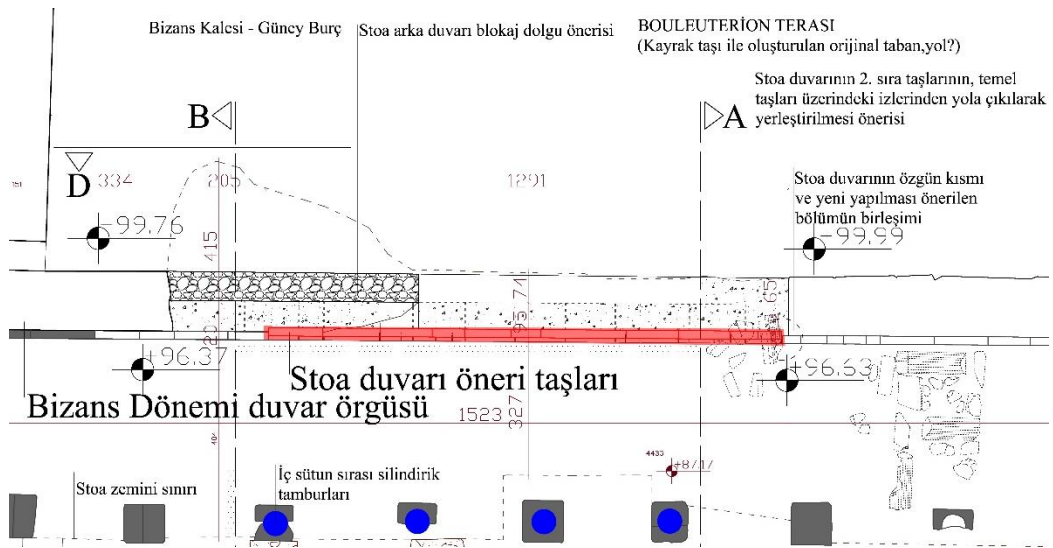
Şekil 21. Metropolis Stoa duvarında meydana gelen kayıplar sonucunda oluşan çökmeler (Metropolis kazı arşivi, 2013)

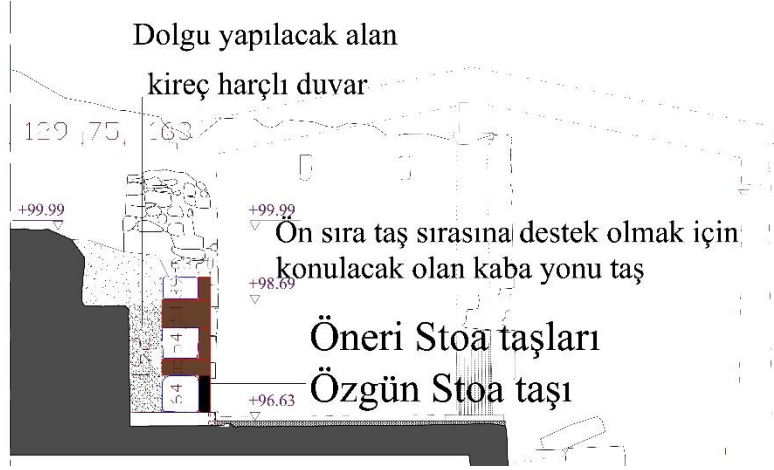
Şekil 22. Metropolis Stoa yapısı B-B kesiti (Metropolis kazı arşivi, 2013)

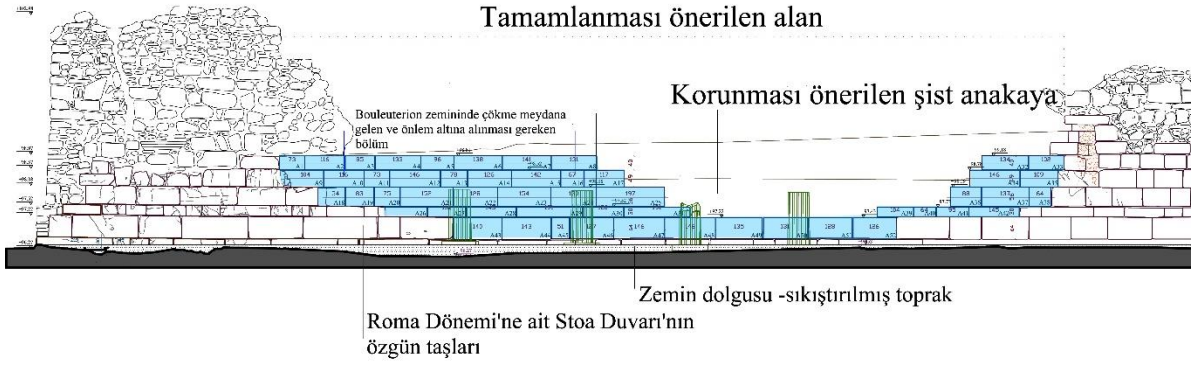
Şekil 23. Metropolis Stoa yapısı cephesi (Metropolis kazı arşivi, 2013)

Şekil 24. Metropolis Stoa yapısı restorasyon projesi planı (Metropolis kazı arşivi, 2013)

Şekil 25. Metropolis Stoa yapısı restorasyon projesi A-A kesiti (Metropolis kazı arşivi, 2013)

Şekil 26. Metropolis Stoa yapısı restorasyon projesi cephesi (Metropolis kazı arşivi, 2013)

Şekil 27. Metropolis Stoa duvarı tamamlandıktan sonra cephe görünümü (Kafa Duran, E. Kişisel arşiv, 2018)

Makale Geliş | Received : 30.06.2020

Makale Kabul | Accepted : 22.08.2020

Cumhuriyetin 100. Yılı Yaklaşırken Türk Arkeolojisi

Towards the 100th Year of the Republic: The Turkish Archeology

Salih Okan AKGÖNÜL

akgonuls@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-2901-1849

Burak SÖNMEZ

burak.sonmez.988@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-2062-3913

Merve YEŞİL

merve_yesil@hotmail.com.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-8259-4273

Mücella ALBAYRAK

mucella.albayrak@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-4206-8946

Esra TÜTÜNCÜ

esratutuncu32@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-7967-6964

İbrahim ACUCE

ibrahimacuce@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-0905-860X

Gülcan KAŞKA

kaskagulcan@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-0566-3965

Bilge HÜRMÜZLÜ

bilgehurmuzlu@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-3676-7436

Hüseyin KÖKER

huseyinkoker@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-0784-505X

Murat FIRAT

murat.frat@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-5747-0869

Millî Mücadele Kahramanlarının Anısına Sonsuz Minnetimizle

İnsanlığın varoluşundan bu yana onun elinden çıkan tüm maddi varlıkları kendine özgü yöntemler kullanarak ele alan; insan yaşamına ilişkin sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamda sorular soran ve bunlara cevaplar arayan bir bilim dalı olarak arkeolojinin kendisi de geçmişten günümüze süregelen uygulanma sürecindeki değişim ve farklılıklar açısından anlaşılmaya çalışılarak zaman zaman mercek altına alınmaktadır. Arkeoloji, geçmişi aydınlatma çabası içerisinde sorduğu sorulara cevap bulmaya çalışırken farklı bilim dallarının da yardımını almaktadır. Bugün arkeolojinin gelmiş olduğu noktada, farklı disiplinlerin yardımı ve katkısı olmadan arkeolojik bir araştırma yapmak düşünülemez olmuştur. Yüz yılı aşkın süredir yapılan araştırmalar, sorulan sorular ve bunlara verilen cevaplara daha niceleri eklenmekte ve bazen verilen yanıtlar yeniden sorgulanmaktadır. Dolayısıyla da değişen ve gelişen koşullarda bu soruların cevapları da yine bu çeşitliliğe binaen farklı bilim dallarının iş birliğiyle cevaplanabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı ülkemiz arkeolojisi ve birlikte yakın faaliyet yürüttüğü diğer disiplinlerin başlangıcından bugüne ulaştığı noktayı ve Millî Mücadelemizin 100. yılında ülkemiz kültürel mirasının araştırılmasında büyük emek verenleri bir kez daha hatırlamak ve saygıyla anmaktır. Bu doğrultuda “İdeolojilerin 19. ve 20. Yüzyılda Arkeoloji’ye Yansımaları”, “Millî Mücadele Dönemi’nde Anadolu’da Yürütülen Arkeoloji Çalışmaları”, “Cumhuriyet’ten Günümüze Arkeoloji”, “Cumhuriyet’ten Günümüze Müzecilik”, “Cumhuriyet’ten Günümüze Antik Numismatik”, “Cumhuriyet’ten Günümüze Eskiçağ Tarihi ve Dilleri”, “Arkeometri ve Cumhuriyet’ten Günümüze Arkeometri Çalışmaları” ve “Cumhuriyet’ten Günümüze Kültürel Mirasa İlişkin Yasalar,” başlıkları altında ülkemizde Millî Mücadele Dönemi ve öncesinde yürütülen çalışmalar özetlenerek; özellikle Cumhuriyet’in ilanının ardından Mustafa Kemal Atatürk’ün öncülüğünde bu alanda atılan adımlar; arkeolojinin ülkemizdeki gelişimine büyük katkı sağlayan öncü bilim insanları ve başlıca eserlerine değinilecektir. Bilindiği üzere bu konularda pek çok değerli çalışma kaleme alınmış ve Türkiye arkeolojisi ve kültürel mirası ayrıntılarıyla ortaya koyulmuş ve tartışılmıştır¹. Bu kaynakların ışığında tekrardan ziyade, yeri geldikince bu çalışmalara da göndermeler yaparak ele alınacak konularda, daha önce söylendiği gibi, genel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu nedenle, bu yazı kapsamında ülkemizde gerçekleştirilen tüm çalışmalara değinilmemekte mihenk noktaları ana hatlarıyla aktarılmaktadır. Elbette ki, Türkiye arkeolojisine emek veren ve halen daha vermeye devam eden tüm araştırmacı ve bilim insanlarını da burada anma olanağı maalesef olmayacaktır. Dediğimiz gibi, önceliğimiz öncü çalışmalardır.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda da bu çalışmamızın ilgili alanlardaki bilim insanlarının yanı sıra, özellikle öğrencilerimiz ve genç bilim insanları ile konuya meraklı okuyucuya da faydalı olmasını umut ediyoruz.

Politik İdeolojilerin 19. ve 20. Yüzyılda Arkeoloji’ye Yansımaları

Avrupa’da Rönesans Dönemi ile başlayan, Antik Dönem eserlerin çevrilmesi ve okunup öğrenilmesi geçmişe olan tutkuyu artırmış ve insanları cezbetmiştir. Bu dönemle birlikte Avrupa’da aristokrat ailelerin ellerinde bulunan Antik Dönem eserleri, özel davetlerde sergilenmeye başlanmış, böylece geçmişe ait eserlerin değerli sayılmasına neden olmuştur. Ayrıca Antik Dönem klasiklerinin okunması ve bu döneme ait eserlerin bulunarak sergilenmesi geçmişe karşı bir merak uyandırmış, zamanla Batı Medeniyeti kendilerini Yunan Medeniyeti’nin mirasçısı olarak görmesine neden olmuştur². Antik Dönem Yunan ve Roma ile ilgilenen bu aristokrat ve aydın kesim o zamanlar için Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan topraklara birçok kez geziler düzenlemiş, antik yerleşimleri, kalıntıları keşfetmek ve koleksiyonlarına yeni

¹ Arık 1953, Şahin 1995; Madran, 1996; Yıldırım 1996; Özdoğan 1998; Başgelen 1998; Esin 1999; Başgelen 2001; Özdoğan 2003; Çal 2005; Özkasım-Ögel 2005; Özdoğan 2006; Çiftçi 2010; Özdoğan 2011a; Özdoğan 2011b; Şahin 2014; Çilingiroğlu 2015; Yılmaz - Kurul 2015; Yılmaz-Kurul, 2016; Demir - Sarıkaya 2019.

² Özdoğan 2011b, 192-194.

eserler katmak için geziler düzenlemiştir. 1789’da meydana gelen Fransız Devrimi ile birlikte artan ulus bilinci ile beraber, Avrupalı devletlerin kendilerini köklü bir geçmişe dayandırma isteği, Batı Medeniyeti’nin kökeninin Antik Yunanlar olduğu düşüncesine neden olmuş ve Yunan hayranlığı artmıştır. Bu da Yunanlar tarafından oluşturulmaya çalışılan ulusal kimliğin bu temeller üzerine inşa edilmesine neden olmuştur³.

Yukarıda bahsi geçen gelişmeler doğrultusunda oluşan Yunan ulusal hareketi⁴, Filiki Eteryay Cemiyetinin kurulmasıyla beraber bu cemiyet etrafında toparlanmaya başlar. Cemiyet zaman içinde büyüyerek gelişmiş, başına Alexandros İpsilantis geçmiştir⁵. İpsilantis, isyanı Eflak ve Boğdan’da başlatmadan önce bir bildiri yayınlamıştır. O yıllarda Avrupa’da Yunanların Hellen medeniyetinin torunları olduğu ifade ediliyordu. Bu söylem ilk kez İpsilantis’in bildirisinde ifade edilirken Yunan (Greek) ifadesiyle beraber Hellen ifadesi de kullanılmıştır⁶. İpsilantis’in bildirisinde bir diğer önemli nokta da Antik Döneme ait bölge ve yerleşimlere sıkça atıf yapmasıdır⁷. Filika Eteryay Cemiyeti etrafında başlayan Yunan bağımsızlık hareketi Eflak ve Boğdan isyanıyla başlamış ama Osmanlı Devleti tarafından bastırılmıştır⁸. Ancak burada başlayan isyan Mora yarımadasına sıçramıştır. Mora isyanına Avrupa’da önemli destekler sağlanmıştır. İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi dönemin önde gelen devletleri isyana, parasal ve savaş malzemeleri gibi yardımların yanında isyanı bir bağımsızlık mücadelesi olarak görerek Avrupa’da destek görmesi için de fikirsel açıdan da çalışmışlardır⁹. Bu gelişmeler neticesinde 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması’yla Yunanlar bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Eflak- Boğdan isyanıyla başlayıp Mora yarımadasına sıçrayan ve Yunanların bağımsızlığıyla sonuçlanan bu süreç aslında Milli Mücadele’ye kadar devam etmiştir. Milli Mücadele’ye dek uzanan bu sürecin köklerinde Yunanlar’ın “Megali İdea” (Büyük Fikir, Büyük Ülkü)¹⁰ hedeflerinden kaynaklanmaktadır. Filiki Eteryay ile temelleri atılan bu fikir, Kurtuluş Savaşı ile beraber büyük oranda çöktürülmüş olmasına rağmen, günümüzde bile iki ülke ilişkilerinde etkisi hissedilen bir sürecin devamı niteliğindedir. Yunan Krallığı bağımsız olduktan sonra Osmanlı Devleti’ne karşı sürekli yayılmacı bir politika izlemiştir¹¹. I. Dünya Savaşı, Mondros Ateşkes Antlaşması ve Kurtuluş Savaşı’na kadar olan süreçte bu tutum devam etmiştir.

Kurtuluş Savaşı veya Millî Mücadele birkaç cephede verilmiştir ancak en önemli ve uzun süren cephe Batı cephesidir. İzmir, Yunan birlikleri tarafından 15 Mayıs 1919 yılında işgal edilmiştir. İzmir’in işgali yukarıda da belirtildiği üzere “Megali İdea” fikrinin bir parçasıdır. Her ne kadar İngilizler, Yunan birliklerini bu süreç boyunca maddi ve askeri teçhizat olarak desteklenmiş olsalar da doğrudan Türk tarafıyla sıcak çatışmaya girmemişlerdir. Kurtuluş Savaşı 24 Temmuz 1923’de imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile fiilen sona ermiş, 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilerek başkenti Ankara olan Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Yunan Krallığı’nın bağımsızlığını kazanması, “Megali İdea” fikrinin oluşumu ve Kurtuluş Savaşına kadar olan süreçte olaylar siyasi ve askeri olarak gözükmesine rağmen kökeninde Rönesans ile ortaya çıkan “Philhellenizm” (Yunan hayranlığı) yatmaktadır. “Philhellenizm”, 19. yüzyılda Avrupa’da farklı ülkelerde

³ Pirinççi 2006, 54.

⁴ Detaylar için bkz., Pirinççi, 2006, “Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, S.46, (1), ss. 53- 78.

⁵ Ilıcak 2011, 226-227.

⁶ Pirinççi 2006, 59.

⁷ Pirinççi 2006, 60.

⁸ Pirinççi 2006, 60.

⁹ Özsüer 2016, 332.

¹⁰ Megali İdea, İstanbul (Konstantinapolis) başkenti olan, Doğu Roma İmparatorluğu’nun egemen olduğu toprakları Yunan Krallığı sınırları içerisine dâhil etme fikridir, bkz. Kalelioğlu, 2008, 107.

¹¹ Kalelioğlu 2008, 110.

farklı zamanlarda ortaya çıkmış temelinde Avrupa soyunun ve kültürünün kökeninin Antik Yunan olduğuna dair bir düşüncedir¹². Avrupa’da kanunlar, edebiyat, din, sanat vb. kökeni Antik Yunan’a ait olduğu düşünülüyor, o dönem için gazetelerde ve dönemin edebi eserlerinde hararetle bu fikir savunuluyordu¹³. Klasik eserlerin tercüme edilmesi, Antik Döneme ait yerleşimlerin ve eserlerin bulunması Yunanlar’a karşı entelektüel çevrede hayranlık oluşmasına neden olmuştur. Böylece Yunanlar, 1829 yılından, 24 Temmuz 1923’de imzalanan Lozan Barış Antlaşması’na kadar olan süreci kendi lehlerine bu şekilde inşa ederek Batı Anadolu’nun işgalini meşrulaştırmaya çalışmışlardır. İşgal yıllarında özellikle Batı Anadolu’da Yunanlar veya İtalyanların Antalya ve çevresinde yaptıkları arkeolojik çalışmaları sadece bilimsel bir etkinlik olarak düşünmemek gerekir, İpsilantis’in, bildirgesinde atıf yaptığı Antik Dönem bölge ve şehirleriyle dolaylı olarak ilişkilidir.

Avrupalı romantik milliyetçiler kökenlerini ve üsluplarını tarihçilikte aramışlar, kültür ve siyasal ideolojilerini tarih bilgisi ve bilinciyle şekillendirerek egemen uluslar olarak, egemenlik kaynaklarını bu vasıta ile meşrulaştırmaya ve bunu tarihin kendilerine verdiği misyonla açıklamaya çalışmışlardır¹⁴. 19. yüzyılın sonlarında 20. yüzyılın başlarında sömürgecilik ideolojisi, arkeoloji ve tarihe daha önce hiçbir şeyde olmadığı kadar hâkim olmuştur¹⁵. Arkeoloji’nin ideolojik olarak kullanıldığı diğer durumda “Aryan” ya da “Ari” ismi verilen bir topluluğun Orta Asya’da büyük bir medeniyet kurduğu ve uygarlığın göçler vasıtasıyla dünyaya buradan yayıldığı fikridir¹⁶. Avrupa’nın önde gelen ulusları kendilerini bu köklerden gelen beyaz ırklar olarak nitelendirmişlerdir. 19. yüzyılda beyaz ırk, diğer ırklara göre kendisini üstün saymış, diğer ırklardan olanların modern ve ileri olanlara dâhil olması gerektiğini ifade ederek, siyasi amaçları için özellikle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde kullanmıştır¹⁷. Bu gelişmeler neticesinde geçmişten günümüze kalan maddi kültür kalıntılarının belirli bir etnik gruba ait olduğu yaygın biçimde kabul edilmiş ve kültür kalıntıları farklı ülke sınırları içerisinde olsada hak iddia etmenin önü açılmıştır¹⁸. Bu süreç içerisinde birçok arkeolojik ve antropolojik çalışma bu çerçevede şekillenmiştir. Bu yaklaşıma göre Alman arkeolog Gustaf Kossinna Polonya’nın Demir Çağı’ndan beri Alman olduğunu iddia ederken, Fransızlar, Orta Anadolu’da yaşamış Galatları ataları olarak nitelendirmiştir¹⁹. Ayrıca Massalia, Phokaiialılar tarafından kolonize edilmiştir²⁰. Böylece Anadolu’nun, Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonraki işgalleri meşru bir zemine oturtulmaya, Türkler ise bu toprakları zorla gasp eden işgalciler olarak gösterilmeye çalışılıyordu. Benzer şekilde Yunanlar’ın “Megali İdea” ideolojisine göre İonialılar’ın göçlerinden beri Anadolu yarımadası Yunandı, bu yüzden Yunan hükümeti Batı Anadolu’yu işgal ettikten sonra Atina Arkeoloji Derneği’ni araştırması için işgal ettiği bölgeye göndermiştir²¹. Gönderilen heyet Nysa, Klazomenai, Ephesos gibi arkeolojik yerleşimlerde sistemli kazı ve araştırmalar yapmıştır.

Antik Dönem Yunan kültürel etki alanlarını belirtmek için Yunan ve Avrupalı akademisyenlerin kullandığı “hegemonya” kelimesi kültürel bir hâkimiyetten ziyade, doğrudan siyasi ortama dayandığından sosyal, politik ve ekonomik değerlerin Avrupa dışı ülkeler üzerinde jeopolitik üstünlüğünü belirtmek içinde kullanılmıştır²². Yaşanan bu süreçlere ilaveten Türklerin “Sarı ırk” olarak ifade edilmesi, süreci yönetebilmek ve karşı koymak için yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni kendi tezlerini ortaya koymak zorunda bırakmıştır. Böylece “Türk Tarih Tezi” ortaya atılmıştır. Genç Cumhuriyet’in bu alanda karşılaştığı

¹² Penn 1938, 638.

¹³ Clair 2008.

¹⁴ Ortaylı 2008, 107- 108.

¹⁵ Pavli 2013, 6.

¹⁶ Sivrioğlu 2015, 4.

¹⁷ Erden Kaya 2015, 22- 25.

¹⁸ Pavli 2013, 6.

¹⁹ Pavli 2013, 6.

²⁰ Pavli 2013, 6.

²¹ Pavli 2013, 6-7.

²² Pavli 2013, 7.

en büyük zorluk, Orta Asya kökenleriyle Anadolu temelli ulus devleti yaratma sürecidir²³. Bu sorun Anadolu'nun köklü uygarlıklarıyla Türk kimliğini özdeşleştirerek giderilmeye çalışılmıştır²⁴. Böylece Türk Tarih Tezi Afet İnan tarafından 1930 yılında Türk Ocakları Kurultayı'nda ortaya atılmıştır²⁵. Türk Tarih Tezi'nin bazı önermeleri şu şekildedir: Türkler brakisefal kafa yapısına sahip beyaz ırktandır ve kökenleri Orta Asya'dır, Yunanlar, Romalılar, Mısırlılar, Hintler, Sümerler, Hititler, İskitler, Lydialılar, İonialılar ve Etrüskler Türk'tür²⁶. Hitit ve Sümerler gibi medeniyetlerin Türk sözüyle bağdaştırılması, Anadolu'da kurulan yeni devletin bu toprakların mirasçısı olarak kendisini ifade etmesine olanak sağlamıştır²⁷.

Türk Tarih Tezi'nin oluşumuna bakıldığında savunma amaçlı olduğu görülmektedir. Birçok makaleye, kitaba ve araştırmaya konu olan tez, o zamanın şartları nedeniyle savunma amaçlı ortaya çıkmıştır. Batılı tarihçiler ve siyasetler o yüzyıllarda Türkleri, Anadolu'ya ait olmayan, bu toprakları zorla ele geçirmiş bir millet olarak göstermekteydiler²⁸. Yunan bağımsızlığının ve "Megali İdea" fikrinin desteklenmesi, Yunanlar tarafından I. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Anadolu'nun işgalinin desteklenmesi aslında bu bakış açısıyla örtüşmektedir. Atatürk bunlara karşı, yeni kurulan Türk Devleti'nin kimliğini oluştururken, kökenlerini bu topraklara dayandırmak istemiş, ilk yıllarda yapılan arkeolojik ve antropoloji çalışmaları kısmen bu çerçevede şekillenmiştir.

Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Yürütülen Arkeoloji Çalışmaları

Kurtuluş Savaşı sırasında, hatta öncesindeki Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca, Anadolu'da yürütülen kazı çalışmalarının tamamı işgal kuvvetleri tarafından gerçekleştirilmiştir²⁹. Anadolu dışında, bir diğer kazının İstanbul'da gerçekleştiği bilinmektedir. Osmanlı Dönemi'nde verilen izinler ile devam eden kazılar³⁰, savaş yıllarında durmuş olmakla birlikte İşgal kuvvetlerinin gölgesi altında yasal olmayan çalışmaların gerek İşgal Kuvvetleri askerleri gerekse bilim adamları tarafından devam ettirildiği görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde, ülkemizin Millî Mücadele Dönemi'nde olduğu ve Kurtuluş Savaşı'nın yapıldığı yıllarda gerçekleştirilmiş olan arkeolojik faaliyetler ele alınacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, işgal kuvvetleri tarafından yürütülen bu kazı çalışmaları, 1899 ve 1907 yılında ilan edilen Lahey ve savaşlar sırasında kültürel malların korunmasını düzenleyen ilk uluslararası antlaşmalara aykırıdır. 1907 Sözleşmelerinin kültürel mallarla ilgili maddeleri, "IV Sayılı Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkında Sözleşme'nin 27. maddesinde sıralanan kültür mallarının arasına tarihi abidelerin" eklenmesi ile kültürel mirasın çatışma alanlarında korunmasına yönelik önemli bir düzenleme getirmiştir³¹. Sözü edilen antlaşmada imzası olan ülkelerin 1907 Lahey Sözleşmesine aykırı davrandıkları açıktır³². Bunun ötesinde özellikle vurgulanması gereken, beka mücadelesiyle sınıran bir milletin kurulan ilk meclisinde dahi, arkeolojik eserlerin milletin malı olduğu bilinci öne çıkmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından sonra 10 Mayıs'ta Maarif Vekaletine bağlı "Türk Âsâr-ı Atıkası Müdürlüğü" kurulmuştur.³³ TBMM ilk icra programında "*Âsâr-ı Atika-i Milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek*" ifadesinin yer alması

²³ Özdoğan 2011b, 129.

²⁴ Özdoğan 2011b 129; Toprak 2012, 204

²⁵ Özdoğan 2011b, 129; Erden Kaya 2015, 47- 50; Sivrioğlu 2015, 6.

²⁶ Oral ve Aktin, 2010.

²⁷ Özdoğan 2011b, 129.

²⁸ Özdoğan 2011b, 126.

²⁹ Özkan 1999, 474.

³⁰ Özkan 1999, 449-474.

³¹ Yasanın maddeleri için detaylı olarak bkz. Çoşkun 2019, 6-612; URL 1.

³² 1907 Lahey Sözleşmesine imza atan ülkelerin listesi için bkz. URL 2.

³³ Madran 1996, 1963; URL 3.

Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının kültür varlıklarına atfettiği değeri göstermesi bakımından büyük önem taşır³⁴.

Karkamış

Geç Hitit Kenti Karkamış, günümüzde Gaziantep İli'ne bağlı Karkamış İlçesi'nin güneydoğusunda ve Fırat Nehri'nin kıyısında yer alır, Türkiye-Suriye sınırının tam ortasına konumlanır³⁵ (Harita 1). Kentin merkezini oluşturan höyüğü de içine alan 55 hektarlık kısmı Türkiye, güneydeki 35 hektarlık yerleşim alanı ise Suriye sınırları içindedir³⁶.

İlk kazılar 1878-1881 yılları arasında İngilizler tarafından gerçekleştirilmiştir³⁷. 1911-1914 arasında ise yine İngilizler tarafından British Museum adına M. G. Hogarth tarafından başlatılan kazılar, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar L. Woolley ve T. E. Lawrence tarafından sürdürülmüştür (Fig. 1)³⁸. Fransız işgali sırasında, 1920 yılı baharında L. Woolley'nin sorumluluğunda tekrar kazılara başlanmış, ancak Millî Mücadele'nin başlaması ve 1920 sonbaharında Türk kuvvetlerinin bölgeye girmesi sonucunda bu kazılar sona ermiştir³⁹.

Kentteki ilk kazılarda Demir Çağı kalıntıları bulunmuş ve İç Kent'teki Aşağı Saray tamamen açığa çıkarılmıştır; kentin diğer alanları yeterince araştırılmamıştır⁴⁰. 1920 kazılarında Woolley'in başkanlığındaki ekip Aşağı Şehir'in araştırılmasına ve dış surun kimi kısımları ile bazı Demir Çağı evlerinin açığa çıkarılmasına odaklanmıştır. İç surların güney ve batı kapılarının kazıları tamamlanmış ve kent surlarının batı kısmı açığa çıkarılmıştır. Ayrıca 1911-1913 yıllarında toplanan verilerin doğrulanması amacıyla akropoliste çalışmalar yürütülmüştür⁴¹. Kent surları ve kazılarda bulunan, halen Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen, ortostatlar, hiyeroglif yazıtlar ve farklı buluntu grupları Woolley tarafından yayınlanmıştır⁴². Ancak, kazılar sırasında ele geçen küçük buluntuların akıbeti bilinmemektedir.

Klazomenai

İonia Bölgesi kentlerinden biri olan Klazomenai günümüzde İzmir İli'ne bağlı Urla İlçesi sınırları içerisinde, İskele Mevkiinde yer alır (Harita 1). Klazomenai'deki kazılar, Ege Bölgesi'nin Yunan işgali döneminde 1921 yılında Ağustos ve Eylül ayları ile 1922 yılının Ağustos ayında Atina Arkeoloji Topluluğu (AAS) adına Georgis Oikonomos tarafından yürütülmüş; bu çalışmaların finansmanı "Smyrna Merkez Fonu" tarafından sağlanmıştır⁴³. Bu kazılardan seksen üç yıl sonra M. C. Tzannes, Atina Müzesi'ndeki buluntuları ve arşivleri derleyerek Oikonomos kazılarını bir bütün olarak değerlendirmiştir.

Oikonomos'un Klazomenai'de yürüttüğü kazılar, Monastirakia mevkiindeki nekropolis alanında (Fig. 2) ve Urla yarımadasının hemen karşısındaki Karantina Adası'nda gerçekleşmiştir⁴⁴. Atina Ulusal Müzesi'ndeki Oikonomos arşivleri, Monastirakia Mevkii'ndeki kazıların konumunu anlamayı mümkün kılmaktadır⁴⁵. Klazomenai'nin çok sayıda nekropolis alanından biri olan bu mevkide Oikonomos'un 300 metrekarelik bir alanda aralarında özellikle Klazomenai lahitlerinin bulunduğu çok sayıda mezar açığa çıkardığı

³⁴ Önge 2018, 13.

³⁵ Marchetti 2012, 349-350.

³⁶ Marchetti 2015, 39.

³⁷ Marchetti 2015, 39.

³⁸ Woolley 1921, iii; Marchetti 2015, 39.

³⁹ Woolley 1921, iii-iv; Marchetti vd., 2012, 134.

⁴⁰ Marchetti 2015, 39.

⁴¹ Benati 2014, 61.

⁴² Woolley 1921.

⁴³ Tzannes 2004.

⁴⁴ Oikonomos 1921.

⁴⁵ Tzannes 2004, 97; Fig. 1 ve 2.

bilinmektedir⁴⁶. Buluntuların bir kısmı Atina Ulusal Müzesi'ne gitmiş olmakla birlikte 1922 yılında kazıya son verildiğinde bir grup buluntunun yerinde bırakılmış olduğu Oikonomos'un raporlarından anlaşılmaktadır.

Nysa ad Maeandrum

Karia Bölgesi kentlerinden olan Nysa ad Maeandrum; Aydın-Denizli Karayolu üzerinde, günümüzde Aydın İli'ne bağlı Sultanhisar İlçesi'nin 3 km güneybatısında yer alır (Harita 1). Kent Antik Dönem'deki adıyla Messogis Dağı'nın (Aydın Dağları) güney yamacındaki derin bir vadinin iki yamacına kurulmuştur⁴⁷.

Nysa ad Maeandrum'da ilk arkeolojik kazı çalışmaları 1907-1909 yılları arasında Alman Walther v. Diest tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazılar Agora, Gerontikon, Tiyatro ve Stadion'da gerçekleştirilmiş ve yayınlanmıştır⁴⁸. Ardından 1921-1922 yılları arasında, Yunan işgali sırasında Nysa'da Yunan arkeolog K. Kourouniotis tarafından kazılar gerçekleştirilmiştir. Bu kazılarda Agora ve Gerontikon'da çalışılmıştır (Kourouniotis 1922; Kadioğlu 2006, 8). Savaş sırasında bu yapılarıdaki kazılar hızlı şekilde yapılmış; Gerontikon'un *koilon* ve *caveası* (Fig. 3) açığa çıkarılmıştır (İdil, Kadioğlu 2008, 212). Daha sonra, 1922 yılının Eylül ayında Aydın'ın Türkler tarafından geri alınmasıyla Yunan kazıları sona ermiştir. Yunanların kazılarda buldukları eserleri İzmir Alsancak İstasyonu yakınında bir hangara koydukları, eserlerin günümüzde İzmir Müzesi'nde bulunduğu belirtilmiştir (Özkan 1999, 475).

Kourouniotis, Nysa'daki çalışmaları sırasında ayrıca, Nazilli'de bulunan Mastaura Antik Kentine de uğramıştır. Kentin coğrafyası ve mimari özellikleri ile ilgili bilgiler yayınlanmıştır⁴⁹.

Kolophon

İzmir İli, Menderes İlçesi'ne bağlı Değirmendere Köyü'nde konumlanmış olan Kolophon'da⁵⁰ (Harita 1) 20 Nisan 1922'de Harvard Üniversitesi, Fogg Art Museum ve American School of Classical Studies at Athens (ASCSA)'in iş birliği ile Hetty Goldman ve Carl Blegen başkanlığında kazılara başlanmış ve kazılar haziran sonuna kadar sürdürülmüştür (Fig. 4)⁵¹. Yukarı kentteki en büyük terasta, yakındaki daha küçük bir terasta, yazıtlardan Kybele Kutsal Alanı olduğu anlaşılan alanda ve üç ayrı mezarlıkta kazılar gerçekleştirilmiştir⁵². Türk kuvvetlerinin Yunanları Anadolu'dan çıkarmasıyla, devam eden yıllarda da gerçekleştirilmesi planlanan çalışmalar acele şekilde sonlandırılmıştır. Kazılarda bulunan ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne nakledilmekte olan sikkeler Atina'ya götürülmüş ve orada çalışılmıştır. Buna karşın seramikler ve diğer küçük buluntular Değirmendere'de bırakılmış ve kazı ekibi alelacele ayrılmış olduğundan fotoğraflanamamış ve kaybolmuşlardır⁵³.

Davis'in 1921-1922 yıllarında Anadolu'da işgal sırasında gerçekleştirilen kazılar üzerine yaptığı çalışmalar,

⁴⁶ Cook 1981, 1-5; Hürmüzlü 2005, 45.

⁴⁷ Bean 2000, 224.

⁴⁸ von Diest 1913

⁴⁹ Kourouniotis 1922, 247-257.

⁵⁰ Özgan vd. 2012, 263.

⁵¹ Goldman 1923, 67-68; Holland 1944, 93-94.

⁵² Goldman 1923, 67.

⁵³ Holland 1944, 94: Kolophon'dan Amerikan kazı ekibinin ayrılmasından sonra H. Goldman'ın C. Blegen'e gönderdiği mektup dikkate değerdir: "Kolophon'u toprağın altındaki sakin uykusunda bırakmalıydık! Şu andaki hislerim bu şekilde. Buluntularımızın açgözlüleri cezbedecek türden olmamasında hüznü bir rahatlama hissediyorum. Yine de her şeyi bu kadar zahmetli bir şekilde taşıdığımız polis karakolunda bıraktığımız düşüncesine alışmalıyız. En azından sikkeler güvende", bkz. Davis 2003, 157.

özellikle Kolophon'daki kazıların arka planını aydınlatmıştır⁵⁴. Yunanların, Venizelos'un "Ionia Vizyonu" çerçevesinde işgal ettikleri Batı Anadolu Antik kentlerinin, elverişli koşullarından faydalanan Fogg Museum tarafından kendi koleksiyonunu genişletmek amacıyla yağmalanması girişimlerini açığa çıkarmıştır. Bünyesindeki Fogg Museum'un koleksiyonunu genişletmek isteyen Harvard Üniversitesi'nin Classical Studies at Athens (ASCSA) ile yaptığı işbirliği daha eskiye, 1915 yılına kadar gitmektedir. Plana göre Hetty Goldman kazı başkanı olacak, ASCSA kazı izni için başvuru yapacak, finansal desteği de Fogg Museum sağlayacaktır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, bu plan ertelenmek zorunda kalmıştır⁵⁵.

1921 haziranında ASCSA ve Fogg Museum arasında bir anlaşma imzalanmış, sonrasında Yunanistan'daki Dodona, Eleutherna ve Thessalia gibi kentler üzerinde kazı yapılması görüşülmüş, ancak belli bir karara varılamamıştır. Sonuçta Batı Anadolu'nun Yunanlar tarafından işgal edilmesi sonrasında, 1921 yazında ASCSA'nın müdürü Bert Hodge Hill ve Hetty Goldman Batı Anadolu'ya gelmişlerdir. İşgal sürecinde Nysa'da kazılar yaptığı bilinen Yunan arkeolog K. Kourouniotes ile buluşmuş ve Kolophon'un da içinde olduğu antik kentlere iki haftalık bir seyahat gerçekleştirmişlerdir. Bert Hodge Hill tarafından Carl Blegen'e gönderilen bir mektuptan anlaşıldığına göre, Kolophon'dan çıkarılan eserlerin Amerika Birleşik Devletleri'ne götürülmesinde serbest olmalarından dolayı Fogg Museum koleksiyonuna eser sağlama arzusunun etkisiyle Kolophon'da kazı yapma kararı alınmıştır. Mektupta Değirmendere'nin Yunanlarca boşaltılması durumunda eserleri Amerika Birleşik Devletleri'ne ya da istedikleri herhangi bir yere götürebileceklerini kendilerine Stergiadis'in⁵⁶ söylediği belirtilmektedir⁵⁷.

Notion

Günümüzde İzmir İli'ne 50 km mesafede, Ahmetbeyli Köyü sınırları içinde yer alan Notion'da (URL 4, Harita 1) ilk arkeolojik çalışmalar, C. Schuchhardt tarafından 1885-86 yıllarında yapılmıştır. Araştırması sırasında kaydettiği kent haritası, sur duvarlarının bir kısmının kesit çizimi, bir tapınağın planı ve Bouleuterion'un plan ve kesit çizimlerini yayınlamıştır. Kentteki ilk bilimsel arkeolojik kazıları yapan bilim adamı Theodor Makridy'dir. Makridy bey, İstanbul Arkeoloji Müzeleri adına 1897 ve 1904 yıllarında kentte bir Bizans kilisesi ve farklı yapılarda kazılar gerçekleştirmiş ve yaptığı kazıların sonuçlarını iki rapor olarak yayınlamıştır (URL 5). Daha sonra işgal yılları sırasında 1921-1922 yıllarında Fransız arkeologlar tarafından kazılar gerçekleştirilmiştir⁵⁸. Sınırlı alanda gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında Akropolis'in batı sırtındaki kutsal alanda kazılar yapılmıştır (Fig. 5). Kazılarda açığa çıkarılan kutsal alandaki tapınak, altar ve portikonun mimari özellikleri genel hatlarıyla tanıtılmıştır⁵⁹. Robert Demangel ve Alfred Laumonier tarafından kaleme alınmış olan, kazıların sonuçlarının sunulduğu makalede Athena tapınağının mimari özelliklerinin yanı sıra epigrafik veriler, bulunan sikkeler ve seramik buluntular kısaca tanıtılmıştır⁶⁰.

Phokaia

Phokaia antik kenti İzmir sınırları içinde, Çandarlı ve İzmir Körfezi arasındaki bir yarımada üzerine konumlanmıştır. (URL 6, Harita 1). Phokaia'da ilk arkeolojik kazıların gerçekleştirilmesi için Fransız politeknisyen, tren yolu mühendisi ve arkeolog Félix Sartiaux, Fransız Hükümeti tarafından görevlendirilmiş ve ilk kazılar 1913 ve 1914 yıllarında gerçekleştirilmiştir⁶¹. Ardından 1920 yılında, Yunan

⁵⁴ Davis 2000; Davis 2003, Davis 2005.

⁵⁵ Davis 2003, 151.

⁵⁶ Yunanlıların İzmir'i işgali sırasında "Smyrna Yüksek Komiseri" olan Aristeidis Stergiadis (Davis, 2000, 86).

⁵⁷ Davis 2003, 151-154.

⁵⁸ Demangel-Laumonier 1923; Özkan 1999, 475; URL 3; Ratté-Rojas-Commito, baskıda, 3.

⁵⁹ Demangel-Laumonier 1923, 360-362.

⁶⁰ Demangel-Laumonier 1923.

⁶¹ Dalegré 2012, 1-2; Hermary 2012, 2.

işgali sırasında yine Sartiaux tarafından kazılar yapılmıştır⁶². Önceki kazılarda daha çok Roma İmparatorluk Dönemi kalıntlarına yoğunlaşmış, 1920 kazılarında ise kentin Arkaik Dönem öncesine ait veriler açığa çıkarılmıştır. 1920 kazılarında 1913 ve 1914'te çalışılan alanlarda ve koyu ikiye bölen burunda yapılan çalışmalara odaklanılmıştır. Önceki sezonlarda kazısı yapılan alanlarda gerçekleştirilen kazılarda Erken Hristiyanlık mezarlarında çalışılmıştır⁶³. Ayrıca bir peristyle çevrelenen iç avlunun zemininde yer alan büyük bir mozaik açığa çıkarılmıştır⁶⁴. Bu buluntuların yanı sıra 1913-1914 kazılarında çok sayıda lahit bulunan alanda yeni bir lahdin açığa çıkarıldığı belirtilmektedir. Bu lahitte seramik parçaları ile pişmiş toprak figürinler bulunmuştur⁶⁵. Son olarak bir Paleolitik taş alet ve Troia buluntularını andıran "V" şekilli kazıma bezemeli gri seramiklerin bulunduğu bahsedilmektedir⁶⁶.

1920 yılında çalışmaların gerçekleştirildiği ikinci alan olan burunda Myken Dönemi'nden Roma İmparatorluk Dönemi'ne uzanan farklı tarihlere ait seramik grupları ele geçtiğinden bahsedilmektedir. Burunda arkeolojik kazıların yanı sıra ekipte yer alan Jeoloji profesörü M. Dalloni tarafından çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Jeoloji araştırmalarının sonuçlarına göre kentin kurulduğu dönem antik kaynaklarla karşılaştırılarak irdelenmiştir⁶⁷. Bu çalışmalar kısa süreli olmuş ve sonuçları tam olarak yayınlanmamıştır⁶⁸. Yunanların yenilmesiyle kazı çalışmaları sona ermiş ve Sartiaux arkeolojiyi bırakmıştır⁶⁹. Sartiaux'nun kazılarında bulunan az sayıda eser kaybolmuştur, bir kısmı bugün Musée du Louvre'da korunmaktadır⁷⁰.

Ephesos

İzmir İli'ne bağlı Selçuk İlçesi'nde bulunan Ephesos'ta (Harita 1) Klazomenai ile birlikte Atina Arkeoloji Cemiyeti tarafından kazılar başlatılmıştır. Bu kazılar için Smyrna Yüksek Komiseri Aristeidis Stergiadis izin vermekle kalmamış, çalışmaları kendi hazinesinden maddi olarak desteklemiştir. Böylece Yioryios Sotiriou, Ephesos St. Jean Bazilikası'nda kazılara başlamıştır⁷¹. St. Jean Bazilikası'nın kazısı, Küçük Asya Arkeoloji Servisi'nin en etkileyici projesi olmuştur. 1921 yazı boyunca gerçekleştirilen kazılara 15.000 Drahmi ödenek ayrılmış ve Smyrna hapisanesinden 20 ya da 30 mahkûm işçi olarak verilmiştir. 60 m. uzunluktaki bazilikanın kalıntıları düzenlenmiş, taşınabilir buluntular yakındaki yenilenen bir camide koruma altına alınmıştır⁷².

İtalyanlar da Ephesos'u Yakın Doğu'daki Romalılığın önemli bir göstergesi olarak görüyorlardı, bu nedenle kendi işgal sahalarında kalmasını istiyorlardı. Burada da incelemeler yapmışlardır, ancak İngilizler Ephesos'ta bulunmalarına karşı çıkmıştır. Anadolu'daki müttefik kuvvetlerin komutanı İngiliz General Milne'nin gönderdiği yazıyla bölgede bulunan İtalyan askeri coğrafya heyeti Rhodos'a dönmüştür⁷³.

Bodrum ve Çevresinde İtalyan Arkeoloji Çalışmaları

Anadolu'da arkeoloji çalışmalarına diğer Avrupalı devletlerden daha geç başlayan İtalya, Balkan Savaşları sırasında Trablusgarp'a yerleşmesinin ardından Batı Anadolu Bölgesi'ne odaklanmıştır. Birinci Dünya

⁶² Sartiaux 1921; Dalegré 2012; 2; Hermary 2012, 2.

⁶³ Sartiaux 1921, 120.

⁶⁴ Sartiaux 1921, 120-121.

⁶⁵ Sartiaux 1921 121.

⁶⁶ Sartiaux 1921, 121.

⁶⁷ Sartiaux 1921, 122-129.

⁶⁸ Kökdemir 2012, 437.

⁶⁹ Hermary 2012.

⁷⁰ Hermary 2012, 3.

⁷¹ Davis 2000, 86.

⁷² Lekakis 2018, 19-20.

⁷³ Çelebi 2007, 7.

Savaşı öncesinde Anadolu’da araştırmalarda bulunan İtalyan heyetler, arkeolojik araştırmalarının yanı sıra İtalyan halkının ilgisini Anadolu’ya çekmiş ve doğal kaynakları da incelemişlerdir. İtalya’nın Birinci Dünya Savaşı öncesinde gizli antlaşmalarda İngiliz ve Fransızlardan talep ettiği bölgeler de İtalyan arkeologların inceleme yaptıkları bölgelerdir⁷⁴.

Millî Mücadele Dönemi’nde Bodrum da İtalyan işgaline sahne olmuştur (Harita 1). İtalyanlar Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz savaş gemilerinin tahrip ettiği Bodrum Kalesi’nde restorasyon çalışmalarına başlamışlardır⁷⁵. Bodrum Kalesi’nin mimari özellikleri ve kabartmaları ile yazıtları oldukça detaylı şekilde incelenmiş ve yayınlanmıştır⁷⁶. İtalyanlar, Bodrum Kalesi’nde tamirat ile sınırlı kalmayan çalışmalarını sırasında kazılar da yaparak birçok eseri Rhodos’a ve On İki Ada’ya göndermişlerdir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Türkiye ve İtalya arasında devam eden diplomatik sorunlar doğmuştur⁷⁷.

İtalyanlar 1921 yılında Iasos (Muğla-Kıyıkışlacık Köyü), Myndos (Muğla-Bodrum, Gümüşlük), Idymos (Muğla-Akyaka), Kedrai (Muğla-Sedir Adası) ve Keramos’u (Muğla-Ören) da ziyaret etmiş (Harita 1); bu kentlerdeki mimari kalıntıların bazılarının plan çizimlerini ve fotoğraflarını yayınlamışlardır⁷⁸. Ayrıca 1922’de Bodrum yakınındaki Geometrik Dönem Leleg-Karia Gökçallar Nekropolisi’nde kazılar da yapmışlardır. Karia Bölgesi’ndeki Mylasa’da kazı yapmak için izin almışlar, ancak Türk kuvvetlerinin bölgeye girmesiyle çalışma gerçekleştirememişlerdir. Bunun üzerine çalışmalarını Rhodos ve Kos Adaları’nda sürdürmüşlerdir⁷⁹. Rhodos’daki Ialyssos Nekropolisi’nde 1914 ve 1916 yıllarında kazılar gerçekleştirilmiştir⁸⁰. Millî Mücadele sırasında Türk kuvvetlerinin zaferi sonucunda Mylasa’da kazı yapamayan İtalyanlar, 1922 Eylül-Kasım ayları arasında A. Maiuri’nin başkanlığında Ialyssos’ta kazılar gerçekleştirmişlerdir. Myken ve Arkaik Dönem nekropolislerinde gerçekleştirilen kazılarda çok sayıda eser gün yüzüne çıkarılmış ve detaylı şekilde yayınlanmıştır. Bulunan eserler Myken Dönemi ve Arkaik Dönem’e ait seramikler, metal eserler ve mücevherlerdir⁸¹.

1921-22 yılları arasında A. Maiuri tarafından Halikarnassos Yarımadası’ndaki antik kentlerde detaylı araştırmalar yapılmıştır. Pedasa (Muğla-Bodrum), Alazeytin (Muğla-Bodrum, Çiftlik Köyü) ve Arkonnesos’taki (Muğla-Bodrum, Kara Ada) (Harita 1) mimari kalıntılar ile mezar yapıları incelenmiş ve yayınlanmıştır⁸².

Antalya’da İtalyan Arkeoloji Çalışmaları

30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve bunun ardından Anadolu’ya giren İtalyanlar, özellikle Antalya çevresinde arkeoloji heyetlerini de görevlendirmiştir⁸³. İtalyanların Antalya’ya olan ilgisi, Millî Mücadele Dönemi öncesinde, Trablusgarp Savaşı’ndan sonra başlamıştır. Roma Milli Müzesi Müdürü Roberto Paribeni 10 Nisan 1913’te Türkiye’ye gelmiş ve imtiyaz almak için sondaj çalışmaları yapmış; Side, Aspendos ve bu kentlerin çevresindeki kentlerde kazı yapmak amacıyla Osmanlı Maarif Nezareti’ne

⁷⁴ Çelebi 2018, 359-360.

⁷⁵ Çelebi 2018, 360-363.

⁷⁶ Maiuri 1924a, 275-343.

⁷⁷ Çelebi 2018, 360-363.

⁷⁸ Guidi 1924, 345-396.

⁷⁹ Momigliano vd. 2012, 5-6.

⁸⁰ Jacopi 1929.

⁸¹ Maiuri 1926, 83-341.

⁸² Maiuri 1924b, 397-424.

⁸³ Çelebi 2007, 387-402; Çelebi 2018, 360: Roma Milli Müzesi Müdürü Roberto Paribeni’nin kentteki incelemelerinden hemen sonra 31 Mayıs 1913’te göreve başlayan Agostini Ferrante, Antalya kelimesinin aslı olarak İtalya’yı gösteriyor ve Antalya yerine İtalya diyordu. Antalya kalesinden bir iki taş sökülse olay yerine giderek “*Bu eserler Romalılar’ın yani İtalyanlar’ın âsârıdır. Bunları hiç kimse tahrip edemez*” diyordu (Çelebi, 2007, s. 3).

başvuruda bulunmuştur. Osmanlı Devleti imtiyaz vermeyi kabul etmemiş, ancak bir Osmanlı yetkilisinin nezaretinde Osmanlı Müzeleri adına yapılması şartıyla Aspendos'ta kazı yapılması izni vermiştir. Ancak kazılara başlanmadan Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir⁸⁴.

Millî Mücadele Dönemi'nde ise Birinci Dünya Savaşı'ndan muzaffer çıkan İtalya daha güçlü şekilde bölgeye dönmüştür. Palermo Sanayi Mektebi Müdürü Biagio Pace 25 Mart 1919'da Antalya'ya gelmiş ve Lykia Bölgesi'nde araştırmalar yapmıştır. Daha sonra da Aksu ve Burdur/Baladız'dan Kuşadası'na kadar olan bölgedeki kalıntıları gezmiştir (Harita 1). 28 Mart 1919'a İtalyanlar Antalya'yı işgal ettikten sonra Antalya Roma İmparatorluk Dönemi Surları, Hadrianus Kapısı gibi yapıları korumak için çaba sarf etmişlerdir. İşgal sürecinde İtalyan Konsolosluk Binası ufak çaplı bir müzeye dönüştürülmüştür. Pace, Antalya'da kaldığı süreçte bir Bizans Dönemi Kilisesi ve Hadrianus Kapısı'nın restorasyonu için çaba sarf etmiştir. Türk ordusunun taarruzu sonucu 1923'te İtalya'nın Antalya heyetinin görevi sona ermiştir⁸⁵.

Cumhuriyet'ten Günümüze Anadolu Arkeolojisi'nin Öncüleri

Bu çalışmada günümüz Anadolu arkeolojisinin temellerinin atıldığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarında başlayan ve Cumhuriyet Dönemi ile hızla gelişmeye başlayan arkeolojik çalışmaların ana hatlarıyla da olsa tanıtılması amaçlanmıştır. Anadolu'nun gerek coğrafi özellikleri gerekse her tarafına dağılmış, farklı uygarlıklara ait tarihi değerlerini ortaya çıkarmak amacıyla başlayan bu arkeolojik çalışmalar bilindiği üzere Osmanlı Dönemi'ne kadar uzanır. Osmanlı'daki Batılılaşma süreci arkeolojinin gelişimi açısından da önem arz eder. Zira bu süreç İmparatorluğun tüm kurumsal düzenine işlemeye başlamış ve buna bağlı olarak da Osmanlı Dönemi arkeolojik çalışmaları Roma ve Hellenistik kültür odaklı olarak gelişmiştir⁸⁶. Bu eser çıkarma ve koleksiyon kurma odaklı geleneksel bakış açısı Osmanlı topraklarında yürütülmeye başlayan araştırmalara da yansımıştır. Osmanlı'da bir nevi kültürel envanterin de ortaya konmasını sağlayan ve bu doğrultuda ilerleyen araştırmalar 1744 yılına gelindiğinde, Aya Irini ve Harbiye Ambarı altında silahların toplanmasıyla ilk müzecilik girişimine dönüşmüştür⁸⁷. 1869 yılında ise Albert Dumont tarafından Mecmua-i Asar-ı Atika ilk kataloğu hazırlanır. Bu esnada önemli bir başka gelişme yaşanır. İbrahim Paşa'nın oğlu olan Osman Hamdi Bey babasının isteği üzerine hukuk öğrenimi görmek için 1860 yılında Paris'e gönderilir. Buna karşın öğrenimini yarıda bırakan Osman Bey sanat merakı nedeniyle Jean-Léon Gérôme ile Gustave Boulanger'in atölyelerinde resim eğitimi almaya başlar. Yurda döndükten sonra ise Güzel Sanatlar Akademisi (Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi) ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin kurucusu olarak görev alır⁸⁸. 1881'de Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne atanmış ve alanında bir devrim sayılabilecek Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni 1883 yılında hazırlamıştır. Bu nizamname ile eski eserlerin yurtdışına götürülmesi yasaklanmıştır⁸⁹. İlk bilimsel nitelikli Türk kazıları da onunla başlamış olup, bu süreçte Nemrut Dağı, Lagina ve Sayda (Sidon) gibi önemli arkeolojik merkezlerinde kazılar yürütmüştür⁹⁰ (Harita 2).

Anadolu'nun zengin tarihine yönelik anlaşılır biçimde artan ilgiye paralel gelişen yabancı araştırmalar ilk etapta daha çok eser yağması gibi olumsuz sonuçları doğursa da malzemenin bolluğu ve pratik imkânın çokluğu nedeniyle Türkiye'de arkeolojinin Batılı ülkelerin hemen ardından gelişim göstermesini de sağlamıştır. Böylece Osmanlı, Batı'nın tüm sömürülerine rağmen Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devleti'nden sonra arkeoloji dünyasının içine girmiş ve 19. yüzyıldan itibaren arkeoloji geleneğini kurmuş

⁸⁴ Çelebi 2007, 2.

⁸⁵ Çelebi 2007, 10.

⁸⁶ Özdoğan 2006, 32.

⁸⁷ Özdoğan 2006, 34.

⁸⁸ Özdoğan 2006, 34; Ethem 2010, 128-130.

⁸⁹ Yalçın 2013, 6.

⁹⁰ Özdoğan 2006, 35.

sayılı ülkelerden biri haline gelmiştir⁹¹.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulup Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olur olmaz Türkiye'nin sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamında birçok reformlar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bunların arasında en önemlisi eğitim reformudur. Atatürk, “*bir milletin özgürlük kazanması, yükselmesi kültür ve eğitime olur*” sözüyle eşdeğer biçimde zamanla din eğitimi yapan okullar yerine çağdaş eğitim veren ilkokullar ve liseler açılır. Bu dönemde yüksek okul olarak yalnızca İstanbul Üniversitesi vardır ve orada da günün koşullarına göre eğitim verilmemektedir. Bu çerçevede eksikliklerin giderilmesi ve eğitim reformu için gerekli görülen kültür ve tarih araştırmalarının önecemesini sağlayan Atatürk'tür. Bu nedenle de Cumhuriyet'in ilanından hemen önce 19 Eylül 1923'te İstanbul Üniversitesi tarafından kendisine “Tarih Profesörü” unvanı verilir⁹².

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün arkeolojiye kişisel bir ilgisi vardır. Atatürk'ün kişisel inisiyatifi ile hem Türklerin hem de yabancıların kazıları teşvik edilmiş ve başarılı genç öğrenciler çeşitli Avrupa ülkelerinde arkeoloji öğrenimi görmesi için gönderilmiştir⁹³. Ekrem Akurgal, Remzi Oğuz Arık, Sedat Alp, Arif Müfid Mansel, Halet Çambel, Afif Erzen, Rüstem Duyuran, Halil Demircioğlu, Tahsin Özgüç, Bahadır Alkım, Samim ve Suat Sinanoğlu kardeşler ve Jale İnan devlet bursuyla yurtdışına arkeoloji öğrenimine gönderilen ilk kuşak öğrencilerdir⁹⁴.

Arkeolojik araştırmalara olan ilginin en bariz kanıtlardan birisi, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk arkeolojik kazı izninin, Eylül 1923'te, Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra Parlamento'nun resmi açılışının sadece bir ay öncesinde Teos'ta çalışmak üzere M. Laumonier ve M. Béquignon yönetiminde Fransız ekibine verilmiş olmasıdır. Bunları Kültepe / Kaniş'ten B. Hrozny'e (1925), Alişar'dan H. von der Osten'e (1927), Hashöyük'ten L. Delaporte'a (1931), Troia'dan C. Blegen'e (1932), Malatya / Arslantepe'den L. Delaporte'a (1932), Boğazköy'den K. Bittel'e (1932), Kumtepe'den JW'ye Sperling (1934), Tarsus Gözlükule - H. Goldmann (1935), Kusura - W. Lamb (1936), Babaköy K. Bittel (1936), Yumuktepe'den J. Garstang (1937), Van-Tilkitepe - E.B. Reilly (1937), Demircihöyük'ten K. Bittel'e (1937), Van Kalecik ve Van Kale'den K. Göl'e (1938) verilen izinleri takip etmiştir (Özdoğan 2014, 3) (Harita 2). Yabancı araştırmaların yanı sıra kapsamlı ve devlet tarafından desteklenen birçok araştırma bu yıllarda başlamıştır. Bunların başında Ahlatlıbel – H. Z. Koşay (1933), Alacahöyük – R. O. Arık ve H. Z. Koşay (1935), Ampullu – A. M. Mansel (1936), Trakya Tümülüsleri ve özellikle Kırklareli Vize Tümülüs Kazıları – A. M. Mansel (1936-1938), Pazarlı – H. Z. Koşay (1937), Etiyokuşu - Ş. A. Kansu (1937), Karaoğlan – R. O. Arık (1937) gelir⁹⁵.

Cumhuriyetin kültür-tarih araştırmaları perspektifi Atatürk'ün önderliğinde ve 1931 yılında Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Buna bağlı olarak da gelişen destekler neticesinde de Anadolu ve Türk Tarihi araştırmaları sistematik bir şekilde yürütülmüş ve hissedilir oranda artmıştır⁹⁶. Cumhuriyetin 10. yılında Atatürk'ün talimatlarıyla öğrenciler yurtdışından Türkiye'ye çağrılarak kazılara başlamaları hususu gündeme getirilmiştir. Akabinde Berlin'den Halil Demircioğlu ve Sedat Alp ile Paris'ten Halet Çambel'in İç Anadolu Hitit kazılarına, Ekrem Akurgal'ın ise Batı Anadolu'da yürütülen Antik Yunan Dönemi kazılarına katılmaları istenmiştir. Atatürk'ün Hitlerler'e olan ilgisi nedeniyle Ankara yakınlarında 1933 yılında Ahlatlıbel'de ilk Cumhuriyet kazısı Hamit Zübeyir Koşay ve Remzi Oğuz Arık tarafından gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl içinde Arık tarafından Karalar kazısı da yapılmıştır⁹⁷.

⁹¹ Özdoğan 2012, 209.

⁹² Çiğ 1996, 622.

⁹³ Özdoğan 2014, 3.

⁹⁴ Özgünel 2010, 171.

⁹⁵ Özdoğan 2006, 37.

⁹⁶ Yalçın 2013, 6.

⁹⁷ Özgünel 1986, 902.

Ahlatlıbel ve Karalar kazıları sonrası Mustafa Kemal Atatürk, Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Akçura, Asbaşkan Hasan Cemil Çambel ve Afet İnan'a yazdırdığı on maddelik direktif Atatürk'ün bu konudaki düşüncelerini yansıtır⁹⁸:

- *Her türlü tarihi vesika, malzeme ve abideleri bulmak, toplamak, muhafaza ve restore etmek;*
- *Memleket içinde ve dağınık bir halde açıkta duran tarihi eserleri tahrip olunmak, çalınmak, satılmak, ziya'a uğramak ve zamanla kendi kendine harap olmak tehlikelerinden masun bulundurmak için hükümetçe bütün tedbirler almak,*
- *Hükümet otoritelerinin ve belediyeleri yakın ilgi, takip ve mesuliyetleri altında Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkevlerine ve parti organlarına açtıracakları sürekli ve usanmaz propaganda faaliyeti ile Basın Yayın Umum Müdürlüğü nezareti ve takibi altında günlük gazete ve mecmualarda yaptırılacak sürekli, tesirli popüler neşriyatlarla, bu milli tarih mallarını, asıl sahibi olan Türk halkına muhafaza ettirmek,*
- *Gerek içeride gerek dışarıdaki müzeler ve kütüphanelerde mevcut eski eserlerin ve tabloların kopyalarından koleksiyonlar vücuda getirmek,*
- *Ankara, İstanbul, Bursa, İzmir ve Edirne'deki belirli devirlere ve kültürlere ait eserleri toplayarak bu kentleri büyük özgün stili içinde birer "eski eserler ve abideler merkezi" haline getirmek,*
- *Yabancı tarih ekspedisyonların büyük sermayelerle başardıkları kazıları, ileride mali kudretimizi yeterli zamanında yaptırmak üzere, şimdilik, küçük ölçekte kazılar tertibi ile arkeolojik ve antropolojik araştırmalar ve keşifler yapmak,*
- *Memleket içinde ve dışındaki mühim kazı ve keşif yerlerine seyahatler tertip ederek, bulunan tarihi eserler ve abideleri üzerinde tetkikler yapmak,*
- *Hükümete düşen işleri, bu projeleri uygulamakla görevli komisyonların hükümet nezdinde takip etmeleri,*
- *Yabancı bilim müesseseleriyle ve otoritelerle, mütehasıslarla iş birliği kurmak,*
- *İlgili Bakanlığın verimli yardımını, iş birliğini sağlamak.*

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra yüksek öğrenim kurumlarında da önemli girişimler gerçekleştirilir. 1934 yılında İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Türk Arkeoloji Enstitüsü ve 1935 yılında Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Üniversitelerde arkeoloji eğitimi yurtdışından gelen Türk bilim insanlarının arkeoloji kürsülerinin başına geçmeleri ile başlarken, İkinci Dünya Savaşı öncesi yurtdışından gelen yabancı hocaların katkıları ile sürdürülmüştür. A. M. Mansel ve E. Akurgal, İstanbul ve Ankara Üniversitelerindeki Klasik Arkeoloji Kürsüsü kurucuları olarak, Atatürk felsefesinin etkisiyle Anadolu'da Klasik Arkeoloji çalışmalarında yöntemsel yaklaşımlar belirlemişlerdir⁹⁹. 1940'lı yıllarda dünyada olduğu gibi Hititoloji, Sümeroloji, Klasik Filoloji, Prehistorya, Klasik Arkeoloji ve Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri gibi anabilim dalları oluşturularak Türkiye arkeolojisine hızlı bir ivme kazandırılmıştır¹⁰⁰.

1936 yılında Trakya'da araştırma ve kazı yapılması gündeme getirilmiş ve buna bağlı olarak Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in başkanlığında yapılan araştırma ve kazılarda da çok değerli eserler tespit edilmiştir. Atatürk bu kazı alanlarını görmek istemişse de işlerinin yoğunluğu sebebiyle, ancak Ahlatlıbel'e ve Prof. Dr. Von der Osten tarafından kazı yapılan Gavurkale'ye gidebilmiştir (Harita 2). Buna karşın araştırma ve kazılar yürütülmekte olan diğer sahalara olan ilgisi eksilmemiş, buralara gönderdiği kişilerden geniş bilgiler istemiştir. Zira, 1938 yılı sonbaharında, Doğu Trakya İmparatorluğu'nun başkenti olan Vize'deki (Bizye) kazıdan çıkan zengin eserlerden bir kısmının (Harita 2), Atatürk'ün isteği üzerine, hasta yatmakta olduğu

⁹⁸ Konu hakkında geniş bilgi için bkz., Özgüç 1982, 10; Çığ 1996, 625, Özgünel 1986, 900; Madran, 75-76; Özgünel 2010, 173.

⁹⁹ Redford, Ergin 2010, 10.

¹⁰⁰ Özdoğan 2012, 205.

Dolmabahçe Sarayı'na götürülerek kendisine gösterildiği bilinmektedir¹⁰¹. Onları büyük bir ilgiyle inceledikten sonra Arif Müfid Mansel'e, "*kazılara devam ediniz, memleketimizin kültür zenginliklerini daha çok bulacaksınız*" demiştir. Ömrünün son günlerindeki bu olay onun arkeoloji ve kazılara olan ilgisinin ne kadar büyük olduğunu kanıtlamaktadır¹⁰².

Arkeoloji artan ilgi ve desteklerle birlikte gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. David French'in Aşvan, Ufuk Esin'in Tepecik, Harald Hauptmann'ın Norşuntepe kazıları Türk Arkeolojisi'ne disiplinlerarası çalışma alışkanlığı kazandırmıştır¹⁰³. Prehistorik çalışmaların yanı sıra Klasik kazılarda sürdürülmüştür. 1946'da Arif Müfid Mansel tarafından Perge¹⁰⁴, 1947-1966'da Side kazıları¹⁰⁵; 1950'li yıllardan itibaren ise Ekrem Akurgal başkanlığında gerçekleştirilen Kyzikos, Kyme, Erythrai vd. (URL 7-8) kazılar önemli çalışmalar arasında sayılabilir. Bu süreçte Keban Baraj Göl Alanı'nda 1968 yılında ODTÜ'nün girişimi ile gerçekleştirilen çok yönlü ve çok uluslu bir projelere de başlanmıştır.

1980'li yıllardan itibaren arkeolojiye artan ilgiye paralel olarak pek çok yeni Arkeoloji Bölüm açılır. Bu sayede de günümüz Türkiye'sinde kırk iki farklı üniversitede Arkeoloji bölümü kurulmuştur. Bakanlık onayı ile gerçekleştirilmekte olan dört yüzü aşkın kazı ve yüzey araştırması projesi de çalışmalarına devam etmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla birlikte yukarı yönlü ivmelenen Türk arkeolojisinin bu yüksek seviyeye ulaşması, Mustafa Kemal Atatürk'ün ülkesini çağdaşlaştırmak amacıyla gerçekleştirdiği ve ancak yüzyıllara sığabilecek reformlarında arkeolojiye de yer vermiş olmasıyla mümkün olmuştur. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki, sadece biz Türk arkeologlarının değil; aynı zamanda dünya arkeologlarının da saygı duyması gereken bir önderdir.

Cumhuriyet'ten Günümüze Müzecilik

Ülkemizde 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde başlayan müzecilik faaliyetleri, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gelişme göstermiştir¹⁰⁶. Cumhuriyet Dönemi'nde halk topluluklarına ulus bilincinin aşılmasında müzeler önemli birer aracı konumundadır. Erken Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılan 1923-1950 yılları arasında bu ideoloji kapsamında müzecilik faaliyetleri ivme kazanmıştır. 1 Nisan 1924 tarihinde Topkapı Sarayı içindeki eşyalar ile müze statüsüne alınmış; aynı şekilde 1 Şubat 1935 tarihinde de Ayasofya, Bakanlar Kurulu kararı ile müzeye dönüştürülmüştür¹⁰⁷. Bunların dışında koruma altına alınmak istenen Dolmabahçe Sarayı, Kariye Camii, Yeşil Türbe gibi yapılar müze statüsüne alınmıştır¹⁰⁸. Var olan yapıların müzeleştirilmesinin yanı sıra yeni kurulan ulusun kültürünün yansıtılması amacıyla müze binaları da özellikle dönem mimari özellikleri de dikkate alınarak inşa edilmeye başlanmıştır. Bu anlamda ilk örnek Ankara Etnografya Müzesi'dir. Atatürk'ün talimatıyla 1925 yılında inşasına başlanan yapı 1930 yılında tamamlanarak halka açılmıştır. Müzede, Selçuklu Dönemi'nden Osmanlı Dönemi'ne kadar etnografik eserler, tekke ve zaviyelerden getirilen eserler, el yazmaları, çiniler,

¹⁰¹ Çığ 1996, 627.

¹⁰² Çığ 1996, 627.

¹⁰³ Özdoğan 2006, 41.

¹⁰⁴ Mansel-Akarca, 1949.

¹⁰⁵ Mansel, 1978.

¹⁰⁶ 1846 yılında (Sultan Abdülmecit Dönemi) Ahmet Fethi Paşa tarafından padişaha ait silahların, savaş ganimetlerinin ve kutsal eşyaların Aya İrini (Hagia Eirene) Kilisesinde toplanması ve seçkin bir ziyaretçi grubuna sergilenmesi müzecilik tarihi açısından bir ilk kabul edilmektedir. Osmanlı Dönemi müzecilik faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Hisar, 2010.

¹⁰⁷ Hisar 2010, 25: Aynı uygulama Fransız İhtilali sonrasında Louvre Sarayının halka açılmasında da görülür.

¹⁰⁸ Küçükhasköylü 2018, 58.

minyatürler, silahlar, maden ve ahşap eserler sergilenmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında müze binası inşalarının yanı sıra arkeolojik eserlerin korunması, envanterlenmesi, rapor yazılması gibi görece yeni görevlerin yerine getirilmesi Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Türk Asar-ı Atıkaası biriminin Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adlı kurumu altında gerçekleştirilmiştir¹⁰⁹. Aynı şekilde 1931 yılında kurulan Türk Tarih Kurumu da araştırmacılarını yurtdışında eğitime göndererek arkeoloji ve müzecilik alanında öncü isimlerin yetişmesini sağlamıştır. Yine Cumhuriyet'in ilk yıllarında topluma sanatı sevdirmek ve benimsetmek amaçlı çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Cumhuriyet'in kuruluşunun 10. yılı olan 1933 tarihinde ilki düzenlenen İnkılap Sergileri örnek gösterilebilir. Her yıl devam ettirilen bu sergilerde ilk yıllarda "Millî Mücadele" ve "Yeni Düzen" çerçevesinde getirilen inkılapları konu almışsa da, sonradan devlet destekli sanat sergilerine dönüşmüşlerdir¹¹⁰. Gelişen kültür ve sanat ortamı özel galerilerin açılmasına da olanak sağlamıştır. 1937 yılında Dolmabahçe Sarayı Velihaht Dairesi'nde kurulan İstanbul Resim ve Heykel Müzesi ilk modern sanat müzesi olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹¹.

Ülkemiz müzecilik tarihi açısından bir diğer önemli adım 1950'li yıllarda atılmıştır. Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı'na (UNESCO) üye olunmuştur. Bunun sonucunda müzeler ve müzecilerin uluslararası iş birliği güçlenmiş, standartlar oluşturulmuş ve bilgi alışverişi sağlanmıştır¹¹². Yine bu yıllarda Atatürk'ün yaşadığı, ziyaret ettiği evler, ünlü kişilerin evleri, Osmanlı mimarisini yansıtan evler hatıra müzesi ya da müze ev olarak hizmet vermeye başlamışlardır¹¹³. Bunların yanı sıra arkeolojik çalışmaların artmasına eş olarak yeni müze binaları da inşa edilmeye devam etmiştir.

Devlet destekli olmayan, özel müzeler 1980'li yıllarda görülmeye başlanmıştır. Türkiye'de özel müzenin ilk örneği 1980 yılında kurulan Sadberk Hanım Müzesi'dir. Vehbi Koç ve eşi Sadberk Koç'un kişisel koleksiyonunun sergilendiği müze bünyesinde ilk dönemlerinde üç bine yakın eser yer alırken günümüzde bu sayı yirmi bin civarındadır. Bu eserler Antik Dönem'den Bizans ve Osmanlı Dönemi'ne çeşitlilik göstermektedir (URL 9). 1994 yılında kurulan Rahmi Koç Müzesi ise Türkiye'deki sanayi, endüstri, ulaşım, iletişim tarihini konu alan ilk özel müze olmasıyla dikkat çekmektedir¹¹⁴. Antalya'da yer alan ve 1996 yılında açılışı yapılan Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Kaleiçi Müzesi bir diğer önemli özel müzedir. Kültür varlığı olarak tescilli iki yapıda yer alan müzede 19. yüzyıl geleneksel Antalya evi ve ikinci yapı olan Aya Yorgi kilisesinde aileye ait Çanakkale seramikleri sergilenmektedir (URL 10). 2002 yılında Haliç kıyısındaki Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'nın Kadir Has Vakfı tarafından restore ettirilmesiyle, bu tarihi yapının giriş kısmı Rezan Has Müzesi'ne, üst katları ise Kadir Has Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür. Yapı 2003 yılında Avrupa Kültürel ve Doğal Miras Birliği Europa Nostra ödülünü almaya hak kazanmıştır (URL 11). Bir diğer ilklerden sayılabilecek özel müze ise ilk modern sanat müzesi olan İstanbul Modern'dir. 2004 yılında dört numaralı gümrük antreposunda kurulan müzenin tarihçesi 1987 yılındaki I. Uluslararası Çağdaş Sanat Sergilerine (günümüz adıyla İstanbul Bienali) kadar uzanmaktadır. Günümüzde geçici sergi binası

¹⁰⁹ Özkasım, Ögel 2005, 100.

¹¹⁰ Keskin 2014, 94.

¹¹¹ Özkasım, Ögel 2005, 100.

¹¹² Keleş 2003a, 5.

¹¹³ Küçükhasköylü 2018, 60.

¹¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Küçükerman 1995.

olan Union Française’de hizmet veren müze için yeni mekân inşa edilmektedir (URL 12).

Özel müzelerin ve devlet destekli müzelerin sayılarının artması, UNESCO ve ICOM ile iş birliği içinde çalışılması müzecilik anlayışımızın değişmesine, gelişmesine ve çağdaş müzecilik eğilimlerinin takip edilmesine olanak tanımıştır. Müzeler vitrinler ardında erişilemez eserler sergileyen mekânlar olmaktan çıkmış; “dokunulabilir müze”, “mobil müze” ve “sanal müze” gibi farklı kavramlar gelişmiştir. Teknolojinin de gelişmesi ile eş zamanlı olarak müzeler interaktif öğrenme mekânlarına dönüşerek her yaşta insan grubu için eğitim merkezleri haline gelmiştir¹¹⁵. Örneğin 2011 yılında açılışı yapılan Gaziantep Zeugma Mozaik Müzesi’nde (URL 13) mozaiklerin detaylı incelenebilmesi için interaktif ekranlar yerleştirilmiştir. Çorum Arkeoloji Müzesi’nde ise Hattuşa Antik Kenti oluşturulan panoramik ekran önünde savaş arabası simülatörüyle gezilebilmektedir (URL 14)¹¹⁶. Ziyaretçinin ilgisini çekmeye ve onu interaktif yollarla eğitmeye dayalı bu örnekler günümüzde hemen her müzede farklı uygulamalar ile karşımıza çıkmaktadır.

Müzelerde eğitimin yanı sıra 1989 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi bünyesinde Müzecilik Anabilim Dalı’nın, 1998’de Ankara Üniversitesi’nde Müze Eğitimi yüksek lisans programının açılması ile bu konuda akademik temel de atılmış, eğitilmiş müzecilerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır¹¹⁷. Günümüzde de İstanbul Üniversitesi’nde yüksek lisans düzeyinde (2009), Dokuz Eylül Üniversitesi’nde ise lisans ve yüksek lisans (2014-2015) düzeyinde müzecilik eğitimi verilmektedir¹¹⁸.

Cumhuriyet’ten Günümüze Antik Numismatik

Çalışmanın bu bölümü, Türkiye’deki Antik Numismatik araştırmalarının dünü ve bugünü hakkında genel bir bakış sunmayı ve bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, ülkemizde bu konuda yapılan çalışmaların tümünü bir kaynakça dahilinde burada belirtmek imkânsız olduğu gibi bu yazının kapsamını da aşmaktadır. Burada yalnızca ülkemizde Antik Numismatik konusunda yapılan ilk çalışmalar, bu bilim dalına yaptığı katkılarla yol gösterici olan araştırmacı ve çalışmalar ile günümüzde de çalışmalarını akademik düzeyde yürüten bazı araştırmacıların çalışmalarına yer verilecektir.

Cumhuriyet Dönemi Öncesi

Türkiye’deki numismatik çalışmaları, Batı’dan daha geç bir tarihte, 19. yüzyılın sonlarında koleksiyonerlik faaliyetleriyle başlamış ve bu ilk çalışmaların tamamı İslami Numismatik alanında yapılmıştır¹¹⁹. Antik Numismatik çalışmalarının başlaması ise 20. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Asar-ı Atıka Müzesi’nde (Müze-i Hümayun, sonradan İstanbul Arkeoloji Müzeleri) bulunan antik sikkelerin envanterleri daha önce çeşitli komisyonlar tarafından hazırlanmaya başlanmış ancak bu sikkelerin envanter ve katalogları ilk kez 1918 yılında İstanbul’a gelen Berlin Meskûkât kabinesi müdürü Prof. Dr. Kurt Regling tarafından oluşturulmuştur¹²⁰. Akademik anlamdaki ilk çalışma da yine Cumhuriyet Dönemi öncesinde olmuş ve ilk numismatik dersi Darülfünun’da, 1915-1918 yılları arasında Prof. Dr. Eckhard Unger tarafından “Asar-ı Atıka Meskûkâtı” (Eski Eserler Müzesi Sikkeleri) adı altında verilmiştir¹²¹.

¹¹⁵ Okan 2015, 191.

¹¹⁶ Keş-Akyürek 2018, 98-9.

¹¹⁷ Akahmet-Ödekan 2006, 55.

¹¹⁸ İstanbul Üniversitesi Müzecilik Bölümü 2009 yılında kurulmuştur ve lisans düzeyindeki onaylı ilk Müzecilik bölümü olma özelliği taşır. Bölüme henüz öğrenci kabulü yapılmamaktadır.

¹¹⁹ Cumhuriyet Dönemi öncesi İslami Numismatik çalışmaları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Sürün 2012, 168-213.

¹²⁰ Kazancı 1998, 139-140; Tekin-Türker Tekin 2007, 21.

¹²¹ Tekin 2004a, 26; Cephaneçigil 2016, 180: İlk olarak Müze-i Hümayûn Mektebi’nde, Meskûkât-i Kadime dersleri verilmesi planlanmış ancak bu okul eğitim-öğretim hayatına hiç başlayamamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Serbestoğlu-Açık 2013.

Cumhuriyet Dönemi

Türkiye’de birçok alanda olduğu gibi Arkeoloji ve Eski Çağ Tarihi’nin akademik temelleri Cumhuriyet Dönemi ile birlikte atılmıştır. 1933 Üniversite Reformu sonrasında İstanbul Darülfünunu, İstanbul Üniversitesi adını almış ve bu reformla birlikte Edebiyat Fakültesi’nde 12 bölüm (*zümre*) oluşturulmuştur. Tarih de bu bölümlerden biridir. Arkeoloji ve Eski Çağ Tarihi dersleri ilk düzenleme ile birlikte Tarih Bölümü altında okutulmuştur (Tekin 2004a, 27)¹²². Başlangıçta müfredatta numismatik dersleri yoktur. İlk dersler 1939 yılında verilmeye başlanacaktır.

1935 yılında Almanya’dan Türkiye’ye iltica eden Clemens Bosch, İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nde *meskûkât mütehassısı* (sikke uzmanı) olarak çalışmaya başlamış, dört yıl sürdürdüğü bu görevi sırasında antik sikkelerin envanterlerinin yapılarak kataloglarının oluşturulması çalışmalarını devam ettirmiştir¹²³. Clemens Bosch, 1939 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’ne “Helenizm ve Roma Tarihi” ve “Numismatik” derslerini vermek üzere Profesör olarak atanmıştır¹²⁴. Bosch, İstanbul Üniversitesi’ndeki görevinin yanı sıra 1941 yılında dekanlıktan gelen teklifle Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde kısa süreli olarak “Helenistik Devir Tarihi” dersleri vermiş, ayrıca Ankara Çankırıkapı Höyüğü kazılarında bulunan sikkeler için rapor hazırlamıştır¹²⁵.

Türkiye’de Antik Numismatik çalışmalarının başlamasında ve gelişmesinde önemli katkıları bulunan Clemens Emin Bosch’un¹²⁶, Eski Çağ Tarihi ve Antik Numismatik alanında yayınladığı birçok kitap ve makalesi bulunmaktadır. Özellikle, Türkiye’ye geldikten sonra numismatik alanında yayımladığı çalışmalarını burada anmak yerinde olacaktır: *Eski Çağ’da Anadolu’nun Müstakil Meskûkât Darbının Vüs’atı*¹²⁷; *Türkiye’nin Antik Devirdeki Meskûkâtına Dair Bibliyografya*¹²⁸; *Eski Sikkeler Rehberi, I. Bölüm: Yunan-Romen-Bizantin ve Avrupa Sikkeleri*¹²⁹; *I. Gordianus’un Küçük Asya’daki Sikkeleri*¹³⁰; *Colonia Iulia Concordia Apamea Sikkeleri I-II-III*¹³¹. Bosch ayrıca 1947-1951 yılları arasında Side kazılarına numismatik ve epigraf olarak katılmıştır¹³². Akademide bulunduğu süre içerisinde Bosch’un tek doktora öğrencisi *Küçük Asya’da Basılmış Sikkeler Üzerinde Afrodite* teziyle Sabahat Atlan olmuştur¹³³. Atlan, 1951 yılında *Side’nin Gümüş Meskûkât Darbı* adlı doçentlik tezini sunmuş, 1952 yılında ise Eylemli Doçent unvanını almıştır¹³⁴. 1955 yılından itibaren de İstanbul Üniversitesi Eski Çağ Tarihi Kürsüsü’nde “Grek Sikkeleri” ve “Roma Sikkeleri” dersleri Atlan tarafından verilmeye başlanmıştır. Atlan, 1964 yılında *Pamphylia Bölgesindeki Side Şehri’nin MÖ V. ve IV. Yüzyıllarda Basılmış Olduğu Gümüş Sikkeler Üzerinde İncelemeler* başlıklı Profesörlük Takdim Tezi’ni sunmuş ve profesörlüğe yükselmiştir¹³⁵.

¹²² 1940’lı yılların başında ana bölümlerin içindeki belli bilim dalları kürsü olarak yapılmış ancak Eski Çağ Tarihi’nin kürsü olarak yapılması 1950’li yılların başında olmuştur (Tekin 2004a, 29).

¹²³ Tekin-Türker, Tekin 2007, 21.

¹²⁴ Tekin-Türker, Tekin 2007, 28.

¹²⁵ Tekin-Türker Tekin 2007, 30-31.

¹²⁶ Clemens Bosch, 14 Mayıs 1938 tarihinde İslam dinine geçmiş ve Mehmet Emin ismini almıştır (Tekin-Türker, Tekin 2007, 23).

¹²⁷ Bosch 1947.

¹²⁸ Bosch 1949.

¹²⁹ Bosch 1951.

¹³⁰ Bosch 1952a.

¹³¹ Bosch 1950; 1952b; 1953.

¹³² Tekin-Türker Tekin 2007, 32.

¹³³ Tekin-Türker Tekin 2007, 33-34; Tekin 2009a, 131.

¹³⁴ Tekin 2009a, 131.

¹³⁵ Tekin 2009a, 132

Türkiye’de numismatik üzerine çalışan ilk kadın akademisyen olan Atlan’ın çalışmaları ağırlıklı olarak Yunan ve Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri üzerine olmuştur. Asistanlığından itibaren Side Kazıları’na katılmaya devam eden Atlan’ın makalelerinin yanı sıra bu alandaki kitapları da anılmaya değerdir: *Side’nin MÖ. V. ve IV. Yüzyıl Sikkeleri Üzerinde Araştırmalar*¹³⁶; *1947-1967 Yılları Side Kazıları Sırasında Elde Edilen Sikkeler*¹³⁷; *Grek ve Roma Sikkeleri*¹³⁸. Ayrıca ölümünden sonra yayınlarından yapılan bir derlemeyle “*Grek Sikkeleri*” adlı bir kitabı da yayınlanmıştır¹³⁹. Sabahat Atlan’ın doktora öğrencisi olan, Nezahat Baydur 1961 yılında Eskiçağ Tarihi Bölümü’ne asistan olarak atanmış, 1964 yılında *Attaleia Sikkeleri* üzerine doktora tezini tamamlamıştır. Bu tez sonradan iki bölüm halinde yayınlanmıştır¹⁴⁰. Baydur, Eskiçağ Tarihi Bölümü’nde lisans ve lisans üstü düzeyde “Roma Tarihi” ve “Antik Numismatik” derslerini vermiş ve 1988 yılında emekliye ayrılmıştır¹⁴¹. Baydur’un *Roma Sikkeleri* adlı bir de kitabı bulunmaktadır¹⁴². Ayrıca, Banu Theis-Baydur ile D. Franke’in “*Roma Döneminde Küçükasya*” kitabının da çevirisini yapmıştır¹⁴³.

Baydur’un emekliliğinden kısa bir süre önce, İstanbul Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü’nden mezun olup 1984 yılında Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı’na Araştırma Görevlisi olarak atanan Oğuz Tekin, bayrağı devralarak kürsüdeki lisans ve lisans üstü numismatik derslerini devam ettirmiştir. 1987’de *Perge Kazılarında Bulunan Sikkeler: 1956-1983* başlıklı teziyle yüksek lisansını, 1991’de *Aspendos Sikkeleri* adlı çalışmasıyla da doktora tezini tamamlamıştır. Uzun yıllar Eskiçağ Tarihi ve Antik Numismatik üzerine dersler veren ve pek çok çalışmaya imza atan Prof. Dr. Oğuz Tekin, 2017 yılında İstanbul Üniversitesi’nden emekliye ayrılarak Koç Üniversitesi bünyesinde, Antalya’daki Suna&İnan Kıraç Vakfı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi’nin yöneticiliği görevini üstlenmiştir.

Antik Numismatik ve Eskiçağ Tarihi alanında ülkemizdeki hiç kuşkusuz en yetkin uzmanların başında gelen Tekin, onlarca kitabı, yüzün üzerinde makalesi ve bunlara ek olarak yürüttüğü projeler ve sergi küratörlükleriyle Anadolu Numismatiği’ne çok büyük katkılarda bulunmuş ve halen çalışmalarına devam etmektedir. Kendisinin tüm çalışmalarına burada yer vermek olanaksızdır; ancak özellikle birer el kitabı niteliğinde olan ve ülkemiz üniversitelerinde verilen Numismatik derslerinde sıklıkla kullanılan kitapları ile Türkçe’ye kazandırdığı önemli çeviri eserlerinden bazılarını anmakta fayda vardır: *Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)*¹⁴⁴, *Antik Anadolu Numismatiği Bibliyografyası*¹⁴⁵, *Eskiçağ’da Para. Antik Numismatiğe Giriş*¹⁴⁶, *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*¹⁴⁷, *Hellen Dünyasında Sikke*¹⁴⁸, *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri*¹⁴⁹. Bunlara ek olarak Mayıs 1994 - Kasım 1997 yılları arasında toplam 9 sayı olarak ve içeriğinde farklı dönemlere ait çeşitli numismatik çalışmalarla Türkiye’den ve dünyadan numismatik haberlerinin yer aldığı Moneta isimli numismatik bülteninin yayını yapmıştır.

Tekin, 2000 yılından itibaren Uluslararası Akademiler Birliği tarafından desteklenen *Sylloge Nummorum*

¹³⁶ Atlan 1967.

¹³⁷ Atlan 1976.

¹³⁸ Atlan-Baydur 1984.

¹³⁹ Atlan 1993.

¹⁴⁰ Baydur 1975, 33-72; 1976, 37-78.

¹⁴¹ N. Baydur ile ilgili olarak daha detaylı bilgi için bkz. Karakaya 2019.

¹⁴² Baydur 1998.

¹⁴³ Franke 2007.

¹⁴⁴ Tekin 1992.

¹⁴⁵ Tekin 1993.

¹⁴⁶ Tekin 1995.

¹⁴⁷ Howgego 1998.

¹⁴⁸ Carradice-Price 2001.

¹⁴⁹ Mørkholm 2000.

Greaceorum (SNG) projesinin Türkiye ayağının şef editörlüğü görevini de yürütmektedir¹⁵⁰. Bu kapsamda onun öncülüğünde, kendisi ve öğrencileriyle birlikte diğer araştırmacılar tarafından, ülkemizdeki bazı arkeoloji müzelerinin koleksiyonlarında yer alan Eski Yunan ve Roma İmparatorluk Dönemi Şehir/Eyalet Sikkelerini kapsayan SNG katalogları yayınlanmaktadır; bu çalışmalar halen hız kesmeden devam etmektedir. SNG projeleri ve bu kapsamda yapılan yayınlarla ülkemizdeki numismatik çalışmaları büyük bir ivme kazanmış ve uluslararası arenadaki varlığı da perçinlenmiştir. Tekin ayrıca, Antik ve İslami Dönem sikke ve ticari ağırlıklarının konu edinen uluslararası *Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum* projesinin de yürütücülüğünü yapmakta ve bu kapsamda ülkemizdeki kamu ve özel müze koleksiyonlarında yer alan ticari ağırlıklar üzerinde çalışmalar yaparak katalog ve çeşitli yayınlar yapmaktadır¹⁵¹.

Bugün çalışmalarını yürüttüğü AKMED’de birçok başarılı çalışmanın altına imza atmaya devam etmektedir. Bu çalışmaların başında “Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi”¹⁵² ile “Para Tarihi ve Numismatik Yaz Okulu” gelmektedir. İlki tüm dünyadan Anadolu sikkeleri üzerine çalışan numismatları bir araya getirirken, ikincisi herkese açık olmakla birlikte özellikle lisans ve lisans üstü öğrencilerine yönelik bir sertifika programıdır¹⁵³. Bir ilk niteliğinde olan bu sertifika programı, American Numismatic Society’de Eski Yunan sikkeleri uzmanı ve küratörü olan Dr. Peter Van Alfen ile birlikte 2017 yılından bu yana devam etmektedir.

Değiniilmesi gereken ve tüm bu çalışmalarının yanında belki de Tekin’in en büyük başarısı, onun pek çok genç akademisyen ve numismatin yetişmesindeki katkısıdır. Tekin, bugüne kadar yaklaşık otuz yüksek lisans tezi ve on iki doktora tezi danışmanlığı yürütmüştür. Yetiştirdiği öğrencileri bugün ülkemizin farklı üniversitelerinde Eskiçağ Tarihi ve Numismatik dersleri vermekte ya da çeşitli müzelerde görev yapmakta ve numismatik çalışmalar yürütmektedirler. Son olarak, Tekin’in yaptığı bu akademik çalışmalar, özellikle de Eski Yunan ve Roma sikkeleri üzerine yaptığı araştırmalar ve metroloji çalışmaları nedeniyle, dünyadaki en prestijli numismatik derneklerinin başında gelen American Numismatic Society (ANS) tarafından her yıl alanında başarılı kişilere verilen “*The Archer Huntington Ödülü*”ne (URL 18) layık görüldüğünü de belirtmeden geçmemeliyiz.

Yukarıda sözü edilen kongrelerin öncesinde, ülkemizde yürütülen Antik Numismatik araştırmalarının paylaşımı ve tartışılması amacını güden bir organizasyondan da söz etmeliyiz. Anadolu Numismatik Araştırmaları Çalıştayı¹⁵⁴ adıyla Prof. Dr. Zeynep Çizmeli Ögün öncülüğünde düzenlenen çalıştay, Türkiye üniversiteleri ve müzelerinde görev yapan uzmanlar ile lisans üstü öğretimine devam eden öğrencilerin çalışmalarını, hem bu kişileri bir araya getirip hem de bu çalışmaların samimi bir bilimsel ortamda değerlendirilmesi olanağını sağlaması bakımından önemlidir. Çalıştay, sadece katılımcıların sunumlarını yaparak, sorunların tartışıldığı bir organizasyon olarak kalmamış fakat, örneğine az rastlanan bir şekilde, tıpkı sempozyum veya kongreler gibi bir bildiriler kitabı olarak da bilim dünyasına sunulmuştur¹⁵⁵.

Görüldüğü üzere ülkemizdeki Antik Numismatik çalışmalarının akademik ayağı İstanbul Üniversitesi’nde başlamış, ancak bugün bünyesinde barındırdığı yetişmiş uzman akademisyen/araştırmacılar sayesinde diğer üniversitelere de yayılmıştır. Sayıları çok olmamakla birlikte, yüksek lisans ve/veya doktoralarını numismatik alanında yapmış, farklı üniversitelerde lisans ve lisans üstü düzeyde dersler vererek tezler yöneten ve araştırmalarına devan eden Prof. Dr. Oya Yağız (emekli), Prof. Dr. Zeynep Çizmeli Ögün, Prof. Dr. Vedat Keleş, Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökalp, Prof. Dr. Ceren Ünal, Doç. Dr. A. Tolga Tek, Doç. Dr.

¹⁵⁰ Ülkemizdeki SNG projesi Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü (TEBE) bünyesinde yürütülmektedir. Ayrıntılı bilgi ve yayınlar için bkz. URL 15.

¹⁵¹ *Corpus Panderum Antiquorum et Islamicorum* çalışmalarıyla ilgili olarak bkz. URL 16.

¹⁵² Bu kongrenin ilki 25-28 Şubat 2013 ve ikincisi de 5-8 Ocak 2017 tarihlerinde düzenlenmiştir.

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. URL 17.

¹⁵⁴ Çalıştay, 20-22 Haziran 2011 yılında, Kaunos (Dalyan) Kazı Evi’nde gerçekleştirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. URL 19.

¹⁵⁵ Çalıştay bildirimleri için bkz. Çizmeli Ögün, 2016.

Diñer S. Lenger, Doç. Dr. Zeynep Sencan Altınoluk, Doç. Dr. Aliye Erol Özdizbay, Doç. Dr. Hüseyin Köker, Dr. Öğ. Üy. Erdal Ünal, Dr. Öğr. Üy. Hacer Sancaktar ve Dr. Öğr. Üyesi Kasım Oyarçin gibi uzmanlar ile yurtdışında görev yapan Dr. Koray Konuk’u anmak gerekir¹⁵⁶. İsmi andığımız bu uzmanlar, bağılı buldukları üniversitelerin Arkeoloji, Tarih ve Sanat Tarihi bölümlerinde lisans ve lisans üstü düzeyde numismatik dersleri vermekte, tez danışmanlıkları yürütmekte ve genç bilim insanları yetiştirmektedirler. Bu bağlamda, yeni uzmanların/bilim insanlarının yetişmesi konusunda da önemli bir yeri olan bu tez çalışmalarına ilişkin bir istatistik vermek yerinde olacaktır. YÖK Tez¹⁵⁷ sistemindeki veriler üzerinden bir değerlendirme yaptığımızda karşımıza şöyle bir durum çıkmaktadır: Ülkemiz üniversitelerinde numismatik konulu yapılan 188 tezin %85ini yüksek lisans ve %15ini de doktora tezleri oluşturmaktadır. Bu tezlerin %16sı kazı sikkeleri, %20si kent sikkeleri, %30 u müze sikkeleri, %2si define buluntuları ve %32si de numismatikle bağlantılı tezlerdir. Müze koleksiyonlarındaki sikkeler üzerine yapılan tezlerde de Eski Yunan ve Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri %48, Bizans sikkeleri %10 ve İslami sikkeler de %42li bir orana sahiptirler. Bu rakamlara göre numismatik alanında oldukça kayda değer sayıda tez yapıldığı söylenebilir. Ancak, yüksek lisans düzeyinde yapılan tez oranının doktora düzeyinde oldukça düştüğü görülmektedir. Bu durum, bünyesinde bu alanda yetişmiş uzman öğretim üyesi barındıran ve doktora düzeyinde eğitim veren bölüm sayısının az olmasıyla alakalıdır, ki bu durum aslında normaldir. Ayrıca değinilmesi gereken bir başka nokta ise, yapılan bu lisans üstü tezlerin bilimsel birer yayına dönüştürülmesi hususundaki eksikliklerdir. Temennimiz bu tezlerin raflarda eskimesi değil fakat birer yayına dönüştürülmesidir ve bu konuda uzmanlara çok iş düşmektedir.

Türkiye’deki Antik Numismatik çalışmalarının büyük bir kısmının Eski Yunan ve Roma İmparatorluk Dönemlerini kapsadığını¹⁵⁸, bunun yanında Bizans Numismatiği alanındaki çalışmaların görece daha az olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ne yazık ki, bu alanda çalışma yapan uzman araştırmacı sayısındaki eksiklik, yapılan çalışmaların da diğerlerine göre daha düşük bir oranda kalmasına sebep olmuştur. Ancak, 2000li yıllardan sonra Bizans sikkeleri üzerine yapılan çalışmalarda bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Yukarıda ismini andığımız Prof. Dr. Oğuz Tekin’in Yapı Kredi koleksiyonunda bulunan Bizans Sikkeleri kataloğu¹⁵⁹ bu alandaki öncü çalışmalardan biri olmakla birlikte, özellikle doktoralarını Bizans Sikkeleri üzerine yapan az sayıdaki uzman araştırmacının bu alandaki çalışmaları bu alandaki açığın kapanmasına önemli katkılar sağlamıştır. Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökalp’in Kütahya, Yalvaç ve Malatya Arkeoloji müzelerinde bulunan Bizans Sikkeleri katalogları¹⁶⁰ ve Prof. Dr. Ceren Ünal’ın İzmir, Bergama, Efes, Ödemiş ve Manisa müzelerinde bulunan Bizans Sikkeleri katalogları¹⁶¹ bu alanda anılması gereken önemli çalışmalardır.

Antik numismatik çalışma alanlarından bir diğeri de arkeolojik kazı ve araştırmalarda ele geçen sikkeler üzerine yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalar, müze koleksiyonlarında korunan sikkelerin büyük çoğunluğunun kontekst bilgisinin olmadığı göz önüne alınırsa, hem numismatik hem de arkeoloji ve tarih çalışmalarına büyük katkı sağlaması bakımından oldukça değerlidirler. Bu yönüyle de ülkemizde yürütülen 205 arkeolojik kazı ve 135 yüzey araştırmasında (URL 21) ele geçen numismatik bulguların değerlendirilmesinin ne kadar önemli olduğunu belirtmeye gerek yoktur. Genel olarak bakıldığında ise,

¹⁵⁶ İsimlerini andığımız değerleri akademisyenlerin doktora tezleri için bkz. Yağız 1998; Çizmeli 1998; Keleş 2003b; Demirel Gökalp 2007; Ünal 2010; Tek 2002; Lenger 2009; Altınoluk 2005; Erol Özdizbay 2011; Köker 2013; Ünal 2014; Sancaktar 2006; Oyarçin 2017; Konuk 1998.

¹⁵⁷ YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinden “sikke” anahtar kelimesiyle ülkemizde yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin bilgilerine ulaşılabilir: URL 20.

¹⁵⁸ Anadolu’da Roma Cumhuriyet Dönemi sikkelerine ilişkin buluntular çok sınırlı sayıdadır ve bazı kazı ve müze çalışmaları sırasında tespit edilenler ise sadece katalog bilgileri dahilinde çalışılmışlardır. Ancak, son birkaç yılda ele geçen yeni buluntularla birlikte bu alanda da çalışmalar Doç. Dr. A. Tolga Tek ve Doç. Dr. H. Köker tarafından sürdürülmektedir.

¹⁵⁹ Tekin 1999a.

¹⁶⁰ Demirel Gökalp 2009; 2014; 2017.

¹⁶¹ Ünal 2012a; Ünal 2012b.

ülkemiz kazı ve arařtırmalarında ele geçen tüm arkeolojik bulgular arasında sikkelere yönelik yapılan arařtırma ve yayın çalıřmalarının oldukça az olduėunu, buluntu yoėunluėunun oldukça fazla olduėu dūřınılduėunda de bunların ancak çok kūuk bir bōlūmünün arařtırma konusu yapıldıėını sōylemek mūmkündür. řōyle ki, yukarıda verilen sayılar ūzerinden konuřacak olursak, toplam 340 kazı ve arařtırmanın ancak ¼ oranındaki bir kısmının sikke buluntuları bir çalıřmaya konu olmuřtur. Tabi ki bunun en ūnemli sebebi, ūlkemizdeki yetiřmiř uzman sayısının az oluřudur. Ancak dikkatli arařtırmacılar, ūlkemizde yapılan kazı ve arařtırmalarda ele geçen numismatik bulgulara yönelik çalıřmaların her geçen gūn daha da arttıėını fark edecektir¹⁶².

Tūrkiye'deki numismatik çalıřmalarının akademi ūncesinde mūzede bařladıėından ve Sylloge Nummorum Graecorum (SNG) projesi vesilesiyle de mūze sikkelerinin bu çalıřmalardaki yerinden ve ūneminden yukarıda bahsedilmiřti. Ancak burada bir bařka noktayı da vurgulamakta fayda vardır. Bu nokta da ūzellikle İstanbul Arkeoloji Mūzeleri, Anadolu Medeniyetleri Mūzeleri ve İzmir Arkeoloji būnyesinde hizmet veren sikke uzmanlarının ūzverili çalıřmalarıdır. Yukarıda isimleri anılan birkaçı dıřında İstanbul Arkeoloji Mūzeleri'nde gōrev yapan uzmanlar mūteveffa Nekriman Olcay, Turan Gōkyıldırım (emekli) ve halen gōrev yapmakta olan Sedat Ūztopbař, Anadolu Medeniyetleri Mūzesi'nde gōrev yapan emekli uzmanlar Melih Arslan ve Tevfik Gōktūrk ile halen gōrev yapmakta olan Ūlkū Devocioėlu; İzmir Arkeoloji Mūzesi'nde gōrev yapan Pınar Aydemir ve Mūėe Ūzsaygı gibi uzmanlar yaptıkları çalıřmalar ile bu alanda ūnemli katkılar saėlamıřlar ve saėlamaya devam etmektedirler. Ayrıca, isimleri geçen ilk iki mūzenin yıllık yayınları olan *İstanbul Arkeoloji Mūzeleri Yıllıėı* ve *Anadolu Medeniyetleri Mūzesi Yıllıėı* būnyesinde yayınlanan numismatik çalıřmalar da bu alanda yaptıėı katkılar baėlamında anılmaya deėerdir.

Ūlkemizdeki Antik numismatik çalıřmalarına katkı saėlayan ve arkeolojik kazı ve arařtırmalarda ele geçen sikkeler ile mūze koleksiyonlarındaki sikkeler ūzerine çalıřmalar yapan bazı yabancı uzman/arařtırmacıları da anmadan geçmeyelim. Bu isimlerin bařında hiç kuřkusuz, ūlkemizdeki kōklū kazılarda çalıřmıř Stephan Karwiese¹⁶³, Jane DeRose Evans¹⁶⁴, David J. MacDonald¹⁶⁵, mūteveffa Ann Johnston ve Ted Buttery¹⁶⁶ ile Chris Lightfoot¹⁶⁷ gibi isimler gelmektedir. Bunlara, mūzelerimizde çalıřmalar yūrūtmūř Stenley Ireland¹⁶⁸, Richard Ashton¹⁶⁹, John Casey¹⁷⁰ ve Adriana Travaglini¹⁷¹ gibi isimleri de ekleyebiliriz. Elbette bu isimlerin yanında yine burada isimlerini veremediėimiz ve bizzat Tūrkiye'de herhangi bir kazı veya arařtırmada çalıřmayıp fakat, Antik Anadolu Numismatiėi konusunda ūnemli katkılar saėlayan arařtırmalar yaparak pek çok yayına imza atan onlarca bilim insanı bulunmaktadır.

Tūrkiye'de Numismatik Koleksiyonculuk ve Dernekler

¹⁶² Tūrkiye'de yapılan kazı ve arařtırmalarda ele geçen numismatik bulguların yayınları için bkz. Tekin 1993; Callatay 1991, 1997; Ūėūn, Ūzbil ve Yalçın 2016.

¹⁶³ Karwiese 1995; 2012, 2016; 2019.

¹⁶⁴ Evans 2018.

¹⁶⁵ MacDonald 1976.

¹⁶⁶ Buttery-Johnston 1981.

¹⁶⁷ Katsari-Lightfoot-Ūzme 2012.

¹⁶⁸ Ireland 2000.

¹⁶⁹ Ashton 1996.

¹⁷⁰ Casey 2010.

¹⁷¹ Travaglini 1997; 2001; 2011.

Avrupa’da 14. yüzyıl ile başlayan sikke koleksiyonerliği bireysel olmaktan çıkıp zamanla ortak ilgi alanına sahip olan kişiler tarafından topluluklara dönüşmeye başlamıştır. Bugün dünyanın pek çok ülkesinde faaliyet gösteren numismatik derneklerin varlığı bilinmektedir. Elbette bunların tümüne değinmek mümkün değildir; ancak bunlardan önemli olan birkaç derneğe burada değinmek yerinde olacaktır. 1836 yılında Londra’da kurulan *Royal Numismatic Society* (URL 22), 1841 yılında Belçika’da kurulan *Societe Royale de Numismatique de Belgique in Brüssel* (URL 23), 1843 yılında Belin’de kurulan *Numismatische Gesellschaft zu Berlin* (URL 24) ve 1865 yılında Paris’te kurulan *Paris’de Soci t  Française de Numismatique* (URL 25) ile 1858 yılında New York’ta kurulan *American Numismatic Society* bu derneklerin başında gelmektedir (URL 26). Bu dernekler, farklı dönemlere ait sikke, madalyon, jeton ve kâğıt para gibi pek çok farklı numismatik eserin koleksiyonunu yapmaktadır. Bu kurumlar sadece koleksiyon yapmakla kalmayıp, bir enstitü biçiminde örgütlenerek bünyesinde farklı dönemlerde uzman olan araştırmacılar barındırmakta; hem bu araştırmacılar hem de dünyanın herhangi bir yerindeki araştırmacılar tarafından sahip oldukları koleksiyon üzerinde çalışmalar yürütmekte, eserler üretmekte ve eğitim faaliyetleri yürütmektedirler. Avrupa’da 19. yüzyılda başlayan bu dernek faaliyetleri Türkiye’deki başlangıcı 20. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Ülkemizde kurulan ilk numismatik derneği, aralarında Prof. Dr. Sabahat Atlan’ın da bulunduğu yirmi iki numismatik sevdalısı tarafından 1968 yılında İstanbul’da *Türk Numismatik Derneği* adı altında kurulmuştur. Dernek, 1974 yılından itibaren bir de bülten çıkarmaya başlamıştır. Bültende derneğe  ye koleksiyonerlerin sahip oldukları Anadolu Selçuklu Dönemi’nden günümüze ait numismatik malzemeye ilgili çalışmaları yayımlanmaktadır. Dernek  yesi koleksiyonerler belirtilen dönemlere ait sadece sikkeleri değil fakat kâğıt paralar, anı paraları ve madalyon gibi çeşitli numismatik malzemeleri de biriktirerek bunlarla ilgili çalışmalar yürütmektedir (URL 27). Ülkemizde kurulan ikinci numismatik derneği ise, 1996 yılında kurulan *İzmir Numismatik Derneği*’dir. Dernek, bültenler yayımlamakta ve çeşitli aktiviteler yapmaktadır. Dernek  yesi koleksiyonerler, diğer dernek üyelerinden farklı olarak antik sikkelerin de koleksiyonunu yapmaktadırlar (URL 28).

Antik numismatik çalışmalarında özel müze koleksiyonlarının da ayrı bir yeri olduğunu vurgulamak gerekir. Akla gelen müzelerden ilki 1992 yılında kurulan Yapı Kredi Vedat Nedim T r Müzesidir. Yaklaşık 55.000 sikkeyi barındıran müze koleksiyonu 1950’li yıllardan itibaren oluşturulmaya başlanmıştır. Antik Dönem’den günümüze kadar uzanan geniş bir dönemde temsil edilen bu koleksiyondaki sikkeler farklı araştırmacıların yaptığı pek çok çalışmaya da kaynak oluřturmuřtur¹⁷². Bir diğer müze 2750 adet sikkeyi bünyesinde barındıran ve 1980 yılında kurulmuş Sadberk Hanım Müzesi’dir. Koleksiyondaki sikkelerin çoğunluğunu Osmanlı Dönemi’ne ait sikkeler oluşturmakla birlikte, Eski Yunan ve Roma Dönemi sikkeleri de yer almaktadır¹⁷³. Sikke koleksiyonuna sahip olan bir başka müze, 2005 yılında Suna-İnan Kıraç Vakfı tarafından kültür ve sanat hizmeti vermek amacıyla kurulan Pera Müzesi’dir. Numismatik ve tarihçi olan Pierre Willemart, İstanbul Fransız Araştırmaları Enstitüsü’nde çalıştığı 1960’lı yıllarda, Anadolu’da yaptığı yolculuklarda bu sikkeleri toplamaya başlamış ve ölümünün ardından eşi Helene Willemart tarafından bu sikkelerin, doğduğu topraklarda bulunması gerektiği düşüncesiyle Suna-İnan Kıraç Vakfı’na bađıřlanmıřtır¹⁷⁴. Bir başka özel müze ise, Ankara’nın ilk özel arkeoloji müzesi olma özelliğini de taşıyan ve Yüksel Erimtan’ın koleksiyonunu içeren Erimtan Arkeoloji Müzesi’dir. Koleksiyonunda özellikle arkeolojik eserler önemli bir yer tutmakla birlikte Hellenistik, Roma İmparatorluk ve Bizans Dönemlerine ait 563 adet de sikke bulunmaktadır (URL 29).

Son zamanlarda, özellikle yukarıda sözü edilen SNG kataloglarıyla birlikte, bilgi sahibi olduğumuz bazı önemli antik sikke koleksiyonlarından da bahsetmek yerinde olacaktır. Özellikle Batı Anadolu coğrafyasında yer alan antik kentlerin sikkelerini içeren Muharrem Kayhan koleksiyonu¹⁷⁵,  zkan

¹⁷² Pere 1968; Aykut 1992; Tekin 1994; Tekin 1999a.

¹⁷³ Tekin 1999b; Tekin 2003; Tekin 2004b.

¹⁷⁴ Tekin 2009b.

¹⁷⁵ SNG Turkey 1.1 2001; Konuk 2003; SNG Turkey 1.2, 2015.

Arıkan Türk koleksiyonu¹⁷⁶, Yavuz Tatış'ın koleksiyonu¹⁷⁷ ve Çetin Erdem koleksiyonu¹⁷⁸ bu koleksiyonların başında gelmektedir. Bu koleksiyonlar SNG projeleri kapsamında bilim dünyasına tanıtılmakla kalmayıp, başka konularda da farklı çalışmalara olanak sağlamaları bakımından Antik Numismatik çalışmalarına önemli katkılar sağlamaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de Antik Numismatik çalışmalarının temelleri 20. yüzyılın başlarında atılmış, ilk çalışmalar 1918 yılında Asar-ı Atıka Müzesi koleksiyonunda başlamış ve 1935 yılında Almanya'dan irtica eden Clemens Emin Bosch'un aynı müzedeki çalışmalarıyla devam etmiştir. Bosch'un 1939 yılında İstanbul Üniversitesi'ne atanması ve burada Eskiçağ Tarihi kürsüsünün kurulmasıyla Numismatik çalışmaları akademik düzeye taşınmıştır. Akabinde Bosch ve onun takipçileri, bir okul olmanın gereği olarak nesilden nesile bu yolda ilerlemeye devam etmiş ve etmektedirler. 2000li yıllarda gerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi gerekse Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde ve de bazı yurtdışı üniversitelerde doktoralarını tamamlayan uzman numismatlar, bu iki üniversitenin yanında diğer bazı üniversitelere atanarak, Antik Numismatik alanında çalışmalar yürütmekte, dersler vermekte ve geleceğin numismat bilim insanlarını yetiştirmektedirler. Bu da yukarıda yeri geldiğinde ifade edilen yetişmiş uzman eksikliğinin giderilmesi hususunda da olumlu bir gelişme olarak görülmelidir. Son yıllarda numismatik buluntulara yani sikkelere olan ilgideki artış da bir o kadar sevindiricidir. Böylece yetişecek genç uzmanlar sayesinde geleceğe de umutla bakabiliriz.

Ülkemizde yürütülen ve yürütülecek Antik Numismatik çalışmalarının uluslararası düzeyde ve kalitede artarak devam etmesi temennisiyle.

Cumhuriyet'ten Günümüze Klask Filoloji ve Epigrafi Tarihi

MÖ. 4. yüzyılda yaşamış Philokhoros ile epigrafi çalışmaları başlamıştır. Yine MÖ. 4 yüzyılda yaşayan Makedonyalı Krateros meclis kararlarının toplandığı bir eseri kalem almıştır. Bunun dışında Polemon adlı bir epigrafist MÖ. 2. yüzyılda steller üzerindeki yazıtları toplamıştır¹⁷⁹. Roma Dönemi'nde epigrafi ile ne kadar ilgilenildiği bilinmemektedir. Ancak bu dönemdeki eserler Hellenistik Dönem'den oldukça fazladır. MS. 10 yüzyılda Konstaninos Kephalos, Bizans Sarayı'nda kütüphaneden sorumlu olduğu için saraydaki bütün şiirleri inceleyerek Antologia adlı bir eser yaratmıştır. 15 ciltlik bu eser zaman içinde el yazmalarıyla aktarıldığı için kaybolmuştur. MS. 13 yüzyılda Pladunes adlı bir bilginin eline geçen bu eser, *Antologia Palatina* adı altında yeniden biçim verilerek derlenmiştir¹⁸⁰. 15 yüzyılda Anadolu'yu ziyaret gezgin Anconalı Cyriacus, Balıkesir ve çevresindeki yazıtları hatalı bir şekilde kopyalamıştır¹⁸¹. MS. 16 yüzyılda Avustuya Kralı I. Ferdinand, Kanuni Sultan Süleyman'a, Ogier Ghiselin de Busbecq'i elçi olarak göndermiştir. Ancak Busbecq İstanbul'a geldikten sonra Sultan'ı bulamayınca Amasya'ya doğru yol almış ve giderken de yol üzerindeki yazıtları kopyalamıştır. Busbecq, Ankara'da *Monumentum Ancyranum* adıyla bilinen yazıtı kayıt altına almıştır. Daha sonraki yüzyıllarda Anadolu'ya seyahatler devam etmiştir. Richard Chandler (1738 – 1810), Robert Walsh (1772 – 1852), William Martin Leake (1777 – 1860), Francis Vyvyan Jago Arundell (1780 – 1846), Charles Fellows (1799 – 1860), Charles Felix-Marie Texier (1802 – 1871),

¹⁷⁶ SNG Turkey 9.1, 2015; SNG Turkey 9.2, 2017; SNG Turkey 9.3 2020.

¹⁷⁷ SNG Turkey 10, 2016.

¹⁷⁸ SNG Turkey 11, 2019.

¹⁷⁹ Malay 1987,1.

¹⁸⁰ Einaudi 1978.

¹⁸¹ Koçhan –Tercanoğlu 2017, 207.

William John Hamilton (1805 – 1867), J. R. S. Sterrett (1851-1914) ve daha adını zikredemediğimiz gezginler Anadolu'nun çeşitli bölgelerini ziyaret etmiş ve gördükleri epigrafik eserleri kopyalamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde epigrafi ve Klasik Filoloji ile ilgili çalışmalar Ulu Önder Atatürk'ün öncülüğünde geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda uzman bir kadronun yetişebilmesi için öncelikle yurtdışına Türk bilim insanları gönderilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren özellikle Ankara ve İstanbul Üniversiteleri'nde Klasik Filoloji Bölümleri'nin kurulmaya başlandığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'dan gelen bilim insanları bu iki üniversitede adı geçen bölümlerin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Rudolf Fritz Kraus Münih'ten 1937 yılında kaçarak İstanbul'a gelmiş burada bazı müzelerde çalıştıktan sonra İstanbul Üniversitesi'nde Asuroloji Bölümü'ne asistan olarak girmiş ve okutmanlık yapmıştır¹⁸². Türkiye'de görev yapan bir başka Alman kökenli bilim insanı Benno Landsberger'dir. Ülkesinde yaşadığı sorunlar nedeniyle 1935 yılında ülkemize gelerek Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Sümeroloji Bölümü'nü kurmuş ve Muazzez İlmiye Çığ¹⁸³, Kadriye Yalvaç Tosun¹⁸⁴, Firuzan Kınal¹⁸⁵, Mebrure Tosun¹⁸⁶, M. Emin Bilgiç¹⁸⁷, Mustafa Kalaç¹⁸⁸, Kemal Balkan¹⁸⁹ gibi değerli bilim insanlarını yetiştirmiştir. Sümeroloji bölümü bünyesinde Sümer dili, kültür ve tarihinin yanı sıra Eski Önasya Çivi yazılı metinleri, Akadça ve lehçeleri ile Urartuca dersleri de verilmiştir. Günümüzde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Sümeroloji Bölümü'nde Prof. Dr. İrfan Albayrak¹⁹⁰, Prof. Dr. Salih Çeçen¹⁹¹, Prof. Dr. Sebahattin Bayram¹⁹², Doç. Dr. Hakan Erol¹⁹³ ve Dr. Öğr. Üyesi Murat Çayır ders vermekte ve bilimsel çalışmalarını sürdürmektedir.

Türkiye'de Klasik Filoloji alanına katkıda bulunan bir diğer değerli bilim insanı Hans Gustav Güterbock 1936 yılından itibaren Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ders vermeye başlamış ve Hititoloji bölümünü kurarak Nimet Özgüç¹⁹⁴, Tahsin Özgüç¹⁹⁵, M. Selçuk Ar¹⁹⁶ ve Raci Temizer¹⁹⁷ gibi bilim insanlarının yetişmesine vesile olmuştur¹⁹⁸. Bu alanda yetişmiş en önemli bilginlerden biri ise Prof. Dr. Sedat Alp'tir¹⁹⁹. Hititoloji alanında Cumhuriyet Dönemi'nde yetişmiş duayenlerden olan Sedat Alp, yüksek öğrenimi için önce Schulpforta'ya gitmiş, burada Alman Dili ve Edebiyatı'nın yanı sıra Klasik Latince ve Eski Yunanca'yı da öğrenmiştir²⁰⁰. O sıralarda Dönemin Maarif Bakanı Reşit Galip Bey'den bir mektup gelmiş ve kendisinden eski Anadolu uygarlıklarının çalışılması istenmiştir. Bunun üzerine Almanya'da Berlin Üniversitesinde 1932-1940 yılları arasında Eskiçağ Tarihi, Hititoloji, Sümeroloji, Asuroloji ve Arkeoloji

¹⁸² Ünar 2013, 32.

¹⁸³ Çığ 1995; Çığ 1996.

¹⁸⁴ Yalvaç 1975.

¹⁸⁵ Kınal 1947; Kınal, 1962.

¹⁸⁶ Tosun ve Yalvaç, 1981.

¹⁸⁷ Bilgiç 1941; Bilgiç 1953.

¹⁸⁸ Kalaç 1954; Kalaç 1965.

¹⁸⁹ Balkan 1948.

¹⁹⁰ Albayrak 2005.

¹⁹¹ Çeçen 1997.

¹⁹² Bayram 2018.

¹⁹³ Erol 2018.

¹⁹⁴ Özgüç 1987.

¹⁹⁵ Özgüç 1957.

¹⁹⁶ Ar 1944.

¹⁹⁷ Temizer 1984.

¹⁹⁸ Ünar 2013, 34.

¹⁹⁹ Alp 145; Alp, 1979.

²⁰⁰ Süel 2007, 16.

alanlarında çalışmıştır. “Hitit Bayram Ritüellerinde Memur Adları” adlı doktora tezini 1940 yılında tamamladıktan sonra yurda dönmüş ve 1941 yılında Hititoloji Bölümü’nde asistan olarak göreve başlamış²⁰¹ ve bu alanda pek çok eser vermiştir²⁰². Ayrıca Türkiye’nin yetiştirdiği sayılı Hititologlardan biri de Milli Eğitim Bakanlığı’nın bursuyla Almanya’ya giden ve burada III. Hattuşili ile ilgili doktorasını 1972’de tamamlayan Prof. Dr. Ahmet Ünal’dır²⁰³. Ünal da alanıyla ilgili çok sayıda eser yayımlamıştır²⁰⁴. Hititoloji alanında uzmanlaşmış bir başka isim Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Hititoloji Anabilim Dalı’nda eğitimini tamamlamış saygın bilim insanlarından olan Prof. Dr. Aygül Süel’dir. Şu an Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü’de görevini sürdüren Süel Hititoloji alanında birçok yayın yapmıştır²⁰⁵. Bunun dışında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nde Prof. Dr. Yasemin Soysal Arıkan²⁰⁶, Doç. Dr. Leyla Murat Karakurt²⁰⁷, Dr. Öğr. Üyesi Şafak Bozgun ve Öğr. Gör. Gül Demirayak Hititoloji Anabilim Dalı bünyesinde görevlerini sürdürmektedirler.

İstanbul Üniversitesi’nde Hititoloji Ana Bilim Dalı, Atatürk’ün 1933 yılında yaptığı Üniversite reformu ile birlikte, Sümer-Eti Filolojisi adı altında Prof. Dr. Helmuth Theodor Bossert’in başkanlığında kurulmuştur ([URL 30](#)). 1981 yılında YÖK yasası değişikliği ile Hititoloji Ana Bilim Dalı, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü bünyesinde varlığını sürdürmüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi karşıtı bir duruş sergileyen Bossert 1933 de Türkiye’ye gelmiştir. Dönemin Maarif Bakanı Reşit Galip’in ön ayak olmasıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde dersler vermiş ve 1940-41 yılları arasında Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulan Eski Önasya Dilleri Kürsü Başkanlığı’na atanmıştır. Bossert bir Hititoloji uzmanı olup Hitit hiyerogliflerinin çözümünde önemli katkılar sağlamış ve bu alanda birçok öğrenci yetiştirmiştir. İstanbul Üniversitesi Hititoloji Bölümü bünyesinde çok değerli bilim insanları Prof. Dr. Muhibbe Darga, Prof. Dr. Uluğ Bahadır Alkım, Prof. Dr. Mustafa Kalaç, Prof. Dr. Belkıs Dinçol ve Prof. Dr. Ali Dinçol görev yapmış ve bu alanda önemli eserler vermişlerdir. Prof. Dr. Muhibbe Darga ve Prof. Dr. Uluğ Bahadır Alkım İstanbul Üniversitesi Hititoloji Bölümü’nde asistan olarak görev almışlardır. Ayrıca Darga²⁰⁸ ve Alkım²⁰⁹, Prof. Dr. Helmuth Theodor Bossert’le birlikte Karatepe kazılarına katılmışlar ve çok sayıda eser vermişlerdir. Birçok eser kaleme alan ve akademik hayatına 1967 yılında başlayan Prof. Dr. Ali Dinçol Hititoloji, Luwice hiyeroglif yazıtları ile Urartuca yazıtları konusunda dünyadaki saygın bilim insanlarından biri olmuştur²¹⁰. Hem Prof. Dr. Ali Dinçol²¹¹ hem de eşi ve meslektaşı olan Prof. Dr. Belkıs Dinçol alanlarıyla ilgili çalışmalar yapmıştır²¹². İstanbul Üniversitesi Hititoloji Bölümü’nde şimdi ise Doç. Dr. Hasan Peker, Doç. Dr. Meltem Doğan Alparslan ve Doç. Dr. Metin Alparslan ders vermektedir. Doç. Dr. Hasan Peker²¹³, Metin Alparslan²¹⁴ ve Meltem Doğan Alparslan’ın Hititoloji ve Hitit uygarlıkları ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır²¹⁵.

²⁰¹ Süel 2007, 16-17.

²⁰² Alp 1977, Alp 1983.

²⁰³ İlkı 2007, 3.

²⁰⁴ Ünal 2016.

²⁰⁵ Süel 1995: Süel 2000.

²⁰⁶ Soysal Arıkan 2000.

²⁰⁷ Murat 2008.

²⁰⁸ Darga 1984: Darga 1985.

²⁰⁹ Alkım 1968, Alkım 1974.

²¹⁰ Alparslan 2013, 13.

²¹¹ Dinçol – Darga 1970.

²¹² Dinçol 2003.

²¹³ Peker 2014.

²¹⁴ Alparslan 2009.

²¹⁵ Doğan Alparslan 2009.

Türkiye’de ilk Klasik Filoloji disiplini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde 1935 yılının sonuna doğru Prof. Dr. Hamit Dereli’nin teşvikiyle Fransız Filolojisi bünyesinde kurulmuştur²¹⁶. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet bursuyla İngiltere’ye gönderilen Dereli daha sonra yurda dönerek 1936 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine öğretim üyesi olarak atanmış ve Latince derslerini vermiştir. 1936-1937 yılları arasında ise Alman dilbilimci Georg Rohde Türkiye gelip Eski Yunanca dersleri vermeye başlamıştır. Prof. Dr. Fazıl Nazmi Rükün da bu dönemde Ankara Üniversitesi’ne geçerek Latince dersleri vermiştir Antik dönem yazarlarından yaptığı birçok çeviriyle bilinen Sabahattin Eyüboğlu da Cumhuriyet Dönemi’nde Avrupa’ya eğitim için gönderilmiş gençler arasında yer almıştır. Lyon, Dijon ve Sorbonne Üniversitelerinde sanat tarihi ve estetik dersleri alan Eyüboğlu, eğitimini tamamlayıp yurda döndükten sonra 1939-1947 yılları arasında Hasanoğlu Köy Enstitüsü’nde görev almıştır²¹⁷. Prof. Dr. Faruk Zeki Perek Türkiye’deki eğitiminin ardından Londra’daki King’s College’da Klasik Filoloji alanında yüksek lisansını tamamlayarak yurduna dönmüştür. Perek, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’na öğretim elemanı olarak atanmış daha sonra Latin Grameri üzerine üç ciltlik bir kitap yayımlamıştır²¹⁸. Suat Baydur 1932 yılında Germanistik eğitimi için devlet bursuyla Berlin Üniversitesi’ne gönderilmiş ancak daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı’nın Klasik Filoloji alanında çalışmasını istemesi üzerine Heidelberg Üniversitesi’nde bu alanda çalışmıştır. Yurda döndükten kısa bir süre sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde asistan olarak göreve başlamış, ardından 1946 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesindeki Antik Felsefe Kürsüsü’ne asistan olarak tayin edilmiştir. 1950 yılında doçentliğini Klasik Filoloji alanından alması üzerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji Bölümü’ne doçent olarak atanmıştır²¹⁹. 1937-1938 yılında İlyada çevirisiyle hafızalarımıza kazınan ünlü filolog Azra Erhat²²⁰, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde asistan olarak görev almaya başlamıştır²²¹. Daha sonra Suat ve Samim Sinaoğlu kardeşlerden Suat, Eski Yunancaya ve Samim ise Latinceye yönelerek DTCF’de asistan olarak göreve başlamışlardır. Hasan Ali Yücel’in Maarif Bakanlığı yaptığı 1938-1946 yılları arasında Eski Batı Tarihi’nin gelişimi ivme kazanmış ve bu dönemde Eski Yunanca ve Latince eserler Türkçe’ye çevrilmiştir. Prof. Dr. ve Prof. Dr. Güngör Varınlıoğlu²²², Filiz Öktem²²³ ile Mehmet Özaktürk Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Latin Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde; Prof. Dr. Çetin Şahin²²⁴, Prof. Dr. Candan Şentuna²²⁵ ve Prof. Dr. Tansu Açık²²⁶, DTCF Yunan Dili Edebiyatı Bölümü’nde görev almış önemli akademisyenlerdir. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin şimdiki kuşak temsilcilerinden Prof. Dr. Gül Özaktürk, Prof. Dr. Ü. Fafö Telatar, Doç. Dr. Çağatay Aşkit gibi bilim insanları Latin Filolojisi alanında çalışmalarını sürdürmektedir²²⁷. Ankara Üniversitesi Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde ise Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Yakut Yunan Filolojisi alanında çalışmalarına devam etmektedir²²⁸.

İstanbul Üniversitesi’nde Klasik Filoloji Bölümü Alman bilim insanı Clemens Emin Bosch tarafından kurulmuştur. Clemens Emin Bosch, eşinin Yahudi kökenli olmasından dolayı 1935 yılında ailesini de alarak Türkiye’ye gelmiş ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Klasik Filoloji profesörü olarak görev almıştır. Pamphylia Bölgesi’ndeki Side kent kazısı çalışmalarına katılmış ve Side yazıtları üzerine çalışarak

²¹⁶ Erim 2000, 28, Demiriş 2009, 277.

²¹⁷ Akagündüz – Akagündüz 2013, 21.

²¹⁸ Perek 1968.

²¹⁹ Demiriş 2009, 279.

²²⁰ Erhat – Kadir, 2014.

²²¹ Erim 2000, 28.

²²² Varınlıoğlu 2005; Varınlıoğlu 2012.

²²³ Öktem 1996.

²²⁴ Şahin 1995.

²²⁵ Şentuna, 1997.

²²⁶ Açık 2006.

²²⁷ Telatar 2013; Telatar-Özaktürk 2008; Özaktürk-Telatar 2007; Aşkit 2016.

²²⁸ Sönmez 2014.

kent tarihine önemli katkılarda bulunmuştur. Bosch'un ardından kendisine daha sonra Sir unvanı verilen ve Roma tarihi ile ilgili yazdığı eserleriyle Roma Tarihi'nin duayenlerinden biri olan Ronald Syme Klasik Filoloji kürsüsüne başkanlık etmiştir. Bu dönemde bölümde Latince dersleri okutulmuştur. 1943-1944 yılında Oliver Davies'in Üniversite'de göreve başlamasıyla ayrıca Eski Yunanca dersleri de okutulmaya başlanmıştır²²⁹. 1944 yılında ise Georg Edward Bean, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji Bölümü'nde göreve başlamış ve bu görevi 1971 yılına kadar sürdürmüştür. 1945 yılında Syme'in görevinden ayrılmasıyla Klasik Filoloji Kürsü başkanlığını felsefe çalışmalarıyla bilinen Walter Kranz üstlenmiştir. Yukarıda adını zikrettiğimiz Suat Baydur da bu bölümde 1950-1953 yılları arasında görev yapmıştır. Kranz'dan sonra kürsü başkanlığını Prof. Dr. Faruk Zeki Perek 1977 yılına kadar üstlenmiştir. 1977-1982 yılları arasında ise Prof. Dr. Zafer Taşlıkılıç²³⁰ bu görevi sürdürmüştür. Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nün Eski Yunan Dili ve Edebiyatı ve Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı adı altında ikiye ayrılmasından sonra Prof. Dr. Müzehher Erim, emekliye ayrıldığı 1992 yılına kadar Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nın başkanlığını yapmıştır. Latince çalışmalarıyla bilinen Sina Kabağaç Latin Dili Edebiyatı kürsüsüne okutman olarak atanmış ve 1989 yılında emekliye ayrılana kadar bu alanda önemli bilim insanlarının yetişmesine önayak olmuştur²³¹. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri bünyesindeki Eski Yunan Dili ve Edebiyatı ve Latin Dili ve Edebiyatı alanında Prof. Dr. Kenan Yonarsoy, Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu, Prof. Dr. Vedat Çelgin, Prof. Dr. Güler Çelgin, Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken; Prof. Dr. Bedia Demiriş ve Doç. Dr. Çiğdem Menzilioğlu gibi bilim insanları görev yapmıştır ve bu değerli akademisyenlerden bazıları da halen görevlerini sürdürmektedirler. İstanbul Üniversitesi Latin Dili Edebiyatı Bölümü'nde görev yapan Prof. Dr. Bedia Demiriş²³², Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken²³³ ve Doç. Dr. F. Çiğdem Menzilioğlu²³⁴ Latince pek çok eseri Türkçeye kazandırmış olup yapılan çalışmalar bölümün kuruluş misyonuna uygun olarak Klasik Filoloji temellidir. Ayrıca Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Bengü Cennet Çoşkun²³⁵, Dr. Öğr. Üyesi Ekin Öyken²³⁶, Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Çoraklı²³⁷ ve Dr. Öğr. Üyesi Pelin Erçelik²³⁸ görev yapmaktadır. Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda ise emekliye ayrılan birçok çalışmaya imza atmış olan Prof. Dr. Ahmet Vedat Çelgin²³⁹ dışında Prof. Dr. Güler Çelgin²⁴⁰, Doç. Dr. Emre Erten²⁴¹, Doç. Dr. Erman Gören²⁴² ve Dr. Öğr. Üyesi Filiz Cluzeau²⁴³ çalışmalarını sürdürmektedir.

Ege Üniversitesi'nde Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü epigrafinin duayenlerinden Prof. Dr. Hasan Malay tarafından 1995 yılında kurulmuştur. Malay, Epigrafi çalışmalarıyla ilgilenmiş 1987 yılında Epigrafi Bilimi üzerine bir çalışma kaleme almıştır²⁴⁴. Ege Üniversitesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nde Prof. Dr.

²²⁹ Demiriş 2009, 279.

²³⁰ Taşlıkılıç, 1968.

²³¹ Demiriş 2009, 280.

²³² Demiriş 1997.

²³³ Dürüşken – Demiriş 1999; Dürüşken 2015; Dürüşken 2017.

²³⁴ Menzilioğlu 2007; Menzilioğlu 2012.

²³⁵ Cennet 2015.

²³⁶ Öyken 2004.

²³⁷ Dürüşken-Çoraklı 2017.

²³⁸ Erçelik 2015.

²³⁹ Çelgin 2003; Çelgin 2008.

²⁴⁰ Çelgin 1991; Çelgin 1999.

²⁴¹ Erten 2018a; Erten 2018b.

²⁴² Gören–Yavuz 2018; Gören–Yavuz 2019.

²⁴³ Cluzeau 2013; Cluzeau 2016.

²⁴⁴ Malay 1987.

Cumhur Tanrıver²⁴⁵ ve Doç. Dr. Pınar Özlem Aytaçlar²⁴⁶ görev yapmaktadır. Bölüm halihazırda öğrenci almamaktadır (URL 31).

Almanya’da uzun süre görev yaptıktan sonra yurda dönen Sencer Şahin, Akdeniz Üniversitesi’nde 1997 yılında Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümünü kurmuş ve Epigrafi’nin Türkiye’de yerleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Bölüm yoğunluklu olarak epigrafi alanında yayın yapmakla birlikte pek çok çeviriye de imza atmıştır. Prof. Dr. Sencer Şahin, Perge ile Nikaia antik kentlerinin yazıtlarını inceleyen *corpus* çalışmaları yapmıştır²⁴⁷. Akdeniz Üniversitesi’nden bir başka bilim insanı olan Prof. Dr. Mustafa Adak farklı bölgelerden kaleme aldığı çalışmalarıyla epigrafi biliminin ilerlemesine önemli katkılarda bulunmuştur²⁴⁸. Ayrıca Prof. Dr. N. Eda Akyürek Şahin epigrafi alanında çok sayıda eser yayınlamıştır²⁴⁹. Şu an Akdeniz Üniversitesinde Prof. Dr. Sencer Şahin’in öğrencileri olan Prof. Dr. Fatih Onur²⁵⁰, Doç. Dr. Burak Takmer²⁵¹, Doç. Dr. Ebru N. Akdoğu Arca²⁵², Doç. Dr. Nuray Gökalg Özdi²⁵³, Doç. Dr. Nihal Tüner Önen²⁵⁴, Doç. Dr. Mehmet Oktan²⁵⁵ ve Dr. Öğr. Üyesi Ertan Yıldız²⁵⁶ görev yapmaktadır ve bu bilim insanları Klasik Filoloji alanında eser vermenin yanı sıra özellikle de epigrafi alanında birçok çalışmaya imza atmışlardır. Ayrıca aynı bölümde Ankara Üniversitesi DTCF Latin Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde mezun olan Doç. Dr. Asuman Coşkun Abuagla²⁵⁷ çalışmalarını sürdürmektedir. Yine Sencer Şahin’in öğrencilerinden olan Dr. Öğr. Üyesi Nurşah Çokbankir Şengül Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi’nde çalışmalarını sürdürmektedir²⁵⁸. Ayrıca uzun yıllar Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi’nde görev yapan daha sonra Akdeniz Üniversitesi’ne geçen ve emekli eski öğretim üyelerinden biri olan Prof. Dr. Ender Varinlioğlu hem çeviri çalışmaları hem de epigrafi çalışmaları yapmıştır²⁵⁹. Yine bu üniversitenin bilim insanlarından olan Prof. Dr. Murat Arslan Klasik Filoloji, epigrafi ve eskiçağ tarihi alanında eserler vermiştir²⁶⁰.

Epigrafi çalışmalarıyla bilinen bir diğer isim Prof. Dr. Ş. Recai Tekoğlu’dur. İstanbul Üniversitesi Latin Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun olan Tekoğlu bir müddet çalışmalarını Akdeniz Üniversitesi’nde sürdürmüş daha sonra ise Dokuz Eylül Üniversitesi’ne geçerek çalışmalarına burada devam etmiştir. Tekoğlu’nun Anadolu Dilleri ve Epigrafisi üzerine çalışmaları bulunmaktadır²⁶¹.

Bu bölümlerin dışında yine başka üniversitelerde Eskiçağ Tarihi bünyesinde görev alan ve epigrafi ile ilgili önemli çalışmaları olan bulunan pek çok değerli bilim insanı da bulunmaktadır. 1984-2006 yılları arasında Marmara Üniversitesi’nde, daha sonra ise Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde görev yapan Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu hem Eskiçağ Tarihi hem de epigrafi

²⁴⁵ Petzl–Tanrıver 2015.

²⁴⁶ Aytaçlar 2017.

²⁴⁷ Şahin 1979-1982; Şahin 1999.

²⁴⁸ Adak-Stauner 2018; Adak-Oktan 2018.

²⁴⁹ Akyürek Şahin 2010; Akyürek Şahin, 2014.

²⁵⁰ Onur 2008; Onur - Papagiannaki 2008.

²⁵¹ Takmer 2019; Takmer 2016,

²⁵² Akdoğu Arca 2016; Akdoğu Arca - Oktan 2016.

²⁵³ Gökalg Özdi 2015; Gökalg Özdi 2018.

²⁵⁴ Tüner Önen 2015a; Tüner Önen 2015b.

²⁵⁵ Oktan 2010; Oktan 2016.

²⁵⁶ Yıldız 2019.

²⁵⁷ Coşkun Abuagla 2015; Coşkun Abuagla 2019.

²⁵⁸ Çokbankir 2010.

²⁵⁹ Varinoğlu 1997; Varinlioğlu – French 1991.

²⁶⁰ Arslan 2007; Arslan 2010.

²⁶¹ Tekoğlu 2013; Tekoğlu 1999.

alanlarında eserler vermiştir²⁶². İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar özellikle Kilikya Bölgesi üzerine çalışmıştır²⁶³. Aynı üniversitede görev yapan Hamdi Şahin de epigrafi araştırmaları yapmıştır²⁶⁴. Ayrıca şu an Marmara Üniversitesi'nde görev yapan Doç. Dr. Hüseyin Sami Öztürk²⁶⁵, Mimar Sinan Üniversitesi'nde görev yapan Doç. Dr. Ferit Baz epigrafi²⁶⁶ ve Doç. Dr. Bülent Öztürk epigrafi alanıyla ilgili yayınlar yapmıştır²⁶⁷. Ayrıca Mimar Sinan Üniversitesi'nde görev yapan ve 2014 yılında aramızdan ayrılan değerli bilim insanı Yrd. Doç. Dr. Filiz Dönmez-Öztürk'ün de birçok yayını bulunmaktadır²⁶⁸. Doç. Dr. Hüseyin Üreten de Eskiçağ Tarihi alanlarında çalışmalar yapmıştır²⁶⁹. Prof. Dr. Abdurrahman Uzunlaşan da epigrafi ve Eskiçağ alanında çalışmalar yapan bilim insanlarından biridir²⁷⁰. Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi Sevgi Sarıkaya²⁷¹ ve Manisa Celal Bayar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Akın Sargın²⁷² filoloji ve epigrafi alanında çalışmalarını sürdürmektedir. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nden Dr. Öğretim Üyesi Güray Ünver'in çalışmaları bulunmaktadır²⁷³. Ayrıca Trakya Üniversite'nde görev yapan Doç. Dr. Sema Sandalcı da klasik filoloji alanında birçok eseri türkçeye çevirmiştir²⁷⁴.

Yukarıda sıralandığı üzere epigrafi ve klasik filoloji üzerine eğitimini tamamlamış pek çok bilim insanımız bugün Tarih Bilimi'nin alt disiplini olan Eskiçağ Tarihi bünyesinde çalışmalarını sürdürmektedir. Bu alanda eğitim görmüş bilim insanları üniversitelerde güçlüklerle kadro alabilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Demir ve Sarıkaya Türkiye'deki 186 üniversite içinden 104'ünde Tarih Bölümü'nün mevcut olduğunu ve bunlardan 85'inde Eskiçağ Tarihi alanında çalışan profesör, doçent, doktor öğretim üyesi, öğretim görevlisi ve araştırma görevlisinden en az birinin bulunduğunu dile getirmektedirler²⁷⁵. Klasik Filoloji alanında ise Türkiye'de sadece dört üniversitede (İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Ege Üniversitesi ve Akdeniz Üniversitesi) Eski Yunanca ve Latince dersleri veren bölümler bulunmaktadır. Ege Üniversitesi'nde Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü bulunmasına rağmen öğrenci alınmamaktadır. Ankara ve İstanbul Üniversitesi'nde daha çok Edebiyat ve Felsefe, Akdeniz Üniversitesi'nde ise Epigrafi temelli çalışmalar ön plana çıkmaktadır²⁷⁶. Türkiye'de Avrupa ülkeleri ve antikçağ mirasına sahip olmayan birçok ülkeyle kıyaslandığında Klasik Filoloji temelli bölümlerin neredeyse yok denecek kadar az olduğu görülmektedir (Kanada: University of Toronto, Faculty of Arts and Science, Department of Classics (URL 32); Avustralya University of Sydney, Faculty of Arts and Social Sciences, Department of Classics and Ancient History (URL 33)).

Taşı ve toprağıyla birçok uygarlığa ev sahipliği yapan ülkemizde klasik filoloji/ epigrafi alanında yetişmiş akademisyen sayısı yetersiz olduğu için çoğunlukla kazı başkanları yabancı epigraflarla çalışmaktadırlar. Bu yüzden ülkemizin pek çok yerinde kazılar gerçekleştirilmesine rağmen bunlarda görev alan Türk epigraflar oldukça azdır. Ayrıca ülkemizde yer alan yüzü aşkın müzede bir tane bile epigraf

²⁶² İplikçioğlu 1992; İplikçioğlu 2007.

²⁶³ Sayar 1995; Sayar, 1997.

²⁶⁴ Şahin 2009; Şahin 2015.

²⁶⁵ Öztürk 2015.

²⁶⁶ Baz – Erten 2013.

²⁶⁷ Öztürk 2016.

²⁶⁸ Dönmez-Öztürk 2013.

²⁶⁹ Üreten 1999.

²⁷⁰ Uzunlaşan 1998; Uzunlaşan 2017.

²⁷¹ Sarıkaya 2014.

²⁷² Akın 2016.

²⁷³ Ünver 2020.

²⁷⁴ Sandalcı, 2011

²⁷⁵ Demir-Sarıkaya 2019, 181.

²⁷⁶ Demir-Sarıkaya 2019, 184.

bulunmamaktadır. Bu müzelerde istihdam edilen elemanlar Klasik Arkeolog, Sanat Tarihçi, Prehistoryacı, Sümerolog ya da Hititolog'tur²⁷⁷. Türkiye'deki özel müzelerde ve koruma kurullarında da aynı durum geçerlidir. Buralarda bir tane bile Latince ve Eski Yunanca yazıtları okuyacak epigraf bulunmamaktadır. Bu da ülkemizin antik dönemden kalma ve Eskiçağ tarihimizi, idari sistemimizi, ekonomimizi, sosyal hayatımızı ve benzeri pek çok içeriği aydınlatmaya hizmet eden yazılı kültür varlıklarımız olan yazıtların bilimsel olarak değerlendirilememesi ve tozlu depolarda istiflenmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu eksikliğin giderilmesi en erkenden başlamak üzere tarihimize topyekûn sahip çıkma gerekliliğinin yanı sıra günümüzdeki siyasi ve kültür politikalarının belirlenmesi için de zaruridir. Bu da Türkiye Müzeleri'nde hiç değilse bir tane epigraf istihdam edilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkiye'de epigraf/klasik filolog eksikliğini giderilmesi amacıyla ayrıca Arkeoloji Bölümleri'nin bulunduğu üniversiteler bünyesinde Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü adı altında Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı ve Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalları da kurulmalıdır. Bu alanlardan yetişen bilim insanları Anadolu'nun kültürel ve tarihi mirasına topyekûn sahip çıkacakları gibi Eskiçağ Felsefe Tarihi, Sanat Tarihi, Tıp Tarihi ve Roma Hukuku gibi alanlarda da uzman kadroların yetişmesine büyük katkı sağlayacaklardır.

Arkeometri ve Cumhuriyet Dönemi'nden Günümüze Arkeometri Çalışmaları

Bilindiği üzere Eski Yunanca'da *arkhaios* kelimesi eski, metron kelimesi ise (τὸ μέτρον) ölçü anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla arkeometri, geçmiş uygarlıklara ait kalıntı ve buluntuların fizik, jeoloji, biyoloji, tıp ve kimya gibi bilimlerin yöntemleri kullanılarak, her açıdan (hammadenin kökeni, içeriğinin tanımlanması, hangi kaynaktan çıkıp nerelere kadar ulaştığı, üretim teknikleri, yaşının belirlenmesi, sınıflandırılması ve istatistiksel olarak irdelenmesi gibi) analiz edilmesini sağlayan bilim dalıdır. Daha açık bir dille belirtmek gerekir ise günümüzde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalarda saptanan buluntuların, uygarlık ve kültür tarihi açısından olabildiğince doğru yorumlanmaları amacıyla fen ve doğa bilimlerinin çeşitli dallarının yöntemlerinin kullanılması ile ortaya çıkan yeni bir bilim alanıdır²⁷⁸. Bu yöntemler tabii ki salt materyallerin tasnifi ve tanımlaması için değil ama aynı zamanda arkeolojik sahalarda tespit edilen insan veya hayvan iskeletlerinin yorumlanması hususunda da çok değerli bilgiler sağlar. Örneğin Biyoloji, Tıp, Antropoloji'de uygulanan yöntemler ile kazıları devam eden arkeolojik alanlarda karşılaşılan insanların yaşamları, beslenmeleri, uğraşları, sağlıkları, birbirleriyle olan akrabalık ilişkileri veya geçirdikleri hastalıklar hakkında da çok değerli bilgilere ulaşılmakta²⁷⁹, böylece insanlık tarihi faklı sosyo-kültürel boyutlarıyla değerlendirilebilmektedir. Arkeoloji geçmiş dönemlerde yaşamış toplumların kültürel ve toplumsal düzenlerini günümüze kadar gelebilen maddi kalıntılara dayanarak araştıran, belgeleyen ve gelişim sürecini inceleyerek yorumlamaya çalışan bir bilim dalı²⁸⁰ olduğuna göre de arkeometrik yöntemlerden ayrı bir disiplinmiş gibi tanımlanamaz. Böylece de, olması gerektiği üzere, karşılıklı bilgi alışverişi ve ortak çalışmaların ürünleri, her geçen gün daha da artmakta, arkeoloji çok disiplinli bir bilim dalına dönüşmektedir.

Zamanla gelişen teknolojiye bağlı olarak da özellikle arkeolojik çalışmalara pozitif veriler sunmaya başlayan arkeometrik yöntemlerde de büyük gelişim ve değişim yaşanmıştır. Bu yöntemler arasında en tanınanları olarak *optik yöntemler* (fotogrametri vb.), *fiziksel jeofiziksel yöntemler* (Rezistivite, Elektrik sondajı), *kalıntıların yaş tespitini sağlayan mutlak yöntemler* (Radyoaktif parçalanma, C-14 (Radyokarbon), K40 AR40 (potasyum Argon), U 238 (Uranium 238), U 235 (Uranium 235), Th -232 (Thorium 232) vb.), ESR (Elektron Spin Rezonesans), ve *Radyoaktif olmayan yöntemler* (Paleo Arkeomagnetizma, Razemizasyon Uranium / Florin U ve F miktarının ölçümü, Obsidien Hidrasyonu, Varv Analizi, Dendrokronoloji ve Hayvan Kemik Analizleri) dikkat çeker ve yaygın olarak tercih edilirler. Bu alanda

²⁷⁷ Yılmaz-Kurul 2015, 15.

²⁷⁸ Esin 1986, Akyol 2015a.

²⁷⁹ Yalçın 2012, 40.

²⁸⁰ Özdoğan 2011a, 19

gerçekleştirilen yeni uygulamalarda, buluntunun özelliğine göre yöntem seçilmekte ya da birçok yöntem bir arada kullanılabilir. Buna bağlı olarak elde edilen verilerin arkeolojik kontekst içinde değerlendirilmesiyle de bu disiplinler arası çalışmanın temeli oluşturulur. Bu noktada dikkat edilmesi gereken en önemli husus ise arkeometrik olsa dahi salt gerçekleştirilen bir dizi analizin sonucundan yola çıkarak kültür tarihimizi yorumlamak, sanıldığı kadar kolay olmadığı gibi araştırmacıları kesin olmayan ve hatta yanlış olabilecek sonuçlara da götürebilir²⁸¹.

Yukarıda bahsi geçen fen ve doğa bilimleri kökenli araştırma yöntemlerinin arkeolojik buluntulara uygulanması 19. yüzyıl gibi çok erken süreçlere kadar uzanmasına karşın, bu alandaki gelişmeler son 30-40 yılda ancak ivme kazanmıştır. Bu bağlamda kabul edilen en erken arkeometrik çalışmalarından biri M.H. Klaproth tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı sikkeler, camlar ve Orta Çağ heykelleri üzerinde gerçekleştirdiği bazı kimyasal analizlerinin sonuçlarını Berlin Bilim Akademisi'nde bir bildiri olarak sunmuştur²⁸². İlerleyen yıllarda Mısır'dan başlayarak Ortadoğu ve daha sonra Anadolu'da başlayan ilk arkeolojik kazılardan ele geçen çeşitli buluntularla malzeme analizleri Alman Kimyager Friedrich Rathgen (1862-1942), İngiliz Kimya Tarihçisi James Riddick Partington (1886-1965), metalürji konusunda Helbert Coghlan (1896-1981) gibi birçok araştırmacının çalışmaları takip etmiştir²⁸³. Arkeolojik buluntuların metrik analizler boyutuyla değerlendirilebilmesi amacıyla çeşitli kimyasal ve fiziksel yöntemler ile yapılan malzeme incelemelerinin farklı bilim insanları tarafından çeşitlendirilerek İkinci Dünya Savaşı'na kadar, geliştirildiği gözlenmektedir. Bununla birlikte arkeolojiye yönelik olarak "Arkeometri" adı altında yeni bir boyuta taşınması ve bugünkü durumuna kavuşması 1950 - 1960 yılları arasındadır. Willard Libby (1955) ve arkadaşlarının, organik maddelerin içinde bulunan radyoaktif karbon-14'ün ölçülmesine dayanan tarihlendirme tekniğini bulmaları arkeometrinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir²⁸⁴. Bu süreçte Anadolu'da yoğunluk kazanmaya başlayan arkeolojik kazılarda ele geçen organik malzemeden yapılmış çeşitli buluntuları (metal, seramik, cam, duvar resimlerinin boyaları vb.) değerlendirmek amacıyla kimyasal nitelikli arkeometrik analizler de artmıştır. Troia kazıları ve Ur Kral Mezarları başta olmak üzere yeni bazı çalışmalarda ele geçen eserlerin daha doğru yöntemler ile analiz edilmesi amacıyla arkeometri ön plana çıkmaya başlamıştır²⁸⁵. Böylece Klaproth'un öncülüğünü üstlendiği bu yeni yöntemler başta F. Rathgen²⁸⁶, C. H. Desch²⁸⁷, J. R. Partington²⁸⁸, H. H. Coghlan²⁸⁹ ve başka araştırmacıların da dikkatini çeker gelişimini sürdürür.

1960'lı yıllarda ülkemizde Prof. Dr. Ali M. Dinçol ve Sönmez Kantman arkeolojik araştırma metodlarını matematiksel bir netliğe bağlama eğiliminde olan bilginlerin görüşlerinin bir sentezini yapmışlar ve kısmen adı geçen eğilimin savunucularına, kısmen de kendi deneylerine dayanan hipotetik bir araştırma planı yayınlamışlardır²⁹⁰ (detaylı bilgi için bkz. URL 34). Ayrıca ilk sistematik arkeometri çalışmaları, TÜBİTAK bünyesinde ve ODTÜ katkıları ile 1980 yılında bir Arkeometri Birimi'nin kurulması ile başlamıştır²⁹¹. Bu birim ülkemizin yetiştirdiği önemli arkeologlarından olan çok değerli üç bilim insanının (Prof. Dr. Bahadır Alkım, Prof. Dr. Halet Çambel ve Prof. Dr. Ufuk Esin) öncülüğünde kurulmuştur. Bu bağlamda

²⁸¹ Yalçın 2012, 40.

²⁸² Akyol 2015a, 2.

²⁸³ Akyol 2013, 57.

²⁸⁴ Esin 1986, 2.

²⁸⁵ Esin 1986, 1.

²⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. The Preservation of Antiquities: A Handbook for Curators, Metalle und Metallegierungen. Organische Stoffe.

²⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. Sumerian Copper, Report of the 96th Meeting of the British Association for the Advancement of Science.

²⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz. Short history of chemistry, A text-book of inorganic chemistry.

²⁸⁹ Detaylı bilgi için bkz. Notes on the Prehistoric Metallurgy of Copper and Bronze in the Old World.

²⁹⁰ Dinçol-Kantman 1969, 2;

²⁹¹ Yalçın 2012, 40; Akyol 2012, 206; Akyol 2013, 58.

gerçekleştirilen ilk çalışmalarda bu üç bilim insanının yürüttüğü İkiztepe, Çayönü, Tülintepe ve Değirmentepe'nin çeşitli malzemeleri incelenmiştir. Her Mayıs ayında ODTÜ'de gerçekleştirilen toplantılarda sonuçlar tartışılmaya açılır (URL 35)²⁹². Böylece Keban Projesi yoluyla da bu alanda önemli atılımlar gerçekleştirilir. Bu bağlamda özellikle belirtmek gerekir ki, dönemin ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş, Halet Çambel ve Robert J. Braidwood'un (URL 36) iş birliği ile yerli ve yabancı bilim insanlarının bir arada çalışabilmesi amacıyla gerekli çalışma izinlerinin sağlanmış olması son derece önemlidir²⁹³. Böylece Aşvan Bölgesi'nde David French (URL 37) ve Norşun Tepe'de Harald Hauptmann'ın (URL 38) en yeni yöntemleri bilen uzmanlarının sahaya kazandırılmasının yanı sıra genç Türk uzmanların gelişimine de katkı sağlanmıştır²⁹⁴.

Tüm bu gelişmelere ek olarak Ufuk Esin'in arkeometriye verdiği önem ve ODTÜ'nün o yıllarda çalışmalara verdiği destek sayesinde arkeometriye kurumsal bir boyut kazandırılmıştır. Son derece değerli bilim insanları tarafından oluşturulan bu biriminin çalışmaları ile ülkemizde arkeometri kavramının tanınması ve gelişmesine öncülük edilmiştir. Bu çalışma ekibi her yıl düzenlenen Arkeometri Kolokyumları'nda çalışmalarını paylaşılarak, bildiriler halinde yayımlanır. 1985 yılından beri periyodik olarak düzenlenen "Uluslararası Kazı ve Araştırma Sempozyumu" ise "Uluslararası Kazı ve Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu" olarak yeniden adlandırılır. Bu sempozyumlarda sunulan bildiriler de tıpkı Kazı ve Araştırma Toplantısı gibi Arkeometri Sonuçları Toplantısı adı altında ayrı bir kitap düzenli olarak basılır (URL 39).

1990 yılına gelindiğinde arkeometrinin ülkemizdeki gelişimi açısından yeni bir aşamaya geçilmiştir. ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü'ne bağlı olarak Arkeometri Ana Bilim Dalı'nda eğitim-öğretim faaliyetleri yürütülmeye başlanmıştır. Arkeometrik çalışmaların diğer bilim dallarına olan katkıları arttıkça da zaman içerisinde Boğaziçi Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Bilkent ve Koç Üniversitesi gibi birçok kurumda da benzeri araştırmalar gerçekleştirilmeye başlandığı görülmektedir²⁹⁵.

Sonuç olarak yukarıda özet biçimde aktarılan bilgiler dikkate alındığında, ülkemizde yürütülen arkeometri çalışmalarının tarihinin çok da eskilere dayanmadığı rahatlıkla görülebilir. Buna karşın, günümüzde artık pek çok kazıda, arkeolojik buluntular üzerine arkeometrik analizler gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu çalışmalarda görüleceği üzere arkeolojik sahalarda tespit edilen organik veya inorganik bütün buluntular üzerinde analiz yapılabilmekte ve çok çeşitli bilgilere ulaşılabilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere bugünün arkeolojisi, geçmiş örneklerden bağımsız olarak, salt kazı yapıp eser çıkartmakla ilgilenmez, aynı zamanda geçmiş uygarlıkların tarihsel gelişimlerini materyaller üzerinden ve analitik olarak okumaya çalışır.

²⁹² Bu çalışmalarda kuruma katkı sağlayan diğer bazı çok değerli akademisyenler ise Yeter Göksu, Olcay Birgül, Zehra Yeğingil, Mehmet Özdoğan, Selim Kapur, Şeref Kuşç, Mehmet, Raif Güler, Emine Caner, Naif Türetken ve Mustafa Özdoğan'dır.

²⁹³ Özdoğan 2012, 45-46.

²⁹⁴ Özdoğan 2012, 46.

²⁹⁵ Akyol 2013, 58-59; Akyol 2015b, 10)

Cumhuriyet'ten Günümüze Kültürel Mirasa İlişkin Yasalar

Ülkemizde kültürel mirasın korunması ile ilgili ilk çalışmalar Cumhuriyet Dönemi öncesine uzanmaktadır. Bu konuda ilk yasal düzenlemeler 1869, 1874 ve 1884 yıllarına ait Asar-ı Atika Nizamnameleridir (Eski Eser Kanunları). Bunlar aracılığıyla eski eserlerin devletin malı olduğu ve yurt dışına çıkarılamayacağı belirtilmiştir²⁹⁶. 1869 yılı nizamnamesinde sikkeler yurtdışına çıkış yasağından muaf bırakılsa da 1884 nizamnamesinde bu muafiyet kaldırılmıştır²⁹⁷. Yine bu dönemlerde Osman Hamdi Bey ilk bilimsel kazı çalışmalarını gerçekleştirmiş ve eserlerin sergilenmesi için Müze-i Hümayun (günümüz İstanbul Arkeoloji Müzesi) dönemin ünlü mimarlarından Alexandre Vallaury'ye inşa ettirilmiştir (URL 40). Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne geçişte 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla Türk Asar-ı Atikası (Türk Eski Eserler Müdürlüğü) kurulmuştur. Maarif Bakanlığı'na (Milli Eğitim) bağlı bu kurumun önceliklerinden biri eski eserlerin derlenmesi ve korunması olmuştur. Cumhuriyet'in ilanının ardından Hars Müdürlüğü²⁹⁸ adını alan bu kurum sonraki yıllarda kurulacak olan Kültür Bakanlığı'nın öncülünü oluşturmuştur²⁹⁹.

Cumhuriyetin ilanı ile ulus bilincinin halka aşılmasında tarih çalışmaları ve müzelere öncelik verilmiştir. Atatürk'ün 1931 yılında Konya'dan İsmet Paşa'ya çektiği bir telgrafta, Anadolu'daki müzelerde birçok eserin korunduğu, Konya'daki Selçuklu eserlerinin harap durumda olduğu ve ülkemizin arkeoloji uzmanlarına ihtiyacı olduğu belirtilmektedir³⁰⁰. Aynı yıl Abideleri Muhafaza Heyeti oluşturulmuş ve bu heyet 1933-35 yılları arasında yaklaşık 3500 eseri tescillemiş ve onarım raporunu hazırlamıştır³⁰¹. Bu çalışmaların sonucunda "Tarihi Abidelerin Bakım ve Korunması Hakkında Kanun" hazırlanmış olsa da bütçe problemleri dolayısıyla yürürlüğe girmemiştir³⁰². Bu yıllarda Türk tarihinin oluşturulması için tarihi aydınlatacak arkeolojik kazılar ve bunları gerçekleştirecek uzman eleman yetiştirilmesine oldukça önem verilmiştir.

1940'lı yıllarda kültürel miras çalışmaları devam ettirilse de maddi kaynak yetersizliği nedeniyle uygulamaya geçirilememiştir. 1951 yılında 5805 sayılı "Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun" ile Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul kültürel mirasın yaşatılması için bir işlev verilmesi, mimari eserlerin yıkılmayıp onarılması ve rölövelerinin alınması gibi işleri yürütmüştür³⁰³.

Cumhuriyet Dönemi ile beraber 1970'li yıllara kadar kültür varlıkları ile ilgili en yetkili kuruluşlar Millî Eğitim Bakanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü olmuştur. Günümüz anlamında Kültür Bakanlığı ise 1971 yılında kurulmuştur. Bakanlık tarafından hazırlanan kültürel mirasın korunmasına ilişkin ilk yasa 25 Nisan 1973 yılında kabul edilen 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu olmuştur. Bununla beraber korumaya konu olan

²⁹⁶ Özdemir 2005, 20.

²⁹⁷ Çal 2005, 239.

²⁹⁸ Hars Müdürlüğü hakkında detaylı bilgi için bkz. Madran 1996.

²⁹⁹ Kaderli 2014, 35-6.

³⁰⁰ Telgraf metni için bkz. Madran 1996, 69.

³⁰¹ Akçura 1972, 40.

³⁰² Madran 1996, 72.

³⁰³ Kaderli 2014, 36.

miras öğeleri olan anıtlar ve sit alanları eski eser olarak tanımlanıp devlet malı olarak sayılmış, koruma ilkeleri getirilmiş ve kullanma koşulları belirlenmiştir^{304 305}. Sonrasında kültürel mirasın korunması ile ilgili ilk anayasal düzenleme 1982 Anayasası 63. Maddesi'nde karşımıza çıkmaktadır (URL 42). Bu maddede “Devlet tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır, bu varlık ve değerlerden özel mülkiyet konusu olanlara getirilecek sınırlamalar ve bu nedenle hak sahibine yapılacak yardımlar ve tanınacak muafiyetler kanunla düzenlenir” hükmü yer alır³⁰⁶. 1983 yılında yürürlüğe giren 2863 nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ise en kapsamlı çalışmalardan biri olmuştur. Taşınabilir ve taşınmaz, korunması gereken doğal ve kültürel varlıklarının tanımı yapılmış, bunlarla ilgili gerçek ve tüzel kişiliklerin görev ve sorumlulukları belirlenmiştir (URL 43). 1710 sayılı kanunun daha geliştirilmiş bir devamı niteliğinde olan bu yasa kültürel miras ile ilgili temel yasadır³⁰⁷. Bu kanun ile geçmiş dönemlerde kullanımda olan eski eser terimi kaldırılmış yerine kültür varlığı terimi kullanılmıştır³⁰⁸.

2000'li yıllarda önceki yıllarda tespit edilen eksikliklerin giderilmesi amacıyla yeni yasal düzenlemeler hazırlanmıştır. Bu kapsamda 2004 yılında 5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun yürürlüğe konmuştur (URL 44). Bu kanun ile kültürel mirasın korunması ile ilgili politika oluşturulmuş, dünyada örnekleri halihazırda görülmekte olan ancak ülkemiz için yeni olan ören yeri, çevre düzenleme projesi, yönetim alanı gibi kavramlar tanımlanmıştır³⁰⁹.

2005 yılında yürürlüğe giren 5366 no.lu Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun (URL 45) ile beraber kültürel varlıklara tanımlamadan farklı bir yaklaşım getirildiği görülür. Bu kanun ile sit alanı olarak tescil edilmiş bölgelerde yeniden inşa ya da restorasyon ile ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları ile yeniden kullanılabilmesi amaçlanmıştır³¹⁰.

Türkiye'nin kültürel mirasa ilişkin yasal düzenlemelerine bakıldığında ulusal çerçeveden çıkılıp uluslararası kurumlarla yapılan çalışmaların da incelenmesi elzemdir. Türkiye, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu'nun (UNESCO) kurucu ilk on üyeleri içindedir³¹¹. Kültürel miras alanında önemli bir diğer kurum olan ve 1965 yılında kurulan Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi'ne (ICOMOS) Türkiye 1974 yılında katılmıştır³¹². Günümüze kadar çeşitli uluslararası sözleşmelere taraf olan ülkemiz, evrensel gelişmeleri yakından takip etmektedir. 1964 tarihli, tarihi yapıların korunması ve restorasyonu ile ilgili genel çerçeve çizen Venedik Sözleşmesi'ne (URL 48) ve 1968 tarihli, sanatsal ve tarihi değeri olan yapıların koruma ve onarımı ile ilgilenen Avrupa Konseyi Kararı'na (URL 49) Türkiye katkıda bulunmuş ve taraf

³⁰⁴ Özdemir 2005, 22.

³⁰⁵ 1710 Sayılı kanun metni için bkz. URL 41.

³⁰⁶ Özdemir 2005, 23.

³⁰⁷ Ahunbay 2010, 106.

³⁰⁸ Çal 2005, 237.

³⁰⁹ Özdemir 2005, 25.

³¹⁰ Albayrak 2018, 45.

³¹¹ UNESCO Türkiye Milli Komisyonu 20.04.1946 tarihli ve 4895 sayılı kanunla yürürlüğe girmiş ve aynı kararla kurulmuştur. Kanun tam metni için bkz. URL 46.

³¹² ICOMOS Türkiye Milli Komitesi 22.04.1974 tarihli ve 7/8132 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kurulmuştur. Karar metni için bkz. URL 47.

olmuştur³¹³. 1992 yılında Avrupa Konseyi tarafından oluşturulan ve Türkiye'nin de 1999 yılında imzaladığı "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi" ile koruma alanında önemli adımlar atılmış, insana ait tüm kalıntılar korunması gereken miras olarak kabul edilmiştir.

Sonuç olarak ulusal ve uluslararası öneme sahip kültürel varlıklarımız ile ilgili yasal düzenlemeler cumhuriyetin ilanından önce Osmanlı Dönemi'nde başlatılmıştır. Cumhuriyet Dönemi ile beraber yeni kurulan ulusun tarihi varlıklarını kayıt altına almak, onarmak ve korumak öncelikli görevler arasında görülmüştür ve bu yönde çalışmalar her daim teşvik edilmiştir. Günümüzde kültürel mirasımız devlet tarafından yukarıda bahsi geçen ve tarihsel çerçevede aktarılan yasalar çerçevesinde korunmaktadır. Gerekli görüldüğünde bu yasaların geliştirilmesi yönergeler, yönetmelikler ve ilke kararları aracılığıyla devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

Açık, T. (2006) Klasik Nedir ya da Yazılı Kültürün Savunusu, *Kebikeç* 22, 2006, 5-24.

Adak M., Oktan M. (2018). "Die Stiftung des Hermaios aus Lyrboton Kome bei Perge", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, vol.207, no.3, pp.96-100, 2018.

Adak M. – Stauner K. (2018). "Die Neoi und das Temenos des Dionysas. Eine hellenistische Pachturkunde aus Teos", *Philia*, no.4, ss.1-25, 2018.

Ahunbay, Z. (2010). Arkeolojik Alanlarda Koruma Sorunları Kuramsal ve Yasal Açılardan Değerlendirme. *TÜBA-KED* 8/2010, 103-118.

Akagündüz, S. Y. – Akagündüz, Ü. (2013), "Cumhuriyet Dönemi Düşünürlerinden Sabahattin Eyüboğlu'na Felsefi Bir Bakış" *Ciu, Cyprus International University, folklor/edebiyat*, cilt:19, sayı:76, 2013/4, 21-30.

Akahmet, K. T., Ödekan, A. (2006). Müze Eğitiminin Tarihsel Gelişimi. *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:1, 47-58.

Akçura, N. (1972). Türkiye ve Eski Eserler. *Mimarlık*, Sayı 8, 39-42.

Akdoğu Arca, E. N. (2016). "The procurator Domitius Philippus and Nysa ad Maeandrum in the First half of the 3rd century AD", *Philia*, cilt.2, ss.152-162, 2016.

Akdoğu Arca, E.N. – Oktan, M. (2016). *Cicero-Pro Murena Oratio / Murena Savunması, Çeviri, Kabalcı, İstanbul*, 2016.

Akın, Y. (2016). "Eine Heraklesweihung aus dem Hinterland von Limyra" *Philia* 2, 2016. 137-142.

Aşkit, Ç. (2016). *Milo'nun Savunmasında Değişmeceler Söz ve Anlam Sanatları*, Bilgin Yayınevi 2016.

Akyol, A. A. (2012). *Archaeometrical Perspectives in Turkey. Selevcia Ad Calycadnm*, Istanbul: Olba Excavation Publications, 2: 201-208.

³¹³ Ahunbay 2010, 109.

Akyol, A. A. (2013). Dünyada ve Türkiye'de Arkeometrinin Dünü ve Bugünü. (Ed. M. Tekocak) Prof. Dr. Levent Zoroğlu'na Armağan Kitap, Suna-Inan Kıraç Mediterranean Civilization Research Institute, Armağan Dizisi-3. İstanbul: 55-62.

Akyol, A. A. (2015a). Arkeoloji, Kimya, Arkeometri. Kimya ve Sanayi Dergisi, 1.4, 1-4.

Akyol, A. A. (2015b). Laboratorial Based Archaeometrical Studies in Turkey. CHNT 19-19th International Conference on Cultural Heritage and New Technologies, 3-5 November 2014, Vienna, Austria: 3-17, (Web print).

Akyürek Şahin N. E. (2010) "Zwei Neue Inschriften Für Hosios Kai Dikaos", Olba, pp.267-280, 2010.

Akyürek Şahin N.E. (2014). "Bilecik ten Bir Grup Zeus Büstü ve Zeus Bronton", Gephyra, no.11, ss.121-171, 2014.

Albayrak, M. (2018). Arkeolojik Açık Hava Müzeleri: Teos Antik Kenti Örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Alkım B. U. (1968). "İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Gedikli Höyük Kazısı (1966)", TAD XV-2, 39-48.

Alkım B. U. (1974). "A Subterranean Construction at Kırışkal", Mansel'e Armağan/Melanges Mansel II, 821-830, Ankara, TTKY.

Alp S. 1945, Kumarbi Efsanesi (Almanca'dan Tercüme), T.T.K. Yayınları: Dizi-VII, No: 11. Ankara 1945.

Alp S. 1979, Hitit Dilinde "Saray" sözünün karşılığı, Belleten 43, sayı 170, 1979, s. 273-280.

Alparslan M. (2009), Hititoloji'ye Giriş, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Instrumenta Lingarum Antiquarum 1, 11-31.

Alparslan M. (2013), Nachruf Prof. Dr. Ali Dinçol, Istanbuler Mitteilungen 63, 11-14.

Altınoluk, Z. S. (2005). Sikkeler Işığında Küçük Asya'da Irmak Tanrıları. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ar, M. S. (1944) "Çivi Yazılı Kaynaklara Göre Türkçe-Etice-Hurricce Arasındaki Bağlar", Belleten, Cilt: VIII / 32 –1944, 633-639.

Arık, R. O. (1953) Türk Müzeciliğine Bir Bakış. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Arslan, M. (2007). Memnon'Un Herakleia'sı ve Yorumlanması, Odin Yayıncılık, İstanbul.

Arslan, M. (2010). Kayseri Müzesinden Yeni Yazıtlar", Olba, vol.17, pp.307-322.

Ashton, R. (1996). Studies in Ancient Coinage from Turkey. London: Royal Numismatic Society, Special Publication no. 29.

Atlan, S. (1967). MÖ. V. ve IV. Yüzyıl Sikkeleri Üzerinde Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Atlan, S. (1976). 1947-1967 Yılları Side Kazıları Sırasında Elde Edilen Sikkeler. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Atlan, S. (1993). Grek Sikkeleri. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Atlan, S., Baydur, N. (1984). Grek ve Roma Sikkeleri, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Aykut, T. (1992) Ak Akçe - Moğol ve İlhanlı Sikkeleri. İstanbul.

Balkan, K. 1948, Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri / Boğazköy-Tafeln im Archäologischen Museum zu Ankara, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1948.

Başgelen, N. (1998) “Atatürk ile Eski Eserler, Arkeoloji, Kazılar ve Müzeler”, Arkeoloji ve Sanat 87: 2-5.

Başgelen, N. (2001) “Cumhuriyetin İlk Arkeolojik Kazısı Ankara Tümlüsleri”, Arkeoloji ve Sanat 100: 34-44.

Baydur, N. (1975). Die Münzen von Attaleia in Pamphylien, Teil 1. Geschichte, Chronologie und Münzkatalog von der Hellenistischen Zeit bis zu Commodus. Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte XXV, 33-72.

Baydur, N. (1976). Die Münzen von Attaleia in Pamphylien, Teil 2. Geschichte, Chronologie und Münzkatalog von Septimius Severus bis zum Ende der Münzprägung unter Valentinian-Gallienus. Gesamtauswertung. Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte XXVI, 37-78.

Baydur, N. (1998). Roma Sikkeleri. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Bayram, S. (2018). “Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde Nafaka Ödeniyor muydu?” Archivum Anatolicum 12/2, 2018, 31-52.

Baz, F., Erten E. (2013). Neue Inschriften aus der Stadt Hierapolis in Kappadokien (=Kapadokya'daki Hierapolis Kentinden Yeni Yazıtlar). Colloquium Anatolicum 12, s. 105-121.

Bean, G. E. (2000). Eskiçağda Menderes’in Ötesi. İstanbul: Arion.

Benati, G. (2014). “The British Museum Excavations at Carchemish (1911-1914, 1920): A Summary of the Activities and the Methods Employed”, Karkemish An Ancient Capital on the Euphrates, (Ed. N. Marchetti), Ante Quem, Bologna, 52-65.

Bilgiç, E. (1941) Asurca Vesikalara Göre Etilerden Önce Anadolu’da Maden Ekonomisi, Sümeroloji Araştırmaları, 913-950, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Sumeroloji Enstitüsü Yayınlan No: 1, İstanbul.

Bilgiç, M. E. (1953) Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Derg. IX, 227-238.

Bosch, E. (1947). Eski Çağ’da Anadolu’nun Müstakil Meskûkât Darbının Vüs’ati. Halil Edhem Hatıra Kitabı. Cilt 1,161-169. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Bosch, E. (1949). Türkiye’nin Antik Devirdeki Meskûkâtına Dair Bibliyografya. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Bosch, E. (1950). Colonia Iulia Concordia Apamea Sikkeleri I. Afif Erzen (Çev.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 2, 237-260.
- Bosch, E. (1951). İstanbul Arkeoloji Müzeleri. Eski Sikkeler Rehberi, I. Bölüm: Yunan-Romen-Bizantin ve Avrupa Sikkeleri. İstanbul.
- Bosch, E. (1952a). I. Gordianus'un Küçük Asya'daki Sikkeleri. IV. Türk Tarih Kongresi, 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler, 66-72. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bosch, E. (1952b). Colonia Iulia Concordia Apamea Sikkeleri II. Kronoloji. Afif Erzen (Çev.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 3-4, 7-16.
- Bosch, E. (1953). Colonia Iulia Concordia Apamea Sikkeleri III. Kronoloji. Afif Erzen (Çev.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 8, 55-68.
- Buttery, T., Johnston, A. (1981). Greek, Roman and Islamic Coins from Sardis. Archaeological Exploration of Sardis Monograph 7. Harvard.
- Callataÿ, F. (1991). Asie Mineure Hellénistique. A Survey of Numismatic Research 1985-1990. T. Hackens, P. Naster, M. Colaert, R. van Laere, G. Moucharte, F. de Callataÿ, C. van Driessche. (eds.), 74-90.
- Callataÿ, F. (1997). Asie Mineure Hellénistique. A Survey of Numismatic Research 1990-1995. C. Morrisson, B. Kluge (eds.), 79-96.
- Carradice, I., Price, M. (2001). Hellen Dünyasında Sikke. Oğuz Tekin (Çev.). İstanbul: Homer.
- Casey, J. (2010). Sinope A Catalogue of the Greek, Roman and Byzantine Coins in Sinop Museum (Turkey) and Related Historical and Numismatic Studies. Royal Numismatic Society Special Publication no. 44. London.
- Cennet Çoşkun B. (2015). Boethius'un Tesellisinde İnsan Olmak. Felsefi Düşün-Akademik Felsefe Dergisi, s.7-22, 2015.
- Cephanecigil, G. (2016). Teaching the "Science of Antiquities" in the Late Ottoman Turkey: Exkhard Unger and "İlm-I Asar-I atika Medhali" [Introduction to the Science of Antiquities]. ITU, AZ 13, No. 2, 175-184.
- Clair, W. S. (2008). That Greece Might Still Be Free. Cambridge: OpenBook.
- Cluzeau F. (2013). Platon'un Ruh Kuramında Pathos. Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi, ss.65-87.
- Cluzeau F. (2016). Mythos'tan Bios'a Homeros (Homer: From Mythos to Bios). Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi, ss.943-969.
- Coghlán, H. H. (1951). Notes on the Prehistoric Metallurgy of Copper and Bronze in the Old World. Pitt-Rivers Museum, Oxford, Occasional Papers on Technology, No. 4.
- Cook, R. M. (1981). Clazomenian Sarcophagi, Kerameus Band 3, Mainz/Rhein, Philip von Zabern.

- Çal, H. (2005). Osmanlı'dan Cumhuriyete Eski Eser Kanunları. Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman'a Armağan, Ankara, s. 234-270.
- Çeçen, S. (1997). "Kaniş Kārum'unun Diğer Kārum ve Wabartumlar'a "KÜ.AN" (amutum) İle İlgili Önemli Talimatları", Belleten LXI-231, (1997): 219-232.
- Çelebi, M. (2007) M. Antalya Bölgesi'nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri. Adalya 10, s. 1-16.
- Çelebi, M. (2018). İtalyanların Bodrum ve Çevresindeki Arkeolojik Faaliyetleri (1919-1928). Tarih İncelemeleri Dergisi XXXIII.2, 357-373.
- Çelgin, G. (1991). Eski Yunan Epigramma'larından Örnekler Sombahar. 47-52.
- Çelgin, G. (1999). Kalimakhos'un Lâtin Ozanlarına Etkisi. Arkeoloji ve Sanat, 15-18.
- Çelgin A. V. (2003). Termessos Egemenlik Alanında Artemis Kültleri II: Keldağ/Göldağ (Neapolis) Antik Yerleşmesindeki «Aspalos-Artemis Akraia» Kültü. Epigrafik ve Arkeolojik Veriler Işığında Bir Değerlendirme, Adalya V, cilt.V, ss.141-170, 2003.
- Çelgin A. V. (2008). Anydros-Eudokias: Suyla Hayat Bulan, İnsan Eliyle Yok Olan Bir Kültür Mirası ve Düşündürdükleri. Colloquium Anatolicum ss.23-57, 2008.
- Çığ, M. İ. (1995) "Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni", Kaynak Yayınları.
- Çığ, M. İ. (1996) Sümerli Ludingirra, Kaynak Yayınları.
- Çığ, M. İ. (1996). Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye'de Arkeoloji. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 621-627.
- Çiftçi A. (2010). Türkiye'de Eskiçağ Tarihçiliği. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Çilingiroğlu, Ç. (2015). "Kültür Tarihçiliği Kışkacında Türkiye Arkeolojisi: Arkeolojiye Kanatlarını Verebilir miyiz?" Değişen Arkeoloji, 1. Teorik Arkeoloji Grubu Türkiye Toplantısı Bildirileri (Ed. Ç. Çilingiroğlu-N. P. Özgüner), Ege Yayınları, İstanbul, 13-24.
- Çizmeli, Z. (1998). Néocésarée et le koinon du Pont: Etudes numismatique et d'histoire, Milano, 2006.
- Çizmeli Ögün, Z. (Ed.) (2016). Kaunos/Kbid Toplantıları 3, Anadolu Nümismatik Araştırmaları Çalıştayı, Anadolu Ek Dizi I.3, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Dergisi, Ankara.
- Çizmeli Ögün, Z., Özbil, C. ve Yalçın, D. Ö. (2016). Antik Dönemde Anadolu Nümismatiği: Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Sikkelerin Bibliyografyası. Kaunos/Kbid Toplantıları 3, Anadolu Nümismatik Araştırmaları Çalıştayı. Zeynep Çizmeli Ögün (Ed.), 229-259.
- Çokbankir, N. (2010). "Modrena ve Nikaia Teritoryumundan Yeni Yazıtlar", OLBA, pp.323-345, 2010.
- Çokışler, E. (2019). Silahlı Çatışmalar Sırasında Kültürel Malların Korunması Rejimi: Tarihsel Gelişimin Analizi. Uluslararası İlişkiler, 61.16, 55-74.

- Çoşkun Abuagla, A. (2015). New Inscriptions from Pisidian Konane. *Philia*, 142-145.
- Çoşkun Abuagla, A. (2019). Publius Ovidius Naso, Dönüşümler I-XV. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Dalegré, J. (2012). Félix Sartiaux et Phocée, Eski Foça, Παλαιά Φόκια. *Cahiers Balkanique*, 40, 1-9.
- Darga M. (1984). Eski Anadoluda Kadın, İstanbul 1984.
- Darga M. (1985). Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler, İstanbul 1985.
- Davis, J. L. (2000). Warriors for the Fatherland: National Consciousness and Archaeology in “Barbarian” Epirus and “Verdant Ionia”, 1912-22. *Journal of Mediterranean Archaeology* 13.1, 76-98.
- Davis, J. L. (2003). A Foreign School of Archaeology and the Politics of Archaeological Practice: Anatolia, 1922”, *Journal of Mediterranean Archaeology* 16.2, 145-172.
- Davis, J. L. (2005). Generous in the Matter of Exports: American Field Archaeology in Occupied Asia Minor, 1922. P. Darque, M. Fotiadis, O. Polychronopoulou (eds), *Mythos: La préhistoire égéenne du XIXe au XXe siècle après 223-229*, Paris.
- Demangel, R, Laumonier, A. (1923). Fouilles de Notion. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 47, 383-386.
- Demiriş, B. (1997). Publilius Syrus, Düşünceler. İstanbul: Kabalcı.
- Desch, C. H. (1928). Sumerian copper. In British Association for the Advancement of Science. Report of the 96th Meeting. Glasgow.
- Demirel Gökalp, Z. (2007). Yalvaç ve Isparta Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bizans Sikkeleri. (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Demirel Gökalp, Z. (2009). Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Demirel Gökalp, Z. (2014). Malatya Arkeoloji Müzesi Bizans Sikkeleri, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Demirel Gökalp, Z. (2017). Kütahya Müzesi Bizans Sikkeleri. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Demiriş, B. (2009). İstanbul Üniversitesi’nde Klasik Filoloji, Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 19. Sayı, 2009/2, 273-283.
- Dinçol A. – Darga M. (1970). "Die Feste von Karahna," *Anatolica* 3, 1970, 99-118.
- Doğan Alparslan (2009) Geç Hitit Devletleri, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, *Instrumenta Lingarum Antiquarum* 1,137-148.
- Dönmez- Öztürk, F. (2013). 2013, “Nikaia’dan Yeni Adak Yazıtları”, *Cedrus I* (2013), 285- 292.
- Dürüşken, Ç., Çoraklı, E. (2017). Antikçağda Hermeneia Cogito. *Hermeneutik*, 59-77.
- Dürüşken, Ç., Demiriş, B. (1999). Vitruvius. Mimarlık Üzerine, VI. Kitap Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 40-50.

- Dürüşken, Ç. (2015). Apuleius Boethius. Felsefenin Tesellisi, felsefe Dizisi, Alfa Yayınevi, İstanbul.
- Dürüşken, Ç. (2017). Apuleius. Başkalaşım: Altın Eşek, Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- Einadi, P. M. P. (1978) Antologia Palatina.
- Ethem, E. (2010). An Ottoman Archaeologist Caught Between Two Worlds Osman Hamdi Bey (1842-1910) Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia The Life and Times of F.W. Hasluck, 1878-1920 (Ed. David Shankland), İstanbul.
- Erçelik, P. (2015). Seneca'nın Mektuplarında Politik Yaşama İlişkin İtirafı. Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi, 255-273.
- Erden Kaya, E. (2015). Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde İrk Ve İrkçilik (1923-1938). Akademik Hassasiyetler Dergisi, 3(2), 21-64.
- Erhat A. – A. Kadir, İlyada, İş Bankası Kültür Yayınları 2014.
- Erim, M. (2000). Klasik Filolojinin Önemi ve Türkiye'de Kuruluşu yay. haz. G. Çelgin, A. Vedat Çelgin, Arkeoloji ve Sanat Sayı, 94, 27-30.
- Erol, H. (2018), “The Parties and the Accessing Regions of the Old Assyrian Trade” News from the Lands of the Hittites Scientific Journal for Anatolian Research vol. 2., 2018, 35-43.
- Erol Özdizbay, A. (2011). Roma İmparatorluk Dönemi'nde Pontus-Bithynia Eyaleti'nde Agon'lar ve Agonistik Sikkeler. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erten, E. (2018a). Antik Yazarlarda Bir Assur Kraliçesi: Semiramis. Kadın Araştırmaları Dergisi, cilt.2018/1, 45-95.
- Erten, E. (2018b). Seyitgazi/Nakoleia'dan Yeni Bir Asklepios Yazıtı. Cedrus, 265-271.
- Esin, U. (1986). Arkeolojide Kullanılan Arkeometrik Araştırmalara Genel Bir Bakış. I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara: 1-6.
- Esin, U. (1999). Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Atatürk Düşüncesinde Ulusal Kimliğin Oluşturulma Sürecinde Arkeoloji'nin Yeri: Dünü, Bugünü. Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Bilim “Bilanço 1923-1998” Ulusal Toplantısı (I. Kitap): 277-288. Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.
- Evans, J. D. (2018). Coins from the Excavations at Sardis: Their Archaeological and Economic Contexts Coins from the 1973 to 2013 Excavations. Archaeological Exploration of Sardis Monograph 13. Cambridge.
- Franke, P. R. (2007). Roma Döneminde Küçükasya, Sikkelerin Yansımasında Yunan Yaşamı. Nezahat Baydur, Banu Theis-Baydur (Çev.). İstanbul: Ege.
- Goldman, H. (1923). Excavations of the Fogg Museum at Colophon, AJA 27.1, 67-68.

- Gökalp Özdil N. (2015). A New Honorary Decree From Nysa Ad Maeandrum. *Philia*, vol.1, 146-152.
- Gökalp Özdil N. (2018). *Philanthropia. Hellenistik Dönem Karia Kentlerinde İnsan Sevgisi ve Yardımseverlik*. Kabalcı Yayınevi.
- Gören, E., Yavuz, E. (2018). *Aristophanes: Ploutos (Servet)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gören, E., Yavuz, E. (2019). *Aristophanes: Kadın Mebuslar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Guidi, G. (1924). *Viaggio Viaggio di Esplorazione di Caria (Parte I)*, *Annuario della R. Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente*, IV-V, 345-396.
- Hermay, A. (2012). *L'activité archéologique de Félix Sartiaux à Phocée (1913-1914 et 1920)*. *Cahiers Balkanique* 40, 1-4.
- Hisar, A. Ş. (2010). *Türk Müzeciliği*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Holland, L. (1944), "Colophon", *Hesperia* 13.2, 91-171.
- Howgego, C. (1998). *Sikkeler Işığında Eskiçağ Tarihi*. Oğuz Tekin (Çev.). İstanbul: Homer.
- Hürmüzlü, B. (2005). *The Organization and Utilization of the Burial Grounds in Klazomenai*. *Olba* XII, 39-67.
- İlıcak, Ş. (2011). *The Greek Revolution Of 1821: A European Eveny*. Petros Pizaniyas (Ed.), *The Revolt Of Alexandros Ipsilantis And The Fate Of the Fenariots In Ottoman Documents*, 225-239. İstanbul: Isis.
- İlkı, G. (2007). *Prof. Dr. Ahmet Ünal'ın Hayatı, Kişiliği ve Eserleri: selçuk Üniversitesi SBE, İlköğretim Anabilim Dalı, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Ireland, S. (2000). *Greek, Roman, and Byzantine Coins in the Museum at Amasya (Ancient Amaseia), Turkey*. *Royal Numismatic Society Special Publication no. 33*. London.
- İdil, V., Kadioğlu, M. (2008). *2006 Yılı Nysa Kazıve Restorasyon Çalışmaları*. *KST* 29.2, 197-226.
- İplikçioğlu, B. (1992). *Neue Inschriften aus Nord-Lykien*. Wien.
- İplikçioğlu, B. (2007). *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- İşbilen, E. Ş. (2017). *I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Eski Eserlere Yaklaşım ve Anadolu'da Yapılan Arkeolojik Kazılar*. *Mediterranean Journal of Humanities*, VII/2, 307-322
- Jacopi, G. (1929). *Clara Rhodos III. Scavi nella Necropoli di Jalisso 1924-1928*, Rhodes.
- Kalaç, M. 1954, "Son Asur Çağı'na Ait On Kabartma Parçası", *Belleten* XVIII/69, 35-50.
- Kalaç, M. 1965 "Hiyeroglif Araştırmaları/Hiyeroglyphische Forschungen", *Belleten* XXXII/127, 315-321.
- Kaderli, L. (2014). *Kültürel Miras Koruma Yaklaşımlarının Tarihsel Gelişimi*. *TÜBA-KED* 12/2014, 29-41.

- Kadioğlu, M. (2006). Die Scaenae Frons des Theaters von Nysa am Mäander. Mainz.
- Kalelioğlu, O. (2008). Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 41, 105-123.
- Karayaka, N. (2019). Hocam Prof. Dr. Nezahat Baydur. İstanbul: Ege.
- Karwiese, S. (1995). Die Münzprägung von Ephesos I. Die Anfänge, Die älteste Prägungen und der Beginn der Münzprägung überhaupt. Wien.
- Karwiese, S. (2012). Die Münzprägung von Ephesos Band 5,1. Veröffentlichungen des Institutes für Numismatik und Geldgeschichte Band 14. Wien.
- Karwiese, S. (2016). Die Münzprägung von Ephesos 5,2. Veröffentlichungen des Institutes für Numismatik und Geldgeschichte Band 18. Wien.
- Karwiese, S. (2019). Die Münzprägung von Ephesos 2. Prägeserien 7 bis 11 (5.-4. Jh. v. Chr.) Veröffentlichungen des Institutes für Numismatik und Geldgeschichte Band 20. Wien.
- Katsari, C., Lightfoot, C., Özme, A. (2012). The Amorium Mint and the Coin Finds, Amorium Reports 4. Berlin.
- Kazancı, S. (1998). XIX. Yüzyıl Osmanlı Müzeciliği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Keleş, V. (2003a). Modern Müzecilik ve Türk Müzeciliği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt:2, Sayı 1-2, Erzurum, 1-17.
- Keleş, V. (2003b). Sinop gümüş Sikkeleri. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Keskin, C. (2014). Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Resminde Toplumsallıktan Bireyselliğe Geçiş Süreci. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi 181, 87-101.
- Keş, Y., Akyürek, A. B. (2018). Teknoloji ile Büyüyen Yeni Nesil İçin İnteraktif Müzeler. İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, 95-110.
- Kınal, F. (1947); Şuppiluliuma'nın Suriye seferleri / Belleten 41.
- Kınal, F. (1962); Eski Anadolu Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Koçhan N. – Tercanoğlu A. (2017), 15. Yüzyıl Seyyahlarının Yazmalarında Kyzikos Hadrian Tapınağı, Route Educational and Social Science Journal, Vo. 4 (8), December 2017, 205-2017.
- Konuk, K. (1998). The Coinage of the Hekatomnids of Caria. (Yayımlanmamış doktora tezi). Oxford University. Oxford.
- Konuk, K. (2003). From Kroissos to Karia: Early Anatolian Coins from the Muharrem Kayhan Collection. Karun'dan Karia'ya. Muharrem Kayhan Koleksiyonunda Erken Anadolu Sikkeleri, İstanbul.

Kourouniotis, K. (1922). Ελληνικαι Ανασκαφαι εν Μικρα Ασια, Atina.

Kökdemir, G. (2012). Phokaia (1952-1957). O. Bingöl, A. Öztan, H. Taşkiran (eds.) Anatolia Anı-Armağan Serisi Ek III.2, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011), 437-440.

Köker, H. (2013). Eskiçağ'da Komama: Tarihi ve Sikkeleri. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Küçükerman, Ö. (1995). Türk Sanayi ve Tasarım Tarihi Eserleri Koleksiyonu İçin Önemli Bir Başlangıç "İstanbul'da Bir Sanayi Müzesi". Antik&Dekor 28, 48-54.

Küçükasköylü, N. (2018). Türkiye Müzeciliğinin Tarihsel Gelişimi. E. Altınşapan, N. Küçükasköylü, (eds.), Müzecilik ve Sergileme, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 48-67.

Lekakis, S. (2018). Archaeology on the Front Line: Digging Politics in Asia Minor 1919-1922. Heritage Turkey 8, 19-20.

Lenger, D. S. (2009). Les Monnaies Grecques et Provinciales Romaines en Bronze Trouvees a Assos. (Yayımlanmamış doktora tezi). Université Paris-Sorbonne/ Histoire et Civilisation de l'Antiquité, Paris.

MacDonald, D. J. (1976). Greek and Roman Coins from Aphrodisias. British Archaeology Reports Supplementary Series 9. Oxford.

Madran, E. (1996). Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-I", ODT-MED 16: 1-2, 59-97.

Maiuri, A. (1924a). I Castelli dei Cavalieri di Rodi a Cos e a Budrum (Alicarnasso), Annuario della R. Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente, IV-V, 275-343.

Maiuri, A. (1924b). Viaggio Viaggio di Esplorazione di Caria (Parte II – A). Annuario della R. Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente, IV-V, 397-424.

Maiuri, A. (1926). Jalisos - Scavi della Missione Archeologica Italiana a Rodi (Parte I e II). Annuario della R. Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente, VI-VII, 83-341.

Madran, E., (1996), Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950), Koruma Alanının Örgütlenmesi-I, ODTÜ MFD, 16:1-2, 59-97.

Malay H. (1987). Epigrafi (Yazıtbilimi) İstanbul.

Mansel, A. M., (1978), *Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara.

Mansel, A. M-Akarca, A., (1949), *Antalya Bölgesi'nde Araştırmalar No. 2, Perge'de Kazılar ve Araştırmalar*, Ankara.

Marchetti, N. (2012). The 2011 Joint Turco-Italian Excavations at Karkemish, 34. KST, 34.1, 2013, 349-364.

Marchetti, N. (2015). Karkamış – Türk-İtalyan Heyetinin 2011-2014 Yılları Arasındaki Kazı Çalışmaları, Journal of Archaeology & Art, Arkeoloji ve Sanat, 148, 39-52.

- Marchetti, N. vd. (2012). Karkemish on the Euphrates: Excavating a City's History. *Near Eastern Archaeology* 75.3, 132-147.
- Menzilcioğlu, Ç. (2012). *Cicero, Tanrıların Doğası*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Menzilcioğlu, Ç. (2007). *Eutropius, Roma Tarihinin Özeti*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Momigliano, N. (2012). *Missione Archeologica Italiana di Iasos IV, Bronze Age Carian Iasos, Structures and Finds from the Area of the Roman Agora (c. 3000-1500 BC)*, Roma.
- Mørkholm, O. (2000). *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri, Büyük İskender'in tahta çıkışından Apameia Barışı'na kadar (İÖ 336-188)*. Oğuz Tekin (Çev.). İstanbul: Homer.
- Murat, L. (2008). *Hitit Tarihi-Coğrafyasında Hakmiş ve İştahara Ülkelerinin Konumu*" Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 44, Ankara 2008, 181-204.
- Mutlu, S., Başaran M. (2018). *Anadolu'da Arkeolojinin Kurumsallaşma Süreci ve Gelişimi*. *Academic Knowledge* 1 (1), 64-76.
- Oikonomos, G. P. (1921). *Ανασκαφαι εν Κλαζομενοίς*" *Praktika*, 63-74.
- Okan, B. (2015). *Günümüzde Müzecilik Anlayışı*. *Sanat ve Tasarım Dergisi* 5 (2), 187-198.
- Oktan, M. (2010). *Ein Neues Epigram Aus Bozüyük (Lamunia)*. *Gephyra*, no.7, 89-94.
- Oktan, M. (2016). *In L. Catilinam Oratio / L. Catilina Söylevi*. Çeviri, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Onur, F., Papagiannaki A. (2008). *A Late Antique Flask From Side With A Curse Inscription*. *Gephyra*, vol.5, 147-159.
- Onur, F. (2008). *Two Procuratorian Inscriptions From Perge*. *Gephyra*, vol.5, 53-66.
- Oral, E., Aktin, K. (2010). *Türk Tarih Tezi*. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 463-473.
- Ortaylı, İ. (2008). *Gelenekten Geleceğe*. İstanbul: Timaş.
- Oyarçin, K. (2017). *Parion'da 2005-2014 Yılları Arasında Ele Geçen Geç Roma ve Erken Bizans Dönemi Sikkeleri (MS. 3.-7. yy)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Öktem F. (1996). *Uygulamalı Latin Dili*, İstanbul.
- Önge, M. (2018). *Kültür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye'de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-I Atıka*. *Avrasya Terim Dergisi* 6, 8-14.
- Öyken E. (2004). *Metrica Terimleri Üzerine Lucerna: Klasik Filoloji Yazıları*, 69-73.
- Özaktürk F. G., Telatar Ü. F. (2007). *Cicero, De Natura Deorum -Tanrıların Doğası-*, Dost Yayınları, Ankara.

- Özdemir, M. D. (2005). Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış. *Planlama* 2005/1, 20-25.
- Özdoğan, M., (1998). “Ideology and Archeology in Turkey”, *Archaeology under Fire, Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and the Middle East*, (Ed. L. Meskell), Routledge, Londra-New York, 111-124.
- Özdoğan, M., (2003). Türkiye’de Arkeoloji. *Bilim Konuşmaları*, (Ed. A. Aliev), *Bilim Konuşmaları*, Tübitak Yayınları, Ankara, 169-197.
- Özdoğan, M., (2006). Türkiye Arkeolojisine Tarihsel Süreç İçinde Bir Bakış. *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (eds.) Ünsal Yalçın, Cemal Pulak & Rainer Slotta, *Deutsches Bergbau-Museum Bochum Yayınları*, Bochum: 29-43.
- Özdoğan, M. (2011a). *50 Soruda Arkeoloji*. İstanbul.
- Özdoğan, M. (2011b). *Arkeolojik Kazılar Bilimsel Çalışma mı? Toprak Hafriyatı mı?*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Özdoğan, M. (2012). Keban Projesinden Arkeometri Ünitesine Türk Arkeolojisinin Çağdaşlaşma Süreci. *Türkiye’de Arkeometrinin Ulu Çınarları Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci’ye Armağan* (Ed. A.A. Akyol - K. Özdemir), İstanbul: 43-49.
- Özdoğan, M., (2014). To Contemplate the Changing Role of Foreign Academicians in Turkish Archaeology. A Simple Narrative from Scientific Concerns to Political Scuffles. *Anatolian Metal VI (der Anschnitt 25)* 2014, 1-6.
- Özgan, C., vd., (2012). “Kolophon Antik Kenti 2010 Yılı Yüzev Araştırmaları”. *AST*, 29.1, 263-284.
- Özgüç, N. (1987), “Karaoğlan Mühürleri”, *Remzi Oğuz Arık Armağanı* (1987), Ed. H. R. Çangur, Ankara, s. 19-31.
- Özgüç, T. (1950), *Kültepe Kazısı Raporu 1948/Ausgrabungen in Kültepe 1948*, Ankara.
- Özgüç, T. (1982). *Maşat Höyük II: Boğazköy’ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Özgünel, C., (1986). Cumhuriyet Döneminde Türk Arkeolojisi. *Belleten Cilt L, Sayı 198*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 895-913.
- Özgünel, C., (2010). Cumhuriyet Arkeolojisi ve Ekrem Akurgal Okulu, Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açılıarı: Klasik ve Bizans Dönemleri, (eds.) Scott Redford, Nina Ergin, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 169-180.
- Özkan, S. (1999). Osmanlı Devleti’nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri. M. Ersan (ed.), Prof. Dr. İsmal Aka Armağanı, 449-478.
- Özkasım, H., Ögel, S. (2005). Türkiye’de Müzeciliğin Gelişimi. *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:1, 96-102.

Özlem Aytaçlar P. (2017). Some Inscriptions from Pisidia. *Adalya*, cilt.20, 315-322.

Özsüer, E. (2016). 19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri. *Türkiye Mecmuası*, 26(2), 325-344.

Öztürk, H.S. 2015. Nikaia dan Yeni Yazıtlar. V. Cedrus. Cilt 3, 257-267.

Öztürk B. (2016). "New Inscriptions from Karadeniz Ereğli Museum III", *Tyche. Beiträge zur alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik* 31 (2016) 227-233, plates 24-27.

Partington, J. R. (1957). *Short History of Chemistry, A text-book of inorganic chemistry*. New York.

Pavli, K. (2013). For the benefit of the Greek "Great Idea": the excavations during the Asia Minor campaign (1919-22). *International Journal of Science Culture and Sport*, 4(1), 5-10.

Penn, V. (1938). Philhellenism in Europe, *The Slavonic and East European Review*, 16, 638-653.

Pere, N. (1968). *Osmanlılarda Mâdenî Paralar*, İstanbul.

Perek, F. Z. (1968) *Tercümeli Latince Grameri (I-II)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Petzl G. S., Tanrıver C. (2015). Neue metrische Inschriften aus Lydien und Mysien. *Epigraphica Anatolica*, 1-12.

Pirinççi, F. (2006). Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi. *Ankara Fakültesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(1), 53-78.

Ratté, C.-Rojas, F.-Commito, A. (baskıda) "New Research at Notion," *Zwischen Bruch und Kontinuität. Architektur in Kleinasien am Übergang vom Hellenismus zur römischen Kaiserzeit [Continuity and Change. Architecture in Asia Minor during the Transitional Period from Hellenism to the Roman Empire]*, Byzas25, eds. U. Lohner-Urban and U. Quatember (Berlin: Deutsches Archäologisches Institut).

Rathgen, F. (2012) *The Preservation of Antiquities: A Handbook for Curators, Metalle und Metallegierungen. Organische Stoffe*.

Redford, S., Ergin, N. (2010). Giriş. *Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıkları: Klasik ve Bizans Dönemleri* (eds.) Scott Redford, Nina Ergin, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 14-16.

Rothenhöfer P. M., Schmied-Kowarzig G., Schwarz H., Von Mosch H. Ch., Eds., Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 583-590.

Şahin, Ç. (1995), "A Roman Legionary in Central Anatolia" *Anadolu Arşivleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri Ve Kültürleri Yayın No : 376 Sayı : 1, 168-174.

Sancaktar, H. (2006). *Anadolu'daki Roma Koloni Kentleri ve Sikke Tipolojisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sandalcı, S. (2011). *Euripides, Resos*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Sandalcı, S. (2011). *Euripides., Resos*. İş Bankası Yayınları, İstanbul.

- Sarıkaya, S. (2014). “Mag Ayaklanmas’ının Altında Yatan Nedenler ve Sonuçları”. *Cedrus II* (2014), 41-53.
- Sartiaux, F. (1921). Nouvelles recherches sur le site de Phocée. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 119-129.
- Sayar, M. H. (1995). Cornelius Dexter, Statthalter der Provinz Kilikien. *Epigraphica Anatolica*, cilt.24, 127-129.
- Sayar, M. H. (1997). Mauererneuerunginschriften aus Anazarbos. *Epigraphica Anatolica*, cilt.29, 111-115.
- Serbestoğlu, İ., Açıık, T. (2013). Omanlı Devleti’nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümâyûn Mektebi. *Gazi Akademik Bakış*, 157, cilt 6, sayı 12, 157-172. Ankara.
- Sivrioğlu, U. T. (2015). Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(2), 1-27.
- SNG Turkey 1.1 Sylloge Nummorun Graecorum The Muharrem Kayhan Collection, Volum 1, İstanbul 2001.
- SNG Turkey 1.2 Sylloge Nummorun Graecorum The Muharrem Kayhan Collection, Volum 2, İstanbul 2015.
- SNG Turkey 9.1 Sylloge Nummorun Graecorum The Özkan Arıtürk Collection, Troas, Volume 1, İstanbul, 2015.
- SNG Turkey 9.2 Sylloge Nummorun Graecorum The Özkan Arıtürk Collection, Aeolis, Volume 2, İstanbul, 2017.
- SNG Turkey 9.3 Sylloge Nummorun Graecorum The Özkan Arıtürk Collection, Mysia, Volume 3, İstanbul, 2020.
- SNG Turkey 10 Sylloge Nummorun Graecorum The Yavuz Tatlış Collection, Ionia, Lydia, İstanbul, 2016.
- SNG Turkey 11 Sylloge Nummorun Graecorum The Çetin Erdem Collection, Lydia, Phrygia, İstanbul, 2019.
- Soysal Arıkan, Y. (2000). “Hitit Belgelerinde Körler” *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, Cilt 4, Sayı 1, 207-224.
- Sönmez, A. (2014). “Platon’un Protagoras’ında haz anlayışı üzerine bir inceleme” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt. 54-1 (2014), 1-20.
- Süel, A. (2007). Ord. Prof. Dr. Dr. h.c. Sedat Alp (1 Ocak 1913- 9 Ekim 2006). *TÜBA-AR X 2007*, 15-26.
- Süel, A. (1995). Ortaköy’ün Hitit Çağındaki Adı, *Belleten*, cilt 59, sayı: 225, 1995. 271-283.
- Süel, A. (2000) “Eine Bronzegabel mit hethitischer Keilschrift”, *Istanbuler Mitteilungen*, 2000. 50, 129-130.

Sürün, M. (2012). Cumhuriyet Öncesi Sanat Tarihi Yaklaşımları (1850-1923 Sanat Tarihi Yayınları Üzerine Bir İnceleme). (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi/ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Şahin, S. (1979). Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia). İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu. I (I.K. 9. Bonn 1979).

Şahin, S. (1981). Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia). İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu. II.1 (I.K. 10,1. Bonn 1981).

Şahin, S. (1982). Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia). İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu. II.2 (I.K. 10,2. Bonn 1982).

Şahin, S. (1999). Inschriften von Perge (Teil I). IK 54, Bonn.

Şahin, S. (2004). Inschriften von Perge (Teil II). IK 61. Bonn.

Şahin S., (1995). Türkiye Genelinde Eskiçağ Bilimleri ve Eskiçağ Tarihi Temel Bilimleri, Arkeoloji Dergisi, 3, 203-214.

Şahin, H. (2009). Ein neuer Meilenstein Diokletians aus dem östlichen rauhen Kilikien. Gephyra, cilt.6, no.6, 131-135.

Şahin, H. (2015). Zwei neue Meilensteine aus dem Rauhen Kilikien -Vorarbeiten zum Band Corpus Inscriptionum Latinarum XVII/5, 3, Miliaria Provinciarum Lyciae-Pamphyliae et Cilicia. İstanbuler Mitteilungen, cilt.65, ss.293-304.

Şahin, S. (2014). Bir Atama Vesilesiyle Türkiye’de Klasik Filolojinin Dünü, Bugünü ve Geleceği Üzerine Düşünceler. Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 145, 19 – 28.

Şentuna, Ç. (1997) Ksenophon, Sokrates’ten Anılar, Türk tarih Kurumu, Ankara.

Takmer B. (2019). The House of Hermogenes of Kagrai: The Rural Elites and the Micro-Economy in Upper Melas Valley, Journal of Philia, no.5, 87-106.

Takmer B. (2016). Pseudo-Aristoteles. Oikonomika: Antik Dönem’de Ekonomi Kavramı Üzerine I (Genel Değerlendirme)’ Kabalci Yayınevi, İstanbul.

Taşlıklıoğlu, Z. (1968) Grekçe Gramer ve Syntaks I, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Tek, A. T. (2002). Arykanda Kazılarında Bulunan Antik Sikkeler Üzerinde Yeni İncelemeler: 1971-2000 Sezonları. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tekin, O. (1993). Antik Anadolu Numismatiği Bibliyografyası. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Tekin, O. (1994). Grek ve Roma Sikkeleri, İstanbul: Yapı Kredi Koleksiyonları.

Tekin, O. (1995). Eskiçağ’da Para. Antik Numismatiğe Giriş. İstanbul: Eskiçağ Tarihi Bilimleri Enstitüsü.

Tekin, O. (1992). Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

- Tekin, O. (1999a). Bizans Sikkeleri. İstanbul: Yapı Kredi.
- Tekin, O. (1999b). Sivas Definesi. VI. Mithridates Dönemi Pontos ve Paphlagonia Kentlerinin Bronz Sikkeleri. İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.
- Tekin, O. (2003). Sadberk Hanım Müzesi Antik Sikkeler Kataloğu, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.
- Tekin, O. (2004a). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Tarihçesi (1982-1983 Eğitim-Öğretim Yılına Kadar)”, Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri, 16-17 Aralık 2003. İstanbul: Globus Dünya.
- Tekin, O. (2004b). Sadberk Hanım Müzesi Roma Sikkeleri Kataloğu. Palmet V. 101-121.
- Tekin, O. (2009a). Numismat ve Roma Tarihçisi Bir Akademisyenin Biyografisi Sabahat Atlan (1913-1984). Arkeoloji ve Sanat 131, 127-135.
- Tekin, O. (2009b). Suna ve İnan Kıraç Vakfı Pierre Willemart Sikke Koleksiyonu. İstanbul: Pera Müzesi.
- Tekin, O., Türker Tekin, N. (2007). Mülteci Bir Akademisyenin Biyografisi Clemens Emin Bosch (1899-1955). Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Tekoğlu, R. Ş. (1999). Karca'nın Çözümlemesi ve Kauonos Çiftilli Anıtı. Zafer Taşlıkılıoğlu Armağanı. Anadolu ve Trakya Çalışmaları Cilt 1. 227-256.
- Tekoğlu, R. Ş. (2013). Anadolu'nun Kayıp Dilleri, Aktüel Arkeoloji, 2013/4, sayı 36. 26-34.
- Telatar F. Ü. (2013) Suetonius, De Viris Illustribus (Ünlü Kişiler), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Telatar Ü. F, Özaktürk F. G. (2008) Suetonius, On iki Caesar'ın Yaşamı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Temizer, R. 1984, “İlgın Yalburt Yaylası Hitit Anıtı,” in Konya. Feyzi Halıcı (ed.). Ankara: Güven Matbaası, 53-57.
- Toprak, Z. (2012). Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji. İstanbul:Doğan.
- Tosun, M. –Yalvaç, K. (1975) Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı, Türk Tarih Kurumu.
- Tosun, M. –Yalvaç, K. (1981) Sümer Dili ve Grameri, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Travaglino, A. (1997). Museo di İzmir I Ripostigli di Monete Greche. Milano.
- Travaglino, A. (2001). Museo di İzmir II Ripostigli di Monete Greche, 1. Haydere-1982. Milano.
- Travaglino, A. (2011). Museo di İzmir III Monete Greche. Milano.
- Tüner Önen N. (2015a). Yeni Buluntular Işığında Phaselis Epigrafi Çalışmaları. Phaselis, vol.1, 19-38.
- Tüner Önen N. (2015b). Plutarkhos (Bioi Paralleloi) Agesilaos ve Pompeius. Giriş, Değerlendirme ve Açıklayıcı Notlar. Akdeniz Uygurulukları Araştırma Enstitüsü, Antalya.

Tzannes, M. C. (2004). The Excavations of G. Oikonomos at the Archaic Cemetery of Monastirakia in Klazomenai, 1921-1922. A.Moustaka, E.Skarlatidou, M. C. Tzannes, Y. Ersoy (eds.), Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony, Proceedings of the International Symposium Held at the Archaeological Museum of Abdera, 20-21 October 2001, Thessaloniki, 97-120.

Uçankuş, H. T. (2000). Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi ARKEOLOJİ. Ankara.

Uzunaslın A. (1998). Antik Hellenler’de Bedensel Agonlar, İstanbul.

Uzunaslın A. (2017). A New Inscription Honouring C. Antius A. Iulius Quadratus. *Anatolia* 43, 37-63.

Ünal, C. (2010). Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ünal, C. (2012a). İzmir İli ve İlçeleri (Bergama, Efes Ödemiş Müzeleri) Örnekleri ile I. Dönem Bizans Sikkeleri, 5. Yüzyıl sonu 8. Yüzyıl Ortası. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

Ünal, C. (2012b). Manisa Müzesi Bizans Sikkeleri. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

Ünal, E. (2014). Eumeneia Tarihi ve Sikkeleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ünal A. (2016). Judeo- Hıristiyan Tarih Yazıcılığı, Orientalizm, Eski Anadolu Kültürleri, Arkeoloji ve Türkler. Şurada Vir Doctus Anatolicus Studies in Memory of Sencer Şahin - Sencer Şahin Anısına Yazılar (eds. B. Takmer – E. Akdoğu Arca – N Gökalp Özdi) İstanbul 2016, 891-905.

Ünar, Ş. (2013). Atatürk Döneminde (1923-1938) Eski Eser Politikaları ve Türkiye’de. Yapılan Kazı Çalışmaları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.

Ünver, G. (2020). A New Honorary Inscription from Knidos, Olba XXVIII, ss. 463-476.

Üreten, H. (1999). Hellenistik Dönemde Pergamon Krallığı ve Roma Devleti İle İlişkileri, İstanbul 1999.

Varinlioğlu G. (2005). Marcus Valerius Martialis, Epigramlar, Yapı Kredi Yayınları 2005.

Varinlioğlu G. (2012). Hero ile Leander, Ovidius, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012.

Varinlioğlu, E., French, D. (1991). Four Milestones from Ceramus. *Revue des Études Anciennes*, Tome: 93, No: 1-2, 123-137.

Varinlioğlu, E. (1997). Aleksandros ya da Düzmece Yalvaç, Samsatlı Lukianos. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

von Diest, W. (1913). Nysa ad Maeandrum. Nach Forschungen und Aufnahmen in den Jahren 1907 und 1909 jDI, Ergh. 10, Berlin, G. Reimer.

Woolley, L. (1921). Carchemish Report on the Excavations at Jerablus on Behalf of the British Museum Part II: The Town Defences, Londra.

Yağız, O. (1998). Ainos Kazı Sikkeleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yalçın, Ü. (2012). Neden Arkeometri?. Türkiye’de Arkeometrinin Ulu Çınarları Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci’ye Armağan (Ed. A.A. Akyol - K. Özdemir), İstanbul: 39-41.

Yalçın, Ü. (2013). Arkeolojinin Önemi. 3. Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, no. 10, Çorum: 5-9.

Yıldırım, R. (1996). Atatürk’ten Günümüze Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Çalışmaları. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2 / 6, 33 - 47.

Yıldız M.E., (2019). Epigramm auf die verstorbene Moschion. Eine neue Grabstele aus dem Territorium von Miletupolis in Mysien, in: Panegyrikoi Logoi Festschrift für Johannes Nollé zum 65. Geburtstag, Nollé

Yılmaz, F., Kurul, E., (2015). Eskiçağ Bilimlerinin Türkiye’deki Geçmişi ve Geleceği Üzerine Sohbetler I. Sencer Şahin, Cedrus, 3, VII - XXV.

Yılmaz, F., Kurul, E., (2016). Eskiçağ Biliminin Türkiye’deki Geçmişi ve Geleceği Üzerine Sohbetler II - Sencer Şahin. Cedrus, 4, VII - VIII.

İNTERNET KAYNAKLARI

Demir, M., Sarıkaya, H. (2019). Türkiyede Eski Batı Tarihçiliğinin Sorunları Üzerine Değerlendirmeler, OANNES. Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi. International Journal of Ancient History, 1 / 2 Eylül / September 2019, 177 –200:

URL 1: http://askerihukuk.net/FileUpload/ds158941/File/kara_harbinin_kanunlari_ve_adetleri_hakkinda_sozlesme.pdf Erişim: 09.06.2020

URL 2: <https://www.hcch.net/en/states/hcch-members> Erişim 28.06.2020

URL 3: <https://sites.lsa.umich.edu/notionsurvey-turkish/arastirmalar/daha-onceki-arkeolojik-calismalar/> Erişim 12.05.2020.

URL 4: <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-210597/notion--menderes.html> Erişim 12.05.2020

URL 5: <https://sites.lsa.umich.edu/notionsurvey-turkish/arastirmalar/daha-onceki-arkeolojik-calismalar/> Erişim 12.05.2020.

URL 6: <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-77451/foca.html> Erişim 12.05.2020.

URL 7: <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-231650/kyme-kazilari-aliaga.html> Erişim 04.06.2020

URL 8: <http://ankusam.ankara.edu.tr/erythrai/> Erişim 04.06.2020

URL 9: <https://www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/tr/muze> Erişim 28.03.2020

URL 10: <https://akmed.ku.edu.tr/kaleici-muzesi/kaleici-muzesi-hakkinda/> Erişim 28.03.2020

URL 11: <https://www.rhm.org.tr/tarihce/> Erişim 28.03.2020

- URL 12: <https://www.istanbulmodern.org/tr/muze/tarihce/tarihce.6.html> Erişim 28.03.2020
- URL 13: <http://zeugma.org.tr> Erişim 28.03.2020
- URL 14: <http://www.yesilirmakbasinmuseums.org.tr/corum/tr/mn3.html> (Erişim T. 28.03.2020)
- URL 15: <http://turkinst.org/-icerik-51-Sylloge-Nummorum-Graecorum.html> Erişim 08.04.2020
- URL 16: <http://turkinst.org/-icerik-36-Corpus-Ponderum-Antiquorum-et-Islamicorum.html> Erişim 14.08.2020
- URL 17: <https://akmed.ku.edu.tr/etkinlikler/2018-2/> Erişim 07.04.2020
- URL 18: <http://numismatics.org/?s=2019+Huntington+Award+to+Prof.+Dr.+Oğuz+Tekin> Erişim 06.04.2020
- URL 19: <http://numismatik2011.baskent.edu.tr> Erişim 11.05.2020
- URL 20: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Erişim 09.05.2020
- URL 21: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-251575/2019-yili-kazi-ve-yuzey-arastirma-faaliyetleri.html> Erişim 23.03.2020
- URL 22: <https://numismatics.org.uk/> Erişim 06.04.2020
- URL 23: <http://www.numisbel.be/index.html> Erişim 06.04.2020
- URL 24: <http://www.numismatische-gesellschaft-berlin.de/> Erişim 06.04.2020
- URL 25: <http://www.sfnnumismatique.org/> Erişim 06.04.2020
- URL 26: <http://numismatics.org/> Erişim 06.04.2020
- URL 27: <https://turknumismatik.org.tr/> Erişim 24.03.2020
- URL 28: <http://www.izmirnumismatik.org/> Erişim 24.03.2020
- URL 29: <https://erimtanmuseum.org/index.php/tr/koleksiyon.html> Erişim 28.04.2020
- URL 30: <https://hititoloji-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/anabilim-dalimiz/tarihce>
- URL 31: <https://eskicagdilleri.ege.edu.tr/tr-5139/tarihce.html>
- URL 32: <http://classics.chass.utoronto.ca/>
- URL 33: http://sydney.edu.au/arts/classics_ancient_history/
- URL 34: <https://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/belleten-cilt-xxxii-sayi-127-yil-1968-temmuz/>
- URL 35: <https://arkeofili.com/prof-dr-hadi-ozbal-roportaji-turkiyede-arkeometri-ve-tarihoncesinde-sut-tuketimi/>
- URL 36: http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/kazilar/08_kazi_1.pdf
- URL 37: http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/kazilar/06_kazi.pdf
- URL 38: http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arkeometri/08_arkeometri.pdf
- URL 39: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44762/arkeometri-sonuclari-toplantilari.html>
- URL 40: <https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=IAR01&DistId=IAR> Erişim 28.03.2020
- URL 41: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14527.pdf> Erişim 28.03.2020

URL 42: <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> Erişim 28.03.2020

URL 43: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf> Erişim 28.03.2020

URL 44: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040727.htm> Erişim 28.03.2020

URL 45: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5366.pdf> Erişim 28.03.2020

URL 46: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20047355.pdf> Erişim 05.04.2020

URL 47: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.78132.pdf> Erişim 05.04.2020

URL 48: http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf Erişim 05.04.2020

URL 49: <http://www.alanbakanligi.gov.tr/evrak/turkce/1968-Avrupa-Konseyi-Karari-68-11.pdf> Erişim 05.04.2020

Figürler ve Haritalar

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

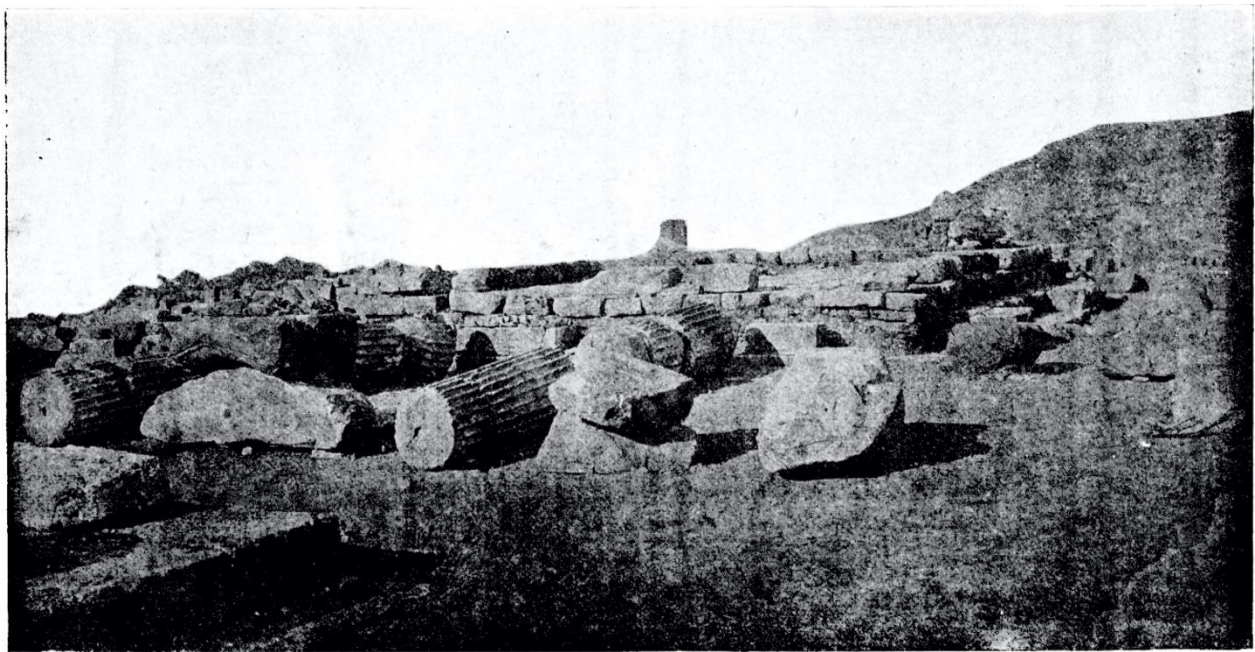

Fig. 5

Harita 1

Harita 2